

05
2-75

39
XVIII

მ ო ა მ ბ ე

შეგვიწიდა ვაგონი № 1
მ. სტ. 1 მ. 35
თვიური ქონსალი

წელიწადი მეორე

№ III

მ ა რ ტ ი, 1895

434

~~Handwritten notes and stamps, including numbers 27 and 11.~~

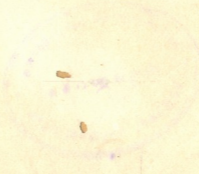
ტფილისი

ს ბ ნ ე მ ნ

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 30 Марта 1895 года.

ს ს ს

ს ს ს ს ს ს

ს ს ს

შ ი ნ ა ა რ ს ი

I	რას მარჩით, მაც აღამიანი ვარ!—ამბავი იასონ ნაკლ- ლააშვილისა	31 1
II	თუშური სიმღერები.—შეკრებილი დ. რესტომასვი- ლის მიერ	14
III	ვარიპანიძიანთ ნინო.—მოთხრობა საქართველოს ცხო- ვრებიდან ანტუჩ ლეისტისა, თარგმანი გერმანუ- ლით (გაგრძელება).	16
IV	ზოგია.— მოთხრობა განდევნილისა (დასასრული).	67
V	განთიადი.—მოთხრობა ეჟისა, თარგმანი თ. სახა- კიასა	117
VI	მოხუცის ანდერძი.—ლექსი თ. სვამონ გუგუნასა	147
VII	ცაცხლითა და მახვილითა.—რომანი გენრაჟ სენკევი- ჩისა, თარგმანი გ. ე.—ძისა (გაგრძელება).	149
VIII	მთიულეთი 1804 წელსა.—ისტორიული ამბავი ა. ფრ- ნელისა	1
IX	სახალხო პოეზია და მისი სავადაგოგო, სახმელთა და სამეცნიერო მნიშვნელობა.— V.—შ. კელ—სა.	23
X	რძე და მისი სხვა-და-სხვა გვარად გამოყენება.— II.—რძის მოკლას და შენსება.—პროფესორის გ. ზეტ- რიაშვილისა (გაგრძელება).	59
XI	ბიბლიოგრაფია.—А. Цагарели.—Свѣдѣнія о памятниках грузинской письменности. Томъ I. Выпускъ третій. Съ пор- третомъ профессора Д. I. Чубинова. С.-Петербургъ, 1894. სამ. დოკუმენტისა.	105
XII	სალიტერატურო შენიშვნები.—ახალი მოძღვარი მესამე და- სისა—ყარბი.—პოეტი რუს-იმერელი.—«კვალის» კვენა-ბაქიაობა.— «კვალის» ორი წლის ნაღვაწი გ. წერეთლისა.—საინაჟრო სკოლე- ბი და «წერა-კითხვის» საზოგადოება.—გ. წერეთელი და მოკლე-ვა- დიანი კრედიტი.—სამეურნეო თანხა.—«კვალი» და სამეურნეო სწავ- ლა-ცოდნა.—ი. როსტომაშვილის წერილები.—აკაკის «განცხადება- სავით». —მესამე დასის ისტორიკოსები.—გ. წერეთელი, ძალიდ ბე- ლიდი მესამე დასისა და ბ-ნი ჯიბლაძე.—პასუხი ცრუ-მოწამეს—ბ- ნიკო მუხიანელს. ა. ნა—ლისა	129

430

ს ა შ ა რ თ ვ ე ლ ო ს
პ ა რ ლ ა მ ე ნ ტ ი ს
ე რ ო მ ე უ ლ ი
ბ ი ბ ლ ი ო თ ე ბ ა

XIII შინაური მიმოხილვა.—ბათუმის არჩევნები.— დავი-
ანებული მსჯელობა.—მრუდე ხეს რა გაასწორებს?—რა გვლუპავს?—
რა ურჩია ნოტარიუსმა ადვოკატს.—ქიშპობა ურთიერთშორის.—
სხვაგან როგორ მოიცილეს ეს სენი.—საფედერაციო პრინციპი.—შვეი-
ცარიში სამის ტომის ხალხი როგორ სცხოვრობს ერთად, ძმურად.
—სურათი ჩვენის ქვეყნის მდგომარეობისა.—ზოგიერთი რამ ჩვენის
თაობის წარსულისა.—მორიგება და დალატი.—კვლავ ერთობა და
ხელმეორე დალატი.—განსვენებულ იშმაილოვის როლი ამაჲში.—
მისი დროშა განკერძოებისა.—მიზეზი მისის მოქმედების უნაყოფო-
ბისა.—წინასწარგაფთხილება ბათუმელებისა. —**ნ. ნაკვალამისა. 160**

XIV განცხადებანი.

რას მერჩით, მეს ალაშიანი პარ!

ამბავი

მარტის გასული იყო, მაგრამ ჰაერში ჯერ კიდევ ზამთრის სუნი ტრიალებდა. №-ში სახარებო ბაზრობა გათავებულიყო და ვაჭრები გაფაციცებით საქონელს ალაგებდნენ. რამდენისა-მე დღის წინად მღელვარე, სიცოცხლით სავსე ქალაქი დღეს სრულიად მიყუჩებულიყო და სიცოცხლის ნიშან-წყალი დაეკარგა. აქა-იქ მხოლოდ საქონლით დატვირთულ ურმების ქრიალი მოისმოდა. ყველა შორიდან მოსული ვაჭრები წასვლას ეჩქარებოდნენ. არა ჩქარობდა, როგორც ეტყობოდა, ერთი პატარა ებრაელი, რომელსაც წვრილმალ საქონლით გატენილი ბოლჩა მხარზე გადაეკიდა და წამ-და-უწყუმ ცივად გაჰკიოდა: „ნემსი, მახათი, კოჭა, ლარები!...“ მაგრამ ამოდ, მის „კოჭა-ლარებს“ კაცი ყურადღებას არ აქცევდა.

— ელო, მოდი, ურემზე შემოჯექ და შინ წამოდი!—გადმოსძახა ურმიდან ერთმა მოხუცმა ებრაელმა.—მუქთად წავიყვან.

— რა ვქნა, ერთი კვირაა, აქ ვაგდივარ და თუ ერთი-ორი მანეთი მაინც არ წავიღე შინ, მამა-ჩემი ცოცხალს არ დამარჩენს.

— ღმერთმა მშვიდობა მოგცეს, მაგრამ, რომ წამოსულიყავი, აჯობებდა.

მოისმა შოლტის ტყლაშუნი და ურემი ქრიალით გზას გაუდგა. პატარა ელომ მიმავალს მოხუცს თვალი გააყოლა.

— ბედნიერი!...— ფიქრობდა მოხუცზე. — ქრელა-ქრულა ჩითებით ძღაბებს თვალები დაუბნელა, ორ-სამ შაურიანი ჩითები სულ აბაზად და ხუთ-ხუთ შაურად ვაჰყიდა! აი, ვაქრობაც ამისთანა უნდა! ნეტავი რამდენს მოიგებდა? ოჰ, ბევრს, რასაკვირველია, ბევრს! ხუთ-ექვს თუმანს მაინც მოიგებდა. მე კი... ამ ოხერმა ბოლჩამ მხარი ჩამომავლიჯა და სულ შვიდი აბაზი ავიღე. ამ ფულიდან კიდევ ექვსი შაური საქმელში დამეხარჯა!... ღმერთმა უშველოს ყობოიას, იმას რომ ამ ყინვებში დუქანში არ დავეწვინე და სახურავად მაზარა არ ეთხოვებინა, ნამდვილად გავფიჩხნებოდი. ყობოიაც წავიდა. რალა მეშველება ამელამ? ნეტავი იმ მოხუცს გავყოლოდი. მაგრამ, ეჰ! რაც მომივა, მომივა!... მამი-ჩემისაგან გამიგონია: „წერას კაცი ვერ წავაო“. თურმე კაცი რომ დაიბადება, მისი ბედ-იღბალი, სიკვდილ-სიცოცხლე ყველა შუბლზე დაეწერება. თუ კაცს სიკვდილი არ უწერია, ცხელი ტყვიაც ვერას ავნებს და, თუ სიკვდილი უწერია, საბან-ბუმბულშიაც რომ გაეხვიოს, თავს მაინც ვერ უშველის. ალბად ისიც წერაა, რომ შაბათა ორპირაშვილს ორ-ორ სართულიანი სახლები აქვს გამოჭიმული და მის დუქნებში ოც და ათი ნოქარი დატრიალებს და ჩვენ კი, დღეს არა ხვალ, თავზე ქოხი ჩამოგვენგრევა. რა უჭირდა იმ დალოცვილს, ვინც ბედსა სწერდა, ყველასათვის შაბათსავით კარგი ბედი დაეწერა!...

ნაშუადღევს ზენამ დაუბერა, ბნელი ზეწარი ზეცას შემოახნია და ყომრალი ღრუბლები მალე აქეთ-იქით გაჰფანტა. ფირუზ კამარიდან მზემ თავის ცხოველ-მყოფელი სხივები დედამიწას უხვად მოჰფინა და სახლების სახურავებზე გადმოკიდებული ყინულის ლოლუები ათას-ფერად ააბჰყვრილა. უცებ ზარის რეკა მოისმა და სკოლიდან შევირდები ქრიამულით გამოცვივდნენ.

— ნემსი, მახათი, კოჭა, ლარები,
 კალმები, კალმის ტარები,
 ღინჭილები და დანები!...

შაირით მიაძახა ელომ პატარებს.

მაგრამ მათ იმისთვის საღ ეცალოთ, შიმშილისაგან კუჭი ეწვოდათ და შინისაკენ მიეშურებოდნენ. მხოლოდ რამდენიმე ცელქი ყმაწვილი გარს შემოეხვია და აჯავრებდნენ: „ურია, აპა ლორის ქონი!“ „დაიწერე ჩქარა პირჯვარი!“ „რატომ აწვალეთ ქრისტე, ა?“ ზედიზედ ეუბნებოდნენ ელოს ცელქები, მაგრამ დაინახეს თუ არა მომავალი მასწავლებელი, მაშინვე გაშორდნენ და შინისაკენ საჩქაროდ გასწიეს. ყმაწვილების ხმაურობისაგან ერთ წამს გამოღვიძებული ქუჩა ხელახლა მიწყნარდა.

ყველაზე უფრო გვიან სკოლიდან ორი ყმაწვილი გამოვიდა, დავით ბენდელია და სიკო ბრელიძე. დავითი იყო ცამეტ-თოთხმეტის წლისა, ქერა, თავის წლოვანობაზედ ბევრად მომატებული ტანისა, მსხვილ-ძარღვიანი ყმაწვილი. სიკო კი შევეგრემანი, სუსტი აგებულობისა, ხშირის ავადმყოფობისაგან მეტად გამხდარი. დავითის მუდამ მოღუშულ წარბებს ქვემოდ ბოროტებით სავსე ჭრელი თვალები მრისხანედ გამოიციკირებოდა. გაშმაგებით იქნევდა თავის მელნით გათხუზულს ტლანქს ხელებს და თავის ამხანაგს გაცხარებით ელაპარაკებოდა.

— უსადილოდ კი დამტოვა იმ ქლექიანმა, მაგრამ იმის ჯავრს ამ ურიაზედ ამოვიყრი. სიკო, იცი რა? ეს ურია ჩვენ ქალაქის ბოლოში გავიტყუოთ დანგრეულ დუქანთან და გავცარცვოთ. ტანისამოს ჩამოფლეთილს რომ ხედავ, არ იფიქრო, მართლა ისე ღარიბი იყოს, იმ ნაფლეთებში, ვინ იცის, რამდენი მანეთიანები აქვს გამოკრული. ამ იარმუკობაზე ოც მანეთს მაინც ივაჭრებდა. ფიქრი ნუ გაქვს, ვერავინ შეგვიტყობს. თუ მაინცა და მაინც ყვირილი დააპირა, ამას ხედავ?

დავითმა სახელოდან სიკოს მსხვილი ჯოჯის თავი დაანახვა.

— ამას რომ დავცხებ, უსულოდ გავაგორებ. სხვაც დიდი სიხარულით წამომყვებოდა, მაგრამ მე შენ ავირჩიე ამხანაგად. ვიცი, პირიანი ხარ, სხვასავით არ გამცემ. შენ მხოლოდ თვალყური გეჭიროს, არავინ მოგვასწროს, სხვა ჩემი საქმეა. აბა, გავაჩქაროთ!

— დავით, თუ ღმერთი გწამს, თავი დაანებე! რას უნდა, რა დავიშავა საწყალომა? ცოდვაა.

— ცოდვაა? ცოდვა კი არა, მადლია. რა დაუშვებიაო! როგორ თუ რა დაუშვებია!... განა დაგავიწყდა დღეს რომ მასწავლებელმა გვიამბო? მაშ ვინ აწეალო ქრისტე? რა დაუშავა იმათ ქრისტემ? ჰო, რა დაუშავა, რა დაუშავა? აღარ მეტყვი? სიკეთის მეტს რას უშვებოდა, ა?..

— ეს მართალია, მაგრამ, როგორცა სჩანს, დაგვიწყებია, რომ ქრისტეს ჯვარცმის შემდეგ თითქმის ორი ათასი წელიწადი გავიდა და მაშინდელი ურიების ძვალიც კი აღარ არის ახლა და ამ საწყალს ქრისტეს წვალებაში რა ბრალი უნდა ედოს?!

— როგორ თუ რა ბრალი უნდა ედოს! რა ბრალი ჰქონდა ჩვენი მეზობლის პატარა ბავშს, ურიებმა რომ მოიტაცეს და აწვალეს? შენ ეს უთუოდ არ გაგიგონია, თორემ „რა ბრალი აქვსო?“ აღარ მეტყუადი. შარშან წინ ჩვენი სოფლიდან ერთმა მეფართლე ურიამ პატარა ბავში მოიტაცა. მშობლებმა კარგა ხანს ძებნის შემდეგ საწყალი ბავში მდინარის პირას სილაში იპოვეს ჩაფლული. ტანი სულ ნემსებით ჰქონდა საწყალს დაჩხვლელი. ურიები ზიარებაშ თურმე ქრისტიანის სისხლს ხმარობენ. ღვინოსაც ისე არ დაღევენ, თუ შიგ ქრისტიანის სისხლი არ ურევია. ამიტომ ურიები სოფელ-სოფელ დაწანწალებენ, ვითომ-და ფართლის გასაყიდად და რაწამს პატარა ბავშს დაიმართახლებენ, მაშინვე პირში ბურთს ჩასჩრიან, რომ არ დაიყვიროს და მოიტაცებენ. მოტაცებულს ბავშს პირდაპირ სინაგოგაში მიიყვანენ და სასიხარულო ამბავს ყველა ურიას აცნობებენ. მოხუცებული ურიები მაშინვე სინაგოგაში შეიკრიბებიან. სინაგოგის იატაკს თურმე სულ წმინდა გაპენტილი ბამბით მოჰფენენ. ებრაელები ირგვლივ დასხდებიან და ხელში სადგისებს მოიმარჯვებენ. ახლა უფროსი ხახამი გატიტვლებულ ქრისტიანის ბავშს შუაზედ გამოიყვანს და სადგისსა სჩხვლელს. ბავში რომ „ვას“ შეჰყვირობს, ერთ-ერთი ურია დაუძახებს: „აქ მო, აქ მო, მე გიშველიო!“ ბავში რომ იმასთან მიიბრუნს,

ისიც სადგისა სჩხვლეტს; ახლა მეორესთან გაიქცევა, მესვესთან, მაგრამ ყოველ მხრივ წვეტიანი სადგისი ხვდება. ბავში რომ „ვარს“ დაიძახებს, ურები ხარხარს მოჰყვებიან. დარბის საწყალი, სიმწარისაგან გაშმაგებული ბავში წრეში და თეთრი ბამბა წითლად იღებება. სჩხვლეტენ და სჩხვლეტენ უღმერთოდ, სჩხვლეტენ სანამ სისხლისაგან არ დაიცილება და უსულოდ ძირს არ დაეცემა. მიცვალებულს მაშინვე გაგზავნიან და ჩუმად იმ სოფლის ბოლოში დააგდებენ, საიდანაც მოიტაცეს. სისხლიან ბამბას ვერცხლის ქურქლებში დასწურავენ, ზოგს ზიარებაში და ზოგს ღვინოში ურევენ. ოჰ, ნეტავი ერთი შენ ჩაუვარდებოდე იმათ ხელში, ვნახავ, მაშინაც თუ იტყვი, „მათ რა ბრალი აქვთო?“ ნეტავი იმათი სისხლით გამაძლო, სხვა არა მიწა-რა.

დავითმა რომ სიკოს ყოყმანი შეატყო, უთხრა:

— შენ რა გაწუხებს, კაცო? აკი ვითხარ, შენ მხოლოდ თვალყური გეჭიროს, არავინ მოგვასწროს, სხვა ჩემი საქმეათქო. იმისი ცოდვაც ჩემს კისერზედ იყოს, თუ კი ეს მართლა ცოდვაა.

სიკო მინც ყოყმანობდა და პასუხს არ აძლევდა.

— რაღა დროსია, ტყუილა ყოყმანობ. ჩემი განზრახვა შეიტყე და ახლა უარს აპირობ? არ წამოხვალ და თავს შუა გაგინეთქ!...

სიკოს ძალიან ეზიზღებოდა ასეთს საზიზღარ საქმეში დავითის ამხანაგობა, მაგრამ რა ექნა?! არა ერთხელ გამოეცადა დავითის მუშტების ძალა თავის ზურგსა და ფერდებზედ და მეტი რა გზა ჰქონდა, უნდა დამორჩილებოდა ამ ბოროტს ბავშვს.

— ნემსი, მახათი, კოქა, ლარები!... მოისმა პატარა ებრაელის ხმა.

— ელო, ელო! აქ მო, რაღაც უნდა ვიყიდო, — დაუძახა დავითმა.

ელო სიხარულით ემაწვილებისაკენ გამოეშურა.

— საყიდელი კი მაქვს, მაგრამ, რა ექნა, ფული არ მაქვს.

— ელო, იცი რა? თუ ორ კალამს მაჩუქებ, ორი-სამი აბაზის საქონელს გაგასაღებინებ.

— მართლა? ოღონდ კი გამასაღებინე და შერცხვენილი ვიყო, თუ ხუთიც არ გაჩუქო.

— აბა, წავიდეთ! აქვე ბაზრის ბოლოში ვცხოვრობ. მას-პინძლის ცოლი შემეხვეწა: „მეწვრიმალე თუ შეგხვდეს, წამოიყვანე, რაღაც სავაჭრო მაქვსო.“

ელო ყმაწვილებს სიხარულით გაჰყვა.

ყმაწვილები მალე ბაზარსაც გასცილდნენ და დანგრეულს დუქანს მიუახლოვდნენ, მაგრამ დავითს ეს აღვილი აღარ გამოადგა თავის განზრახვის სისრულეში მოსაყვანად, რადგანაც მის მახლობლად გლეხი საყანეს ღობეს ავლებდა. ამიტომ დავითმა მარჯენივ ჭალისაკენ გადაუხვია. კარგა ხანს სიარულის შემდეგ ელომ დავითს საყვედური უთხრა:

— უჰ, რა შორს მდგარხარ! ასე რომ მცოდნოდა, არც კი წამოვიდოდი.

— ნუ გეშინია, ათიოდე ნაბიჯი კიდეც და შინ ვიქნებით.

გაიარეს კიდეც რამდენიმე ნაბიჯი და ყმაწვილები ხშირს ბუჩქნარში შევიდნენ. დავითმა მიდამოს თვალი გადაავლო და, როცა დარწმუნდა, მახლობლად არავინ მოსჩანსო, ელო შეაჩერა და მრისხანედ უთხრა:

— აბა, ამოალაგე ჩქარა, რაც ფული გაქვს!

— კაია, რა დროს ხუმრობაა! ვინ მომცა ფულები.—სიცილით უთხრა ელომ.

— ხუმრობაა?! ვინ გეხუმრება? შენ გგონია, ისე შეგარჩენ ქრისტეს წვალებას, შე ურჯულო, შენ?

თვისის სიტყვების დასამტკიცებლად დავითმა პირისახეში ისე ღონივრად ჩაჰკრა მუშტი, რომ საწყალს ელოს ცხვირიდან სისხლი წასქდა.

— არა გრცხვენიანთ? თქვენ ნასწავლი ყმაწვილები არა ხართ, როგორ გეკადრებათ ამისთანა შარები? რას მერჩით, ურია რომ ვარ, მეც აღამიანი ვარ.

მღულარე ცრემლებით აბრალებდა თავს საწყალი ელო, მაგრამ ამაოდ. დავითმა ბოღჩიდან რამდენიმე წივთი ამოსტაცა და უბეში ჩაილაგა. ხვეწნა-მუდართით რომ არაფერი გაუვიდა, ელომ ყვირილი დააპირა, მაგრამ, სწორედ იმ დროს, როცა მან დასაყვირებლად პირი დააღო, დავითმა თავში კეტი სთხლი-შა და ძირს გაავარა. ბავშვებმა რომ მიწაზე უსულოდ დაცემული ურია დაინახეს, შიშისაგან თავზარი დაეცათ და შინისაკენ საჩქაროდ მოჰკურცხლეს.

— ღმერთი არ გაგიწყრეს, სიტყვარ არ წამოგვცდეს, თორემ მალე შენც უკან გაგადევნებ იმ ურიას!—მიამხა სიკოს დავითმა, როცა თავის ბინას დაუახლოვდა.

ბატარა ებრაელის გაცარცვის ამბავი მალე მთელს სოფელს მოედო. ყველამ შეიტყო, რომ გამცარცვანი სკოლის შეგირდები იყვნენ და დიდად შფოთავდნენ. ყველაზე მეტად შეწუხებული იყო ამ ამბით, რასაკვირველია, სკოლის მასწავლებელი, რომლის წინაშეც იდგა ცხვირპირ-დასისხლიანებული ელო და თავის გაცარცვის ამბავს ეუბნებოდა. მაგრამ მასწავლებელი იმას ყურს არ უგდებდა. იგი დაჟინებით მიშტერებოდა ერთს წერტილს და რაღაც მწვავე ფიქრებს გაეტაცა.

— ვაი, სირცხვილო! ვაი, გაცრუებულო იმედო! ამისათვის შევალე ამ საქმეს ჩემი ჯანი და ღონე, რომ ავაზაკები გამომეზარდა?! „ბავშვის სული სუფთა ფიცარია (tabula rasa), რაც უნდა იმას დააწერს ზედ აღმზრდელიო“, ამბობს ერთი ცნობილი ფილოსოფოსი ლოკი. კარგი, დავიჯეროთ, მაგრამ რას გვეუბნება ეს უბედური მაგალითი? ნუ თუ გამიწყრა ღმერთი და მე ვარ იმ ბოროტ-მოქმედების მიზეზი, რაც ახლა ჩემმა შეგირდებმა ჩაიდინეს? არა, კეთილი მაგალითის მეტი რა უნახავთ სკოლაში? განა ოდესმე გადამიხვევია სიტყვით ან საქმით ქრისტეს მცნებისათვის? არა და არა! აქ სხვა მიზეზია. დიად, სხვა! არა ბატონო ფილოსოფოსო, არც ისე „სუფთაა“, თქვენ რომ ფიქრობთ. ბევრი რამაა ამ „სუფთა ფიცარზე“ ამოსატხეკ-წასაშლელი. ბევრი რამ სიავეა ზედ უჩინარის ასოებით წარწერილი.

— რას მიბრძანებ, ბატონო, ვიახლო?

მასწავლებელი უცებ გამოერკვა ამ მწარე ფიქრებიდან.

— არა, არა, მოიცა! აბა, ჩემო კარგო, შეგირდებში ვერ გამოიცნობ შენს მცარცველებს?

— რა ვიცი, ბატონო, ბავში ბავშსა ჰგავს, ზოგი ქერაა, ზოგი შავგვრემანი. შეიძლება შეცდომით ხელი უღანაშაულოს დაეადვა და ცოდვა მოვიკიდო. სჯობია, თავი დავანებო. თუ ჩემს სისაწყლეს მიხედავთ და, რაც წამართვეს, არ დამიკარგავთ, ღმერთი დაგიმადლებთ, თუ არა და თქვენი ჭირი წაუღლია.

— როგორ ფიქრობ, რა ეღირებოდა მინც, რაც წაგართვეს?

— ბევრი არაფერი, ბატონო, ასე ერთი-ორი მანეთი.

მასწავლებელმა ელოს ცხვირბირიდან სისხლი მოაბანინა, მერე ჯიბიდან სამ მანეთიანი ამოიღო და მიაწოდა.

— აჰა, ჩემო ბატარა, დაიჭი! ამ საქმეს მე უყურადღებოდ არ დავტოვებ და, თუ როგორმე აღმოვაჩინე, შენს ნივთებსაც უკან დაგიბრუნებ.

გახარებულმა ელომ საჩქაროდ ბაზრისკენ გასწია. მართალია, თავი საგრძნობლად სტეხდა და წუთი-წუთზე ისევამდა ხელს ნატკენზე, მაგრამ მასწავლებლის ნაჩუქარი ფული მის წყლულს თითქო მალამოდ დასდებოდა და ტკივილი მთლად გაექარებინა.

— ნემსი, მახათი, კოჭა, ლარები!..

ზარივით გაიწრიალა კვლავ ჰაერში ელოს მხიარულმა ხმამ.

სალამომაც მოაწია და დედამიწა ბნელს ჩადრში გაეხვია. ყოველივე მიწყნარდა. გაზაფხულის სტუმრებმა ჭიკჭიკ-გალობა შესწყვიტეს, თავი ფრთის ქვეშ ამოიღეს და ტკბილს ძილს მიეცნენ. სიკომ ვახშამი გაათავა და, ის-იყო დაწოლას აპირობდა, რომ უცებ ძაღლებმა გამწარებული ყეფა ასტეხეს. მასპინძელმა კარი გააღო და ძაღლებს შეუტია.

— აქეთ, თქვე საცოფვე! ვინა ხარ, მობძანდით!

— სიკოს უთხარი, ერთწამს გამომხედოს, თუ შინაა!

სიკომ წულებში ფეხი ჩასდგა და ქისკართან მივიდა.

— სიკოს გაუმარჯოს! შეგირცხვა ვაჟკაცობა! რა იყო, კაცო, მუხლები რომ მოგეკეცა და პირისახე ლაინივით გაგიხდა, დაცემული ურია რომ დაინახე? სწორედ გითხრა, ძალიან შემეშინდა. ვიფიქრე, ვაი თუ გაუწყრა ღმერთი და გული შეუწყუბდა, ხომ დავიღუპეთ-მეთქი. რა მხდალი ყოფილხარ!.. ასე რომ მცოდნოდა, არც კი წაგიყვანდი.

— ნეტავი მართლა! ღმერთო ჩემო, რა კაცი ხარ?!.. ნუ თუ მცირეოდენი სიბრაღის გრძნობაც აღარ არის შენს გულში?

აღვლევებით უთხრა სიკომ.

— სიბრაღის? მერე ისიც ურის სიბრაღის?! არცა მაქვს და არც მინდა მქონდეს. რა ვაჟკაცის საქმეა სიბრაღის. ზოგიერთი კაცი ცრემლს ვერ დაიჭერს, როცა ქათამსა ჰკლავენ, შემწვარს ჩიჩიას კი, ნუ გეშინია, კარგა მიირთმევენ. აი შენი სიბრაღის! მე კი კიდეც დავკლავ და კიდეც ვჭამ, შენსავით ზღუქუნს არ მოგყვები.

— სიკო, რას შვრები მანდ ამდენ ხანს, აღარ მოხვალ? — მოისმა ხმა სახლიდან.

— აჰა, სიკო, ნადავლი მოგიტანე! ეს დანა და საპონი შენა გქონდეს. მაგრამ იმ პირობით კი, რომ ღმერთი არ გაგიწყრეს და სიტყვა არ წამოგცდეს, თორემ ხომ იცი ჩემი ამბავი! ეს დანა და საპონი ჯერჯერობით ფრთხილად შეინახე, არავის უჩვენო! ახლა კი დამე მშვიდობისა!

— მოიცა! მოიცა! დავით, იმ ურის ამბავი ხომ არაფერი შეგიტყვია? ხომ არ მომკვდარა, თუ იცი?

— მომკვდარა? რა მოჰკლავს ძალს?! გაჰკივის და გაიძახის თავისებურად: „ნემსი, მახათო“...

ამ ამბით გახარებული სიკო ამხანაგს გაშორდა და დასაძინებლად წავიდა.

წკრ - წკრ - წკრ - წკრ - წკრ! — მოისმა გათენებისას სკოლის ეზოდან ზარის ხან-გრძლივი წკარუნი შეგირდების შესაკრებად.

სიკო საჩქაროდ ლოგინიდან წამოხტა, დანა და საპონი უბეში ჩაიღო და პირის დასაბანად მდინარესკენ გაიქცა. იგი სიამოვნებით დასცქეროდა თავის ხელებზე მზის სხივებისაგან ათასფერად აბრჭყვიალებულს საპნის ქაფის ბუშტებს, მაგრამ უცებ გუშინდელი საზიზლარი ამბავი მოაგონდა და გამოღვიძებულმა სვინილისმა ქენჯნა დაუწყა. „რას მერჩით, მეც ადამიანი ვარ!“ ჩასძახოდა ყურში რაღაც იღუმალი ხმა. საპნის ქაფი პირსა და ხელებზე გენიასავით მოედო და უბეში ჩადებულმა დანამაც ათასი შუბის წვერებივით დაუწყა გვერდებში ჩხვლეტა. გამწარებულმა ბავშვმა უბეში ხელი იკრა და დანაც და საპონიც ორივე მდინარეში გადაისროლა. ამ ნივთების მოშორებით დამშვიდებულმა სიკომ საწიგნე გადაიკიდა და სკოლაში წავიდა. ჩამოჰკრეს მეორედაც ზარი და მოსწავლენი კლასში შეიკრიბნენ. ცოტა ხანს შემდეგ შემოვიდა უძილობით სახე გაფითრებული მასწავლებელი. მოსწავლეებმა სული განაბეს და თავის ოსტატს თვალებში შეაშტერდნენ. იგი კარგა ხანს დადიოდა თავჩაკიდული ოთახის ერთი კუთხიდან მეორემდის. მერე ერთბაშად შუა ალაგას გაჩერდა და მოსწავლეებს აღელვებით უთხრა:

— ყმაწვილებო, გუშინდელი საზიზლარი ამბავი უთუოდ ყველას შეტყობილი გექნებათ! თქვენს შორის ზის ორი ავაზაკი, ისინი სწამლავენ ამ ოთახის ჰაერს. თქვენი სწავლება მე არ შემიძლია, სანამ ისინი აქა სხედან. ავაზაკო, აიხადე პირბადე! დაგვანახვე შენი მანკიერი, ადამიანის სისხლში გასვრილი ხელები!

— მე... მოისმა სიკოს სუსტი, აკანკალებული ხმა და გულშემოყრილი იატაკზე დაერეხვა.

მასწავლებელი სიკოსთან მიიქრა, გულშემოყრილი ყმაწვილი ბუმბულივით ხელში აიტაცა და თავის ოთახში გაიყვანა. იქ იმან ძმრითა და ცივი წყლით სიკო მალე მოაბრუნა. მერე გვერდში მოისვა და მშობლურის მზრუნველობით დაუწყა გამოკითხვა, თუ რა მიზეზით შეუწყუხდა გული.

— ბატონო, მე თქვენთან ჯდომის და ლაპარაკის ღირსი არა ვარ! მე ვარ იმ საზარელი საქმის ჩამდენი...

მასწავლებელი უცებ ეკალ-ნაჩხვლეტივით ზეზე წამოიქრა.

— როგორ? შენ? რას ამბობ, ხომ არ შეიშალე?...

— დიალ, მე! დამჩხვით, დამკებეთ, ჩამომარჩვეთ!... ყველაფრის ღირსი ვარ.

მასწავლებელი ისე გააშტერა ამ ამბავმა, რომ ჩამდენსამე ხანს გაქვავებული იდგა.

— მეორე რომელი-ღა იყო შენთან?—ადღევებით ჰკითხა მასწავლებელმა.

— სხვა არავინ, მარტო მე ვიყავი.

— სტყუი! მე ვიცი, რომ მეორეც იყო. დავით ბენდელია ხომ არ ყოფილა?

— არა, მარტო მე ვიყავი.

— მასწავლებელი დიდ ხანს ემუდარა სიკოს მეორე ამხანაგიც გაემუღავენბია, მაგრამ მისი სახელი ვერას გზით ვერ წამოაცდევინა.

მასწავლებელმა სიკო თავის ოთახში დასტოვა და თვითონ მოსწავლეების შეუტყობინებლად დავით ბენდელიას ბინაზე წავიდა. იქ სახლის პატრონს დაწვრილებით გამოჰკითხა, თუ რა დროს დაბრუნდა დავითი სკოლიდან. მასპინძლის ჩვენებამ მასწავლებელი სრულიად დაარწმუნა, რომ ამ საქმის ჩამდენი დავითი იყო და სახლის ჩხრეკას შეუდგა. კარგა ხანს ძებნის შემდეგ ლოგინზე, ზანდუკის უკან მასპინძლის დახმარებით იბოვა ჩვრებში გახვეული ახალი დანები და კალმის ტარები.

დავითი, რასაკვირველია, სკოლიდან მაშინვე გამოირიცხეს, სიკოს კი, რადგანაც თავისი დანაშაული თვითონ აღიარა, მცირე სასჯელი მიუსაჯეს.

გავიდა ჩამდენიმე დღე და ეს ამბავი ყველას გადაავიწყდა. არ დავიწყებია მხოლოდ დავითს, იგი დარწმუნებული იყო, რომ სიკომ უღალატა და შურის საძიებლად დროს ეძებ-

და. ერთს საღამოს დავითი სიკოს ბინის ჭისკარს მიაღვა და გამოცვლილის ხმით მასპინძელს დაუძახა:

— სიკოს უთხარი, მასწავლებელი გხმობილობს-თქო!

სიკოს ძალიან ეოცა ამ დროს დაბარება, მაგრამ რა უნდა ექნა, საჩქაროდ ქუდი დაიხურა და სკოლისაკენ გასწია. კარგა მოშორებული იყო თავის ბინას, რომ უეცრად ბუჩქიდან თავი ამოჰყო რალაც შავმა აჩრდილმა და წინ გადაეღობა. სიკოს ტანში ცივმა ჟრუანტელმა დაურბინა და მუხლებმა კანკალი დაუწყო.

— ჰა, ჩამივარდი თუ არა ხელში, შე მუხანათო, გაუტანელო! აბა მიჩვენე, რა ტემლაკები დაგაკერეს, რომ დამაბეზღე?

— დავით, ღმერთი არ გამიწყრეს, მე არა მითქვამს-რა, მასწავლებელმა თვითონ აიღო ეჭვი.

— ვიცი, ვიცი! შენ როგორ ეტყოდი! მასწავლებელი, რასაკვირველია, თვითონ მიხვდებოდა, ის ხომ სული-წმინდაა.

— დამერწმუნე, არა მითქვამს-რა, დედ-მამა არ დამეხოცოს, თავი არ მომიკვდეს!

— ნუ ფიცავ! ვიცი, რა შვილიც ბრძანდები. ახლა წადი და ესეც უთხარი!

ამ სიტყვებისათანავე დაეიშმა ისე სთხლიშა სიკოს თავში კეტი, რომ უსულოდ ძირს დასცა.

ამ საზარელის სურათის ნახვით დაღონებულმა ზეცამ ძაძა შემოიბურა და დედა-მიწას სხვილი ცრემლი დააფრქვია.

კარგა ხანს უცადა მასპინძელმა სიკოს, მაგრამ; როცა შეატყო, ნამეტარი დაავიანდაო, ნაბადი წამოისხა და ამბის შესატყობად მასწავლებელთან წავიდა. ვზახე რალაც რბილს საგანს ფეხი წამოჰკრა და კინალამ წაიქცა. ელვის შუქზე კარგა გაარჩია, რომ ეს იყო თავ-გატეხილი სიკო. გრძობა დაკარგული ყმაწვილი მასპინძელმა სახლში მიიყვანა და ეს ამბავი მასწავლებელს აცნობა. მასწავლებელიც მოვიდა. კარგა ხანს ცოდვილის შემდეგ, როგორც იქნა, სიკო გრძობაზე მოიყვანეს. მაგრამ ძლიერ ხანმოკლე იყო მისი გამოუხიზლება. საბ.

რალოს მაშინვე საშინელი სიცხე მისცა და თავში ანთება აუ-
ვარდა.

— რას მერჩით, მეც ადამიანი ვარ! არა, ღმერთმანი, მა-
სწავლებელისათვის მე არა მითქვამს-რა! დედავ! დედავ!

წამ-და-უწუმ ჰბოდავდა საწყალი სიკო.

მალე ექიმიც მოიყვანეს, მაგრამ ამაოდ. სიკოს მეორე
დღის სინათლე აღარ უნახავს.

იასონ ნიკოლაიშვილი

თუშური სიმღერები

(შეკრებილი დაით როსტომაშვილის-მიერ)

I

მადი, ვაზუზა¹⁾, დაგვესენ, თუშებსა გვეფა წიანი,
ანლა სვესურეთს გადადი, სმალნი იქ დგანან²⁾ ფხიანი,
წინ თორღვა³⁾ შემოგეურება, ღეთისაგან დაულათიანი,
სმალსა ჭლესაგა თორღვაი, ხანჯალ წელთ ება ფხიანი,
გიფაზა⁴⁾ თორღვამ, მაგაწვინ (ა), ნახად დაგვურა ცხვრანი,
თავით დაგისხა ყორნები, ძვალ ასურკეინა წვნიანი.
თორღვაო, ვაზუზის მკელელა, ნეტა რა გქონდა ფაზადა,
ქალაქს გობარებს ბატონი⁵⁾, ერთსელ ჩამოდი ბაზადა,
სადათს გამოგადგელი თორღვაკ, სვესურთ ბატონის ჯვარადა,
ცხენსა აგეთსა გობომებ, შინ მოგეყვანოს ჩქარადა.
ქმაგის მოშაირეი გომეწარს⁶⁾ ქალ ვარ თმიანი,
შეიტყე, (თორღვაკ), გამომიგზავნე საყურე გუგუმიანი,⁷⁾
თუ იმას ვერ გაიმეტებ, ტყუა-კაბა ნაოჭიანი,
საცოლედ არას მიკადრებ, აზნაური ხარ სლმიანი,
ქებით ვი თავს ნუ იდიდებ, მამა მეც მუვანდა სნიანი,
ჭარიდან მოუდიოდა ყორნი და ვაწნი რქიანი.

¹⁾ ქისტის სახელია.

²⁾ არიან.

³⁾ თუში.

⁴⁾ შემოგეურა.

⁵⁾ ვრეკლე.

⁶⁾ სოფ. თუშეთში.

ბუშტებიანი.

II

შეიდ წელს ტყვედ გიყუე, დედაო, შინათ კარს გამოუკალი,
 შეიდის წლის გამოძიეკანეს, ქალ-რძალი მოდგა მრავალი,
 შუაში ჩამომიყენეს მარგალიტისა მრავალი¹⁾.
 გოჭლი ვებონე, უფესო, აღარსად წამამავალი,
 ასეთს გი გადაუფრინდი, აღარსად ჭქონდათ სავალი,
 ჯერ ბიჭი გამომიყენეს, ასალ-წვერ შემომავალი,
 ვიზბინე, ვერ მომეწია, მუხლად მე ეკვობდი მავალი,
 მემრ ცხენი გამომიყენეს წინ-და-წინ დოღში მავალი,
 ვიზბიე, ვერ მომეწია, გზა მქონდა სსხეკვიანი,
 მემრისას გამოძიეკანეს თბე-წერილი (ისარი) შორათ მავალი.
 ზურგთა მერეს, ბეჭთა მიწია, მუხლი მამისუნეს მავალი,
 წელსა აგეთსა მივადექ, არსადა ჭქონდა სავალი,
 გზანიცამ დაილცევა ცხვრისანი, მცხვარისანი,
 წელს იმათ გამოძიეკანეს, სიღნი დმისხნეს სისანი,
 სისანი, არცა სისანი, ნედლისა ჭიკეოტისანი²⁾.
 აგეთსა მთასა მოვადექ, უორან დაჭეუფდის მთისანი,
 იმის ძირს ჩუხილაობდენ³⁾ ქუჩნი არწიანი ცისანი.
 დეამ შეიდს გადაუძახს: «სულ მამდის სორციელისანი.»⁴⁾
 — ტყვეა,⁵⁾ დედაე, ბეჩავი, შიმშილით შეწუნებულვი.
 ცოტა ხანს შემომაცადოს, შენის⁶⁾ მოკართმეკ ციკანსა,
 გზასაც მე გადავასწავლი მას თავის ადგილისასა.
 ზატას⁷⁾ ნუ ჩასვალ, მოვარეო, ნუ ჩამიბნელებ გზათაო,
 შინ აგეე ჩაუვიდოდე ჩემ თავალ-ცრემლიან დათაო!

1) პური გაშალეს გასახმობად და იმის დამიყენეს ყარაულიად.
 2) წერილი წნელი.
 3) ქუჩლებობდენ.
 4) სორციელისა.
 5) ტყვეა.
 6) დედალი ჯიხვი.
 7) პატარა ხანს.

ზარკანოქიანთ ნინო

მოთხრობა საქართველოს ცხოვრებიდან

ატურ ლეისტისა

თარგმანი გერმანულით

VI*)

ლევან ჩაგანის სახლი შარელში არამც თუ უფრო დიდი და ლამაზი იყო, ვიდრე ექვსი სხვა თავადიშვილისა, რომელნიც იმავე სოფელში სცხოვრობდნენ, არამედ მთელს იმ მხარეში საუკეთესოდ ითვლებოდა. ეს სახლი იდგა ერთს მშვენიერ ხეობაში, გარშემო ვენახები და ბაღები ერტყა, რომელთაც აგრედვე ორივე მხარეს მთის ფერდობებზედ ატეხილი წიფლის ტყეები აკრავდა. შორიდან დიდებულ სასახლედ წარმოგიდგებოდათ, ისე ამაყად მოსჩანდნენ ამწვანებულ ხშირ ხეხილში მისი თეთრად ამართული კედლები, განიერი, გამწკრივებული თაღები იმის ბალკონებისა და მალალი, მზეზედ მოვლვარე ფანჯრები. ახლო კი რომ მიხვიდოდით, ამ დიდებულ სანახაობას ველარ ამჩნევდით, რადგან ეს სახლი მარტო ვრცელი და საოჯახოდ მოწყობილი შენობა იყო სოფლის მემამულესი და სხვა არაფერი. შიგნითაც ადამიანი სიამოვნებით შედიოდა: ოთახები და ზალები დიდი და ნათელი იყო და მებელიც, თუმცა ახალ-მოღობას ვერ დაიკვებებდა, მაინც სუფთად და რიგიანად ჰქონდათ შენახული. სახლი ამ საუკუნის დასაწყისში

*) „მოამბე“ № II.

430

ლევანის პაპს აეშენებინა, შინა მოწყობილობა კი, რომელიც თითქმის სრულიად ევროპიულს წააგავდა, შვილის, ლევანტის მამის, ნაღვაწი იყო; ამასვე გაეშენებინა ვენახები და ბაღები სახლთან და მათ უკან თავლები და სხვა საოჯახო შენობები აეგო. ეს იყო მშვიდი და მშრომელი კაცი, ეზიზღებოდა ქართველური მცონარეობა, და რაკი რიგიანობა უყვარდა და არადროს თავის სიტყვას არ ვასტეხდა, მეზობლები დასცინოდნენ და „ნემეცს“ უძახდნენ-

— მართლა ნემეცი რომ ვიყო, მაშინ მე ვიცოდი რაებსაც გავაკეთებდი, ჰფიქრობდა ის ხშირად, რადგან თითქმის ყოველ კვირა გაუფლიდა ხოლმე გვერდით ერთს მეზობლად ჩასახლებულს ნემეცს, ლეოპოლდ კიუნეს, და რწმუნდებოდა, რომ აქ ყოველივეს უკეთესი ფერი ედო, ვიდრე იმის მამულში: არამც თუ ვენახები და მიწებები უკედ იყო შემუშავებული, საქონელიც უფრო ღონივრად და ლამაზად გამოიყურებოდა. დიდ ხანს ეცადა და ძლივს მოახერხა თავის მამულდელულის გაუმჯობესობა, მაგრამ მაინც ნემეცს ბევრით უკან ჩამოურჩებოდა.

ამ დროსვე ლევანის მამამ განიზრახა თავისი შვილი გერმანიაში მეურნეობის სასწავლებლად გაეგზავნა. მეზობლები დასცინოდნენ ჩივანის უცნაურს აზრს და იქნება თავიც დაენებებინა ამ განზრახვისათვის, ლევანს რომ გიმნაზიიდან დაბრუნების შემდეგ არ გამოეცხადებინა სურვილი უცხოეთში წასვლისა უმაღლესი განათლების მისაღებად. ეხლა კი მტკიცედ დაადგა თავის განზრახვას, აღარავის ყური არ უფლო და ლევან გერმანიაში გაისტუმრა, სადაც მან ოთხი წელიწადი დაჰყო. შინ რომ დაუბრუნდა, თვითონ ლოგინად ჩავარდა და იძულებული გახდა მამულის პატრონობა შვილისათვის ჩაებარებინა. ერთის წლის უკან სულიც განუტევა იმითი დამშვიდებულმა, რომ იმის მამა-პაპეულ განძს ეხლა რიგიანი პატრონი ეყოლებოდა. ლევან შეუდგა დაუცხრომელს მუშაობას, საუკეთესოდ მოაწყო თავისი მამული და მალე მიზეზიც მოესპო კიუნესთვის შუერთ ეცქირა, რადგან საშურველი მართლა აღარა იყო-რა. იმის

ს ა შ ა რ თ ვ ე ლ ო ს
 პ ა რ ლ ა მ ე ნ ტ ი ს
 ე რ ო მ ე ს ლ ი
 ბ ი ბ ლ ი ო თ ე კ ა

მამულსაც ისეთივე შემუშავების ფერი დაედო, როგორც ნემ-
ცისას და ამასთანავე მას ნემეცზე ერთი-ათად მეტი შეტყობა
ჰქონდა. ლევან რომ გარედ, მინდორ-ვენახში შრომობდა, იმის
დედა და და ქეთევან შინ ოჯახს აგრედვე გულმოდგინედ და
მხნედ უვლიდნენ და ასე სიტკბოებით, მყუდროდ მიმდინა-
რობდა მათი ცხოვრება.

როცა ლევანმა ნინო გაიცნო და შინ გამოაცხადა ვარი-
პანძის ქალი მომწონს და მინდა, ცოლად ვითხოვო, დედამ
ეს აზრი მოუწონა.

— დიდებული ჩამომავლობისაა და თვითონაც, უეჭველია,
დიდებული და კეთილი იქნება, — სთქვა მან. — იმის პაპას ვი-
ცნობ, მამასაც, დედასაც კარგად ვიცნობდი, — სამაგალითო ქა-
ლი იყო და იმისთანა დედის შვილი ბედნიერებას მოგვიტანს
შენცა და ჩვენც.

სიხარულით შეუდგა დედა მზადებას, რომ თავისი მშვე-
ნიერი რძალი კარგად მიეღო და მეფე-დედოფლისათვის ზემო
სართულში საუკეთესო ოთახები მოაწყობინა. თავის სახლში
ხელმეორედ ქორწილის გადახდაც მოინდომა და განიზრახა
განსაკუთრებული სტუმრის-მოყვარეობა გამოეჩინა. აქ უფრო
დიდებული ნადიმები გაიმართა, ვიდრე ვარიპანძისათსა და ყვე-
ლა დამსწრენი ერთხმად ამბობდნენ, რომ ამ სახლში ყოვე-
ლისფერს ზინებულნი მეოჯახის თვალი და ხელი ეტყობოდა.
სამი დღის განმავლობაში სუფრაზედ ას ორმოც და ათზედ მეტი
სული იჯდა, მაგრამ თან-და-თან უფრო ძვირფასი და გემრიე-
ლი საქმელი მოჰქონდათ და თუმცა ხმაურობა და მხიარულე-
ბა არ შეწყვეტილა, ყოველგან გასაშტერებელი წესი და რი-
გიანობა მეფობდა.

დედამთილი და მული რძალს ისე ტკბილად მიეგებნენ და
მეგობრულად მიიღეს, რომ ნინოს გული სიამოვნებით აუტოკდა
და ამისთანა ოჯახში შესვლით ბედნიერადა რაცხდა თავსა. აქ
ყოველისფერი დაუხვდა, რაც ენატრებოდა: საზოგადოება, მხი-
არულება, გართობა და ამასთანავე უფრო მეტი კეთილ-მოწყო-
ბილობა, ვიდრე იქ, ტფილისში, თავის ძალუასთან.

პირველი დღეები მთვრალსავით გაატარა, — დალიდან სა-
ლამომდე კმაყოფილის სტუმრებით იყო გარშემორტყმული,
რომელნიც ლაპარაკით დროს ატარებინებდნენ და როცა ეს შე-
წყდებოდა, მუსიკა და ცეკვა-თამაშობა ართობდა.

ლევანიც აღტაცებული იყო; ის ეხლა მხოლოდ სიამოვნებასა და დროს-გატარებაზე ჰფიქრობდა და ერთი სიტყვითაც არ აგონებდა ცოლს, რომ მალე ჩვეულებრივი სიჩუმე ჩამოვარდებოდა, ჩვეულებრივს შრომას უნდა შესდგომოდნენ. იმისი გრძნობა-გონება სრულიად აწმყოს ეკუთვნოდა, არაფერი არ უშლიდა მთლად ამ აწმყოს დამორჩილებოდა, განუწყვეტლივ ერთობოდა, სიამოვნებდა და დროც კი არ გააჩნდა, რომ რაიმეს ჩაჰფიქრებოდა.

რუსუდან ლომიძის ცოლიც მათ თან მოჰყვა, მთელი კვირა დარჩა ნინოსთან და არა მცირედს მონაწილეობას იღებდა საზოგადოების გამხიარულებაში, მაგრამ მაინც აქ უფრო თავ-დაქერილად იქცეოდა და გარსევან ერეკლიძე, რომელიც აგრედვე სტუმართა შორის იყო, თითქო სრულიად დაივიწყა. მოსვლის უმალვე მიხვდა, რომ მისს მეტის-მეტს თავისუფალ ქცევას აქ მკაცრად შეჰხედავდნენ. ამიტომ თავი შეიმაგრა და ერეკლიძესაც კი თვალთათვის ისე გულ-გრილად ექცეოდა, რომ ფრთხილ მეთვალყურესაც ადვილად დაუმალოდა თავის ნამდვილ გრძნობას. ერეკლიძის გაუთავებელი ხუმრობა და ოხუნჯობა თითქო რუსუდანს ისევე ართობდა, როგორც სხვებს, მაგრამ ნამდვილად კი ცდილობდა, არც ერთი სიტყვა ერეკლიძისა არ გამოჰპაროდა და სხვების ლაპარაკის დროსაც მარტო იმის სიტყვებისათვის მიეპყრა ყური, მარტო იმისი ხმა გაეგონა. მხოლოდ მაშინ არ აქცევდა ყურადღებას და არავითარს შთაბეჭდილებას არა ჰგრძნობდა, როცა ერეკლიძე სუფრაზედ სიტყვას ამბობდა რასმე, ან დარბაისლოურ ლაპარაკში შეეხებოდა რაიმე მძიმე საგანს, მაგალითად, ხალხში განათლების გავრცელებას, ან ქალების აღზრდას და ამ საზოგადო საკითხავთ მჭერმეტყველოურის აღტაცებითა სჯიდა. რუსუდან გულცივად ეკიდებოდა მისს მალალ აზრებს, მისგან ცხოვრებაში მი-

დებულ ზნეობრივს კანონებს და მოსწონდა იგი, მხოლოდ როგორც მშვენიერი, მხიარული ყმაწვილი-კაცი. ნინომ მალე შეატყუა ეს გულგრილობა, მაგრამ რაკი ჰხედავდა, რომ რუსუდან ცდილობდა ამ საგნისთვის გვერდი აექცია, მიზეზი აღარ უკითხავს. რცხვენოდა ეკითხა თავის მეგობრისათვის და სინიდისიც ნებას არ აძლევდა ამ საგანზედ ლაპარაკი ჩამოეგდო, რადგან ეს თითქო ქმრის ღალატისადმი წაქეზება გამოვიდოდა. მაინც თავის მეგობრის მსუბუქი ქცევა მას ართობდა და თითქმის სწყინდა კიდევ, რომ ერეკლიძეზედ გული აიყარა და უცბად აბილპილებული გრძობა უეცრადვე დააყუჩა. დაიწყა მიზეზის ძებნა და თუმცა მალე მიაგნო, მაინც გულს არ აჯერებდა და ცდილობდა უფრო სხვა მიზეზი ეპოვნა; მაგრამ მალე რუსუდანმა ნამდვილი მიზეზი თვითონვე შეატყობინა.

— შენი დედამთილი მეტად მკაცრი დედაკაცი სჩანს, — უთხრა მან ნინოს გამოსალმების დროს.

ნინომ რომ ეს სიტყვები გაიგონა, შეკრთა და უცბად ამ რამდენიმე დღის განმავლობაში მოპოებული მხიარულება აემღვრა: თითონაც შემჩნეული ჰქონდა, რომ ლევანის დედა მკაცრი ხასიათისა იყო, მაგრამ საკუთარმა დაკვირვებამ ისე ვერ ააღელვა და შეაწუხა, როგორც მეგობრისაგან კვერის დაკვრამ. დარღები კვალად აეშალა და მისს მომავალს ჩრდილი მიაყენა. ამას გარდა ჩუმი ცხოვრება დაუბრუნდა იმის ქმრის ოჯახს, რაკი სტუმრები ყველანი წავიდ-წამოვიდნენ; შინაურებმაც თავთავიანთ საქმეს მიჰყვეს ხელი და თითქო უხაროდათ, რომ ამ ბოლო ხანების არეულობა დაწყნარდა. ამ ცვლილებამ ნინო სრულიად გამოათხიზლა, გამოიყვანა პირველ ოცნებიდან, თუმცა ყველანი ცდილობდნენ სიტკბოება-ფუფუნებაში ჰყოლოდათ და საზრუნავი არაფერი გაეჩინათ მისთვის. ლევანს მართლა უყვარდა ნინო და რაც კი შეეძლო, ნაზად და ტკბილად ექცეოდა. იმის და ქეთევან საუკეთესო მეგობრობას უწევდა და დედაც თავის დანაპირებს პირველად ოჯახში ფეხის შემოდგმის დროს, — შვილსავით შეგიტკობ და შეგიფერებო, სიამონებით ასრულებდა. ამ სახით არაფერი საზრუნავი და სამ-

წუხარო მას არა ჰქონდა-რა და რამდენიმე დღის შემდეგ მათ თან ერთად ცხოვრებამ კვლად კარგს გუნებაზედ დააყენა, შეეჩვია თავის ყოფა-ცხოვრებას და დარწმუნდა, რომ გარშემო გულითადი მეგობრები ერთყა. მხოლოდ ათასში ერთხელ უსიამოვნობა ერეოდა და ეს მაშინ, როცა სხვანი საოჯახო საქმეებში ერთობოდნენ, ან იმის თანადასწრებით ამ საქმეებზედ ლაპარაკობდნენ და თითქო იმის გართობას საჭიროდ აღარა ჰხედავდნენ. ამ დროს ნინო უკმაყოფილებას, მოწყენილობასა ჰგრძნობდა, მაგრამ მაინც თავის გულის-პასუხ ვერ ამხელდა, რადგან მოვალე იყო იმ სიკეთისა და თანაგრძნობისათვის, რომელსაც შინაურები მისთვის არ იშურებდნენ, სამაგიერო გადაეხადა.

მალე გაიარა ერთმა თვემ ამ მყუდრო ცხოვრებისამ. ნინო გულ-დამშვიდებული შეიქნა და არც გათხოვებასა ნანობდა. ხშირად, როცა ლევან, ან ქეთევან მათის სიყვარულის ნიშნად ახალს რასმე სიამოვნებას აგრძნობინებდნენ, ნინო ჰფიქრობდა, მე ბევრ სხვა ქალებზე ბედნიერი ვარო და ცდილობდა კიდევ თავისი მხიარულებისა და დროს-გატარებისადმი მისწრაფება დაეყუჩებინა და რაიმე საქმეში გართულიყო. ერთხელ უშველა კიდევ ქეთევანს ყვავილების მოვლაში, მაგრამ მალე მოსწყინდა და წინანდელსავით უქმობა ირჩია. რთველის დროს სტუმრიანობა კიდევ გაჩნდა, მეზობლები ეწვიენენ, სახლს მხიარული ფერი დასდეს და ყოველდღიური ცხოვრება ცოტაოდნად შესცვალეს. ყველანი ქეთევანად და კმაყოფილნი იყვნენ და თუმცა დიდებული ნადიმები არ გამართულა, მისვლა-მოსვლა და დროს-გატარება მაინც საკმაო იყო.

დადგა შემოდგომის ტკბილი და მხიარული დღეები; მოვიდა დრო, როცა ყველა მხიარულების მონატრენი ტფილისისკენ მიისწრაფებია. ნინოს ძალუაც მისულიყო და სწერდა მას, რომ ჩემი საღამოები ეს ერთი კვირაა ისევ შემოვიღეო. რუსუდან და პოეტო ვანო გარელიც იქ იყვნენ და კითხულობდნენ თურმე ნინოს, როგორ არის, ან ამ ზამთარს ტფილისში ხომ არ ჩამოვაო. ორნივე გულითადს მოკითხვას უგზავნიდნენ.

რომ მოაგონდა უწინდელი მხიარულება და დროს-გატარება, რასაც ეხლა ნება-უნებურად უნდა მოჰკლებოდა, მეტად შეწუხდა და გულმა ტფილისისკენ დაუწყო წევა. ჯერ ესეთი მისწრაფება არ ეგრძნო ნინოს მას აქეთ, რაც მამის სახლში პირველად დაბრუნდა. იმას მარტო ერთის ვისმეს ნახვა კი არასწყუროდა, ყველანი უნდოდა ენახა, ვისაც კი როდისმე მისთვის დრო გაეტარებინა, გაემხიარულებინა, გარელზედ ხშირად არა ჰფიქრობდა და მხოლოდ გაახსენდებოდა მაშინ, როცა რომელიმე მისი სასიმღერო ლექსი მოაგონდებოდა.

ხანდისხან განიზრახავდა ხოლმე, ყოველივე ღონე შემოეკრიფა და ლევან დაეჯერებინა, ტფილისში წასულიყვნენ, მაგრა ამ განზრახვის გამოცხადებას ეწრა ბედავდა. თვალ-წინ წარმოდგენილი ჰქონდა, ეს რომ ეთქვა, ქმარი როგორ გაცუბული შეჰხედავდა. მართლაც, მას შინ ათასი საქმე ჰქონდა და ნინოც სრულიად კმაყოფილი ეგონა, რაკი, ყოველისფერს უსრულებდა, რასაც მოისურვებდა. მერე ამის დედამთილი რაღას იტყოდა! ეს რამდენიმე ხანი იყო, რაც ნინოს კვლავ მიეცა შიში თავის დედამთილის სიმკაცრისა, თუმცა მიზეზი არა ჰქონდა-რა. იგი ისევ ისე ტკბილად და მეგობრულად ეპყრობოდა, როგორც პატარძლობის პირველ დღეს. ახალწლის შემდეგ ნინოს რუსუდანის წერილი მოუვიდა, რომელშიაც ატყობინებდა, რომ ტფილისში დროს ჩინებულად ვატარებო.

„გარსევან ერეკლიძეც აქ არის,— იწერებოდა რუსუდან სხვათა-შორის,— და გამოტეხით უნდა გითხრა, უწინდელზედ ბევრად უფრო მომწონს ეხლა. მხოლოდ მისმა გაუთავებელმა სიტყვებმა თავი მომაბეზრეს მეცა და მგონი სხვებსაც. მაგრამ როცა თავის სიტყვების თქმის სურვილს მოიკლავს, ძალიან სასიამოვნო ყმაწვილი კაცია და იმასთან ყოფნა მრავალს ტკბილს წუთს გამატარებინებს ხოლმე.“

— რუსუდანს უყვარს ერეკლიძე,— ფიქრობდა ნინო და არა ჰკიცხავდა თავის მეგობარს, ასე სიამოვნებით დროს ვატარებდისათვის. გულში უხაროდა კიდევცა, რომ რუსუდან ასეთი მტკიცე ხსიათისა გამოდგა, თავის ნებაზედ დადიოდა და ცოლ-

ქმრობის ბორკილს არ ემორჩილებოდა. მაინც წერილი რუსუდანიისა ცეცხლში ჩააგდო, რადგან უეცრად შიშმა მოუარა, რომ იპოვნოს ვინმე, ვაი თუ ჩემს გულის-პასუხს მიხედვსო. ამ დროს ლევან გაჩნდა და ჰკითხა, რუსუდან ახალს რას იწერება ტფილისის ამბავსაო; ნინო ამ კითხვაზედ მთლად გაწითლდა და ლევანმა მხოლოდ იმიტომ ვერ შეამჩნია შეკრთომა, რომ ცოლს ხელებს უკოცნიდა და მის ალერსში იყო გართული.

შიშს სირცხვილიც მიემატა, მაგრამ ნინოს უფრო სხვებისა რცხვენოდა, ვიდრე თავის თავისა და ხშირად დიდი შეკრთომაც უგრძენია, როცა სხვების წმინდა და ზნეობიან ლაპარაკს ყურს უგდებდა და თავის ფიქრებს უღარებდა. თანდათან უფრო ცხადადა ჰხედავდა, რომ ლევანის დედა და და ბევრ საგანში დიდად იმაზედ მაღლა იდგნენ, ჰქონდათ ყოფა-ქცევისათვის ერთხელვე დადებული კანონი და თითონ ნინოს კი არავითარი სახელმძღვანელო წესი არ გააჩნდა, ცხოვრებაში ტოკავდა და თავის ვნებათ-ღელვას ყურ-მოჭრილ ყმასავით ემორჩილებოდა. უწინ არ მოსვლია აზრად, თავის თავს ჩაჰკვირვებოდა, მაგრამ ეხლა, რაკი სამს მტკიცე-ხასიათიან აღამიანთან შეხვდა ცხოვრება, თავის გულშიაც ჩაიხედა და უნდა დათანხმებულიყო, რომ ზნეობრივი საფუძველი აკლდა და მსუბუქად უყურებდა ცხოვრებას. ქეთევან და რუსუდან რომ ერთმანეთს შეადარა, უანგარიშო ნაკლულევანება უპოვა ამ უკანასკნელს და ბოლოს ექვიც შეიტანა, განა რუსუდან ჩემს მეგობრად უნდა ითვლებოდესო. ვერა მოეგონა-რა იმისთანა, რასაც შეეძლო რუსუდანის უანგარო მეგობრობა დაემტკიცებინა და ბოლოს იმ აზრს დაადგა, რომ რუსუდან მარტო მხიარული ამხანაგი იყო. ამ მოსაზრებისა და დაკვირვების შემდეგ ქეთევანს უფრო მჭიდროდ დაუკავშირდა, შესძლო იმის კეთილშობილური გულის დაფასება და თანდათან შეიქნა ქეთევანის ერთგული, განუშორებელი მეგობარი. ლევანიც ეხლა უფრო მოსწონდა. მისმა კეთილმა ხასიათმა და მეგობრულმა ქცევამ გული გაუთბო ნინოს და როცა, მოკლე ზამთრის შემდეგ, გაზაფხულის

სუნი დატრიალდა, ნინოს აღარ ენანებოდა ის ქეიფი მხიარულება, რომელიც ამ ზამთარს მას წილად არ შეხვდა. ნინო ეხლა სრულიად დამშვიდებული და კმაყოფილი იყო.

VII

თავად ვანო გარელის სახლში, ტფილისში, ერთ მარტის საღამოს იმავე წლისას დიდი ამბავი იყო. ვანო გარელს, ანუ პოეტს ვანოს, როგორც მეგობრები უწოდებდნენ, გადევწყვიტა ტფილისიდან დიდი ხნით წასვლა და თავის ამხანაგებისათვის გამოსალმების სადილი გაემართა. სამის დღის წინად თეატრში მისი ახალი პიესა „ჭკუის-კოლოფი ქართველი ქალები,“ წარმოედგინათ, მაგრამ ეს ნაღვაწიც იმის წინანდელ პიესებსავით სრულიად უვარგისი გამომდგარიყო და ამიტომ „პოეტი“ აპირობდა რამდენიმე ხნით ტფილისისთვის ზურგი შეექცია და სოფლის მყუდროება მოენახა. იქ, ქვეყნის ვაი-ვაგლახს განზორებული ფიქრობდა ახალი ქმნილების შეთხზვას, რომელსაც არამც თუ მეგობრები, მტრებიც კი უნდა გაოცებაში მოეყვანა. „ჭკუის კოლოფებისაგან“ — აც ამასვე მოელოდა, ყველას წინდაწინვე აღტაცებით უქებდა და მისს „ჩაფუჭებას“ მხოლოდ თავის მოწინააღმდეგეთ აბრალებდა, თუმცა თვით მეგობრებიც იმ აზრისანი იყვნენ, რომ ეს პიესა მეტად სუსტი და ნაკლულეფანებით საესე იყო.

— რამდენიმე კარგი ფრანგული კომედია წაიღე თან და გულომოდგინედ იკითხე, — ურჩია მას ილიკო ლეონიძემ, ახალგაზდა ექიმმა, რომელიც ყველასაგან დაწუნებულს და ცუდად შედგენილს „ჭკუის-კოლოფებში“ რაოდენსამე ღირსებას მაინც პოულობდა და იმ აზრისა იყო, რომ გარელმა თუ საფუძვლიანად გაიცნო სასცენო ლიტერატურა, უკეთესის დაწერასაც მოახერხებსო. დღესაც იმიტომ მოსულიყო, წასვლის წინად რამდენიმე კეთილი რჩევა მიეცა და სალიტერატურო მოღვაწეობისათვის გაემხნევიინა.

— მე გადაწყვეტილი მაქვს, არაფერი არ ვიკითხო, —
 გო გარელმა. — როცა სხვის ნაწერებს კითხულობ, ნება-უნებუ-
 რად მათი წამბაძავი ჰხდები და მე ეს არ მინდა; მე მინდა ჩე-
 მი თავისებურობა შევიჩინო და ღმერთმა დამიფაროს ჩემს სა-
 კუთარს შემოქმედების ძალას ბორკილები დავადო. ყოველ დი-
 დებულს მწერალს თავისი გაკვალული გზა უნდა ჰქონდეს და
 არც საჭიროობს სხვას დაესახოს სამწერლო ხელოვნებას.
 იმისი ერთად ერთი მასწავლებელი თვით ცხოვრებაა. მე წიგ-
 ნებში კი არა ვსწავლობ იმას, რაც მინდა, მე ვსწავლობ ადა-
 მიანთა ქრელს, ცვალებადს ცხოვრებაში. და ეს ცხოვრებაა ჩე-
 მი წიგნი. ჰაჰაჰა!

ეს „ჰაჰაჰა“ სიცილს არა ნიშნავდა. ამითი გარელს უნდო-
 და ეთქვა: „რა თქვენი საქმეა მაგ საგანზედ ლაპარაკი, ან რა
 გესმით მაგისი? განა გაგება კი გაქვთ, რა არის შემოქმედები-
 თი ძალა დიდებულის პოეტისა?“

ამ მაღალ-ფარდებიანს სიტყვებზედ ექიმმა არა მიუგო-რა,
 იმანაც გაიღიმა, მაგრამ მაინც ეს სამწუხარო ფიქრი თავიდან
 არა შორდებოდა:

— ჩვენი მოკალმენი სულ ესეთი არიან; არავის-რა უსწავ-
 ლია და თავისი თავი კი ყველას გენიოსი ჰგონია.

მხოლოდ ორი თუ სამი იქ დამსწრე გამოდგა ექიმის აზ-
 რისა, დანარჩენნი გარელს დაეთანხმენ; ერთი მათგანი წამო-
 დგა კიდევ და მათ სიტყვებს რამდენიმე შენიშვნა დაუმატა,
 საიდანაც აგრედვე ის გამოდიოდა, რომ ის არცერთს წიგნს
 ხელში არ იღებდა და მხოლოდ ცხოვრება მიაჩნდა თავის მას-
 წავლებლად.

— შენი აზრი თუმცა მართალია, მაგრამ ყოველთვის არ
 გამოდგება, — გააწყვეტინა სიტყვა ერთმა სასიამოვნო სახის კაც-
 მა, ასე ოც და თხუთმეტის წლისამ, გვარად გელაძემ. — წარსუ-
 ლი ცხოვრებაც ხომ მნიშვნელობით სავსეა და მისი გაცნობა
 მხოლოდ წიგნებიდან შეიძლება. არა, კაცმა ბევრი უნდა იკი-
 თხოს, ბევრი-მეთქი. რომ კითხვა საჭიროა, ჩემზე კარგად არა-
 ვის გამოუცდია.

ეს რამდენიმე წელიწადი იყო, რაც გელაძისათვის „ისტორიკოსი“ დაერქმიათ, რადგან უნივერსიტეტიდან დაბრუნების უმაღლეს თვიურ ჟურნალში დაჰბეჭდა თარგმანი მაკოლეის რამოდენიმე ესკიზისა და, როგორც დროგამოშვებით გაზეთები მკითხველებს ატყობინებდნენ, ერთს დიდს ისტორიულს თხზულებას ამზადებდა გამოსაქვეყნებლად. პირველად დააპირა რომელიმე მსოფლიო ისტორიის ქართულად გადათარგმნა, მაგრამ რაკი გაიგო, რომ ერთი იმის ნაცნობთაგანი ამზადებდა წიგნს თამარ მეფის დროებაზედ, მაშინვე გამოაცხადა, ერთ დიდ თხზულებას ვიწყებ, რომელშიაც ამ დიდებულის მეფის ეპოქა საფუძვლიანად იქნება მოთხრობილიო. გელაძეს არ უნდოდა, რომ საზოგადოებას ყურადღება სხვა ვისთვისმე მიექცია და რამდენიმე კვირა მტკიცედ ადგა იმ აზრს, რაიმე დიდი ისტორიული თხზულებისათვის ხელი მიეყა. ბევრი წიგნები გადაიკითხა, შესავალიც შეთხზა, რომელშიაც იპოვიდით მხოლოდ უცხო მწერლების ერთმანეთში უხეიროდ გადაბმულ აზრებს. მაგრამ ამ პირველმა წახალისებამ მალე გადაუარა, ჩვეულებრივს სიზარმაცეს მიეცა და მასუკან აღარა უკეთებია-რა.

— აბა ვის ატყუებ!—ფიქრობდა თავისთვის ლეონიძე, როცა ისტორიკოსი ცდილობდა სწავლულობით თავი გამოეჩინა. ორმა-სამმა კი ამავე აზრისამ მათი გულის-პასუხი ხმა-მალა წარმოსთქვეს.

— ეს ექვსი, თუ რვა წელიწადია სულ შენს თხზულებაზედ ლაპარაკობ და აღარა გვეშველა-რა, პირველ ნაწილსაც ვერ მოვკარით ჯერ თვალთ, — შენიშნა ერთმა.

— ნეტა ვიცოდე, რომელ წიგნებსა კითხულობ აგრე გულმოდგინედ? მე, ჩემო ძმაო, შენს შკაფში წიგნი ვერა ვნახე-რა! — გადაჰკრა სიტყვა მეორემ.

ამ დაცინვას ცხარე კამათი მოჰყვა, რომელსაც ბოლო მხოლოდ მაშინ მოეღო, როცა სუფრაზედ რამდენიმე ბოთლი ღვინო გაჩნდა. „ისტორიკოსი“ გაჯავრდა და გამოაცხადა, თუ გინდათ, ეხლავ ჩემს ორი გოჯის სისქე ხელ-ნაწერს მოგიტანთ და წავიკითხავთო.

— დასავლეთში ბევრი სწავლული მთელ თავის სიტყვებს
 ლეს ერთად ერთს თხზულებაზედ აღამებს და ვერავინ ექვს ვერ
 შეიტანს მასში, რადგან იქ ყველამ იცის, რომ დიდს თხზულე-
 ბას დიდი და ნელი მუშაობა უნდა.—წამოიძახა მან მოტრახა-
 ხე კილოთი,—დიად, იქ ყველამ იცის, რომ დროა საჭირო, თუ
 კაცს მართლა ნიჭიერად დაწერილი წიგნის შექმნა განუზ-
 რახავს.

ამ სიტყვების შემდეგ თვით გელაძეც დარწმუნდა, რომ ის
 მართლა სწავლული იყო და იმ დიდებულ წიგნსაც შექმნიდა,
 რომელზედაც ასე ცხარედ ლაპარაკობდა.

გელაძემ დაისხა ერთი ჭიქა ღვინო, უცბად გადაჰკრა და
 გულიც ერთბაშად დაუღბა, დაუმშვიდდა. აღარც იმაზე გაწყ-
 რა, როცა გარელმა წასჩურჩულა, თუმცა აგრე გვეფიცები,
 მაინც შენი სიტყვები ყველა არა მჯერაო.

— არა, ჩემო ძმაო, — ეუბნებოდა გარელი, — მე, მართა-
 ლია, იმას ვერ ვიტყვი, ვითომ სულ ტყუილი იყოს, რომ შენ
 დიდ ისტორიულ თხზულებასა სწერ, მაგრამ არც აგრე შორ-
 სა ხარ წასული, როგორც გვარწმუნებ; არა, ძმაო, მე ვერ მო-
 მატყუებ.

— პატიოსანს სიტყვას გაძლევ, პირველი ნაწილი თით-
 თქმის მზად არის, — შეჰფიცა გელაძემ და მეორე ჭიქა გამოს-
 ცალა. — ბევრი, ბევრი ორ თვეში ბექდვასაც შევუდგები.

— ორი წელიწადია, ეგ მესმის, — გაიცინა გარელმა. — მაინ-
 ცა და მაინც ჩინებული ბიჭი ხარ, ტრახახში ვერავინ შეგე-
 დრება.

ეს რომ სთქვა, გადაეხვია გელაძეს და ორივემ ერთმანეთი
 ტკბილად გადაჰკოცნეს.

ღვინომ ყველანი კარგ ვუნებაზედ დააყენა. მწარე, გაბო-
 როტებულ დაცინვაზედ ხელი აიღეს და დაიწყეს მუსაიფი თა-
 ვიანთ მომავალ ნაშრომებზედ: რომანებზედ, სამეცნიერო თხზუ-
 ლებებზედ, რომელნიც თავში გამოსახული ჰქონდათ და მხო-
 ლოდ ქალაქზედ გადაღება-ლა აკლდათ. თავის თვალში ყვე-
 ლა გადიდდა, გაძლიერდა, ყოველ ახალ ჭიქას ახალი აღტა-

ცემა მოჰყვა და უცხო ვინმე რომ შემოსულიყო და მათის დაპარაკისთვის ყური დაეგდო, უეჭველად წარმოიდგენდა, რომ ყოველს ამ მაღალ-ფარდებით მობაასე კაცში მომავალი დიდება იყო გამოსახული. გარელის მსახური, ლუკაც, ამზედ დარწმუნებული იყო, გულხელ-დაკრეფილი კარებთან იღვავა, მოწიწებით შეჰყურებდა მონადიმეთ და თან ჰფიქრობდა, ამისთანა განათლებულმა ხალხმა ხანდისხან რომ ასე იქეიფოს და იხმაუროს, ამითი რა დაშავდებაო. ლუკამ იცოდა, რა ღირსეული კაცის მსახურიც იყო, თითონაც ღირსებით ეჭირა თავი და ეს გარელს ძალიან მოსწონდა. ყოველ ბრძანებას ის თავაზით და ხალისიანად ასრულებდა, და ლაპარაკშიაც ცდილობდა, არჩეული სიტყვები ეხმარა.

— ბატონი ჯერ მოსვენებაშია, — ეუბნებოდა ხოლმე ლუკა, თუ ვინმე სადილ შემდეგ შევიდოდა გარელთან, რომელიც ამ დროს სერთუკითა და ჩექმებით თავის გაცვეთილ ტახტზე იწვა და ხვრინავდა.

გარელი ორ ოთახში სცხოვრობდა და ერთს მათგანს, რომელიც უფრო დიდი იყო და რომელშიაც ერთი უბრალო სტოლი იღვავა, თორმეტი სკამი, ერთი ძველი სავარძელი და ზემოხსენებული ტახტი, ლუკა ზალას ეძახდა, თუმცა ამ ზალაში ყოველ დილა თავის ბატონის ჩექმებსა სწუმენდა და ხანდისხან, როცა იმის პატარა ოთახში, ეგრედ-წოდებულ „დერეფანში“ ბნელოდა, ჭურჭელსაც რეცხდა. ყოველთვის მარჯვე, შესაფერი სიტყვა ტუჩებზედ ეკერა, რადგან ექვსი წელიწადი იყო, რაც თავადს ვანო გარელს ემსახურებოდა და როგორ ვერ ისწავლიდა ღირსეულად თავის-დაჭერას, ან დარბაისლურს ლაპარაკს.

„თუ თქვენი წინააღმდეგი არ იქნება“, „თუ ნებას მიბოძებთ კითხვისას“, „ინებეთ“ და კიდევ სხვა ზრდილობიანი სიტყვები მრავალი მოიპოგებოდა იმის ლექსიკონში და ამ ფრაზებს ისე ხარჯავდა, როგორც იმის ბატონი ფულს, როცა კი დროგამოშვებით იშოვიდა საიდანმე. ლუკამ გარელთან არამცთუ ზრდილობიანი ლაპარაკი და თავაზიანობა ისწავლა, ცოტა ლიტე-

რატურაც გაიცნო და ზოგიერთა სხვა ცნობებიც შეიძინა. ყველა საგნებში, რაც კი გარელსა და იმის მეგობრებს საყურადღებოდ მიაჩნდათ, ის ჩახედული იყო, რადგან ყოველთვის გულმოდგინედ ყურს უგდებდა მათ ლაპარაკს და რასაც იმათგან ვერ გაიგებდა, გაზეთიდან შეიტყობდი, რომელსაც ყოველდღე ხარბად კითხულობდა. ლიტერატურას ის ძალიან პატრონობდა, ყველაფერზედ მაღლა აყენებდა და მხოლოდ პოეტი და გაზეთის მწერალი მიაჩნდა დიდებულ პირებად. როცა რომელიმე არა-მწერალი იმის ბატონის „ზალაში“ რაიმე მძიმე საგანს შეეხებოდა, ის გაცემებით შეხედავდა ხოლმე და გაიფიქრებდა, — რა შენი საქმეა, რომ ლაპარაკში ერევიო.

იმის აზრით, ექიმი ლეონიძეც ამ მწერალთა გუნდში მატრაკვეცად სჩანდა და თავისი ჯეროვანი ადგილი მაშინ ექირა, როცა ჩუმად იყო და სხვების ლაპარაკს ყურს უგდებდა. თვითონ ექიმიც სრულიად არ საჭიროობდა, რომ ამ წრეში ყოფილიყო. გარელთან ამ ბოლოს დროს იმიტომ დაიწყო სიარული, ეგება მეგობრულის ჩაგონებით რიგიანს შრომას შევაჩვიო, მაგრამ მალე შეატყო, რომ იმისი ცდა ამაო იყო. როცა ურჩევდა რასმე გარელს, ეს უკანასკნელი იმის რჩევას ამაყად თავიდან იცილებდა, ან ერთ-ერთს ხალხში სიმღერად გადაქცეულს თავის ლექსს დაილიღინებდა და თან ფიქრობდა:

— ჯერ აბა ამისთანა ლექსი შეთხზე და მერე მობრძანდი შენის რჩევა-დარიგებით.

მაგრამ გარელი დიდ ხანს არა ჯავრობდა ხოლმე ლეონიძეზე, მალე ივიწყებდა იმის საყვედურსა და დარიგებას და თუ რამდენიმე ხნის შემდეგ გაახსენდებოდა, ხუმრობაში გაატარებდა. დღესაც აღელვებამ ჩქარა გადაუარა, მხიარულ ნადიმში გაერთო, თვითონაც გამხიარულდა და ლეონიძესაც ამასვე ეხვეწებოდა. მაგრამ ლეონიძე სულ სხვა ხისაგან იყო გამოჭრილი და თავიდან ვერ იშორებდა იმ უსიამოვნო შთაბეჭდილებას, რომელიც გარელმა და მისმა თანამოაზრეებმა აგრძნობინეს. ცუდ გუნებაზე დამდგარი ის მალე წავიდა და სხვანი კი გვიან-

ბამლის ღვიხოს უსხდნენ და ერთმანეთს აღარ აცლიდნენ თავიანთ დიდისა და ძლიერის აზრების წარმოთქმას.

საქართველოს
ხალხთა

მეორე დილას გარელი ტფილისიდან გავიდა და თავის მსახურ ლუკასთან ერთად გაემგზავრა იმერეთს, საკუთარს მამულში, რომელიც ლევან ჩიგანისას მხოლოდ ცამეტ-თოთხმეტი ვერსით შორავდა. იმის ესრედ-წოდებული „მამული“ ეხლა ოთხასის დღისა მეტისა არ იქნებოდა და ისე გაოხრებული იყო, რომ თითქმის არაფერი არ შემოჰქონდა. გარელის მამის სიკვდილის დროს ერთი-ოცად მეტი ყოფილიყო, მაგრამ ყოველ წელს ისე ეკეცნათ, რომ ეხლა ერთ დიდ სახნავს მინდორს-და წარმოადგენდა და ერთ პატარა ვენახს. სხვა ყველაფერი, აგრეთვე როგორც დიდი ვენახი მეზობელ გლეხ-კაცებს სულ მცირე ფასად შეესყიდნათ, რადგან გარელი ყოველთვის ფულსა საჭიროებდა და რასაც მიუტანდნენ, იმითი კმაყოფილდებოდა. როცა კი შინ მოვიდოდა, მაშინვე რომელსამე ნაჭერს თავის სამკვიდროსას ფულად აქცევდა ხოლმე და თავის სახლსაც კი გაჰყიდდა, ეს რომ უკანასკნელი თავშესაფარი ჰქერი არ ყოფილიყო. დიდი მშვენიერი შენობა, რომელშიაც ტკბილად და უზრუნველად ეცხოვრა იმის წინაპართა სამს თაობას, ეხლა ნაოხარსა ჰგავდა. სახლის სახურავი წამდენგანმე წამხდარიყო და წვიმა ჩადიოდა, ზემო სართულში ფანჯრები თითქმის სულ ამოემტვრიათ და რომელიც გადარჩენილიყო, ჭუჭყისა და წვიმა-ავდრისაგან მწვანედ და ლურჯად გამოიციქირებოდა. შიგნით კიდევ უფრო გული მოუკვდებოდა კაცს,—ოცის ოთახიდან მხოლოდ ოთხში შეიძლებოდა დგომა, დანარჩენებში მოურავს იატაკები აეყარა და ზოგი უშეშობის გამო დაეწვა, ზოგი სხვაფრივ მოეხმარა. ყოველ კუთხესა და კედელს აოხრების კვალი ეტყობოდა და არც იმ ოთახებსა ჰქონდათ მიმზიდავი შეხედულობა, რომლებშიაც კიდევ დგომა შეიძლებოდა, თუმცა სხვადა-სხვა მებელით აევსოთ, რაც კი ძველს დიდებსა გადარჩენოდა. გარეთ, შიგა და შიგ მინგრეულ ღობით შემოვლებული კარმიდამო ბალახს წაეღო, სადაც პირველი ადგილი მკლავის სიმსხო ნარიკალას ეჭირა, რომელსაც სწორედ ეხლა აყვავების

დრო დასდგომოდა. ეს იყო გარელის ყვავილები „წალკოტი“, სხვა არცა ჰქონია და არც სურვილი მოსვლია გაკეთებისა, როცა „პოეტი“ თავის ბალკონზე ტახტზე წამოწვა და აქეთ-იქით მიიხედ-მოიხედა, ერთ წამსაც უსიამოვნობა არ უგრძენია, რომ იმისი მამულ-დედული ამისთანა საძაგელ ყოფაში იყო. ეს გავერანება თითქო უფრო კარგ გუნებაზე აყენებდა და სრულებითაც არა ჰხედავდა საჭიროდ სახლში ან ვენახში რაიმე შეეცვალა, რაიმე გაუმჯობესობა მოეხდინა. ამისთანა წვრილმანხედ როგორ მოსცდებოდა, როცა ბევრად უფრო მძიმე საქმე ჰქონდა გასაკეთებელი და ოჯახის მოვლა არც ეხალისებოდა. ის უვლიდა და პატრონობდა სხვა წალკოტს, რომელშიაც სუნენლოვანი გონების ნაყოფნი იზრდებოდნენ და ყვაოდნენ. ესმაღალი მიწოდება, როგორც ამბობდა, ერთად-ერთი საგანი იყო იმის სიამაყისა, მაგრამ ამასთანავე, როცა კი შემთხვევა ჰქონდა, თავის თავს მამულებით იქებდა და ლექსებს უეჭველად ასე აწერდა ხელს „თავადი ვანო გარელი“. თავის მოურავს ის ზრდილობიანად და თავაზით ელაპარაკებოდა, მაგრამ თან კა აგრძნობინებდა ხოლმე, რომ ჩემი მსახური ხარ და ჩემს პურსა სჭამო; ეს მოურავს სრულიადაც არ აწუხებდა, რადგან არამც თუ ამ პურს მაძლრდა სჭამდა, ჯიბეებსაც საკმაოდ ივსებდა. ამისგამო მოურავი კიდევ უფრო აქებებდა თავის ბატონს, არწმუნებდა, შენ სხვა ღირსებისა და დიდების პატრონი ხარო, პირში აქებდა, ცდილობდა, როგორც კი შეეძლო, ყოველივე იმის სურვილი შეესრულებინა და მეზობლების ამბავს ყველაფერს ატყობინებდა ყოფილსაც და მოსალოდნელსაც. რაკი იცოდა, რომ იმის ბატონი აღტაცებული თაყვანის-მცემელი იყო მშვენიერის სქესისა, არც ერთ ახალ ამბავს მეზობლებისას, რაც კი არშიყობას შეეხებოდა, მოუთხრობლად არ დასტოვებდა და თუ რომელსამე ქალს მასზედ საქებური რამე ეთქვა, უეჭველად განიმეორებდა. ეხლაც, გარელის დაბრუნების უმაღვე, მოწიწებით უამბო ყოველისფერი და ისიც მოახსენა, ჩაგანის ცოლმა ნინომ გიკითხათ, აქ ხომ არა ბრძანდებოა.

— ძალიან უნდოდა ამ მშვენიერს ქალს თქვენი ამბის გაგება,—დაუმატა მან ღიმილით, მაგრამ გარელმა იმის სიტყვები გულ-გრილად მოისმინა და ცნობის-მოყვარეობას ნიშანიც არ დასტუბოდა.

მაგრამ იმ წამსვე ჩაფიქრდა, იგრძნო წადილი ნინოს ნახვისა და თუმცა კარგად ახსოვდა, რომ ერთხელ ნინო იმის საარშიყო სიტყვებს ცივად მოექცა, მაინც იმედულობდა, ესლა იმის გულს ადვილად მოვიგებო.

— ერთი კვირის უკან წავალ,—გაიფიქრა მან,—ამაზე აღრე არ იქნება, შეიტყობენ, როდესაც მოვედი და ამ აჩქარებას სხვაფრივ ახსნიან, მერე ქმარსაც კარგად არ ვიცნობ.

ჯერ სხვა ახლო მეზობლები მოიარა, რომ თავის სურვილი ნინოსთან დაახლოვებისა უფრო კარგად დაემალა.

— შარშან გავიცან ტფილისში, თავის ძალუხსთან, ვიზირიძის ცოლთან,—ამბობდა ის ვითომ-და გულ-გრილად, როცა მეზობლები ლამაზ ნინოზედ დაელაპარაკებოდნენ.

— იმის ქმარიც ორჯელ თუ სამჯერ მინახავს, ყველანი აქებენ და ამიტომ ვფიქრობ სანახავად მივიდე,—დაუმატებდა ხოლმე იმავე უბრალო კილოთი პატარა ხანს უკან.—მინდა იმის მეურნეობაც გავიცნო, ამბობენ ამ ჩვენს მხარეში საუკეთესოაო.

— სწორედ ღირს ნახვად, მართლა სამაგალითო მეურნეობა აქვს,—მიუგო ერთხელ ილიკო გურაძემ, რომელსაც თავი ჩინებულ მეურნედ მიაჩნდა და ძალიან კმაყოფილი იყო, თუ იმისთანა ვისმე ჩაიგდებდა ხელში, რომელთანაც მეურნეობაზე ლაპარაკი მოხერხდებოდა.—თუ გინდა მეც წამოგყვები და როგორც მეურნეობის მცოდნე, ყოველიფერს დაწვრილებით აგიხსნი. გინდა ხვალვე წავიდეო. სწორედ გაიშვა იმის მოვლილ სახლ-კარ მეურნეობას რომ დაათვალიერებ. გარელი დასთანხმდა და თუმცა გურაძის ლაპარაკი გულს უწვრილებდა, მაინც ისე აჩვენა თავი, ვითომ ძალიან ესიამოვნებოდა და ორთავ პირობა შეჰკრეს, მეორე დღეს ლევანისას წასულიყვნენ.

VIII

გარელის მისვლამ ნინო თითქო უფრო გააოცა, ვიდრე გაახარა. სტუმარს მეტად ღინჯად და თავდაჭერილად მოექცა და წარსულის შესახებ, რომელიც გარელის დანახვად გაახსენდა, ისე დამშვიდებით და გულ-გრილად დაიწყო ლაპარაკი, თითქო ამ წარსულში სასიამოვნო მოსაგონარი არა იყო-რა. გარელს ის არ გაჰკვირვებია, რომ ნინოს ამაყად და ღირსეულად ექირა თავი, უფრო ნინოს სიღარბისლემ გააოცა, რადგან კარგად ახსოვდა ამ ერთის წლის წინად, ნინო მხიარული, მეტის-მეტად მხიარული ხასიათისა იყო და რაკი იმის სიმსუბუქეს იცნობდა, შეუძლებლად მიიჩნდა, ასე ძლიერ გამოცვლილიყო. სახეზედ ნამცეცი კვალი არ ეტყობოდა არც მწუხარებისა, არც საიდუმლო ტანჯვისა, პირიქით, უწინდელზედ უფრო გამშვენიერებულიყო, აყვავებულიყო. გარელმა არ დაიწყო იმის მიზეზის ძებნა, თუ ასე ცივად რად მიიღო ნინომ, მხოლოდ დრო-გამოშვებით დაშტერებით უცქეროდა ხან მას, ხან იმის ქმარს და იმ აზრს დაადგა, რომ ლევან არ იყო ღირსი ამისთანა მშვენიერი ცოლისა. ეს კაცი სრულიად არ მოეწონა და სულ ნახევარ საათში ვინ იცის რა ნაკლულევენება არ უპოვა.

— მეტად მოსაწყენი კაცი უნდა იყოს ამისი ქმარი! — ფიქრობდა გარელი. — რამ აიძულა ნეტავი, რომ ამ რეგვენს მისთხოვებია?!

— გარელს არა სჯეროდა ნინოსაგან ქმრის სიყვარული, რადგან მასში სასიყვარულოს არასა ჰხედავდა და იმ აზრს დაადგა, რომ ლევან ქალს თუ შეაძულებდა თავს, თორემ თავის დღეში ვერ მიიზიდავდა. მერე წარმოიდგინა, ვითომ თითონ არის ლევანის ადგილას და ჩვეულებრივზე მეტი სიამაყე იგრძნო. ამპარტავნად თავი მალლა აიღო, მშვენიერს შავს წვერზედ თეთრი ხელები გადისვა და თან ჩუმ-ჩუმად დაუწყო ყურება ნინოს. — მერე ვითომ მართლა ნინოზედ ვერ იმოქმედა

იმისმა სილამაზემ? ეს აზრი აწუხებდა მას, თუმცა თვალთათვის გურაძისა და ლევანის ლაპარაკში მონაწილეობას იღებდა და მოსვლის მიზეზის დასამალავად, ხან ერთ საგანზე ჩამოაგდებდა ლაპარაკს, ხან მეორეზედ. მაშინაც კი, როცა ლევანის მეურნეობას ათვალთვრებდნენ, რასაც ორი საათი დრო მოუწდა, გარელი ყურადღებას აპყრობდა ყველაფერს, განსაკუთრებულს ცნობის მოყვარეობას იჩენდა, მაგრამ საშინლად გაეხარდა, როცა ამ დათვალთვრებას მორჩნენ და ნინოს ნახვა კიდევ ეღირსა. სადილად გვერდით უჯდა და თუმცა ნინო გულ-გრილად ელაპარაკებოდა, მაინც გარელს არ გამოეპარა, რომ იმის ახლო ყოფნა ქალს აღელვებდა. ორჯელ თუ სამჯერ ისე მიტრიალდა იმისკენ, რომ ორნივე ერთმანეთს სახეში ჩააცქერდნენ. ნინოს ეს უცბად მოუვიდა, თითქო უნებურად, თითქო რაიმე აზრის უქონლად, მაგრამ მაშინვე დინჯად დაიწყო წინ ყურება და მოჰყვა ისეთ მშრალს და უბრალო ლაპარაკს, თითქო გარელზედაც იმდენს ჰფიქრობდა, რამდენსაც იმის პირდაპირ მჯდომარე თავ-მომაბეზრებელ გურაძეზე, რომელსაც ჯერ კიდევ არ გაეთავებინა ბაასი მეურნეობას წარმატებაზე.

სალამოზედაც, როცა გარელმა შინ წასვლა დააპირა, ნინოს ქცევას არა დაეტყუარა, გარდა უბრალო თავაზიანობისა და მხოლოდ ხელის ჩამორთმევამ აგრძნობინა გარელს, რომ ეს გულგრილობა ნაპერწკალს მხოლოდ ზედ გადაჰფარებოდა და ნინოს არ ეწყინებოდა ხელმეორედ იმისი ნახვა. ასე ახსნა გარელმა ნინოსაგან მაგრად ხელის-ჩამორთმევა და სიჩუმეც კი თავისთვის სასარგებლოდ მიიჩნია და როცა ჩაუკვირდა კარგად იმის ლაპარაკსა და ქცევას, ის დაასკვნა, უგუნურება იქნებოდა ნინოს მხრივ სიხარულით მომგებებოდა და ან წამოსვლის დროს ეთხოვნა კვლად მივსულიყავიო. გარელი სრულიად კმაყოფილი იყო და არა ნანობდა ნინოს სანახავად მისვლას.

— პირველი საკავშირო ნაბიჯი გადავდგი, — ბუტბუტებდა თავისთვის ნასიამოვნები და მხიარულად დაბრუნდა შინ იმ ფიქრით, თუ კიდევ როდის წასულიყო ნინოსთან. საარშყო საქმეებში ის ყოველთვის გონებას დაეკითხებოდა ხოლმე და არა-

ფერს უნგარიშოდ არ მოიქმედებდა. ეხლაც თვალე-ახვეული არ დამორჩილებია თავის წადილს და რაკი ჰგრძნობდა, რომ ხელმეორედ ჩიგანთან მისვლას შესაძლო იყო ფარული განზრახვა გამოეშკარავებინა, ჯერჯერობით შორს ყოფნა არჩია. მხოლოდ მეზობლებში დააპირა ხშირად სიარული. იქ სადმე შემთხვევით ნინოს ნახავდა და შესაძლო იყო ერთის წლის წინად მოკლე აღსარების შემდეგ დარღვეული მეგობრობა კვლავ განეხლებინა, განემტკიცებინა. რასაკვირველია, ეს გადაწყვეტილება აშფოთებდა, მოუთმენელ ყოფაში აყენებდა, რადგან ყოველისფერი შემთხვევისათვის უნდა დაეთმო, მაგრამ სხვა არა გაეწყობოდა-რა. ყოველ-დღე დადიოდა მეზობლებთან ნინოს შეხვედრის იმედით, მაგრამ ყოველთვისვე იმედ-გაცრუებული ბრუნდებოდა შინ; იმ დროს ლევანს ბევრი საქმეები ჰქონდა, არსად დადიოდა და ნინოც ოჯახს არ ანებებდა თავს. მართალია, ნინო ამ ერთხელვე გაზომილს და ერთფეროვანს ცხოვრებაში სასიამოვნოს ბევრს ვერასა პოულობდა, მაგრამ ეხლა უფრო ადვილად იტანდა, ვიდრე პირველ ხანებში და ლევანის გულკეთილობა და თავაზიანობა არამცთუ აკმაყოფილებდა მას, აშოშმინებდა კიდევ, ამშვიდებდა. როცა ხანდისხან გაეღვიძებოდა ხოლმე წადილი სიამოვნებით ცხოვრებისა, ცდილობდა ეს წადილი მაშინვე გულში ჩაეკლა, რადგან კარგად ხედავდა, რომ ამისთანა ცხოვრება იმის ქმრის მიმართულებას სრულიად არ შეეფერებოდა. აგრედვე აამებდა ნაზი მზრუნველობა დედამთილისა, ქეთევანის ტკბილი მეგობრობა და მოვალედ გრძნობდა თავს სამაგიერო გადაეხადა. ყველაფრით ცდილობდა მულ-დედამთილის სიამოვნებას, მაგრამ მაინც ვერ დამყარებულყო მეოჯახობაზედ და თუ იმათგან შემოღებულ წესით იქცეოდა, არა იმისთვის, რომ გული ამას ეუბნებოდა, არამედ მხოლოდ იმათ სამებელად. მერე სხვაფრივაც არა გაეწყობოდა-რა. მთრთოლვარე მისწრაფება სხვა-რიგ, აღელვებულ ცხოვრებისადმი ნინოს გულში ნაცარში შენახულ ნაპერწყალივით ღვიადა და მის ბუნებას ისევ ძველი ფერი ედო. ნინო ისევ წინანდელ ნინოდ დარჩენილიყო.

როცა გარელი ნინოსთან პირველად მივიდა და თავის და-
ნახვით მოაგონა უქმი და ფუჭი დროს-გატარება იმის ყმაწვილ
ქალობისა, ნინოს თითქო რაღაც სევდამ გადურბინა სახეზედ,
გამოურკვეველმა წადილმა სადღაც მისწრაფებისამ სრულიად
შეიპყრო და მთელი დღე ამ წადილისაგან ველარ განთავისუფლ-
და. მეორე დილას ისევ დამშვიდდა და გარელზედ ფიქრს თი-
თქმის თავი დაანება. ორმა კვირამ ისე გაიარა, რომ არ გახსე-
ნებია, კიდევ უნდა ჰქონოდა გარელის მოლოდინი თუ არა,
მაგრამ მერე კი დაეკითხა თავის თავს, ნეტა რატომ აღარ მო-
დისო და ხანდისხან იმაზედაც კი ჩაფიქრდებოდა ხოლმე,
ფუყვარვარ თუ არაო. ამ დღეებში ქეთევანთან ერთად ერთის
მეზობლის სანახავად წავიდა და გარელსაც მოულოდნელად იქ
შეხვდა.

ნინომ პირვანდელსავით ცივად თავი დაუკრა და გადასწყვი-
ტა, ნაკლები ყურადღება მიექცია მისთვის და მასთან ლაპარაკსაც
მორიდებოდა, მაგრამ გარელი მეგობრულად გამოეხატა და
ნინოც წინ ველარ აღუდგა. ქალი გამხიარულდა, მისი სიღარ-
ბისლეე სადღაც გაჰქრა, გაერთო ლაპარაკსა და ხუმრობა-სი-
ცილში და მხოლოდ როცა მოაგონდა, ახლა კი მეტად შორს
გადავდგი ბიჯიო, ისევ გულგრილობის ფარდა გადაიფარა.

— სისულელეა ჩემი ასე ქცევა, — გაიფიქრა მან; — შეიძლება
წარმოიდგინოს, რომ იმასთან ლაპარაკი მართლა ძალიან სა-
სიამოვნო იყოს ჩემთვის.

გარელის სიმხიარულე თითქო სწყინდა ნინოს, მაგრამ რა-
კი ხედავდა, ყმაწვილ-კაცი თვალს ველარ აშორებდა და ყო-
ველის ღონის-ძიებით ცდილობდა მის გამხიარულებასაც, ჩუმ-
ჩუმად უხაროდა და თავი მოსწონდა, რომ მას თავისი გრძნო-
ბა ასე გამოაშკარავებინა. გამოსალმების დროს ხელი მეგობ-
რულად მაგრად ჩამოართვა და გარელიც ასევე მოექცა, მაგ-
რამ თან იფიქრა ნინომ, ხელის ჩამორთმევას რა მნიშვნელობა
აქვს, ან ჩემს გულის-პასუხს როგორ გამოამჟღავნებსო! შინ
წმინდა სინიღისით დაბრუნდა და თავის-თავს არწმუნებდა, უმა-

რთებულო არა მომიქმედნია-რა და ჯეროვანის თავდაქროთ
ვიქცეოდით.

აზრთა და გრძნობათა არევა მხოლოდ გამოურკვევლად
წარმოუდგა ნინოს თვალ-წინ და ძლივს ამჩნევდა, რომ თავის
თავს მალულობას ეთამაშებოდა.

— ჩემთან რა საქმე აქვს იმას! მე ვინ, ის ვინ! არა, შორს უნდა
დავიჭირო თავი, — ხშირად იმეორებდა მეორე დღეს თავისთვის,
მაგრამ მაინც ნატრობდა გარელის კვლავ ნახვას და გადასწყვიტა
კიდევ, შემდეგში ისე მკვახედ და ცივად აღარ მოჰქცეოდა. მე-
ორე კვირას ერთ ნაცნობთან შეხედა და მას უკან კიდევ მა-
ლე თავის მამის სახლში, რომლის დაბადების დღესასწაულის
გამო ბევრი სტუმრები შეკრებილიყვნენ. აქ დიდი ჩვეულებ-
რივი მზიარულება იყო, რადგან ვახტანგ ვარიბანიძეს არ უყ-
ვარდა, რომ იმისი სტუმრები ცარიელს ჰქიქებს მისხდომოდნენ
და მაგალითის საჩვენებლად თითონ ყველაზე მეტსა სვამდა.
სადილ-შემდეგ ტანცაობა დაიწყეს და სწორედ ეხლა იპოვა
დრო გარელმა ნინოსთან მისულიყო, თავის აღტაცებული
ტრფიალება გამოეცხადებინა და სამაგიეროდ იგივე მოეთხოვა.

— ან დღეს, ან არასოდეს, — გაიფიქრა მან და სატანცაოდ
გაიწვია, მაგრამ ნინომ მიუგო, — დაღალული ვარ და თუ შეი-
ძლება, მერე იყოსო.

— იქნება მერე უფრო შევიძლო, — უბასუხა მან და მა-
რასო ქნევით მიუბრუნდა გვერდით მჯდომარე ქალს, რომე-
ლიც რაღაცა თავ-მომამბეზრებელს ისტორიას უამბობდა.

უარმა გარელი ცივად გააბრუნა და ნინო ისევ თავის მე-
ზობელს სახეში შესცქეროდა, თითქო ყმაწვილი კაცისათვის
ყურადღება არ მიექციოს. მაგრამ ნამდვილად კი ერთი სიტყ-
ვაც არ ესმოდა ნაამბობისა, სავსე იყო მზიარულის კმაყოფი-
ლებით, რომ უარის თქმა მოახერხა და თითქმის კანკალით
ელოდა, ხელ-მეორედ მოვა თუ არაო. გარელმა ქეთევანთან
დაიწყო ტანცაობა და ეს ნინოს არ ეწყინა: იმის აზრით ქე-
თევანს არ შეეძლო ყმაწვილი კაცის გულის მიზიდვა, სილამა-
ზით მას ბევრად უკან ჩამორჩებოდა, იყო მორცხვი და არც

ხერხი იცოდა, თავი როგორ მოეწონებინა. ნახევარ საათ შემდეგ გარელი კვალად ნინოს წინაშე წარსდგა და ქალიც აღარ გაუჭირვებულა. ღიმილით ხელი მხარზედ დაადო და როცა ყმაწვილმა კაცმა მკლავი წელზედ მოხვია და მსუბუქის რხევით შუა ზალაში გაიტაცა, ნინოს ნეტარებით გული აუტოკადა და თავის მღელვარება ვეღარ დამალა. გარელმა შენიშნა, რა მდგომარეობაშია იყო ნინო და უფრო მეტად წასაქვებლად ცხარედ ხელი ხელს მოუჭირა და აღტაცებით, თამამად, თვალი-თვალში გაუყარა. თითქმის გულ-შემოყრილი დაეშვა ნინო თავის სკამზე, სისხლი აუჩუყჩუყდა და დიდ ხანს გონებაზე ვეღარ მოვიდა. ყურადღებით მიიხედ-მოიხედა და დაინახა, რომ იმის აღელვება ვერავის შეემჩნია: ღვეან მეორე ოთახში იჯდა და ქანდრაკს თამაშობდა, ქეთევან ქალებს ელაპარაკებოდა და სხვანი ან ტანცაობაში იყვნენ გართულნი, ან ზალაში ლაპარაკით წინა და უკან დადიოდნენ.

— რა სიბავშვე მომივიდა! — ფიქრობდა ნინო. — გონება ისე როგორ დამებნა, რომ თავ-დავიწყებამდე მივედი!

ცდილობდა თავისი თავი დაერწმუნებინა, ვითომ აღელვების მიზეზი სულელური შეკრთომა იყო და არა ღრმა გრძნობათა გავლენა, მაგრამ ნახევარ საათ შემდეგ კიდევ რომ შეხვდა მასთანვე ტანცაობა და იმის ხელის მიკარება იგრძნო, კვალად აღელდა და თბილმა ქრუანტელმა ძარღვებში ელვასავით დაურბინა.

— ღმერთო ჩემო, ეს რა მომდის! — გაიფიქრა ნინომ და მთლად მისი არსება ჯერედ უცნობმა შიშმა აიტანა. — ღვეანმა რომ ამ ყოფაში მნახოს, რას იფიქრებს ჩემზედ?

ჭგრძნობდა, სახეზედ აღმური ასდიოდა და როცა გარელმა თავის ადგილას მიიყვანა, მაშინვე ზალიდან გავიდა, რომ მიფარებულყო სადმე და აღარავის დანახვებოდა. საჩქაროდ ჩაირბინა კიბე და მონახა თავის პაპის საყვარელი სკამი დიდკაკლის ხის ქვეშ. აქ ჩამოჯდა ნინო დასამშვიდებლად:

— რა სულელი ვარ, რა ბავშვი ვარ! — ბუტბუტებდა თავისთვის, მაგრამ საყვედურთან ერთად სიამოვნებით იგონებდა

ყოველ იმ სიტუაციაში, რაც ეს არის ეხლა გამოველო. აქ ის მარტო იყო, ღამის წყვილით გარემოცული და ადამიანის თვალს დაშორებული. აქ იმის სახეში ვერაინ რას ამოიკითგავდა ნაფიქრს და ნააზრევს. ამიტომ გრძობა-მოშვებული მიეცა სანეტარო ოცნებას და ამ ოცნებით იკლავდა წყურვილს უზომო ვნებათ-ღელვისას.

— ეს ხომ ოცნებაა, მარტო ხორც-შეუსხმელი ოცნება, — ინუგეშა თავი, როცა წარმოიდგინა, რომ ჩემმა გრძობამა და ქცევამ მეტად სახიფათო ბილიკზედ დამაყენაო.

ცოტა ხანს უკან წამოდგა სახლში შესასვლელად, მაგრამ უეცრად მის წინ გარელი გაჩნდა. ნინო რომ ზალიდან გამოსულიყო, ისიც თან დასდევნებოდა და დაეძებდა.

— ღვთის გულისათვის, წადით აქედან, მომშორდით, — შეშფოთებით ეუბნებოდა ქალი გარელს.

— ნუ მკლავ, ნუ მირისხდები, — მიუგო მან და ხელი ხელს სტაცა. — განა ვერა ჰხედავ, რომ გავიჭებით მიყვარხარ, რომ შენი სახე მოსვენებას აღარ მაძლევს.

— წადით, წადით! — ევედრებოდა ქალი ვნებით აღელვებული ხმით და ხელი გამოაცალა. — წადით-მეთქი, თქვენ ნება არა გაქვთ ჩემის სიყვარულისა.

— რას ამბობ, ნინო, გინდა ჩემი ტანჯვა დაუსრულებელი გაჰხადო, გინდა მომისპო ყოველივე ნუგეში, მომისპო სიცოცხლე?

— წადით, წადით, გვედრებით, დამანებეთ თავი! — შევედრა კიდევ ნინო და ეხლა იმის ხმას თითქო ცრემლები აღჩნობდა.

გარელი ადგილიდან არ დაიძრა, იდგა მის წინ და ელაპარაკებოდა თავის სიყვარულზედ, მაგრამ ნინომ აღარ დაუგლო ყური, ყოველი თავისი ღონე შემოიკრიფა, ხელიდან გაუსხლტა საჩქაროდ და ზალაში ავარდა.

თითქმის ვერაინ შეამჩნია ნინოს იქ არ-ყოფნა, ყველა თავის საქმეში იყო გართული, ზოგნი ტანცაობდნენ, ან მუსაიფობდნენ, ზოგნი თამაშობდნენ რასმე, მხიარულობდნენ და

ვინც ზალაში შესული დაინახა, იმათაც კი ყურადღება არაფერი მიუქცევიათ.

ქეიფი და ღროს-გატარება დილამდე გაგრძელდა, მაგრამ ნინოს გარელთან აღარ უტანცავნია; პირიქით, ცდილობდა შორს ყოფილიყო მასთან და წინანდელივით ღირსეულად და სიღარბაისლით დაეჭირა თავი, რადგან გადასწყვიტა საქმე ისევე გაესწორებინა, გულის-თქმა დაეცხრო და გარელს ისე გულგრილად და მკაცრად მოჰქცევოდა, რომ ის თავისითვე განშორებოდა. შიშს სირცხვილის გრძნობაც ზედ დაერთო. ნინოს რცხვენოდა თავის სისუსტისა, რცხვენოდა, რომ ქმრის ჩუმად, იმ ქმრის ჩუმად, რომელიც მას სრულიად ენდობოდა, სხვას ვარშიყებოდა. მერე ვის სხვას? ყველასაგან ცუდის ყოფა-ქცევისათვის ძაგებულს, ყველასაგან ყბად-აღებულს. ნინო უნდა გამომტყდარიყო, რომ თავისივე ბრალი იყო ყველაფერი, რომ თითონ მან მისცა ნება გარელს ასეთი თავხედობისა. სწორედ ამ თავის თავის ბრალეულად ცნობაში ცდილობდა ეპოვა ძალა გულის-თქმის დასაშოშმინებლად, ეს იყო ერთად-ერთი ღონე, რომელსაც ცეცხლსავით გახურებულ გრძნობათა დაყუჩება შეეძლო.

მეორე დღეს ისე მშრალად და გულ-ცივად დაუკრა თავი გარელს, რომ მან მთელი დღე მიახლოებაც კი ვერ გაუბედა. გარელმა კარგად იცოდა, რომ ეს წყრომა ხანგრძლივი არ იყო, მაგრამ მაინც არშიყობას ველარ მიჰყო ხელი, ვიდრე ნინოს ასე განრისხებულს ჰხედავდა.

— ქალებს კარგად გიცნობთ, — გაიფიქრა მან; — შენი ბუტიაობა დიდ ხანს არ გასტანს. მანამდე კი ვეცდები მამა-შენს დავუმეგობრდე.

დღეს განსაკუთრებით დაუწყყო ლაქუცი ნინოს მამას, ვახტანგს და არწმუნებდა კიდევ, ჩემზედ უკეთესი პოეტი ხარო და რომ წერაზედ ისე აღრე ხელი არ აგელო, შენისთანა პოეტი მთელ საქართველოში არ იქნებოდაო.

— მე მაგასთან მხოლოდ უბრალო მჯღაბნელი დამერქმის! — ამბობდა ის მორჩილად და თან აქეთ-იქით კი გაფაციცებით იხედებოდა, რომ ამის წინააღმდეგი ეთქვა ვისმე რამ.

მაგრამ ყველანი ჩემად იყვნენ და მასპინძლისა და მისის სტუმრის მორიდებით მათ ბაასში არ ერეოდნენ. მხოლოდ ვახტანგ არ დაეთანხმა და გრძელი სიტყვით დაუმტკიცა, „შეცდომა და მისის ნიჭის უსამართლოდ დამცირება. სახეზე კი ეტყობოდა, რომ სიტყვები იმის აზრებს არ შეეფერებოდა, მაგრამ მაინც ტკბილად უღიმოდა გარელს და სიტყვა რომ დაასრულა, მეგობრულად მხარზედ ხელი დაჰკრა. სადილოდ ორნიც ერთად ისხდნენ და მათი მეგობრობა ეხლა სრულიად განმტკიცდა. მეექვსე ქაქის შემდეგ ერთმანეთს ღვინისაგან გაწითლებული ლოყები დაუკოცნეს და მეთათე რომ დალიეს, „შენ“-ობითაც დაიწყეს ლაპარაკი.

— შენს სიტყვაში მეტის-მეტად შემაქე, — უთხრა გარელმა ახალ მეგობარს. — და გაგიტყდები, ეგ ქება მე არ მეკუთვნის. მართლაც, რა ვარ მე, ერთი უბრალო „გზა-დაბნეული ნიჭი“.

— „გზა-დაბნეული ნიჭი“! ოჰ, რა მოსწრებულნი სახელია, რა მშვენიერი, მნიშვნელობიანი სიტყვაა! — ჰფიქრობდა ვახტანგ თავისთვის.

ამ სიტყვებმა მართლაც აღტაცებაში მოიყვანა და თითონაც გულში იფიქრა, მეც სწორედ „გზა-დაბნეული ნიჭი“ უნდა მერქვასო.

IX

საქართველოში მაისის თვე უფრო ზაფხულს ეკუთვნის, მაგრამ გაზაფხულის სიტუარფე კიდევ ბევრი აქვს შერჩენილი და აი ამ მშვენიერმა მაისმაც სიხარული ვერა მოუტანა-რა ნინოს: მასში გაღვიძებული ჰკრძნობა გულს დარდითა და საზრუნავით უყესბდა. გადაწყვეტილი ჰქონდა, გარელი სითამამისათვის დაეტუქსა, მაგრამ თანა გრძნობდა, რომ იმდენი ღონე არ შესწევდა, გულგრილად გამოლაპარაკებოდა და ამიტომ როგორც კი შეეძლო, შორს ექირა თავი. გარელმაც ჯერჯერობით ნინოსა და იმის მახლობელთა რიდით ხელი აიღო არშიყობაზედ, ქალის აღელვებულ გრძნობათ ცეცხლს აღარ უკეთებდა და მარჯვე

შემთხვევას მოთმინებით ელოდა, თუმცა ეს მოთმინება ფრიად სამძიმო იყო მისთვის. ის დარწმუნდა, ნინოს ხასიათი საკმაოდ გავიცან და ხანგრძლივს წინააღმდეგობას ვეღარ გამიწევსო.

მაგრამ გარელის იმედი ისე მალე ვერა სრულდებოდა, როგორც პირველში ეგონა: ნინო, მართალია, ჰგრძნობდა მიმზიდველ ძალას მისდამი, მაგრამ სინილის მხილებას ვერ მოაუყრუა ყური და ამ სინილის, როცა კი ჩაჩუმდებოდა იგი, მახლობელთა სიყვარული და ზრუნვა კვალად აღვიძებდა. ქმარი სრულიად არ უყვარდა, მაგრამ იმისი კეთილი გული და განუზომელი სიყვარული აღმოებიერებდა. ხედავდა, რომ ის ყოველ ღონეს ხმარობდა სრული, ბედნიერი გაეხადა და როცა სხვა დარდი რამ აწუხებდა, მაშინაც კი ცდილობდა მასთან დამშვიდებული სახე მიეღო და როგორც კვლავ, ისე ეხლაც მეგობრულად, ტკბილად მოჰქცევოდა.

— არა, მე მაგას ვერ მოვატყუებ, — ხშირად ამბობდა თავისთვის, როცა გარელზედ გაიფიქრებდა რასმე; — არა-მეთქი, ეს შეუძლებელია. ხომ მოვკალ მაშინ, გული გავუბე, მთელი სიცოცხლე მოვუწამლე!

ამ თავის თავთან გამოზაასებისა და მოფიქრების შემდეგ ნინოს თითქო ღონე ემატებოდა, ქმარსა და მულს აღარ ერიდებოდა, პირიქით, ცდილობდა მათთან ახლო ყოფილიყო. ქეთევან მეტადრე ამ გრძნობათა ბრძოლაში მტკიცე საყრდნობი გამოდგა მისთვის, — მასთან ლაპარაკის დროს, ან მისს ყოფაქცევას რომ უკვირდებოდა, კარგად ამჩნევდა მკვიდრს ზნეობრივს საფარველს, რაც მას აკლდა და რასაც ეხლა ისე საჭიროობდა. ქეთევანმა არა იცოდა-რა ნინოს ლტოლვილებისა გარელისადმი, მაგრამ რაკი ამ ყმაწვილი კაცის ყოფა-ქცევა არ მოსწონდა, ხანდისხან ლაპარაკში ცუდად იხსენიებდა და ესე უცაბედად ნათქვამი ღრმა შთაბეჭდილებას სტოვებდა ნინოზე. ეს უფრო აფხიზლებდა, ვიდრე საკუთარი სინილისი და ამ სახით ტოკავდა იგი გულგრილობისა და მღელვარე გრძნობათა შორის: ვერც მტკიცე გარდაწყვეტილებას დასდგომოდა, რომ ჩაეჭრო მის გულში აღგზნებული ცეცხლი და ვერც იმასა

ჰბედავდა ამ აღტყინებულ გრძობას თავდავიწყებით დამორჩილებოდა.

მშვენიერმა მაისის დღეებმა თავიანთ ბრწყინვალე მზითა და გაკაშკაშებულის ცით ნინოსთვის მოღრუბლულ შემოდგომასავით გაიარა და სიხარული მას არა უგრძენია-რა. მხოლოდ ივნისის დამდევს, როცა ექიმი ლეონიძე და იმისი და კატუტია შარელში სტუმრად მოვიდნენ და ერთფეროვანს ცხოვრებაში ცვლილება და ხმაურომა შემოიტანეს, ნინო თითქო ძილისაგან გამოერკვა და ცოტა დამშვიდდა, გამხიარულდა. ლეონიძემა და იმისმა დამ მოაცოცხლეს და გაამხიარულეს იქაურობა და თუმცა აქა-იქ სიარულით და სტუმრობა-ნადიმობით ამ ოჯახის მყუდრო ცხოვრება არივ-დარიეს, მაინც ლევანს ეს არა სწყინდა. ლეონიძე ლევანის დიდი ხნის მეგობარი იყო და ყოველ ზაფხულს რამდენიმე კვირით ესტუმრებოდა ხოლმე, რომ თავის სამკურნალო საქმეებს მოშორებოდა და დაესვენა. ეხლაც პირველში ისე სჩანდა, თითქო იმის მოსვლას დასვენების მეტი მნიშვნელობა არა ჰქონდა-რა, მაგრამ მალე გამოაშკარავდა, რომ მას ლევანის და უყვარდა. ერთი წელიწადი იყო, ქეთევან არ ენახა და ამ ხანში უწინდელი პატარა ქეთევან მოწიფულიყო, გასათხოვარი შექნილიყო და თუმცა დიდ მშვენიერებას ვერ დაიკვებებდა, მაინც საკმაო ეშხი ჰქონდა და კაცს გულში ღრმა გრძობას ადვილად აღუძრავდა. ქეთევანსაც მოსწონდა ლეონიძე, უწინაც უხაროდა იმის მოსვლა, მეგობრულად დაუხვდებოდა ხოლმე და ეხლა ეს მეგობრობა ნელ-ნელა სიყვარულად გადაიქცა. მაგრამ ეს გრძობა გულში მორცხვად დაიმალა, ჩუმად მოისმინა ლეონიძის აღსარება და არც კი გაუგებინებია, თუ ეს გამჟღავნება როგორ აბედნიერებდა. დედასა და ძმასაც კი დაუმალა თავის გულის-პასუხი და მხოლოდ ნინოს უთხრა ყველაფერი. ამ წუთიდან ნინო შეიქნა იმის მოძღვარი, ყველაფერს მას ატყობინებდა და ნინოც ქეთევანის სიხარულსა და მღელვარებაში არა-მცირედს ნუგეშსა პოულობდა თავისთვისაც. ნინოს ის ამშვიდებდა, ჩემს გარდა სხვასაც ჰქონია გულში საიდუმლო და ისიც კი არ უსპობდა ამ

ნუგეშს, რომ იმის საიდუმლო სულ სხვა იყო და ქეთევანისა სულ სხვა.

გარელი ლეონიძესთან შეხვედრას ერიდებოდა და ამიტომ წინოს ხშირად ველარა ჰხედავდა. იცოდა, ლეონიძეს მარჯვე თვალი ჰქონდა და ეშინოდა უმართებულობაში არაში დამიჯიროსო. არც ძალიან სწუხდა, რომ წინოს ველარა ჰხედავდა, სამაგიეროდ იმის მამა კვირაში რამდენჯერმე თავისთან იწვევდა და იქ სმა და ქეიფით ღროს გატარება ჯერჯერობით საკმაოდ ართობდა. ორნივე ერთმანეთს ძალიან დაუმეგობრდნენ და თუმცა სათითაოდ იქნება რაიმე ფარულს განზრახვას ატარებდნენ გულში, მაინც გარეგნობით ტკბილად ეპყრობოდნენ და არავითარი უსიამოვნობა არას ღროს არ მოსვლიათ. როცა ვახტანგ თავის სტუმარს მიეგებებოდა ხოლმე, პირველად იმას მიაძახებდა, ზოგიერთს მძიმე და კარგს საგანზე უნდა მოგელაპარაკო, მაგრამ ნამდვილად ანეგდოტების მეტს არას უამბობდნენ ერთმანეთს და მხოლოდ როცა გადაჰკრავდნენ, მაშინ მოჰყვებოდნენ ბაასს სიცოცხლის მნიშვნელობაზედ, ვითომდა ფილოსოფოსურ კვლევა-ძიებას და სამღურავს უცხადებდნენ წუთი-სოფლის ჩარხის ტრიალს.

— სიცოცხლე წარმავალია! — ჩაურთობდა ხოლმე ან ერთი ან მეორე ამ ლაპარაკის ღროს, რომ ეჩვენებინა, — თუ ამდენ ღვინოსა ვსვამ, ფილოსოფოსური საფუძველი მაქვს, თორემ სიმსუნავითა და ლოთობით კი არ მომდისო.

ამისთანა წამებში ვახტანგ ვარიზანიძე ივიწყებდა აუარებელ ვალებს, თავისი მღვთმარეობა ისე სამძიმოდ აღარ ეჩვენებოდა და წარმოიდგენდა ხოლმე კიდევ, ჩემი საქმე სულაც ისე ცუდად არ არის და კიდევ დიდ ხანს შემიძლიან გაღარიბების შიშის უქონელად ჩემის ქვევრების ღვინოს ვუჯდე და შევექცეოდეთ.

— ვის არა აქვს ვალი! — ფიქრობდა იგი. — აბა მივიხედ-მოვიხედოთ, თუ უვალო იყოს ვინმე, მაგრამ მაინც მხიარულებასა და კარგ ღროს გატარებას არავინ იშლის და ჩემზედ მეტი ხარჯიცა აქვთ.

ასე ინუგეშებდა თავს და რომ მოფუკრებისა და ზრუნვისათვის დრო აღარ დარჩენოდა, მარტოობას ერიდებოდა და თითქმის ყოველ დღე მეზობლებს პატიჟობას უმართავდა.

მოხუც ვარიპანიძეს ეს ამბები თავის შვილისა არ მოსწონდა, ისიც დიდი ხანია იცოდა, ვალები ჰქონდა აღებული, მაგრამ იმას კი ვერ წარმოიდგენდა, რომ ეს ვალები მთელი მამულ-დედულის ნახევარ ფასზედ მეტს შეადგენდა. ვახტანგ მამას ამ სავანზედ არაფერს უმხელდა და მოხუციც ამ ვალებიდან განთავისუფლების იმედს არა ჰკარგავდა. იმას უფრო შვილის უსაქმურობა და გალოთება აწუხებდა. ზოგჯერ უსაყვედურა კიდევ ეს ვახტანგს, მაგრამ მან მამის დარიგებას ყურადღებაც არ მიაქცია. გარელი თითქმის მუდმივი სტუმარი იყო ვარიპანიძისათი და მაშინაც კი არ მოშორებია, როცა ვახტანგის სიდედრი ავად შეიქმნა და ნინო ავადმყოფის მოსაგლეჯლად აქ მოვიდა. პირველს კვირას თავის ბებიას თითქმის არა შორდებოდა, სულ იმის ზრუნვასა და მოვლაში იყო გართული, მაგრამ ცოტა კარგად რომ გახდა, მაშინ ნინომ თავისუფლად იგრძნო თავი, დაემორჩილა თავის გულის-ძგერას და ვნებათ ღელვის დამშვიდებას აღარა ცდილობდა. დღეში ათჯერ და ოცჯერ მოუთმენლად დაივლიდა ოთახებს, ზალას, ბალკონს, რომ გარელს შეჰხვედროდა და მასთან ყოფნით გულის-ძგერა დაეცხრო. თან ყოველის ღონით ცდილობდა, თავი დამშვიდებული ეჩვენებინა, მაგრამ იძულებული იყო, მაშინვე გასცლოდა, როცა ის ლაპარაკს დაუწყებდა და თავის გაბრწყინებულ თვალებს სახეში დააშტერებდა. თუმცა გაშორდებოდა ხოლმე, მაგრამ ერთის საათის შემდეგ კიდევ და კიდევ იმას დაეძებდა და ვერ ამჩნევდა, რომ თანდათან უფრო ხშირად მიდიოდა მასთან, თანდათან უფრო ხანგრძლივ რჩებოდა იმის ახლო.

წინანდელი განზრახვა ყველა გაჰქრა, გრძობათა სიმთვრალემ აიტაცა ნინო და თუმცა ცდილობდა მტკიცედ ყოფილიყო, მაგრამ თან უზომოდ სურდა, გარელს კიდევ დაეწყოს სიყვარულზედ ლაპარაკი, ბარემ დაესრულებინა და გაეხედინებინა. იმის მოთმენა და აუჩქარებლობა სრულიად ეუცხო-

ვებოდა, ზიზლით იგონებდა წარსულ დროს, როცა თავის გრძობანი უნებლიედ უნდა გაენელებინა და თრთოდა, როცა წარმოიდგენდა, რომ მალე შინ უნდა დაბრუნებულიყო და წინ მხოლოდ მწუხარე გაყრის დღეები ელოდა. ამ ფიქრმა სრულიად ძალ-ღონე გამოუღია, და როცა ერთ საღამოს გარელმა ხელი გამოართვა და გადაუყოცნა, უკან წადება ვეღარ შესძლო და ერთ ადგილას მიჯაჭვეულსავით უძრავად დარჩა.

— დიდ ხანს უნდა მაწვალო ასე?—დაეკითხა გარელი თითქო მწუხარე, დასვედიანებული ხმით.

— აკი წინაღვე გითხარით, რომ ნება არა გაქვთ ჩემის სიყვარულისა-მეთქი,—ათრთოლებით მიუგო ნინომ მხოლოდ იმიტომ, რომ ეთქვა რამე.

— რატომ არა მაქვს ნება ვითომ? რატომ? განა სიყვარული ცოდვაა?

შეშინებული ნინო კანკალმა აიტანა, უცბად გამოსტაცა ხელი და დაეშვა სკამზედ.

— მე სხვისა ვარ, სხვას ვეკუთვნი!—შესძახა შემკრთალმა ქალმა, რადგან უცებ ლევან მოაგონდა და უნდოდა უკანასკნელი ღონე ეხმარა თავის დაცვისათვის.

— შენ სხვას ეკუთვნი, მაგრამ ის სხვა არც გიყვარს და არც როდისმე გყვარებია, მიუგო გარელმა, — დაეშვა მის წინ მუხლებზედ და ხელი კვლავ გამოართვა.— არა-მეთქი, ის შენ არასდროს არა გყვარებია და ვერც შეიყვარებ. შენ მე გიყვარვარ და არა ისა. დიდი ხანია მე ეს შევამჩნიე. შენც იტანჯები და მეცა მტანჯავ! რაო, რისთვის? განა სიყვარული ცოდვაა?

ნინომ ამ სიტყვებში ცხადი სიმართლე ამოიკითხა და ზარდაცემული ზეზე წამოხტა.

— წადი, წადი-მეთქი აქედან! შეევედრა ქალი.— გინდა გამაუბედურო.

— არა და არასოდეს! მე მინდა ბედნიერი გაგხადო, წას-ჩურჩულა გარელმა და წელზედ მაგრად ხელი მოჰხვია.

ნინო აღარ გასჭირვეულებია, ვნებათ-ღელვამ ყოველივე ღონე მოუსპო. ნეტარებით აკანკალებულმა თავის მშვენიერი გულ-მკერდი ყმაწვილ-კაცის გულს გააკრა და კოცნასაც აღარ მოერიდა. ჯერ თავის ღღეში ნინოს ამისთანა სიამოვნება არ გამოეცლო. თავდავიწყებით დაეწაფა სიტკბოებისა და ბედნიერების წამებს და როცა გარელი ჩააცივდა, მითხარ ყოველი უენი გულის-პასუხიო, გამოუტყდა, რომ დიდი ხანია რაც მიყვარხარ და უშენოდ სიცოცხლე აღარ შემიძლიანო.

ტრფიალებით მთვრალმა ყოველისფერი დაივიწყა, რაც ამ ტრფიალებას არ შეეხებოდა და ერთის საათის შემდეგ, როცა თავის ოთახში იჯდა, იქაც კი მარტო გარელზე და იმის ტკბილს აღერსზე ფიქრობდა. მხოლოდ პატარა ხანს უკან გამოუხიზლდა, საშინლად შეკრთა, თავის მდგომარეობა რომ წარმოიდგინა, მაგრამ ესეე მალე გაიტაცა სიყვარულის აღტაცებამ, გაუქარწყლა სხვა ზრუნვა და ფიქრი და გულში შიშიც ჩაუქრო. ამ ღამეს თითქმის სულ არა სძინებია, მაგრამ მეორე ღღეს მაინც ჩვეულებრივზე აღრე ადგა, რადგან გარელის ნახვის სურვილი მოსვენებას არ აძლევდა. სახე გადაჰფითრებოდა და მშვენიერს შავს თვალებზედ ბინდი გადაჰკროდა, როცა დილით თავის საყვარელს შეხედა და ხელი გაუწოდა.

— ანგელოზის მსგავსი შვენება ხარ სწორედ! — წასჩურჩულა გარელმა ტკბილის, მოალერსე ხმით. მართლაც, მას ასე ლამაზი და დამშვენებული ჯერ არ ენახა. მკირეოდენი სიფერ-მკრთალე და მიბინდებული თვალეები იმის სახეზედ ვნებათ-ღელვის ბეჭედს აქდიდნენ და ვინც კი ნახავდა, თავბრუ-დასხმული იმის მშვენებას წინ ვერ დაუდგებოდა. გარელმა თითონაც დაიჯერა ეხლა თავისი გუშინდელი სიტყვები, რადგან ნინოს სახემ მოუსპო ყოველივე თვით-მფლობელობა და აღელვებულ გრძნობათ დაუმონავა. ოთხი ღღე ფეხ-მოუტყველოდ დარჩა ვარიპანძიანთსა და თუმცა შიშობდა, ასე ხანგრძლივმა ყოფნამ არ გამცესო, მაინც წასვლას ვერ ახერხებდა.

მეორე ღღეს საღამოზედ ლევან მოულოდნელად მოვიდა და იმისმა დანახვამ ნინო მეტის-მეტ ტანჯვაში ჩააგდო. შე-

შინდა კიდევ, ვაი თუ გამც ვინმე და ლევან იმიტომ მოვიდნა, გუშინდელი ჩემი შეცოდება თვალწინ დამიყენოსო.

ქმარს ისე აღელვებული მიეგება, რომ ლევანს შეეშინდა და ჰკითხა, ბებია როგორ არის, ხომ უფრო ავად არ შეიქნაო.

— არა, უკეთ არის,— მიუგო მან საჩქაროდ.— ამ რამდენიმე დღეში სრულიად კარგად შეიქნება.

ამ პასუხის დროს ლევან გაშტერებით ჩასცქეროდა სახეში, მაგრამ არა ექვიანობით, რადგან ექვიანობა სრულიად არ იცოდა. იმას ეშინოდა ავადმყოფს ხომ ცუდი არა დაემართა— რა და მიმალამსო. როცა დარწმუნდა, რომ ცოლის სიტყვები მართალი იყო, თვით ნინოსაც შიშმა გადაუარა, ჩვეულებრივად დაუწყო ლაპარაკი ქმარს და ისიც სრულიად დამშვიდდა. ლევან მიმდობი და სადა გულის პატრონი იყო, და იმაზედაც კი აღარ უფიქრია, მისვლის დროს ისე შემკრთალი რად დამხვდაო.

გარელის აქ ყოფნამაც არ გააკვირვა: იცოდა ნინოს მამის დიდი მეგობარი იყო და ხშირად დადიოდა მასთან. ის კი არ მოეწონა, მეორე დღეს რომ ნახა, ორნივე ღვინოს მეტად ეწყობოდნენ და ჯეროვანზედ მეტსა სვამდნენ. ამ ამბავმა მეტად ცუდი შთაბეჭდილება იქონია მასზედ და როცა ერთ საღამოს ნინოსთან ეთად შინისკენ გაემგზავრა, ვერ დაუმალა, რომ მამი-შენის ქცევა სრულებით არ მომწონსო.

— მე არ მესმის, ისე უღირს კაცს, როგორიც გარელია, მამა-შენი როგორ მეგობრობს, ან ძმობილობს!— წარმოსთქვა მან ისეთი კილოთი, რომ წყენა თვით ამ კილოზედვე ეტყობოდა.— ის არამც თუ ცრუ-კვეხნია და სხვის თეფში-ლოკიაა, სრულიად გარყენილი კაცია და ზნეობის ნიშან-წყალი არა აქვს.

ამ უწყალო სიტყვების მოსმენაზე ნინო სირცხვილით ჭარხალივით გაწითლდა, მაგრამ მის ბედად ისე ბნელოდა, რომ ლევანმა ეს სირცხვილი და შეკრთობა ვერ შეამჩნია. თითქო მდულარე წყალი გადაასხესო, ისე აიტანა აღმურბა ნინო. პირველ წამს რაღაც სევდა მოაწვა, მასუკან გულში დაემდურა ლევანს და თითქმის ჰკიცხავდა კიდევ, რომ ასე ზიზლით მოიხსენა ის კაცი, რომელიც გაგიჟებით უყვარდა და რომელმაც იმდენ-

ნი სიამოვნება აგრძნობინა, იმოდენა ერთგულება აღმოუჩინა. ვნებათ-ღელვამ ისე დააბრმავა, რომ წარმოიდგინა, ლევანს ასე ცუდი ლაპარაკი გარელზე შურით მოსდისო; გარელს მართლაც იმდენი ეამბნა თავის პოეტურ მოღვაწეობაზედ და წინა-აღმდეგთა მტრობაზედ, რომ ნინომ ლევანიც იმათ რიცხვში ჩასთვალა, რომელთაც გარელის დიდება და სახელი შურდათ. მერე იმისი შეეშინდა, ვაი თუ გამიგო გარელის სიყვარული და ეს ლაპარაკი ექვით მოსდისო. გზა და კვალი სრულიად დაებნა და გამორკვეულს აზრს ველარას დაადგა. მტკიცედ შერჩა მხოლოდ ახლად გაღვიძებული გრძნობა: ლევანზედ გული მოსდიოდა და გარელი უყვარდა.

ნინოს ბებია სრულებით მორჩა და მარიამ გონელის ცოლი, რომელმაც მთელი კვირა იმის ქვეშსაგებთან გაატარა, შინ დაბრუნდა.

— რატომ აგრე მოგიწყენია? — ჰკითხა ქმარმა, მოხუცმა ვასილმა, როცა ცოლი და იმის მოახლე მაიკო ოთახში შევიდნენ. — ამბობ, კარგად არისო და თან აგრე შეწუხებული გამოიყურები; მითხარ, რა მოხდა?

— ოჰ, ჩემო საყვარელო, იქ, ვარიზანიძიანთ სახლში, ბევრი კიდევ სხვა მიზეზია მწუხარებისა, — მიუგო ცოლმა. — იქ ყველანი ავად არიან, დამიჯერე. ვახტანგ გალოთებულა. სანამ ამხანაგი არაფინა ჰყავდა, კიდევ არა უქირდა-რა, მაგრამ რაც ის საძაგელი გარელი აუტყდა და აღარ შორდება, სადილ შემდეგ ფხიზელს ველარა ნახავ. ტყუილად კი არ არის ნათქვამი: ხარი ხართან დააბი, ან ფერს იცვლის, ან ზნესაო. ცუდი კაცი რა კარგ მაგალითს აჩვენებდა! არ ვიცი, რა ბოლო ექნება. ვალები ემატება და ვახტანგ კი ქეიფსა და განცხრომაზედ ხელს არ იღებს. საწყალი გრიგოლ! რამდენჯერ შეეხვეწა, ჩაუფიქრდი შენს მდგომარეობას, გონებაზედ მოდიო, მაგრამ ვითომ კედლისათვის ცერცვი შეგიყრია. კარგ მთქმელს კარგი

გამგონე უნდა. ვახტანგ მეტად დაცემულა და ველარ მორ-
 ჯულდება. ერთ მშვენიერ დღეს სახლი თავზე დაეჭკევა და
 მთელ ქონებას მოვალენი წაიღებენ. ღმერთმა ნუ ჰქნას, რომ
 ის საბრალო მოხუცი ამ უბედურების დღეს მოესწროს, თორემ
 ეს ამბავი მოჰკლავს, მიწასთან გაასწორებს! საცოდავო გრი-
 გოლ! გეკონა შენს ოჯახს სამოთხესავით აყვავებულს დასტო-
 ვებდი, გადასცემდი სამკვიდროდ მესამე და მეოთხე თაობას და
 შენმა შვილმა კი ეს სამოთხე ლამის შენ თვალ-წინ გაანად-
 გუროს. გული მტკივა, ამ დაღუპულ ოჯახს რომ ვუცქერი.
 უწინ ისინი ღარიბებს აცმევდნენ და ასაზრდოებდნენ და მალე
 იძულებულნი იქნებიან, თითონვე მშვიერ-მწყურვალნი სხვას შე-
 ეკედლონ, სხვის ქერ-ქვეშ დალიონ სული. ვინ იცის, იქნება
 ვახტანგმა ქვეყნის სამარცხვინოდაც დაასრულოს თავისი დღე-
 ნი; ან რა კეთილს დააყრიან, მართლა, გარელისთანა გარყვნი-
 ლი ნაცნობები. მეშინიან, იმ წყეულმა გარელმა ნინოსაც უბე-
 დურება არ მოახვიოს თავზე. უნდა გენახა, როგორ თვალს უშ-
 ვებოდადნენ და ერთმანეთს ეარშიყებოდნენ. როგორც ეტყობა,
 ნინოს ის გაგიყვით მოსწონს და ისიც, რასაკვირველია, ამ შე-
 მთხვევას თავისთვის ცუდად არ გამოიყენებს. განა პირველი
 იქნება იმისაგან ქმრიანი ქალის შეცდენა! ხომ შენც გაგიგო-
 ნია იმის ამბები?

მარიამის ნამბობმა მეტად უსიამოვნო შთაბეჭდილება მოახ-
 დინა ვასილზე: იცოდა, რომ მარიამ უმიზეზოდ არავისზედ ცუდს
 არ იტყოდა და ამიტომ ყოველი იმისი სიტყვა სჯეროდა. მე-
 ორე დღესვე ჩივანისას წავიდა, რომ ნინო გაეფრთხილებინა.
 ნებაცა ჰქონდა ამისი: ჯერ ერთი ჯვარ-დაწერილნი ამის და-
 ლოცვილნი იყვნენ და მერე იმის პაპისა საუკეთესო და უერ-
 თგულესი მეგობარი იყო. თუმცა მოხუცი გულ-მოდგინედ აღე-
 ვნებდა თვალ-ყურს, მაინც ნინოს ყოფა-ქცევაში საეჭვო ვერა
 შეამჩნია-რა: ის ისევ წინანდელსავით ერთგული სჩანდა ქმრი-
 სა და ვერავინ შეატყობდა, რომ ამ ქალს თავისი გული სრუ-
 ლიად სხვა კაცისათვის დაემორჩილა.

მართალია, ნინო თვალთ-მაქცობაში დახელოვნებული არ იყო, მაგრამ იმას კი ახერხებდა, მტკიცედ დაეჭირა თავი და თავის ნამდვილ გრძობათათვის ფარდა გადაეთარებინა. ნინომ წარმოიდგინა, ლევან ექვიანობს და გარელზედ ჩუმად გულში ჯავრობსო და, ამ ექვის გასაქარწყლებლად, ქმარს უწინდელსავით ტკბილად და ნაზად დაუწყო მოპყრობა. ეს უეცარი განაზება სრულიადაც არ აკვირვებდა ლევანს; ის იმისთანა არ იყო, თავის საყვარელ არსების გრძობათა მიმდინარეობისათვის თვალი ედევნა და ყოველი მოძრაობის მიზეზი ეკვლია. ამისთანა თავ-მომაბეზრებელ ძიებისათვის არ ეცალა და არც ბუნებით ექვიანი იყო. მერე ეხლა თავის დის სიხარულში იმისთანა მონაწილეობას იღებდა, რომ ბევრს რასმეს ვერ ამჩნევდა, რაც იქნება კვლავ არ გამოჰპაროდა. მართლაც, ამ დროს უეცრად მოხდა ნიშნობა ქეთევანისა და ლეონიძისა და ერთ დღეს ნინო სრულიად გაშტერებული დარჩა, როცა ზალაში შევიდა და დაინახა, რომ ლევანის დედა ორთავეს ლოცავდა. პირველ წუთს ბედნიერ ახალგაზდათა დანახვამ ააღეღვა, მივარდა ქეთევანს, ყეღზე მოეხვია და ხარბად კოცნა დაუწყო, მაგრამ მაშინვე ამ კეთილშობილურმა გრძობამ გადაუარა და თავის თავზედ ზრუნვამ შეიპყრო ისევ მთლად მისი არსება; ქეთევანის სიხარულში მან მონაწილეობა ვეღარა მიიღო-რა და მხოლოდ იმასა ჰფიქრობდა, მეც შემეძლო გარელთან ასევე ბედნიერი ვყოფილიყავიო. ენით-უთქმელი სევდა მოაწვა გულზედ, მოუარა უძლეველმა სურვილმა, ხელ-შეუშლელის სიყვარულით დამტკბარიყო, რაც მხოლოდ ცოტაოდნად ეგემა და სატირლად განმზადებული გავიდა გარეთ და ბაღში მიყრუებული კუთხე მონახა, რომ მთლად თავის მწუხარებას მისცემოდა. უცაბედად მაღლა აიხედა და რა ჩააცქერდა მშვენიერად მოკრიალებულს ცას, მოაგონდა თავის ნიშნობის დღეს სიცხისაგან ბულ-მორეული ჰაერი. დღეს ბუნება თითქო უფრო მხიარულობდა, ვადრე მაშინ. მზე ეს არის ეხლა ჩასულიყო, მისი ოქროთ ქსოვილი შარავანდელი დასავლეთისკენ ცის კიდეს ამშვენებდა და აღმოსავლეთით კი მაღალ მთებიდან მოწითანო ბაღრი მთვა-

რე მკრთალ ლაქვარდ ნათელში ამოდოდა. დიდებულად ამწვანებულ ხეობას თხელი ნისლი გადაჰკვროდა და ზემოდან გადმოსცქეროდა ჯერედ კიდევ ნათელი, ვარდისფერ ზოლებით აქრელებული ცა. გარშემო დაურღვეველი მყუდროება სუფევდა და მხოლოდ შორიდან კლდეებში მომწყვდეულის ყვირილას ხმა მოისმოდა.

დიდ ხანს იჯდა ნინო ამ მიფარებულს ალაგს დარდისაგან გატაცებული და ყველას საყვედურობდა, ვინც კი თავის ბედის გადამქრელად მიაჩნდა, ვინც იგი ლევანს დაუკავშირა.

— მაინც გული მეუბნებოდა, იმასთან ბედნიერი არ იქნებოდა,—ამბობდა იგი და თან წარმოიდგინა, რომ არც ერთი იმედი, რომელსაც ლევანთან შეუღლებაზედ ამყარებდა, არ გაუმართლდა; რომ, აი, რამდენიმე თვემ განვლო და სიხარული, ან სიამოვნება არა უგრძნია—რა, ატარებდა ასე უგემურს ცხოვრებას და არც იმედი ჰქონდა, საქმე სხვაფრივ მოწყობილიყო,—წარმოიდგინა ეს ყველა და წყენისა და ჯავრისაგან გული აუჩუყდა, ტირილს მოჰყვა. ეხლა იმას აღარა კმარობდა, რომ გარელი უყვარდა, რადგან მხოლოდ იშვიათად შეხვდებოდა მასთან ახლო ყოფნა და ყოველს მოკლე ნახვას უნდა მოჰყოლოდა მთელი უშველებელი დღეები და იქნება კვირებიც განშორებისა და წვალებისა. თვალთ დაუბნელდა, თავისი მომავალი რომ წინ დაინახა, ციებიაწასავით მოჰყვა კანკალს, მაგრამ მაინც ვერ გაჰბედა რაიმე ძირითადს ცვლილებაზედ ფიქრი გულში გაეფლო. გაიფიქრა, ეს რა წყვდიადში მიეყვარ ჩემს ბედსაო და მთლად შიშის ზარმა აიტანა.

პატარა ხანს უკან რომ წამოდგა, მთვარეს გაჰქონდა კაშკაში ნაცრის-ფრად მოელვარე ცაზედ, ხეობის მშვენიერს სურათს ბინდი გადაჰკვროდა და დაბლობიდან ბრწყინავდა მხოლოდ გველსავით დახლაკნილი მდინარე ყვირილა.

— სად იყავ?—ჰკითხა ლევანმა, როცა ნინო ზალაში შევიდა, სადაც ყველას ერთად მოეყარა თავი და მხიარულობდნენ. ლევანს გაუკვირდა, რაღა სწორედ დღეს მოუნდა ნი-

ნოს მარტოობა, როცა საერთო სიხარულში მონაწილეობა უნდა მიეღო, მაგრამ ცოლმა უბასუხა, განგებ ბაღში წავედი, რომ ქეთევანისა და ლეონიძისათვის ერთად ყოფნა და ერთმანეთის აღერსი არ დამეშალო. ამ პასუხმა სრულიად დააკმაყოფილა ლევან და ისევ განაგრძო სხვებთან დაწყებული ლაპარაკი.

ჯერ ლევანს ცოლის ერთგულებასა და წრფელს სიყვარულში ეჭვი არასდროს არ შეეტანა, რადგან თუმცა ნინო ძვირად მოჰქცევია ქმარს განსაკუთრებულის აღერსიანობით, მაინც ყოველთვის ცდილობდა მის მხიარულებას და რაც კი მშვიდ მყუდროებას დაურღვევდა, თავიდან აცილებდა. თითონ ლევანსაც არა ჰქონდა ჩვეულებად სიყვარულის ქარტეხილით გატაცება და ცოლსაც ამას ვერ მოსთხოვდა; თან თავის დღეში ვერ გაიფიქრებდა, ვითომც ნინოს ეს გარეგანი გულგრილობა უსიყვარულობით მოსვლოდა. ამიტომ ცოლის მორიდებასა და განმარტოებას მცირეოდენი ეჭვიც არ აღუძრავს მასში. მხოლოდ ერთი კვირის შემდეგ ლეონიძე რომ შარელიდან ტფილისს დაბრუნდა და ცხოვრება თავისს ჩვეულებრივს კალაპოტში ჩავარდა, ლევანმა შეამჩნია, რომ ნინო გამოცვლილიყო და ხშირად ლაპარაკის დროს რაღაც შეკრთომა ეტყობოდა. მაინც მაშინაც კი ეჭვი არ შეიტანა, როცა შეიტყო, რომ გარელი შარელში ერთ თავის ნათესავ გაბაშვილთან დიდხნით მოსულიყო. ეს იყო ლევანის გვერდის მეზობელი, იმისი სახლი იდგა ერთ დიდ ბაღში, რომელიც ლევანის ხილის ბაღს აკრავდა და მხოლოდ დაბალი ღობე ჰყოფდა.

ნინო ათრთოლდა ნეტარებით, რა შეიტყო, რომ ის, ვისაც მხოლოდ შეეძლო მისი გაბედნიერება, აქვე, იმის ახლო იყო და ეხლა ყოველსავე გამოვლილ ტანჯვა-წვალებას მოაშორებდა. მაგრამ ამ სიხარულთან ერთად არა მცირედი შიშიც გაუცხოვლდა: ჰფიქრობდა, ველარ შევძლებ ჩემის გულის-პასუხის დამალვასა და თუ ეს იდუმალი სიყვარული გამიმჟღავნდა, როგორ მოვიქცეო. ამ შიშმა, მართალია, შეიპყრა, მაგრამ მაინც მოსწყურდა გარელის ნახვა, ველარას გზით ვერ მოიშორა სურვილი ხორციელის დატკობისა, რომელიც შიშზე უფრო ძლიერ-

რი გამოდგა. მესამე დღეს საღამო ჟამზე გადასწყვეტა ხილის ბაღში ჩასულიყო არა იმისთვის, რომ გარელს დალაპარაკებოდა, არამედ დაენახა როგორმე. ასე ხსნიდა თავისთვის მაინც იქ ჩასვლის მიზეზს. ნახევარ საათზე მეტი ხეებში აღელვებული დადიოდა, მაგრამ გარელი არა სჩანდა. მთელი დღე თურმე ეთვალთვალა და მხოლოდ საღამოზედ შინ დაბრუნებულიყო. მეორე დღეს ნინომ საღამომდე მოცდა ველარ შესძლო, დღითვე ჩავიდა ბაღში და გარელიც იქ გაჩნდა. მეტის-მეტმა სურვილმა აიტანა მთლად ქალის არსება, როცა გარელი დაინახა, მაგრამ მაინც ძალა დაატანა თავის თავს, გაჰკიცხა გაბედულობისათვის და წასვლა ურჩია.

— მართალს ამბობ, შეიძლება დაგვინახონ. ეხლავე წავალ, მაგრამ ჯერ დამპირდი, რომ საღამოზე აქ ჩამოხვალ. უნდა დღესვე შექველად გნახო. შენმა სიყვარულმა ლამის გამაგიჟოს, ამაზე მეტი აღარ შემიძლიან! ჩემო ძვირფასო, ჩემო მშვენიერო ნინო, შემისრულე ეს ერთად-ერთი თხოვნა.

გარელი სრულიად მიუახლოვდა ქალს და ამანაც ვერ შესძლო განშორება. ის იღვა გულ-აძგერებული გარელის წინაშე და დაჰპირდა კიდევ დაბრუნებას, როცა დაღამდებოდა. დაჰპირდა სრულიად ძალ-დაუტანებლივ, და მღელვარებისაგან ათრთოლებული ნელის ნაბიჯით შინისკენ წავიდა.

ჯერ არას დროს მოუთმენლობას ისე არ დაუტანჯნია ნინო, როგორც დღეს. ბავშვაც კი შეამჩნევდა, რომ რაღაც აწუხებდა. სადილ წინად ქეთევან დაეკითხა, ხომ არაფერი გტკივაო და რადგან ეს კითხვა მოულოდნელი იყო ნინოსთვის, ის გაწითლდა, მაგრამ მალე თავი შეიმაგრა და ავადმყოფობა მოიმიზეზა. ლევანიც გამოელაპარაკა იმის უცნაურ ქცევის მიზეზზე, მაგრამ ეხლა უფრო მომზადებული იყო საპასუხოდ, თითქმის აღარ გაწითლებულა და დაარწმუნა ქმარი, ეს რამდენიმე დღეა თავი მტკივა და ცოტა გულის ტკივილიც დამჩემდაო. პატარა ხანს უკან გაახსენდა თავის სიცრუე, მეტად შერცხვა, მაგრამ მაინც უხაროდა, რომ ლევანს ექვებიც ამით გაუფანტა.

დაპირებისამებრ, როცა ჩამოზნელდა, ბაღში გაეშურა და იქ გარელი ელოდა კიდევ. იმისმა ალერსმა სრულიად დაათრო ქალი და აღუთქვა, ხვალაც მოვალ, ზეგაც, ყოველ დღე, მთელი კვირეები, თვეები, წელიწადებო.

— მე სამუდამოდ შენი ვარ!— ეუბნებოდა ამოხვრით ქალი. გარელმაც შეჰფიცა საუკუნო ერთგულება და დაარწმუნა, შენის გულისთვის ყოველსავე უსიამოვნობას, ყოველსავე ტანჯვას ავიტანო.

ერთმა კვირამ ისე გაიარა, რომ მათი ფარულად ერთმანეთის ნახვა ვერაინ შეამჩნია. ქეთევანიც კი, რომელიც უფრო ხშირად იყო ნინოსთან, სრულებით ვერას მიმხვდარიყო და მხოლოდ შემთხვევით გაიგო მიზეზი თავის რძლის ბაღში ყოველდღიურ სეირნობისა. როცა ერთხელ ნინომ იქ წასვლა დააპირა, ქეთევან კარებთან იღვა. მას უნდოდა მაშინვე უკან გაჰყოლოდა, მაგრამ დედამ რიდასთვისაც შეიხმო და მხოლოდ თხუთმეტის წამის შემდეგ წავიდა ბაღში. სწორედ ის გზა აირჩია, საითკენაც ნინო წასულიყო და შეუმჩნევლად მიაღწია იმ ადგილს, სადაც შეყვარებულნი ერთმანეთს ელოდნენ ხოლმე. ჯერ დაინახა მხოლოდ ნინოს თეთრი ტანისამოსი და დააპირა კიდევ დაძახება, მაგრამ უეცრად თვალი მოჰკრა მეორე ჩრდილსაც. შეშინებულს ქალს ელდა ეცა და უკან დაიწია: იცოდა, ეს ლევან არ იქნებოდა, რადგან ეს არის ეხლა ის წიგნით ხელში ზალაში დასტოვა. მღელვარებისაგან გაფითრებული და თავზარ-დაცემულმა ორი ნაბიჯი კიდევ გადასდგა და კინაღამ შეჰკივლა, როცა გარელი იცნო და დაინახა, რომ ნინო მას ყელზე გადაეხვია. თითქმის სულ-შეგუბებული და გონმიხდილი ქეთევან შინ დაბრუნდა და ბნელს დერეფანში ქანკმოწყვეტილი სკამზე დაეშვა. ცოტა ხანს უკან ისევ წამოდგა და დააპირა ქეთევანის მისაგებებლად წასვლა, რომ ლალატისათვის საყვედური ეთქვა; მაგრამ იგრძნო, რომ დღეს მეტად სამძიმო იქნებოდა იმის შეხვედრა და ამის ასაცილებლად თავის საწოლ ოთახში წავიდა. როცა იქ მოისაზრა, რა ბოლოც უნდა მოჰყოლოდა ნინოს ფარულ სიყვარულს, გულზედ სა-

შინელი ბოღმა მოაწვა და ტირილს მოჰყვა. მეტადრე ის სტანჯავდა, რომ იმის ძმის ბედნიერება თურმე მოტყუებასა და თვალთმაქცობაზედ იყო დამყარებული; კინაღამ სიამაყემ და და-ძმურმა სიყვარულმა გააბედვინა მას ნინოს მარტოდ-მარტო სეირნობის მიზეზი ძმისთვის შეეტყობინა, მაგრამ შიშმა ენა დაუბა, როცა წარმოიდგინა, რა თავ-ზარს დასცემდა ეს ამბავი ლევანს. ნინოც საშინლად ებრალებოდა, დასავით უყვარდა და მეტად ემძიმებოდა ისე დაებეზლებინა, რომ წინად ერთი გაფრთხილების სიტყვა მაინც არ ეთქვა. თან ის აშუაოებდა, რომ იმის ძმა მოტყუებული იყო, ოჯახის თავმოყვარეობა შელახული და ამ მწარე ფიქრებით ჩაწვა ქვეშსაგებში, მაგრამ მოსვენება კი აღარა უგრძნია-რა.

XI

ქეთევანმა რომ მეორე დღეს ხან-მოკლე ძილის შემდეგ გამოიღვიძა, გულის წყრომა ცოტა დასცხრომოდა და ველარ გაბედა, ძმა მიეხვედრებინა, ან ექვი რამ აღეძრა; ექვი, რომელიც იქნება ისევე გულ-გასაგმირი ყოფილიყო, როგორც ნამდვილის გამჟღავნება; და როცა ლევან თავისთვის დამშვიდებით ბაღში მჯდომარე დაინახა, გაბედულობა სრულიად მოესპო. ნინოსაც დღეს ისე მკეახედ და უკმეხად ვერ მოექცეოდა, როგორც გუშინ განიზრახა. ნინო ეხლა ებრალებოდა და როცა თვალ-წინ გარელს წარმოიდგენდა, ქალის დანაშაული მის თვალში მცირდებოდა; მართლაც ქეთევანი დიდი ხანია მიხვდა, რომ გარელი საშიში, ქალების შეცდენაში დახელოვნებული კაცი იყო და ნინოც უთუოდ ეშმაკობითა და თვალთმაქცობით მიიბირა. იმის მშვენიერი, მუდამ აბრიალებული თვალები პირველ დღიდანვე ქეთევანსაც საიდუმლო შიშსა ჰგვრიდა. მას ეშინოდა გარელისა, ერიდებოდა, სძულდა კიდევ, რადგან კარგი არაფერი გაეგონა მასზედ, მაგრამ თავიდან ვერ იცილებდა იმ მომხიბლავ შთაბეჭდილებას, რომელსაც ხშირად იმის დანახვაზედა ჰგრძნობდა. ეხლა ნინოს ყოფა-ქცევას ისე

მკაცრად აღარა სჯიდა, მაგრამ როცა საღამო დადგა და მოაგონდა, რომ შესაძლოა, კიდევ გარეთთან წავიდესო, სევდა კვლავ შემოაწვა და მოსძებნა ნინო, რომ ამ ფარულ ნახვისათვის ხელი აეღებინა.

მზე სქელ-ღრუბლებ დაფარული ჩასულიყო კიდევ და მკრთალი ვარდის-ფერი ზოლი-და ანათებდა დასავლეთს; მაგრამ ესეც რომ გაჰქრა, ბნელი გადაეკრა ცას და ხანდისხან ამ მწყევლიადს მხოლოდ ელვა არღვევდა და რამდენიმე წუთით მთის წვერებს ანათებდა. ავღარს აპირობდა. ჰაერი სიცხისაგან დამძიმებულიყო; ფოთოლიც კი ხეზედ არ იძროდა და მთელი ბუნება შეეპყრა უსიამოვნო გულის შემაშფოთებელს მყუდროებას. იმ ხეივნის ქვეშაც, სადაც ქეთევან და ნინო ეხლა ისხდნენ, ისეთივე უსიამოვნო მყუდროება სუფევდა, როგორც მთელ ბაღში, მთელ ხეობაში. ნინო მოუთმენლად ელოდა დაღამებას, რომ თავის საყვარელს მიყდრობოდა გულზე და რაც ეს წამი ახლოვდებოდა, მით უფრო მოუსვენრობასა ჰგონებოდა, რადგან ქეთევან დაღურსმულსაგან იჯდა მის გვერდით. ორნივე ჩუმად იყვნენ: ნინო ლაპარაკს ერიდებოდა, რომ ქეთევანისათვის მიზეზი არ მიეცა დარჩენისა და ქეთევანსაც ეშინოდა ლაპარაკში თავის გულის ტკივილი არ გამოემეტა.

სრულიად დაღამდა; სიბნელე ხეობიდან ზემოდაც ამოეფინა და მთებიდან წამოსულმა შავმა ღრუბლებმა ცაზედ სინათლის უკანასკნელი კვალიც წაშალა.

— ეხლა დროა წასვლისა; ის იქ იქნება, — გაიფიქრა ნინომ და ადგომა დააპირა, მაგრამ თან ჰხედავდა, რომ ქეთევანისაგან შეუწყნეველად ვერსად წავიდოდა.

მოუთმენელმა გულის ფანცქალმა ისე დააღონა ნინო, რომ კინაღამ ტირილს მოჰყვა. ტანჯვით გატარებულ ცოტა ლოდინის შემდეგ წამოდგა და შინისკენ წავიდა, რომ ჯერ ქეთევანს მოშორებოდა და მერე საჩქაროდ ისევ ჩუმად ბაღში დაბრუნებულიყო.

— რას მიეშურები? — ჰკითხა ქეთევანმა, როცა ნინომ რამდენიმე ნაბიჯი გადადგა.

— განა მივეშურები?—დაეკითხა ნინო შეკრთომით.

— დიალ, მივეშურები და ისიც ვიცი, სად მივეშურები,— ამოიკვნესა ქეთევანმა აკანკალებული სხივით.

— რას ამბობ, მე არ მესმის შენი ლაპარაკი.

— შესაძლოა. მეც შენი აღარა მესმის-რა. არ მესმის-მეთქი, როგორ იკადრე იმ გარელთან...

მეტი ველარა სთქვა-რა და ნინომაც მეტის თქმა აღარ დააცალა.

— რას ამბობ, რასა!—გაიმეორა ნინომ ქვეთინით და სი-
 რცხვილისაგან მთლად გაწითლდა.

— ნინო,—განაგრძო ქეთევანმა,—მე ყოველისფერი ვიცი, გუშინ იმასთან ერთად ბალში გნახე. მაგრამ ნუ იფიქრებ, გან-
 გებ უკან დაგდევნებოდე; არა, მე ჩემს დღეში ვერ წარმოვი-
 დგენდი იმას, რაც იქა ვნახე.

ნინო გაქვავებულისავით იღვა, მერე მივარდა ქეთევანს,
 მაგრად ხელები მოჰხვია და ტირილით შევევდრა:

— ჩემო ტკბილო, ჩემო საყვარელო ქეთევან, ნუ გამკი-
 ცხავ, ნუ!—სისუსტით მომივიდა და არა სიცუდით: ყოველ
 ნაბიჯზედ უკან დამდევდა, სანამ გონება არ დამგბნა და ძალა
 არ გამომეღია.

ქეთევანს სჯეროდა ნინოს სიტყვები, ებრალებოდა კიდევ
 და დასამშვიდებლად დაჰპირდა, არავის რას ვეტყვიო და სი-
 ტყვაც კი არ ჩამოართვა, გარელთან ამას იქით შორს ყოფი-
 ლიყო. ნინომ ეს თითონვე ჩუმად განიზრახა, გადასწყვიტა,
 დაევიწყა იგი და თავის დღეში აღარ ენახა; ძალაც დაატანა
 თავის თავს სხვებსავით მკაცრად განესაჯა მისი ყოფა-ქცევა,
 იმის ღირსება დაემცირებინა, მაგრამ ცდა ამაო გამოდგა; ნი-
 ნომ ვერ შესძლო, ვერ მოიშორა გონებიდან იმის მომხიბლავი
 ზედ-მოქმედება: როცა წარმოიდგენდა გარელის ხვევნა-კოცნას,
 ვნებათ-ღელვა კანკალსა ჰგვრიდა და თავი კვალად ნეტარება-
 ში ეგონა; თან ჰგრძნობდა, რომ ჰკარგავდა წინააღმდეგობის
 ძალას. მაინც ორი დღე არ წასულა მასთან, თუმცა სურვილი
 საყვარლის ნახვისა სტანჯავდა და გულს უწიწკნიდა; მაგრამ

თან სტანჯავდა სინილისიც, რაცხენოდა, რომ ქმარს სიყვარულს და ერთგულებას ასეთის უმადურობით და ღალატით უხდოდა. მესამე დღეს ვეღარ შესძლო თავის წადილთან ბრძოლა, უნდოდა შეეტყო, გარელსაც ისე სწყუროდა იმის ნახვა, როგორც თითონ გარელისა, თუ არა; რადგან თუმცა სიტყვით ბევრს არწმუნებდა, მაინც აქამომდე გულდაჯერებული არ იყო და ხშირად იმის გრძნობათა გულ-წრფელობაში ეჭვი შეჰქონდა. მხოლოდ ნახვა უნდოდა მისი და დაკმაყოფილდა კიდევ მარტო ამ ნახვით: როცა სურვილით ატაცებული საყვარელი დაინახა და სიმსუნაგით აბრიალებული თვალები კრთომით განიცადა, იმდენი ძალა კიდევ შერჩენოდა, რომ ალერსის ნებაც არ მისცა. მთელი ღამე არ მოასვენა ეჭვა, ვუყვარვარ თუ არაო, მაგრამ მეორე დღეს ერთი-ღამე ფიქრი შერჩა: ის ფიქრობდა მხოლოდ გარელთან ახლო ნაგრძობ ნეტარებაზედ, მოუთმენელმა წადილმა იმის ნახვისამ კიდევ უფრო შეიბყრა იგი და ყოველივე შიში გაუქარწყლა. ვნებათ-ღელვამ თავბრუ დაასხა და მოსაზრება მოუხსოვ; ერთი-ღამე საზრუნავი შერჩა, ეს ერთი აზრი ართობდა მხოლოდ იმის ჭკუა-გონებას, გარელს მართლა ვუყვარვარ, თუ არაო. ხან ზედ შევარდებოდა თავის საყვარელს, ხან განზედ გაუხტოდა; ხან ებუტებოდა, ხან ბოდის ხდილობდა, რადგან ხანგრძლივ განშორებისათვის ღონე არ შესწევდა. მთელი კვირა ასე ტოკავდა: მწუხარება სიხარულსა სცვლიდა, ალერსი გულის-წყრომას და აღარ აქცევდა ყურადღებას, რა ხდებოდა იმის გარშემო. მართალია, ერთ დღიას შეამჩნია, რომ ღვეან ჩვეულებრივზე უფრო მოწყენილი იყო, მაგრამ ნინო მიზეზის ძიებას სრულლებითაც არ შესდგომია; ის ვერა ჰხედავდა, რომ ღვეანის გულში ჩავარდნილიყო კიდევ ექვიანობის ნაბერწკალი, რომელიც მალე სახმილად გადაიქცეოდა.

რამდენიმე საათის წინად ღვეანისათვის მოუტრავს შეეტყობინებინა, რომ წუხელის გარელი თქვენს ბაღში ვნახეო.

— რა უნდოდა იმას ჩემს ბაღში? ვის ეძებდა? — გაუელვა თავში ღვეანს და უსიამოვნოდ შეიქნა.

— არა, რას აკეთებდა ბნელაში ჩემს ბაღში? ათჯერ თუ ოცჯერ დაეკითხა იმ დღეს თავის თავს, მაგრამ თითქო ეშინოდა პასუხისა, საკითხავს საკითხავადვე სტოვებდა და არცერთ ეჭვს, არცერთ მოსაზრებას ბოლოს არ ადევნებდა. მხოლოდ ნელ-ნელა შეეჩვია იმ აზრს, ალბად გარელს ქეთევანს ან ნინოს გაარშეყება სწადიან და იმიტომ მოსულა ბაღში, რომ ენახა ისინი, ეთვალთვალა, ან გამოლაპარაკებოდაო. ორი დღე მოუწდა, ვიდრე ეს აზრი მომწიფდებოდა, მაგრამ როცა სრულიად დაიჯერა იგი, მაშინაც კი საჭიროდ არ დაინახა ან ერთი, ან მეორე გაეფრთხილებინა. დარწმუნებული იყო, რომ ორთავ საკმაოდ მტკიცე ხასიათი ჰქონდათ და არც ღირსება მისცემდა ნებას, ვილაც მეტიჩარასთვის თავი გაეყადრებინათ და ჯეროვანის სიმკაცრით არ დახვედროდნენ. მაინც ჩხრეკა-ძიებაზედ ხელი ვერ აიღო და მხოლოდ ეხლა გაიხსენა, რომ როცა ნინო ბარულში წავიდა ბებიას ავადმყოფობის გამო, გარეოც მაშინ იქ იყო.

— იქნება იქ შეუყვარდა ნინო! — ჰფიქრობდა ის თავისთვის. — ეს შესაძლოა. ამას ვერც თვითონ ნინო დაუშლიდა. ბევრი იმისთანა ქალს შეიყვარებს ხოლმე, რომელსაც ეს ამბავი ფიქრადაც არ მოუვა და არც იოტის ოდენს მიზეზს აძლევს ამისას.

მერე გაიფიქრა, — გარეოც რატომ თავის მამულში არ არის და აქ ნათესავთან რად ჩამოსახლებულაო.

— არა, არა, სწორედ რაღაც განზრახვა აქვს!

ჩვეულებისამებრ დღესაც შემოუარა თავის ვენახს და შინდვრებს, მაგრამ მალე უკან დაბრუნდა. როცა ნინოს სასაღილო ოთახში შეხედა, მოეხვია და გადაჰკოცნა და ამდროს ცოლის კოცნა უგულოდ მოეჩვენა. ძალიან შესწუხდა ლევან, დაჯდა ცოლის გვერდით და რამდენსამე ხანს ხმა აღარ ამოუღია. უნდოდა ყური ეგდო და დარწმუნებულიყო, იმის ეჭვი მართალი იყო, თუ არა. ნინოც ჩუმად, როგორღაც შემკრთალი იჯდა და ამან უფრო გაუცხოვლა დარდი ყმაწვილ კაცს, ნდობა შეურყია.

— დღეს ავად ხომ არა ხარ? — ჰკითხა მან ბოლოს.

— სრულებითაც არა, — მიუგო მან მოკლედ და შეხედა ისე, თითქო გულში ჩახედვა უნდაო. ეს კიდევ ახალი მასალა იყო ექვისათვის.

ლევან რწმუნდებოდა, რომ ნინოც ყურს უგდებდა იმის ქცევას, თითქო პირის-სახეზედ გულის-პასუხის ამოკითხვა სწადდა. მალე წამოდგა და წასვლა დააპირა, მანამდე კი ერთი კიდევ შეჰხედა, რომ იმის მშვენიერი, ნარნარი ტანი გრძნობამორეული თვალებით განეცადა. დღეს ის კვლავინდებულად მეტად მოეწონა და ისეთი ვნებათა-სახმილი გაუღვიძა გულში, რომელიც ჯერ სრულიად უცხო იყო მისთვის. ამოდ ცდილობდა ამ სახმილის ჩაქრობას, მთელი ჰკუთ-გონება დაუტყვევდა და მოსვენებას აღარ აძლევდა.

სალამომდე განგებ ცდილობდა, ნინოს არ შეხვედროდა: არ უნდოდა ეჩვენებინა, გულში რა ალიც უტრიალებდა; ეშინოდა თავის ექვის გამოძეღვებისა, რადგან ეს ექვი ჯერ კიდევ უსაფუძვლო ეგონა და ჩუმჩუმად თავისთვის ლაპარაკში თავიდან იშორებდა, თავის თავს დასცინოდა კიდევ. დასცინოდა კი, მაგრამ მაინც ხშირად იმეორებდა: — რატომ, შესაძლოა, რომ იქ შეჰყვარებოდეს!

ვახშმის შემდეგ რომ საწოლს ოთახში შევიდნენ, ლევან ისე მაგრად და გულიანად მოეხვია ცოლს, რომ მან შეჰკივლა და გააფრთხილა, მატკენ რასმეო. ნინოს სიტყვებმა ლევან გამოაფხიზლა, ცოტა არ იყოს, შეკრთა კიდევ, რადგან იგრძნო, რომ აღელვებული იყო და ამ აღელვებისაგან მოსდიოდა ეს გაცხარება. მერე კი იფიქრა, ეს ალერსი, თუნდაც რომ ცოტა ცხარე იყოს, სიყვარულს ამტკიცებს და რად უნდა მრცხვენოდეს ღრმა გრძნობათა გამოცხადებისაო. ჯერ არასდროს თავისი ქცევა და გრძნობა ასე დაწვრილებით არ გაუჩხრეკია, როგორც დღეს, მაგრამ ის კი ვერ გაბედა ამ ჩხრეკის შედეგისათვის პირდაპირ შეეხედა, ვერ გაბედა იმისი თქმა, რომ გულს საზარელი ექვი უღრღნიდა. მთელი იმისი სიამაყე

წინააღმდეგა ამ გრძნობის გამხელას, — მეტის-მეტი დამცირება იყო მისთვის გარელისთანა სალახანაზედ ეჭვი შეეტანა.

— არა, არ შეიძლება ნინოს ის უყვარდეს, იმისთანა უღირსს კაცს ნინო ვერ შეიყვარებს! მაშ რა ხელი უნდა ჰქონდეს ჩემთან ეჭვს?! — ჰფიქრობდა ის ღამე და ძილი არ ეკარებოდა.

რა აზრიც კი მოუვიდა თავში, ყველა იმას ჩასჩინებდა, ნინო გარელს ვერ შეიყვარებდაო.

— ნინოს ის კაცი უნდა ეზიზღებოდეს, დიად ეზიზღებოდეს, რადგან ყველას ეზიზღება, — ბუტბუტებდა თავისთვის.

ამ შენიშვნის შემდეგ სევდა მოეშვა, თითქო იზოვნაო ის დაბრკოლება, რაც ნინოს ნებას არ მისცემდა გარელისადმი მცირედიც არის მიმზიდველობა ვგრძნო და ესრედ ცოტა დამშვიდებულს ძლივს ჩაეძინა.

დილით რომ თავლი გაახილა, წუხანდელი დამამშვიდებელი ფიქრები სადღაც გამქრალიყო და სრულიად სხვას შეეპყრო: მძინარე ნინოს რომ გადაჰხედა, კვალად ეჭვიანობამ გაჰკრა თავისი კლანქი. ეხლა კი კარგად მიხვდა, რაცა ყოფილიყო ეს გრძნობა და ველარ შესძლო მისი განდევნა: რაც მეტს უკვირდებოდა, მით უფრო საშინელი ცეცხლის ალი ედებოდა მთლად მისს არსებას. ქვეშსაგებიდან დიდ ხანს აღარ ადგა და ხარბად დაუწყო ყურება ნინოს. ლოყები სიცხისაგან ცოტა დასწითლებოდა და ჩვეულებრივზედ მეტი სინაზე ეტყობოდა; მშვენიერი ტუჩები დილის ვარდივით გადაფურჩქნოდა და საკოცნელად იწვევდა ადამიანს.

ოჰ, როგორ უყვარდა ეს არსება, როგორ ცხარედ მოხვევდა ხელს წერწეტ წელზე და გულზედ ჩაეკონებოდა, როგორ ხარბად დაეწაფებოდა იმის ტკბილ სუნთქვას! ყოველთვის უყვარდა, მაგრამ გუშინდელს აქეთ სხვარიგად შეიყვარა, გუშინდელს აქეთ იმის დანახვაზედ გული უძგერდა, ვნების ალი სწავდა.

უწინ დილით რომ წამოდგებოდა, ჩვეულებრივ შუბლზე აკოცებდა და მეორე ოთახში ტანისამოსის ჩასაცმელად გადიოდა. დღეს შუბლზე კოცნა აღარ იკმარა. დღეს დაუწყო კოც-

ნა ლოყებზე, თეთრ ყელზე, მშვენიერ ნიკაპზე, მერე ტუჩებზე, სანამ არ გამოაღვიძა. სისხლი აუდუღდა, როცა ჯერ არ გამოფხიზლებულმა ქალმა თავის მორგვალეებზე მკლავები კისერზე მოხვია და მაგიერი კოცნა დაუბრუნა. დიდ ხანს ეაღერებოდა ლევანს, რადგან ძალა აღარა ჰქონდა თავის სულის-ჩამდგმელ არსებას მოშორებოდა: ველარ შესძლო ამ ნეტარების დათმობა; ვნებათ-ღელვის ნეტარი აქვებდა ახალის აღერისთვის და მხოლოდ მაშინ განშორდა, როცა შეეშინდა, თავბრუ არ დამესხას და გონება არ დავკარგო.

ლევანმა საჩქაროდ ჩაიცვა და ბაღში გავიდა, ეგება დილის ჰაერმა გამაგრებოს და დამამშვიდოსო. ხეობაში ნისლი გაფანტულიყო და მზის სინათლეზედ ყოველივე ოქროს-ფრად ეღვარებდა. თვით მთებიც ცის დასავალზედ გარკვევით მოჩანდნენ, არც ერთი ღრუბელი მათ არა ჰფარავდა და, ბურუსის დასახიკი არ არღვევდა ბუნების მშვენიერ სურათს; ლაქვარდს, მოკაშკაშებულ ჰაერში ტორლოები გაღობდნენ და შორიდან მოისმოდა ყრუ ხმაურობა ვერცხლებრივ ბრწყინვალე ყვირილასი. ლევან რომ ბაღში შევიდა, სადაც ყოველისფერი მწვანედ ხასხასებდა და ვარდები საამოდ გადაფურჩქენილიყვნენ, გული დაუმშვიდდა და წარმოიდგინა, რომ გუშინდელს აქეთ ნაფიქრი და ნაგრძნობი ყოველივე სიზმარი იყო. — ტყუილად ვიწუხებდიო თავს, — გაიფიქრა — ტყუილად გავები სხვა-და-სხვა მოსაზრებაში. ნამდვილად ეს ვიცი მხოლოდ, რომ გარელი ჩემს ბაღში ყოფილა და დანარჩენი სულ ჩემის ექვიანობის ნაყოფიაო.

მთელი ნახევარ საათი დადიოდა ბაღში, ხარბად სუნთქავდა დილის გამაგრებელს ჰაერს და ხარბადვე ეწაფებოდა დღის ნათელს, რომელიც თვალსა სტაცებდა და თავის შუქით გულის სიღრმემდე სწვდებოდა.

მართლაც, დღეს ბევრად უფრო დამშვიდებული იყო, გუშინდელსავით ფიქრები აღარ ერეოდნენ და გულზედაც დარდი მოეშვა. ბაღიდან გამოვიდა, რომ ვენახში წასულიყო დასათვალიერებლად და კარებს უკან თავის მოურავს შეხვდა.

მოურავის დანახვად უსიამოვნო ფიქრმა გაუარა გულში, რადგან მას აქეთ, რაც მან გარელის ღამ-ღამე ბაღში სეირნობის ამბავი შეატყობინა, ყოველთვის შიშობდა იმ სეირნობის შესახები კიდევ არა მითხრას-რაო. ეხლა უწინდელსავით ტკბილად აღარ მოექცა მოურავს, თვალი მოარიდა და ისიც კი გაიფიქრა, ნეტავი ამასაც ჩემისთანა აზრები მოუვიდა, თუ არაო.

ისე გახდა, თითქო ლოდი აართვეს გულიდანაო, როცა მოურავი ჩვეულებრივის კილოთი მოუყვა მამულების ამბავს, და ლაპარაკსა და მიხვრა-მოხვრაზედაც შეატყო, რომ მეტი სათქმელი არა ჰქონდა-რა. ლევან კაი გუნებაზე დადგა და საუბარი გაუბა, მერე ვენახში წავიდა, მასუკან სათიბზე, სადაც თივას ამზადებდნენ და შინ მხოლოდ მაშინ დაბრუნდა, როცა მზე კარგა მაღლა იყო ასული.

ნინო მეგობრულად წინ მიეგება, ნაზად აკოცა და ტანისამოსზე მტვერი გადაუშვინდა. ამ გვარმა მიღებამ სრულიად დაამშვიდა ლევან, დაამშვიდა ისე, რომ ყურადღებით შეუდგაკითხვას ახლად მოსული გაზეთებისას და რამდენიმე ანგარიშიც გადაათვალიერა. სადილს შემდეგ ორ საათამდე ეძინა და მერე ცხენით გაემგზავრა ერთ თავის ნათესავთან ახლო სოფელში რაღაც საერთო მამულის საქმეზედ მოსალაპარაკებლად. მშვენიერი ივლისის საღამო იყო, დედამიწა და ცა მზის განმაცხოველებელ სინათლეზედ ბრწყინავდნენ, მთებიდან გამაგრილებელმა ნიავმა დაჰბერა და უკვდავებასავით მოედო ლევანის აღელვებულს გულს. ის თან-და-თან გამზიარულდა, ნაღველი გულიდან სრულიად გადაეყარა და თავის თავს დასცინოდა კიდევც, უცნაური ოცნება მკოდნია, რომ ასე ყოველისფერი შავადა და ბნელად წარმოიძვარა.

უკან მაშინ დაბრუნდა, როცა კარგა ჩამოღამდა. მოდიოდა ნელა, რადგან დამშვიდებული იყო და უნდოდა ხანგრძლივ დამტკბარიყო მთვარის შუქ-მოფენილის სურათით. ბუნებას ჩასძინებოდა, სიო არ იძროდა და თვით ყვირილა გვალვისაგან დაპატარავებული ოდნავ-ღა ხმაურობდა, თითქო ისიც აპირობს ძილს მისცეს თავიო. გზაზედ ზღაზნვით მოჭრიქინე ურემს

წამოეწია. შორიდანვე მოესმა ურმული სიმღერა და ამ მწუხარე ხმამ მასში სასიამოვნო მოგონებანი აღძრა. მას მეტად უყვარდა ეს უბრალო, ნაღვლით მოთქმული სიმღერა, ბევრჯელ გაუგონია იგი მუშაობის დროს, თავის მამის მუშებს ტყეში რომ გაჰყვებოდა, ან კიდევ ყვირილაზედ წისქვილში ბებერ მოურავს გიგოს და ეხლაც სიამოვნებით წაიზუზუნებდა ხოლმე ამ ხმებს, როცა ვენახში ან მინდვრებზე მარტო დადიოდა. ნელის ნაბიჯით გაჰყვა უკან ურემს, რომ ხანგრძლივ ეგდო ყური და ხანგრძლივ ეგებნა ამ სიმღერისაგან აღძრული სიამოვნება:

რომ დაღამდება, კენესითა
გიგონებ ზედი-ზედაო,
ნეტავი შენთან შორს ყოფნა
რა ღმერთმა დამიბედაო!

—
მალლა ზეციდან ვარსკვლავნი
ბრწყინავენ, დამხარიანო,
მაგ შენ თვალებს რომ ვერ ვხედავ,
აბა, რა მიხარიანო.

—
ზაფხულის ღამე ილევა,
გათენდა მტრედის ფრადაო.
მტერს უნდა მტრულად დაფუხედეთ,
მოყვარეს—მოყვრულადაო.

ვინ იცის, რამდენჯერ გაეგონა ლევანს ეს გლეხის გოდება! ეს ლექსები აგონებდნენ მხიარულს, საამო წარსულს. მეტადრე მოეწონა შემდეგი სიმღერა, რომლისათვისაც ერთ ქორწილში მოეკრა ყური:

მზე ჩავიდა, დამყუდროვდა,
აგერ ჩადგა ქარიშხალი,—
მოდო ჩემთან, საყვარელო,
დამიშრიტე ცეცხლის ალი.

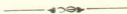
—
აბა, მალლა აიხედე,
ერთი ბრწყინავს იქ ვარსკვლავი,

თუმც გარშემო ახვევია
 მნათობთ გუნდი ცას ურღავი;

—
 მეც ერთს ვხედავ, სხვას არავს,
 ქვეყანაზედ არ გყავს ცალი,
 რაც ამ გულმა აგირჩია,
 დამიბრმავდა სხვისთვის თვალი.

ლევან რომ შინ დაბრუნდა, ყველას ეძინა და თვითონაც
 მალე დაიძინა. ეხლა იმას თითქმის არაფერი არ აწუხებდა და
 უწინდელი დარდი გულში სადღაც მიმალოულ ნაბერწკალივით
 ოდნავ-ღა ბუტბავდა.

(დასასრული შემდეგ ნომერში)

გ ლ გ ი ა

მოთხრობა

❖*)

ჟერ კიდევ კარგად არ იყო გათენებული, როდესაც გოგიასას ზატონის კაცი მივიდა და იმისი მძიმე ავადმყოფობა შეატყობინა გოგიას დედ-მამას; აგრეთვე უთხრა, რომ გოგიას თქვენი ნასკა ენატრება და საჩქაროდ უნდა წამოსკიადეთო.

საწოდავ მოხუცებულებს საშინელი თავ-ზარი დასცა ამ ამბის გაგონებამ. უმიხოდან ათას-ნაირის ფიქრით გულ-აშფოთებული დედ-და სულ აკანკლდა და არ იცოდა რა ექმნა, ვითომც სჩქარობდა, ფუსფუსებდა, წასასვლელად ემზადებოდა, მაგრამ კვლავც სარტყელი იპოვნა და კვლავც თავშედი, თუმიცა ორივე ლოგინის ახლავს იყო, ლურსმანზე ჩამოკიდებული. მოხუცი ღაზარე საჩქაროდ იცავდა ძირ-გამოგლეჯილ ქალამნებს და ისე გატაცებული იყო ამ სამწუხარო ფიქრებით, რომ ცალ ფეხზე უწინდოდ ჩაიცვა ქალამანი. მეორე ფეხზე ჩაბმული წინადაც შუა ტერფისა და ყელის მეტი აჯარა იყო-რა და დაგლეჯილის ქალამნიდან საწოდავად მოუჩანდა წითლად დასეთქილი ქუსლები, რომელსაც ერთმანეთში არეული სასხლი და მაწა კოშტა-კოშტად მიჭკროდა ზედა.

მეორე დღეს შთელს სოფელში სმა გავარდა, რომ გოგია მომკვდავი მოუყვანიათო. ამბობდნენ, გადაძება სასადით არის ავად და საშიშია იმისი მიკარებაო.

*) «მოამბე» № II.

ივანაკამ მთელ სოფელში გააგრძელა ის ხმა, რომ, თუ გიგანთა ჯარს ამ ორ დღეში ყვაილ-ბატონები არ გამოაჩნდა, ექიმმა სთქვა, საორმოცო სნება იქნებაო. ამ ამბავმა ისე დათრთხოა სოფელი, რომ გოგიას ძმები, მისი ჰატარა შეილი და ახლო მცხოვრები მეზობლებიც შორს გაიხიხნენ. მხოლოდ კიკოლა და იმისი ცოლი არსად წასუღან.

დარჩა საცოდავი გოგიას დედ-მამა, რომლის ანაბარადაც იყო გოგია. ერთად-ერთი ადამიანი იყო კიკოლა, რომელიც მოდიოდა და იმედს აძლევდა სიბერისა და ჯანჯანსაგან წელ-მოწვევტილს მოხუცებულებს. რაც შეეძლო, ნამდვილ მეზობლობას უწევდა კიკოლა, მოხარება და გამოცნობა არ შეიძლება «ბატონებისა» აკადემოფთანაო, და გამზადებულ საჭმელს უზიდავდა თავისის სახლიდან აკადემოფის ჰატარით.

კიკოლას ცოლი ყვაილის მოუხდელი იყო და გოგიასას მისულა ეშინოდა, მაგრამ შორადან, რაც შეეძლო, დიდად ესმარებოდა ლაზარე მართალადის ოჯახს. გათენდებოდა თუ არა, პირველად იმას ჭფიჭობდა, რა უნდა გაეკზავნა იმათთვის. დარეჟანა ხშირად ეტყოდა თავის ოჯახში მეოფთ, რომ მეზობელი გაჭირებების დროს უნდა ადამიანს, თორემ ღვინში ყველას სიამოვნებით მოკაო.

— ნათქვამია, «მეზობელს რომ მიუტელი სტკიოდეს, შენც სული უნდა მოისუკა, ვითომც შენა გტკივია», თორემ სხვისი მკვდარი რომ ჯირკი გეგონოს, შენი მკვდარიც სხვისთვის ჯირკი იქმნება. საწყალი ღვინა რე მართალი კაცია, ყველას ჰატარის მტემელი და რითაც შეგვიძლია უნდა მოვეხმაროთ. ეკ ბიჭი მართალია დედ-მამას კი არას არგოდა, მაგრამ კარგი ბატონის კარად ყოფნაც კარგია: რომ რამე საქმე შესვდეს, ციშირიდან დაისხნის, მისი ბატონი იმისთანა შეძლებული კაცია.

როგორც კი გაიგონა ყვაილის სახელი დარეჟანამ, მაშინვე სონხა გაუკზავნა, რომელსედაც ღამაზად ატმული ფერად-ფერად ნაჭრები, წითლად შეღებილი კვერცხები, მინდვრის სსკა-და-სსკა ყვაილები, შაქარი და დარჩეული ნიგოზი ეწყო.

— კაცო, — უთხრა ქმარს დარეჟანამ, — ეს სონხა «ბატონებს» მართო. ღუთის წინაშე, რაგი კი არაა, რომ მოუხდელმა «ბატონებსა»

ხონის მხარეთას, მაგრამ ის სწრაფი დედა-კაცი ტრინ-დაბნეულობას
და უხონოთ «ბატონების» ავადმყოფი რაჟა ექმნება? მხარეთი,
მოუბოდიშე და ეს ნიგოზიც ბანძად დასწვი. დღეს ვერ დავიჭირე
ის სატურე ქათამი, სვალ დავიჭერ, შეკლებავ და იმას და იას ფა-
ფაფას ვადეე გავატან—მალიან იამება ბატონებს იას ფაფას.

— ჰო, დასწევლე ქათამი და მალიან ვი იამება «ბატონებს»,
სატურე გადაცემული ქათამი რომ მხარეთას!—მაუგო კაკოლამ და
ხონისას სელი დააგლო.

— უი, მართლას, ეს რა წამომცდა მე გამოტრინებულს, — შეი-
ოცა დარეჟანამ, — ღმერთო, ნუ მიწვენ, შენი სახელის ჭირიძე. არა,
იმ დალოცვილ ქათამს მივართმევ ბატონებს, მასი მუსღ-კალთის
ჭირიძე! — უთხრა ქმარს და სარტყელში ჩარჭობილი კაბის კალთები
ჩამოიშალა.

მართლაც, მეორე დღეს ეველათური მოამხადა დარეჟანამ, მაგ-
რამ რადგან კიოლას ყანის სამარგულად იყო წასული და დაიკვირანა,
დარეჟანამ იფიქრა, ეს ია ძლივს მოემბნე და კიოლასს მოსვლას
რომ ვუცადო, მერე ფაფა გაცივებული ექმნება და ბატონებს აღარ
იამება; ამიტომ თუმცა ვშინოდა ვი, მაგრამ მინც გავბედა და
თითონ წაიღო «ბატონების» ძვენი. დარეჟანა დიდის სიფრთხი-
ლითა და ფეს-აერებით მიადგა ლახარეს ჭისკარს და ისეთის სი-
ფრთხილით დააკაუნა ჭისკარზე ქვა, თითქო ეშინიაო, «ბატონებმა»
არ გაიგონონ და თამარას ნაცვლად თითონ არ გამოემეგებონ ძვე-
ნის ჩამოსართმევად. მაგრამ რაჟი სახლის კარებში თამარამ გა-
მოჭყო თავი, დარეჟანას გული დაუშვიდა, საჩქაროდ შემოდგა
მესერზე ქოთანის, ცოტა მოშორებით ფეს-შეკრული ქათამი ჩამოდო
და ისე მარდად მოტრიალდა, რომ თამარამ დარეჟანის სამარგულ-
სედ გადმოიხვება ვერ მოასწრო.

ასე ტანჯვა წვალებით გაატარეს გოგიას დედ-მამამ რამდენიმე დღე
და ელოდნენ, ან დღეს გამოაჩნდება «ბატონების» ნიშნები, ან სვა-
ლაო; მაგრამ დღე დღეს მისდევდა, მთელი კვირაც გაიდა და ყვა-
ვილის ნიშანი ვი არა ეტყობოდა-რა ავად-მყოფს. სწრაფ თამარას
თვალს ძილი არ მიტკარება: უჯდა შეიღს ლოგინის წინ და, რაც
ვი რამ სელში მოხვდებოდა, ეველათურს ასურავდა და აფუთინადა,

იქნება ოფელი მოუეიდესო, მაგრამ სინისისგან გათანგული გოგია სსურნავს არ იუენებდა ტანსუ. დილიდან დაწვებული სლამომდინ, და ბერეულ ღამერ, სულ იმის სეეწნაში იყო თამარა, რომ სჭამე რამეო; დარეუნანსაგან მოტანილი ფაიფეც კი მიუტანა გოგიას, იქნება იამოსო, მაგრამ არ იქნა და არა. სანამდი ღონე ქქონდა, შგოთავდა და ბორკაკდა სსწელი გოგია, ვინ იცის რაებს არ ბოდავდა, უფრო სშირად თავის გასწდილების სსენებაში იყო და ერთსელ-ორეულ ივანეას სსულიც კი ასსენა. მაგრამ ბოლოს სინსემა და შამშილმა ისე დასსუსტა, რომ უძრავად მდებარეს თავლების გასელის ღონერ ღარა ქქონდა.

ასლა კი მორჩენის მიედი გადაწვეიტეს გოგიას დედამამი და სსბრალე ღარარემ სოფლის ერთადერთს სსშეალებას, მმარჩიელს მიქმართა, სიადგანაც დაიმედებული დაბრუნდა სსსლში.

— მეც ვიცოდი, რომ სსტის მიწესი უნდა ყოფილიყო მაგ ბიჭის ავადყოფობა, — სთქვა ღარარემ სსსლში შემოსვლისათანავე და ათას წიარად დაკონკილი ჩოსის კალთები, რომელიც ღვედში ქქონდა ჩარჭობილი, ჩამომიდა.

— რა გითხრა ტანამ, სსტის ბრალიაო თუ? — სსჩქაროდ ქქითხა თამარამ და სსსე გაუბრწინდა, რაკი შვილის ავადყოფობის მიწესს მიაგნო.

— წასაკვირველია!.. — ამოთხვრით მიუგო ღარარემ: «ბატონები» კი არა, სსტა შესწირს თსოულობს, და მისის მიწესით არის ავადო. «სამღვთო» გქონებათ შეპირებული და უნდა მოინაფოთო. კარდა ამის წმინდა გიორგის რქა-მოჭედილი გერმი უნდა მიართვათო.

— ვაი ნეტავი კი მომირებოდეს, შენი ჭირამე, თორემ გულსე ქქას დავიკიდებ და ყველაფერს კიშოვნი! მისმა მადლმა, წმინდა გიორგის ფეს-შიშეელს გაახლო ჩემი გოგია, სამღვთოც მოვინაფო და გერმიც მივართვა! — ავანკალებულის სმით სთქვა სსბრალე თამარამ და სსბრისაგან დაბრანჭულ ლოყებზე თავშლის ყურათ ცრემლები მოიწმინდა.

— უნდა მოვასწერსოთ რამე, აბა რა კქნათ? ის ბიჭები სომ გადაშეკარგენ სსწელები, კშინიანთ, და სიადან რა ღონეს გაგსდე, არ ვიცი? — დაღონებულის სმით სთქვა ღარარემ.

— «მარხიელის» მისაცემი ფული ვის გამოართვი?

— ვისთვის უნდა გამომეწითია: კიეოლა ყანაში წასულიყო, ნადი ჭეპკს თურძე, და ისევე უფულოდ წაუკედი. აბა რა მექნა, ღმერთმა აკურთხოს მისი გამწვანდელის სული, ისე უფულოდ მენდო. როგორც კი ვუთხარი, ახლა არ დამესწრო ფული და სამ ზათმან სიმიდს მოგართმეე-მეთქი, მაშინვე თავისი ფული მოიტანა და მიწია. ხომ იცი, თუ ხელის გულზე ფული არ დაიდვა და არ შეულოცა, ისე ვერ აჩხვს.

— ოჲ, ღმერთმა უშეგლოს, რა ღვთისნიერი ადამიანი ისა! მეც რამდენჯერ მნდობია მასე ის დალოცვილი, — სთქვა თამარამ.

— ახლა, ქალო, რა გქნათ! ხომ იცი ცხვარი უნდა ვიშოვროთ სადმე და უნდა შემოვაჯლოთ თავზე. მოცდა კი აღარ უნდა ამ საქმეს.

— კიეოლას უნდა მოეკსევათ მუსლზე, მეტი რა გზა გვაქვს. ბიჭები რომ შინ მყავდეს, რამეს მოკახერებუდი, მაგრამ, სანამდის ჩემ თავის სახლს იმით შეკატეობინებდე, მანამდე გვიანდა: ხომ იცი, ხატის ვალი დროზე უნდა მოეხადოთ, თორემ დავიღუპებით შე უბედურო, — მიუგო თამარამ და კიდევ გადმოყარა ცრემლები.

— ეჲ, გლეხი კაცი გაჩენაში ღმერთი არ რეუდა!... რომელ ერთს უნდა გაუძლოთ ჩვენ უბედურებამ: ხელმწიფეს, ხატოს, მღვდელს, ხატს, თუ მტერ-მოყვარეს და ათას სხვა უბედურებამს! გწვალაბთ, სიმწრის ოფელსა გღვრით და მანც ვერასა ვსდებით. რა ამისთანა სინოცხლე! მე და ჩემმა ღმერთმა, სიკვდილი ას წილად სჯობიან ჩვენს ყოფას. ან გლეხი კაცი რისთვის გაგვჩინა იმ დალოცვილმა ღმერთმა! — ამოხსვრითა და თავის გაქნევით სთქვა ლასარემ.

— კაცო, რა დროს ლაშჩაგია, ახლა გაიგე შენი გაჭირება, თუ როგორაა შენი საქმე!

— ახლა გაიგე! — განიმეორა ლასარემ. — ახლა კი არ გავიგე, ყოველთვის ვიცოდი, მაგრამ ახლა ის მაწუხებს, რომ ორი გროში არ გამაჩნია ცხვარის ფასად და შეილი ხელზე მიკედება... შე ქალო, არ იცი რა გვაქვს და რისი ჰატრონი ვართ? მე ხომ მიშაობა აღარ შემიდლია და ის ორი ბიჭი ყველაფერს ვერ გაუწვდა. ან

რას უნდა გავწოდეს ორი კვალი ადგილით! მკ უბედურმა თავისა
 სინჯობასე ბატონს ჩააღია, მაგრამ თუ რამეს გვარგოდა, არ იცა?

— კიდე და კიდე! — გულ-მოსულად უთხრა თამარამ ქვაჭანს. —
 მე რა გინდა ახლა? მკ ღაპანაკით საზინას მოგცემენ, თუ რო-
 გორას შენი საქმე? ახლა კი ნუ სჩივი, წადი და სადაც იქნეს კიკოლა
 ნახე და შეესებე, ნუ მომივლავს ამ შეილს, და სანამდა სული მი-
 დგია, გვიმსახუროს. წადი, რაღას განერებულხარ, შე უბედურო!

— წავალ, მაგრამ რა?.. ნაღვლიანად სთქვა ღაპანაკემ და გა-
 კიდა.

სიღამოს უამი იყო მოტანებულია, როდესაც კიკოლა და ღა-
 პანაკემ მოვიდნენ და ცხვარად მოიყვანეს. თამარამ და ღაპანაკემ მა-
 შინვე შემოავლეს ცხვარა აკად-მოფოს გოგონს, მოსტრეს ცხვარს
 უფრის პატარა ნაწილი და მკვანეგ შეაბეს ნიშნად. წმინდა გიორ-
 გისაც რქა-მოტედილ კერძს შეჰპირდნენ.

მთელი ის ღამე გულ-ღამშვიდებით გაატარეს გოგონს დედ-
 ნამამ და ყოველ წამში ელოდნენ, ან აკერ მოითხოვს გოგონა საჭ-
 მელს და ან აკერო, მაგრამ გოგონა უფრო უარესად შეიქმნა. მე-
 ორე დღე, სწორედ მეცხრე დღე იყო გოგონს აკად გასდომის შემ-
 დგ და ესრედ-წოდებული «კრიზისი» ამ დღეს უნდა მომხდარიყო,
 რადგან გოგონა ფალტუკებს ანთებით იყო აკად. დაღამდა და გოგონაც
 სავედილის პირად მიდგა. საბრალო დედ-მამა სტიროდნენ, თმისა
 და წვერ-უღვაშს ივლეოდნენ, ჩასმანოდნენ, მაგრამ აკად-მოფოს სრუ-
 ლიად არაფერი ესმოდა, ან თუ ესმოდა — პასუხას გაცემის ღონე
 აღარა ჰქონდა: თავით ბოლომდე ოფელში გაწეწული გოგონა ძლიავს-
 და ჰფეთქავდა. კიკოლა ამ დროს იმათთან იყო და ნუგეშს აძლევ-
 და, მაგრამ რანაირის სატუკებით ენუგეშებია, თითონაც არ იცოდა.
 ისიც ატეობდა, რომ გოგონს მოსარჩენი პირა აღარა ჰქონდა. კიკო-
 ლა მთელი ღამე არ მოშორებია ამ სანჯივებს და ყოველი იმათის
 ტანჯვა-ვალების მოწამე მსოფლოდ ღმერთი და ეს ერთი ადამიანი იყო.

მესამე დღე ბედნიერად გაუთენდათ გოგონს მშობლებს. აკად-
 მოფომამ მოიხედა და ჩაი მოითხოვა. სისარულისაგან აღტაცებულმა
 დედამ სანქაროდ მიადგა ცეცხლზე თუნგი და ადუღებაც არ დაწყდა,
 მოიტანა პირ-ჩამომტერული, მკვარტლასაგან გაყვითლებული ჩაი-

ნიკი, გამოხსნას ათას ნაირად ჭინჭუა გამოკრული ჩაი, ჩაჭყარა ჩაი-
 ნიკში და ცხელი წყალი დაასხას.

ზატარა ხანს უკან გოგიას ლოგინთან იჯდა თამარა და სელ-
 ში ეკავა ხას ჯამი, რომელზედაც საღვინე ჭაჭით ჩაი იდგა და გოგ-
 ზის ნაცვლად ღამისად გაფხევილ და გასუფთავებულ ბუფლის
 ტოტის ნამტვრევით ურევდა შაქარს.

რაკი, ღვთის მადლით, უკედ შეიქმნა გოგია, თათქმის დღე-
 ში რამდენჯერმე თსოულობდა საჭმელს და საცოდავი თამარა, რაც
 კი რამ მოეძებნებოდა, სისხარულით მიუბრუნებოდა სოფელს.

ღაზარე მეორე დღესვე წავიდა თამარას სამშობლოში, რომ
 თავის გაზაზნულის ვაყუბასათვის შეეტყუებანება, გოგიას ავად-
 მყოფობა სატის მიზეზით ყოფილას და ცხკარა შემოკვლეთ თუ
 არა, მამინეკე მოინკდაო. გაზარებულა ძმება იმ საღამოსვე დაბრუნ-
 დნენ და გოგიას ზატარა ბიჭიც თან მოიყვანეს.

სიკვდილს, როგორც იყო, გადაურჩა გოგია, მაგრამ ახალ ნა-
 ავად-მყოფარს ისეთი ნოყიერი სასმელ-საჭმელი არა ჰქონდა, რო-
 გორიც საჭირო იყო და ამიტომაც, თუმცა ლოგინიდან კი ადგა, მა-
 რამ ძლიან სუსტად იყო. როგორც გოგია, ისეც იმისი შინაურები,
 სულ იმის მოლოდინში იყვნენ, რომ ბატონისაგან ამბას შემტყო-
 ბი მოკვ ვინმე და თავის ერთგულ გოგიას გამოეყვანებინან რასმეო,
 მაგრამ თითქმის თვე გავიდა და ბატონისაგან გამოგზავნილი არა-
 ვინა სჩანდა. ყველას ძლიან უკვირდა ეს ამბავი, მაგრამ, რასაკვირ-
 ველა, იმას ჭიფიჭობდნენ, რომ სასადაის მოჩიდებით გულარავან
 გამოგზავნესო.

— თქვენ მანც წადათ ერთ-ერთა და შეატყუებანეთ ბატონს,
 რომ სასადაით არ გუოფილვარ ავად,—უთხრა გოგიამ ერთსელ მ-
 მასა და ძმებს, როცა ვახშად იჯდნენ. მართა ბავშვების ჯარა
 მკლავს, ხან-და-ხან იმასთანა სუჭვალა მომავა ჩემა გავრდილების
 ნახვისა, გადარეულივით გადაკვარლები, რომ შემძლოს,—მისუსტებუ-
 ლის ხმით სთქვა გოგიამ.

— რა შეტყუებინება უნდათ: დღეას სწორს ივანაკას კუთხარა
 და ის ეტეოდა შენს ამბავს,—მიუგო ღაზარემ.

— ეჲ, შეილო, — ამოოხსნით სთქვა თამარამ: — სანამდე ვარ-
 გად ხარ, მანამდის უნდისარ ყველას, თორემ ავად-მყოფი არც ბა-
 ტონს უნდა და არც სხვას. ვითომ-და რა უჭირდათ, ერთი შენი
 ამაჲვი ეკითხათ და ერთი გირვანქა შეჭარა გამოეკვსანათ. სომ იცი-
 ან ნაკადმოფთვარი ხარ და ასლა გინდა ხელის შეწყობა. ეს
 სული არ წამიწყდეს, მე რომ გაჭირვებული ვარ, მე არ მომი-
 თქნის გული, რომ ერთი ჭუჭული მინც არ გაეუგსანო ავად-
 მოფს, თორემ იმათ რა უჭირსთ, დუღს და გადმოდის იმათი ოჯა-
 ხი და თავისს ერდგულ ემას, რომელმაც მთელი თავისი სიცოც-
 ხლე იმათ ოჯახს შესწირა, ცოტადღენი რომ გამოეუგსანონ, ვა-
 თომ რა დიდი დანაკლისი იქნება!..

— ასლა დაიწყე!.. — წიქნით უთხრა გოგიამ. — როგორ არ გა-
 მომიგვსანებდნენ, რომ სსხადის არ შინებოდათ. თქვენი ბრალა,
 რატომ არ შეატყობინეთ ჩემი ამაჲვი, გულთ-მისანი სომ არ იყვნენ,
 რომ გაეგოთ.

— მამა-შენს უთხრობია შეილო ივანიკისათვის და ბოქაულს
 სომ ევლარ მიუუყვანდით! მათი ნებაა, შენ ნურათყუარი გეწყინება, შეი-
 ლო, და მე რაგორც აჭმდინ არათყუარი მითქვამს, ისე არც აწი ვიტ-
 უვი, — გულ-დაწყევტით მიუგო თამარამ.

— ივანიკა, თქვენ გგონიათ, წაღმართი იყოს! ჩემი სასსლი
 რომ დალიოს — არ ენადლეება და ჩემს ამაჲვს ეტყოდა ბატონს? იმის
 კიდევ გაესარდება, თუ არ მომხედავენ! — სთქვა გოგიამ.

— რას გერჩის, რა დავიშალება მისთვის? — თითქმის ყველა
 ერთხმად შეკვითსა გოგიას.

— იმას მერჩის, რომ მის ნებაზე არ ვათარეშებ ბატონის სა-
 ხლში. მაგისტანს ხელ-ცივი ვაცის სახლში შემოშვება ძალიან მხე-
 ლია. ვინ იცის, რა ხელათ წაიღებს რამეს და ჩემი ბატონის ოჯა-
 ხის სვაეი რომ მაგ წუნკალას ხელს გადაეყვს, ჩემი სიარცხვილი და
 სიკვდილია, რადგან ყველაფერი ჩემს ხელშია. აბა სხვა რა მტრობა
 აქვს ჩემთან: ფანა არა მაქვს იმასი შიარი და ბოსტანი, — სთქვა
 გოგიამ.

— მართალია, შეილო, — ერთხმად მიუგეს დედ-მამამ გოგიას,
 რომ მეტის ლანარაკით არ შეეწყსებინათ ნაკადმოფთვარი შეილი, მაგ-
 რამ გულში რას ფიქრობდნენ, ვინ იცის.

— ძალიან მოხერხებული კაცი ვიას ის ივანია!— დაიწყო გოგიას უმცროსმა ძმამ.— გუშინასწინ, მარამობას რომ ვარბი ვიყავი, კინაღამ გადავიდა იმისი ცოლას შესვლაში.. სწორედ ერთი ფუთი გამოვიდოდა, იმისთანა რასტი ედგა მის ცხენს და ისე დაფინჯილებულ ცხენზე შესკუბებულიყო. შენც არ მომიკვდე, ფესით სიარულს ვი ვლარ ჭკადრულობს თურმე, ის დოფსოფი დედაცანი! სიდაც ვარბი, ან თეიას, სულ ფინჯილებიანის ცხენით მიჭყავს ივანია-სო. გადავირეკა, აბა რა კეთილი დამართება, კინაზის ქალი ეგონება თავის თავი და ჩვენ როგორღა გვიგადრებს,— სიცილით დაუმატა მიაშბე.

— რასტიანი ცხენით იყო?!... გაკვირებით ჭკითსა გოგიაშ ძამას.

— რასტიანით და მეზე როგორ ეყოფობოდა, არ იტყვიან!.. ხან ამ თავში გამოაჩვენებოდა ცხენს და ხან ამ თავში, კინაღამ ცხენის ფეხებს გასრესინა ხადსა. საწყალი ბასილას გოგო ხელგამლილი ტეკვავდა, გარშემო ჟგუფად ვესვიეთ და ამ დროს შამაბუნძულა ცხენი: იქ მუღაირეს დაატავა, აქ მოტეკვავი წაქცია და ვითომც არაფერი... წაბანდა და თავისი ვაროსანი ქმარაც თან გაჭედა.

— ჭი დედას!— სთქვა ღაზარემ.— ტყუფად ვი არ არის ნათქვამი: «ჭიანტეკვას რომ ფერთები გამოესმის, დმერთი მაშინ გაუწყრებაო». რა ჩენი დედა-გატების საქმეა იქით-აქით მუნძული: ის არა სჯობიან, შინ იფუნენ, ორიოდე წიწილა გამოზარდონ და სახლს მოჭსედონ? მაგრამ ეჭ, წახდა დრო, წახდა, გაფოლორცდა ქვეყანა და ეს არის!

— ვარც შეება და გვარინს, თუ ქალი ვარ! აბა ჩემსავით ვი არავის ჩაუკვავს კვარსთან თავი,— გუფ-დაწვევებით სთქვა თამარამ.

— ავიშენდება გამოტეკლის ოჯახსა, მე შენ ხლდა ფინჯილებიანი ცხენი მოგართება. წელს არ მოგწვევებდი, დედა-ვარცო, ხლდა ვი არა სიყმწვილეში რომ მაგისთანა სისულელე მოგენდომებია! — ღიმილით უთხრა ღაზარემ ცოლს.

თამარას უნდოდა რაღაც ეთქვა მაგრამ შეიდეგმა არ დასწალეს, დაიწყო სიცილ-ხარხარი, რომ დედა-ჩენმა ამ სიბერის დროს ფინჯილებიანი ცხენით სიარული მოინდომაო.

— უსათუოდ ქალბატონის რასტი იქნებოდა ის, — სთქვა გოგამი. — ამას წინადაც, — არ ვიცი ვი სად მიჰყავდა თავისი გენის ივანის, — მოვიდა და ქალბატონს სთხოვა რასტი: «დააშეგენე შენი ნათლის-დედა, მტრის თვალის დასადგომად გამოაჩინე ქვეყანაში». ქალბატონი უარს როგორ ეტყოდა ახალ ნათლი-მამას — ათხოვა, მაგრამ რაი კვირის შემდეგ ძლივს მოუტანა.

— აბა თუ მაგრვა, რა უჭირს, სუელელიც იქნება რასტით ვი არა, სასლითაც რომ არ ჰტაროს თავისი ცოლი ივანისა! — სთქვა გოგამს დედა.

— თუ ღმერთმა ინება და გადავიჩინე, მე თუ იმის იქ ფეხსა არ ამოვკეკეთინე, ვანი არ ვიქმნები! — სთქვა გოგამი. — მაგისთანა ვანებს ჩემი ბატონის სასლში არ ვატარებ. მართალია, ჩემი ქალბატონი როგორღაც ძალიან ექომმაგება, მაგრამ ბატონი იმისთანა ვანია, ცოტათი იცის ივანისა გუდა-მელობის ამბავი, და თუ სულ შეიტყო, მაშინ ფეხს აღარ დაადგმეინებს თავის სასლში. ერთსეულ ძალიან გამიწერა ქალბატონი, რატომ ნაირ-ნაირები არ გადაუღაგე და არ მთართვი ივანისასა, მაგრამ მე სულაც არ მოკრიდებოვარ, შირში ვუთხარა, მაგისთანა ვანების არაფერი მწამს-მეთქი. ძალიან უაღუზე შედგა, ქმართანაც დამაბეზდა, მაგრამ ბატონმა კარგად იცოდა ჩემი ამბავი და ერთი საუკუდურიც არ უთქვამს.

— შვილო, შენზე უფრო ის შეაყვარებს თავს ყველას. ეშმაკი ვანი მოგებულა ამ დროში და მართალი ვი ყველასაგან დანაგრეულია, — ამოხსურით სთქვა თამარამ და სუფრას დაუწყო ალაგება.

— რას მიზამს! შენი ჭირივე, ჩინები არ ამხადოს ივანისა, — მიუგო გოგამი და ლოგინისკენ წავიდა.

მეორე დღეს კვირა იყო და, რადგან ღაზარეცა და იმისა შვილებიც მოცლილები იყვნენ, ამიტომ აჩემი გოგამი, ცხენი მიშოკეთ და ბატონისას წამიყვანეთო. დედ-მამამ ბევრი უჩიეს, ნუ წასვალ, ჯერ კიდევ სუსტად ხარო, მაგრამ ვერა შესამინეს-რა: წავალ, საღამომდის დავრჩები და საღამოს ისევე მოვალ, ამბობდა გოგამი. რა ვი ვეღარ დააშეგეინეს ბატონისას წასვლა და თავის გაზდილების ნახვა, ღაზარემ ითხოვა მესობისაგან ცხენი და განსტუმრა გოგამი, მაგრამ მართლაც გაშეგება ვერ გახებდეს: უმცროსი ძმა გაატანეს

და დაუბარეს საღამომდის მოეცა და გოგიასათვის, რომ ღამე მძინ-
 ტო არ წამოსულიყო ახლად ნააკადემიოფარი კაცი.

თუმცა ივანიკა მ—ე გოგიასაგან კარგა მოშორებით სცხოვ-
 რობდა, მაგრამ ქაინოსროსას მიმაკლნი ივანიკას ჭისკარს კერ
 ასტდებოდნენ, რადგან სულ სოფლის ბოლოს სასოფლო გზის ზი-
 რად ესასლა. დაინახა თუ არა ცნენით მიმაკალი გოგია ივანიკამ, კე-
 რაფრად ექაშნიკა, მაგრამ თავი შეიკავა და მსიარულის სასით მოა-
 დგა ჭისკარს.

— გამარჯობა გოგია! მადლობა ღმერთს რომ კარგად ხარ!

გოგიამ იგრძნო, რომ ეს სიტყვები წრფელის გულით არ იყო
 ივანიკასაგან ნათქვამი, მაგრამ მანც მაგიერი საღამო მისცა. ივანი-
 კამ გამოჰკითხა გოგიას და, როცა შეიტყო, რომ ის ბატონისას
 მიდის და საღამოს ისეკ დაბრუნდება, ერთი სხვანაირად ჩასხე-
 ჳა და სახლისკენ გაბრუნდა.

ბავშვების სისარულს საზღვარი აღარა ჰქონდა, როდესაც გო-
 გია დაინახეს. ცნენიდან გადმოსტომა აღარ დაწყალეს, ისე შემოე-
 სიენ და საშინელი წივილ-კივილი ასტესეს. ზოგი ვასერსუდ ასტე-
 ბოდა, ზოგი ჩოხის კალთაში ჩაჰფრენოდა და ზოგი რას უშვრე-
 ბოდა. ელისაბედს ძლიან გაუკვირდა, როდესაც გაიგო გოგიას «ბა-
 ტონები» არა სჭირებიაო, საყუდური უთხრა, თუ სასაღამოთ არ
 იყავი ავად, რატომ არ შეგკატეობინეო.

გოგიას მისვლის შემდეგ, ერთი საათი არ გასულა, ქაინოს-
 როც მოვიდა. ბავშვებმა, რაკი წირვიდან დაბრუნებულნი მამა დაი-
 ნახეს, ახლა ხელ-მეორედ ასტესეს ერთი ამბავი, გაეჭანნენ მამისა-
 კენ და რომელი რომელს ასწრებდა, აღარ იცოდა, ისეთის სისარუ-
 ჳით შესძასოდნენ მამას, გოგია მოვიდაო.

ქაინოსროს ძალიან გაესარდა გოგიას ნახვა, მამა-შვილურად
 გადაესია და გადაჰკონცა მამასავით თან-შეზრდილი საბაზი, და რო-
 დესაც გაიგო, სასაღამოთ არა ყოფილა ავადო, თავი უმადურად გაი-
 ქნია და თითქმის ნასკვარ საათის განმავლობაში სმა არ ამოუღია,
 ისე იყო ჩაფიქრებული. სადილობის დროს ძალიან უარობდა გო-
 გია, თქვენს სუფრასე არ დავუდებო, მაგრამ მანც გუკრდით მოი-
 სვა ქაინოსრომ და განსაკუთრებულის უურადლებით აწვიდა თავი-

სის კერძიდან საუკეთესო ნაჭრებს. ემაწვილებსაც ცალი სელი გიგანსა და ვინაღაც, ვეკლავ ცდილობდა იმის საიმოვნებას, სედა-სედა უსსამდინენ ღვინოს და დაუწყებარებლად შესტიტინებდნენ თავიანთ საყვარელ გოგიას. ელისაბედი რეგორდაც ცხვირით ჩამოეშო, რე-დაცაც ქანოსრომ გოგია სუფრასედა მიიწვია, რადგან ელისაბედი ამასთანებს არ იყო დაჩვეული, მაგრამ ქმარის მორადებით თქმით არა გაუბედნია-რა.

— ეჰ, ჩემო გოგია, რემდენი ხანია შენი გამოცხვარი ღვინო ალარ გვიჭამია! ძალიან მოგვაკლდა, ძალიან სწორედ: უშენოდ ალარ რეფერს აქვს შნო, — უთხრა ქანოსრომ.

ელისაბედის სასე ამ სიტუებმა ერთი-ორად მოღუწრება და ეს ცუდილება, რეგორც ქანოსრომ, ისე გოგიამაც კარგად შენი-შნეს. — ნეტა რამ შეუცვალა ქალბატონს ჩემზე გული, რომ წინან-დულად ალარ მეჭნევა და ეტყობა, ესეც არ ესამოვნა, ბატონმა რომ ტებილად მომიხსენია. სწორედ ეს ეწეინა, იმათ სუფრას რომ მოუყუკეტი, ახა რა მიხეუნი უნდა იყოსა?! — გაიფიქრა გოგიამ და ეს გაფიქრება, ქანოსროს თვალებს არ გამოეპარა, შეამჩნია გოგიას მო-წეინა და აღერსიანად უთხრა:

— რას მოგიწეინია, ჩემო გოგია! დალიე ეგ ღვინო, რეგორ გასათხოვარ ქალივით მოწნეობ, ბატონ, დასცაღე, რადას უყურებ.

— ბეკრი განსელი, შენი ჭირიმე, — სრდილობიანად უნახეს გოგიამ. — მეტი რომ დავლია, დავათურები და ცხენი კისერს მომი-ტრეკეინებს საღმე.

— რეგორ, წასვლას აპარებ თუ?

— უნდა ვიხლო, ახა რა ვქნა? ვერ ძალიან სუსტად გასლავარ და ტევილად რომ დაერჩე, რას გავაკეთებ. ახლაც ამ ბოეშების სუ-რვილმა გადმომაგდო, თორემ ისე სუსტად გასლავარ, ბატონო, კერასთან რომ ჩამოვალ, ლოგინთან მიბრუნება მაჭირს, ძალიან ავად ვიყავი, ბატონო ნათლია, ძალიან.

— ბატონ! ძლივს არ გავიგონეთ შენგან ნათლიობის სასელი! ძამა-ჩემი არ წამიწედას, ალარც კი მახსოვდა ნათლი-ძამა იყავი ჩემი თუ არა, — საცილით სთქვა ქანოსრომ.

— მამა! გოგია ნათლი-მამაა ჩემი? — ჰკითხა გოგია.

— ჰო, შეილა, ნათლი-მამა არის, — ჭახოსროს მაცერად უხასუს ელისაბედმა შეილა.

— მართლა, ჩემო დედა... გაატანურა სიტყვა ზატარამ. — მე მეგონა მართლა ივანიკა იყო ჩემი ნათლი-მამა.

ივანიკას სსუნებაზე გოგიამ უთხრა თავის ბატონებს, რომ ივანიკას ზირით შამოეთვალა მამა-ჩემს თქვენთვის ჩემი ამბავი, მაგრამ არ ვიცი, გითხრათ, თუ არა.

— ივანიკა თითქმის ორა კვირა არა უფილა აქ. მეგონა სხალვადრო ცხენი უფიდა და სსვის ღვირუბს ენადება, — მაუგო ელისაბედმა გოგიას.

— ჩალვადრობა გი არა, ჯარსა და თემს არ ავლდება თურმე. ანლაც სანლში იყო, მე რომ მოვლიდი, ჭისკართან იღვა. რა უჭირს, ვისაც ტანი მართლა აქვს, ყველამ უნდა იმსარულოს, — გულ-დაწყველით სთქვა გოგიამ.

ცოლ-ქმარმა ერთმანეთს გადახედეს.

სალამოდის დარჩა გოგია და სალამოს გი ყველა ბავშვები გადა-ჰკონა, ბატონებს გამოემშვიდობა და შინ წავიდა. ერთი კვირის შემდეგ მოვალ, თუ, ღვთის მადლით, კარგად ვიქენი, — დაუბარა ყველას.

— ჩემო გოგია, — უთხრა წასვლის დროს ჭახოსრომ, — რაც დაგტირდეს, გამომიგზავნე შენი მამა და გამოგიგზავნი. შინ ანლა კარგი საკმელ-სასმელი გინდა, ნავადმოფარი ხარ და რაც მალე მო-ჯობინდება, ჩვენთვის ისა სვობს, სომ იცი უშენოდ არ ვარგევართ!

გოგიამ მადლობა გადაუხადა და წავიდა.

VI

ივანიკა ერთი კვირის შემდეგ მივიდა ჭახოსროსას და ერთი სელსახოცი საკუე მაუტანა მშვენერის უფრნითა და ატამით.

— ძალიან დანაშაული ვარ თქვენთან, ჩემო ნათლია, — მოკითხვის შემდეგ დაწყო ივანიკამ. — რას იფიქრებდით ჩემზე, იმდენს ხანს რომ რანტი ვერ მოგაჩთვით, მაგრამ ძალიან ბევრი საქმე შემხვდა, სომ მოკესსენებათ საწყალი კაცის საქმე. უშეკლოს ღმერთ-

მა გოგონას, იმან გადაძინების სირცხვილს, რომ წამოიღო ის რასტი, თორემ აქამდისაც ვერ მოგართმევედი და სამუდამოდ პირ-შერცხვენელი დავრჩებოდი თქვენთან.

— როგორ, გოგონას გამოატანე რასტი? მერე იმას რომ არ მოუტანია! — შეშოთუბით ჰქითსა ელისაბედმა.

— დიდა, ნათლია, იმას გამოატანე. სომ იყო აქ წასულ კვირას? გამოატანე კი არა, დმერთივით შეეკესევე და, რას ბრძანებ, როგორ არ მოუტანია?... გაიფიცა ივანიკამ.

— არა, ჩემი შეილება არ მომიკვდეს, — დაიფიცა ელისაბედმა და გოგონას დაუძახა.

— გოგო, ციცია, რასტი სომ არ მოუტანა გოგონას შენთვის? ივანეს გამოუტანებია და შენ სომ არ შეგინახავს.

— არა, ბატონო, გოგონას ჩემთვის არაფერი არ მოუტანა. — რა დროს იყო ეს? იქნება აქედან დაბრუნებულა რომ შინ მიდიოდა, მაშინ მიეცია? — ჰქითსა ელისაბედმა ივანიკას.

— არა, ნათლია, კვირას დილას, ჩემ ჭინკართან გამოიარა და შეეკესევე: რადგან ბატონისას მიდიხარ, ეს ვალა დამდევი, რომ ქაღალტონის რასტი მატებს და წაიღე-მეთქი. კარგია, გამომართვა და, ნეტავი ვიცოდე, დაკარგა სადმე, თუ როგორ არის ეს საქმე! — სთქვა ივანიკამ და აშოთუბით რიღისიც ბუტბუტი დაიწყო.

— ნუკაი სომ არ იყო, იმოდენა რასტი რანაირად უნდა დაჭარბოდა, არ ვიცო! მერე ძმაც თან ახლდა და რანაირად მოხდა! არა, სწორედ დაჭარგა, დამღუპა, ამომავლო, — ღაზანკობდა ივანიკა.

ელისაბედი საშინლად ააშოთათა ამ ამბავმა. მოსკლისათანავე ქმარს უაბო ეველაფერი.

— თუ გამოატანა, მოიტანს, კი არ შესჭამს, — მიუგო ქახილის რომი.

— როდის მოიტანს, ადამიანო! კვირას რომ აქ ბრძანდებოდა, მაშინ წამოუღია. თითონაც ბრძანა, ივანიკა ენახეო, მაგრამ რა მათე-ქრებიანებდა, თუ ჩემი რასტი იმას ჰქონდა წამოღებულა, შენ, შე დადოცვილო, გოგია ანკელაში გგონია, მაგრამ რასტი თუ დამიკარგა, იცოდე ქვესენელში ჩავმარხავ, — მიუგო ელისაბედმა.

— შე ესლავე უნდა წავიდე, ნათლია: გავიკებ, რა მიყო ამ კაცმა, — მიუხარეს სმიით სთქვა ივანიკამ.

— რა დროს წასვლას, კაცო, სადილი სჭამე და მერეც მოასწრობ წასვლას. გოგია რასტს რომ არ დაჰკარგავდა—ეს ნამდვილია; თუ იმას გამოატანე—მოგვიტანს, ნუ სწუხართ, — დაიმედებულად და დინკვად უთხრა ქაისოს რომ ივანიკას და ცოლსაც გადაჰსუდა ამ სიტყვის თქმის დროს.

— რა შესადილება, ხათლია, — მიუგო ივანიკამ: — სადილი ვი არა, დანა რომ დაშენს კანმა, წვეთი სისხლი არ გამოქვინებ, ისე ვარ, — სთქვა ესა და წასასვლელად აებაჩა.

ბუკრს ესკეწსენ, მოიტადუო, მაგრამ არა გაუვიდათ-რა. ყაბაღასის დასურვაც ვი ველარ მოიგონა ივანიკამ, იქვე დასტოვა სკამ-ლოგინ-სუდ, და თავ-შიშველა დიდად აღშფოთებული და გულ-გაბორბოტებული ჩავიდა ვიბესე. სასე თას ნაირად დაეღმიჭა, მკვდრის ფერი დაეღო და ასე გადაფითრებული სკლების შლითა და ბუტბუტით გაუღვა გზას.

VII

ვასშობა იყო, რადესაც ლაზარე მართალადმისას სოფლის «სუდია» და «კეთილ სინიდასიანი» მოწიებები მივიდნენ. ლაზარეს ძალიან გაუკვირდა ამ დროს იმათი მოსვლა, მაგრამ გაიფიქრა, უთუოდ სასემწიფო გადასახადია ჩემზე დარჩენილი და იმიტომ მოვიდნენო. სწუხდა, რომ ამ ხანად უარით უნდა გაესტუმრებინა ეს პეტრო-სატეში კაცები.

— ლაზარე, გოგია შინ არის? — ჰკითხა «სუდია».

— შინ გასვლავს, შენი ჭირიძე, ვერ ვერ ჰხედავს ბატონისას წასვლას: სომ მოკესსენებთ ახალი ნაჯადმოფარია, — მიუგო ლაზარემ. — მობრძანდით, სასლში შემობრძანდით, — შეიპატოჟა ლაზარემ, იმ იმედით, რომ ვასშვად სადილის ნარჩენი ხარშო და ცხელი მჭადი ეგულებოდა. «ღვინო ვი არა მატეს, მაგრამ ჩვენები არიან და არ დამძრახვენ», — გაიფიქრა ლაზარემ და შინ შეუძღვა სტუმრებს.

გოგია ტენსლის პირას იჯდა და თუძგა ძალიან გაუკვირდა ამ დროს იმათი მოსვლა, მაგრამ ერთის მხრით გაუსარდა კიდუნა, რადგან კარგა ხანა იყო, რაც ისინი არ ენახა.

— გამარჯობა გოგია! ბეჭო, როგორ დაგტდო მოწიფული კაცი ავად-მყოფობამ, არა გრცხენია? — უთხრა «სუღამ»

— მამუკა მიტოვდას ღმერთმა! რას ვიხამ, ძმაო, ბარემ მეც ვი მინდა, რომ მალე გამოვჩნე, მაგრამ რომ არ იქნა? ეს რხერი რაღაცა ნამეტანავად მომეძალა. სამღვთოც მომსადეს, სუფარშიაც წამიფარეს და რა არ მატოვდავს, ვინ იცის, მაგრამ ჯერ ვი ასე ვარ-და, რა ვიცი! — ნაღვლიანად მიუგო გოგიამ.

— ახლა არა გიკითხავ, რისთვის მოკვდით ამ შუალამისა? — წამოიწყო მამუკამ.

— რაღა ვითხვა უნდა: ვიცი რისთვისაც მოსკიდოდით, მაგრამ ცოტა ხანი კიდევ უნდა მადროვოთ, ნაზარაღევი კაცი ვარ, ხომ იცით. ეს შვილები ნუ დამესტრება, ცალი ხარი გამოვსსენი უღელში, გაუვადე და ისე მოვინადე სატის კალა, თორემ განა მე ვი არ ვიცი, ხელმწიფეს თავისი უნდა? — მიუგო ღაზარემ.

— არა, ღაზარე, ჩვენ მაგისტვის არ მოვსულვართ, — ერთხმად უნასუსეს მოსულებმა.

— ახა რისთვის, მადრმანეთ, თქვენი ჭირიბე, — ჭკითხა ღაზარემ და სასე ვაუბრწინდა, რაკი გაიგო, ვალის სათხოვრად არ მოსულხანო.

— კაცო, ივანიკა მოვარდა ჩვენთან გულ-გასეთქილა: რაღაც რასტი გაუტანებია გოგიასათვის და მაგას ბატონისთვის არ მიუტანია. ახლა ისევე, ნუ ჩამავდებს სიბრცხვალში, რასტი გამომიგსავნოსო. ჩვენ კიდევ ვუთხარით, რა ჩვენი საქმეა, შენ თითონ მადი და გამოართვი-მეთქი, მაგრამ საშველი ღარ დაგვაყენა, მანცა და მანც თქვენ გამეგსავნეთო და ამიტომ მოკვდით, — სთქვა მამუკამ.

— რა რასტი? — წამოიძახა გოგიამ და სასესედ აღმური ანთო.

— შენი ჭაღბატონის რასტი ჭქონია და ის გაუტანებია. ღვთის წინაშე, ჩვენ ივანიკასი არაფერი გვწამს, რადგან ის სხვანაირი კანია, მაგრამ გული აგვიდგულა მისმა სარდალობამ: სულ თმისა და წვერს იგლეჯს. სტირის და მოთქვამს ნათლია და მიწონი დამეკარგებაო. ცოლშველი დაიფიცა, ოღონდ ეს რასტი დამიბრუნოს გოგიამ და ერთი უღელი ხარისა და ერთი ცხენის მეტი არაფერი

გამანია, ესენი მან მიერთვას, ღმერთმა მოასმაროს, ოღონდ ქვე-
 ნაში ნუ გამოძვევებო, — მიუგეს მოციქულებმა.

— ოი, დაღსვროს ჩემმა წმიდა გიორგიმ იმისი სისხენებე-
 ლი! — სანუელის აღვლებით წამოძისა გოგია. — ღმერთმა თქვენ-
 გან დაუტოვალა მოძვლას, თუ იმას ჩემთვის რასტი გაუტანებინოს.
 მერე მაგ წუწკს როგორ არა რცხენის ამისთანა სიწრუე; თუ გა-
 ტნის, ვერ მივიტანდი? თუ მაგასავით ქურდი ვარ? გაუტნევი კი არა,
 არც კი უხსენებია ჩემთან რასტი, მაგ მაწანწალას მაგას. როგორ ამ-
 ბობს გოგიას გაუტანე რასტიო. ზატონი კაცი რომ იყოს, ჩასა-
 კირავია ეგ ავაზავი, ჩასავირავი!

— რას ამბობ, კაცო, აბა მოგკატუე? ვითომ რა უნდა ამის-
 თანა სიწრუის მოგონებით! — გააკვირეს მოციქულებმა.

— მათი ამოგდება და მისი დასება! რა ვინა, რა უნდა! ალბად
 უნდა, რომ რასტი შეარჩინოს და მე ქურდად და წუწკად გამოძიე-
 ნოს, მაგრამ ჩემი წმიდა გიორგი დიდი კაცია, რას მაპირებს, რას,
 ეგ თითონ ქურდი და წუწკი! ძლივს ასლად ღოგინიდან აკანკლე-
 ბული კაცი ბატონისას წაკედი, ბავშვებს სიყვარულმა აღარ დამაყუ-
 ნა, და თუ გაუტანებია რამე ივანიკას, ქურდი ვიყავი, რომ არ მივი-
 ტანდი? ვაი დედაო, რომ სულამი მივეცი იმ უსარცხვილს და ას-
 ლა რაღა დროს! — სიბრახათ ამბობდა გოგია.

გოგიას დედამამ ძალიან გააკვირვა ამ ამბავმა. უმტროსი მძა-
 ჳიერეულობდა, რომ ივანიკას ჩვენთვის არაფერი მოუციაო.

— რა ვინა, თუ ამდენს ამბავს კაცი ტუულად დაწვეს, ესეც
 აღარ ვინა... — გააკვირებით სთქვა მამუკამ. — მე, ძმაო, გითხარი იმისი
 არ იყოს, გული ამიდულა მისმა ტირილმა და თუ ეს იმან მოასერ-
 ხა, ღმერთმა მშვიდობა მისცეს... ჩვენ ამ ქვეყნად აღარ გვედგომი-
 ლება...

— აბა!... — დაემოწმა ამხანაგი მამუკას. — მე და ჩემმა ღმერთმა აღარ
 ვინა, რა ვთქვა.

— დაუბრდი, ძმაო, ბატონის ოჯახში და ყველა დაიფიცებს,
 რომ ერთი ფარას სიღირაღი არა დამივლან-რა იმითთვის; ასლად
 რა ღმერთი გამოაწერებოდა, ჩემი ქალბატონის რასტს გამატან-
 და და არ მივიტანდი. ასე რომ მეუშვავებია, უფრო სელ-მოძობარი

ვიქნებოდი და სოფელ-ქვეყანას არ შევაწყებდი ჩემ ავად-მოყოფობას ღრს.

— ღმერთმა დაგიფაროს, შეილო, — უთხრა თამარამ. — ნაშმაკარი და ნაკარი რად გინდა რამე. ღარიბი იყავი და ღმერთთან სამართლე მიგიძღოდას, ისა სჯობია.

— სიძვიდრე და სიღარიბე ღვთის ნებაა. რა ვქნათ, ყველასფერს ვერ გავწვდით. მე აღარაფერი შემიძლია, გოგია ბატონთან არის და ეს რა ბიჭი კელარას გასწვდა. ნეტავი ქურდით არ გამოკვეყნეთ იმ კაცს, თორემ სიღარიბეს ვცნ ნაღვლობს, — სთქვა ღაზარემ.

— რა, იმდენი ამენდა იმის ოჯახი, რამდენი მე ქურდობის რამე ვიცნოდე! თითონ რომ არის ეშმაკი და უხილაკი, სხვაც ისე უნდა, რომ იყოს, მაგრამ ვერ მივართვია. სვალვე წავალ ბატონთან და კრიანოსისნივით ჩაუთუელი მაგის კაი კაცობას, თუ კაცი ვარ! — სთქვა გოგიამ.

გაკვირვებული მამუკა და მისი ამხანაგი პატარა ხანს უკან წავიდნენ. ღაზარე ისე გააოცა ამ ამბავმა, რომ აღარც კი მოჰგონებია, ვასშინდ დაეპატოუნა ისინი.

მეორე დღეს ძლიან ადრე წავიდა გოგია ბატონისას, მაგრამ იმის განძინავს ფრთა შეაკვირა ელისაბედის განრისხებულმა სახემ. ქაინოსრო შეუძღობისა გამო სამსახურში არ წასულიყო ამ დღეს, მთელი დღე შინ იყო, და ცოლს ამშვიდებდა, მაგრამ ვერა გაწყო-რა.

ელისაბედი უფრო გაბრახა გოგიას გაბედულმა ღაზარემამ, რომლითაც იგი ივანიკას უსინდისობას ამტკიცებდა.

— უსინდისო და ქურდი ის კი არაა, შენა ხარ. ამდენი ხანია შენ შესტამე ჩემი ოჯახი და ივანიკა იმიტომ გძულს, რომ შენი კაი კაცობა გამოჩანის. ყოჩაღერთგულო ყმაო, ასე უნდა ბატონის ერთგულება და სამსახური! — გაცხარებით ეუბნებოდა ელისაბედი გოგიას.

— კარგია, ბატონო, — უთხრა ცოლს ქაინოსრომ. — რომ გესმის ჭფიცულობს ეს ბიჭი, არ გამოუტანებიაო და რატომ არა გკურავ? იჭნება ივანიკა თითონ არ განებებს, თორემ ამას რად უნდა შენი რახტი?

— გულზე დაწილებს, შენმა მზემ, არა? — დაწინებით მიუღო კელისაბუღმა ქმარს. — შენ მიქენი ეს საქმე, შენ ააკლებინე მაგ არამზადს ჩემი ოჯახი, თორემ მე ამისთანა საქმეს ვერ გამობუღავდი! თავზე დაგვასვი მაგ წინწლიანი და დღეს, რასტი კი არა, საცხოვრებელიც რომ წაგვართვას, ანა ჩვენსეულ! გოგია არის ჩვენი სიცოცხლე და ჩვენი ცხოვრება, რომ ბრძანებდი — ესეც შენი გოგია! შენ ყველაფრის ღირსი ხარ, მაგრამ მე რას შემართლებს, რომ დედაჩემისაგან დატოვებულ რასტს მართმეგს ეგ ქოფავი? ქალა არ ვაქნები, თუ მე მაგას წიმიბრს გზა არ ვუჩვენე.

— თუ მე შენი ოჯახისთვის რამე დამეკლეს, ასე თავი დამაქციოს ღმერთმა! — სთქვა გოგიამ და ქუდი იატაკზე დაარტყა, და თუ არა — ვინც მე ტყუილს მიგონებდეს, იმისი ოჯახი დაქციოს ჩემმა წმიდა გიორგიმ. ჩემი სიუმაწვილის ჯანი ამ ოჯახს შევაჯიე, ღმერთმა ხომ იცის, სამწრის ოფლი მიღვრია და ასე მიშრომა და სამაგიეროდ წიმიბრში გაგზავნას მზიდებით, ეს არის თქვენა სამართალი? — სთქვა გოგიამ და კრალათ გადმოსტევიდა ცრემლი.

ქანოსრო საშინლად შეაწუხა ამ ამბავმა. შატარა ბავშვები მისტევიდნენ გოგიას, მოესვიენენ და თითონაც საშინელი ტირილი მორთეს. განსაკუთრებით კოწია კელარ დაანუშეს, საშინლად გულამომჟღარი სლოკინებდა და კვირდა სასეგავითრებულს გოგიას.

— ნუ სტარი, შენი ჭირიმი, ნუ — ესევე ბოდა გოგია და უფიცნიდა შატარა სელებს კოწიას.

— გოგია, შენ მოკვდები და მე რაღა მეშეკლება, ჩემო გოგია! ჩემო გოგია, ნუ იტირებ და მე მოგცემ ფულს, იმას გამოკართმე და მოგცემ, — ტირილით ეუბნებოდა შატარა ბავშვი და არ იცოდა კი, რა ამბავი იყო.

— არ მოკვდები, შენი ჭირიმი, რამომკლავს, — უთხრა გოგიამ და უფრო ამოუჟდა გული, როდესაც თავის გაზრდილი ბავშვის ასეთი უფავი ხანა.

— არა, ვითომ რა მოხდა, ქვეყნა ხომ არ დაქცეულა. ამ ერთ რასტს ვინდა ქმარ-შვილი გადაყოლო, თუ როგორაა შენი საქმე! ბავშვები მაინც აღარ გეცოდება, რომ გული აგვებათ ტირილით? — გაჯავრებით შესძინა ქანოსრომ კელისაბუღს.

— ნუ გეშინია, არ ამოწელებით, კარგი გვარისა სარით! მე ვიკითხვარ, რომ მე გავდამიყოფით თან, თორემ როგორღაც მამა სარ, შეილებიც იმისთანები გუჯავს. გოგონას ეკლებით თავსე, თორემ მე რომ მსგ გოგონამ ტრენსლი მომიკიდა ეს—არაფერია!—მაუგო კლისაბედა და საშინელის წერომით უბრძანა შეილებს, გოგონას მოშორებოდნენ.

— ნუ წუწუნებთ, თორემ, ცხონება მიეცა მამა-ჩემს, მე თქვენ გავწიკვებლათ! თქვე ეშმაკებო, თქვენა, აქ მოდით, ასლავე წამოეთრიეთ, თორემ მანც კი ვარ გუჯავს! გაგონილა ქმარი და შეილი ასე მტრად გაუხდეს ქალს?!—განხსლებით სთქვა კლისაბედა, მაგრამ კოწია კარგა ხანს არ მოშორდა გოგონას და არც გუელი დამშვიდებია, ისევე სდოკინებდა.

— არ ვიცი, ღმერთმანო, რა ამბავია ესა, — სთქვა ქანოსრომ, როდესაც გაგზავსკუელი კლისაბედი მეორე ოთახში გავიდა და თანაც დაუფსრომლად ღანძლავდა და აგინებდა გოგონას. — ასე სად გაჭჭრა ეს რასტი, არ ვიცი? ის ამბობს, გოგონას გამოკატანეო და შენ ამბობ, არ გამოკატანებიაო. ვამტყუნებ ჩემ ცოლს, მაგრამ რომ დაფიქრდეს გაცი, გასამტყუნარიც არ არის: დედას ნახუქარია და, სომ იცი, ძვირფასად უღიარს. ვინ იცის, გაცი კართ: იქნება რამე გაწიქნია ივანემ და სამაგეოროს უხდი, მაგრამ ამით ჩვენ დაგკვარგავ. ღმერთმა იცის, ძმასავით მიეყარსარ და ორი რასტის ფასიც რომ მთხოვო, არ დაგიკავებ, მაგრამ, სომ ვხედავ, რანაირად სწუხს კლისაბედი და, თუ შენ გაქვს, მოიტანე და დავამშვიდოთ ეს ადამიანი, — უთხრა ქანოსრომ გოგონას.

— მიბრძანე, ბატონო, რომელ სატხედ გინდა შემოგვიტორო, რომ მე ამ საქმეში მართალი ვარ. ღმერთმა სომ იცის, შენი ოჯახის ღალატი და დასჯელისი გუღში არ გამოიტარებია, ვიფიქრებ შენს მიზნისა ნათლია, თუ დამიფხვრებ, და თუ არა—შენი ნებაა: ჩემის დაკარგვით არც არაფერი მოგაკლდებათ და არც შეგეძინებათ. მაგრამ ამას არ მოკულოდი თქვენგან, თუ მე ივანეაში გამცვლიდით და ჩემს ამას უქმედ ჩამიტარებდით. თქვენგან მოკულოდი ვატრონობას, ღმერთს სულ იმას ვეხვეწებოდი, ჩემი გახდილების სულით მელიარსოს მიწის დაყრ-მეთქი და თქვენ კი ქურდობას მიბრძლებით.

— ბიჭო, შე უბედურო, რა ბრევი ხარ! — საბრალულოდ უთხრა ქანოსრომი: — მე გი არ ვაბრალებ, სხვა ვაბრალებს და მე რომ გვითხრა, რა საწყენია! სომ ჰესედაუნოლი ამას მეუბნება, გოგიას მსაბრე გიჭინავსო. მე შენ ჩქორდობას როგორ დავაბრალებ, მაგრამ ის ვინც ასე ამბობს და როგორ გეჭინათ?!

— ტყუილს ამბობს, ბატონო, ტყუილს!

— შენმა სიტყვებზე ტყუილს! — შემოსძინა მეორე ოთახადგან მოძიკალმა კლისაბუდმა: — ტყუილს რისთვის ამბობს, შე არაა წმინდავ: თუ თითონ უნდოდა წართმევა, ამის მეტად არ წაუღია ჩემი რანტი, თუ როგორ ამბობ, ახლა მოიფიქრა, არა? იმდენი ღმერთი უშველის შენს თავს, რაც შენ მართალი იყო, შე ქოფავო, შენა! მე შენ გუუბნები, ბეჭს ნუ უბედავ, რანტი მოიტანე, თორემ შავი დღე დავადგება!

— ამაზე მეტი რაღა დამემართება: განა სირცხვილს სიკვდილი არა სჯობია! დაბურდი კაცი და ჩუქდი ხარო — არავის უთქვამს ჩემთვის. ესლა რა დღეს შევესწარი ამას!.. — ქვითინით სოჭვა გოგია და რეტ-დასხმული ჩავიდა კიბეზედ.

ქანოსრომი თუძნა კარგად იცოდა გოგიას ამაზე, მაგრამ ივანიკას სასოწარკვეთილებში იმასაც ეტყვი დაუბადა გოგიას დანაშაულობისა. დაღონებული და წელ-მოწვეუტილი მოვიდა ივანიკა და ერთი უღელი ხარი და ერთი ცხენი მოუყვანა ქანოსროს.

— რა ვქნა, ნათლავ, მე შენი მირონის ღალატი არ შემადლია და კერც დავაკლებ რასმე. ეს საქონელი გახსელი და დაიტოვეთ. რანტი სომ წამართვა იმ ვანამ და ეს არის, მაგრამ იქნება ღმერთმა არ მოასმაროს ჩემი ნამარცხი. როგორ მეგონა, თუ ამას მიზამდა, თორემ რა ღმერთი ვამიწერებოდა ვანდობდი?.. ახლა გოსოვთ შენცა და ქალბატონსაც, რომ იმ რანტის სამაგიეროდ ეს საქონელი დაიტოვოთ და ნუ დამიკარგავთ ამ ოჯახში მოსულას, — უთხრა ცრემლ-მოჩუქვამ ივანიკამ.

— რამ ვადაგრია, კაცო, მართლაც ისე ღარიბი გი არა ვართ, რომ სამაგიერო ვადავსდევინოთ. არ დაკარგულიყო — სომ ვარგი, და რადგანაც დავიკარგა, რა ვაწყოვინა!.. საქონელს როგორ ვამოვარ-

თქვით, როგორ დაგაკესებთ მოსასლელ კაცს, სიამისა რა კვიციანი, ჩემო ივანე,—უთხრა ქაიხოსრომ.

— შენ რაზე უნდა გადახადო, ჩემო ივანე—ღმობიერად უთხრა ელისაბედმა:—მართლაც, შენ ინათოვრე, მაგრამ შენის ჭკუით სანდო კაცს გამოატანე და რა იცოდი, თუ ეს ჩვენი დამღუპველი იყო. მე რომ არ ვიცოდი აქამდის იმის ეშმაკობის ამბავი, შენ საიდგან-ტყეოვად იბოძრე, როდესაც თქვენგან დიდი ხანია მოშორებული იყო. მე რასტის დაგარგვა იმატომ მწუხინს, რომ დედა-ჩემისაგან დატოვებული მქონდა, თორემ მანინც და მანინც კი არ დაგაკესებს იმისი დაგარგვა. გოჯის არ შეგარჩენ ამ საქმეს, თუ ქალი ვარ და ეს ლეჩაქა მსურავს,—სთქვა ელისაბედმა და ლეჩაქის ყურზე მოიკიდა სელი.

— არა, შენი ჭირბიე, ჩემი ბრალა და კიდევ მე უნდა ვხელო, შენი მირონის მადლი ნუ გამიწერება. უფრო მადლობელი ვიქნები, თუ ამ საქონლებს დაიტოვებთ: უფრო გულ-დამშადადებით შემქმლებს თქვენს სასლში მოსვლას. საწყალი შენი ნათლის-დედა თავს იკლავს, ამისთანა სირცხვილი დაგვედო. ხომ მოგესვენებათ სოფელ-ქვეყანა: ისედაც ვეკლას ეზად-ადებული ვუვარ და, თუ რამე ცუდი გააგონეს ჩემზე, მაშინ ხომ სელი ცას მიუწვდებათ. ვეკლას თვალები უხნედეება, ჩემო ბატონო, თქვენ რომ მაკადრეთ და შეილი მომინათლოთ, ახლა ნუ გამომწუქებთ ქვეყანაში, მიართვათ ესენი და სამუდამოდ მიმსხურეთ.

— რას ამბობ, რას?—ერთხმად შესძახეს ცოლ-ქმარმა...—ჩვენ კადევან უნდა შეგეწოთ, თორემ როგორ დაგაკლებთ რასმე. ნუ სწუხარ, ჩემო ივანე, როგორც აქამდის გივლია ჩვენთან, ისე იარე, სხვის ღანაზავს ნუ აჭეობი, უცხადი შემთხვევას, რა გაეწოება... იმის არ უნდა ექნას, იმ შერცხვინილ გოჯის, თუ მართლაც ასე შეირცხვინა თავი, თორემ ჩვენ წელანაც გითხარია, არც ისე ღარბი ვართ, რომ თან გადავეყუთ ამისთანა საქმეს,—უთხრა ქაიხოსრომ შეწუსებულ ივანეს.

— ისე ღმერთმა მიცოცხლოს ჩემი მწუხარებული შენი თავი, ჩემო ნათლია, როგორც იმან მე ამ სირცხვილში ჩამაგდო, მაგრამ შენი მირონის მადლი გამიწერეს, სცხოვრებლიდგანაც რომ გამცალოს ამ

საქმემ, თუ მე იმას ეს შეკარხინო. ვაჩივლებ და ისე ამოვიღებ, ნებისა ვერას გავსდა.

— ჩივილი როგორ იქნება, კაცი ჩვენთან დაბურდა და ჩვენი რასტიისთვის შენ იმას უჩივლო, სწორედ არ მამება. მე არ ვასდევინებ და შენ რა გაწუხებს?— უსამოვნოდ მიუგო ქაინოსრომ.

— არა, ჩივილი როგორ შეიძლება, შეწუხდება შენი გოგია, — დაცინვით წამოიღო მარჯვ კლისაბედი.

— ჩვენი სირცხვილია, კლისაბედი, ერთგულებისა და სამსახურის მეტი არაფერი გვასსოვს იმისგან და ახლა ჩვენი რასტიისთვის რომ იმას უჩივლო, ჩვენ დაგვძრასხავს ქვეყანა, თორემ გოგიას ორგულობას არავინ არ დაიფურებს. დღემდის თუ კარგი იყო, დღეს რა დაქმართაო, ასე იტყვის სოფელ-ქვეყანა და არ ივარჯებს.

— დღეს შეიტყვეს მისი კარგი გარბაო, იტყვიან, — მიუგო კლისაბედი.

— თქვენ რა შუაში ვხართ, ნათლია, მე წამართვა და მე ვუჩივლებ, — უთხრა ივანიკამ ქაინოსროს.

— შენ იჩივლებ, მაგრამ მინც არ ვარგა, სირცხვილია, ჩვენი სირცხვილი.

— იმისი სირცხვილია, იმ ქურდისა და წუწკის. ჩვენ რა შუაში ვართ! — გაანხლებით უთხრა კლისაბედი და თანაც დაატანა: — ივანიკა თუ არ უჩივლებს, მე ვუჩივლებ იმ არამზადს. შენ კი არა გწავს გულს, მე მწავს, მე, დედა-ჩემისგან ნახუქარი რასტი და ნურც იფიქრებ, რომ შენ ჩინალ გოგიას ეს საქმე შეკარხინო.

კლისაბედის სიტყვებმა ივანიკას სასე გაუბრწყინა, მაგრამ ქაინოსრო კი მეტად დააღონა. არ აცოდა ბოლო როგორ უნდა მოელო ამ საქმისათვის. თავის დღეში ურიგო სიტყვა არ უკადრებია ცოლისათვის და ძალიან კრავებოდა, რომ ამ საქმის გამო უსამოვნება გაემწკვებინა ოკლასში. ამიტომაც სინუმი ამჟობინა გაანხლებულ დედა-კაცთან გამათს.

VII

ერთი კვირის შემდეგ ივანიკას საჩივრის უწყება ჩაახრეს გოგიას. უიმიოდან შეწუხებული გოგია და იმისი მძობლები ამ ამბავში ერთი-ორად შეაწუსა, მაგრამ რაღა უნდა ექმნათ.

საქმის გაჩეკვის დღეც მოვიდა. გოგია და ლანარე გულანს განკლებით ავიდნენ სსსამართლოს კაბეზედ. სსსამართლოს აივანზედ დიდ-ძალი სალსა ადგა და დახანკებდნენ. აქა-იქ რამდენსამე კაცს მოკუვართ თავი და ჩუმიდ რადსაც ჩუჩულებდნენ. ერთი კეროზი-ულად ჩაბმული კაცი ციბრუტივითა ტრიალებდა ამოდენა სალსში: ხან ერთთან მივიდოდა, რადანას ეტყოდა, და ხან მეორესთან. აგერ კარებს მოადგა შავ-ჩოხიანი კაცი და დიძისა: მოშა ციციანშვილი, ელთ თეთრუაშვილი, თომია ბერამე. «სეროთუკოსანია» სწრაფად მივიდა რის ებრაელთან და სელების შლითა და თავის ქნეკით უთხრა რამდენიმე სიტყვა. ებრაელები წავიდნენ იმ ოთახისაკენ, რომელი-დანაც შავ-ჩოხიანი ეძსოდა. აგერ მიდის საცოდავით წელში მოხრილი მოხუცი გლეხი, რომელსაც ათას ნაირად დათულებილ-დაკონილი ჩოხა ძლივს ამაგრდება ტანზე, ასაღუხის დილები გახსნილი აქვს, გულიდგან ჭადარა თმა მოუჩანს და კისერიც ნაუღლი კამენივით ზოლ-ზოლად დაღარული აქვს.

— «ეტუობა თომია ბერამე ეს უნდა იყოს, — გეიფიქრა გოგიამ, რომელსაც მოხუცი გლეხი კარებს მიუხსლოვდა, თავიდგან მოხდილი ყაბაღასი ილიანში ამოიღვა და კრძალვით სსსამართლოს და-რბანში შევიდა.

ზატარა ხანს უკან განსარბული ებრაელები გამოვიდნენ, «სეროთუკოსანს» მდებლად თავი დაუკრეს და მადლობა უთხრეს.

— ხომ გითხარით, — ჩაულაზარაკა «სეროთუკოსანმა», — იმედი რომ არა მქონდა, არც გაკერეკოდი თქვენს საქმეში. ასეა... სამი და ოთხი თუმიანი რომ მუქთანდ გამოგინხო, ერთი თუმიანი ალალი უნდა იყოს ჩემთვის, — სიცილით დაუმეტა და მარდად მიუბრუნდა სსსსებს.

საცოდავი გლეხი გამოვიდა, მწარედ დაღონებული ჩამოყვდა გრძელ სკამზე და ცრემლ-მორეული მისჩერებოდა სსსამართლოს კარებს, თითქმის რადანას გამოელოდა იქიდან.

— სად არის სამართალი! — ამოხსვრით სთქვა მოხუცმა: სამართალი რომ იყოს, ცუცხლმა უნდა ჩანთქას ჩემი წინართმევი. ეჭ, დემართო, იკურთსა შენი სხსელი: რა ცოდავილი კეოფილვარ მე უბედური!

— რა დაგემართა, ძმაო, რა გაწუხებს? — თანაგრძნობით ჰკითხა ლანსარემი თვალ-ცრემლიან გლესს.

— რაღა რა მაწუხებს, ჩემო ბატონო, დავიღუპე და ეს არის!

— წავაგე, რაც საქმე გქონდა, თუ რა დაგემართა? — განუყოფნა ლანსარემი.

— წავაგე, შენი ჭირიმე: ერთსელ ნასესხებო ფულს ორჯულ მასდკეინებენ და მეტი უსამართლობა იქნება? სიკვდილი შენი მტრის კარად მიდგა, ამ ორის წლის წინად ღმერთი გამიწურა, საცოლო ვაჟი მომიკვდა და ფულის მოსასხერსებელი ღონე ვი არსათა მქონდა. მღუდელს თავისი უნდა და მტერ-მაყვარეს: სამი მოგესხენებათ, სი-ტრსვილს ვერ წაუვა კაცი. მეტს რაღას მითხოვდა ჩემი საწყალი ბი-ჭი, რომ ერთი ორმოცი მანათი მაინც არ დამესარჯა იმის გასვენე-ბაზე. აი, ეს ციციანშვილი მუდამ ჩვენს სოფელში იყო, აჭკადებდა ცხენს საპალნე ჩითსა და ნარმას და ჩვენს სოფელში ასადებდა. ჩემის ოჯახიდანაც ბევრი პატრიარქიმა ჰქონდა: წელიწადი ისე არ გაივლიდა, ერთი სუთი მანათის მაინც არაფერი გვეყიდა მაგისაგან. ჩვენც ვენდობოდით და ეგვრ ვენდობოდან. მართალია, ნაღდს ფულს ვი ვერ ვამღუვლით, მაგრამ ყველაფერი ფულაია: სიმიდი, ზური, ქა-თაში და ინდოური. ამას აღარ დაჯერებდა ჩემი დედა-კაცი და ოც-ოც და ათს ვკურცხს ისე უფეშქაშებდა. დიაღ, იმას მოგასხენებდი: რცხა ღმერთი გამიწურა, ეგ ურია იმ დროს ჩვენში იყო, და რადგან სსუგან ვერ ვიძოვე, ისევე მაგისაგან ვისესხე ორმოცი მანა-თი. ოცი მანათი საცოდავის გადასახურავიდან შემეგროვდა და იმ კვირასშივე მივეცი; ოცი მანათიც ჩემზე დარჩა. შარშან ჩამოვიდა და მითხრა: ის დანარჩენი ოცი მანათი მომეცით. რასაკვირველია, ვალს გასტუმრება უნდა, ბევრი გეწადე, მაგრამ ვერას გავსდი და შევესვეწვი, მაღროვე-მეთქი. კარგიო, მითხრა, მაგრამ სარგებელში, რაც ამ შენს ვენასში უფრძენია, ის მომეცით. რაღა უნდა მექნა, ამ მზის მადლი გამიწურეს, თუ ერთი ქტევა ვენასსა უფრძენი სულ ერთი-ანად არ მიმეცეს. საზუდაშე რაა, საზუდაშე ღვინო სსვისაგან ვით-ხოვე, ისე დაკრჩია. ასლას წრეულს მოვიდა კადეე და მითხრა, წრე-ვანდელი მოსავალიც მომეცი სარგებელშიო. უნდა გამოვტყდე, ვერ მივეცი. რა მექნა: ჩვენისთანა მოხუცებულს ერთი ჭიქა ღვინო თუ

არ მოხუდა გულზე, რამ უნდა გაძლებინოს. დედა-კაცმაც მიტოვა, ბარემ მოკიშორათ მაგისი ვალო. მეც ავდექი და, რადგან მეტი არა მომიქეოდარბა, მაკე ძროხა გავეიდე ოც და სუთ მანათად და მივეცი ოცი მანეთი თაენი და ოც და ოსი ახალი ერთი წლის სარგებელი. თამასუქი არ დამბორუნა, — დამკვარჯაო, მათხრა, და რისა გეშინიან, შენი ცოდვა რად მინდაო. მეც დავიჯერე, მძაო, რა ვიცნოდი თუ მიხივლებდა და სელმეორედ გადამანდევინებდა. ესლასა სამართლომ მიუსჯა ორმოცი მანათი თაკის სარგებლით და კიდე მეტი უნდა გადავისადო: არ ვიცი ჯარმია, თუ რა არის, — ამოაღწერიათ სოქვა მოსუცმა და სელი ამოისვა ცრემლიან თვალებში.

გოგია განუმბული იყო ამ ღანაჩის დროს, თუმიც გულში კი სულ იმას ჭეჭობდა — ვაი თუ მეც ასე უსამართლოდ მომექცნენო. შემდეგ, როცა მოსუცმა ღანაჩი გაათავა, გოგიამ ერთი მიძე ამოიხსრა და რილსიც თქმა უნდოდა, რომ ამ დროს შავი-ნისანი მოადგა კარებს და გოგიას სასელი და გვარი დაიძახა.

ივანიკა, თუმიც ცრემლის ღვრით ესვეწებოდა მოსამართლეს, ნუ დამავსებთ და ნუ დამიკარგავთ სამართლესაო, მაგრამ გოგია მანც გამართლას სასამართლომ, რადგანაც ივანიკას არავითარი საბუთი არა ჭქონდა იმის დასამტკიცებლად, რომ რასტი გოგიასათვის მიეცეს. მოწამეც არა ჭყავდა და, რასაკვირველია, გოგიამ გამარჯვა.

ივანიკა თუ სასამართლოში დამარცხდა, სამაგეორად ქაიხოსროს ოჯახში იყო გამარჯვებული. რაკი ელისაბედის განსაკუთრებული უურადლება დაიმსახურა, მთელს ოჯახს, როგორც უნდოდა ისე ატრიალებდა. ბეკრეულ თითო კვირისათვის დარჩებოდა ქაიხოსროსას ივანიკა და ბოლოს საქმე ისე მოასურსა, რომ მთელი თავისის მამულის მოურაობა ივანიკას ჩაბარა ქაიხოსროს. ეს ამბავი მესავით დაცნათ ქაიხოსროს უმებს, მაგრამ რას გაბედვენენ!

— მეტი რა ვანიანო, — ამბობდნენ გლეხები: — «დათვი რომ მოგერიოს, მამა უნდა დაუძინო: ესლას მაგის სელთა ვარტ და წყრომით კერას დავკალებთ, ისეკ უნდა ვამოთ რამე, თორემ კეთილს არას დავკვერისო».

მართლაც, დიდ ამბავში იყო ივანიკა: დღემდე თუ ის სხვებს ესვეწებოდა შვილი ამინათლოთ და მოეკრად მომკედეოთ, დღეს

იმას ესკეწებოდნენ გავკაბედნიერე, ჩვენს შეილს მარონი სცსეთა და რითაც შეგვეძლოს, გვიმსახურეო.

ამ რიგად ივანიკამ ისე მოაწყო თავისი საქმე, როგორც თავითონ უნდოდა, აგრედვე არც ქაიხოსროს ოჯახის ნდობა და პატივისცემა დაუკარგავს, მაგრამ პატარა ემაწვილების გული კი ვერას გზით ვერ მოაგო და ვერა.

ნახევარი წლის განმავლობაში ივანიკას ესო-გარემოს ცუდი-ლება დაეტყო. ისლით დასურული ქოხი—ყავრით გადატყდა და ხინუბული ოთახიც მიაშენა სახლს. მისი ცოლი ხომ სალამსაც აღარავის აძლევდა, ასე გაძმარტანდა. დიდის მოწიწებით მიეგობებოდნენ მესობლის ქალები, როდესაც ის ეკლესიაში შევიდოდა და ფარხის კაბას შრიალ-შრიალი გატყნდა. «ქალი ესაა და ზირჟვარიც იმას უწერიაო», ამბობდნენ სიღარბისაგან ვუღ-დაჩაგრული დედა-კაცები.

IX

ჟერ სდელი არ გაუთავებინა ივანიკას, რომ დათიკამ შემო-
 ალო კარები და შემოვიდა. დათიკა ივანიკას მოგვარე იყო, მაგ-
 რამ მთელი სოფელი მართლ და პატიოსან კაცად იცნობდა. ის
 ერთ დროს კარგი შეძლებული კაცი იყო, მაგრამ ოთხი ქალიშვი-
 ლის გათხოვებამ და გამზითვებამ, ცოტა არ იყოს, უკან დასწია
 იმისი ოჯახი; მესუთე ქალიც თხუთხმეტ-თექვსმეტის წლისა ჴყავდა
 და, რა კი ამ ერთსაც მოიშორებდა, მერე ერთი ვაჟის მეტი აღა-
 რავინ ეუოლებოდა საზრუნველად. ვაჟი ცოლქმარს თითქმის ხანში
 შესვლის დროს მიეცათ და დათიკამ ეს ერთად-ერთი თვალის ჩინა-
 ივანიკას მოახათვლინა.

— მობრძნდი, ნათლი-მამ, — მიიწვია სუფორასე ივანიკამ და მის-
 მა ცოლმა დათიკა.

— განლაგარ, შენი ჭირამე, — თავახანად მიუგო დათიკამ და
 კერასთან ჩამოჴდა.

— ანლოს მოდი, კაცო, დაგვეწვეუ, რას მოგიწყენია? — ჴკითხა
 ივანიკამ.

— დასწვევლად აზრ მცალია, ნათლია, ძალიან გაჭირებული ხარ მე მაქვს და, თუ რამეს მომეხმარები, აბა შენ იცი! სომ იცი, შენ არ შეგაწესებ, რომ არ მიჭირდეს?—მიუგო დათიკამ.

— რა ამბავია?!—გაოცებით იკითხა ივანაკამ.—ავად სომ აზრ-კინა გყავს?

— ღმერთს ვებრალები, ავად არავინა მყავს, მაგრამ რაღა თავი შეგაწეინო ბუერის ღანაზრებითა, ქორწილს ვეზირები, ქალს ვათსოვებ, და საქმე სულ სუთ თუმანზე მიფერსდება. მეტე კარგი სასიძოა, თორემ ვი არ ვინაღვლი: რა დროს გადასული შეილი მყავს, მაგრამ არ მინდა სეჟადან გავუშვა ის ბიჭი. სსკები ათ თუმანს ამღვეენ და მე ვი სუთს მფერდება. თუ სელზე მივცემ—ამ ალებ-ღამეს ფვარს დაიწერს და თუ არა, სსკას შეირთავს, ისეა საქმე.

— ვინაა, რა კანია, მითხარა?—კითხა ივანაკამ.

— მეღუქნა, ნათლია, მეღუქნე, ძირა ძალიან ბიჭია: ანგელისია ის დღოცრიალის შვილი. ახლა შენთან ამიტომ მოველა, უნდა მიშეგლო რამე და უნდა სელი გამომართო ამ გზობისად, სომ იცი ჩემთან აზოფერი დაგვეარკება!..

— ცოლ-შვილი არ დამესოცოს, მე ესლა იულია არა მქონდეს, მაგრამ ვეცდები მოგიხერსო რამე,—მიუგო ივანაკამ.

— აბა, შენი ჭირიბე, მიშეკლე რამე და, თუ კანია კარ და ეს უფვაში მასხია, მეც გასიამოვნებ სამაგიეროდ.

— სოფიო, ჰატარა ხანს თავი დაგვანებე.—უთხრა ცოლს ივანაკამ. სოფიომ სანქაროდ აასრულა ქმრის ბრძანება.

— ჩემო დათიკა,—უთხრა ივანაკამ ნათლი-მამას:—მე ამისთანა კანია კარ, მოყვრისათვის თავს დაკვებ, მაგრამ შენც უნდა მიმოყრო, თუ ჩემი თავი ვინდა.

— მითხარი, შენი ჭარიბე, და რაც შემიძლება ჩემს თავს არ დავიმურავ შენი გულისათვის, შენი მიზონი მიმიღია და უკეთეს ვიღას ვასიამოვნებ, თუ არა შენა,—ღმობიერად მიუგო დათიკამ.

— მე თითონ მინდოდა შენთან მოსვლა და, რა ვი შენ აქა ხარ, ბარემ გეტყვი. სოფიოსთან ვერ გითხარი, სომ იცი ქალია და არ კარგა. შენ ერთს საქმეში უნდა მომეხმარო და სუთი თუმანა ვი არა, ათი თუმანიც ჩემს თავს იყოს, აბა შენ იცი, ზა!

— შენ სომ იცო ქანოსროსთან რანაირად შემატესკინა გოგიაში, რასტი რომ გავატანე და წამართვა?

— დიას, ვინა, მგრამ... რაღაც ეჭვიანად მიუგო დათიკამ.

— ჭო და ისიც სომ იცო, რომ მე ვუხივლე, მაგრამ რადგან ვერ დავუმტკიცე გამართლდა?

— დიას, ვინა.

— ძაღიან კარგი და კეთილი. აბა ჩემო საყვარელო ნათლისმამაკ და მესობელო, უნდა მომესმარო და უნდა მიმოწმო, სომ იცო სამართლე რომ არ მქონდეს, გული არ დამეწვის, მაგრამ მე იმ რასტის ფასად სამასი მანეთი დავუთვალე ნათლია-ჩემს. ღვთის წინაშე, სამართლე უნდა ვთქვა, ის კი არ მასდგენებდა, მაგრამ მე ჩემი სირცხვილ-ნამუსი მაქვს. ნათლია და მირონა, როგორ მომეძღურებია!.. ის ქურდი გოგია ნაშნის-მოგებით მიკლავს გულს, რაკი საქმე წავაკე. ახლა შენი იმედი მაქვს ამომავლებზე სამასმანეთს და თუ ვერ ამოვაგე ის რასტი, დასჯიან მანცა და ამით ჩემს გულს მოვიოხებ.

— რანაირად გიმოწმო, ნათლია, რომ არ მიუურებია, როცა მიეცია?

— არ გიუურებია, მაგრამ ისე უნდა მიმოწმო. სიტყვის თქმით რა დავაგადავს! სომ იცო დამღუბა იმ შეჩვენებულმა და, თუ მირონი გწამს, ნუ დანახვრინებ ჩემს თავს იმ წუბაკს, იმას; მეტ კაცი ვარ და იმედი გქონდეს ვატურად დავაფასებ შენს მოუვრობას.

— რა ექნა, არ ვინა დმერთმანი!—უოყმანით მიუგო დათიკამ.— შენი გულისთვის ტყისლში ჩავდგე, მაგრამ ამისთანა სიცრუე რანაირად ვთქვა? წავწელები, ნათლია ჩემო, წავწელები.

— ტყუილი რომ თქვა წავწელები, მაგრამ მართალი რომ არის?

— სადაა მართალი? რომ მკითხვენ, შენ უუურე მიცემანუო, სომ უნდა ვთქვა, მე ვუუურე-თქო და ეს ტყუილი იქნება, აბა მართალია?

— რასაკვირველია, არ გიუურებია, მაგრამ შენ არავინ არას გკითხავს, მსოფლოდ როგორც მე დავაროგო ისე მოიქცე და საქმე განარსდება.

— აბა, როგორ მოვაქცე?—ამოხსურით მიუგო დათიკამ.

— როგორ მოიქეცი, ჩემო დათიეო-და, მე მოგტეპ რამდენსა-
 მე ვერცხლის ბაღთან, შენ ეს რასტის ბაღთები წაილე და იჩილე.

— ვის ვუჩივლო?— შეშოეთებით ჰკითხა დათიეამ.

— გოგონას, ქალღაღდს მე გაჯაჭუთებინებ და სასამართლოში შენ
 მიეცი.

— ვერ გავიგე, ნათლია, რას მეუბნები, სწორედ ვერ მივხვდი.

— როგორ ვერ მიხვდი, შე კანო, უჩივლე გოგონას, რომ ვერ-
 ცხლით მოტყედილი თოფი მქონდა, გოგონამ წაიღო და სამაგე-
 როდ ეს ვერცხლის ბაღთები დამიტოკა-თქო. ახლა ვთხოვე, მა-
 გრამ ჩემს თოფს არ მანებებს და ეს ბაღთები მე რად მინდა, რა-
 ში გამომადგება, ვთხოვთ ეს ბაღთები მას ჩაბაროთ და მე ჩე-
 მი თოფი დამიბრუნოთ-თქო.

— მერე ტყუილი რომაა, რაღა პირით გამოვხნდე ქვეყანაში.
 არა ნათლია, მე მაგას ვერ ვიზამ, რა ვქნა, სხვაფერი დამსახვლე
 რაც გეხებასთ და მზათ ვარ შენი გულისთვიან, მაგრამ მაგისთანა
 ეშმაკობის თავი არა მაქვს და რა ვქნა.

— რა ეშმაკობის,— მწერალად მიუგო ივანიკამ,— შენი სიტ-
 ყვიდან ის გამოდის, ვითომ მე ვი მესიამოვნება საჩივარო. ვის რუხან-
 დანსაქტებს უნდა, მაგრამ რომ არაფერი გამოვიდა! თუ მეტი მოყ-
 რობა არ შეგიძლია, ჩემო დათიეა, რაღაზე იმასი ტუცხლში ჩავდგე-
 ბი შენთვისაო. ამისთანა უბრალო საქმესედა თუ უარს მეტყვოდი,
 ესეც არ მეგონა სწორედ. ეჰ, ბედი უნდა უყვალაფერს, ბედი!..

— რა ვქნა, ნათლია, დაჯებრდი კაცი და სასამართლოს კარზე
 არ მივსულვარ, ახლა მივიდე და ისიც ამისთანა სიცრუით! არ ივარ-
 გებს, არც ღმერთი მომიწონებს და არც კაცი, თორემ ჩემს თავს
 არ დაუზოგავ, ღმერთმა ხომ იცის.

— არაფერი სიცრუე არაა, თუ დაიჯერებ, და თუ არა, ძალას
 ვერ დაგატან. მადლობა ღმერთს, მომირევიან ის კაცი და რა გააწყო-
 ბა!... სთქვა ივანიკამ და წვერებსე ხელი ჩამოისვა.

— სირცხვილია, ნათლია, სირცხვილია, ქვეყანაში ვეღარ გამო-
 ვხნდები, რა პირით უნდა შევხედო საწყალ ღაზარეს და იმისს ცოლ-
 შვილს. ის საწყალი ბიჭია და ცუდი არაფერი მახსოვს მისგან და

ასლად თუ ღმერთი გაუწერა და შენ რაზე გაწეენა, ისევე თქვენს მტრადღებთ და მე ნუ გამრეე მაგ საქმეში.

— ანა, დათიკა, მე გითხარი და გავათავე: თუ ჩემი თავი გინდა, ეს საქმე უნდა მოამსურებოდო. სკალ ქალღვდს გავაკეთებინებ, ზეგ სსსამართლოში შეიტანე და მასეგ ქორწილი გავაჩადლოთ; ფულის დარდი ნუ გაქვს: რამდენიც გინდა, იმდენი მომთხოვე. შეისმინე ჩემი რჩევა და არ წაგებ, იმ კარგ სიმესაც იშოვნი და ჩემი გულის სამუდამოდ მოგებოლი გექმნება, ნულარ ყოყმანობ. მე შენ დავგსმარები და შენ მე დამესმარე, თუ ერთმანეთის მოყვრობა გინდა. შენ დარდი ნუ გაქვს, ოღონდ ქალღვდი მიეცი და სსკა ანაფერი მოგვეითება.

დათიკას ათასმა ფიქრმა გაურბინა თავში, არ იცოდა, რა ექმნა. ბოლოს, დიდის სნის ფიქრისა და ყოყმანის შემდეგ გაუბედვად სთქვა:

— კარგი, მიეცემ ქალღვდს, მაგრამ, თუ მირჩინება გწამს, მეტს ნულარაფერს მომიითხა. როგორც გინდოდეს, ისე იმოქმედე.

— შენ ოღონდ ქალღვდი მიეცი და მეტს ვინ შერცხვენა ილი მოგთხოვს რასმე.

— ცუდად ეი ანაფერში გამხვიო, ნათლიაშვილობას, არ წამწყმიდო ბერი-კაცი.

— ნუ გეშინია, ჩემო დათიკა, ნუ. მე სსკა კაცი ვარ, აბა ასლად ქორწილის საქმეს შეუდეგ და ფუდს სკალ ჩავაბარებ, — უთხრა ივანიკამ და დათიკა გაისტუმრა.

მეორე დღეს ფულისად მივიდა ივანიკა დათიკასთან და ქალღვდიც გამოსდებული მიუტანა.

— ესეც შენი სუთი თუმანი, ჩემო სსეგარელო ნათლი-მამაკ. ეს ქალღვდი სკალ დიდიეთ სსსამართლოში მიიტანე და ეს კერცხლის ბაღთებიც, — უთხრა ივანიკამ და გადასცა დათიკას ცხვირსასრონში გამოკრული ოცი კერცხლის ბაღთა.

დათიკამ გამოართვა, მაგრამ სელი ისე უგანგალებდა, თითქო ეშინოდა, ცეცხლი გაუხნდება და სელს დამწკავსო. იმის სსხეს სიამოვნების ნატამალიც არ დასტეობია, რომ ფული ისე უზრუნველად იშოვა და «ანგლორსი» აძლედა თავისს ქალს.

გოგიას გაცნობას სწავლავს ღირსი ჭქონდა, როდესაც სელ-სხალი უწყება ჩაბარეს დათავს სანიკორისა გამო, რომლის გარჩევის ვადა ორი თვის შემდეგ იყო დანიშნული. მას კერძო მოუთქმებინა, რისთვის შესთხოვა ასეთი სინდრეუე დათავს და, ან რა მტერობა ჭქონდა გოგიასთან. როგორც გოგიას უკვირდა ეს ამბავი, ისეც მთელს სოფელს, მაგრამ გოგიასა და სხვების გაცნობას შუა დიდი სამსჯავრო იყო. ყველა ამბობდა: არ გვეგონა, თუ გოგია ამისთანა კაცი იყო. ივანეას გამტყუებდით, მაგრამ ეს-ღა კი გამოჩნდა, რომ ივანეა სამართლანად უჩიოდა რასტის წართმევას. ეს ამბავი, რასაკვირველია, ქაინოსროს უურამდინაც მივიდა, რამაც დიდად გააკვირვა და შეაწუხა კადეც. «ტყუილად კი არ ჩაის ნათქვამი: «გველა გარედანა ჭრეა და კაცი შეგინდანა» — ამბობდა ქაინოსრო, როდესაც გათამამებული ელასხედი სწყუდუ-რით ეტყოდა ხოლმე, შენს საქებს გოგიას თავისი კაი კაცობა გამოაჩნდა.

ივანეამ საქმის გარჩევას ღირს მოუცადა. გამოძიებულს ქადაღდი მასცა იმის შესახებ, რომ ამა და ამ რიცხვში სასამართლოდ უარა მითხრა ჩემს სანიკარზე, რადგან დამამტყიცებელი საბუთი არა მქონდა-რა. ეს-ღა, როგორც აღმოჩნდა, ჩემს სადაო რასტის ბაღთები გოგია მართლმქვს დაუგირავებია ამა და ამ კაცისათვის, რომელიც უჩივას კადეცა და, განსლებთ რა ამისთანავე საქმის ნომერს, გათხოვთ საქმე გამოძიოთ და, თუ ის ბაღთები ჩემგან გატყუელის რასტისა აღმოჩნდეს, უფლება მომინატოთ, რომ ჩემი სამართლე და წარადი აღვადგინო.

გამომძიებელი ფიცხლად შეუდგა ამ საქმის გამორკვევას: დაი-ბარა დათავა და საქმის ვითარება გამოჭკათსა.

ივანეამ გამოძიებულთან წასვლის დროს ისე დაარია დათა-ვა, როგორც საჭირო იყო.

— შენ კი ნუჩაფრისა შეგემინდება, — უთხრა ივანეამ დათავას. — იჭნება ისიც კი გიძხრას გამოძიებულმა, ფატიოთ გეკითხება ეს სა-

ქმეო, მაგრამ გამოსაწვლად გეტყვის და არ შეგეშინდეს. კი ბატონო, დამაფიცეთო, ასე გაბედულად უზასუხე და დაწმუნდება, რომ ნამდვილს ამბობ.

— მერე, რომ დამაფიცოს?

— დაგაფიცებს კი არა დაგამტვირცებს! განგებ გეათხავს, ახა რას იტყვის ფაცხო, თორემ როგორ დაგაფიცებს? ახა შენ იცი, არ დაგაკვიწედეს, რაც გითხარი, ყოჩაღად იყავი, თორემ არ იყარგებს.

— სიტყვის თქმას არ დაგამადლო, მაგრამ ფიცის ჰირობას კი ვერ მოვტეპ, არ შემიძლია, რომ დავიფიცო და რაქნა; თუ გინდა, დამარჩეე, ვერ დავიფიცებ, ნეტავი ღმერთი გამწერომოდა და მე ამ საქმეში არ გაუბმულიყუე, — მიუტო დათიკამ და სხშინლად სსსე-დაღვრემილი გაუღვა გესა.

— შენ მართალი უნდა სთქვა, — უთხრა გამომძიებელმა დათიკას ზოგიერთის ჩვენების ჩამორთმევის შემდეგ. — ამისთანა საქმე ზემორობა კი ნუ გტონია, მარცვა-გლეჯაა, უზატიოხსება; სად გავტონილა, რომ კაცმა კაცს ვერაფერი ანდას. როდის დაგიგირავა, ან რა ჰირობით გოგია მართლამე ვერცხლის ბალთები?

— დამიგირავა, შენი ჭირიმე, დამიგირავა, — ძლივს წამოიღულღულა დათიკამ. — დამიგირავა, მაგრამ არ ვიცი, ვისი იყო და არც არას ვედავები, ოღონდ გამათავისუფლეთ.

— გაგათავისუფლეთ რომელია! ის შენი გირაო სხვისი ნამარცვი აღმოჩნდა და ასე ადვილად კი ნუ გტონიათ სხვისი საგუთრების მითვისება!.. არა, შენ როგორც გინდა, ისე მოიქეც, გინდ მოუსხე საქმე და გინდ არა, მსოლოდ სიმარტლე მითხარი, როგორ იყო საქმე, და იმ შენს გოგიას, თუ კაცი ვარ, ამ ორს დღეში ტიხეში ამოვყოფინებ თავს მაგისთანა საქმისათვის.

— ცისეში? მერე რას ერჩი, შე დალოცვილო, ერთი საწყალი ბიჭია, — გულ-მოკლულად ჭიეთსა დათიკამ.

— საწყალი ბიჭია! — დაცინვით განიმეორა გამომძიებელმა. — საწყალები კი არა, ეშმაკები და «რასზონიკები» ხართ ყველანი, არც კი გრცხვენიათ ასეთი სისამაგლის ჩადენა: აქ შენთვის თოფი გამოურთმევია და აღარ განებებს, იქ სხვისთვის რასტი წაურთმევია

და უარს უთქვამს; და ამას საწყალა კაცი იხამს? მთელს გლეხობასაც სახლს უტყუავთ და ჩვენც გვაწუხებთ თქვენის არამზადობით და კიდევ იმხნათ, ცხესში ჩასმას რას ერჩიო? აბა როგორ გგონიათ, ძარცვა-ჭურჭობისთვის «კამერაში» დაგაბრძნებთ, თუ როგორცა თქვენი საქმე! არც ერთი არა ხარო წაღმართა, არც ერთი! — განრისხებით სთქვას გამომძიებელმა.

დათიკას უნდოდა რაღაცა ეთქვა, მაგრამ გამომძიებელის ასეთმა განსარებას ენა ჩაუგდო: იდგა უშრავად და გაშტერებული მისხერებოდა გამომძიებელის ხელს, რომელიც კალამს მარჯვად მიატყუებდა ქალღვრედ და მშვენიერა ბრილიანტის ბეჭდის ციმციმი ათას-ნახარად გამოჰკრთოდა თითიდან.

— როცა ამ გირაოს გაძლევა გოგია, შეგეხვეწა თუ არა, არ გამამხილოო? — ჰკითხა გამომძიებელმა დათიკას.

— არა. — მოკლედ მიუგო დათიკამ.

გამომძიებელმა ესეც წასწერა, კიდევ რამდენისამე სიტყვით ჰკითხა და ბოლოს უთხრა: ესლა წადი, ჯერ-ჯერობით თავისუფალი ხარო. დათიკა რეტ-დასხმული გამოვიდა გამომძიებლის ოთახიდან. მთელი გზა იმასა ფიქრობდა, რომ რა მასეში გამაბა ივანიკამა... ნათლავ ვი არა, იმასა ნათლულიც რომ დამეკარგოს, მაინც ვერ დავიფიცებო, — გაიფიქრა დათიკამ, — კაცი რომ მოვატყუო, ღმერთს ხომ ვერ მოვატყუებ?!...

ამ ფიქრსა და მწუხარებაში გაატარა დათიკამ მთელი ერთი თვე. ესლა ფიცის შიში ვი აღარ აწუხებდა, იმასა სწუხდა, რომ «უბრალო სული» დაპატიმრებული იყო მისის მიხეზით და ჰეინიცის, როგორ წავიდოდა საქმე.

— არა, თუ მე ეშმაკის სული არ მედგა, რა მრჯიდა, რომ ამ ეშმაკს შეილი მოვანათლენე, — ფიქრობდა დათიკა, — რატომ არ ვიცოდო, ტალახანანი ჯოხის ხელის მოკიდება გამსურიადა და რა წერამ ამიტრია, მე უბედური, რომ სულის წასაწყემედი საქმე ჩამადგინა!...

დათიკას ასე სჯიდა თავის გულში, მაგრამ შინაურებთან ვი ვერ ამხელდა თავის მწუხარებას; როცა მასმა ცოლ-შვილმა გაიგო, დათიკას უჩივლია გოგიასათვის და ამიტომ იგი დაუპატიმრებიათო, ეველამ ერთხმად ჰკითხა, რისთვის უჩივლე გოგიასათ. ახა-

ლი სიძველე კი ჩაურთა ამ ლაშაბრძანებში და საშინლად გაუგებრდა, როცა საქმის ვარაუდობა შეიტყუა.

— გოგოასთან ალალ-მართალია არაინ მეგულებოდა. დიდი ხანია მე იმას ვიცნობდი, ბევრჯერ უვაჭროს ჩემთან და რა ღმერთი გასწორდია, რომ ამისთანა საქმე ჩაუდენი, ან არა და იმ უბედურმა, თუ იკანაკას რასტი წაართვა, ველარ დამადა? — ჰკითხა სიმამრს ასალმა სიძემ.

— არა, როდის მობიშუმათეთ ეს საქმე ასე, რომ ჩვენ არაფერი გაგვიგია? — დაუძაღრა დათიკას ცოლმა.

— არა, რას ხამატივდით, რა თქვენი საქმეა, — გაბრაზებით მიუგო დათიკამ. — ჩემ საქმეში თქვენ არაინ გირეკსთ, თავი დამანებეთ, ვეკლას გთხროთ თავი დამანებეთ.

— მშვიდობიანი დათიკას ასე გაჟავრება ვეკლას ეუცხოვა და მით უმეტეს ასალ სიძეს; ამ წამიდან კრინტიც აღარავის დაუძრავს დათიკასთან ამ საქმის შესახებ.

XXI

სატუსაღოს დიდი დარბაზი საკესე იყო ჰატიმრებით, მაგრამ რომ ვაისმე უცხოეს შეეხება, ვერ იფიქრებდა, თუ ესენი ტყვეები არიანო. ზოგი ნარდს თამაშობდა, ზოგი ბანქოს, ზოგი რას ამბობდა და ზოგი რასა შერბობდა. ისმოდა საშინელი სიცილ-სარსარა, უწმაწური სიტყვები და ოსუნჯობა.

— რას მოგიწყენია, ძმობილო, მოდი ბანქო ვითამაშოთ, — უთხრა ერთმა ჰატიმარმა ასლად მოყვანილს ტუსაღს.

— არა, მე ბანქოს თამაში არ ვაინი, — ნაღვლიანად მიუგო ასლად მოსულმა.

— აბა, იმდერე მანინა, მე წვრილს ვატყვი, ნესტოარი ბანს და შენ მოძახილი ან რომელი ხმაც უფრო კარგად აინი. ჩვენ ადვილად შეგიწყობთ ხმას, შენ დარდი ნუ გაქვს, — განუთქორა იმანემ.

— არც სიძვერა ვაინი.

— აბა იფერსულს დავაბამთ და შენც აგვეყვი.

— არც მაგისი გული მაქვს, — წარბ-შეურთია უხასუსა ასლად მოყვანილმა ჰატიმარმა.

— რას ხაზიკვდი, კაცო, იქნება მგლოვიანრედ არის, — გადმოს-
 ძისა ამხანაგმა ტუსადს და უმარლოდ გაიდრიჭს.

— კაცო, მინდა გაკამსიარულო რითიმე. ასაღ სტუმარს ჰატი-
 კისტემს უნდა, — ზიცილით მიუგო ამხანაგს ჰარეკელმა, მერე გზბრუნდა
 და რეინებით აჭკედლის ფანჯარას მიადგა.

— ბატო, ბატო, ნესტორ, აქ მოდი, ერთი შესედე, როგორ
 მუდადურად გადაწოლილა ეტლში სპირიდონ შრომაძე, აი დედას!...
 თუ ღმერთმა ჰქმნა და გამოკვდი, იცოცხლე მე მაგის ფულებს
 დაკამდე!...

— რა გიშავს, ძმაო, კაცი შენა ხარ, რაი წელიწადი ბატო-
 ნურად იცნობურე, ქუდს ჭერშა აგდებდი ჭონთამის ფულებით და
 ესლა თუ მაგის ფულებიც ხელთ იგდე, შენს ბუღს ძაღლი არ და-
 ჰყუეს. არა, მე რა ღმერთი გამიწურა, რომ რაი ცხენი მოვიპარე
 და იმის ფულიც ვერ ავიღე, — უთხრა ნესტორმა თეოფილეს.

— მას არა-და, მე არ მომეტოლო, აი!...

— რა ამბავში ხართ, — შემოსძისა მესამე ამხანაგმა ფანჯარას-
 თან მდგომთ. — თუ მართალი გინდათ, ჩემსავით ყოხლად ერთიც
 არ მოქრეულხართ: შუადღის დროს აშკარად გზასედ დასკედრა
 და სასქეშიფო ფულის წართმევა ადვილი კი ნუ გგონიათ, მაგრამ
 გახლდით, მე, ეს ბატო, აი! — თავმომწონედ — სთქვა მესამემ და თითი
 მიადო გულჩოდ.

— სადილი, სადილი, — წამობძისეს ტუსადებმა და გაეჭანენ ერთ
 მხარეს.

— რისა გრცხენია, ძმაო, ჩვენ ყველა შენი ამხანაგები ვართ,
 სჭამე, ნუ მოვიწყენია, — ერთხმად უთხრეს ჩუმიდ მუდრომს ტუსადს
 სსებმა.

— არა მშინ, — წყნარად მიუგო ჰატიმარმა.

— თუ არა გშინა, ეს შენი კერმი მე მქონდეს. შენი სასელი?

— გოგია მქვან.

— აბა, ჩემო გოგია, გვიამბე რამე, გამსიარულდი. ცოლ-შვილი
 გყავს? — ჰკითხა ნესტორმა.

— შვილი მყავს, ცოლი არა!

— დედა, ან სსვა ვინმე?

— დედ-მამა შევუს. რად გინდათ, რომ მკითხავთ?

— იმედ გვინდა, რომ მოსხვიტისს მოგიტანს და ჩვენს გვი-
 ზიარებ, — ურცხვად მიუგო ნესტორმა.

— რა მიზეზისთვის დაგიტორეს, გოგია, გვითხარი, — ჰკითხა
 თეოფილემ და ამ კითხვაზე ყველამ ყურები ააღვიძრეს, ახა რას
 იტყვის გოგია ისეთს, რომ ჩვენზე უფრო ვაყვანობა გამოეჩინ-
 ხოსო.

— რისთვის დამიტყუდნენ! მეც არ ვიცი, რისთვის დამიტო-
 რეს, — ამოხსურით მიუგო გოგიამ და თავლები ცრემლით ავესო.

— როგორ არ იცი, ჩვენ ყველამ ვიცით, რა დანაშაულისათ-
 ვისაც შემოგვაბდნეს აქ, და შენ არ იცი, რისთვის მოგიყვანეს?!.. —
 გაკვირვებით ჰკითხა სსვა ჰეტომარმა.

— თქვენ კი იცით, მაგრამ მე არ ვიცი.

— სიზმარში გიპყვანებია, ჩემო გოგია, და ცხადად დაუტყ-
 რისართ... არა, რას ძალავ, ისეთს რას ჩაიდენდი, რომ ჩვენთვის
 გასაკვირველი იყო, — დაუმტა მეოთხემ.

— სიზმარში, სიზმარში, სწორედ რომ სიზმარში ვიყავი,
 და ახლაც სიზმარში ვარ, — საშინელის მწუხარებით სთქვა გოგიამ.

— ახლეთ, კაცო, ჯერ ახალი კაცია, რცხვენია, როცა მოგვე-
 ჩვენა, თითონ გვიამბობს ყველაფერს, — წამოაძახეს სსვა ტუსაღებმა.

— უკაცრავად! მე სასიარტხო არაფერი ჩამიდენია, — გაბედულად
 წამოაძახა გოგიამ და წელში გაიძარტა.

— მამ არა და შენის ფუფით ეკლესია აგიშენებია და იმი-
 ტომ მოგიყვანეს აქ, არა?!.. რას ფიცავ, შვილასან, დღეს იქნება,
 თუ სვალ, ხომ გავიგებთ.

— მე სრულიად არ ვფიცავ, ესლავე ვიტყვი, მაგრამ მე თვი-
 თონ რომ კარგად არაფერი ვიცი, რა გვიამბოთ, — მიუგო გოგიამ და,
 რა ბრალსაც სდებდნენ, უამბო ტუსაღებს.

— არა, სულს ქვეშა სთქვი, რამდენი აიღე იმ რახტში? — ჰკით-
 ხა ნესტორმა გოგიას.

— რამდენს ავიღებდი; რომ გუუბნებით სრულიად ძარტადი
 ვარ ამ საქმეში-მეთქი, არა გჯერათ?

— კაცო, იქნება ჯერ არ გაუსაღებია, — ჩაერთა მეორე.

— ნეტავი მართლაც მაგრე იქმნებოდეს, ჩვენც გვერგება რაძე, —
 არა, გოგია?

— უღმერთები სართ, უსწულოები და ის არის!... ქერდს, ეველას ქერდი ჰგონას, თორემ დაიფერებს, რასაც ეუბნებიან. — საშინე-
 ლის აღელვებით შესძასა გოგიამ ტუსალებს და კიდევ გაშორდა
 იმ ადგილს, სადაც ეს უდარდელი ვაჟბატონება სადილობდნენ და
 ლაზღანდარობდნენ.

— რას გვიფარდები, შვილსახს, რასტი გიშოგნას, ისიც
 დატყუებით, თორემ სსკა სომ არა გაქვს-რა?!

— გოგია, მე ჩქარა გავალ ცხინადან, ცოლი უნდა შევიერთო
 და, თუ ძმა სარ, შენი რასტი მათსოკე. ჩემ საცოლეს რასტით შე-
 კამშულ ცხენს მაუუყვან, — დაიწყო ერთმა პირ-ტიტველამ ზატი-
 მარმა.

— შენ როგორ გენდობა, ბიძაშვილს დუქანა გაუტყეს და
 ფული მოჰპარე! არა, მე მათსოკე, ჩემო გოგია, გავუიდა და როცა
 იმ ფულით ვაქაიფებ, შენც დაგზატიყებ, — დაუმბა სსკა ზატი-
 მარმა.

— არა, რას ჩააჩივდით, მაგ საწყალ კაცს, — უთხრა სსკებს
 ერთმა სანში შესულმა ზატიმარმა, რომელიც აჭამდინ ჩუმიდ იყო. —
 ჩვენ ვი ღირსად ვართ აქ, მაგრამ მაგ კაცის სიმტყუნ-სიმაართლე
 რომ არ იცით, რას აუხარდით და გუფ-საკლავ სიტყვებს ეუბნე-
 ბით? სომ სედავთ ადამიანის ფერი აღარა აქვს, ვინ იცის მაგის
 გულში რა კარამი ტრიალებს, დაეთსოკეთ.

— ეჭვი, ბებერო, შენც მაგრე იკატუნებდა თავს, როცა პირვე-
 ლად აქ შემოვარბმანეს, მაგრამ ახლა შენის პირით ამბობ, რა შვი-
 ლიცა სარ. ეგერ ისე იზამს, დაიცადე, — მიუგო თეოფილემ და უღვა-
 შები გადაგრისა.

ამასობაში სადილიც გაათავეს. ზოგი დასასვენებლად წავო-
 და თავის ღოგინსე, რომელსაც აგურის ისტავი და სეღ დაგებუ-
 ლი ძველი სალიჩა და მუთაქა შეადგენდა და ზოგმა ისევე პანქოს
 თამაში დაიწყო.

გოგია მიმუდარყო ვუთსეში, შუბლზე სელი შემოედო და მდუ-
 ლარებას აფრქვედა.

— სიკვდილი! სიკვდილი ესლა ჩემთვის ხსნა არის. განა შერცხვენაღს სიცოცხლეს. სიკვდილი არა სჯობია: უბედურო ჩემო თავო, რას ელოდი და რა შეგსჯდა!.. გაიფიქრა გოგიამ და ტირილს მწარე სიცილიც თან მოაყოლა.

— რას იტყვი, გოგია? გაგესარდა ერთი ბოთლი ღვინო რომ მოვიგე?— ჰკითხა ჩოფურა პატრიმარმა, რომელმაც მხოლოდ გოგიას სიცილს მოჰქრა თვალი და ცრემლები კი არ დაუნსახეს.

გოგიამ პასუხი არ მისცა ამ სიტუაცე და არც მკითხველს უთქვამს მეტი რამ, რადგან სასუ-გაბრწყინებულნი ჩქარ-ჩქარა ისეკლებდა თითს და ისე ითვლიდა ხანჭოს, რომელიც მეტის ჭეჭვისგან ისე გასქელებული იყო, რომ ძლივს-ღა შორდებოდა ერთმანეთს.

სამის დღის მიუყვანილი იყო სანატრიოში გოგია, როდესაც მას შედამსედგელმა უთხრა, მშობლები მოგივიდა და შენი ნასკა უნდათო...

— უბედურები! რა მოარბენინებდათ ამ სიცივეში,— გაიფიქრა გოგიამ და გულში საშინელი სიბრალული იგრძნო თავისას დედამისას.— მე რომ იმათი რჩევა დამეკურებინა, დღეს ამ უფთასში არ ჩაგვარდებოდი. მე გაკუთმწარე იმ უბედურებს მოსურებულობა, ჩემის ეინანობათ, მაგრამ ესლა რაღა დროს...

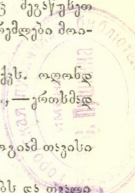
გოგია წენარად წამოდგა და თავ-დასრილი გაჰყვა სატუსაღოს დარაკს.

საცოდაეს ლახარესა და თამარას სიცოცხლის ნიშან-წყალი აღარ ეტეობოდათ: ლახარეს გულზე სელები დაეკრიბა და ცისის კედელს ასტეხოდა. თამარაც იქვე ჩამომჯდარიყო და ცალის სელით თავშალს იმაგრებდა, მერე სელში ხელსახოცში გამოსეული რაღაც ეჭირა. პატარა ნიტროთ ღვინო კუთხეში მადეგათ და ურდი-დნენ გოგიას გამოსულას.

ბერ გამონდა ფერ-მისდილი გოგია, თავ-ჩაქიდეული ისე. თის წენარის ნაბიჯით მოდიოდა, თათქო მაცვალეულს მისდე-სო. სამის დღის ტუსაღობას თავისი ძლიერი კვალი დაეჩნია იმის სასეზედ: თვლები დრმად წასელოდა კვინისში, ყურის ბიბი-ლეობი და ცხვირის წვერი ბიას მიუეკვდა და თი-წვერ-ულეაში

საქართველოს
ლიტერატურის
ინსტიტუტი

რისთვის, რა დანაშაულისთვის კი—არ ვიცი! ეჰ! თქვენ მანც ნუ იჯავრებთ და მე რაც მომივა, ღუთის ნებსა. გეუთო, რაც შევაწუსეთ ჩემის სისუფელით,—უთსრა გოგიამ მშობლებს და ცრემლები მოაწმინდა.

— ნუ სწუსარ, შეილო, შენ ჩვენი დარდი ნუ გაქვს. ოღონდ შენ გვეჯდე და სსვა გასაჭირს ჩვენ არ შეუუშინდებით, — ერთსმად მიუგეს მშობლებმა.

— ის საწყალი ბიჭი როგორ არის? — იკითხა გოგიამ თავისი შეილი.

— კარვად არის, შეილო, ყოველთვის გკითხულობს და თვლია გზისაკენა აქვს, როდის მოვა მამაო.

— შენი ძმები, დედა-შეილობამ, თავს ეკლებიან, — მიუგო თამარამ.

— იცოცხლოს საწყალმა, ჩემს მაგიერად იქნება იმან მანც გასიამონოსთ. ჩემი ძმების იმედი კი მაქვს, საცოდავს ობოლს მიჭსუდავენ, — ნაღვლიანად სთქვა გოგიამ.

— ობოლმა ღმერთმა აშოროს, შეილო, უთსრა ღანჯარემ.

— ობოლია, აბა რა არის, მაგრამ თქვენ იცით.....

— შეილო, ეს საჭანურები და მოხარბული ქათამი მოგიტანე, ეს ღვინო კარგი არ არის, მაგრამ შენც კარვად იცი, თუ რამ მოგვბეჭება, ჩვენ არ ვიღირსებთ. ჭამე, შეილო, და დალიე, შენ გენაცვალოს შენი დედა. ორჯელ დაგამსაჯე შენთან წამოსადები საჭმელი და ორჯელვე ტყულად გამიარა, ბილეთი არ მოგვცეს, შეილო, აქ შემოსასუფელი და ახლაც ისე წამოვიდე, იმედი არ მქონდა თუ გნახავდი!.. რატო გამსდარხარ, ბიჭო, მაგრე, საჭმელს არ გაჭმევენ თუ რა დაგემართა, მითხარი, შენი ჭირიმი, — მღულარების ფრჭვევით შეეკითხა თამარა შეილს.

— საჭმელის მეტი რა არის, მაგრამ ჭამა არ უნდა?!..

— ჭამე, შეილო, ჭამე და ყველაფერს გამოგიგზავნიოთ. შენმა ღორმა გოჭები მოიგო, დღეის სწორისთვის ივარგებს დასაკლავად და შემწვარს გამოგიგზავნი მამა-შენის ხელთ, შენი ჭირიმი.

— რად მინდა, დედა-ჩემო, ტყულად გამომიგზავნი, მაგრამ ჭო, გამოგზავნე, სსვებს ვაჭმევ, მადლია. საცოდავები დანატრულებული არიან ჩვენებურ საჭმელს.

— უნდა ჭამო, ბიჭო, ახა შამშილით რომ თავი მოიკლას, რა გაგიკეთდება. ნუ გეშინია, მტრადნუ გაცნობთან ვიყავი, ყველამ დამამიქდა და რაღა ჩვენთვის გაწყობება ღმერთი, შეილო, — უთხრა ღაზანკემ გოგიას.

— რა ვინა, ასე ვაა-და!...

— დედა-შვილობამ, ამ საწყალ ძამა-შენს არ შეუსვენია ეს ერთი კვირა, რც განთან მაინც იყო და ყველამ ასე თურმე სთქვა, არა-ფერი უჭირსო, მხოლოდ ფულია საჭიროო, და ფულს სადაც იქნება დაკვირდებით და ვაშოვნით.

— თავი დანებეთ, ნურაფერს ნუ ცდილობთ, თუ ღმერთს უნდა, უფულოდაც მეშველება. ბატონი რას ამბობს, თუ იცით, ისიც ესმისება ჩემ მტრებს?

— რა ვინა, შეილო, ის ჩვენს ამბავს არ კითხულობს და ჩვენ რომ მივიდეთ, რა მოსულე ვიქნებით, — მიუგო ღაზანკემ.

— ბავშვები, ბავშვები, ნეტავი ერთხელ კიდევ მაჩვენა და მერე რაც მომივა, აღარ ვინაღვლი, — გულ-დაწყვეტით სთქვა გოგიამ.

— ივანკავა, შეილო, ახლა იმათი ატარ-ბატონი. რა უჭირს, ჩვენ დაგვლუნა, თორემ თავისი საქმე, როგორც უნდოდა, ისე მოაწყუო. თუ ღმერთმა მოჭკითსა, კარგია, თუ არა-და, რა გაეწყობა!..

— თუ გაიკეთ, ნიკოლოზს სომ არ მოკლდინა ქალაქიდან? — ჭკითხა გოგიამ ქაინოსროს უფროსი ვაჟის შესასებ.

— რა ვინა, შეილო.

— ერთი წელიწადია არ მინახავს და მგონი აღარც მეღირსე-ბა იმისი ნახავა; ნეტავი გინდოდე, რას იტყვის, როცა ჩემს ამბავს გაიკებს!..

— რა ვინა, შეილო, რას იტყვის! რაც ერწიოთ, ისა სთქვან. ამასე მეტს რაღას გვიზამენ, — მიუგო თამარამ.

გოგიას უნდოდა რაღაც ეთქვა, მაგრამ მშობლების სანახავად დანიშნული კადა გაიდა, დარაჯმა რაღაც უთხრა და რადგან გოგიამ ვერა გაიგო-რა, თავის გადაქნევით და თვალთ ანიშნა წამოდო.

— მიდინარ, შეილო? — შეკითხნენ გოგიას გულ-დაშსამული მშობლები.

— ახა რა ჩქნა, ხომ სედავო დროა უნდა წახვიდე, ჩემს ნებისედა კი არ გამანერებენ.

— მშვიდობით, ახა თქვენ იცით... გოგიას კიდეუ უნდოდა რამდენისამე სიტყვის თქმა, მაგრამ გული ეელში მოკვდინა, და ცრემლუბი, ეს ერთადერთი შვება ტანჯულის გულისა, მისის მსხვილ წვიმისავით გადმოედინა თვალებზე. სტიროდა როგორც გოგია, ისე მისი დედ-მამა. თვათეული მათგანი ცდილობდა ეთქვა რამ, მაგრამ, თითქო მოულოდნელად დამუნჯდნენო, კერც ერთმა ხმა კერ ამოიღო, თუმცა კი ერთი-მეორის გულის-თქმას ეს საში ადამიანი უსიტყვოდც ძლიან კარგად ჰგონობდნენ...

გოგია და იმისი მშობლები გაშორდნენ ერთმანეთს. სახრალა შეიღმა სანამ კარებს მიუახლოვდებოდა, რამდენჯერმე მოიხედა უკან, რომ კიდეუ დაენახა თავისი მშობლები, რომელნიც, მწარეს ცრემლის მღვრელნი, უძრავად იდგნენ, თითქო ელოდნენ, გოგია ისეუ მობრუნდება ჩვენკენაო, მაგრამ გოგია ძალე მიეფარა კარებს და გულჩათუთქული ლხარუ და თამარ რეც-დასხმელები მოშორდნენ სატუსაღოს მღაღს გაღავანს.

XII

საქმის გარჩევის დღე მოახლოვდა. უმაღლესს სისხლის სასამართლოს, ფიცით უნდა ეკითხა დათიკასათვის ამ საქმის ვითარება.

დათიკას ცოლ-შვილი მხიარულად შემოსდომოდნენ განადგობულ კერას და კასშამსა სჭამდნენ. დათიკა განაპირას იჯდა და ჩიბუხსა სწევდა.

— კაცო, კასშამი არ გინდა? ხვალ ადრე უნდა წახვიდე და უკანშმოდ რომ დაწვე, არ იყარგებს.

— რას ჩამაცოვდი, არ მინდა! — მწერაღად მიუგო დათიკამ ცოლს.

— ბატონო, ხვალ ძლიან ადრე წასასულები ხარ, საუხმის გაკეთებასაც ვერ მოახწობენ, ვინ იცის «ზასუდანია» როდის გათავდება და მიერთვით რამე, თორემ მოგშივდებათ და ლხარაკის თავი აღარ გექმნებათ, — თავაზიანად უთხრა სიმე დათიკას.

ამ სიტუებებზე დათიკას ზასუსა აღარ მიუცია, წამოდგა და კარში გავიდა.

— საკვირველია ამ კაცის საქმე! ამ ბოლოს დროს ისე გამოიგება, რომ ვეღარ ვცნობ; ნეტავი რა დაემართა ვიცოდე! — ნაღვლიანად სთქვა დათიკას ცოლმა.

— რაც მეტი დრო გავა, უფრო მოუმატებს სიავეს, დედაჩემო, კაცი რომ დაბერდება, ერთი-ორად გააგვიუღდება, არ იცი! — მიუგო უფროსმა ქალმა.

— შე დალოცვილო, რაღა ამ ერთ თვეში დაბერდა ასე! მანცა და მანცა არც ისე მოსუცებულა მამა-შენი, რომ სიბერის მიწესი იყოს იმისი ასე ცვალილება. არა, უთუოდ რაღაც აწუხებს, რომ ასე გველ-ნაკებნივით წიწმატობს ყველაფერზე.

ამ დროს დათიკა შემოვიდა და სმა-ამოუღებლად წავიდა საწოლისაკენ.

მთელი დამე უძალოდ გაატარა დათიკამ.

— სვალ ფიცით უნდა მკითხონ, დაღ, ფიცით და მერე რა უნდა ვთქვა! ის, რომ გოგია დამნაშკა-თქო? არა, ამის თქმა არ შემიძლია, მაგრამ იკანაკამ რომ მითხრა ციმიბრში დაგპარტკენ, თუ ჩვენება შესცვალეო!... ღმერთო, რა ცუცხლში ჩამაგდო იმ ოჯახს-დასაქტკვამ, რა მტრობა ჰქონდა ჩემი? განა ამისთვის გვკვლობდი და ვმტომობდი, რომ ამდენის ხნის ნაწკე-ნადაგ ოჯახს მომაშორონ და აგანაკვივით მსრებ-წავრული გამაგზავნონ ციმიბრში?! და თუ სიმაართლე არა ვთქვა, სომ დაიკარგა ის საწყალი ბიჭი!.. მერე ჩემი სული! სომ წავწედი! — გაიფიქრა დათიკამ და უეცრად თვალ-წინ წარმოუდგა ვოჯოხსკით: აგერ თვალ-უწვდენელი სრამი! ღმერთო, ეს ორთქლი რაღა? გუბრია, გუბრია, აღუღებენ. აგერ რქებიანი ემშაკები, როგორ უკეთებენ ცუცხლს! მერე რას ინქარაინ ასე, ვისთვის ამზადებენ ამ საშინელ გენას? — «შენთვის» — ჩამოსმასა იღუმაღმა სმამ. ოჰ! ღმერთო დიდებულო, — დაძახა დათიკამ და მსწრაფლად გადაბრუნდა კედლისაკენ.

— რა დაგემართა, კაცო, კიდევ არა გმინავს? — ჰკითხა ცოლმა, მაგრამ მიკვირი ზასუსა ვერ მაიღო დათიკასაცან.

— ღმერთო ჩემო, რა უნდა შეეღაროს ეს ღა ჩემს მდგომარეობას! — გაიფიქრა დათავამ. — ნუ თუ უსაშუალოა ჩემი საქმე?! დიად უსაშუალოა, უნდა წავწედე, ეს ჟოჯოხეთი ჩემთვის არის გამსაღებელი და არც ამცდება, რაც უნდა გეცადო... რა ძნელია! საწყალი ბიჭი! რა დაუშავებია ჩემთვის? განა გერაჯიბთარის სიანსულით ვერ მოვიხსნებ ამ საქმეს?!

— «გერაჯიბთ» — ჩამოსძახა იმავე ხმამ.

— გერაჯიბთ! — განიმეორა დათავამ. — მეც ვიცი, რომ გერაჯიბთ. ვიცი, ჟოჯოხეთი მომეღოს, მაგრამ ციმბირი საშინელებაა... მერე ჩემი ცოლ-შვილი? ჩემი სამშობლო? არა, ისევე ჟოჯოხეთი, და ციმბირი კი არა, — გულ-გაშფოთებული დათავა კიდევ გადმოხრუნდა მეორე მხარეს.

გერა უკვე ჩანელბუფიყო, მხოლოდ რამდენიმე ნაკვერჩხალი მკრთალად მოხუტავდა ღაღრიღან და ისინი ისე მინელებული და დაფრთხილი, რომ რამდენისამე წუთის შემდეგ სრულიად გაქტრებოდა.

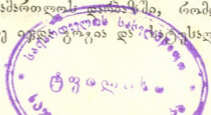
— ეგვლას ტბიღას ძალითა სძინავს. ცუნსღმაც კი მოისვენას: ზეერ როგორ მინეღდა, მაგრამ ჩემი გული კი ვერ ისვენებს და ვერ... რა კენა, რა მიშეღის, რა გამომისნის ამ საშინელის მდგომარეობიღან. — «სიამართლე» — ჩამოსძახა იმავე ხმამ ისე უნებად, რომ დათავამ ამ ფიქრის დათავებაც ვერ მოასწრო.

— სიამართლე, დიადაც რომ სიამართლე, — გაიფიქრა დათავამ და თათქო გულზე დიდი ღოღი ეღო და უცრად მოეხსნაო, ისე თავისუფლად ამოისუნთქა.

დიღას ისე ზღრე ზღვა დათავა, რომ იმის რჯასში მეოფთ ისევე ეძინათ. მას სათითაოღად გადაეღო თვალი ცოლ-შვიღს, ზირჯიბი გადაისახა და გაუღღა გზას.

კარგად გათენებული იყო, როღესაც დათავა მივიღა სასამართლოში, საღაც მას ივანიკა დაუხვდა და თავისებურად დაუწყო რჩევად-ღარბების მიცემა. დათავაც ეთანხმებოღა ივანიკას ზნისა და იმის სიტყვებს იგეზირებდა, რომ ჩვენების მიცემა არ შეშლოდა.

დათავა შევიღა სასამართლოს დარბაზში, რომღის მარცხენა მხარეს დამნაშავეს სკამზე ეღდა და მისი დასჯისას ღოღი და-

რაჟი თოფებსე დაურდნობილები ახლას მოსდგომოდნენ მას. მდენისამე თვის წინად წითლად მოდაყლაყუ ღოყები ესლა უვითლად ჩამოსტენობოდა, სეჯის თითები დასწორილებოდა და ნაცრის-ფერ ფარაჟაში განკეული გოგია ისეთს სანახავს წარმოადგენდა, რომ გულ-ქვითაც სიბრალულს მოტკვიდა იმისი მკვდრის მსგავსი, მაგრამ სათნოების გამომეტყუელი სასე და მშვიდობიანი გამოსედა.

დათიკა შეტკრთა, ტანში საშინელმა ყრუანტელმა დაუარა და ისე გაბრუნდა, რომ არც კი გაუგონია მსაჯულის სიტყვები, რომელითაც იგი საქმის მნიშვნელობას უხსნიდა. დათიკა მასან გამოირკვა ამ ბურანისგან, როდესაც შემოსილი მკვდედი იმ სტოლს მიუახლოვდა, რომელსედაც ჟვარი და სახარება ეწეო და ფიცის აღსრულებას შეუდგა.

დათიკა დაფიცეს და ჩვენების ჩამორთმევა დაიწეო მსაჯულმა. თარჯიმანი აეუდა «ეტაყერკას», აილო სელში კალამი და მოსამართლისა და მომას-უხის სიტყვებს გაფანტებით უგდებდა ყურს.

— შენ დაგიგირავა გოგია მართლამემ რასტის ბალთები?

— არა, ბატონო, — უხასუსა დათიკამ. თარჯიმანმა გადაუთარგმნა მსაჯულს.

— არა?!.. — გაკვირვებით წარმოსთქვა მსაჯულმა. — აბა, ეს ბალთები ვინ წარადგინა «სულში», ვინ უჩივის გოგის, თუ არა შენ?!..

— დაად, მე წარუადგინე და მე ვიჩილე, მაგრამ...

— რისთვის უჩივლე, თოფისათვის განა?

— დაად, მაგრამ ტუეილად ვიჩივლე, იმას არც ბალთები მოუტანია ჩემთვის და არც თოფი წაუღია ჩემგან.

— აბა ვინ მოგცა ეს ბალთები, და ან რისთვის უჩივლე, თუ არას ედავებოდი?

— ვინა, ბატონო, დაუიკარგები ამ საქმისთვის, მაგრამ სიმართლე უნდა ესთქვა: მოყვარემ შემადანა, სულის წასაწემედი საქმე იმან ჩამადგინა. დმერთმა სომ იცის, მე მაგასთან არაფერი საჩივლედი საქმე არა მქონდა, წავწედი მოხურებული კაცი და რაღა გავწეობა... — ცრემლის ღვრით ამბობდა დათიკა.

— ვინ მოყვარემ, ან როგორ იყო, სთქვი ბარემ, — ჰკითხა მსაჯულმა.

— ივანიაჲ შელადემ, იმ ჩემის ცოდვით სჯესემ, იმან...

— ისე ღმერთი უშველის მაგ შენს თავს, შე უტვირთ შენ!.. ისე უნდად წამოიძისა სასესეედ აღმურ-ანთებულმა ივანიაჲმ, რომ სიტყვის დასრულებაც აღარ დაწყალა დათიკას და წინ წამოაღვა სა-
ლაშარაკოდ.

— ბატონო მსაჯულო! კგ ტუელს მოგასსენებსთ. გოგიაჲ დედამამ იფელი მისცა მაგას, უნდათ თავისის შვილის დანაშაულა გააქარწულონ, ამიტომ გთხოვთ....

— შენ ვინ მოგცა ღაშარაკის ნუბ! — შეუტია თარჯიმანმა ივანიაჲს.

— სიძარღეს მოგასსენებთ....

— დახუმი-მუთქი!... — ბრძანების კილოთი განიმეორა თარჯი-
მანმა.

ივანიაჲს ხმა ჩაუწედა, ჩარბები ჩაულურჯდა, სასესე შეკდრის ფერი გადაეღო და გაქვავებულით მდგომი, კელარც დაჟდომის ასერსებდა და კელარც სასამართლოს დაბანადან გასულას.

დათიკა გულ-საკლავად ქქვითინებდა.

— მერე, განაგრძე როგორც იყო საქმე, — უთხრა მსაჯულმა დათიკას. საბრალო მოხუცი ისე იყო აღელვებული, რომ თითქმის ნასეკარ წამს ხმა კელარ ამოიღო; შემდეგ ცრემლები მოიწმინდა, გულზე ხელები დააკრება და მწუნარეს სმით განაგრძო:

— ღიაღ, ივანიაჲმ მომცა რასტის ბაღთები, თხოვნაც იმანვე დაწერინა და მე კი მახიელა. ესლა კი მიეხვდი, რა განზრასკითაც გამაბა ამ მასეში, მაგრამ ღმერთი და ჩემი ცოდ-შვილის ცოდვა არც ამ სოფელს და არც იმ სოფელს არ მოასვენებს მაგას. ჩემი წმინდა მირონის წინაშე შეიქმნეს ზასუხის-მეგებელი, ჩემის ასე შეცდენისათვის და ამ მოსურვებული თავის შერცხვენისათვის, — ცრემლის ღვრითა სთქვა დათიკამ და ხელი წაიკლო სირმასავით თეთრს თმსე.

— თუ იცა, რა განზრასკით ჩაგადენინა ეს საქმე შელადემ? — ქვითხა მსაჯულმა დათიკას.

— ჩემს რასტს ამოვიკებო, — უზასუნა დათიკამ და ზემოდ მოყვანილი ივანიაჲს სიტყვები, რომლითაც მან დათიკა დაარწმუნამ, ეკლავური უამბო და თანაც დასძინა:

— ციმიბრის ღირსი ვარ, ციმიბრისა; არაკითარი ზეტვიანდუ-
ბი მიწეზი არა მატკეს, რომ გამამართლდეს და, რომ კიდევ გამამარ-
თლდეთ, მე არ დაკთანხმდები ასეთს განახენს: შერცხვენელს, ტოლ-
ამსანაგში გამოწვეუტელს და ავანაგის ამოელს სამშობლეს ცის
ქვეშ არ ედგომება და არც მამა-პაპათა სათლავის ღირსია, ბატონო
მსაჯულო, — ამაყად წარმოსთქვა ეს თავისი განახენი დათაკამ.

მსაჯულმა და სანამართლეს წვერებმა ჩურჩული დაიწვეს, მერე
ხდგენ და მერე ოთახში გავიდნენ. ნახევარ საათის შემდეგ ისევ
გამოვიდნენ და განახენიც წავითსეს.

სანამართლეს დაბრუნებში მეოფთა დაღვრემილი სახე მსა-
რულების დიდილმა მოიცვა. გოგია გამართლდა და სალხიც წრთე-
ლის გულით მსარულად და ამ საწყელი კაცის გამართლებას. დათი-
კასა და ივანკას რას მიუსჯიდა სანამართლო, მის განახენს კი აღარ
დაურცადა სალხმა...

XIII

სოფლის საყანე ტრიალ ჭალებზე დალაღული ცხენები ძლივს
მოათრევედნენ ტროიკას, რომელშიაც ორი კაცი იჯდა. ერთი მათგან-
ნი, კარგა ხანში შესული კაცი, გაფაციცებით ჩასტყვერდა თავის
გვერდით მჯდომს უმაწვილს.

— როგორა ხარ, შვილო, ხომ არა სწესარ?

— არა, მაშალო, ძალიან კარგად ვგრძნობ ჩემს თავს. სამ-
შობლეს რომ მოეუახლოვდი, ასე მეონია, სრულიად ავად არა ეყო-
ფილვარ-მეთქი. ძალიან კარგად ჰქვნი, რომ წამომიყვანე, თორემ ერთი
კვირა რომ კიდევ კორპუსში დაგრჩენილიყავი, მე მეონია, აღარ მო-
ვრჩებოდი. ძნელი კია ახლა წამოსვლა, ეგ საძენები მოახლოვებუ-
ლია, მაგრამ რა გაეწეობა, — გულ-დაწვეუტითა სთქვა ახლგაზდა
კადეტმა.

— კარგად იყავი, შვილო, და ყველათვერს მოესწრები.

— რასაკვირველია, იმიტომ წამოვიღე ეს წაგნები, რომ ვიძე-
ცადინო და ეს წელიწადი არ მოკვცდინო. მეონია სახლამდინ ცოტა-
ლა დაგვრჩა, განა? — ჰკითხა უმაწვილმა ძამას.

— აი, შვილო, ამ მინდვრებს რომ გაკვდივით, მეკე სოფელში
იწეება, სეულ სამი კერსი აღარაა ჩვენ სასლამდინ.

— რანაირად მენჭარება ვეკელა ჩვენების ნახკა... შენთვის კი
ანაფერი მიკითხავს სასლის ამბავი, მაგრამ მიკალთ და...—მხია-
რულადა სთქვა ფერ-მისდილმა ემაწვილმა და ჩაფიქრდა.

მამასაც აღარა უთქვამს-რის განუძღა, კტუობოდა, რაღაც ფიქრ-
მა მოიციკა იმისი გონება.

მამაშვილთ ასეთის ჩინუმათ გაიარეს მინდორი; ტროიკამ შეუ-
ხვია მარჯვნივ, შევიდა ტყეში და სასოფლო გზას დაადგა.

— ჩვენს სოფელს რომ ვუხსლოვდები, როგორღაც რეგვარნი
გრძნობა მებადება: სისარული და მწუხარება. სთქვა, მამა-ჩემო, რომ
ვეკელანი კარგად არიან? — გაუბედავის სმით ჰკითხა შვილმა ქანოსსროს.

— ვეკელანი კარგად არიან, შვილო, ავადმყოფობა ღმერთმა გვა-
შოროს, — თამამად მიუგო მამამ.

— კარგი დატემართოს... — წინარადა სთქვა ემაწვილმა და კიდევ ანი-
რობდა რაღაცას თქმას, მაგრამ ამ დროს მარცხენა მხარეს, სოფ-
ლის ვიწრო ბილიკზე მომავალი ხალხის გროვა გამოჩნდა და ემა-
წვილის უურადღებაც იმან მიიქცია.

— ეს ხალხი სად მიდის, რა ამბავია, — გაკვირვებით სთქვა
ემაწვილმა, — სედავ, მამა, აგერ მარცხენით რამოდენა ხალხი მიდის?
ეს დროშები რაღაა, უთუოდ მიცვალებულს მოასვენებენ! ნეტა კინაა
საცოდავი!... უჰ, რამოდენა ხალხი მოჰყვება!...

— ვინ უნდა იყოს! — გაკვირვებით სთქვა ქანოსსრომ და მომა-
კალ ხალხს გულ-მოდგინედ დაუწყო თვალყურება.

— მოიცა, მამილო, ტროიკა დაგაყენოთ და გაკიგოთ, ვინ არის, —
წარბ-შეფრთხა სთქვა ემაწვილმა და ქუდა მოისადა.

ტროიკა გაჩერეს და უცდიდნენ ხალხის მიანსლოვებას. აგერ
მოახლოვდა კიდევაც, გარკვევით ისმის წმიდაო ღმერთო და მის-
თან საერთო ქეთინში მოისმის დედაბრის გულ-საკლავი მოთქმა.

— ღმერთო, ეს რა ამბავია!.. ჩემი ჰატარა შვილები სახთლით
მოუძღვებიან მიცვალებულის ცხედარს! ნუ თუ ის, ის საწყალი მო-
კვდა!.. — აღშორობით წამოიძახა ქანოსსრომ და სჩქაროდ გადასტა
ტროიკიდან.

— ვინ, მამა, ვინ, რა ამბავია?! — გაცრებოთ ჭკითხა შვილმა, მაგრამ მამამ პასუხა აღარ მისცა, საჩქაროდ გაურბა საღვთო. ემაწვილა მან მარდად მოიხსნა პალტო, მიაგდო ტროიკაში და თან გაჭყვა მამას.

— ვინ მოკვდა, მიოხარით? — ჭკითხა საღვთს გულ-გასკეთილმა ემაწვილმა.

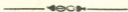
— გოგია მართლად. საცოდავი ნაპატიმრობით იყო და სატყუარად შიშობდა ერთიანად ბოლო მოუღო, — მიუგო საღვთს.

— გოგია?! ჩემი გოგია! — წამოიძახა კადეტმა და გაევიოთ გაქანა კუბოსაკენ.

ცხედარი დაასვენეს. ქაიხოსრო და ნიკოლოზი დაემხნენ გოგიას ცხედარს და გულ-ამოსკვნით დასტიროდნენ. შატარა ბავშვები გვერდით მოუსკუპდნენ მამას და მამა და იმთავითვე საცოდავი დრიალი მორთეს, თითქმის ახლა გაიგეს გოგიას სიკვდილი. საბრალო გოგიას დედ-მამამ ერთი ყოფა დაწიეს გოგიას გასრდილ ნიკოლოზის დანახვას და საღვთში საერთო ქვითინის სმა გაისმა, რომ დესაც ნიკოლოზმა მდუღარეს ცრემლის ღვრითა სთქვა: «ჩემო გოგია, რითი უნდა გადავიხადო შენი ამაგია-ო».

ქაიხოსრო და ნიკოლოზი ძლივს მოაშორა ცხედარს მღვდელმა; საღვთი მიუხსლოვდა კუბოს ასაწევად, მაგრამ მამა-შვილმა ორი კაცი ჩამოაშორეს ცხედარს და კუბოს ასაწევი ტილოები თვითონ გადაიდეს მხარზე. ნიკოლოზი თუმცა აჯად იყო, მაგრამ მაინც სხვის შეუნაცვლებლად მიიტანა თავისის საყვარელის გოგიას კუბო სამარმდე, სადაც ქაიხოსრომ და იმისმა ოთხმა გაყმა გულ-ადუღებით უამბორეს იმათი ოჯახისათვის მშრომელს გოგიას განციკულებს სელს და მდუღარე ცრემლებთან ერთად დააყარეს თითო მუჭა მიწა...

განდევილი

გ ა ნ თ ი ა ლ ი

მოთხრობა ეყისა

ჩვენი მოთხრობა გვიხატავს ბოლგარეთის განთავისუფლების ხანას. ამიტომ მისი დამწერი იძულებული იყო, ორში ერთი აერჩია: ან ხელი აეღო ნამდვილ ისტორიულის ამბების აღწერაზე, ან არა-და სცენაზე გამოეყვანა ისეთი, რომელნიც, შეიძლება, ღღესაც ცოცხალი იყვნენ. განსაკუთრებით ამას მოვერიდებით, ისტორიისა მხოლოდ სურათის ელფერი ავიღეთ და ვეცადებით: ზედმიწევნილის სინამდვილით დაგვექარგა ამ სურათის საზოგადო ადგილზედ ვითარება ჩვენთვის საინტერესო ისტორიულის წამისა. ზოგიერთი მომქმედნი ისტორიული ტიპნი არიან, გარემოების-მიერ დაბადებულნი, იმ გარემოების-მიერ, რომლის წყალობითაც დიდის ხნის მივიწყებული ერი უცბად საპოლიტიკო ცხოვრების ასპარეზზე გამოვიდა. მომქმედთაცა და თვით ადგილებსაც ჩვენს მოთხრობაში სახელები გამოვუცვალეთ. ავტორს უნდოდა მხოლოდ იმ ქვეყნის ელფერი დაეტოვებინა ხელუხლებლად, დაეხატა შინაგანი ვითარება მთელის ისტორიულის პერიოდისა. და ამ ისტორიულ პერიოდის გაცნობა კი ინტერესს მოკლებული არ უნდა იყოს, იმიტომ რომ აქ ლაპარაკი ჩვენს მონათესავე ერს შეეხება.

ავტორმა საჭიროდ დაინახა ეს ორიოდ სიტყვა თვის მოთხრობისათვის წინ წაემძღვარა მკითხველის საუწყებლად, რომ მან ამ მოთხრობაში არც ისტორია ეძებოს და არც ფანტაზია; ავტორი მხოლოდ საზოგადო სურათს ჰხატავს იმ მოძრაობასას, რომელმაც ბოლგარელთ საზოგადოებაში იჩინა თავი მაშინ, როცა ის-ის იყო გარიჟრაჟდა, და რომელიც მოჰყვა ერის ღრმა ძილს, ხუთის საუკუნის განმავლობაში.

I

ერთს დროს სვიატოსლავ იგორევიჩს მეტად შეუყვარდა ბოლგარეთი,—ეს უუშვენიერესი მხარე მთელს ევროპაში. ეს ქვეყანა გადაფენილია ბალკანეთის მთების ორსავე კალთებზე, რომელთა შორისაც ერთი ეგეის ზღვისაკენ დააწყდება, ხოლო მეორე—დუნაისაკენ. ეს კალთები უსწორ-მასწოროდ ეფინება აქეთ და იქით და ამიტომ ხან სერებივით არის ამაღლებული, ხან კიდევ ფართო მთა-ვაკეა, ლელე-ხეობათა-მიერ საესე; მათ შორის მრავლად მირბიან და მიჰქშუიან პატარა ხეენი და მდინარენი. წყარონი ჩუხჩუხებენ, მთის წყალნი აქაფებულნი მისწრაფებიან, თითქო ხტიან კლდიდან კლდეზედაო, და ასე უფოთვენ, ვიდრე დამშვიდებულ მდინარებად არ გადაიქცევიან. ერთ ამისთანა პატარა მდინარეს იანტრა ეწოდება, სათავე მისი შიპკას გასავალ კართანაა, რომელმაც ამ უკანასკნელ ომის დროს ასეთი სახელი გაითქვა, და აი სწორედ ამ მდინარის ნაპირებზედა დევს ორი ქალაქი,—ორივეს ბოლგარეთისათვის დიდდი მნიშვნელობა აქვს: ტირნოვო—ერთ დროს ბოლგარეთის სახელმწიფოს დედა-ქალაქი, და ტირნოვოს ცოტა ზევით, მთებში,—გაბროვო, დედა-ქალაქი და ბუდე გონებრივის მოძრაობისა; პირველად აქედან დაიწყო ერის გამოღვიძება ხანგრძლივის ძილისაგან. იანტრას ჯერ მარცხნივ და მარჯვნივ ბევრი სხვა წყლები უერთდება და სისტოვოს ქვემოდ დუნაის ერთვის. აქედან რუშჩუკამდე ორი მესამედი გზა იმისი, რაც სისტოვოსა და რუშჩუკ შუა არის.

იმ მიდამოს, სადაც იანტრა მიმდინარეობს, დიდი მნიშვნელობა აქვს. მის დაყოლებად გზა მიდის, რომელიც ბალკანეთის მთებზედ გადადის და რომელსაც ყაზანლიყსა, ესკი-ზაგრუსა და შემდეგ ანდრიანოპოლში მიჰყავს მგზავრი. ხოლო იქ, სადაც იანტრა დუნაისს ერთვის, საფოსტო შარა-გზაა; დუნაისს ნაპირებზე მდებარე ქალაქებს—რუშჩუკს, სისტოვოს, ნიკო-

პოლს, რაგოვოს, ორსავე პალანკებს და ვილდინს ეს გზა აერთებს. აქ ოსმალებს მდინარეზე ქვის ხიდიც აუფიათ; ვილაც ცინცარს მის ახლო „მექანე“ (ბაკები) გაუმართავს; კიდევ რამდენსამე კაცს ქოხები მოუხუხულავენია, და ამ გვარად პატარა სოფელი გაშენებულა,—კრივენა. ეს სახელი როგორღაც თავის-თავად გამომტყვარალა, ალბად იმიტომ, რომ ამ ალბას გზა მრუდდება და სხვა მხრივ უხვევს, ან, შეიძლება, იმიტომ, რომ აქ მთები, თითქო რაღასაც დაუმახინჯებიაო, ოკრო-ბოკროდა სდგას, ან, შეიძლება, იმატომაც დარქმეოდეს ეს სახელი, რომ თვით იანტრა ხიდს ქვემოლ მარჯენივ უხვევს და თითქო ყოყმანობსო—ღუნაის შევეურთდე, თუ მის გვერდით, მხარ-და-მხარ ვიდინო და პირ-და-პირ ზღვისაკენ გავსწიოვო. მაგრამ, თუ ვინიცობაა კრივენა ოდესმე დიდ ქალაქად იქცა, გამდიდრდა და სახელი გაითქვა, მაშინ, ათასის წლის შემდეგ, უეჭველია, ისტორიკოსებიც გამოჩნდებიან და საინტერესოდ ექმნებათ ამ სოფლის გაჩენის ამბავი. ეს ადვილად შესაძლებელია. აიღეთ თუნდა ოდესა. ამ ასის წლის წინად განა უბრალო მეთევზეთა სოფელი არ იყო ეს ქალაქი? მაგრამ ეს მომავალის საქმეა. ეხლანდელი კრივენა კი არც მდიდარია, არც არავინ იცნობს და არც ქალაქია. ყოველივე მისი ღირსება—მექანეა, რომელიც მართლ-მორწმუნეთათვის—ყავახანაა, ხოლო ურჯულოთათვის—სამიკიტნო. ეს ორნაირი ხასიათი ამიტომა აქვს, რომ მისი პატრონი ცინცარია,—რომელიც თითქო რუმინელიაო, მაგრამ რუმინელი არ არის, თითქო ბოლგარელი არისო, მაგრამ არც ბოლგარელია, თითქო ფადიშაჰის ქვეშევრდომიაო, მაგრამ არც ესაა. ლაპარაკობს რუმინულად, ბულგარულად, ოსმალურად, რამდენიმე სხვა ენაც კიდევ იცის, თავისი საქმე მშვენიერად ესმის და კარგადაც მიჰყავს, და, გარდა ამისა, კიდევ რაღაცეებს აკეთებს. მაგრამ ამის შესახებ არც რუშჩუკის გუბერნატორმა, არც სისტოვოს ქაიმაქანმა და არც ერთმა ზაფთიმ არაფერი უნდა იცოდეს და არც იციან. ფიქრადაც არ მოუფიქროდა არავის, თუ ის რაიმე საეჭვო „მისთიშულს“ აკეთებდა. ყველანი „მექანჯის“ ეძახდნენ,

ვითომ-და მექანეს პატრონო, თუმცა მისი სახლი მექანე, ე. ი. ბაკები სრულებით არ იყო, რადგან არც თავლა ჰქონდა და არც რამ მიშენებული ფარდული. ჩალით დახურული სახლი ორ თანასწორ ნაწილად განიყოფებოდა. მოაჯირის მარჯვნივ კარგად მოზრდილი ბუხრიანი ოთახი იყო, — შიგ რამდენიმე ხის სკამი იდგა და ხისავე დაზგა, რომლის უკან, რათა ოსმალოთ არ დაენახათ, თაროზე ჭიქებს გვერდით არაყით და მასტიკით საესე ბოთლები ელაგა. ოსმალნი დაზგას უკან ცნობის-მოყვარეობით იჭყიტებოდნენ ხოლმე, თუმცა რჯული მხოლოდ ბუხრის ყურების ნებას აძლევდათ, სადაც დილიდან საღამომდე ნახშირი ღვივოდა, ხოლო ბუხრის რაფაზედ გამწკრივებული იყო ფინჯნები, ლანგრები, ხის ყავადანები, რძიანის ყავით, და რამდენიმე ნარგილე, ყელიან ბოთლების მსგავსი, რომელთაც თავზე თიხის ყალიონები ჰქონდათ დაცობილი და ტყავის ტარები მიბმული. ფანჯრების მაგივრად კედელში ოთხ-კუთხი გამოჭრილები ჰქონდა, საიდანაც სინათლესთან ერთად ჰაერიც შემოდოდა, რადგან მის შემოსვლას არც შუშა უშლიდა და არც სხვა რამ, ზამთარში ხარის ბუშტებ გადაკრულ ჩარჩოებს ჩაუსვამდნენ, ზაფხულში კი ისევ გამოიღებდნენ და სხვენში შეინახავდნენ. ღამ-ღამობით ფანჯრებს შიგნიდან დარაბებით ჰხურავდნენ.

ჩვენის მექანჯის პეტოს თავი-და-თავი მუშტარი მგზავრები იყვნენ. კრიყენის მცხოვრებნიც აძლევდნენ თავის წილ ღალას, სულ უკანასკნელს, ორასს პროცენტს მაინც იმ თანხისას, რომელიც ერთს დროს დაჰხარჯვია ამ დუქნის გაკეთებაზე. მაგრამ ყველაზე მეტი ფული მექანჯის დახლში სიტოვის ბაზრობას ჩადიოდა. ყველა მუსლემინი, ყველა ქრისტიანე ქვევითი, თუ ცხენით მიმავალნი სისტოვოში იანტრის მარჯვნივ, ან შინათკენ დაბრუნებულები, უეჭველად მექანეში შეუხვდნენ, — ზოგი ყავას მოხთხოვდა, ზოგი ერთ-ორ არაყს გადაჰკრავდა, — საბაზროდ მხნეობა და ძალა მოვიკრიბოთო. ბაზრობას პეტო დილიდან საღამომდე საქმეში იყო გართული, მდულარეში ჩაგარდნილ ბუხსავით ფუსფუსებდა და ციბრუტივითა ტრია-

ლებდა. კრივენელი ბიჭიცა ჰყვანდა, დღიურად დაქირავებული, ამ დროს. სხვა დროს-კი ყველაფერს თვითონვე უძღვებოდა. ხანდისხან კიდევ ისეთი დღეც გამოერეოდა, რომ დუქანში კაცი არ შეიხედავდა. მაშინ პეტო სთვლემდა, ოცნებობდა და, როგორც ვესტალებს, ბუხარში გაუქრობელი ცეცხლი ენთო, ამასთანავე ყურები დაცქვეტილი ჰქონდა და ისე განიმახვილა სმენა, რომ მუშტრის მოახლოვებას შორიდანვე შეიტყობდა ხოლმე; მთის გადაღმა ურმის ქრიალს ყურს მოჰკრავდა თუ არა, წამოხტებოდა, ბუხარში ნახშირს შეჰყრიდა, აიღებდა საბერველს და ქვეშიდან ბერვას დაუწყებდა.

იმ დღეს, რა დღიდანაც ჩვენი მოთხრობა იწყება, პეტოს საქმე არა ჰქონდა-რა. დაჯდა სკამზე, ხელები გულზე დაიკრობა და ხანდისხან ხელს იქნევდა. ხელის ქნევის მიზეზი ბუზები იყო, რომელთაც მექანჯი თავისს პირისახეზე თავისუფლად მოგზაურობის ნებას აძლევდა; მხოლოდ არ უნდა მიჰკარებოდნენ ცხვირის იმ მიდამოს, სადაც ცხვირი ზედა ტუჩთან ერთდება. ბუზი ცხვირის ნესტოებს მიუახლოვდებოდა თუ არა, პეტო გამოიღვიძებდა და გაჯავრებით უქშევდა; ხანდისხან ილანძღებოდა კიდევცა და თავის გულში ამბობდა: ნეტავ ვიცოდე, ამ ბუზებს რა უნდათ, რომ ცხვირში მიძვრებიან და უეჭველად უნდათ შეიტყონ, რა ამბავია იქაო?—წარმოიდგინეთ, ბუზებსაც კი დასწამა ჯაშუშობა!

„ფეხვენიქ!“...—დაიბუზლუნა პეტომ და ცხვირის ნესტოები მოიფხანა.

ფანჯრის წინ რაღაც გამოჩნდა. პეტო წამოდგა და ბუხარს მიუახლოვდა. ოთახში ჯერ ერთი კაცი შემოვიდა, იმას მეორე მოჰყვა, მეორეს მესამე, მეოთხე, მეხუთე, მეექვსე და მეშვიდე. სახლის პატრონს ზურგი ისევ შექცეული ჰქონდა, თითქო მთელი მისი ყურადღება ცეცხლის გაჩაღებაზეა მიქცეულიო, ის კი არა თუ, შემოსულები არამცთუ დათვალა, ყველასი შეხედვაც კი მოასწრო. შემოსულები ოსმალთა პოლკის ნიზამები იყვნენ, დუნაის პირად მდებარე ქალაქებში განაწილებულნი. პირველს ნიზამს აფიცრის მუნდირი ეცვა, გულზე აფი-

ცრისავე ნიშანი ჰქონდა, გვერდზე მოკლე ხმალი ეკიდა, ქა-
 მარში რევოლვერი გაერქო, თავზე ფორმის ფოჩიანი წითელი
 ფესი ეხურა, ფეხებზე კიდევ ზონრებით შესაკრავი ფაჩუჩები
 ეცვა. დანარჩენებს მდაბალ ჯარის-კაცთა ტანისამოსი ეცვათ,
 მხოლოდ ერთს მხარზე ნიშანი ჰქონდა, ეტყობოდა, ათისთავი
 ან ონბაში უნდა ყოფილიყო. მათის აფიცრის ჩინი ევროპიელ
 მხედრობის სულ დაბალ ხარისხის აფიცრის ჩინს უდრიდა,—
 ერთის სიტყვით, მილიაზიმი იყო. პირდაპირ შევიდა ოთახში,
 გაჩერდა სკამთან, დაჯდა და მოიკეცა ზედ. ასევე მოიქცა ონ-
 ბაშიც, მხოლოდ ჯერ ზურგიდან აბგა მოიხსნა და თოფი კა-
 რებთან მიაყუდა. სხვებმაც ონბაშს მიჰბადეს. ჩამომწკრივდნენ
 ასე, ყველამ უბიდან ამოიღო ქისა-სათუთუნე და აუჩქარებლივ
 ყალიონის ვსებას შეუდგნენ.

— ათეშ (ცეცხლი)!—დაიძახა, ვინც პირველად მოასწრო
 ყალიონის გავსება თუთუნით.

მექანჯიმ ცეცხლი გააჩაღა და გაღვივებულ ნახშირზე
 წყალით სავსე ყავადანი დასდგა. მერე ქამრიდან მაშა გამოიძ-
 რო, დასწვდა ანთებულს ნახშირს და ოსმალოს მიაწოდა. ამა-
 ვე სახით მიაწოდა მეორეს, მესამეს, მეოთხეს—სულ უკანასკნე-
 ლამდე. შვიდნივე ყალიონიდან თამბაქოს ბოლს ბოლქვა-ბოლ-
 ქვად უშვებდნენ.

— ბირ აზ ყავე,—უგულოდ წამოიძახა მილიაზიმმა.

ერთი ყავე მოიტაო, ესე იგი, უფროსმა ერთი ფინჯანი
 შავი ყავა მოითხოვა. მექანჯიმ დიდ თუნუქის ყავადანიდან
 ცოტაოდენი წყალი პატარა ყავადანში გადაასხა და ცეცხლ-
 ზე შემოსდგა; როცა წყალი ცოტათი წამოდუღდა, ერთი კოვ-
 ზი დაფქული ყავა ჩაჰყარა და ხელახლა ცეცხლზე შემოსდგა;
 წამოდუღა ერთხელ, ორჯერ, სამჯერ; მერე აიღო ლანგარი,
 ზედ პაწაწინა ფინჯანი დადგა თუნუქის ლამბაქზე, მეორე ხე-
 ლით კიდევ ყავადანი აიღო, მივიდა მილიაზიმთან, დაასხა და
 შესთავაზა სასმელი, რომელსაც ზოგიერთნი ნექტარს უწოდებ-
 ნენ, თუმცა მთლად გასქელებული იყო. ოსმალომ ფინჯანი
 ფრთხილად აიღო, დასწვდა ტუჩებით და ჰაერთან ერთად სას-

მელზე გადაფენილი სისქეც შეისუტა. ლექის ზემო ნაწილი შეხვრიტა თუ არა, გამოცდილ გასტრონომსავეით, თითქო რასმე გემრიელ საჭმელს პირში ვიდებო, პირი ჩაიტკაბარუნა, მერე გულზე ხელი დაისვა და თან ბოლს უშვებდა, თან ყავას შეექცეოდა.

ხელქვეითთაც უფროსს მიჰბაძეს და სათითაოდ ყველამ მოითხოვა ყავა. მექანჯიმ ყველა დააკმაყოფილა, მერე ბუხართან აიტუხა, ხელები გულზე დაიკრიბა და სხვა ბრძანების ასრულებას ან ლაპარაკს ლოდინი დაუწყო. მეტი არაფერი უბრძანებიათ. მაგრამ ცოტა ხნის უკან პეტოსა და მილიაზიმს შორის ლაპარაკი ჩამოვარდა. ჯერ კი ჩვეულებრივი ჭამ გელდა და საფეთ გელდა სთქვეს. მერე მილიაზიმმა ჰკითხა:

— ნე ვარ, ნე ექ (თქვენში რა ამბავია)?

— სევ ბაღად, ეფენდიმ (შენ თვითონ მოგეხსენება, ბატონო), — უპასუხა პეტომ.

მილიაზიმმა ჩიბუხი პირში ჩაიდო, მოსწია, პირიდან ბოლი გამოუშვა და ხელახლა ჰკითხა:

— ამ შენს ყავახანაში ბევრი ხალხი შემოდის?

— ასე, ხან ბევრი, ხან ცოტა.

— არ იცი, სადაურები არიან?

— უფრო ხშირად ა იმ... — და რამდენიმე ახლო-მახლო სოფლები დაუსახელა.

— არ იცნობ შენს მუშტრებს?

— ზოგს ვიცნობ, ზოგს არა.

— არ იცნობ... ჰა?

პეტომ მხრები შეიშმუშნა, — უცნობებზე არაფრის თქმა არ შემძლიანო.

— კარგი და... — ჩააცვიდა მილიაზიმი.

— განა იანტრა, რაც ცხვარი მის სასმელად მიდის, ყველასა ჰკითხავს მათს ამბავსა?

— მართალია, — დაეთანხმა მილიაზიმი, — მაგრამ შენ ხომ იანტრა არა ხარ?

— აქაც ისეა. ხალხი ჩემთან ხომ არ მოდის, — ყავის სასმელად მოდის.

— არაყისთვისაც ხო შემოდინან?

— მართლ-მორწმუნენი ყავისათვის მოდიან, რაიები *) კი—
 არაყისათვის.

— მერე, რაიაც ჩუმიდა სვამს, არას ამბობს?

— ხან ჩუმიდაა, ხან არა.

— ჰო-და, როცა ჩუმიად არ არის, მაშინ რაო!

— მაშინ ლაპარაკობს, ეფენდიმ.

— შენ ხომ სულელი არა ხარ...—გააწყვეტინა სიტყვა
 მილიაზიმმა, რომელსაც უნდოდა რაღაც შეეტყო.—შენ კვე-
 ანი კაცი ხარ და ყურისგდებაც შეგიძლია.

— რა თქმა უნდა,—უპასუხა პეტომ კმაყოფილის ღიმი-
 ლით.

— მაშ, რა გაიგონე?

— ეჰ, ეფენდიმ!—უპასუხა მექანჯიმ და ხელი გაიქნია:—
 იმდენი ფარა (წვრილი ფული) რო მომცა, რამდენი სიტყვაც
 ჩემს ცალს ყურში შედის და მეორე ყურიდან გადის, მაშინ
 ჩემისთანა მდიდარი კაცი მთელს დედა-მიწის ზურგზე არავინ
 იქმნებოდა.

— ჰმ...—ოსმალომ თავი გააქნივ-გამოაქნია.

— ყურს ვუგდებ, მაგრამ არ მესმის... ეგ ჩემი საქმე არ
 არის.

— ჰმ...—ბურტყუნებდა მილიაზიმი:—მაგრამ... ხომ უყუ-
 რებ?

— რა თქმა უნდა...

— როგორ?...—განაგრძო გამოკითხვა ოსმალომ.

მექანჯიმ მხრები ისევ შეიშმუშნა.

— „კომიტა“ ხომ არ გინახავს?

— ეგ რაღა?...—ჰკითხა პეტომ.

— კომიტა... ჰმ... არც მე ვიცი კარგად,—უპასუხა მილი-
 აზიმმა და თვალეზით სალდათებს დაეკითხა.

— კომიტა...—სთქვა ერთმა და მოსწია ნაფაზით ნარგი-
 ლიდან.

*) რაია—ურწმუნო; ოსმალები კერძოდ ბოლგარულთ ეძახდნენ ამ სახელს.

— კომიტა...—განიმეორა მეორემ, დაიხარა და სკამს ჩი-
ბუხით კაკუნი დაუწყო...

— კომიტა...—წარმოსთქვა მესამემ და ჩაფიქრდა.

— ერთგვარი ესნაფა (ხელობა) უნდა იყოს,—ბრძნულად
განმარტა მილიაზიმმა.

საღდათებმაც კვერი დაუკრეს. თანხმობის ნიშნად, თავის
კანტურს მოჰყვენენ; მექანჯი ვერ მიხვდა და ვერცა სთქვა რა-
მე, სახეზე გულგრილობა ეტყობოდა, აცა კიდევ რას იტყვი-
ანო.

— ერთგვარი ესნაფაა, —განიმეორა მილიაზიმმა და პე-
ტოს მიუბრუნდა.

— შეიძლება ესნაფიც იყვეს...

— ახლა იცი?

— თვითონ უკეთ იცი, ეფენდიმ.

— სს...—წაიჩურჩულა ოსმალომ და თავი გაიქნია.

— ამისთანა ესნაფისათვის კაცს აფსუში (სატუსალოში)
ამწყვდევენ, ახრჩობენ და თავსაცა სჭრიან... ახლა იცი?

— ფიეე!..—გაიკვირვა პეტომ და თავის ქნევა დაიწყო.—
მე კი რამ ალაფრანკა (უცხოური) ხელობა მეგონა.

— არა, ეს ის არ არის.

— მაშ რაა?

— აღბად რამე ა-ლა-ფრანკაა... რაღაც მასტაშულია...
ერთის სიტყვით, კომიტაა...

— ჰმმ...—ამოიოხრა მექანჯიმ.

— ჩვენც ამისთვისა ვართ გამოგზავნილები და შენს მე-
ქანეში დავრჩებით, კომიტას თვალყური უნდა ვადევნოთ.

პეტომ არა უპასუხა-რა. ოთახში სიჩუმე ჩამოვარდა. მე-
რე მილიაზიმი ონბაშს მიუბრუნდა.

— გეთაყვა, დარაჯი დააყენე და აუხსენი, როგორ უნ-
და მოიქცეს.

— ეჰე?..—ორჩოფობდა ონბაში:—რა ავუხსნა, რაც არ
ვიცი?

— ხიდს უყუროს, და, როცა კომიტას მსგავსს რასმე დაინახავს, გააჩეროს და სხვებსაც დაუძახოს... გაიგე?

— მესმის, ეფენდიმ, — უპასუხა ონბაშმა და წამსვე ერთს სალდათს დაუძახა. ესეც წამოდგა, ჩაიცვა ფოსტლები, ხელში თოფი დაიჭირა და ბრძანებას უცდიდა. ონბაშმა გარედ გაიყვანა, ხმა-მალლა დარიგება მისცა კომიტას შესაწებ და მერე უკანვე დაბრუნდა.

— ამბავი?... — ჰკითხა მილიაზიმმა.

— ყველაფერი რიგზეა, ეფენდიმ. ხიდი აქ არის და დარაჯი კიდევ იქა დგას, — სთქვა ესა და ხელით ანიშნა, სად დარაჯორაო. — თავიცი კი ვერ გაირბენს ისე, რომ დარაჯმა ვერ შეამჩნიოს.

— თავეს ვინ დაეძებს, თავგმა კი არა, ძალღმაც გაიაროს, კატამაც გაიაროს და კაცებმაც, ოღონდ კომიტა კი ხელიდან არ წაგვივიდეს-და...

— სად წაგვივა! — უპასუხა ონბაშმა და სკამზე ჩამოჯდა: — თუ სხვა გზით არ გავგეზავრა.

— დარაჯები ყველგან დააყენე, ჩემო კარგო.

ამის შემდეგ ხანგრძლივი სიჩუმე ჩამოვარდა და ოსმალონი ფიქრს მიეცნენ. ამათსავით არავის ეხერხება ფიქრი, გარინდება და ფიქრი. ყველანი კედლის გასწვრივ ისხდნენ. მექანჯიმ ფინჯნები თავის ალაგას დააწყო, ცეცხლი გაჩხრიკა, ნაკვერცხლები ნაცარში გაახვია, წყალით სავსე თუნუქის ჭურჭელი ისე დადგა, რომ ცხელი ყოფილიყო წყალი შიგა, მერე გარედ გაიხედა, ფეშტეშალით ცხვირი მოიხოცა, ჩიბუხი თამბაქოთი გატენა, მილიაზიმის გვერდთ დაჯდა და ამოიოხრა.

— ვაი ჩვენი ბრალიცა, ეფენდიმ.

— რა იყო?

— ცუდი დრო დადგა.

— როგორა?

— როგორა და ისე, რომ ისეთს ხელობას დაადგენ, რისთვისაც საპურობილეში ამწყვდევენ, ახრზობენ და თავებსაცას სჭრიან.

— მართალია.

— წინედ ასე არ იყო.

— მართალია.

— საპრობილეში მხოლოდ ავაზაკებსა სხამდნენ, მართა იმათ თუ ჩამოახრჩობდნენ.

— მაშ!

— შეიძლება, კომიტა და ავაზაკობა ერთი და იგივე იყოს?

— სსს...—უთხრა მილიაზიმმა:—ერთი და იგივე არ არის.

— თუ ერთი და იგივე არ არის, საპრობილეში რად ამ-
წყვდევნენ, ან რად ახრჩობენ?

— ფაღიშაჰი ასე გვიბრძანებს, ჯანემ... და, რასაც ის გვი-
ბრძანებს, უნდა ავასრულოთ, არ შეიძლება.

— ოღონდაც, —დაეთანხმა მექანჯი.

— შენის თავის მოჭრა რო მიბრძანონ, ჯანემ, მეც ცუღს
ავიღებდი და თავს გაგაგდებინებდი, გესმის?

— რა თქმა უნდა... მაგრამ ჩემი თავი ვის რად უნდა?

— ამას ნუ იტყვი, ჯანემ.

— ფაღიშაჰი ხომ მე სრულებით არ მიცნობს?

— როგორ არ გიცნობს?—შეეპასუხა მიალიზიმი.

— თვალითაც არ უნახვივარ.

— ყური მიგდევ, გითხრა. ზაფთია (ქანდარმი) ხო გიცნობს?

— მიცნობს, —უპასუხა პეტომა.

— ახლა მიყურე: წარმოიდგინე, ზაფთიმ შენი ამბავი აღას
უთხრა, აღამ—მუღირს, მუღირმა—ქაიმაქანს, ქაიმაქანმა—ფა-
შას, ფაშამ—დიდ ვეზირს, და დიდმა ვეზირმა კიდევ—ფაღიშაჰს.
ამ გვარად, ფაღიშაჰმა ყველაფერი იცის და ყველას იცნობს,
და შენი სიკვდილი რომ მოინდომოს, ერთს კი ეტყვის დიდ
ვეზირს: „კრივენელ მექანჯის თავი მომიტანეთო“, და შენი თა-
ვი მაშინადვე, ტომარაში ჩადებულთ, პირდაპირ სტამბოლში
გაგორდებოდა. ბილირ სენ (გესმის)?

— ბილერამ...—უპასუხა პეტომ და ადგომა დააპირა.

— მოიცა, —უთხრა მილიაზიმმა:—წადი სოფელში და ჩაბ-
ბაჯს (მამასახლისს) უთხარი, მილიაზიმი ექვსის ნიზამითურთ მო-

ვიდა, და კრივენელებმა უნდა ასვან-აქამონ-თქო; ფადიშაჰს იმიტომ კი არ ვემსახურებით, რომ მშვიგრები ვიყვნეთ.

— ბატონი ბრძანდები, — უპასუხა მექანჯიმ.

ოსმალოების ბატონობის დროს ჩვეულება იყო, ყველა გამვლელს, რა კი მამასახლისს „თესქერს“ (პასპორტს) წარუდგენდა, ნება ჰქონდა საზოგადოების ხარჯით სამი დღე ეცხოვრა: საზოგადოება ვალდებული იყო ბინა და სასმელ-საქმელი უსასყიდლოდ ეძლია. ოსმალების სამოქალაქო და სამხედრო მოხელენი ამ ჩვეულებით ყოველთვის სარგებლობდნენ. ჯარს მხოლოდ ყაზარმებში ეძლეოდა სურსათი; სოფლად გაგზავნილ რაზმებს კი საზოგადოება არჩენდა რიგ-რიგით, — ერთ დღეს ერთის გლეხის ხარჯი იყო, მეორე დღეს — მეორესი და სხვ. ამ გვარად, მილიაზიმმა პეტოს, მამასახლისთან რომ გზავნიდა, ისიც გააგებინა, — იცოდე, შენც კრივენელი ხარ, სხვებთან ერთად რიგში შენც უნდა ჩადგე და, როგორც სახლის უფროსი, რომელთანაც სტუმრები ჩამოვხდით, უნდა გვარჩინოვო. მექანჯი მიხვდა, საქმე რაშიაც იყო, მამასახლისთან აღარ წავიდა, მხოლოდ მეორე ოთახში გავიდა და ცოლს უთხრა — სალდათებისათვის საქმელი უნდა დავამზადოთო. მისი ცოლი და ქალი მაშინვე საქმეს შეუდგნენ.

ის ნაწილი სახლისა, სადაც მექანჯის სახლობა ცხოვრობდა, ყავახანასაგან ცოტათი განსხვავდებოდა თავისის მორთულობით. ოთახი დიდი იყო, შიგ არც სელები იდგა, რასაც მდიდარ კაცის სახლში ნახავთ, არც სკამები, არც სხვა რამ დასაჯდომი. ერთად-ერთი ნივთი, დურგლის ხელით ვაკეთებული, — დაბალი და რგვალი მაგიდა იყო, კედელთან მიყუდებული, და თაროები, სადაც ჯამჭურჭელი ელაგა. დაფლეთილი ქილობები იატაკს ძლივსა ჰფარავდა, კედელთან მუთაქები ელაგა, დაგროვილი მატყლ-შერეულ ბუჩოთი გატენილები, ზედ ერთის მხრით აღისფერ ზოლებიანი ჩითი ეკრა, საეჭვო სისუფთავისა. ერთ კედელთან განიერ ქვაზედ ბუხარი იყო და შიგ გასაყრელები ჰქონდა ჩატანებული, რაზედაც ჯაჭვები იყო მობმული და ზედ სპილენძის ქვაბები ეკიდა. კართან ხის მსხვილ ლურსმანზე

წყალით სავსე ქვაბი და თუნუქის ტოლი იყო დაკიდული. აი ასეთი სახე ჰქონდა იმ ოთახს, რომელიც ერთსა და იმავე დროს სამზარეულოც იყო, საწოლიცა, პურის საქმელი ოთახიცა და სასტუმროც.

შიგ სამი სხვა-და-სხვა ასაკის ქალი იყო: დაბერებული, მოწითული და ახალ-გაზდა. ბებერი ძირს იჯდა და მატყლს ართავდა; სიყმაწვილის ღირსეული წარმომადგენელი, ცხრამეტისა თუ ოცის წლის ქალი, ღონიერი და ჯან-მრთელი, დედაბრის გვერდთ იყო მოკალათებული და შალსა ჰქარგავდა წითელის ქალღმერთს; მოწითული დედა-კაცი დიასახლისობდა. როცა ნიზამები შემოდრიოდნენ, ოთახის კარი ღია იყო, და დიასახლისმა საჩქაროდ მიხურა.

— რა იყო?—ჰკითხა დედა-ბერმა.

— ასქედლააჩუბა (საღდათები) არიან.

დედაბერმა ნაღვლიანად გადაჰხედა ახალგაზდა ქალს. სამივე ქალი გულ-დასმით ყურს უგდებდნენ და შეშინებით უყურებდნენ საიდუმლო კარს, უკანა კედელში დატანებულს; მაგრამ როცა მოაჯირზე ფეხის ხმა მისწყდა, ესენიც დამშვიდდნენ.

— ალბად, სისტოვოდან რუშუკში მიდიან, ან რუშუკიდან სისტოვოში, — შენიშნა დიასახლისმა, — ყავას დალევენ და წავლენ.

— ღმერთმა ინებოს! — სთქვა დედაბერმა. — მაგრამ...

— რა იყო, დიდედა? — დაეკითხა ქალი, რაკი შენიშნა, რომ დედა-ბერი სიტყვას ვერ ათავებდა.

— ასქერს ყოველთვის უბედურება მოაქვს...

— ესე იგი, როცა ძარცვავს, არა?

— ასქერს ყოველთვის უბედურება მოაქვს... — განიმეორა დედაბერმა.

— აქ ხომ არ დარჩებიან? წავლენ.

— წავლენ!... შეიძლება, წავიდნენ კიდევცა... ნეტავი არ იქნება, წავიდნენ!.. მაგრამ მათი დანახვა, როგორც საფლავიდან წამოადგარ და ცოცხლებთან მიმავალ შვედარისა, — ცუდი ნიშანია.

— დიდდავ, დიდდავ!..— იმეორებდა შეშინებული ქალი.

— აქ რაღა უნდათ, ნეტავ ვიცოდეთ, რუშჩუკსა და ან სისტოვოში ვერ დადგებიან, თუ კი იქ კარგად ეცხოვრებათ!

— ხომ იცი, შვილო, სისტოვიდან რუშჩუკში მიმავალი გზა ჩვენს წინ გაივლის.— შენიშნა დიასახლისმა. ეტყობა, მიხვდა, ნიზამებისთვის საქმლის კეთება დაგვიჭირდებაო, და ბუხართან ფუსფუსებდა.

— ასქერს ყოველთვის უბედურება მოაქვს,— დაატანა დედაბერმა და გაჩუმდა. იმას პასუხიც კი არ გაუცია დიასახლისისათვის, როცა მან, ფეხის-ხმის გაგონებაზე, ფანჯარაში გაიხედა და სთქვა, მექანის წინ დარაჯი დაუყენებიათო. დედაბერმა ამოიოხრა მხოლოდ.

პეტო დერეფანში შემოვიდა და ცოლს მიუბრუნდა:

— აბა, ჩქარა შვილის კაცის სუფრა. მარტიკა სალამოზე დრაგანიცაში წავიდეს.

დიასახლისს ყოველივე სანოვაგე მზადა ჰქონდა; მაშასადამე, მჭადის ცხობას უნდა შესდგომოდა, მხოლოდ ამასაც მალე გამოაცხობდა. სანამ სხვა საქმელები კეთდებოდა, ქალმა ცომი მოზილა, დიასახლისმა კოვზის ტარით კიდევ კარგად დაზილა, კერა გაწმინდა, შესდო შიგ, ზედ ნაცარი მოაყარა და სუფრის გაშლას შეუდგა. ხონჩას სუფრა გადააფარა, ზედ სუფრის ოდენივე ლანგარი დადგა, და ლანგარზე კიდევ: სამარილე, საპილპილე, რამდენიმე პატარა თევში,— ერთზე შემწვარი მუხუდო ეყარა, მეორეზე კიდევ ზეთის-ხილი; გარდა ამისა დააწყო ხის კოვზები, შუაში კიდევ ერთი სინი თავ-მოდგმული ფლავი დადგა. როცა ყველაფერი დამზადა, დიასახლისი დედას მიუბრუნდა:

— დედა!

დედაბერი წამოდგა, თითისტარი გადასდო, ხელში ხონჩა დაიჭირა და აივანზე გამოვიდა; აქ მექანჯი მიეგება.

— გარედა სჭამენ,— უთხრა პეტომ.

დედაბერი გაჩერდა და უცდიდა, სანამ მთელმა რაზმმა წინ არ გაუარა. სულ ბოლოს მიმავალი მიალიზიმი დედაბერს დააკქერდა და პეტოსა ჰკითხა:

— კაცო-და, არც ყმაწვილი ქალი გყავს და არც ქალი-
 შვილი?

— არა, ეფენდიმ.

— ჯანემ, შენ ხო ცოლიანი ხარ?—დაეკითხა ოსმალო, როცა მექანის გვერდთ მდგარ კაკალს დაუპირდაპირდა.

— ევეთ (ღიახ), ეფენდიმ,—უპასუხა პეტომ.

— მაშ რატომ შენს ცოლს არ მოაქვს საქმელი?

— ჩემი ბებუა უჭეიფოდ არის.

და სიტყვა „ბებერი“ მკაფიოდ წარმოსთქვა, რომ მილია-
 ზიმი მიეხვედრებინა—ჩემი ცოლი ახალგაზდა არ არისო, ამი-
 ტომ რომ ოსმალები გათხოვილს ქალებს უფრო ეტანებიან,
 ვიდრე გასათხოვრებსა. მას შემდეგ, რაც აბდულ-მეჯიდის თან-
 ზამათი გამოიცა, კანონი გასათხოვარ ქალებს მფარვე-
 ლობდა, და, მაშასადამე, ისეთის დაბალ ხარისხოვან აფიცრი-
 სათვის, როგორც მილიაზიმი იყო, მათთან საქმის დაჭერა ისე
 ადვილად ჩასაფარცხი არ იყო. მაღალ ხარისხოვან მოხელეთ,
 რა თქმა უნდა, კანონის დარღვევა შეეძლოთ, მაგრამ მილია-
 ზიმს კი ამისთანა საქციელისათვის დაუსჯელად არ გაუშვებდ-
 ნენ. ზოგიერთ ამისთანა ვაჭბატონების სამაგალითო დასჯამ
 მათს თავგასულობას აღვირი ამოსდო, და მას შემდეგ გასათხოვარ
 ქალებს მაინც ფრთხილად ეპყრობოდნენ. ეს კანონი გათხო-
 ვილებს არ შეეხებოდა, ისინი, გაბატონებულ ხალხის აზრით,
 საზოგადო საკუთრებად ითვლებოდნენ.

მილიაზიმმა და ნიზამებმა შუაში სუფრა გაიშალეს და
 გარს შემოუხსდნენ კაკლის ჩეროს ქვეშ; მექანჯიმ დედაბერს
 ხონჩა გამოართვა და შუაში ჩაუდგა. დედაბერმა ხელსახოცში
 გახვეული მქადი მიუტანა, მექანჯი კი საპნისა, წყლისა და
 ტასტის მოსატანად წავიდა. დაიბანეს ხელები. მქადი მილიაზიმს
 გადასცეს. ამანაც გასტეხა და ყველას ცხელ-ცხელი ნაჭრები
 წინ დაუდო. ოსმალონი თითების ბერვით სტეხდნენ მქადსა,
 ასორსოლავებდნენ და ჰყლაპავდნენ. ამისთანა გუნდები ერთმა
 ორი ჩაყლაპა, მეორემ—სამი. ბოლოს, მილიაზიმმა ხელით ფლა-
 ვის ჭამა დაიწყო და ამით თავისს ხელ-ქვეითებს ანიშნა, აბა

თქვენც შეექცითო. ესენიც მაღიანად საქმელს შეუდგნენ. ყველანი ჭამაში იყვნენ გართულნი. ხანდახან წყალს დააყოლებდნენ ზედ ფლავს და ღოქსაც ერთმანერთს აწვდიდნენ.

II

კრივენას მექანეს გვერდით, კაკლის ჩეროს ქვეშ, ხონთქრის მხედარნი მაღიანად ილუკმებოდნენ. პეტო გულუხვობდა, თუმცა ძალიან კარგად იცოდა, რომ ყველა ამისათვის გროშსაც ვერ მიიღებდა. დიასახლისმა მარტო ფლავი იმდენი გააკეთა, რომ შვიდს კაცს შეეძლოთ ყელამდე გამაძლარიყვნენ. მაგრამ ფლავი მხოლოდ პირველი კერძი იყო. იმის შემდეგ სუფრაზე „ჩორბა“ გაჩნდა: ეს გახლდათ მუავე წვენი, ნაღბიანი, რომელშიაც ხორცის ნაჭრები ტივტივებდა; ჩორბას სოუსი მოჰყვა, თათრულ პილპილ მოყრილი; კვერცხებს შემწვარი თიქნის ხორცი მოჰყვა. ოსმალებმა გაიხსნეს მუნდირები და ყველაფერი, რის გახსნაც კი შეიძლებოდა; დინჯად, სვენებ-სვენებით, მაგრამ გულმოდგინედ. აქრობდნენ ღვთის მოწყალებასა, სცდილობდნენ ჯამებში არა დარჩენილიყო-რა. ოხრავდნენ, ქშინავდნენ, მუცლებს იბრუნებდნენ, საქმეს კი მაინც კეთილ-სინი-დისიერად ასრულებდნენ. თავ-დგომად დედაბერი და თვითონ მექანჯი იყვნენ: დედაბერს ჯამები მიჰქონდა და მოჰქონდა, ხოლო პეტო ცარიელებს აცლიდა და სუფრაზე სავსეებსა სდგამდა.

პურის ჭამის დროს ხილზე უცბად რამდენიმე კაცი გამოჩნდა. ყველაზე უწინ ონბაშმა დაინახა; მილიაზიმს ფრთხილად იდაყვი წაჰკრა.

— შეხედე!

— რა იყო, ჩემო კარგო?—დაეკითხა მილიაზიმი და ხილს გადაავლო თვალი:—ვიღაც კაცებია...

— კომიტა ხომ არ არის?—წასჩურჩულა ონბაშმა.

— იმასაც ვნახავ... ჩვენს პირდაპირ არ უნდა გაიარონ?

მგზავრებიც მალე მიუახლოვდნენ. თორმეტიოდე კაცი იქნებოდა, ორისავე სქესისა. სამი ბავშვი თვითონვე მოდიოდნენ;

ორი უსუსური, მსხვილ ტილოს ნაჭრებში გახვეული, დედაკაცებს ზურგით მოჰყავდათ; კიდევ სამი ქალი რის ვაივაგლახით მოათრევდნენ ჭუჭყიან ფოტებში გახვეულ ბარგსა. ერთ მოხუცებულ დედაკაცს ხელში გრძელი ჯოხი დაეჭირა, და, იმაზე დაყრდომილი, ძლივას ადგამდა ფეხებს; ერთი კაცი სახედარს მოერეკებოდა, და ორი სხვა კიდევ გვერდთ მოსდევდნენ.

— ჩანგანღაან (ბოშები), — სთქვა ონბაშმა.

— ნახე, აბა კომიტას რა მიუგავს, — უპასუხა მილიაზიმმა.

ბოშები ახლოს მივიდნენ და გაჩერდნენ. დედაკაცებმა ბარგი მოიხსნეს და ძირს დასდვეს. ოსმალების წინ გამოიქიმნენ, რაზმად დაეწყვნენ; კაცმა მართალი უნდა სთქვას, რომ რაზმს არც წეს-რიგი რამ ეტყობოდა, არც რიგიანი დარაზმულობა, მაინც ყველამ — ქალმა თუ კაცმა, დიდმა თუ პატარამ, ერთის სიტყვით, ყველამ, იმ სუფრას მიაპყრა თვალები, რომელსაც ხონთქრის მხედარნი უსხდნენ.

— ბიქოს? — წამოიძახა განკვირვებით ონბაშმა.

ამ დროს მილიაზიმი ძვალსა ხრავდა, ბოშების დანახვაზე ძვალი პირიდან გამოიღო და გადუგდო. ესენიც გაშმაგებით ეძგერნენ ძვალსა, ძვალს პირველად ერთი ბავშვი დააცხრა, მაგრამ ქალი მივარდა და ხელ-დან გამოჰკლიჯა. კაცმაც თავი გამოიღო, ქალს ხელი დაუჭირა და უნდოდა გემრიელ ლუქმას დაჰპატრონებოდა. ახლა ონბაშმა გადისროლა ძვალი. ერთმა სალდათმა თიკნის თავი გადუგდო. ბოშებს ერთი ტკრციალი შეუდგათ. მათი ყურება ოსმალოებს ძალიან ართობდა: უცქეროდნენ და იცინოდნენ. ბოშები დამშვიდდებოდნენ თუ არა, ისევ გადაუგდებდნენ ძვალსა და ხელ-ახლა ბრძოლა შეიქმნებოდა. ბოშების ქალი და კაცი მიწაზე ჰგორაობდნენ, ოსმალოები კი სიცილით ფერდებს ვერ იჭერდნენ და მებრძოლთ „ვაშა, ვაშას“ ძახილით აქეზებდნენ.

— აი, ყოჩაღ ქალო, აბა, ვინძლო, არ გაჯობოს!.. სარმა მაგას... აი მაგრე... ჰჰ... ყელში წასწვდი, ყელში.

— არიქა, კაცო!... ქალმა არ გაჯობოს!.. დააზილე...

ამ ბლლადუნსა და გორაობაში ბოშები არამც თუ ზრდილობის წრეს გადადიოდნენ, ზნეობასაც კი ფეხ-ქვეშ სთელავდნენ. ამ შემთხვევაში სალდათები გონებასა ჰკარგავდნენ! აფიცური და მისი ხელ-ქვეითნი იმდენს იცინოდნენ, რომ ცრემლებს ვერ იმაგრებდნენ და ყვირილი დაიწყეს:

— არიქა!.. კიდევ... კიდევ...

მათს სიუხვეს სამზღვარი აღარა ჰქონდა. მექანჯიმ ტკბილი მოიტანა: მურაბა, ჰალვა, რახათლოუქუმი. მურაბის გადაგდება ვერ ეხერხებოდათ, სამაგიეროდ ჰალვა და რახათლოუქუმი გემოდაც არ უნახავთ,—სულ ბოშებს გადაუყარეს.

ბოლოს, მექანჯიმაც შესწყვიტა საქმელების მოტანა. ბოშები შეეჯგუფდნენ და თითქო რალაცას ელოდნენო.

ვინც კარგად დააკვირდებოდა ამ ამბავს, მიხვდებოდა, ეს აურ-ზაური, ბოშების-მიერ ატეხილი, უფრო მასხრობა იყო და შიგ სამართლის ნატამალიც არ ერია. ამდენი ამბავი იმიტომ დააწიეს, რა არი—ეგებ ცოტა რამ გადმოგვიგდონ ბატონებმაო. ჰამაც გათავდა და იმათაც ხმა ჩაიწყვიტეს. ბებერი ბოშა დედაკაცი ჯგუფიდან გამოერჩია, მიუახლოვდა სუფრას, მილიაზიმის წინ გაჩერდა და რალაც ტუტუნს მოჰყვა.

— ჰმ... აღბად ფარა მოგინდა, ბებერო,—შეჰნიშნა აფიცურმა.

— გამიკითხეთ, თქვენის მუხლის ჰირიმე, მოწყალება მოიღეთ... საიქიოს აღლაჰი მოგაგებსთ სამაგიეროს.

— ამდენი საქმელი რომ მოგეცით, რით არ გეყოთ?

— მე არაფერი მრგებია, ჩემო კარგო... არა, ღმერთმანი... აბა მოხუცებულს სად შემიძლია... სულ ახალგაზდებმა წამართვეს... გაიკითხეთ მოხუცებული და მონლიაირი და ნანქირი ყველაფერს დასწერენ, და, თუნდაც თქვენ დაგავიწყდეთ, ისინი გაიხსენებენ თქვენს სიკეთესა.

— რას მიჰქარავ, მუქთად რაში უნდა მოგცეთ?—შეუტია ერთმა სალდათმა.

— არა, გენაცვა, მუქთად არც მე მინდა: ისეთი რამ ვიცი, პირიქით შემომეხვეწები... რა სნეულება გინდა, არ განვკურ-

ნო, მკითხაობაც ვიცი.—ოსმალებს მკითხაობა ბევრ არაფერად ეპიტნავებათ, ბედისწერა ისე სწამთ, რომ მომავლის შესატყობად თავს არ იცხელებენ; ის მოხდება,—ამბობენ ისინი,—რაც წიგნში სწერია, და, რაც არა სწერია, არც იქნებაო.—ამიტომ მილიაზიმი ბოშა დედაბერს გულოვრილად უყურებდა, მერე ამხანაგებზე მიუთითა და ჰკითხა:

— რამე დასაკრავი ხომ არა აქვსთ?

— როგორ არა, ჯანემ,—უპასუხა დედაბერმა.

— კარგი...— შეჰხედა მილიაზიმმა სალდათებს და უთხრა:— მოდი, არაყი დავლიოთ.

ონბაშმა ამოიოხრა, სალდათებმაც ამოიოხრეს, ერთმა თითქო დაიკვნესა კიდეცაო.

— რა იყო? რას იტყვი?— დაეკითხა მილიაზიმი.

— ცუდი არ იქმნებოდა,—უპასუხეს ყველამ.

— არაყი ხომ შაწოფა (ღვინო) არ არის,—ბურტყუნებდა ბოშა.—მაჰმადმა მართლმორწმუნეებს მარტო ღვინის სმა აუკრძალა, არაყზე კი ყორანში არაფერია ნათქვამი.

— მაშ, — დაიწყო მილიაზიმმა.—მექანჯიმ არაყი მოგვიტანოს და ბოშებმა დაუკრან, იმღერონ და ითამაშონ... მაშინ,—დაუმატა მან, რა დაინახა, რომ დედაბერი აღარა შორდებოდა,— შეიძლება, ფულიც გამოგვანდეს.

— კარგი, გენაცვა... დაუკრავენ და ითამაშებენ,—სთქვა დედაბერმა და განშორდა.

— რა არაყი მოგართვათ?—ჰკითხა პეტომ.

— მასტიკა,—უპასუხა მილიაზიმმა. სხვებმაც, თანხმობის ნიშნად, არა სთქვეს-რა. რამდენისამე წამის შემდეგ მაგიდაზე გაჩნდა ბოთლი, ღოქით წყალი და ყველასათვის სათითაოდ პატარა ჭიქები; მექანჯიმ ბოთლი ხელში აიღო, ჭიქები წმინდა სასმელით გაამესამედა, მერე წყალით გაავსო; სასმელი აიმღვრა და რძესავით გათეთრდა. ამ სასმელს—ჩვენს შორის კი დარჩეს—მეტად გემრიელს და ფისის სუნიანს — აღმოსავლეთის ხალხი ძალიან ეტანება და უღმერთოდა თვრება იმითი. თეთრი ფერი, უმანკოების სიმბოლო, უფრო საშიშროდა ხდის. ოსმალოებს უფრო ძლიერ უყვართ მისი სმა.

გამოჩნდა თუ არა მაგიდაზე მასტიკა, ბოშების საკრავის ხმაც გაისმა. მაგრამ უნგრელ ბოშების მუსიკა კი არ იყო, რომლის დაკვრის დროსაც ხშირად ესმის კაცს სხვა-და-სხვა მარშები, ჩარდაშები, და თვით ლისტის თხზულებათაგან ამოღებული სავალბლები, — არამედ პირვანდელი მუსიკა იყო; ერთ-სა და იმავე ნორ-შეუშლელს ჰანგს იმეორებდნენ ერთ-კილოვანებით, საკრავებად კიდევ დიპლიპიტო და სტვირი ჰქონდათ. ერთმა ბოშამ სტვირი პირში ჩაიდო, მეორემ დიპლიპიტოს დაუწყო ბრავუნის და ყურთათვის აუტანელი ხმები გაისმა. ცოტა ხანს ამაზე უკრავდნენ, მერე სევდით სავსე სიმღერა დაიწყეს. ყოველს სტრიქონს იწყებდნენ და ათავებდნენ „ამან-ამან“-ის რამდენჯერმე გამეორებით.

„ამან, ამან, ამან!... — ჰკენესოდა მომღერალი: — შავთვალა ქალი... ამან, ამან, ამან!... ამან, ამან, ამან, შავი, ყუყუნა თვალეები! ამან, ამან, ამან“ ... და სხვ. როცა შავს თვალებს ხოტბას ასხამდნენ, გამოვიდა ერთი ბოშა ქალი, დაუარა და ისევ თავისს ალავს გაჩერდა; ახლა მეორე გამოვიდა, მერე მესამე, მეოთხე, მეხუთე, და ყველამ ერთი და იგივე განიმეორეს. ამ ხუთს ქალში მარტო ორსა ჰქონდა გასათხოვარ ქალის სახე. ყველა გამხდარი, მოუძღურებელი იყო, შავგვრემანი, თეთრ კბილები, გაფითრებულის ტუჩებითა, ცეცხლის მფრქვევის თვალებითა და შავის, გაწეწილის თმებითა. როცა გამოვიდნენ, ყველა ხტომას მოჰყვდა, ფეხებს ატყაპუნებდნენ და ტანს უსირცხვილოდ არხევდნენ. ოსმალები ყოველსავე ამას განუსახლრელის სიამოვნებით უყურებდნენ, განსაკუთრებით, როცა ქალები ტრიალებდნენ და შიშველ ფეხებით ერთმანეთსა სცემდნენ ტიტველ ადგილას. ამ ტყაპუნის ხმა ლოყაზე გაკრულ სილის ხმასავით გაისმოდა და მაყურებელნი აღტაცებაში მოჰყავდა. სალდათები მასტიკას მიირთმევდნენ და მხიარულობდნენ. როგორც იყო, წარმოდგენაც გათავდა და დედა-ბერი ბოშა ისევ მაგიდასთან მივიდა.

— ფული გინდა, განა? — ჰკითხა მალიაზიმმა: — ფული, არა? კარგი-და, დათვი რატომ არა გყავსთ?

— გვყავდა, მაგრამ მოგვიკვდა, ჯანემ,—უბასუხა ამოოხ-
ვრით დედა-ბერმა.

— დათვი რო გყოლოდათ, მაშინ ყურუშსაც მოგცემდით.

— მეც მოგცემდი, — წამოიძახა ერთმა სალდათმა.

— მეც მოგცემდი, — განიმეორეს ყველამ სათითაოდ.

ერთბაშად ონბაშმა მილიაზიმს ხელახლა იდაყვი წაჰკრა
გვერდში და ხილზე მიუთითა.

— ვილაც კაცია... კომიტა ხომ არ იქმნება?

მილიაზიმმა შეჰხედა, მერე ერთს ნიზამს ანიშნა და უბრ-
ძანა, დარაჯად დამდგარიყო. ნიზამმა ბრძანება აღასრულა: წა-
მოდგა, მუნდირის ღილები შეიკრა, თოფი ხელში დაიჭირა
და ის-იყო დადგა დარაჯად, რომ ამასობაში მგზავრიც მექა-
ნეს დაუახლოვდა. მისი გარეგნობა დარაჯს საეჭვოდ სრულე-
ბით არა სჩვენებია. ფეხთ ტყავის ქალამნები ეცვა, წვივებზე
საცვეთები გაეკეთებინა, ტანთ გლესური ჩოხა ეცვა, თავზე კი
ციკნის ქული ეხურა. მისი ზანტი მიხვრა-მოხვრა კაცს აოცებ-
და, თანაც განგებ მოჩვენებული ეგონებოდა; ტუტუტურად
სახის დაღრეჯა სრულებით არ ეთანხმებოდა მისს აზრიანსა და
ქკვიანს თვალებს.

როცა მგზავრი, იხვსავით, ბაჯბაჯით მოახლოვდა, დარაჯ-
მა შესძახა:

— დურ (გაჩერდი)!.. აქ მო!

მგზავრი გაჩერდა, შეჰბღვირა დარაჯს და ისე იდგა, თი-
თქოს თვითონაც არ იცის, რა ჰქმნასო.

— გააღ ბუნღა (აქ მოდი!) — ხელ-ახლა შესძახა დარაჯმა.

გლესი დაემორჩილა, დარაჯმა საყელოში წაავლო ხელი,
მიიყვანა სუფრასთან და გააჩერა. მილიაზიმმა აათვლიერ-ჩაა-
თვლიერა და, მასტიკა რომ არ ჰქონოდა დაღეული, რა თქმა
უნდა, შეჰნიშნავდა, გლესმა როგორ გადაჰხედა მექანჯის და
ან მექანჯიმ გლესსა. ორივენი კითხვა-პასუხის მაგივრად ამ ურ-
თერთის შეხედვით დაკმაყოფილდნენ; მაგრამ ეს არავის შეუ-
ნიშნავს, და, ბოშა დედა-ბერის გარდა, არც არავის შეეძლო

ამის შენიშვნა. ის კი მხოლოდ გლესს უყურებდა, მაგრამ, როგორც ეტყობოდა, ბევრი არაფერი შენიშნა.

— სადაური ხარ? — ჰკითხა მილიაზიმმა.

გლესმა ერთი ნაბიჯი წინ წასდგა, დააქნია თავი და დაიწყო:

— მე პ-პ-პ-პოიან-ნ-ნ-იდანა ვარ.

— რა ხელობისა?

— მწ...მწყემ...სი ვარ.

— კომიტას ხომ არ მისდევ?

— ბბბ... პპპ... ბბბ...

ვერაფერი სთქვა.

— იცი, კომიტა რასა ჰქვიან?

— არ....არა.

როცა პასუხს იძლეოდა, ისე იტყანებოდა და ტანი ისე ეჭირა, რომ მისმა მაყურებელმა ონბაშმა წამოიძახა:

— აი დათვი!

— მართლაც რომ დათვია, — განიმეორა მილიაზიმმა.

გლესმა ამ დროს ამოიოხრა, მაგრამ ამ ამოოხერაში რაღაც ნადირის ხმა მოისმა.

— აი დათვიც! — უთხრა მილიაზიმმა ბოშა დედაბერს: — ათამაშეთ... თქვენთვის მიჩუქებია... — ითამაშე! — უთხრა მილიაზიმმა გლესს: — თორემ კომიტად გაგხდი და ციხეში ამოგაყოფინებ თავსა...

როცა მილიაზიმმა ეს სიტყვები წარმოსთქვა, მექანჯიმა და გლესმა ხელახლად შეხედეს ერთმანერთს; გლესმა ყრუდ დაიბურტყუნა.

— მოჰკიდეთ ხელი... ითამაშოს! ითამაშე, დათვო! ითამაშეთ, ბოშებო! აბა, ჩქარა! — ჰყვიროდა მილიაზიმი, გამხიარულებული მასტიკით, რომელსაც მექანჯი უხვად სთავაზობდა სტუმრებს.

ეს მკაფიოდ თქმული ბრძანება მაშინადვე სისრულეში იქმნა მოყვანილი. ერთი ბოშა გლესს მიუახლოვდა, ხელში ჯოხი მისცა, შემდეგ კისერზე თოკი მოაბა, და ორი სხვა ბოშა,

საკრავებით, წინ წამოდგენენ: სტივრმა ჭყვიტინი დაიწყო, დიპლომატიკომ დამაყრუებელი ხმა ამოიღო; ქალები ერთიერთმანერთზე, წინანდელსავით, გამოდიოდნენ და ხელახლა დაიწყეს ველური თამაშობა, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ წრის შუა ალაგას, რომელსაც ქალები უვლიდნენ, ხტოდა და ბურღუნებდა ბოლგარელი გლეხი, დათვურად მოთამაშე. სალდათებს სიცილით ცრემლები მოერიათ და დროგამომწეებით, დიპლომატიკოს ბრავა-ბრუგსა და სტივრის ჭყვიტინში, სახელოვან მხედრობის წრიდან წამქეზებელი ძახილი გაისმოდა. ყვიროდა მილიაზიმი, ბანს აძლევდნენ ხელქვევითნი. მხიარულება მთელი ნახევარი საათი გაგრძელდა. ბოლოს, ოსმალებმა თავიანთი სიტყვა აასრულეს და ბოშები დააჯილდოვეს. ეს დაჯილდოვებაც სასაცილო იყო. ბებერი ბოშა ხელახლა სუფრას მიუახლოვდა, მილიაზიმმა ჯიბიდან ქისა ამოიღო, აიღო ფული და ბოშას დაუძახა; დედაკაცი დაიხარა, და ოსმალომ კი ფული ცალმხრივ ნერწყვით კარგად დაასველა და შუბლზე მიაკრა. იმ გვარადვე მოიქცნენ ონბაში და სალდათებიც. დედაკაცმა ფული შუბლიდან ხელზე ჩამოიბღერტა და ერთს კაცს მისცა. ბოშები წასასვლელად მოემზადნენ. წასვლის წინ კი მექანჯის კარებთან შეგროვდნენ და წყალი მოითხოვეს. მექანჯიმ ერთი სათილი წყალი და ტოლჩა გამოიტანა; ჰურიც მისცა. ბოშებმაც მადლობა გადაუხადეს, ქება შეასხეს მის გულკეთილობას, უსურვეს ყოველივე კეთილი და საჩქაროდ გზას გაუდგნენ; ჩქარობდნენ, იმიტომ რომ ტოლჩის მოპარვა უნდოდათ და ცდილობდნენ მექანჯის არ დაენახა, მაგრამ ამაოდ. სანამ ტოლჩას დამალავდნენ, პეტო დათვურად მოთამაშე გლეხს მიუბრუნდა, — უნდოდა ნიზამების თვალთაგან როგორმე დაემალა. წავიდნენ ბოშები — დაიმალა გლეხიცა. მხოლოდ ნიზამები დარჩნენ კაკალ ქვეშ, მაგრამ ისინიც წასულებად უნდა გვეგულისხმნა, რადგან მასტიკამ გონება, მეხსიერება და, საზოგადოდ, გრძნობიერების ყველა ორგანოები დაუხშო, მოუღუნა. მექანჯიმ სახლიდან ბალიშები გამოუტანა, და იმათაც ხვრინვა ამოუშვეს; თვით დარაჯსაც კი დაეძინა და ყარაულობა მიატოვა. შვიდს

ცხვირის საყვირს ბანს აძლევდა კოლოთ ბზუილი, მწერთა ქრი-
 ქინი, ბაყაყთ ყიყინი, ძაღლთა ყმუილი და პირუტყვთა ბღავი-
 ლი. გაიმართა ძილის საგალობელი. ამასობაში დაბნელდა და
 მდინარე თავისებურის დუღუნით მიდუღუნებდა.

გამაძლარ და გაღეშილ მხედართ მღევურის ძილით ეძი-
 ნათ. ვერც ზარბაზნის ხმა შესძლებდა მათს გამოღვიძებას და
 ვერც გაბრიელ მთავარ ანგელოზის საყვირი. უფრო ღრმად იმ
 ღროს დაეძინათ, როცა აღმოსავლეთის ცისკიდურზე სინათლის
 ზოლი გამოჩნდა—განთიადის წინამორბედი. მაშინ ერთი სქელ-
 ტყავიანების ჯიშის წარმომადგენელი მილიაზიმის თავთან მივი-
 და ღრუტუნით, პირსა და ცხვირზე დასუნა, დინგითაც ეამბო-
 რა, შემდეგ მილიაზიმის თავს ქვეშ რაღაცას ძებნა დაუწყყო და
 დინგით აქეთ-იქით აგორებდა მის თავსა. ოსმალთა მხოლოდ ბურ-
 ტყუნებდა, და, ძილშივე მყოფი, იძახდა:

— დაუკარ... ითამაშე... ითამაშე...—ბოლოს ხელი გაიქ-
 ნია, და ღორიც მოშორდა.

ამ სურათის მოწამენი იყვნენ: მექანჯი, დიასახლისი, მი-
 სი მოხუცებული დედა, ახალ-გაზდა ქალი და ვიღაც ყმაწვი-
 ლი, რომელსაც პალტო ეცვა, თავზე ფესი ეხურა, შარვალი
 და წალები ზღა-ფრანკული ჰქონდა. საკვირველია, ეს ყმაწვი-
 ლი საიდგან-ლა გამოსტყვრა?

ამ ამბავსაც მოგახსენებთ.

დათვის ზემოაღწერილ თამაშობის შემდეგ, სანამ ბოშები
 ტოლჩის მოპარვასა ცდილობდნენ, დათვურად მოთამაშე გლე-
 ხი ჩუმად მექანეში შეიპარა და, ყავახანის მაგივრად, პირ-და-
 პირ სახლის პატრონის ოთახში შევიდა. შევიდა თუ არა, დი-
 ასახლისმა გულში ჩაიკრა; დიასახლისი სტოიანს ეძახდა, და ის
 კიდევ დედას. დედა-ბერსაც დედას უძახდა, მხოლოდ „დიდ-
 დედას“. როცა დედაბერმა ჰკითხა ასე დაგვიანების მიზეზი, ახ-
 ლა კი ენა-დაუბმელად უთხრა:

— ბერი საქმეები გამომჩნდა, დიდედო... განა ერთგან
 ვიყავ!..

— აგერ ნახევარ წელიწადია, შვილო, რაც არ მინახევხარ!

— მართალია, მაგრამ ამ ნახევარ წელიწადში გასაკეთებელი კიდევ ბევრი დამრჩა...

— მერე სად იყავ?— ჰკითხა გასათხოვარმა ქალმა.

— ვინ იცის, სად არ ვიყავ... რუმელიაში, მაკედონიაში, სერბიაში, რუმინიაში... ბოლგარეთიც სიგრძე-სიგანეზე გადავთელე.

— ხომ დაღლილი და მშვიერი იქნები, შვილო, — შენიშნა დიასახლისმა.

— ისიცა ვარ და ისიცა, — უპასუხა ყმაწვილმა: — დღეს დილიდან მოყოლებული სიარულით მუხლებში წყალი ჩამიდგა, და, დასვენების მაგიერ, ოსმალეების წინ მასხარაობა უნდა დამეწყო... ყველაზე მეტად ესა მწყინდა.

— ჩემო შვილიკო, ჩემო ნუგეშო! — წუწუნებდა დიასახლისი და თან ბუხრის წინ მუთაქა დასდო. — აი მანდ ჩამოჯექი, შვილო, დაისვენე, გენაცვალოს დედა-შენი.

— არა, დედი, ჯერ ტანისამოსს გამოვიცვლი. — და სთქვა თუ არა ესა, ქუდი მოიხადა: გარეგნობა სულ ერთიანად გამოეცვალა. მატლი პეპელად იქცა. ლამაზიაო, ვერ იტყოდა კაცი, მაგრამ არც ისე უშნო იყო: შავგვრემანი იყო, სურათი სახე ჰქონდა, და, რაც უფრო პირველია, ჰკვიანური მეტყველება ეტყობოდა სახისა. ასეთი მეტყველება თვით უშნო კაცსაც მიმზიდველობას უმატებს. თმა მოკლედა ჰქონდა შეკრეპილი, ხოლო უღვაშები მოწმობდა, რომ არც ისე ახალგაზდა უნდა ყოფილიყო. გარეგანის შეხედულებით ასე ოც და ხუთის ან ოც და რვა წლისა თუ იქნებოდა.

— შვილო, ტანისამოსი უნდა გამოიცვალო? — ცოტა არ იყოს, შეშინებითა ჰკითხა დედამა.

— ჰო, უნდა გამოვიცვალო, თორემ მეტად დავიღალე.

— სალდათებმა რომ დაგინახონ?

— აქ რა უნდათ?

— არა, შვილო, მეშინიან... ვინ იცის... ჯერ მამასა ვკითხოთ, რას იტყვის... მოიკა, — მიუბრუნდა დედაბერს, — წადი, ჰკითხე.

დედაბერი გავიდა, და ცოტას ხანს უკან პეტოც შემოვიდა. დიასახლისმა ყველაფერი უთხრა და თანაც თვის შიშის მიზეზიც დაასახელა.

— რისა, რა ვქნა!... — არხეინად უთხრა პეტომ: — ახლა მილიაზიმს კომიტა ცხვირზედაც რომ დაუსვა, მაინც ვერ შეამჩნევს.

— მაშ ესენი აქ კომიტეტის საძებრად მოვიდნენ, განა? — ჰკითხა სტიანმა.

— ჰო, მაგრამ თვითონაც არ იციან, რა ხელობაა კამატა.

— ხელობაა?

— ხელობა, მაშ! ხელობას ეძახიან.

— დარაჯი რიღასთვის დაუყენებიათ?

— როგორც იმათის ლაპარაკიდან გავიგე, ეტყობა, სისტოვოს ქაიმაქანს რუშჩუკიდან მოწერილობა მოსვლია, იანტრის ხიდებზე ყველგან დარაჯები დააყენეო; ჯა, აი, აქაც მოვიდა მილიაზიმი შეიღის სალდათითა... მაგრამ ახლა კი ღროა, ოსმალებს მივხედო... ის ერთი ბოთლი მასტიკა მთლად უნდა გამოვაცლევინო, მაშინ უფრო გულდამწვინებულად ვიქმნები. მაშინ თუნდა მთელი კომიტეტი მუსიკით გავატაროთ მათ წინა, მაინც ვერაფერს დანიხვენ. ტანისამოსი გამოაცვლევინე! — უთხრა პეტომ ცოლსა და წავიდა.

სტიანი მუთაქაზედ ჩამოჯდა და ტანისამოსის ცვლა დაიწყო.

— მეც გიშველიდი, — უთხრა დამ და მიუახლოვდა.

— კარგი, მხოლოდ საცვეთები ფრთხილად გამხადე; ბევრი სხვა-და-სხვა ბარათები მაქვს და არ დამეკარგოს.

ქალმა კანაფები და თასმები შემოხსნა და ფრთხილად გაჰხადა საცვეთები; შიგ კონვერტში ჩადებული წერილებიც იყო და დაწერილ ქალაღდის ნაკუწებიცა. როგორც კონვერტები, ისე ქალაღდები ღიდები არ იყო და სულ წვნიკის ხელით იყო დაწერილი. რაც იპოვნა, ყველაფერი ძმას გადასცა. ამ გვარად შემოხსნა ცალის ფეხის საცვეთი და მერე მეორესი; იმაშიაც

ქალღმერთები იყო. ამ საქმეს რომ მორჩია, ძმის ორივე ფეხი ხელში დაიჭირა, ძირს დაიხარა და აკოცა.

— რას ჩადი, მარიკა!— შესძახა ახალგაზდა კაცმა და ფეხები ხელიდან გამოაცალა.

ქალმა ხმა არ გასცა. აღდა და ბუხრისაკენ ყურება დაიწყო.

— ქალო, რა დაგემართა, ხომ არ გაგიყვლი?— მიუბრუნდა ძმა.

— არა, გენაცვა, მე ვიფიქრე, რომ შენი ფეხები... შენ გატარებენ.

— სულელო, ყველა კაცს ფეხები ატარებენ.

— კი, მაგრამ ყველას იქითკენ კი არა, საითკენაც შენი ფეხები— შენ... ეჰ, სტოიან!— ამოიოხრა ქალმა.

— მერე, რა იყო?.. ჩემს მოვალეობას ვასრულებ.

— მოვალეობაო?— გაიკვირვა დედა-ბერმა და გვერდით მოუჯდა. — შენ ხომ ბოლგარელი არა ხარ!

— შენ-კი, დიდედო, ბოლგარელი არა ხარ?

— მე?.. ვარ, მერე?

— დედა-ჩემი?

— დედა-შენიც ბოლგარელია.

— მეცა, მამა-ჩემიცა ბოლგარულის რძითა, ბოლგარულის პურითა ვართ გამოზრდილნი, ჩვენ აქ გავიზარდენით, და, რაკი აგრეა, ნუ თუ იმ მხარეს, რომელმაც დვიძლ შეიღებსავით შეგვითვისა, არაფერი ამაგი მიუძღვის ჩვენს წინაშე?

— უნდა გვიყვარდეს...— უპასუხა ბებერმა.

— შენს პირს შექარი!— ვსთქვათ, სახლს ცეცხლი წაეკიდა, და ის კაცი, რომელიც ამ ოჯახმა შეიფარა, გულ-ხელ-დაკრებილი შესცქერის აგზიგზიბებულ ცეცხლსა და თავისს სიყვარულზე ლაპარაკობს. ამისთანა კაცზე შენ რაღას იტყვოდი? არა, დიდედო, შენ ასე არ მოიქცეოდი!

— მეშინიან, შვილო, არაფერი მოგივიდეს-და. — უპასუხა ბებერმა ამოოხვრით.

— ეგ სხვა საქმეა, და ახლა კი ამას გეტყვი, რომ არაფრის შიში არ უნდა გქონდეს.

— განა არ იცი, რომ შენისთანებს ოსმალოები სჯიან?

— ის კი არ იცი, რომ სიკვდილი სიცოცხლესა ჰბადავს? ამისთანა სიმკაცრით ოსმალოები თავიანთს თავსავე აძლევენ ზიანსა.

— მე რომ მკითხავდე, ის გერჩინა, ვაჰრობა დაგეწყო.

— დიდის სიამოვნებით ვივაჰრებდი, მაგრამ უძლეველი ძალა მაერთებს ამ ახალგაზდობასთან, რომლის სიცოცხლე გეწვხედა ჰკიდა, და მიანც ხალხში თავისუფლების თესლსა სთესავს: დარწმუნებული ვარ, რომ ამ ახალგაზდობის მიერ გაწყვეული ჯაფა დიდს სამკალს გვიქადის.

— ღმერთმა ქმნას!.. ქრისტემ გაკურთხოთ და მკლავში ღონე გაგიძლიეროთ!— დაუმატა დედებერმა და გაჩუმდა.

— მარიკა, ჩემი ტანისამოსი მომიტა!— უთხრა დას სტოიანმა.

ქალი განჯინასთან მივიდა, გაალო და ძებნა დაიწყო ტანისამოსისა. ამასობაში სტოიანმა გლეხური ტანსაცმელი გაიხადა და ქვეშიდან რევოლვერი გამოაჩოჩა; როცა დამ, რაც საჭირო იყო, ყველაფერი მოუტანა, ტანისამოსი გამოიცვალა, და მალე მზად იყო კიდევცა. დათვურად მოთამაშე გლეხი ახლა სტოიანს არაფრადა ჰგავდა. ევროპიულად გამოეწყო. ფეხებზე საცვეთები გაიკეთა, პალტო წამოისხა, და მხოლოდ ფესი უმტკიცებდა, რომ ოსმალების ქვეშევრდომი უნდა ყოფილიყო. მაგრამ ფესს ოსმალებითში მცხოვრები ევროპელებიცა ხმარობენ. უხერხულია, მზისგან თავს ვერ იფარავს, მაგრამ... ხმარებაში შემოვიდა, და ყველანი ჩვეულებას მისდევდნენ.

სტოიანმა ტანისამოსი გამოიცვალა, ჩამოჯდა მუთაქაზედ და სთქვა:

— ახლა კი, მგონი, შევისვენე.

დედა ვახშმის მზადებაში გაერთო და მხოლოდ ხანდისხან გადაჰხედავდა სიყვარულით თავისს შვილსა.

— ასე მგონია, თითქო ცოტა სიმაღლე მოგმატებია, შვილო!

— რა ღროს ჩემი ზრდაა, დედა,—უპასუხა შვილმა.

— მართალია, მაგრამ თვალში ასე მეჩვენება...

— არა, რაც იყო, ისევ ის არის,—ჩაერია ლაპარაკში დედაბერი.

— არა, გაზრდილია, გაზრდილია!—სთქვა დამა.

— რას ამბობ... რას?... ისევ ის არის-მეთქი...—ამბობდნენ დედა და დიდედა.

— გაზრდილა!—დაიჩინა ქალმა, და ძმას ისეთნაირად დააცქერდა, რომ ყველა მიხვდებოდა მისის სიტყვების მნიშვნელობას. თვითონაც გაუჭირდებოდა სიტყვებით გამოხატვა იმისა, რასაც ჰხედავდა, მაგრამ ჰგრძნობდა, ძმა ზნეობრივ ამალღებულაო.

— ეჰ!..—დაიძახა ოთახში შემოსულმა პეტომ,—ახლა კი ასკვება (საღდათები) მთელს ღამეს ვერ გამოიღვიძებენ. თვითონ ხონთქარიც კი ვერ წამოაყენებს ფეხზე;—აი რა ძალა აქვს ღვთისაგან კურთხეულ მასტიკასა!—ბუხართან დაჯდა და რამდენსამე ხანს ისე აქნევდა თავს, თითქო ეტლში შებმული ცხენიაო, მერე დამშვიდდა, უბიდან ქისა ამოიღო, ყალიონი თამბაქოთი გაავსო და ქისა კი შვილს მიაწოდა.

— არ მინდა,—უთხრა სტოიანმა.

— პაპიროსის ქალღივიც შიგაა.

— არა ვსწევ.

— რატომ? აკი წინადა სწევდი?

— ვსწევდი, მაგრამ ახლა თავი დავანებე.

— ბიქოს...—გაიკვირვა პეტომ. აიღო ანთებული ნაკვერჩხალი, ყალიონს მოუკიდა და ჰკითხა მიზეზი:

— გამოვიანგარიშე და გამოვიდა, რომ იმ ფულით, რაც თამბაქოში სამს თვეს მეხარჯებოდა, წიგნის ან რევოლვერის ყიდვა შეიძლებოდა.

— წიგნის ან რევოლვერისაო...—განიმეორა მექანჯიმ:—განა ეს ორივე ერთია?

— სწორედ, ორივეს ერთი-და-იგივე საზოგადო თვისება აქვს: ერთიცა და მეორეც იარაღია ოსმალების წინააღმდეგ

საბრძოლველად... რევოლუციური სულ თან დამაქვს და ზაფთიე-
 ბისაგან იმით დავიფარავ თავსა, თუ, ვინიცობაა, ჩემი დაქვერა მო-
 ინდომეს; წიგნით კიდევ ოსმალოების ბატონობას ნიადავს
 ვაცლით.

— იმედიცა გაქვსთ, რომ გამოაცლით?

— ჰაი, ჰაი, რო იმედი გვაქვს! მაგრამ, თუ არ ვეცდებით,
 ვერაფერს დავაკლებთ,—უპასუხა ახალგაზღა კაცმა.

— მართალია... მართალია, — უპასუხა მექანჯიმ.— გულ-
 ხელ დაკრებით ვერას მოვესწრებით. მართალია.

— ოსმალები წიგნის წინააღმდეგ უიარაღონი არიან.

— რევოლუციების წინააღმდეგ ხომ აქვსთ იარაღი?

— ჯერჯერობით აქვსთ.

— მე მხოლოდ ეს ვერ გამოვიდა, — შენიშნა პეტომ, — ისინი
 თქვენს წიგნებს რატომ თავიანთის წიგნებით არ ებრძვიან?

— წიგნები კი აქვსთ, მაგრამ შიგ რა ჩაჰყარონ, არ იციან.
 რევოლუციის გატენა ტყვიითა და თოფის წამლით შეიძლება,
 წიგნის გასატენად კი — სიმართლიანობა და ქვეშაობა სა-
 ჭირო.

— ბიჭოს... — ლულულულებდა მექანჯი. ის შედარება,
 რომლითაც შვილს თავისის აზრის აღსნა უნდოდა, იქმნება,
 ვერც კი გაიგო მამამა.

ახალგაზღა ქალი, ეტყობოდა, ძმის ნათქვამს მიხვდა, და-
 შტერებით უცქეროდა ძმას და ყოველს მისს სიტყვას გულ-
 მოდგინედ ყურს უგდებდა. დავიწყებას მიეცა და, ვინ იცის, რამ-
 დენს ხანს დარჩებოდა ამ ყოფაში, რომ დედას, რომელმაც
 ერთი და იგივე სიტყვა ორჯერ განუმეორა, ხელი არ წაეკრა
 და მესამეჯერაც არ ეთქვა:

— ტრაპეზი! (სუფრა).

ქალს თითქო გამოეღვიძაო, მაშინადვე ჭიქისათვის გა-
 იქცა და სუფრას შლა დაუწყა. რამდენსამე წამში სუფრა გა-
 შალეს, მთელი ოჯახობა გარს შემოუსხდა და ვახშმის ჭამა და-
 იწყეს.

თ. სახლკაია

(შემდეგი იქნება)

მღხუშინს ანდერკი

მეფე ერეკლე მეორის დროს

უკვილოვანს დროს ვიგონებ, მის გამო სკვდით ვჭმუნდები,
ორმოც და ათს წელს გავსცილდი, ფერი მაკლდება, ვხუნდები,
რაც არა მრწამდა სიურბეში, ესლა ზოგშია ვრწმუნდები,
მაგრამ რა მეთქმის წარსულზედ? მას კელარ დაკუბორუნდები.

ის კელარ მათბობს, რაც წინედ უტეტსლოდ სასმილს მიადება,
კერ ამანქარებს იგიცა, რაც იმ დროს გამაგიჟებდა,
კასაც ვუყვარდი,—მოკისძულდი, მამაკებს, კინც მადიდებდა,
მიკვირს, რად მშობა საწუთრომი, თუ ამ დროს გარდამვიდებდა!...

ესლა ის ღიმილს აღარ მგვირის, რაც წინედ მკისკისებდა,
აღარ მეტრფიან კეკლუტნი, იმ დროში კინც მაფასებდა,
დღეს იგი მტანჯავს, რაც წინედ სისარულს მიათასებდა,
რად ამყვავა ბუნებამ, თუ ასრე დამახავსებდა!

ძალა მერთიკვა, ვსუსტდები, გაეშნით გული ფრიალებს,
კანკალი მომდის, სული სწუსს, რაღაც ძარღვეში ვრიალებს,
ფერნმა მიმტუენა ტეკვაში, წინასკობ კელარ სრიალებს,
ხმამ სიტბობება დაჭკარვა—ხაწვი მომედვა, სრიალებს.

კვლავ უარესსაც მოკელი, რაც მჭირს მე ამ უამადა,
რაც სსვა დროს სულსა მიტბობდა, ის დღეს შემეჭნა შსამადა,
საწუთრო მუსთლობს ყოველსა და მეც შემძულდა ამადა,
ტანჯულთა დღე წლად ეტეკათ, ბედნიერთ უნანთ წამადა.

არ მინდა მომტეხნ სამეფოდ ჩინ-მანინ-ინდოეთია,
 შუერთ შეეუტრებ სპარსეთსა, ზიზლსა მკერის ოსმალეთია,
 სსკა სატრთილლა აღარ მუკს, მოწამე არის დმერთია,—
 მხოლოდ მშთენიეს საყვარლად სამშობლო ჩემი ურთია.

უღირსი შეილი სამშობლომ აღმზარდა, შეილად მიწამა,
 ღირსი ვინც იუო, სჟულისთკის სარკინოზთაგან იწამა,
 ზოგმა ჩქროზედ გასუიდა, მშობლად ის აღარ იწამა,
 მე თუ მემუხთლას ოდესმე—ნულა მიმიღას მიწამა.

რაცა ვინიულე წარსულზედ, არ მითქვამს ნამლავადა,
 სამშობლოს ესტოკებ სპარსთაგან დარბუელს გულ-საკლავადა,
 მე კერა ვარკე საბრალომ, მიუდივარ აწ სათულავადა,
 მაგრამ გნუტეშობ—თვით უზღავს, გაძლიერდება კვლავადა.

სიკვდილის წინედ ასრე გვრძნობ: დრო დგება საზღვეველისა,
 სპარსეთს დაიპურობს ივერი ერეკლე უძლეველისა,
 აფრიალდება ირანში დროშა მეფისა ქველისა,
 ამას მიქადის იდუმალ სმა ანგელოზის მცველისა!...

თ-ი სვიმონ გუგუნავა

ხმისხლითა და მანვილითა

რომანი

გენრაჲ სენკევიჩისა

XI*)

ჰასსან-ფაშის განაპირა უბანში, სეჩს, ურიადნიკის ქობში უსხდნენ სტოლს ორი იმიერ-ქორთმელი და შეექცეოდნენ ფეტვის არაყს; არაყს იღებდნენ პატარა ხის ბოჭკიდან, რომელიც სტოლზედ ედგათ. ერთი იყო მოხუცი, ძალზედ დაჩაჩანაკებული, ფილიპე ზაქარი, ურიადნიკი, ხოლო მეორე ანტონ ტატარჩუკი, ატამანი ჩიგირინის კურენისა, ესე ორმოცის წლის კაცი, მაღალ-მაღალი, ღონიერი, განადირებულის ადამიანის შესახედლობისა და აცა-ბაცა წასულ თათრულის თვალებითა. ორივენი ხმა-დაბლა ლაპარაკობდნენ, თითქო ეშინიანთ, ყური არავინ დაგვიგდოსო.

— მაშ დღესა? — ჰკითხა ურიადნიკმა.

— თუნდ ამ წუთსევე, — უბასუხა ტატარჩუკმა. — ელიან მხოლოდ კაშვეგოისა და ტუღაი-ბეის, რომელიც თვით ხმელნიცკისთან ერთად წავიდა ბაზავლუკს, საცა ურდოა დაბანაკებული. ყაზახნი უკვე შეიკრიბნენ მოედანზედ, ხოლო კურენის ატამანები საღამოჲამზედ მოიყრიან თავს სათათბიროდ. დაღამებისას ყველას ეცოდინება საქმის გარემოება.

— ჰმ! შესაძლოა, ძალიან ცუდი საქმე მოხდეს! — წაიბუტბუტა მოხუცმა ფილიპე ზაქარმა.

*) «მოამბე» № 2.

— გამიგონე, შენ იცი რომ ჩემთვისაც მოეწერათ წერილი?

— ვიცი, მე თვითონ მივუტანე წერილი კაშევოის და მე ხომ წერა-კითხვა ვიცი. პოლონელს სამი წერილი უპოვნეს. ერთი კაშევოისთან იყო, ერთი შენთან, მესამე ახალგაზდა ბარაბაშთან. მთელმა სეჩმა იცის ეს ამბავი.

— ვინ იწერებოდა, ის კი არ იცი?

— კაშევოის თავადი სწერდა: მისის ბექდით იყო დაბეჭდილი, თქვენ კი ვინა გწერდათ, ეგ არავინ იცის.

— ღმერთო, შენ დამიფარე.

— თუ პოლონელთა მეგობრად არა ხარ პირ-და-პირ დასახელებული იმ წერილში, ფიქრი არ არის.

— ღმერთო, შენ დამიფარე!—განიმეორა ტატარჩუკმა.

— გეტყობა, დანაშაული რამ მიგიძღვის.

— რა სათქმელია, არავითარი დანაშაულიც არ მიმიძღვის!

— იქნება კაშევოიმ სულ დაფხრიწოს ის წერილები, იმიტომ რომ იმასაც უჭირს საქმე... ხოლო თუ ფიქრი გაქვს რისამე, შეიძლება...

ურიადნიკმა ხმა უფრო დაუდაბლა:

— წადი!

— სადა და როგორ?—შეშფოთებითა სთქვა ტატარჩუკმა.—კაშევოიმ ყველა კუნძულზედ დარაჯნი დააყენა, რომ არავის არ შეეძლოს პოლონელებთან წავიდეს და შეატყობინოს რამე. ბაზავლუკს კიდევ თათრები სდგანან დარაჯად. თევზი ვერ წავა ცურვითა, ფრინველი ვერ გადავა ფრენითა.

— თვით სეჩში დამიძღვე, საცა შეიძლება.

— მიპოვნიან. შენ თუ დამძალავ სადმე, თორემ... მერე ნათესავად მომხედები.

— ღვიძლ ძმასაც ვერ დავძალავ. ან აი რა გითხრა: თუ სიკვდილისა გეშინიან, დათვერი კარგად; მთვრალი ველარას იგრძნობ.

— იქნება წერილებში საიმისო არაფერი სწერია?

— ეგეც შეიძლება...

— აი ხათაბალა! აი ხათაბალა!—იმეორებდა ტატარჩუკი.—ან კი რისა მეშინიან. ნამდვილი ყაზახი ვარ, მტერი პოლონელებისა. წერილებშიც რომ არა ეწეროს,რა, ეშმაკმა იცის, თვით ის პოლონელი რას იტყვის ბქობაზედ! შეუძლიან სულით-ხორციით დამლუპოს.

— ბრაზიანი ღიახია; არაფერს არ იტყვის.

— იყავ დღეს იმასთანა?

— ვიყავ; წყლულსა და ქრილობაზედ კუბრი წავუსვი, ნაცარ-არეული არაყი ჩავასხი ყელში. მორჩება. პირ-გამეხებული ღიახია! ამბობენ, ვიდრე შეიპყრობდნენ, სულ ღორებივით აქყვიტინა თათრები ხორტიციანაო. ღიახისა ნურა გეფიქრება-რა.

საკაშეგოე მოედანზედ დაუწყეს ცემა ქვაბებსა. ტატარჩუკი, გაიგონა თუ არა ხმა ქვაბთა ცემისა, შეშფოთდა და ზეზედ წამოხტა. შიშისაგან პირი-სახე დაეღმიქა.

— განგაშსა სცემენ და ხალხს უწოდებენ თავ-მოსაყრელად,—წაიბუტბუტა ათრთოლებულის ტუჩებითა.—ღმერთო, შენ დამიფარე! შენ ეი, ფილიპე, არსად არა სთქვა-რა, რაც აქ გიამბე. ღმერთმა ნუ ჰქმნას!

წაავლო ხელი ხის ჯამსა, რომელშიც სასმელი იყო და დაუწყა სმა. ისე სვამდა, თითქო უნდა გონება დაჰკარგოს ამდენის სმითაო.

— წავიდეთ!—სთქვა ურიადნიკმა.

ორივენი გარედ გამოვიდნენ. ჰასსან-ფაშის უბანსა და მოედანს შორის თხრილი იყო მხოლოდ და ალაყაფის კარი მალაღლის კოშკით, რომლის სათოფურებიდან ზარბაზნის ტუჩები იცქირებოდა. უბნის შუაგულ ადგილას იდგა სახლი ურიადნიკისა და ბაზრის ატამანების ქოხები; მოედნის გარშემო დამართული იყო ფანჩატურები და სწორედ აქ სწარმოობდა ვაჭრობა. შენობანი სულ უბრალო ქოხ-მახები იყო, მუხის ძელები-საგან ახუხულავეებული და ღელითა და ჩალით დახურული. მთლად სახლები ურიადნიკის სახლითურთ უფრო ალაჩუხებსა ჰგვანდა; გარჩევა მხოლოდ ის იყო, რომ ბანად ჩალა და ღელი ეხურა. ბანები მთლად გამქვართლული იყო ბოლისაგან; როცა

ცეცხლს დაანთებდნენ, კვამლი მარტო მაღლა კი არ აღიოდა, კედლების ყველა ქუქუტანაშიაც სტვირივით გადიოდა. სახლი ამ დროს ცეცხლ-წაკიდებულ ნახშირის ხორა გეგონებოდათ. სახლებში გამუდმებული სიბნელე იყო და ამიტომ ყველგან ბლომად ინახავდნენ მკვარს. დუქნები კურენებისაც იყო, ესე იგი საკუთრება ამა თუ იმ კურენისა დასასტუმრონიცა, რომელიც თათრებსა და ვლახელებს ჰქონდათ აღებულნი მშვიდობიანს დროს; პირველნი ჰყიდდნენ თავიანთ დუქნებში ტყავეულს საქონელსა, აღმოსავლეთის ქსოვილებს, თოფ-იარაღს, ხოლო მეორენი — უფრო ღვინო-არაყს. მაგრამ სასტუმრო დუქნები მუდამ არ იყო დაჭერილები: წესიერი ვაჭრობა რაგორღაც ვერა ჰხერხდებოდა ამ ავაზაკობისა და ძალმომრეობის ბუდეში. დუქანსა და დუქანს შუა სამიკიტნოება ერია, რიცხვით ოც და რვა მდე. იმათი ცნობა აღვილი იყო. მათს კარ-მადამოზედ დუქნობით ეყარნენ მუდამ ძირს უგონოდ დამთვრალნი ყაზახნი. უფრო ფხიზელნი გაჰკიოდნენ ყაზახთა სიმღერებს, ჩხუბობდნენ, ჰკოცნიდნენ ერთმანერთს, სწყევლიდნენ ყაზახის ბედს, ანუ მოსთქვამდნენ ყაზახის გაჭირვების ამბავს და თან მოუთრიდებლად სთელავდნენ ფეხ-ქვეშ ძირს გართხმულ მთვრალს ყაზახებსა. მხოლოდ ომის დაწყების წინად იყო ხოლმე სასტიკად აღკრძალული სმა; ვინც მაშინ დაითვრებოდა, სიკვდილით დასჯიდნენ ხოლმე. სხვა დროს კი ყველანი ლოთობდნენ: ურიალნიკიცა, ბაზრის ატამანებიცა, ვაჭარნიცა და მათი მუშტრებიცა. არაყის სუნი, კვამლი, თევზისა და ცხენების ტყავების სიმყრალე ჰშხამავდა მთელის უბნის ჰაერს. თვით უბანიც ისე იყო აჭრელებული, რომ თათრულს ან ოსმალურს ქალაქს უფრო ჰგვანდა. ამ სავაჭრო უბანში იყიდებოდა ყოველივე, რაც დავლად და აღაფად იყო წამოღებული ყირიმიდან, ვლახეთიდან და ან ანატოლიიდან. მხიარული აღმოსავლეთის ქსოვილები, აბრეშუმეული ფარჩეულობა, მაუდი, ატლასი, მომხო ტილო, უვარგისი ზარბაზნები და თოფები, ტყავები, ბეწვეული, ხმელი თევზი და ოსმალური ხილეულობა, სპილენძის მთვარის-ნახევრები, ჩამოვლენილები მეჩითიდან და მოოქროვილი ჯვრები, ჩამოღებული ქრისტანე-

თა ეკლესიებიდან, — ყოველივე ერთად იყო ალუფხული *). და ამ აქრელებულ, ყოველსავე ერთმანეთში ალუფხულ მიდამოთა შორის დალაღუნობდნენ აბრანძულ-დაბრანძულნი, ზაფხულობით თითქმის სულ შიშველ-ტიტველნი, ნახევრობით განადირებულნი, ტალახითა და კუბრით მოთხვრილნი, მუდამ მთვრალნი კაცნი, რომელთაც პირში ენა არ ედოთ.

ამ ქამად ჰასსან-ფაშის უბანში ბუზივით ირეოდა ხალხი; დახლიდარ-ვაჭარნი აჩქარებითა ჰკეტავდნენ ღუქნებსა და სამიკიტნოებს და მიეშურებოდნენ მოედნისაკენ, საცა უნდა შეკრებილიყვნენ სათათბიროდ. ფილიპე ზაქარი და ანტონ ტატარჩუკი სხვებს უკან მისდევდნენ; ტატარჩუკს როგორღაც ფეხები უკანა რჩებოდა და თითქო განგებ ცდილობდა, რომ სხვებს გაეფლოთ წინა. თან-და-თან უფრო და უფრო მეტს მოუსვენრობასა ჰგრძნობდა. გაიარეს ხიდი, გასცდნენ ალაყაფის კარებს და გაჩნდნენ უშველებელს მოედანზედ, რომელსაც გარშემო ოც და თვრამეტი ხის სახლი ჰქონდა შემორტყმული. ეს სახლები იყო კურნები — ყაზარმების მსგავსნი სადგომნი, რომელშიაც იდგნენ ყაზახები. კურნები იმითი განირჩეოდნენ ერთმანეთისაგან, რომ სხვა-და-სხვა სახელ-წოდება ჰქონდათ, უკრაინის ქალაქების სახელ-წოდებათა მიმსგავსებული. მოედნის ერთს კუთხეში ამართული იყო სათათბირო სახლი; იქ ისხდნენ ხოლმე საბჭოადა და სავაზიროდ ატამანები კაშევოის თავსმჯდომარეობით; დანარჩენი ბრბო, ესრედ-წოდებული „ამხანაგობა“, კარში რჩებოდა და ყოველ საათში ერთხელ უგზავნიდნენ დებუტაციას უფროსთ, ხოლო ხანდისხან ძალით შეიქრებოდნენ ხოლმე სათათბირო სახლში და, რაც სურდათ, იმას გადააწყვეტინებდნენ მოვაზირეთა.

მოედანი სავსე იყო ხალხითა. ატამანს მოეწოდებინა სენს იმას წინად მხედრობა; ანათეს რამდენიმე კუბრით სავსე ბოჩკა

*) იმიერ-ქორამელნი, როცა დათარგმობდნენ და თავს-ესხმოდნენ ვისმე, არაფერსა და არავის არა ჰზოგავდნენ. ხმელნიცკიმდე ეკლესია არ იყო სენსა; პირველი ტაძარი იმან ააშენა. სენში არავის არ ეკითხებოდნენ, ვინ რა სარწმუნოებისა იყო.

და გამოავორეს მოედანზედ და რამდენიმევე ბოჩკა, არაყით სავსე, თვითეულმა კურენმა თავისთვის ცალკე. წესიერებას იცავდნენ იასაულნი, შეიარაღებულნი მუხის ბერკეტებით, რომელიც საჭირო იყო საბჭოდ დამსხდართა მოსაჭკვიანებლად, და დამბაჩებით, დასაცველად საკუთარის სიცოცხლისა, რომელსაც ხშირად ელოდა განსაცდელი.

ფილიპე ზაქარი და ტატარჩუკი პირდაპირ სათათბირო სახლში შევიდნენ; ერთს, როგორც ურიადნიკს, ხოლო მეორეს, როგორც ატამანს კურენისას, ნება ჰქონდათ უფროსთა შორის მსხდარიყვნენ სავაზიროდ. სათათბირო ოთახში იდგა პატარა სტოლი, რომელსაც უჯდა ჯარ-მხედრობის მწერალი; ატამანები და კაშევოი კედელთან ისხდნენ და ქვეშ ცხენის ტყავები ეგოთ. ბქობა ჯერ არ დაწყებულყო. კაშევოი ბოლთასა სცემდა ოთახში, კურენების ატამანები ჯგუფ-ჯგუფად დაყოფილიყვნენ და ჩურჩულითა ლაპარაკობდნენ. ტატარჩუკმა შეჰნიშნა, რომ მის ნაცნობებსა და მეგობრებსაც კი ისე ეჭირათ თავი, თითქო ვერც კი ვამჩნევთო და ამიტომ მივიდა ახალგაზდა ბარაბაშთან, რომელიც ასევე განაპირებული იყო. ბარაბაშს სრულებით არ ეყურებოდა, რა ამბავი იყო მის გარშემო. კალმით ნახატის სილამაზის კაცი იყო და კურენის ატამანობა მხოლოდ იმიტომ მიიღო, რომ ძალიან დიდი ღონე ჰქონდა, თორემ ისეთი ტუტუცი იყო, რომ მისი სიტუტუცე საანდაზოდ იყო გამხდარი. თვითეული მისი სიტყვა დიდს ხარხარსა და სიცილს იწვევდა.

— მალე მოგვაბმენ კისერზედ ქვას და წყალში გადაგვიძახებენ! — უჩურჩულა ბარაბაშს ტატარჩუკმა.

— რისთვისაო?

— წერილებისა არა იცი-რა?

— რა წერილებისა? მე არა დამიწერია-რა.

— აბა, შეჰხედე, როგორ გვიბღვერიან აქეთ-იქიდან...

ტატარჩუკმა ველარ გაათავა თავისი სათქმელი. უეცარმა გარედან შემოვარდნილმა ხმაურობა-ჭრიამულმა აუწყა ყველას, რომ რალაც განსაკუთრებული ამბავი მომხდარიყო. კარი ყუ-

რამდე გაიღო და სათათბირო ოთახში შემოვიდა ხმელნიცკი ტულაი-ბეისთან ერთად. ამათ თურმე მიეგება ხალხი სიხარულის ჟრიაშულითა. რამდენისამე თვის წინად, ტულაი-ბეი, მურზებ შორის ყველაზედ გულადი და საშინელი რისხვა ქვემოურებისა, ჭირივით ეზიზღებოდა სეჩს, ახლა კი, დაინახა თუ არა „ამხანაგობამ“, ქულებს ისვრიდა მალლა და სალამ-ქალამით ეგებებოდა ხმელნიცკისა და იმიერ-ქორომელთა მეგობარს.

ტულაი-ბეი პირველი შევიდა ოთახში; იმას უკან მისდევდა ხმელნიცკი, რომელსაც, როგორც გეტმანს იმიერ-ქორომეთის მხედრობისას, კვერთხი ექირა ხელში. ეს ღირსება მიითვისა მას შემდეგ, რაც ყირიმიდან დაბრუნდა. ბრბო შევარდა მაშინ, ხელში აიყვანა, გასტეხა მხედრობის სახასო ყუთი და მიართვა კვერთხი, დროშა და ბეჭედი, რომელიც ჩვეულებრივ გეტმანების წინაშე დაჰქონდათ. ძლიერ გამოცვლილიყო. ეხლა ეტყობოდა, რომ მთლად იმიერ-ქორომეთის საშინელი ძალღონე იმის ხელთ იყო. ახლა ის შეურაცხ-ყოფილი ხმელნიცკი კი აღარ იყო, ლტოლვილი, საიდუმლოდ გაქცეული სეჩს, არამედ ხმელნიცკი გეტმანი, ბუმბერაზი, მზად-მყოფი მილიონებისათვის ედინებინა ძმარი ცხვირიდან თვისის შეურაცხყოფისათვის.

გარნა ხმელნიცკიმ არ მოიშორა მიძიმე ჯაჭვნი მონობისა; ახლა სხვა ბორკილნიც დაედო ფეხზედ. იმიერ-ქორომეთის გეტმანს: თვით იმიერ-ქორომეთის შუა-გულ პირველი ადგილი დაეთმო თათრისათვის, ითმენდა მის გულ-ზვიადობას და გათამაგებულს ღირფობას. ისე ექცეოდა თათარს, როგორც დიდებულისა და ერისთავი მოექცეს უზენაესს თვისსა ბატონსა და მეფეს, მაგრამ სხვაფრივ არც შეიძლებოდა. სახელი გაითქვა და მოიხვეჭა მით, რომ თათრებისა და ყეენის გული მოიგო; ხოლო ამ ჟამად ყეენის წარმომადგენელი იყო ველური და სისხლის მსმელი ტულაი-ბეი. ეს კია, რომ ხმელნიცკის ბუნებაში ისევე თავსდებოდა ერთმანერთს შორის გულ-ზვიადობა და მორჩილება, როგორც ვაჟკაცობა და ცბიერობა. ღომი და მელა იყო, არწივი და გველი... ყაზახობის გაჩენის დღიდან პირვე-

ლად ჰბედავდა ახლა სეჩში ასე თავისუფლად ქცევას თათარი, მაგრამ, სჩანს, ახლა სხვა დრო იყო მოსული. ახლა „ამხანაგობა“ მალლა ისვრიდა ქუდებს ურჯულოს პატივ-საცემლად. დიად, ასეთი დრო იყო დამდგარი.

თათბირი დაიწყო. ტულაი-ბეი დაჯდა შუა-ადგილას ყველაზედ უფრო სქლად შეკრულ ცხენის ტყავებზედ, მუხლთ მოიკეცა და დაუწყო ჭამა მზეუჭვრიტას; თან მისის ქერქით აჩეჩიანებდა ოთახის შუა გულს ადგილსა. იმის მარჯვნივ დაჯდა ხმელნიცკი, მარცხნივ კაშევი, ხოლო ატამანები და დეპუტაცია „ამხანაგობისა“ მოშორებით, მეორე კედლის მახლობლად. ლაპარაკი მიწყდა და მხოლოდ მოედნიდან მოდიოდა კიდევ განურკვეველი ხმაურობა ბრბოსი. ხმელნიცკიმ დაიწყო:*)

— წყალობითა მის უდიდებულესობისა, ყირიმის ყეენისათა, რომელიც არის მბრძანებელი მრავალთა ერთა, ნება-რთვითა პოლონიის მეფისა ვლადისლავისა, ჩვენისა ხელმწიფისათა, კეთილისა სურვილითა იმიერ-ქორომეთის მამაცის ჯარმხედრობისა, გვწამს-რა მტკიცედ უბრალოებაი ჩვენი და ღვთისა სამართლიანობაი, მივდივართ, რათა შური ვიძიოთ და გადავუხადოთ სამაგიერო იმ საშინელისა, აუტანელის შევიწროებისა და შეურაცხყოფისათვის, რომელსაც ვითმენდით, ვიდრე შეგვეძლო, უსამართლო ღიახთა, კომისართა, მოურავთა და ეკონომთაგან, მთლად შლიახტისა და ურიათაგან. მრავლად დააფრქვიეთ ცრემლი თქვენცა და მთლად იმიერ-ქორომეთის ჯარმაცა ამ უსამართლოების გამო და ახლა ჩამბარდა თქვენ მიერ კვერთხი, რათა დავიცვა უბრალოება თქვენი და მთელის ჯარ-მხედრობისა. ეს ამბავი დიდად სასახელო იყო ჩემთვის და ამიტომ წავედი მის უდიდებულესობასთან, ყირიმის ყეენთან, ვსთხოვე შემწეობა აღმოეჩინა და აღმითქვა კიდევ თვისი დახმარება. გარნა, მიუხედავად იმისა, რომ მზადა ვარ ვემსახურო ამ წმინდა საქმეს, ძალიან გული მატკინა იმ გარე-

*) წესი და რიგი თათბირის წარმოებისა აწერილია ერიკ ლიასოტის დღიურში. ერიკ ლიასოტი იყო პოლონიის სახელმწიფოს ელჩი, გაგზავნილი იმიერ-ქორომეთს 1594 წელს.

მოვბამ, რომ ჩვენ შორის არიან მოღალატენი, რომელნიც ლიახებს ემხრობიან და ატყობინებენ, თუ რამ მზადებაშია ვართ. თუ ეს მართალია, დაე დაისაჯონ ამისთანანი თქვენისა სურვილისამებრ. აწ კი გთხოვთ მოისმინოთ წერილები, რომელიც მოუწერია ჩვენთვის ჩვენს მტერს თავადს ვინცევეცკისა. ეს წერილები მოიტანა არა ელჩმა, არამედ უფრო ჯაშუშმა, რომელსაც აზრად აქვს აუწყოს ლიახთა, რა ყოფაშია არის დღეს ჩვენ შორის საქმე და რა შემწეობასაც გვირდება მეგობარი ჩვენი ტულაი-ბეი. ახლა თქვენ განსაჯეთ, მსჯავრ-დადებულ უნდა იქნას თუ არა ასეთი ჯაშუში და აგრედვე ისინი, ვისაც იმან წერილები მოუტანა. ამ წერილების ამბავი კაშვევოიმ, როგორც ერთგულმა ყმამ სრულიად ჩვენის ჯარისამ, მაშინვე გვაუწყა ჩვენ.

ხმელნიცკი გაჩუმდა. ჯარის მწერალი წამოდგა და დაიწყო კითხვა თავადის წერილისა კაშვევოი ატამანთან: „ჩვენ, წყალობითა ღვთისათა, თავადი და ბატონი ლუბნისა, ხოროლისა, პრილუკისა etc., ერისთავი რუსეთისა etc., უფროსი etc.“ წერილი ისეთი იყო, როგორსაც სწერენ საქმიანი კაცნი. თავადს შესემნოდა, რომ ჯარებს ერთს ალაგას აგროვებნო და ამიტომ ჰკითხვდა ატამანს, მართალია თუ არა ეს ამბავიო, და თუ მართალია, გთხოვ, შეუშალო ხელი ამისთანა საქმეს ქვეყნის საკეთილდღეოდო. თუ ხმელნიცკი მოვიდა და მოინდომა სეჩის აღელვება, უნდა მისცეთ ხელში კომისარებსაო. მეორე წერილი ჰან გროძიკისაგან იყო, მესამე და მეოთხე — ზაცვალისხოვსკისაგანა და ჩერკასის მოხუც პოლკოვნიკისაგან ტატარჩუკთანა და ბარაბაშთან. არც ერთს წერილში არა იყო-რა ისეთი, რასაც შესძლებოდა ჩრდილი რამ მიეყენებინა იმათთვის, ვისთანაც იყო მიწერილი. ზაცვალისხოვსკი მხოლოდ იმასა სწერდა ტატარჩუკს, რომ ამ წერილის მომტანს ყოველ-გვარი შემწეობა აღმოუჩინეო და აუსრულე ყოველივე, რაც მოინდომოსო.

ტატარჩუკმა თავისუფლად ამოისუნთქა.

— რასა ბრძანებთ ამ წერილებისას? — იკითხა ხმელნიცკიმ.

ყაზახნი მდუმარებდნენ. ყველა თათბირი, ვიდრე არაყი არ აალაპარაკებდათ, იმითი დაიწყებოდა ხოლმე, რომ არც ერთს ატამანს არ უნდოდა პირველად თვითონ დაეწყო ლაპარაკი. ყველანი მოუხეშავნი და ბრიყვნი იყვნენ და თან ცბიერნი, ეშინოდათ უფრო იმისი, ისეთი არა წარმოგვცდეს-რა, რაიცა საყოველთაო სიცილის გამოიწვევს და რის გამო მასხარად აგდებას ვერ ავსცდებითო. სეჩში ცეცხლისა და ნავთისა არ ეშინოდათ ისე, როგორც დაცინვისა და მასხარად აგდებისა.

ყაზახნი მდუმარებდნენ. ხმელნიცკიმ კვლავ დაიწყა ლაპარაკი.

— კაშევოი ატამანი ჩვენი მეგობარია, ისე ვენდობი, როგორც ჩემს თავს, და ვინც მაგის წინააღმდეგ იტყვის თუნდ ერთს სიტყვას, ის თვითონ იქმნება მოღალატე. ატამანი ხნიერი და ნაცადი ჯარის კაცია.

ხმელნიცკი ადგა და გადაეხვია კაშევოის.

— მე მხოლოდ ჯარს ვაგროვებ, გარნა გეტმანი დაე წინ წაუძღვეს,—სთქვა პასუხად ატამანმა.—რაიცა შეეხება ელჩს, ის ჩემია, რაკი ჩემთან არის გამოგზავნილი, ხოლო თუ ჩემია, მე თქვენთვის მიჩუქებია.

— ბატონო დეპუტატებო, მაღლობა უთხარით ატამანსა, — ურჩია ხმელნიცკიმ, — ატამანი მართალი კაცია. უთხარით „ამხანაგობას“, რომ თუ არიან მოღალატენი, მათ შორის ეს არ ურევია: მან პირველმა დააყენა დარაჯნი, მან უბრძანა, შეიპყარით ხოლმე ყველანი, ვინც მიდიოდნენ ლიახებთანაო. ბატონო დეპუტატებო, სთქვით, რომ ეს კაცი მოღალატე არ არის, რომ იგი უკეთესია ჩვენ შორის.

ბატონმა დეპუტატებმა დაბლა თავი დაუკრეს უპირველეს ყოვლისა ტულაი-ბეის, რომელიც ამ ხნის განმავლობაში სულ მზეუქვრიტას სკამდა დიდის გარინდებითა და აღუშვოათველობით, მერე ხმელნიცკის, კაშევოის და გავიდნენ გარედ.

ერთს წუთს შემდეგ, მხიარული ჟრიაშული შემოისმა გარედან და აუწყა ოთახში მყოფთ, რომ დეპუტაციას აესრულებინა თვისი მინდობილება.

— გაუმარჯოს კაშვევოს, გაუმარჯოს ჩვენს კაშვევოს! — ჰყვიროდნენ ხმა-გახრინწიანებულნი ისე, რომ კედლებს ზან-ზარი გაჰქონდა.

ბოლოს დეპუტაცია დაბრუნდა და თვისი ადგილი დაიქირა ოთახის ერთს კუთხეში.

— ბრძულად გადასწყვიტეთ, რომ ატამანი არაფერში დამნაშავე არ არის, — დაიწყო ხმელნიცკიმ, როცა სიჩუმე ჩამოვარდა. — ხოლო თუ ატამანი მოღალატე არ არის, ვინ არის მამ მოღალატე? ვინ უწევს მეკობრობას ღიახეხვს? ვისა სწერენ ისინი წერილებს? ვის ანდობენ ელჩს? ვინ არის მოღალატე?

ხმელნიცკიმ აუმაღლა ხმას და ცეცხლ-მფრქვეველის თვლებით გადხედა იქით, საითაც ტატარჩუკი და ბარაბაში იდგნენ. ამით თითქო უნდოდა ენიშნებინა, რომ აი აქ არის დამალული ღალატია.

ოთახში ხმაურობა ატყდა და მოისმა ყვირილი რამდენისამე:

„ბარაბაში და ტატარჩუკი“! კურენების ატამანები წამოხტნენ ფეხზედ, დეპუტაციის კრებიდან მოისმა: „სიკვდილი მაგათაო!“

ტატარჩუკი გაფითრდა, ბარაბაშმა გაკვირვებით დაიწყო აქეთ-იქით ყურება, უცბად გადინარხარა და მოჰყვა ტუტუცურს სიცილს; იმას სხვებმაც ბანი მისცეს, თუმცა კარგად კი არ ესმოდათ, რისთვის იცინოდნენ.

ფანჯრიდან უფრო და უფრო ხმა-მაღალი ლაპარაკი მოისმოდა; სჩანდა, რომ არაყს თან და თან გაეჭრა.

ანტონ ტატარჩუკი ღინჯად წამოდგა, მიჰმართა გეტმანს და დაიწყო:

— რა დაგიშავეთ, ბატონო გეტმანო იმიერ-ქორომეთისავ? რად გინდათ ჩემი სიკვდილი? რა ბრალი მაქვს? წიგნი მომწერა ზაცვილიხოვსკიმ... ძალიან კარგი, მაგრამ რაო მერე? კაშვევოსაც ხომ მოუვიდა თავადის წერილი! მივიღეკი მე წერილი? არა! თუნდაც რომ მიმეღო, რას ვიქმოდი? წავიდოდი მწერალთან და იმას წავაკითხებდი. იმიტომ რომ წერა მე არ

ვიცი და კითხვა. და თქვენც გეცოდინებოდათ, რა ეწერებოდა წიგნში. ლიახები კი თვალითაც არ მინახავს. მაშ, სჩანს, რომ მოლალატე ვარ? ეჰ, ძმანო იმიერ-ქორომელნო, ტატარჩუკი ლაშქრობდა თქვენთან ერთად ყირიმში, ვლახეთში, სმოლენსკთან... იბრძოდა თქვენთან ერთად, ვაჟაკებთანა, სისხლსაღვრიდა, შიმშილითა კვდებოდა... მაშ ლიახი არა ყოფილა, მოლალატე არ არის დღესაც, არამედ ყაზახია, ძმა თქვენი და, თუ გეტმანს უნდა მისი სიკვდილი, სთქვას, რადა? რა დაუშავე, რა ბრალი მაქვს? თქვენ კი, ძმანო, გთხოვთ შემიწყალოთ და სვინიდისით გამიკითხოთ!

— ტატარჩუკი კარგი ყაზახია! ტატარჩუკი ერთგული კაცია!—დაიძახა რამდენმამე.

— ტატარჩუკო, შენ ყოჩალი ყაზახი ხარ,—სთქვა ხმელნიცკიმ,—და მე შენ არცა გმტრობ, იმიტომ რომ შენ ლიახი არა ხარ; ჩვენი მოძმე ხარ, ჩვენი მეგობარი და მოკეთე; შენ რომ ლიახი იყო და გვღალატობდე, არ ვიწუხებდი, ტირილს არ დავიწყებდი, ხოლო რაკი ყოჩალი ყაზახი ხარ, ჩვენივე სისხლი და ხორცი გვღალატობს, მეც იმიტომა მტკივა გული. მერე თუ ყირიმშიაც იყავი, ვლახეთშიაც, სმოლენსკს ახლოცა, შენი დანაშაული ამით უფრო მეტია ახლა. შენა გწერენ, ყოველივე შეასრულე, რასაც კი მოგთხოვს ელჩიო... ახლა მიბრძანეთ, ატამანებო, რას მოსთხოვდა ლიახი? ჩემსა და ჩემის ძლიერის ამხანაგის ტულაი-ბეის სიკვდილს არ მოითხოვდა განა? დიალ, დამნაშავე ხარ, ტატარჩუკ და შენს უბრალოებას ვერ დაამტკიცებ. ბარაბაშს კიდევ სწერდა წიგნს მისი ბიძა, პოლკოვნიკი ჩერკასისა, მეგობარი ჩაპლინსკისა და ლიახებისა, ის, ვინც ჰმალავდა თავისს სახლში უფლება უპირატესობათა სიგვლებს, იმიტომ რომ იმიერ-ქორომეთის ჯარმა არა გაიგოსრა ამ სიგვლების არსებობისაო. თუ ასეა,—ხოლო ვფიცავ ღმერთს, რომ სხვაფრივ არც შეიძლება იყოს,—ორივენი დამნაშავენი ხართ. სთხოვთ შეწყალება ატამანებსა, მეცა ვთხოვ თქვენთვის პატივებას, თუმცა დანაშაული თქვენი მიძიმეა, ლალატი ცხადია.

ახლა კი გარედან არა მარტო ხმაურობა და ყვირილი მოისმოდა, არამედ გამძვინვარებული ღრიალი შემოდინდა, „ამხანაგობას“ უნდა შეეტყო, რა ამბავია საფათბირო ოთახშია და შემოჰგზავნა ახალი დეპუტაცია. ტატარჩუკი მიხვდა, რომ მისი სიკვდილი აუცილებელია. ახლა მოაგონდა, რომ ერთის კვირის წინად ძალიან თავგამოდებული იყო ატამანთა შორის და ამტკიცებდა, ნუ მივცემთ ხმელნიცკის საგეტმანო კვერთხსა და ნუ შევფრიგდებით თათრებსაო. ცივმა ოფლმა დაასხა შუბლზედა: ახლა კი ხსნა აღარ იყო. რაიცა შეეხება ახალგაზდა ბარაბაშს, ცხადი იყო, რომ ხმელნიცკის იმისი სიკვდილი უნდოდა მოხუცის პოლკოვნიკის ჯიბრითა, რომელსაც ძალიან უყვარდა თავისი ძმის-წული. მაგრამ ტატარჩუკს სიკვდილი არ უნდოდა. ტატარჩუკი არ გაფიქრდებოდა ამოწვდილ ხმლის წინაშე, არ შეუშინდებოდა ცხელ ტყვიას, მარგილსაც კი, მაგრამ ის სიკვდილი, რომელიც იმას ელოდა, სწორედ რომ საშინელი რამ იყო. იგდო ხელთ ერთი წუთი დუმილისა ხმელნიცკის ლაპარაკის შემდეგ და ხმა ზალდა, განწირულის ხმით დაიძახა:

— ქრისტეს გულისათვის! ძმებო ატამანებო, მეგობარნო გულისათდნო, ნუ მომკლავთ უბრალოსა: თვალით არ მინახავს ლიახი, არ დავლაპარაკებდვარ! შემიწყალეთ, ძმანო! არ ვიცი, რას მომთხოვდა ლიახი, ჰკითხეთ თქვენ თვითონ! გეფიცებით ქრისტესა და მისსა ყოვლად წმინდა დედასა, უბრალო ვარ!

— შემოიყვანეთ ლიახი!—დაიძახა უფროსმა ჯარის ურიანნიკმა.

— ლიახი, ლიახი!—შეჰყვირეს კურენების ატამანებმა.

ზოგნი ეცნენ იქვე მეორე ოთახს, საცა პატიმარი ჰყვანდათ, ზოგნი კიდევ მუქარით მისცვიდნენ ტატარჩუკსა და ბარაბაშსა. მირგოროდის კურენის ატამანმა, გლადკიმ, პირველმა დაიძახა: „სიკვდილი ამათაო!“ დეპუტაციამ გაიმეორა მისი ნათქვამი. ატამანმა ჩარნოტამ გააღო კარი და აუწყა ბრბოს, რომელიც ქუჩაში შეკრებილიყო, რომ ტატარჩუკი და ბარაბაში მოლალატენი არიანო.

ბრბომ პასუხად მორთო ყიჟინი და შეეარდა ოთახში.

— სიკვდილი ტატარჩუკსა და ბარაბაშს! სიკვდილი! მოგვეცით მოლაღატენი! წავასხათ მოედანზედ! — ჰყვიროდნენ გამძვინვარებით ასნი და ორასნი და იწვდიდნენ ხელს საცოდავ მსხვერპლთა გასაგლეჯად.

ტატარჩუკი შეურიგდა თავის ბედს, სამაგიეროდ ბარაბაში საშინელის ძალით წინააღმდეგობდა. ბარაბაში მიხვდა ბოლოს, რომ მოკვლა უნდათ ჩემიო და სახე დაეგრიხა შიშითა და სასოწარკვეთილებით, გულიდან აღმოხდა მხეცური ღმუილი. ორჯელ გაეშვა ხელიდან ჯალათებს, მაგრამ ორჯელვე გაუკავეს ხელები, ეწეოდნენ მის წვერს, თმებს; ბარაბაში იკბინებოდა, ღრიალებდა, ძირს ეცემოდა და კვლავ ფეხზედ დგებოდა გასისხლიანებული, საშინელი. ჯალათებმა შემოაფხრიწეს ტანისამოსი, ამოაგლიჯეს საქორჩებედ დატოვებული თმა, ამოსთხარეს თვალი და გააკავეს. აქ კი დაეცა ძირს ბარაბაში. ჯალათებმა სტაცეს ხელი ფეხებში და ტატარჩუკი და ის ერთად წაწიალეს მოედანზედ. იქ კუპრით სავსე ბოჩკები ენთო და აქა-იქ დანთებულს ცეცხლს გაჰქონდა გიზიკიზი. ამ განათებულს აღვილს დაიწყო ბარაბაშისა და ტატარჩუკის დასჯა სიკვდილითა. ათასი გამძვინვარებული კაცი ეცა მსჯავრ-დადებულთა, ჰფლეთდა ნაქერ-ნაქერ და ერთმანერთს ეცილებოდა აღვილს მსხვერპლთა ახლო ყოფნისათვის. საცოდავთა ფეხითა სთელავდნენ, ნაქერ-ნაქრობითა ჰგლეჯდნენ ხორცს; სისხლით-შესერილის ხელებით ხან მალლა ასწევდნენ ორს გუნდად გადაქცეულს გვამს, ხან ისევ ძირს დაახეიქებდნენ; ცოტა მოშორებით მყოფნი კიდევ ორს ბანაკად განიყენენ: ზოგს უნდოდა მსჯავრ-დადებულნი წყალში გადაეგდოთ, ხოლო ზოგს — კუპრით სავსე ანთებულს ბოჩკებში ჩაეყარათ. ყველანი მთვრალეები იყვნენ, ბოლოს წაიჩხუბნენ და წაუკიდეს ცეცხლი ორს არაყით სავსე ბოჩკას. სპირტის მოლურჯო, მოციმციმე აღმა გააშუქა ეს ჯოჯოხეთის სცენა, რომელსაც ზემოდან დაჰყურებდა მთვარე, მშვიდობიანი, მოვანებული, დისკო-გარდახრილი...

ასე სჯიდა „ამხანაგობა“ თვისთა მოღალატეთა. სათათბირო ოთახში, იმ წუთს შემდეგ, რაც ყაზახებმა ტატარჩუკი და ახლგაზნა ბარაბაში გაათრიეს, კვლავ ჩამოვარდა ღუმილი, ატამანებმა კვლავ დაიქარეს თავ-თავისი ადგილები და გულმოდგინებით სინჯავდნენ ის-ის იყო მეორე ოთახიდან შემოყვანილს პატიმარს.

მისი სახე კარგად არა სჩანდა; ოთახში თითქმის ბნელოდა; ღუმელში ცეცხლი გამქრალიყო, მაგრამ გლადკიმ შეაყარა ფიჩხი, ცეცხლი აპრიალდა და გაანათა მაღალი, ტანადი, თავგამოდებული ტყვედ-შეპყრობილი.

დაინახა თუ არა ხმელნიცკიმ, მაშინვე შეშუოთდა.

ეს ტყვე იყო პან სქშეტუსკი.

ტულაი-ბეიმ გამოჰყარა პირიდან მზეუქვრიტას ქერქები და წაიბუტბუტა რუსულად:

— მე ვიცნობ მაგ ლიახს; ყირაში იყო.

— სიკვდილი მაგას!—დაიყვარა გლადკიმ.

— სიკვდილი!—განიმეორა ჩარნოტამ.

ხმელნიცკი გონს მოვიდა. გადაჰხედა მხოლოდ გლადკისა და ჩარნოტას, რომელნიც მაშინვე გაჩუმდნენ და სთქვა:

— მეც ვიცნობ.

— საიდანა ხარ?—ჰკითხა კაშევიომ სქშეტუსკის.

— მე შენთან მოვდიოდი საელჩო კრებულთ, ბატონო კაშევიო ატამანო, როცა ხორტიცს ახლო დამეხსნენ თავს ავაზაკნი და, მიუხედავად ჩვეულებისა, რომელიც განადირებულ ხალხშიც კი პატიედებულია, დამიხოცეს კაცები, ხოლო მეც, თუმცა ელჩი ვიყავ, დამქრეს, შეურაცხმყვეს და, როგორც ტყვე, ისე მომიყვანეს აქ ხელებ-შეკრული. ყოველ ამისათვის პასუხს შენ გასცემ ჩემს ბატონს, თავად ერემია ვისნევეცკის.

— შენ რაღად გაუბე თავი ცუდით პატიოსან ყაზახსა? რად დაჰხოცე ოთხჯერ უფრო მეტი ხალხი, ვიდრე თქვენ იყავით? წერილებითაც იმიტომ მოდიოდი აქ, რომ გეწვრილნა ყოველივე და მერე შეგეტყობინებინა ლიახებისათვის. ისიც ვიცით, რომ წერილები მოგქონდა იმიერ-ქორომეთის ჯარის

მოლალატეებთან, რათა მათთან ერთად ჩვენი დაღუპვა მოგეხერხებინა. იმიტომ ისე კი არ იქმნები მიღებული, როგორც ელჩი და დესპანი, არამედ, როგორც მოლალატე და სამართლიანს სასჯელსაც მიგცემენ.

— სტეფი, ბატონო კაშვევოი ატამანო, და შენც, ბატონო ძალად გეტმანო,— აქ დესპანმა მიჰმართა ხმელნიცკის.— თუ მე წერილები მომქონდა, ასევე იქცევა ყველა სხვა ელჩიც, რომელიც უცხო ქვეყანაში მიდის. აქ მოვდიოდი თავადის წერილით, იმიტომ რომ გამეფრთხილებინეთ და მეთხოვნა არ გავებდნათ ისეთი საქციელი, რომელსაც შეეძლო შეერყია ძლიერება რესპუბლიკისა და თქვენთვისა და მთლად იმიერ-ქორომეთის მხედრობისათვისაც საუკუნოდ ბოლო მოელო. განა ვის დასამხოზად აღგიმართავეთ აგრე უღვთოდ, აგრეთის ღვთისგამობით თქვენი ხელნი? ვის საწინააღმდეგოდ დაჰკავშირებინხართ ურჯულოებს თქვენ, რომელნიც ქრისტიანედ უწოდებთ თქვენს თავს? საწინააღმდეგოდ მეფისა, პოლონიის თავად-აზნაურობისა და სრულიად რესპუბლიკისა. მაშასადამე, მოლალატე მე კი არა ვარ,— თქვენა ხართ და გეუბნევით: თუ მორჩილებით არ შეინანებთ თქვენს შეცოდებას, ვაი თქვენდა! დიდი ხანია, რაც წარვიდნენ დრონი პავლიუკისა და ნალივიკისი? ნუ უკვე განჰქრა ყოველივე კვალი მათის დასჯის ხსენებისა? განსოვდეთ ერთი, რომ რესპუბლიკის მოთმინება გაწყდა და მახვილი ჰკიდია თქვენს თავზედ.

— სტყუი, მტრის ნასხლეტო, იმიტომ რომ იქნება როგორმე თავი დავაძვრინო და სიკვდილს გადავურჩე როგორმეო,— შეჰყვირა კაშვევოიმ,— მაგრამ ვერა გიშველის-რა, ვერც შენი მუქარა და ვერც სხვა რამე!

ატამანებმა დაიწყეს კბილების კრაქუნნი და ხმლებზე გავლება ხელისა, ხოლო პან სქშეტუსკიმ უფრო მალლა აიღო თავი და ასე განაგრძო:

— ნუ გგონია, ბატონო კაშვევოი ატამანო, რომ ვითომ სიკვდილისა მემინიან, ჩემს სიცოცხლეს ვიცავ, ან ჩემს უდანაშაულობას ვამტკიცებ. მე შლიახტიჩი ვარ და ჩემი განკით-

ზეა შეუძლიანთ მხოლოდ ჩემთა ტოლთა, და არც თუ მონა-
მართლეთა წინაშე ვდგევარ მე აქ, არამედ წინაშე ავაზაკთა,
არა თავად-აზნაურობის წინაშე, არა წინაშე რაინდობისა, არა-
მედ ბარბაროსთა წინაშე; და კარგადაც ვიცი, რომ სიკვდილი
არ ამცდება და ჩემის სიკვდილით დაასრულებთ კიდევცა თქვენს
ქველობასა და მოღვაწეობასა. ჩემს წინაშე სიკვდილია და წამე-
ბა, ხოლო ჩემს ზურგთ უკან ძლიერება და შურის-ძიება სრუ-
ლიად რესპუბლიკისა, რომლის წინაშე თრათის ყველა თქვენ-
განი სათითაოდ.

პან სქშეტუსკის სიტყვებმა შიში და ძრწოლა მოპგვარა
ყველას. ატამანებმა ღუმილით გადაჰხედეს ერთმანეთს. მათ წი-
ნაშე იდგა არა ტყვე, არამედ საშიშარი ელჩი ყოვლად ძლი-
ერის ერისა.

— ბრაზიანი ლიახია!—სთქვა ტულაი-ბეიმ.

— ბრაზიანი ლიახია!—დაეთანხმა ხმელნიცკიცა.

კარებს ბრაზუნი დაუწყეს და ამის გამო თათბირი შესწყ-
და. ბრბოს აეგო ანდერძი ტატარჩუკისა და ბარაბაშისათვის და
ახალი დეპუტაცია გამოეგზავნა.

ოთახში შემოცვიანდნენ მრავლად ყაზახნი, სმით გალექე-
ბულნი, სისხლით მოსვრილნი, გამძვინვარებულნი. გაჩერდნენ
კარებს ახლოს, დაიწყეს ყაყანი და იწვდიდნენ წინ ხელებს,
რომელსაც ჯერ ისევ თბილის სისხლის ოხშივარი ასლიოდა.

— ამხანაგობა თავს უკრავს ბატონთ უფროსთა,—აქ ყვე-
ლამ თავი დაუკრეს,—და გთხოვთ, მოგვეცით ლიახი, რომ იმა-
საც ვეთამაშოთ, როგორც ტატარჩუკსა და ბარაბაშს ვეთამა-
შეთო.

— მივცეთ ლიახი!—დაიყვირა ჩარნოტამ.

— ნუ მივცემთ,—გამოესარჩლნენ სხვანი.—დაიცადონ ჯე-
რა. ეგ კაცი ელჩია!

ბოლოს ყველანი გაჩუმდნენ და ელოდნენ, რას იტყვიან
კაშევი და ხმელნიცკიო.

— ამხანაგობა გთხოვთ და, თუ ნება არ იქნება, თვითონ
წაიყვანს ძალით!—განიმეორა დეპუტაციამ.

სქმეტუშსკი იღუპებოდა და ის იყო; მაგრამ ამ დროს ხმელნიცკი დანიხარა და უჩუჩრჩულა ტულაი-ბეის.

— ეგ შენი ტყვეა, — უთხრა მან. — თათრებმა შეიპყრეს და ამიტომ შენია. მისცემ მავ კაცს თუ არა მოსაკვლელად? მდიდარი აზნაურშვილია, და ესეც რომ არ იყოს, თავადი იერემიადიდს ფულს მოიღებს მაგის გამოსახსნელად.

— მოგვეცით ლიახი! — ჰყვიროდნენ მუქარით ყაზახნი.

ტულაი-ბეი გაიზმორა და ზეზედ წამოდგა. სახე ერთს წუთს გამოეცვალა, თვალებმა გაუფლვა, კბილებმა კრაჭუნნი დაუწყეს. როგორც ვეფხვი, ისე იხტუნა და შიგ იმ შუა ბრბოში ჩაერია, რომელიც ითხოვდა, ტყვე მოგვეცითო.

— დაიკარგენით აქედან, თქვე ტეტებო, თქვე ძაღლებო, თქვენა! — დაიღრიალა ტულაი-ბეიმ და გამძვინვარებითა სწვდა წვერებში მახლობელს ორს იმიერ-კორომელს. — დაიკარგენით, თქვე ლოთებო, უწმინდურო პირუტყვნო, თქვე ჯოჯოებო! მოხვედით და გინდათ ჩემი ტყვე წამართვათ? მაშ, ესეც თქვენ, ესეც თქვენ! — ტულაი-ბეიმ დასცა ძირს ერთი ყაზახი და დაუწყო თელვა ფეხითა. დაიჩოქეთ, მონებო! ყველას, მათელს თქვენს სეჩს ასე გავსთელავ ფეხ-ქვეშა!

დებუტატები შეშინდნენ და უკან-უკან დაიწყეს წევა. საშინელმა მეგობარმა თავისი ბრჭყალები გამოიჩინა.

საკვირველია: ბაზავლუკს სწორედ ექვსი ათასი თათარი იყო დაბანაკებული. მართალია, მათ ზურგს უმაგრებდა ყენი მთელის თვისის მხედრობითა, მაგრამ ეს სეჩიც ხომ სულ უძალო და უღონო არ იყო და მაინც არც ერთმა კაცმა კრინტი არ დასძრა ტულაი-ბეის წინააღმდეგ. თითქო ამ საშინელმა მურხამ ეს ერთად ერთი ღონისძიება იპოვა, რომ დაეცვა სიცოცხლე ტყვედ შეპყრობილისა. დებუტატია დაბრუნდა მოედანზედა და გამოუტყადა ხალხს, რომ ლიახთან „თამაშობა“ არ შეიძლება, ტულაი-ბეის ტყვეა და ტულაი-ბეი ძალიან გაჯავრდაო. „წვერები დაგვაგლიჯა, გაწყრაო!“ „გაწყრა, გაწყრა!“ ღრიალებდა ბრბო, ხოლო რამდენსამე წუთს შემდეგ უკვე

მზად იყო სიმღერა ამ შემთხვევისათვის. ერთს ცეცხლა-პირას ვიღამაც დაიწყო უკვე თქმა სიმღერისა:

ჰეი, ჰეი!
 ტული-ბეი
 განწყრა, განრისხდა ძალიან!
 ჰეი, ჰეი!
 ტული-ბეი,
 აქ შენი ძმანი არიან!

მაგრამ მალე სიმღერაც მისწყდა. ალყათვის კარებიდან, ჰასსან-ფაშის უბნისკენ გამოჩნდა ახალი ბრბო ხალხისა და გაემართა სათათბირო სახლისაკენ. ატამანები უკვე თავ-თავიანთ სახლში დასაბრუნებლად ემზადებოდნენ, რომ უცბად ეს ახალნი სტუმარნი ეწვივნენ.

— წერილი გვაქვს გეტმანთან.

— სადაურები ხართ?

— ჩიგირინიდანა ვართ. დღე და ღამე გზად ვიდექით და მოგვექონდა წერილი. აი, წაიკითხეთ.

ხმელნიცკიმ გამოართვა ყაზახს წერილი და დაიწყო კითხვა. უცბად სახე სულ შეეცვალა; წერილი ძირს დაიღო და ხმა-მალლა წარმოსთქვა:

— ბატონო ატამანებო! დიდი გეტმანი ჰგზავნის ჩვენს წინააღმდეგ თავისს შვილს სტეფანეს ჯარითა. ეს ომია!

გარშემო ყველამ შეჰყვირა, არც თუ სიხარულით, არც თუ შიშითა; ხმელნიცკი გამოიქიმა ოთახის შუა გულ ადგილას და შემოიყარა დოინჯი; მისი თვალები სულ ცეცხლს აფრქევდა, ხმა მისი მუქართა და ბრძანებითა ჰქუხდა:

— კურენების ატამანებო, თქვენ-თქვენს კურენებს მიაშურეთ! დასცალეთ ზარბაზნები! გამოიტანეთ არაყით სავსე ბოქკები! ხვალ ლაშკრად მივდივართ!

ამ წუთიდან ყოველივე უფლება ხმელნიცკის ეძლეოდა. პატარა წინად ცბიერობისათვის უნდა მიემართნა, რომ სიკვდილს გადაერჩინა ტყვე და ცბიერობითვე უნდა დაესაჯა სიკვდილით თვისი მტერნი; ახლა კი ხელთ ეპყრა მართვა-გამ-

გეობის საბლის ყველა წვერნი. ასე იყო მუდამ. ომის წინად და შემდეგაც, თუმცა გეტმანი არჩეულიცა ყოფილიყო, ბრბო ატამანებისა და კაშევოის შემწეობით აცხადებდა, რაც უნდოდა; ამ სურვილის აღუსრულებლობა არც ისე უშიშარი საქმე იყო; მაგრამ, რაღაი ომი გამოცხადდებოდა, „ამხანაგობა“ ჯარი იყო მხოლოდ, სამხედრო წესსა და რიგს დაქვემდებარებული, კურნების ატამანები—აფიცრები, ხოლო გეტმანი—განუკითხველი სარდალი და სპასპეტი.

აი ამიტომ ატამანები მაშინვე გაცვინდნენ, რომ აღესრულებინათ ბრძანება ხმელნიცკისა. თათბირი გათავდა.

ერთს წუთს შემდეგ ზარბაზნების სროლამ აუწყა მთელს სექსს, რომ ომი უკვე დაწყებულიაო.

იწყებოდა ომი და იწყებოდა ახალი ხანა ორის ერის ისტორიაშიც, მაგრამ ეს არ იცოდნენ არც სექსის მთვრალმა მცხოვრებლებმა და არც თვით იმიერ-ქორომეთის გეტმანმა.

XII

ხმელნიცკი და სქშეტუსკი კაშევოისთან წავიდნენ ღამის გასათევად. მათ გაჰყვა ტულაი-ბეიცა: დაგვიანებული იყო და ბაზავლუკს ვეღარ დაბრუნდებოდა. ველოური ბეი ისე ეკიდებოდა დესპანს, როგორც ტყვეს, რომელსაც ბოლოს გამოისყიდდნენ და დიდს ფულს აიღებდა; უფრო მეტის პატივისცემითაც ეკიდებოდა, ვიდრე თავისუფალ ყაზახებსა: ტყუილად ხომ არა ჰყვანდა ნახული ეს კაცი ყენის სასახლეში. რაკი ეს შენიშნა კაშევოიმ, თავისს სახლში მიიწვია დესპანი და ახლა სულ სხვა ნაირად დაუწყა მოპყრობა. მოხუცი ატამანი გულითა და სულით ხმელნიცკის მხარეზედ იყო, ხოლო ხმელნიცკის უსათუოდ უნდოდა, რომ ტყვე ცოცხალი გადარჩენილიყო. გარნა მის გაკვირებას სამზღვარი აღარა ჰქონდა მაშინ, როცა ხმელნიცკი, მოვიდა თუ არა კაშევოის სახლში, მაშინვე ჰკითხა ტულაი-ბეის:

— ტულაი-ბეი, რამდენის აღებას ჰფიქრობ ამ პატიმარის გამოსახსნელოდ?

ტულაი-ბეიმ სქშეტუსკის შეჰხედა.

— შენვე სთქვი, რომ დიდი კაცია, ხოლო მე ვიცი, რომ ელჩია საშიშის თავადისა, გარნა საშიშს თავადს უყვარს თავისიანები. ბისმილლაჰ! ერთი მომცემს ფულს, მეორეცა, მაშასადამე...

თათარი დაფიქრდა:

— ორი ათას ტალერს ავიღებ.

— მე მოგცემ ორი ათასს ტალერს.

ტულაი-ბეი გაიჟმდა პატარა ხანს. თვისის ირიბის თვალე-ბით ისე დაშტერებოდა ხმელნიცკის, თითქო იმის გულის პასუხი უნდა ამოიკითხოსო.

— სამი ათასსაც მომცემ, — სთქვა მან.

— რად უნდა მოგცე სამი ათასი, როდესაც შენ თვითონ ორი ათასი ითხოვე?

— შენ გინდა მაგისი თავი, მაშასადამე, ეგ კაცი საჭიროა, სამი-ათასსაც მომცემ.

— მაგან სიკვდილს გადამარჩინა.

— ალლაჰ! ეგ ხომ ათასის ტალერით მეტიცა ჰღირს.

ახლა კი სქშეტუსკიც გაერია ამ ვაჭრობასა და გარიგე-ბაში.

— ტულაი-ბეი! — გაბრაზებით შეჰყვირა დესპანმა, — თავადის ხაზინიდან ვერას დაგპირდები და თვითონ შე კი მოგცემ სამი-ათასს, თუნდა ამისათვის ყველაფრის გაყიდვა მომინდეს, რაც კი რამ მახადია. პატარა სოფელი მაქვს საკუთარი და დავიჯერო არა ღირს-რა? ამ ატამანისა კი არა მინდა რა: მაგისი ნაწყალობევი არც სიცოცხლე მინდა და არც თავისუფლება.

— მერე თქვენ რა იცით, რასაც გიპირებთ? — ჰკითხა ხმელნიცკიმ და შემდეგ ისევ ტულაი-ბეის მიჰპართა. — ომი დაიწყება. გაჰზავნი კაცს ფულისათვის თავადთან, მაგრამ, ვიდრე შენი გაგზავნილი დაბრუნდებოდეს, ბევრი წყალი ჩაივლის დნებრ-ში, მე კი ხვალვე დილით ჩამოგიტან ფულს ბაზაველუკს.

— მომეცი ოთხი ათასი და ლიახს აღარ დავუწყებ ლაპარაკს,—სთქვა მოუთმენლობით ტულაი-ბეიმ.

— კარგი, თანხმა ვარ; შენი სიტყვა იყოს.

— ბატონო გეტმანო,—სთქვა კაშევოიმ,—თუ მიბრძანებ, ეხლავ დაგითვისლი მაგ ფულს.

— დილაზედ წაუღე ბაზავლუკს,—დასთანხმდა ხმელნიცკი. ტულაი-ბეი გაიზმორა და დაამოქნარა.

— მეძინება... ხვალ ალიონზედ უნდა წავიდე. აბა, სად უნდა დავიძინო!

კაშევოიმ უჩვენა ადგილი კედელთან: აიგერა ცეგრის ტყავები და იმაზედ დაიძინო.

თათარი გაიშოტა სახელდახელო ლოგინზედ და მალე ამოუშვა ხვრინვა. ხმელნიცკი პატარა ხანს ბოლთის ცემას მოჰყვა.

— ძილი არ ეკარება ჩემს თვალებს,—სთქვა მან.—არ დავიძინებ. მოიტა დამალევიწე რამ, ბატონო კაშევოი.

— არაყს მიირთმევ თუ ღვინოს?

— არაყი. არა, ვერ დავიძინებ.

— მამლებმა იყიველეს კიდეცა,—სთქვა კაშევოიმ.

— გვიანაა! წადი დაიძინე შენცა, ძველო მეგობარო. დალიე და დაიძინე.

— ღმერთმა გაცოცხლოს, კარგს ბედს შეგყაროს!

— ღმერთმა გადღეგრძელოს!

კაშევოიმ მოიწმინდა ტუჩები სახელოთი, მივიდა ოთახის ერთს კუთხეში და ჩაწვა ისიც ცხვრის ტყავებში.

მალე იმისი ხვრინვა ტულა ბეის ხვრინვას შეუერთდა.

ხმელნიცკი მოუჯდა სტოლს და ღრმა ფიქრში წავიდა. უტბად გამოერკვია და შეჰხედა სქშეტუსკის.

— ბატონო დესპანო, თქვენ თავისუფალი ბრძანდებით.

— თავისუფალი? ოჰ, გმადლობთ, გეტმანო იმიერ-ქოროძეთისავ, თუმცა არ დაგიმალოვ და გეტყვი, რომ ბევრად მერჩინვა ეგ თავისუფლება სხვას ეწყალობებინა ჩემთვის და არა თქვენ.

— ნუ მეუბნებით მაღლობას. მე სიკვდილისაგან დამიხსენით, ახლა სამაგიერო სიკეთე გადაგიხადეთ და ჩვენ ქვითნი ვართ. ამას გარდა, ისიც უნდა მოგახსენოთ, რომ ვერ გაგიშვებთ აქედან, ვიდრე სიტყვას არ მომცემთ, პატროსანის რანდის სიტყვას, რომ შინ დაბრუნებისას არავის არას ეტყვით არც ჩვენის ძალ-ღონისასა, არც ჩვენის საომრად გზად ყოფნისასა და არც იმისას, რაც აქ, სეჩში, ჰნახეთ.

— თქვენ, მგონია, მეხუმრებით! მაგნიარს სიტყვას ვერ მოგცემთ, იმიტომ რომ ეგ სიტყვა რომ მოგცეთ, ჩემი საქციელი იმ მოლაღატეთა საქციელს ემგვანება, რომელნიც მტრის მხარეზედ გადადიან.

— ჩემი სიცოცხლე და მთლად ამიერ-ქორომეთის ბედი იმაზედა ჰკიდია, შემოგვიტევეს დიდი გეტმანი მთელის თვისის ძალ-ღონითა თუ არა? ხოლო ის ერთს წუთსაც არ დაყოვნდება, თუ გაიგო თქვენის წყალობით საქმის ვითარება; ჰო და მაშ, მე ნუ დამემღურებით, თუ ვერ განგიტევებთ, ვიდრე სიტყვას არ მომცემთ, რომ გაჩუმდებით, და არას არ იტყვით იმისას, რაც აქა ჰნახეთ. ვიცო, რა ძალი დამესხმის თავს წვიმასავითა: ორივე გეტმანი, საშიში თავადი, რომელიც მარტოც რომ იქოს, ერთს ჯარადა ჰღირს, ზასლავსკი, კონცეპოლსკი და ყველა ეს მოურავ-ერისთავნი, რომელნიც კისერზედ ასხედან ყაზახებს! მართალია, ცოტა შრომა არ დამქირდა, ცოტა წერილები არ მივიწერე აქეთ-იქით, რომ თვალი ამება მათთვის, მიმიძინებინა, მაგრამ მაინც ფხიზლობდნენ; ჯანდაბას იმათი თავი, იფხიზლონ ახლა, რამდენიც უნდათ. როცა მდაბიონიცა, ქალაქის ყაზახნიც და ყველანიც, ვინც კი შევიწროებულია, ვისაც არც თავისუფლება აქვს და არც საარწმუნოება ხელ-უხლებელი, მოურიდებლად გადმოვლენ ჩემს მხარესა, როგორც გადმოვიდა ამიერ-ქორომეთის ჯარი და მოწყალე ყენი ყირიმისა, მაშინ აღარ შემეშინდება მტრისა, ხოლო მანამდე ღვთის იმედი მაქვს, რომელიც ჰხედავს ჩემს უბრალოებას და ჩემს მწარე შეურაცხყოფასა.

ხმელნიცკიმ გადაჰკრა არაყი და მოუხსვენრად დაუწყო გარშემო ტრიალი სტოლს. პან სქემეტუსკიმ აავლ-ჩაავლო თვალი და გაბედვით დაუწყო ლაპარაკი:

— ღმერთს ნუ ჰვობ, გეტმანო ამიერ-ქორომეთისავ, ნუ ითხოვ ღვთის კურთხევას შენის საქმეებისათვის. განა თქვენ უნდა სთხოვდეთ შემწეობას უზენაესსა, თქვენ, რომელიც პირადის წყენისათვის ჰლამის აღანთოს სახმილი შინაურის, ძმათამკვლელობის ომისა და შეუერთდეს უსჯულოთა საქრისტიანოს წინააღმდეგ? იფიქრეთ, რა შეუდგება თქვენს განზრახვას. გაიმარჯვებთ, თუ გაიმარჯვებენ, სულ ერთია, მთელს ადამიანთა ზღვა სისხლსა და ცრემლს დაჰღვრით, კალიაზედ უარესად მოაოხრებთ მშობელს ქვეყანას, ტყვეობაში ჩაჰყრით მოძმე ხალხს, შეარყევთ რესპუბლიკის ძლიერებას, გააუწმინდურებთ ტრაპეზთა უფლისათა და ყოველივე ესე რადა, რისთვის უნდა მოჰხდეს? იმიტომ მხოლოდ, რომ ჩაპლინსკიმ მამული წაგართვათ! რა დაგაბრკოლებთ და ან რის წინაშე-ლა შესდგებით, რას არ გასწირავთ, ოღონდ კი თქვენის გულის ბუხარი იყაროთ, ღმერთსაც უწოდებთ განა ამისთანა საქმისათვის? ხომ თქვენს ხელში ვარ, ხომ ყოველთვის შეგიძლიანთ წამართვათ თავისუფლება და თვით სიცოცხლეცა, მაგრამ მაინც გეტყვით: ღმერთს კი არა, ეშმაკს უნდა მოუწოდოთ საშველად; მხოლოდ ეშმაკი გამოგიწოდებთ ხელს თქვენს საშინელს საქმეში.

ხმელნიცკი გაღურჯდა, იტაცა ხმაღს ხელი და ისე დააბლვერდა დესპანს, როგორც ლომი, რომელიც მზად არის, თავს დაეცეს თავს მსხვერპლს, მაგრამ უცბად შესდგა. ჯერ კიდევ ძლიერ არ იყო მთვრალი. ვინ იცის, იქნება შიშმა რამ შეიპყრო უეცრად, იქნება სვინიდიხმა გაიღვიძა და ქენჯნა რამ დაუწყო და ამხილა: შესდგეო! ხმელნიცკიმ თავი ჩაჰლუნა და ისე დაიწყო ლაპარაკი, თითქო ცდილობს თავისი თავი თვითონვე დააჯეროს, დაარწმუნოს როგორმეო:

— სხვას არ მოვუთმენდი მაგისთანა ლაპარაკს, მაგრამ თქვენც გაფრთხილდით, რომ თქვენი გაბედულობა არ აღმეტოს ჩემს მოთმინებას. მაშინებთ ჯოჯოხეთითა, მამბრალეობთ

ლალატსა, რომ ვითომ პირადის წყენისათვის შურსა ვძიობ, მაგრამ საიდან იცით, რომ მარტო ჩემის წყენისათვის მინდა მივაგო მტერს სამაგიერო? სად ვიშოვიდი ამოდენს თანაშემწეს, საიდან გაჩნდებოდა ეს ათასი და ათი ათასი ხალხი, რომელიც შემომიერთდა და კიდევ შემომიერთდება, თუ მარტო პირადის საქმისათვის ვცდილობდე? აბა, იფიქრეთ, რა ამბავია უკრაინაში. ეჰ, დედა-ქყეყანა, ჩვენო ნაყოფიერო მშობელო, ვინ არის, რომ უშიშრად ჰგრძნობს თავს შენთა სამზღვართა შორის, ვინ არის, რომ დარწმუნებული იყოს, ხვალინდელი დღე მშვიდობით გამოითენდებაო? ვინ არის ბედნიერი, ვინ არის თავისუფალი, ვინ არა სტირის, არა ოხრავს? მხოლოდ ერთი ვინევეცკები, პოტოცკები, ზასლავსკები, კალინოვსკები და ერთი მუჟა აზნაურშვილობა! იმათთვის არის უფროსობა, დიდება, ყმა და მამული! იმათთვის არის ბედნიერება და ოქროს თავისუფლება, ხოლო დანარჩენი ერი მღუღარებას აბნევს, ხელ აღპურობილია ცად მიმართ და ღვთისაგან ელის შემწეობას, რადგან მეფის წყალობაც ვერასა ჰშველის! თვით აზნაურობაშიაც რამდენია, რომ ვეღარ გაუძღეს შევიწროებას და ივლტოდნენ სენს ჩემსავითა? მე ომი არა მწადიან არც მეფესთანა და არც რესპუბლიკასთან! რესპუბლიკა დედაა ჩვენი, მეფე მამაა; მეფე მოწყალეა, გარნა მისნი ერისთავნი... იმათი გაძლება ჩვენ არ შეგვიძლიან. იმათი ჩაგვრა, იმათი უღვთო გადასახადები, იმათი ღალა-იჯარები, იმათი მტარვალობა და ტვინის წოვა, იმათი გულ-ღვარძლიანობა, — ყოველივე ცას შეჰღალადებს შურის ძიებად! რა მადლობა მიიღო ამიერ-კორომეთის მხედრობამ იმ ღვაწლისათვის, რომელიც მიუძღვის ქვეყნის წინაშე მრავალ ომსა და ლაშქრობაში? სად არის ყაზახთა უპირატესობანი? მეფემ უბოძა, ხოლო ერისთავებმა წაართვეს. ნალივაიკა ოთხად იქმნა გაქრილი, პავლიუკი სპილენძის ხარის მუცელში შესწვეს! წყლულნი, რომელნიც დაგვაჩნია ყულკევსკიმა და კონეცპოლსკიმ, ჯერ არ დაუშუშულა. ცრემლნი, დაღვრილნი მოკლულთა, აკეპილთა და მარგილზედ ჩამოცმულთათვის ჯერ არ შეგვშრობია და ახლაც, აბა, შეჰხე-

დეთ, რა ანთია ცაზედ?—ხმელნიცკიმ თითი გაიშვირა ცისაკენ, საცა კუდიანი ვარსკვლავი ბღღვრიალებდა.—რისხვაა ღვთისა! ცეცხლია ღვთისა!... და თუ მე ვარ ეგ ღვთის რისხვა, მოვლენილი ქვეყნად, დაე აღსრულდეს ნება ღვთისა! ვტვირთულობ ჯვარსა ჩემსა.

ხმელნიცკიმ, საშინელმა და თავ პარ ჩამოზნელებულმა ხელნი აღაპყრნა ცად მიმართ, ათრთოლდა და დაეშვა ძირს, თითქო ველარ აიტანა დიდი სიმძიმე თვისის მოწოდებისაო.

ჩამოვარდა მღუმარება, რომელსაც არღვევდა მხოლოდ ხვრინვა ტულაი-ბეისა და კაშვევოისა და კიდევ ოთახის კუთხეში გაბმული გულსაკლავი ჭრიჭინი ჭრიჭინასი.

ღესპანი იჯდა ძირს თავ ჩაღუნული. ეტყობოდა, თითქო პასუხს ეძებს ხმელნიცკის სიტყვებისასაო, რომელიც ისეთივე მძიმე იყო, როგორც დიდი ნატეხი სალის-კლდისა; ბოლოს სქშეტუსკიმ დაიწყო ლაპარაკი ნელის, მწუხარე ხმით:

— ოჰ, თუნდ რომ მართალიც იყოს ეგა, ვინა ბრძანდებით განა, რომ კისრულობთ მოსამართლისა და ჯალათის მოვალეობას? რა მძვინვარებასა და რა გულზავობას შეუტყობხართ? რატომ არ გინდათ ღმერთს მიანდოთ ეგ უფლება განკითხვისა და დასჯისა? ბოროტს კაცებს არ ვესარჩლები, წყენას არც მე ვაპატივებ ვისმე, ჩაგვრა-შევიწროებას არც მე ვსახე უფლებადა, მაგრამ ერთი თქვენს გულშიაც ჩაიხედეთ, გეტმანო! უჩივით ერისთავთა მიერ ჩაგვრას და შევიწროებას; ბრძანებთ, რომ არ ემორჩილებიან არც მეფეს, არც კანონსაო, ჰგომობთ მათს გულზავობას და მერე თქვენ თვითონ კი არა გჭირთ ეგვევ სენი? თვითონ თქვენ კი არ მოგიღერებიათ მუშტი რესპუბლიკისა და კანონისათვის? პანებისა და შლიახტის მტარვალობას კი ჰხედავთ და ის კი არ გინდათ დაინახოთ, რომ თუ არ მათი მკერდი, მათი ჯავშან-ჩაჩქანი, თუ არ მათი ციხე-დარბაზნი, ზარბაზან-ზამბულაკნი და ჯარი, ეს დედა-მიწა, საცა მდინარენი რძესა და თაფლად გადაქცეულა, ათასჯერ უფრო აუტანელს გმინვაში იქმნებოდა დაჩაგრულობის გამოთათართა და ოსმალთა მონობის უღელ ქვეშ! ვინ დაიცავდა და დაიფა-

რავდა ამ ქვეყანას? ვის მზრუნველობისა და ძალ-ღონის წყალობითაა, რომ თქვენი შვილები იანიჩარებად არა მსახურებენ, თქვენი ასულნი სანთელივით არა ჰდნებიან საზიზღარს ჰარამ-ხანებში? ვინ ასახლებს უკაცურს უდაბნოებს, ამაგრებს ქალაქებს, აგებს ტაძართა ღვთისათა?...

პან სქშეტუსკის ხმა თან და თან უფრო ძლიერდებოდა, ხოლო ხმელნიცკი თავ-ჩაქანდრული ჩაჰყურებდა არაყით საესე ფიალას და მდუმარებდა პირ-გამეხებული.

— მერე ვინ არიან ისინი? — განაკრძობდა თავისას პან სქშეტუსკი. — ნემენცების ქვეყნიდან არიან მოსულნი თუ ოსმალეთიდან? განა სისხლნი არ არიან ჩვენთა სისხლთაგან და ძვალნი ჩვენთა ძვალთაგან? თქვენივე შლიახტა არ არის და თქვენივე თავადნი არ არიან? ოჰ, თუ ეს ასეა, მაშ ვაი თქვენდა, რომ თქვენ ასისიანებთ უმცროსთა ძმათა უფროსთა საწინააღმდეგოდ! ვფიცავ დაუსაბამო მამასა, თუნდა საძაგელნი იყვნენ, თუნდ ყველანი სათითაოდ ფეხ-ქვეშა სთელავდნენ კანონსა, გვართმევდნენ უფლება-უპირატესობასა, მაინც თქვენი საქმე არ არის იმათი განკითხვა: დაე ღმერთმა განიკითხოს იგინი ცათა შინა, ხოლო სეიმებმა — ქვეყანასა ზედა და არა თქვენ, გეტმანო! შევიძლიანთ სთქვათ, რომ თქვენ შორის ყველანი მხოლოდ სამართლიანები არიან, რომ თქვენ არაფერი არა დაგიშავებიათ-რა და ტვირთულობთ უფლებას, იარაღით ხელში უნდა ვეწიო ჩემსასაო? თქვენა მკითხავდით, სად არის ყაზახთა უფლებანიო? ახლა მე გიპასუხებთ: მოურავ-ერისთავებმა კი არ მოსპეს ეგ უფლებანი, არამედ იმიერ-ქორომელებმა, ლობოლდამა, სასკომ, ნალივაიკამ და პაელიუკმა, რომლისასაც ამბობთ, ვითომ სპილენძის ხარის მუცელში შესწვესო, თუმცა კარგად იცით, რომ ეგ აგრე არ იყო. დათრგუნა და მოსპო თქვენი უპირატესობანი თქვენმა მრავალ-გზის აჯანყებამა, მღელვარებამა და ძარცვა-რბევამ, რომელიც თათართა ძარცვა-რბევასა ჰგვანდა. ვინ შემოაუშვებდა ხოლმე რესპუბლიკაში თათრებს, რათა შემდეგ, როცა დავლა-ალაფით დაბრუნდებოდნენ უკან, დასხმოდნენ თავს და წაერთვათ ნაალაფეგ ნადავლი? თქვენ! ვინ

იყო, რომ,—ღმერთო შეუნდე!—თავის სისხლსა და ხორცს, ქრისტიან ხალხს ტყვედა ჰყილდა თათრებში? ვინ იყო თავი აჯანყება ამბოხებისა? თქვენ! ეის წინაშეა, რომ უშიშრად ვერა ჰგრძნობს თავს ვერც შლიახტიჩი, ვერც ვაჰარი, ვერც გლეხკაცი? თქვენ წინაშე! ვინ აღანთებდა ხოლმე ცეცხლს ძმათაძმის მკვლელის ომისას, ამტუტებდა უკრაინის ქალაქებსა და სოფლებს, სძარცვავდა ეკლესიებს, აუბატიურებდა დედააკაცებს? თქვენა და მხოლოდ თქვენ! რაღა გინდათ ახლა? გინდათ, რომ მოგცენ უფლება, იაჟრ-ზაჟრეთ, იამბოხეთ, სძარცვეთ და ითარეშეთ, რამდენიც გნებავდეთო?! ღვთის-წინაშე, უფრო ბევრს გაბატივებდნენ ხოლმე, ვიდრე გსჯიდნენ! სენ-მორეული ასო უნდოდათ განეკუთრნათ და არა მოეკვეთათ*), და არ ვიცი, არის კიდევ მთელს ქვეყანაზედ ისეთი სახელმწიფო, რესპუბლიკას გარდა, რომელიც ასეთის მოთმინებით ითმენდეს ასეთს სნეულებას? ამის მაგიერ რითი უხდით მადლობას? აიგერა სძინავს თქვენს მოკავშირეს—დაუძინებელს მტერს ჯვარისა და ქრისტიანობისას, არა უკრაინელს მოურავ-ერისთავს, არამედ თათრის მურზას და აი მაგასთან ერთად მიდიხართ, რომ დასწვათ მშობელი მხარე, განიკითხოთ ღვიძლნი ძმანი! ახლა ეგ იქნება იქ ბატონი, მაგას დაუტკერთ იქ უზანგსა!

ხმელნიცკიმ კვლავ გადაჰკრა არაყით საფე თიალა.

— როცა მე და ბარაბაში ვიყავით თავის ღროზედ მეფესთან, ჩვენ მოწყალე ბატონთან,—წარბ-შექმუხენით და დაღვრებით წარმოსთქვა ხმელნიცკიმ,—ასე გვიბძანა: განა თოფიარალი არა გაქვთ და ხმალი არ გარტყიათ წელზედო?

— მეფეთ-მეფის წინაშე რომ დამდგარიყავით, ასე გეტყოდათ: მიუტევე კი შენთა მტერთა, როგორც მე მივუტევე ჩემს მტრებსაო?

— მე რესპუბლიკასთან ომი არა მწადიან.

— მხოლოდ დანას აქვრთ ყელში, ჰა?

— მივდივარ, რომ ყაზახნი გავანთავისუფლო თქვენის მონობის ჯაჭვთაგან.

*) გეტმან ჟულკევსკის სიტყვებია.

— რომ მერე თათართა ქამანდი ჰკრათ და უარესად გაჰბოჭოთ.

— მინდა დავიცვა სარწმუნოება.

— წართმართთან ერთად.

— მომშორდი თავიდან! შენ არა ხარ ხმა ჩემის სვინიდიისა! მომშორდი-მეთქი, გეუბნები!

— სისხლი, დაქცეული თქვენ მიერ, დაამძიმებს თქვენს სულს, ცრემლნი კაცთანი ჰღალადებენ ღვთისა მიმართ, თქვენ მოგელით სიკვდილი, მოგელით მსჯავრი და განკითხვა....

ხმელნიცკიმ გააფთრებით დაიწყო ღრიალი და ამოწვდილის დანით ხელში ეცა დესპანს.

— მომკალით!—სთქვა პან სქშეტუსკიმ.

და კვლავ ჩამოვარდა მდუმარება, კვლავ მოისმოდა მხოლოდ ხვრინვა მძინარეთა და გულ-საკლავი ჭრიჭინი ჭრიჭინასი.

ხმელნიცკი გაჩერდა ერთს წუთს ასე ხელში დანითა, რომელიც სქშეტუსკისა ჰქონდა მოღერებული, მაგრამ უცბად გააჟრჟოლა, გონს მოვიდა, დანა ძირს დაუვარდა, სწვდა არაყის ჭურჭელსა და მოიწაფა. დალია სულ უსუნთქებლივ და დამძიმებული დაეშვა იქვე ტახტზედა.

— არ შემიძლიან დაკვრა, —ბუტბუტებდა მთვრალი, —არ შემიძლიან. გვიან-ღაა... რა ამბავია, გათენებაა?.. უკან დაბრუნებაც გვიან-ღაა გზად-გამდგარისათვის... რას მეუბნები სამართალისა და სამსჯავროსასა?

ისედაც ცოტა არა ჰქონდა დაღეული და ახლად დაღეული ხომ უფრო ძლიერ ეცა თავში; თან-და-თან უფრო და უფრო ეკიდებოდა სასმელი.

— რომელი სამართალიო? რაო? ყვენმა აღმითქვა შემწეობა, ტულაი-ბეის აქა სძინავს; ხოლო თუ... უკეთუ, ის... მე გამოგისყიდე ტულაი-ბეის ტყვეობიდან... ეს გახსოვდეს და ესა სთქვი... ოჰ, გულსა მჩხვლეთავს რაღაცა, მტკივა!... გზიდან უკან დაბრუნება... გვიან-ღაა! სამართალი... ნალივიაკო... პავლიუკი...

უცხად გაიმართა წელში, შეშინებულმა დააქცივა თვალები და დაიყვირა:

— ვინ არის აქა?

— ვინ არის აქა?—განიმეორა ბურანში კაშვევომ, რომელსაც ყვირილმა ოდნავ გაუკრთო ძილი.

ხოლო ხმელნიცკიმ კვლავ ჩაჰქინდრა თავი, წატორმანდა, წაიბუტბუტა:— „რა სამართალიო?“—და მიეძინა.

პან სქმეტუსკი, რომელსაც ჯერ კიდევ არ დაჰმუშებოდა ჭრილობა, გაფითრდა, საშანელი სისუსტე იგრძნო და იფაქრა: სიკვდილს ხომ არ უნდა გადამაფაროს თვისნი ფრთენიო.

XIII

დილა ადრიან ქვეითი და ცხენოსანი ყაზახთა ჯარი გაემართა სეჩიდან. სისხლს ჯერ არ მოეცხო ჩირქი მინდვრებისათვის, მაგრამ ომი კი დაიწყო. რაზმი რაზმს მისდევდა, თითქო გაზაფხულის მცხინვარე მზით გამოჩეკილი კალიააო, ჩერტომელიკის ლელიან მიდამოთა შორის და უკრაინის ყანებში შესასევადა დაძრულიო. ტყეში, ბაზავლუკს იქით, იდგნენ თათარნი, სალაშკროდ გამზადებულნი, ექვსი ათასი რჩეული მხედრობა, შეიარაღებული თავით ფეხამდე,—აი ის შემწეობა, რომელიც გამოუგზავნა ყეენმა იმიერ-ქორომელებსა და ხმელნიცკის. ყაზახებმა, მოკავშირენი რომ დანახეს, დაიწყეს თოფების ცლა და ქუდების მალლა სრალა. ხმელნიცკი და ტულაი-ბეი ცხენებზედ ისხდნენ, თულებით იყვნენ დაჩრდილულნი, საჩქაროდ გაეშურნენ ერთმანეთისაკენ და დიდის ამბითა და გამოჩინებით მიესალმანენ ერთმანეთსა.

ჯარნი დაეწყენენ მწკრივ-მწკრივად ისეთის სისწრაფით, რომელიც სჩვევია ყაზახთა და თათართ, და გაუდგნენ გზას. ორდინცებმა დაიჭირეს აქეთ-იქითა ფრთენი, შუაში ჩადგა ხმელ-

ნიცკი თვისის ცხენოსნებითა, ხოლო უკან მიდიოდა იმიერ-
 ქორთმელთა საშინელი ქვეითი ჯარი*).

ჯარმა გაიარა ბაზავლუკის ტყე და გავიდა მინდვრად.
 კარგი დარი იყო, ლურჯად მოწმენდილს ცაზედ ნაქერი არ-
 სადა სჩანდა ღრუბლისა. ჩრდილოეთის წელი ნიავე სიგრილე-
 სა ჰყენდა. მზე სასიამოვნოდ აბქყვრიალებდა შუბებსა და თო-
 ფის ლულებსა.

ჯერ წინ გაშლილი იყო ყრუ-მინდვრები ყოვლადის თვისის
 სამზღვარ-დაუდებელის თვალ-გადუწვედენელობითა, და სიხარუ-
 ლით აძკერდა ყაზახთა გულნი. მაყვლის ფერი დიდი დროშა,
 რომელზედაც იყო მხატვრობა მთავარ-ანგელოზისა, რამდენ-
 ჯერმე დაიხარა და მიესალმა მშობელს მინდორს, მასთან ერ-
 თად დაჰხარეს ყველა თუნნი და რაზმთა აღამნი.

რაზმნი თავისუფლად გაიშალნენ. აი წავიდნენ წინ მესა-
 კრავენი; დაიწყო გუგუნნი სპილენძის ტოლიჩებმა, ახმიანდა ბობ-
 დანოები და მინდვრის მღუმარებაში გაისმა ათასგვარად შეწ-
 ყობილი ხმა რიცხვ-მრავალ ხოროსი:

ჰვი, მინდორო, მინდორო,
 სასურველო გულისაო,
 წითელ-ფერის ყვავილებით
 უკუ-მყრელო სევდისაო;
 ვრცელი ხარ და თვალთ-უწვედენი,
 ვით ზედა-პირი ზღვისაო.

მესაკრავეთა მიუშვეს აღვირი ცხენებს, გადაეშვენენ უკან,
 თვალნი მიაპყრეს ცას და დაუწყეს კვრა საკრავთა; მეზობლა-
 ნეთ აიღეს ხელნი მალლა და სცემდნენ თავიანთ სპილენძის
 დაფ-დაფთა, და ყოველივე ესე, შეერია-რა ერთკილოვან ხმას
 სიმღერისას, გადაიქცა ერთს უშველეებელ, ველურსა და უდა-

*) წინააღმდეგ დღევანდელის აზრისა, ბოლშანი ამტკიცებს, რომ იმიერ-
 ქორთმეთის ქვეითი ჯარი ბევრად სჯობდა ცხენოსანთა ჯარსაო. იმის ფიქრით,
 200 პოლონელი ადვილად ამარცხებდა იმიერ-ქორთმეთის 2000 მხედარს, მაშინ
 როდესაც ასს ქვეითის ჯარის ყაზახს დიდ ხანს შეეძლო თავი გაემარებინა სანგალ-
 საფრებში, თუნდა ათასობით მიეტანათ იერიში პოლონელებსა.

ბნოსავით მოსაწყენს გრილადა. ყველა მოიცვა რალაც სევდამა! მხედარნი ნება-უნებლიედ იხრიდნენ თავს სიმღერის ასაკოლებლად; თითქო მინდორიცა მღერის და ბუბუნებს კაცებთანა, ცხენებთანა და გაფრიალებულ დროშებთან ერთადაო.

ჯართ წინამძღოლი და სპასპეტი იყო ხმელნიცკი, რომელიც თეთრს ცხენზედ იჯდა, ხელთ ოქროს კვერთხი ეპყრა და გვერდთ ახლდა მაყვლის ფერი დიდი დროშა და თული.

მთელი ლაშქარი ტაატით მიიწევდა ჩრდილოეთად; გზა-გზა გუნდნი ფრინველთა ფრთხილით წამოიშლებოდნენ ხოლმე, მიჰფრინავდნენ შეშინებულნი და არღვევდნენ უდაბნოს დიდებულს მღუმარებას.

ხოლო ჩიგირინიდან, უდაბნოს ჩრდილო სამხედვართაგან, მოცურავდა სხვა, უშველგებელი ზვირთი მხედრობისა ახალგაზდა პოტოცკის წინამძღოლობით. აქ იმიერ-ქორომელნი და თათარნი ისე მიდიოდნენ საომრად, თითქო ქორწილში მიეშურებიათ, მუსიკის კვრითა და მხიარულის სიმღერითა; იქ გუსარნი, რაზმ-რაზმად დაწყობილნი, მღუმარებით მიაბიჯებდნენ წინ დაღვრემილ-დამარებულნი, რადგან გული არ მისწევდათ ამ ლაშკრობაში, რომელსაც სახელი და დიდება არ მოჰყვებოდა. აქ, მაყვლის ფერ დროშის ქვეშ, გამოცდილი მეთაური მუქარით იღერებდა თავისს ოქროს კვერთხ-კომბალს, დარწმუნებული, რომ გამარჯვება მე დამრჩება და შურსაც ვიძიებო; იქ სპათა ჯარს წინ მიუძღოდა დაფიქრებული ჭაბუკი მწუხარე სახითა, თითქო წინდაწინვე ცხადადა სჭვრეტს თავისსამწუხარო ბოლოსაო.

ერთმანეთის საწინააღმდეგოდ ამხედრებულ ჯართა შორის ჯერ კიდევ დიდი სივრცე იდო მინდვრებისა. ხმელნიცკი არა ჩქარობდა. იმისი ფიქრი ის იყო, რომ, რაც უფრო შორს წამოვა ამ უდაბნოში მტერი, რაც უფრო მეტად დაშორდება ორს გეტმანს, მით უფრო მალე დამარცხდებაო. ამასობაში ახალნი ლტოლვილნი ჩიგირინიდანა, პოვოლოჩიდანა და უკრაინის სხვა მოსამხედრე ქალაქებიდან, ემატებოდნენ იმიერ-ქორომელთა ჯარს და მოჰქანდათ თან ამბავი მოპირისპირე ბანაკისა. ხმელ-

ნიცკიმ გაიგო ახლა, რომ მოხუცს გეტმანს გამოეგზავნა თვისი შვილი ხმელეთით ორი ათასის ცხენოსანის ჯარითურთ*), ხოლო ექვსი ათასი ქვეითი მეომარნი და ათასი ნემენცი წყალ-წყალ მიდიოდა ღნებრზედა. ორივე რაზმს ნაბრძანები ჰქონდა, ერთმანეთს ნუ განშორდებიო, მაგრამ ეს ბრძანება პირველ დღესვე დარღვეულ-იქმნა. ნაგები მალე გაიტაცა ღნებრის ჩქარმა მდინარეობამ და შესამჩნევად წინ წავიდა ეს რაზმი, ვიდრე გუსარნი, რომელნიც ნაპირ-ნაპირ მიდიოდნენ.

ხმელნიცკი იმის ლოდინში იყო, რომ უფრო გადიდებულიყო მანძილი, რომელიც ჰყოფდა რესპუბლიკის ჯარებს ერთმანეთისაგან. გალაშქრების მესამე დღეს მისმა მხედრობამ დაიბანაკა ლელიანების ახლოს.

ტულაი-ბეის თაარებმა ორი ლტოლვილი შეიპყრეს. ისინი იყვნენ დრაგუნები, რომლებიც პოტოცკის ბანაკიდან გამოქცეულიყვნენ. დღე-და-ღამე ეარნათ და ძლიერ გამოესწროთ წინ თავიანთ რაზმისათვის.

რაც იმათ უამბეს, სავსებით შეესაბამებოდა ხმელნიცკის ცნობას პოტოცკის ჯარის რაოდენობის შესახებ. ამას გარდა სხვა ახალი ამბავიც აუწყეს: იმ ყაზახთა წინამძღოლნი, რომელნიც ნემენცებთან ერთად მოდიან ნაგებით, მოხუცი ბარაბაში და ქშეჩოვსკიაო.

ეს უკანასკნელი სახელი რომ გაიგონა, ხმელნიცკი ფეხზედ წამოხტა.

— ქშეჩოვსკიო? პერეისლავის ყაზახთა პოლკოვნიკი?

მიუბრუნდა მის გარშემო მყოფ პოლკოვნიკებს და სთქვა:

— ამხედრდით ახლავე.— გასცა მან ბრძანება ომხიანად.

საათსაც არ გაუვლია, ლაშქარი კვლავ დაიძრა და გაუდგა გზას, თუმცა მზე უკვე ჩასავალს იყო და ღამეც არ იძლეოდა იმედს, რომ რიგიანი იქნებოდა. რაღაც საშინელი, სისხლის ფრად შეღებილი ღრუბლები აჰფარებოდა ცას დასავლეთად,

*) სამოელ ველიჩკოს სიტყვით, რესპუბლიკის ჯარი 22 ათასამდე იქნებოდაო, ეს შესაწყენარბელი არ უნდა იყოს.

თითქო უზარ-მაზარ გველთა და ურჩხულთა რაზმებიოა, ერთ-მანეთის შესამუსრად განმზადებულებიო. ლაშქარი გაემართა მარცხნივ, დნებრის კიდებისაკენ. ახლა მღუმარებით მიდიოდნენ, უსიმღეროდ, უმუსიკოდ, იმდენად აჩქარებით, რამდენადაც ნებას აძლევდა ხშირი და მაღალი ბალახი. ცხენოსანი ჯარი გზას უქნიდა ურმებსა და ქვეითა ჯარსა, რომელიც მალე უკან დარჩა. დაღამდა. ამოვიდა უშველებელი გაწითლებული მთვარე.

შუა-ღამე იყო უკვე ძალზედ გადასული, როცა ყახახთა და თათართ თვალ-წინ წარმოუდგათ რაღაც შავი ზვინი, რომელიც საკმაოდ გარკვევით მოსჩანდა ღამის ცრიავს სიბნელეში.

ეგ ზვინი იყო ზღუდენი კუდაკისა.

მსწრაფლ-მსრბოლნი რაზმნი, ღამის წყვედიადით დაფარულნი, ჩუმად და სიფრთხილით მიეპარნენ ციხე-დარბაზის გაღავნის მიდამოთა. ვინ იცის, იქნება შესაძლო იყოს ხელში ჩავიგდოთ უცბად მიძინებული ციხეო?

მაგრამ უფეროვ გაიელვა, გრგვინვამ შეარყია სიპი კლდენი დნებრისა და ცეცხლივით წითელმა ყუმბარამ, გადიარა რა ცეცხლის რკალივით ცაზედ, დაეცა მინდვრის ხშირს ბალახებში.

თავ-პირ ჩამობნელებული ციკლოპი გროძიციკი ამით აუწყებდა, რომ ვუხიზლობო.

— აი ეგ ცალ-თვალა, ბრმა ძაღლი! — წასჩურჩულა ხმელნიცკიმ ტულაი-ბეის, — ღამეც კი ჰხედავს.

ყახახებმა გზა აუქციეს ციხე-დარბაზსა. ფიქრადაც არ იყო გასატარებელი, რომ შესაძლო იქნებოდა ციხის აღება, მით უმეტეს, რომ ზემოდან სახელმწიფოს ჯარი მოდიოდა. პან გროძიციკი მაინც თავისას არ იშლიდა და ყუმბარას ყუმბარაზედ ადევნებდა გზაში ჯარს, იმდენად ზიანის მისაცემად არა, რამდენადაც იმიტომ, რომ საქმის ვითარება ვაუწყოა ზემოდან წამოსულ ჯარს, რომელიც შესაძლოა აქვე ახლო-მახლოა სადმო.

უპირველეს ყოვლისა, გრგვინვა კუდაკის ზარბაზნებისა გულს ჩასწვდა ჰან სქშეტუსკის. ახალგაზდა რაინდი, მძიმედ ავადმყოფი ამ ქამად, ხმელნიცკის ბრძანებით, უკან მისდევდა ყაზახთა ლაშქარს. ხორტიცის ბრძოლაში, მართალია, მძიმედ არ დაიჭრა, მაგრამ სისხლისაგან კი თითქმის სულ დაიცალა. მისმა წყლულებმა, რომელიც შეუხვია მოხუცმა იასაულმა, ხელ-ახლად ჰქმნეს პირი; ამის გამო სქშეტუსკი გააცხელა და ახლა გათარანებული იწვა უგონოდ ყაზახთა ოთხ-თვლიანს ურემში. კუდაკის ზარბაზნებმა გააღვიძა და მოიყვანა გონს. გაახილა თვალები, წამოყელყელავდა ურემში და დაიწყო აქეთ-იქით ყურება. სიბნელით მოცული ყაზახთა ურდო მიდიოდა წინ, თითქო აჩრდილთა ფერხულში არიან ჩაბმულნიო, ხოლო ციხე მაინც ჰქუხდა და გრგვინავდა თავისის ზარბაზნებითა; გავარვარებული ყუმბარები ეცემოდა ძირს, შიშინებდა და იღრინებოდა, თითქო გამძვინვარებული ქოფკებიო. ამ სურათის დანახვაზედ, ისეთმა სევდამ შეიპყრო ჰან სქშეტუსკი, რომ მზად იყო სიცოცხლე დაეთმო თავისუფლებისათვის. ომია, ომი! მე კი მტერთა ბანაკში ვარ, უიარაღო, ავადმყოფი; ურმიდან ვერ წამომდგარვარო! იქ კი, ლუბნში, აღბად, ჯარი ემზადება გამოსალაშკრებლად. თავადი ზის ახლა თავის გიჟს რაშზედ ცეცხლებრ აღგზნებულის თვალებით და ათვალთვრებს ჯარებს... აი, პატარა ვოლოდიევსკი თვისის წვრილის ხმლით ხელში წინ უძღვის დრაგუნებს... მოფარაკავეა, რომ ტოლი არა ჰყავს; ვისაც დაშნაობას დაუწყებს, გათავებულთა, წინადვე ანდერძი ააგებინოს.

აი პოდბიჟენტაცა. იღებს თვისს უზარმაზარს მახვილს. მოჰკვეთს თუ არა სამს თავს? ქსენდი იასკულსკი აკურთხებს დროშებს და ხელ-აღპყრობილი ვეგდრება ღმერთს... მეომრად ნამყოფია და თავი ვერ შეუმადგრებია, არ შეუძლიან არ შესწყვიტოს ლოცვა და საომარი რამ ასამაღლებელი ღალადება არ წარმოოსთქვას... ჯავშნიანები უკვე მზად არიან, რაზმნი გამართნენ, გაიშალნენ, გზას გაუღვნენ... ომია, ომი!

უცხად ყოველივე იცვლება. დესპანის წინაშე სდგას ელენე, გაფითრებული, თმა-გაწეწილი და ევედრება შველასა: „დამიხსენ! ბოგუნი მომდევს შესაპყრობად!“ პან სქშეტუსკი გადმოხტება ურმიდან, მაგრამ ვილასიც ხმა, ახლა კი სწორედ ნამდვილი ხმა, ამშვიდებს და ეუბნება:

— იწექ, იწექ... თორემ შეგკრავ.

ეს ხმა იასაულ ზაქარას ხმაა. იმას ჩააბარა ხმელნიცკიმ დესპანი და უბრძანა, გაუფრთხილდი, როგორც შენს თვალის ჩინსაო. იასაული აწვეს ისევ ურემში, აფარებს ცხენის ტყავს და ეკითხება:

— რა დაგემართა?

პან სქშეტუსკი გონზედ მოდის. ლანდი და ზმანებაჰქრება. ურმები ზედ დნებრის ნაპირას მიდიან. მდინარიდან ცივი ნიაფი მოდის, ღამე გატყდა და დაისია დაწყებული. წყლის ფრინველნი იღვიძებენ.

— გამიგონე, ზაქარ! კუდაკს გამოვსცდით?—ჰკითხავს პან სქშეტუსკი.

— გამოვცდით,—ეუბნება პასუხად იმიერ-ქორომელი.

— ახლა სადღა მიდინართ?

— რა მოგახსენოთ. ამბობენ, შებრძოლება უნდა მოჰხდესო და არ ვიცი კი სად.

პან სქშეტუსკის გაეხარდა. ეგონა, რომ ხმელნიცკი ომს კუდაკის გარშემო დგომით დაიწყებსო, ახლა კი ის სისწრაფე, რა სისწრაფითაც ყაზახნი მიდიოდნენ წინ, საბუთს აძლევდა ეფიქრა, რომ, შესაძლოა, რესპუბლიკის ჯარები აქვე ახლო-მახლო იყვნენ სადმეო.

„იქნება დიდ ხანს აღარ მალოდინონ და დღესვე გამანთავისუფლონ“, — იფიქრა დესპანმა და მადლობით აღაპყრნა თვალნი ცად მიმართ.

XIV

კუდაკის ზარბაზანთა გრიალი შეესმა აგრედვე იმ ჯარსაც, რომელიც წყალ-წყალ მისცურავდა მოხუცის ბარაბაშისა და ქშეჩოვსკის მხედართ-მთავრობით.

ეს ჯარი სულ ექესი ათასი სიის ყაზახი იყო და ერთი რაზმი ნემენცების რჩეულ ქვეითის მეომრებისა, რომელთაც უფროსობდა პოლკოვნიკი განს ფლიკი.

პან ნიკოლოზ პოტოცკი დიდ ხანს ყოყმანობდა და არ იცოდა, გაეგზავნა თუ არა ყაზახნი ხმელნიცკის წინააღმდეგ, მაგრამ რადგან ყაზახებს ძალიან უყვარდათ ქშეჩოვსკი, ხოლო ქშეჩოვსკის დიდად ენდობოდა გეტმანი, ამიტომ გადასწყვიტა ბოლოს და გაგზავნა ყაზახნი.

ქშეჩოვსკი გამოცდილი ჯარის-კაცი იყო და, თუ რამ შეძენილი ჰქონდა, სულ პოტოცკების ოჯახის წყალობა იყო: პოლკოვნიკის ხარისხიცა, აზნაურშვილობაცა და, დასასრულ, დიდ-ძალი მამულებიცა დნებრისა და ლიადავის ნაპირებად.

რესპუბლიკასთანა და პოტოცკების ოჯახთან იმდენ ნაირად იყო დაკავშირებული, რომ მის წინააღმდეგ ვერავითარი ექვის ჩრდილიც კი ვერ დაებადებოდა გულში გეტმანსა. ამას გარდა, ქშეჩოვსკის, რომელიც ჯერ საიმისო ხნეირი არ იყო, ბრწყინვალე მომავალი ელოდა სამშობლოს სამსახურის ასპარეზზე. რა დიდის ხნის ამბავი იყო განა მაგალითი სტეფანე ხმელნიცკისა, რომელმაც უბრალო რაინდობით დაიწყო სამსახური და დაასრულა კიევის მოურავობითა და რესპუბლიკის სენატორობით? ქშეჩოვსკივდ იყო დამოკიდებული იმავე გზას დასდგომოდა, მით უმეტეს, რომ წყურვილი სახელისა და სიმდიდრის მოხვეჭისა დიდი ჰქონდა. რამდენიმე ხნის წინად ძლიერა ცდილობდა ლიტინის უფროსობას, ხოლო როცა ეს უფროსობა კორბუტმა მიიღო, ქშეჩოვსკიმ დიდად იწყინა და კინალამ ავად გახდა შურითა. ახლა, თითქო ბედი კვლავ უღიმოდა, —ახლა ასეთი საყურადღებო საქმე მიანდეს და სრული იმედი უნდა ჰქონოდა სახელი მისი მიღწევდა მეფის ყურამდე. ხოლო ამისთანა ამბავს დიდი მნიშვნელობა ექმნებოდა, იმიტომ რომ მერე საკმაო იყო მხოლოდ თავი დაეკრა ხელმწიფისათვის და მიიღებდა სიგელს, რომელიც ასეთის, აზნაურშვილისათვის ესდენ სასიამოვნო სიტყვებით იქმნებოდა დაწყებული: „მოხვედი წინაშე ჩვენსა და გვეაჯე, რათა გვებოძები-

ნა წყალობა ჩვენი და ჩვენცა, გვახსოვს რა სამსახური შენი, შეგვიწყნარებია აჯა შენი და გვიწყალობებია“ etc.. ამ გზით იძენდნენ რუსეთში სიმდიდრესა და ხარისხს, კერძო კაცთა ამ გზით უვარდებოდათ ხელში უშველებელი მამულები, რომელიც ეკუთვნოდა წინაღ ღმერთსა და რესპუბლიკას, ამ გზით იძენდა აზნაურშვილობას უბრალო გლეხკაცი და შეეძლო დამტკბარიყო იმ იმედით, რომ ჩემნი შვილნი და შვილი-შვილნი სენატორთა შორის იხსდებიან სავაზიროდ სახელმწიფო დარბაზშიო.

ქშეჩოვსკის ის აწუხებდა ნხოლოდ, რომ ჩემი უფლებახელმწიფება განაწილებულია ჩემსა და ბარაბაშს შორისო, თუძცა ეს განაწილება უფრო სახელით იყო, ვიდრე საქმით. ხნიერი პოლკოვნიკი ჩერკასისა სულ დაჩაჩანაკდა ამ ბოლოს დროს. ომის დაწყებისას ცოტაოდნად გამოცოცხლდა, საომარის საყვირის ხმამ აუღღლა გაცივებული სისხლი ოდესმე სახელოვანს რაინდს, მაგრამ გაემართა თუ არა ჯარი სალაშქროდ, ბარაბაში დააძინა ნიჩბის მოსმის ერთკილოვანმა შუილმა, ჯარის-კაცთა ნაღვლიანმა სიმღერების თქმამა და მოხუცი კვლავ გაიყინა ჩვეულებრივ. ქშეჩოვსკი განაგებდა ყოველსავე, ბარაბაში გაიღვიძებდა სადილად, გონება დაუტანებლივ იკითხავდა, როგორ მიდის საქმეო, მიიღებდა უგულო პასუხს, მერე ღრმად ამოიოხრებდა და გაიმეორებდა რამდენჯერმე: „მეგონა სხვა გვარს ომში დავდებ-მეთქი თავს, მაგრამ, სჩანს, ასეთია ნება უფლისა“.

ალარავითარი ამბავი აღარ იცოდა ამ ჯარმა რესპუბლიკის იმ მხედრობისა, რომელიც ხმელეთად მოდიოდა. ქშეჩოვსკი ბრალსა სდებდა გუხარებსა და დრაგუნებს, გვიანობენო, გეტმანის შვილს—გამოუცდელიაო, თვითონ კი ბრძანებას ბრძანებაზედ იძლეოდა, გასწით წინაო.

ნავები სასწრაფოდ მისრიალებდა წყალ და წყალ, უახლოვდებოდა კუდაკს და უფრო და უფრო შორდებოდა სახელმწიფოს ჯარს.

ბოლოს, მოისმა ერთხელ ღამე სროლა ზარბაზნებისა. ბარა-
ბაშს ეძინა და არ გაძღვიძებია, სამაგიეროდ ფლიკი, რომელიც
ყველაზედ წინ იყო, გაეშურა ქშეჩოვსკისთან.

— ჰან პოლკოვნიკო, ეგ კუდაკის ზარბაზნებია. როგორ
მოვიქცე?

— ნაპირზედ გავიდეთ. ღამე ლელიანებში გავატაროთ.

— ცხადია, ხმელნიკიციხეს შემოჰრტყმია გარშემო. ჩე-
მის აზრით, საჭიროა მივეშველოთ.

— მე იმას კი არა გკითხავთ, რა აზრისა ხართ-მეთქი, გი-
ბრძანებთ, ეს უფლება მე მეკუთვნის.

— ჰან პოლკოვნიკო...

— აქ გაჩერდეს ჯარი და ელოდოს! — შეჰყვირა ქშეჩოვ-
სკიმ, მაგრამ, რაკი შეჰნიშნა, რომ შეუპოვარი ნემენცი თავის
ქერა წვერებს იჭირქნის და ისე არ უნდა წასვლა, თუ არ განეუ-
მარტე საქმეო, დაუმატა ცოტა უფრო ტკბილად: — იქნება კაშტე-
ლიანმა მოგვისწროს ხვალ დილამდე, ხოლო ციხეს ერთს ღა-
მეს ვერ აიღებენ.

— რომ ვერ მოგვისწროს?

— თუნდ ორს დღეს ვუცადოთ. თქვენ კუდაკის ამბავი
არ იცით! ზედ შეეღწებიან იმის ზღუდეებს და იმას კი ვე-
რას დააკლებენ. უკაშტელიანოთ-კი მისაშველებლად ვერ წა-
ვალ და არც ნება მაქვს. ეგ იმისი საქმეა!

სიმართლე ქშეჩოვსკისკენ იყო. ფლიკს მეტი ღონე აღა-
რა ჰქონდა, ისევე თავის ნემენცებთან უნდა წასულიყო.

ნაევები მალე მიუახლოვდა მარჯვენა ნაპირს და ჯარ-
მა დაიწყო დამალვა ლელიანებში, რომელიც ატეხილი იყო
ადიდებულ მდინარის მიდამოთა შორის. ძლივს მისწყდა ნიჩ-
ბების შუილი. ქშეჩოვსკიმ სასტიკად უბრძანა ხალხს, დიდის
სიფრთხილით იყავითო და მართლიაც სრული მდუმარება ჩამო-
ვარდა გარშემო; ამ მდუმარებას არღვევდა მხოლოდ შორეუ-
ლი ბანი, რომელსაც აძლევდა ზარბაზნების გრიალს ტყე და
მინდორი.

ნავებში, ბარაბაშს გარდა, არავის თვალი არ მოუხუჭნია. ფლიკი რაინდი იყო, მოტრფიალე ომ-ბრძოლისა და ჰნატრობდა ფრინველად გადაქცევასა, რომ კუდაკისკენ გადაფრენილიყო. ჯარის-კაცნი ჩუბჩუღითა ლაპარაკობდნენ, რა მოუვა ციხესაო, გაუმაგრდება მტერს, თუ ვერაო? ზარბაზნების გრაალი კი უფრო ძლიერდებოდა, ცხადია რიგიანს პასუხს აძლევს ციხე თავ-დამსხმელთაო. „ხმელნიცკი არა ჰხუმრობს, მაგრამ არც გროძიცკის უყვარს ხუმრობა!—ვინ იცის, ახლა დილა რას მოიტანს?“

ამასვე ეკითხებოდა თავის-თავს ქშეჩოვსკიცა. იჯდა თავის ნავში ღრმად შთანთქმული ფიქრითა. კარგად იცნობდა ხმელნიცკის, დიდად ნიჭიერ კაცად მიაჩნდა და ჰგონებდა, რომ მხოლოდ ასპარეზი აკლია თავის გამოსაჩენადაო,—ახლა კი ეჭვი დაებადა გულში. ზარბაზნებს კვლავ გრიალი გაჰქონდა. დავიჯერო, ხმელნიცკი გარს შემოერთყა კუდაკს?

„თუ ასეაო,—ჰფიქრობდა ქშეჩოვსკი, წასულა მისი საქმე! როგორ? ააღელვა იმიერ-ქორომეთი, მოახერხა და ყეენს შემწეობა გამოსთხოვა, შეაგროვა იმოდენა ჯარი, რამოდენიც ჯერ არც ერთს ატამანს არ შეუგროვებია და იმის მაგიერ, რომ დაუყოვნებლივ გაილაშქროს უკრაინას და დაიპყრას ეს მხარე, ვიდრე რესპუბლიკის ჯარს არ შებრძოლებია, იმას, ხმელნიცკის, გამოცდილს მეომარს, იერიში მიაქვს შეუვალ ციხეზედ, რომელმაც შეიძლება მთელს წელიწადს დააბრკალოს? და მერე უნდა იკისროს, რომ უკეთესი მისი ჯარი ზედ შეელეწოს კუდაკის კედლებს, როგორც დნებრის ზვირთი შეელეწება ხოლმე ქორომების საღს კლდეებს? და უნდა იცადოს კუდაკის მიდამოთა შორის, ვიდრე გეტმანები შემოიკრებენ ჯარებს და ისე მოიმწყვდევნენ შუაში, როგორც მოიმწყვდიეს ნალივაიკა სოლონიცას ახლოსა?... წასულია მისი საქმე!—გაიმეორა ერთხელ კიდევ პან ქშეჩოვსკიმ. — თვითონ მისივე ყაზახები მისცემენ მტერს ხელში ამისთანა სარდალსა. უნაყოფო იერიში დაჰბადავს დრტვინვასა და უკმაყოფილებასა. ნაპერწყალი აჯანყებისა ისე გაჰქრება, რომ გაძლი-

ერებს ვერ მოასწრობს და ხმელნიცკი იმ ხმაღზედ საშიში აღარ იქნება, რომელიც ზედ ვადაზედ არის გადატეხილი. სულელია! Ergo? Ergo, ხვალ გავიყვან ჩემს ჯარსა და ნემენცებს ნაპირად და მეორე ღამესვე მოულოდნელად დავესხმი თავს, გაფვანტავ იმიერ-ქორომელებს, ხოლო, შეკრულ-შებოქილს ხმელნიცკის გეტმანს წარვუდგენ. მისივე ბრალია, რომ უკეთესი ვერა მოიგონა-რა.

აქ პან ქშეჩოვსკის აღვირ-წახსნილმა ფანტაზიამ გაშალა თავისი ფრთები. ძალიან კარგად ვიცი, რომ ხვალ დილისთვის ახალგაზნა პოტოცკი აქ მოსვლას ვერ მოასწრობს. მაშასადამე, ვინ მოჰკვეთავს თავს საშინელს ვეშაპს? ქშეჩოვსკი! ვინ ჩააქრობს ამბოხებას, რომელიც, შეიძლება, მთელს უკრაინას მოსდებოდა? ქშეჩოვსკი! დილაც, მოხუცს გეტმანს ჯავრი მოუვდა, რომ ყოველივე ესე მოხდა ჩემის შვილის დაუსწრებლად, მაგრამ ჯანაბას, მალე დამშვიდდება ისევე; ამასობაში კი ყოველივე წყალობა მეფისა უხვად მიეფინება გამარჯვებულსა და ძლიერ-შემოსილსა.

„არა! მეტი ღონე არ იქნება, ამ სახელსა და დიდებაში წილი უნდა დავუდო მოხუცს ბარაბაშსა და გროძიციკს!—პან ქშეჩოვსკი ძლიერ დაღონდა, მაგრამ ისევე გაუბრწყინდა სახე.—ამ ხნიერს მორგვს, ბარაბაშს, დღეს არა, ხვალ ჩაჰფლავენ შავს მიწაში, ხოლო გროძიციკის თვისის საყვარელის კუდაკის მეტი სხვა არა უნდა-რა; რჩება ერთად-ერთი ქშეჩოვსკი. ვითომ რა გასაკვირველია, რომ ამისთანა გარემოებაში უკრაინის გეტმანობაც ხელთ ვიგდო“.

ცაზედ ვარსკვლავნი ციმციმებდნენ, ხოლო პოლკოვნიკს ეგონა, რომ ეგ ძვირფასი თვლებია, რომლითაც იქნება მოქედლილი ჩემი საგეტმანო კვერთხიო. ლელიანებში ქარი შრიალებდა, ხოლო იმას ეგონა, რომ ეგ დიდი საგეტმანო ღროშა ფრიალებსო.

კუდაკის ზარბაზნები კვლავ ჰქუხდა და ჰგრგვინავდა.

„ხმელნიცკი სიცოცხლეს გამოეთხოვება... თავისივე ბრალია! შეიძლება სხვაფრივ მომხდარიყო საქმე! მაშინვე რომ

უკრაინასა სცემოდა... დიად, მაშინ სულ სხვა იქნებოდა! ეხლა იქ ყოველივე მოუსვენრობს, ჰმდეღვარებს... ეხლა იქ თოვის წამალია მრავლად დაგროვილი და ნაპერწკალს-ლა ელის. რესპუბლიკა ძლიერია, მაგრამ უკრაინაში ჯარი არ არის, ხოლო მეფე მოხუცებულია, სნეული. უკრაინელების მარტო ერთს გამარჯვებას დიდი შედეგი მოჰყვება.“

ქშეჩოვსკიმ ხელები მიიფარა პირი-სახეზედ და ჩაფიქრდა. ვარსკვლავთ სინათლე დაჰკარგეს, ბალახებში მიმალულმა მწყრებმა ნელ-ნელა მორთეს თავისი ქუკუქუკი. გათენება მოტანებული იყო.

პოლკოვნიკმა საბოლოოდ გადასწყვიტა თავისი თათბირი. ხვალ შევუტევ ხმელნიცკის და სულ გავანადგურებო. იმისი გვამი საფეხური იქმნება, რომ მივალწიო სიმდიდრესა და დიდებას, რესპუბლიკის სენატორის წოდებასა. იმიერ-ჭორომეთისა და თათრების დაძლევის შემდეგ აღარას დაიშურებენ ჩემთვისაო...

ლიტინის უფროსობა კი არ მომცეს.... პან ქშეჩოვსკიმ ამის გახსენებაზედ ათრთოლებით დაჰმუჰა ხელები. არ მომცეს უფროსობა, თუმცა ყოვლად ძლიერ მფარველებად ჩემდა იყვნენ პოტოცკები, თუმცა ჩემი სამხედრო ღვაწლი და დამსახურება დიდია. არ მომცეს იმიტომ, რომ ვარ homo novus, ხოლო ჩემი მოცილე თავადიშვილია. ჩვენში საკმაო არ არის, რომ აზნაურშვილი იყო, უნდა იცადო კიდევ, რომ მაგ აზნაურშვილობას პრკე მოეკიდოს, როგორც ბოთლში დიდ ხანს დარჩენილს ღვინოს, ჟანგი მოედოს, როგორც რკინას.

ხმელნიცკის შეეძლო სულ სხვა წესწყობილება დაემყარებინა... მაგრამ საწყალმა ის ირჩია, რომ თავი კუდაკის ციხის კედელზედ გაეტეხნა.

პოლკოვნიკი ნელ-ნელა დამწვიდდა. არ მომცეს უფროსობა, მაგრამ რა ვუყოთ? მით უფრო ეცდებიან ეხლა, რომ უკეთესად დამაჯილდოვონ, განსაკუთრებით მას შემდეგ, როცა გავიმარჯვებ, როცა უკრაინას დავამშვიდებ... რის უკრაინას! სრულიად რესპუბლიკას! მაშინ კი აღარაფრის უარს არ

მეტყვიან, მაშინ კი პოტოცკების შემწეობაც აღარ არის სა-
ჭირო...

ქშეჩოვსკიმ თავი ჩაქინდრა და პოლკოვნიკს ჩაეძინა; თან
ძილში ზედ დასტრიალებდა ფიქრი და ოცნება უფროსობისა,
კაშტელიანობისა და მეფის წყალობისა.

გაელვიდა მაშინ, როცა ის-ის იყო ინათლა. გარშემო მე-
ფობდა მღუმარება, რომელსაც არაფერი არა არღვევდა-რა. სწო-
რედ ამ მღუმარებამ გამოაღვიდა კიდეც.

კულაკის ზარბაზნები სრულიად გაჩუმდა.

„რა ამბავია? — იფიქრა ქშეჩოვსკიმ. — პირველი იერიში უკუ
აქციეს, თუ კულაკი აღებულ იქმნა?“

არა, ეს შეუძლებელია!

არა, ალბად უკუქცეული ყაზახნი სხედან და თავიანთ
წყლოლებს იხვევენ, ხოლო ცალ-თვალა გროძიცი დაჰყურებს
სათოფურებიდან და კვლავ უმიზნებს ზარბაზნებსა.

დილით კიდეც მიიტანენ იერიშს, მაგრამ ისევე უკუ-ქცეულ
იქნებიან.

ახლა კი ძალზედ გათენდა. ქშეჩოვსკიმ გააღვიდა თავისნი
მხლებელნი და კაცი გაუგზავნა პატარა ნავით ფლიკსა.

ფლიკი მაშინვე გამოცხადდა.

— ჰან პოლკოვნიკო, — უთხრა ქშეჩოვსკიმ, — თუ საღამომ-
დე კაშტელიანი არ მოვიდა, ხოლო ამაღამ კიდეც იერიში მი-
იტანეს ციხეზედ, უნდა წავიდეთ მისაშველებლად.

— ჩემი ჯარი მზად არის, — უპასუხა ფლიკმა.

— დაურიგეთ ტყვია-წამალი.

— უკვე დარიგებული აქვთ.

— ამაღამ ნაპირას გავიდეთ, ჩუმად გავიაროთ მინდორი
და მოულოდნელად დავესხათ თავს.

— Gut! sehr gut! ცოტა მანძილი კი რომ ნავებით გა-
ვიაროთ, არ ემჯობინება? ციხემდე ოთხი მილია. ქვევითი ჯა-
რი, ცოტა არ იყოს, დაიღლება.

— ქვევითი ჯარი ცხენოსან ჯარს შემოუსხდეს უკან ცხე-
ნებზედ.

— Sehr gut!

— მანამდე ჩემად ისხდნენ ლელიანებში, ნაპირას ნუ გავლენ და ხმაურობას ნუ ასტეხენ. ცეცხლი არ გააჩინონ: კვამლი გაგვთქვამს. არავინ არ უნდა იცოდეს ჩვენი ამბავი.

— ბურუსია ისეთი, რომ კვამლს ვერც კი ვერავინ დაინახავს.

მართლაც ყოველივე გარშემო, მდინარეც, რომლის ნაპირებზედ ჩალა და ლელი იდგა, მინდორიც, სადამდინაც კი თვალის გასწვდებოდა, სულ ნისლითა და ბურუსით იყო დაფარული. ფლიკი წავიდა თავის ბინაზედ. ჯარის-კაცნი ნელ-ნელა იღვიძებდნენ თავიანთ ნაგებში. ქშეჩოვსკის ბრძანებას ზედმიწევნით ასრულებდნენ და, ვისაც უნდა გაეგლო შუა მდინარეში ნავით, ფიქრადაც არ მოჴვიდოდა, რომ აგერ აქვე, ამ ლელიანებში დამალულია რამდენიმე ათასი კაციო. ცხენებს ხელით აქმევდნენ თივა-ქერსა, ნაგები შორს მიმალ-მომალეს.

უცებ ბალახებსა და ლელებში, ყოველ მხრიდან, უცნაური ხმები მოისმა.

— ფულუ, ფულუ!

და კვლავ ჩამოვარდა მდუმარება, თითქო ახლა პასუხს ელიანო. მაგრამ პასუხი არსით არ ისმოდა. ხმები კიდევ მოისმა მეორედ, მესამედ და ახლა უფრო გარკვეული, მოუთმენელი.

— ფულუ, ფულუ!

— ვინ არის?—მოისმა ბოლოს ნისლ-ბურუსიდან ხმა ქშეჩოვსკისა.

— ყაზახი ლუგელი.

ქშეჩოვსკის ჯარის კაცებს ვულმა ცემა დაუწყო. იმათ კარგად იცოდნენ, რასაც ჰნიშნავდა ასეთი იღუმალი ხმაურობა. ამ სახით ეხმაურებოდნენ ერთმანეთს საზამთრო ბინებზედ იმიერ-ქორომელნი, ამ სახითვე ომიანობის დროს იწვევდნენ სალაპარაკოდ სიისა და ქალაქების ყაზახებს, რომელთა შორისაც ბევრნი ერივნენ საიდუმლოდ ძმობის თანამგრძობნი.

— რა გინდათ?—ჰკითხავდა ქშეჩოვსკი.

— ბაღდან ხმელნიცკიმ, იმიერ-ქორომეთის გეტმანმა გვიბრძანა შეგატყობინოთ, რომ მისი ზარბაზნები ლელიანებსა აქვს დამიზნებული.

— უთხარით იმიერ-ქორომეთის გეტმანს, რომ ჩვენი ზარბაზნები ნაპირებსა აქვს დამიზნებული.

— ფულუ, ფულუ!

— რალა გინდათ კიდევ?

— ბაღდან ხმელნიცკის, იმიერ-ქორომეთის გეტმანს უნდა ნახვა თვისის მეგობრისა, პან პოლკოვნიკ ქშეჩოვსკისა.

— მოგვცეს, მაშ, ამანათები.

— ათის კურენის ატამანს გამოგიგზავნიოთ.

— თანახმა ვარ!

უცბად, თითქო რალაც საარაკო ბრძანება გასცა ვინმემო, მდინარეს ნაპირნი გაივსო იმიერ-ქორომელებით, რომელნიც მანამდე მუხლამდე დამალულნი იყვნენ ბალახებში, ხოლო მინდორში გამოჩნდა მათი ცხენოსანი ჯარი, ზარბაზნები, ათი და ასი დროშა, აღმები, საჩრდილობელნი. იმიერ-ქორომელნი მოდიოდნენ სიმღერითა და მუსიკის კვრითა.

ყოველივე ესე ჰგვანდა უფრო მეგობრების სასიამოვნო შეხვედრას, ვიდრე მტერთა შეყრას შესაბრძოლებლად.

ქშეჩოვსკის ჯარის-კაცებმა პასუხად ჟრიაშული და ყვირილი ასტეხეს. ბოლოს მოვიდა ნაგებიცა, რომელშიაც კურენის ატამანები ისხდნენ. ქშეჩოვსკი გაემართა ნაპირად. მოართვეს ცხენი და გააცილეს ხმელნიცკისთან.

ხმელნიცკიმ, დაინახა თუ არა, ქული მოიხადა ოდნავ და მეგობრულად მიესალმა.

— პან პოლკოვნიკო,—სთქვა მან,—ძველო მეგობარო და ნათლი-მამავ! როცა ბატონმა რესპუბლიკის გეტმანმა ვითხრა ჩემი, შეიპყარ და აქ მომგვარეო, შენ არამც თუ არ იკადრე ესა, არამედ მიჩიე, გაიქეცი და თავს უშველეო, რისთვისაც საუკუნოდ მადლობელი ვარ შენი!

ხმელნიცკიმ ხელი გაუწოდა, მაგრამ ქშეჩოვსკის მზე-მოკიდებული სახე ოდნავად არ შეიძრა.

— მერე ახლა, როცა აგრე გადაგარჩინე, ჰან გეტმანო,—
 გულ-ცივად სთქვა მან,—აილე და ამბოხება დაიწყე?

— მოვდივარ, რომ სამაგიერო გადაუხადო, როგორც ჩემის, ისე შენისა და მთლად უკრაინის შეურაცხყოფისა და შევიწროებისათვის; ხელთ მიჭირავს მეფის სიგელნი და წყალობის წერილნი; დარწმუნებული ვარ, რომ ჩვენი ყოვლად-მოწყალე ხელმწიფე დანაშაულად არ ჩამითვლის ყოველსავე ამას.

ქშეჩოვსკიმ თვალი-თვალში გაუყარა და შეუბოვრადა ჰკითხა:

— კუდაკს ალყა შემოარტყი?

— მე? რაო, გავგიჟდი, თუ როგორ არის ჩემი ამბავი? ისე აუარე გვერდი, რომ ერთი სროლა წამალიც არ დამიხარჯავს, თუმცა ბებერმა ბრუტიანმა ყუმბარა ყუმბარაზედ მომაყოლა ციხიდან. მე კუდაკი არ მინდა, მე უკრაინა მინდა, მე შენ მინდობარ, ძველო მეგობარო და კეთილის-მყოფელო.

— რა გინდა განა ჩემგან?

— წავიდეთ მინდორში და იქ მოვილაპარაკოთ.

ჰკრეს ქუსლი ცხენებსა და გაემართნენ მინდვრისაკენ. მათმა საუბარმა თითქმის ერთ საათამდე გასტანა. როცა უკან დაბრუნდნენ, ქშეჩოვსკის საშიში და გაფითრებული სახე ედო. მაშინვე გამოეთხოვა ხმელნიცკის, რომელმაც გზად მიმავალს შემდეგი უთხრა კიდევ:

— მხოლოდ ჩვენ ორნი ვიქნებით მთელს უკრაინაში; ჩვენი ბატონი იქმნება მეფე და სხვა არავინ.

ქშეჩოვსკი დაბრუნდა თავის ბინაზედ. ბარაბაში და ფლიკი მოუთმენლად ელოდნენ.

— აბა, რაიო? რაიო?—მისცივდნენ აქეთ-იქიდან.

— ნაპირად იქმნას გაყვანილი ჯარი!—ბრძანების კილოთი სთქვა ქშეჩოვსკიმ.

ბარაბაშმა მალლა აიწია დამძიმებული ქუთუთონი; რაღაც უცნაურმა ცეცხლმა გაიელვა იმის თვალეში.

— როგორ თუ?

— ნაპირად იქმნას გაყვანილი! ვნებდებით ხმელნიცკის!

ბარაბაშს გაფითრებული სახე წითლად აენტო. წამოდგა ზეზე, გასწორდა წელში და ეს ხუთად მოკაკული ბერი-კაცი უცბად გადაიქცა ბუმბერაზად, ჯან-ლონით აღსავსე მღვებად.

— ლალატია!—გაისმა მისი ხმა გრგვინვასავით.

— ლალატია!—განიმეორა ფლიკმა და იტაცა ხელი დაშნასა.

მაგრამ, ვიდრე ის თავისს დაშნას ამოიწვდიდა, ქშეჩოვსკიმ შემოაუქნია ხმალი და ერთის დაკვრით დასცა ძირს.

ქშეჩოვსკიმ ერთი კი იხტუნა და ჩადგა იმ ნავში, რომელიც იქვე ახლოს იდგა ოთხის იმიერ-ქორომელითურთ. ჩადგა და დაიძახა:

— გასწით ნავებისაკენ!

ნავი გასრიალდა შურდულივით. პან ქშეჩოვსკი იდგა ნავის შუა-გულს, ხელში ეჭირა სისხლით შესვრილი ხმალი, რომელზედაც ქუდი იყო ჩამოცმული და ჰყვიროდა ხრინწიანის ხმით:

— ძმანო და შვილნო! ნუ დაეხოცავთ ჩვენიანებს! გაუმარჯოს ბაღდან ხმელნიცკის, გეტმანს იმიერ-ქორომეთისას!

— გაუმარჯოს!—განიმეორა ასმა და ათასმა გრიალით.

— ამოსწყდნენ ლიახნი!

— ამოსწყდნენ!

ნავების ყვირილს ბანს აძლევდნენ იმიერ-ქორომელნი.

შორეულს ნავებზედ ჯერ არ იცოდნენ, რა ამბავი იყო და, როცა გაიგო ყველამ, რომ ქშეჩოვსკი იმიერ-ქორომელთა მხარეზედ გადავიდაო, გამძვინვარებულმა აღტაცებამ შეიპყრო რესპუბლიკის ჯარის-კაცნი. ექვსი ათასი ქუდი შეისროლეს მაღლა, ექვსი ათასი თოფი დასცალეს უცბად გრიალითა. მაგრამ ვაი რომ ეს სიხარული უნდა შებლალულიყო სისხლის დაქცევითა: მოხუცი ბარაბაში სიკვდილსა რჩეობდა და ლალატსკი არა კისრულობდა იმ დროშისასა, რომლის ქვეშაც მსახურობდა მთელს თვისს სიცოცხლეში. ოციოდ-ორმოციოდე კაცი შერჩა ბარაბაშს და აი დაიწყო ბრძოლა, ხან-მოკლე, საშინელი, როგორც არის ხოლმე ჩვეულებრივ იმისთანა ბრძო-

ლა, როცა ერთი მუჟა ხალხი, რომელიც შეწყალებას კი არა, სიკვდილს ელის და ისე ებრძვის მთელს ბრბოს. არც ქშეჩოვსკი და არც ყაზახნი არ ელოდნენ, რომ ასეთს წინააღმდეგობას გაგვიწევნო. მოხუცმა პოლკოვნიკმა მოიგონა ყმაწვილ-კაცობა და ისე იბრძოდა, როგორც ლომი. როცა შემოუთვალეს, იარაღი დაჰყარეო, პასუხად თოფს ესროდა მტერს და, კვერთხით ხელში, ჭალარა თმით, რომელსაც ფრიალი გაჰქონდა, ქუხილისა სიტყვებითა აძლევდა ბრძანებას მარჯვნივ და მარცხნივ, თითქო ოცდა ათის წლის ჭაბუკიაო. იმის ნაფს მტერი ყოველ მხრივ შემოერთყა. იმ ნავთა კაცნი, რომელნიც შორს იყვნენ, ჰხტებოდნენ წყალში და გამძვინვარებით ებლაუქებოდნენ ბარაბაშის ნავის გვერდებს ზედ ასასვლელად. წინააღმდეგობამ დიდ ხანს არ გასტანა. ბარაბაშის ერთგულნი ჯარის-კაცნი, დაქრილნი, დაწყლულებულნი სათითაოდ დაიხოცნენ; მხოლოდ ის გადარჩა ცოცხალი, ამოწვდილის ხმლით ხელში.

ქშეჩოვსკი მიუხანლოვდა, როგორც იყო, ამ სივიწროეში.
— დაჰყარე იარაღი!— შეჰყვირა მან.

— მოღალატე! სიკვდილის ღირსი ხარ შენა!— უპასუხა ბარაბაშმა და შემოუქნია ხმალი.

ქშეჩოვსკი სწრაფად მიიმალა ხალხში.

— დაჰკათ!— შესძახა მან ყაზახთა.

მაგრამ არავის არ უნდოდა, რომ პირველს მიეტანა ძალა მოხუცებულზედ. საუბედუროდ, პოლკოვნიკს სისხლში ფეხი მოუხსლტა და დაეცა.

წაქცეულს აღარ შეეძლო უკვე ის პატივისცემა ეგრძნობინებინა თვის მიმართ, ის შიში მიეცა გარშემორტყმულთათვის და ათმა და ოცმა შუბმა გაჰგმირა, დააცხავა მისი სხეული. ბარაბაშმა მხოლოდ ამ სიტყვების წარმოთქმა-ლა მოასწრო: „იესო, მარიამ!“

ბარაბაშის გვამი ნაკუწ-ნაკუწ აქციეს. თავი მოსჭრეს და ნავიდან ნავში ისე ისროდნენ, როგორც ბურთსა, ვიდრე ერთხელ უხერხულად არ გადისროლა ვიღამაც და წყალში არ ჩაფარდა.

დარჩნენ ახლა ნემენცები, რომელთა დაძლევაც ისე ადვილი არ იყო; ნემენცების რაზმში იყო ათასი, ბრძოლაში ნაუღარი და გაწვრთნილი ჯარის-კაცი.

მართალია, გულადი ფლიკი მოჰკლა ქშეჩოვსკიმ, მაგრამ დარჩა ცოცხალი იოჰან ვერნერი, პოდპოლკოვნიკი, ვეტერანი ოც და ათ წლოვანის ომისა.

ქშეჩოვსკი დარწმუნებული იყო, რომ გავიმარჯვებოთ, მაგრამ მაინც უნდოდა, ხმელნიცკის მხარეზედ ყოფილიყო ასეთი საკმაოდ რიცხვ-მრავალი რაზმი საუკეთესო ქვეითის ჯარისა და ამიტომ მოლაპარაკება დაუწყო, იქნება დავიყოლიო მორიგებაზედაო.

ერთ-ხანად ვერნერი თითქო თანხმა იყო, შეეწყნარებინა წინადადება ქშეჩოვსკისა. ერთის წლის ჯამაგირს წინაღვე მიეცემოთ, ხოლო წლის გასულს, საითაც უნდათ, იქით წავიდნენ, თუნდა ისევ რესპუბლიკის სამსახურში შევიდნენო.

ვერნერი თითქო ვარაუდობდა, როგორ ემჯობინებაო, მაგრამ ამასობაში ბრძანება გასცა საიდუმლოდ, რომ ნავეები ერთმანერთს დაუახლოვდეს და შეუვალი წრე შეჰკრასო. მართლაც მტერს თვალ-წინ წარმოუდგა მწყრივად დაყენებულნი ზორბა და ძლიერნი ჯარის-კაცნი, ყვითელ კოლეტებით მოსილნი, ყვითელის ქუდებითა და ჯაზაირებით ხელში.

ვერნერი იღვა პირველ რიგობაში ამოწვდილის დაშნით და დიდ ხანს ჰფიქრობდა.

— ჰერრ პოლკოვნიკო, — სთქვა მან, — თანხმანი ვართ!

— არაფერს არ დაჰკარგავთ ახალს სამსახურში! — სიხარულით წარმოხსთქვა ქშეჩოვსკიმ.

— მაგრამ ერთის პირობით კი...

— წინ-და-წინვე თანხმა ვართ მაგ პირობისა.

— თუ აგრეა, მაშ კარგი. ჩვენის სამსახურის ვადა რესპუბლიკის წინაშე თავდება ივლისში. ივლისიდან თქვენს სამსახურში შემოვალთ.

ქშეჩოვსკიმ ველარ მოითმინა და წყევლა-კრულვით მოიხსენია ვერნერი. მაგრამ თავი ისევ მალე შეიკავა.

— თქვენ ჰხუმრობთ, პან ლეიტენანტო?— შეეკითხა ქშეჩოვსკი.

— არა,— გულ-დამშვიდებით უპასუხა ვერნერმა.— სახელი და პატიოსნება ჯარის-კაცისა გვავალებს, რომ მტკიცედ ვადგეთ პირობასა. სამსახური გვითავდება ივლისში. მართალია, ჯამაგირითა ვმსახურობთ, მაგრამ მოღალატენი კი არა ვართ. ასე რომ არა ყოფილიყო, სამსახურშიაც არავინ არ მიგვიღებდა; არც თუ თქვენ გვენდობოდით. ვინ გითავდებებდათ, რომ პირველსავე ბრძოლის შემდეგ კვლავ გეტმანებს არ მივემხრობოდით?

— მაშ რა გინდათ?

— დაგვანებეთ თავი, რომ გაგეცალოთ აქედან.

— ეგ ყოვლად შეუძლებელია, სულელო და დამთხვეულო! ეხლავ ვუბრძანებ, რომ სულ ამოგწყვიტონ ერთიანად.

— მერე თქვენ რალამდენი დაგეხოცებათ?

— ვერც ერთი თქვენგანი ცოცხალი ვერ წავა.

— თქვენც ნახევარს აქ გაუთხრით სამარესა.

ორივენი მართალს ამბობდნენ. ეს იყო მიზეზი, რომ ქშეჩოვსკის, რომელიც მეტად გააგულისა ნემენცის გულ-დამშვიდებულმა ლაპარაკმა, არ უნდოდა ჯერ ომის დაწყება.

— ვიდრე მზე ჩავიდოდეს,— დაიძახა მან,— კარგად იფიქრეთ კიდევ. შემდეგ კი ვუბრძანებ, რომ ზარბაზნებს დაუწყონ სროლა.— და ქშეჩოვსკი წავიდა, რომ ხმელნიცკის მოჰლაპარაკებოდა.

დადგა ჟამი ლოდინისა. ყაზახთა ნაევები გარს შემოერტყა ნემენცებს, რომელნიც სრულიად დამშვიდებულნი იყვნენ მტერთა წინაშე, როგორც შეეფერება ქეშმარიტ ჯარის-კაცთა. ყაზახნი იმუქრებოდნენ და ივინებოდნენ, ხოლო ისინი მღუმარებდნენ და ზიზლით შეჰყურებდნენ.

მზე ნელ-ნელა დაეშვა და ბოლოს ჩავიდა კიდევ.

საომარი საყვირი დაჰკრეს კარგა მოშორებით და გაისმა ხმა ქშეჩოვსკისა:

— მზე ჩავიდა! მოიფიქრეთ რამ და მოხვედით გონსა თუ არა?

— დიად, მოიფიქრეთ! — უპასუხა ვერნერმა. მერე მიჰმართა თავის ლანსკენტებს და გაიქნია ამოწვდილი დაშნა.

— Feuer! — გასცა მან ბრძანება დამშვიდებულის ხმით.

მოისმა გრიალი ჯაზეირებისა. რამდენიმე გვამი ყაზახთა ჩავარდა წყალში. ზარბაზნებმა, რომელიც ნაპირად იდგა, დააღეს თვისი ყბა და სეტყვასავით დაუშინეს ყუმბარები ნემენცების ნავებს. ხშირმა კვამლმა მოიცვა მთლად მდინარე და მხოლოდ სროლა ჯაზეირებისა თავ-თავის დროზედ ამტკიცებდა, რომ ნემენცები თავს იცავდნენ.

მზის ჩასვლის შემდეგ ომი არ შესწყდა, თუმცა სჩანდა, რომ წინანდელის გაცხარებით აღარ სწარმოებდა. ხმელნიცკი, ქშენოვსკი და ტულაი-ბეი რამდენისამე ატამანით ერთად მოვიდნენ და დაათვალიერეს ბრძოლის ადგილი. ხმელნიცკი თვისის გაგანიერებულის ნესტოებით ისუნთქავდა თოფის წამლის კვამლს და სტკებოდა მისის სუნით; დიდის კმაყოფილებით უგდებდა ყურს დაჭრილ და წყალში ჩავარდნილ მომაკვდავ ნემეცების კვნესას. სამივე მეთაურ-სარდალი ისე უცქეროდნენ ამ ჩეხა-ჟლეტას, როგორც კარგის მომავლის მომასწავებელს ნიშანს. ომი სცხრებოდა. თოფის-სროლა შესწყდა და ისმოდა მხოლოდ ყაზახთა გამარჯვების ყიჟინა და ჟრიაშული.

— ტულაი-ბეი, — სთქვა ხმელნიცკიმ, — ეს პირველი დღეა გამარჯვებისა.

— ტყვენი კი არსად არიან-და, — სთქვა ბუზლუნით მურზამ. — მაგისთანა გამარჯვება მე არ მეპიტნავენა.

— უკრაინაში ბევრს იშოვი ტყვეს. მთლად სტამბოლსა და გალატს გაავსებ შენის ტყვეებითა!

— შენ მაინც წაგიყვან ტყვედ, თუ სხვა არავინ იქნება!

ნადირმა ტულაიმ ბოროტებით გაღიხარხარა და შემდეგ დაუმატა:

— ემაგ „ფრანკებს“ კი უფრო სიამოვნებით წავიყვანდი.

ომი გათავდა. ტული ბემ ბანაკისაკენ გაატრიალა ცხენი. სხეებმაც იმის მაგალითს მიჰბადეს.

— აბა, ახლა კი ყვითელ წყლებსკენ გავუსვათ!— დაიძახა ხმელნიცკიმ.

გზ. ე—შე

(შემდეგი იქნება)

მთიულეთი 1804 წელსა

ისტორიული ამბავი

ათას რვაას ოთხის წლის აღელვებამ მთაში დიდად გაუ-
ჭირა საქმე საქართველოში ახლად დამკვიდრებულ რუსეთის
მცირე მხედრობასა და მართვა-გამგეობას. ეხლანდელი საქარ-
თველოს სამხედრო გზა ერთად-ერთი გზა იყო კავკასიონის
ქედზე, რომლის შემწეობითაც შეეძლო რუსეთს განუწყვეტე-
ლი მისვლა-მოსვლა ჰქონოდა საქართველოსთან. ამ გზით გაღ-
მოჰყავდათ ჯარები, მოჰქონდათ სამხედრო სურსათი და თოფ-
იარაღი. სრულიად არც შავი ზღვა და არც კასპიისა მაშინ
რუსეთს არ ეკუთვნოდა, რომ იქიდან დახმარება გაეწია საქარ-
თველოში დაბანაკებულ ჯარისათვის გაჭირვების დროს, თუ
ვინიცობაა დარიალის კარი დაიხშობოდა. მხოლოდ ამ გზითვე
შეიძლებოდა მუდმივი საღიბლომატო მიწერ-მოწერა იმერეთთან
და კავკასიის დანარჩენ დამოუკიდებელ სამფლობელოებთან.

რუსეთის მთავრობას, საქართველოს და მთიულთ კარგად
ესმოდათ საქართველოს სამხედრო გზის დიდი მნიშვნელობა.
უამგზოდ რუსეთი მკვიდრად ფეხს ვერ მოიკიდებდა საქართვე-
ლოში და, მაშასადამე, ვერც დაიმორჩილებდა მთელს კავკა-
სიას შავის ზღვის პირიდან მოკიდებული კასპიის ზღვის პი-
რამდე, თერგისა და ყუბანის მიდამოებიდან არეზის კიდემდე.
სწორედ ესაა მიზეზი, რომ იმპერატორი ალექსანდრე პირვე-
ლი კურთხეული დიდად შესწუხდა და შეშფოთდა, რო-
დესაც შეიტყო, რომ აჯანყებულმა მთიულებმა საქართველოს
სამხედრო გზა შეჰკრეს და ჯარებს აღარ უშვებენ ლინიიდან

საქართველოშია. იმპერატორმა ფიცხელი ბრძანება გასცა, მიიღეთ ყოველგვარი ღონისძიება, არა დაჰზოგოთ-რა, ოღონდ ეს საქირო გზა დაუყოვნებლივ გახსენით როგორმეო. იმ ქამად საქართველოს განაგებდა მხნე, უშიშარი, მამაცი და თან სასტიკი თავადი პავლე დიმიტრისძე ციციშვილი. მხედართ-მთავარი ერევნისკენ იყო გალაშქრებული, რაც რამ ჯარი მოიპოვებოდა, მეციხოვნეთა გარდა, სულ თანა ჰყვანდა წაყვანილი. რუსეთთან მოწყვეტა და გზის შეკვრა საქართველოს მეორე სამზღვარზე ლაშქრობის დროს სიკვდილი იყო მთავარ-მართებელისათვის. პეტერბურგსა და საქართველოში ყველას ეგონა, რომ ამ საშინელს განსაცდელს რუსეთი ვერ აიტანს, რომ თავად ციციშვილის მცირე მხედრობა, ისედაც შესუსტებული და დაქანცული, ცალკე უსურსათობით, და ცალკე საშინელის სიცხითა, სრულიად ამოწყდება სპარსელების ხელით, რადგან კავკასიის ლინიიდან მაშველი ჯარი ველარ მოვა მემამოხეთა წყალობით და ამგვარად ბოლო მოეღება რუსეთის მართვამგებობას საქართველოშია.

მაგრამ შიში არ გამართლდა; რუსეთმა, თუმცა გაჭირვებებით, მაინც შესძლო დაეთრგუნა ყოველგვარი დაბრკოლება. მთიულთა აჯანყების დროს ევროპაში ნაპოლეონ დიდი დანავარდობდა, სახელმწიფოებს და სამეფოებს ეს საკვირველი მეომარი ნაფოტსავით ამსხვრევდა. რუსეთის სამხედრო და საერო მოღვაწენი შიშითა და კრძალვით შესცქეროდნენ კორსიკანელს გმირს. ან ფულს, ან მომეტებულ ჯარს საქართველოს შესარჩენად როგორ გამოიმეტებდნენ, როდესაც განსაცდელი თვით რუსეთს მოელოდა დასავლეთიდან! თუ საქართველო სამუდამოდ არ დაჰკარგა მაშინ რუსეთმა, ეს მხოლოდ თავად ციციშვილის გენიოსობის წყალობით მოხდა. მთავარ-მართებელმა უაღრესი მხნეობა გამოიჩინა, შეჰკრიბა გაფანტული ჯარები, მოიშველია ლინიიდან მცირედი მხედრობა, შეკრული გზა გახსნა, უცბად ჩააქრო მთაში აღგზნებული ცეცხლი და ამით საბოლოოდ უზრუნველ-ჰყო რუსეთის მფლობელობა,

როგორც საქართველოში, აგრედვე მთელს ამიერ კავკასიის მხარესა.

საგნად ამ ისტორიულ ამბისა ჩვენ ავიღეთ აი სწორედ ეს გაჭირვებული ხანა რუსეთის დამკვიდრებისა ჩვენს ქვეყანაში და ვეცდებით, რამდენადაც გარემოება და რუსულად დაბეჭდილი მასალა ნებას მოგვცემს, დაწვრილებით განვმარტოთ ყოველი წვლილი მთიულთა ამოხებისა და სავსებით დავასურათოთ მიზეზნი, რომელთაც გამოიწვიეს მთიულეების ჯიუტი და მედგარი ბრძოლა ახლად დამკვიდრებულ მთავრობის წინააღმდეგ. აქვე ბოდიში უნდა მოვიხადოთ მკითხველთან, რომ ამ საყურადღებო ამბის მოთხრობა ცოტა შორიდან დაგვეჭირდება, რადგანაც უამისოდ ძნელია მიხედვს ადამიანი, თუ რამ გაამწარა მთიულნი, რამ გააბედვინა იარაღის ხელში აღება ძლიერ სახელმწიფოს წინააღმდეგ და როგორ გაუწიეს თითქმის ხუთს თვეს ურჩობა რუსეთის მხედრობის სარდლებს და თვით ულმობელ თ. ციციშვილს. საჭიროდ ვსცანით აგრედვე, გზა-გზა ავუხვიოთ ხოლმე ჩვენს საგანს და ხან სხოლიოებში, ხან თვითონ ტექსტში მოვიხსენიოთ ისეთი გარემოებანიც, რომელსაც პირდაპირი კავშირი არა აქვს ჩვენს მოთხრობასთან.

I

რაკი რუსეთმა მეთვრამეტე საუკუნის დასასრულს სრულად დაიმორჩილა ყირიმის ნახევარი კუნძული და მეფე ერეკლე მეორესთან ქალაქს გეორგიევსკში 24 მკათათვეს 1783 წ. დადებულ ხელშეკრულობის ძალით საქართველო თვისის მფარველობის ქვეშე მიიღო, ძალა-უნებურად უნდა ეზრუნა, რომ საქართველოსაკენ კავკასიონის ქედზე რიგიანი და უშიშარი გზა ჰქონოდა. ერთად-ერთი ხეობა, რომელზედაც რუსეთის მთავრობას აღვილად შეეძლო გადმოეყვანა საქართველოში თვისი მხედრობა, დარიალის ხეობა იყო და ამისათვისაც სწორედ ამ ვიწრო ხეობას მიაქცია ყურადღება მთავრობამ. არც ხარჯს და არც შრომას არ ერიდებოდა, რომ როგორმე და-

რიალი, ეს ბუნებით პირქუში ადგილი, მუდამ ხელში სკერო-
 და და მის მიდამოს დამკვიდრებულ მთიულებს წინააღმდეგობა
 არ გაეწიათ ნელ-ნელა, მაგრამ შეუჩერებლივ და განუწყვეტ-
 ლივ წინ მიმავალის რუსეთის მხედრობისათვის.

უხსოვარ დროიდან დარიალის ხეობას დიდი მნიშვნელო-
 ბა ჰქონდა ამიერ კავკასიის ერთათვის. ამ ვიწროების ბატონს
 მუდამ შეეძლო ებატონა მთელს კავკასიაზედ; ვისაც ბედი მის
 კლიტე გასაღებს ჩაუკლებდა ხელში, ის მცირე მფლობელიც
 რომ ყოფილიყო, უძლიერეს ფეოდალად გარდაიქცეოდა. მაშინ
 სწორედ მის ნება-ყოვლობაზე იქნებოდა დამოკიდებული, ვინ
 გაატაროს და ვის შეუკრას გზა. საბედნიეროდ რუსეთისა, ამ
 ვიწრო ხეობაში რამდენიმე მცირე მფლობელი იჯდა მეთვრა-
 მეტე საუკუნის დასასრულს და მეცხრამეტეს დასაწყისს. როცა
 ამათ აშკარად დაინახეს, რომ რუსეთი აღარა ჰხუმრობს და
 საფუძვლიანად სურს დამკვიდრდეს, როგორც მთასა, აგრედვე
 ამიერ კავკასიაში, ბევრმა მათგანმა ურჩობა დაიწყო, მაგრამ
 საჩუქრები, ჩინები და ორდენები სასწავლებრივ ჰმოქმედებდა
 მათზე და მალე წყნარდებოდნენ. თავაურელების სოფელ ჩიმის
 მამასახლისს პირდაპირ კაპიტნობა ებოძა, მოინათლა კიდევ და
 მიმრქმელად თვით გენერალ-პორუჩიკი პ. ს. პოტემკინი ჰყავდა¹⁾.
 სტეფანწმინდის ბატონს გაბრიელ ყაზიბეგს აგრედვე პირდაპირ
 ნიორის ჩინი ებოძა. ამ საჩუქარმა და წყალობამ ისეთი ერთ-
 გული გაჰხადა გაბრიელ ყაზიბეგი, რომ მთელს თავის სიცო-
 ცხლეში ერთხელაც არ უმტყუნია იმ მთავრობისთვის, რომელ-
 მაც ასე დააჯილდოვა პირველშივე, თუმცა, როგორც ქვემოდ
 დავინახავთ, გაბრიელს ბევრი შემთხვევა ჰქონდა ასეთის ღალა-
 ტისათვის.

დარიალის ხეობაში მცხოვრებ მებატონეთა ერთგულობა
 დიად ფრიად სახიერო და სასარგებლო იყო რუსეთისათვის,
 მაგრამ ამასთანავე ცარიელ ერთგულობაზე საქმის სიმტკიცის

¹⁾ იხ. Материалы для новой истории Кавказа съ 1722 по 1803 г.
 П. Гр. Буткова, ч. II, стр. 131.

დამყარება მოუხერხებელი იქნებოდა და ამისათვის შეუდგნენ ციხე-სიმაგრეთა აგებას და შიგ მეციხოვნეთა ჩაყენებას. სარატოვისა და კავკასიის გუბერნიების გენერალ-გუბერნატორმა პავლე სერგეის-ძემ პოტემკინმა 1784 წელს ციხე-სიმაგრე ააგო თერგის ნაპირას, ინგუშების სოფელ ზაურთან და სახელად უწოდა ვლადიკავკაზი. ამავე წელს გენერალ-გუბერნატორის ბრძანებით ამ ახალს ციხეში თორმეტი ზარბაზანი შეიტანეს. ამ სახით ქალაქი მოზდოკი ვლადიკავკაზის წყალობით მეტისმეტად დაუახლოვდა საქართველოს. კავკავის ციხის აშენებამდის ქალაქი მოზდოკი, სადაც მთავრობის დაწესებულებანი იყო მოთავსებული და საკმარისი ჯარი დაბანაკებული მთიულებთან საბრძოლველად, თითქმის მოწყვეტილი იყო საქართველოს და საშინლად ძნელდებოდა მისვლა-მოსვლა მთავრობის მოხელეთა და მსწრაფლ-მსრბოლ შიკრიკთა. კავკავის აშენებით ეს დაბრკოლება ცოტად თუ ბევრად მოიხსნა.

ნაკლებად არ იყო საჭირო ხიდები მდ. თერგზე. საქართველომდე სულ 27 ხიდი იყო გასაკეთებელი, აქედან 13 თავაურელების მამულზე და 14 საკუთრად საქართველოს მიწა-წყალზედ. პოტემკინმა რეაასი ჯარის-კაცი გააყოლა ობერ-კვარტირმეისტერს ფოხტს ხიდების გასაკეთებლად და ერთი ბატალიონი კიდევ, რომ ყური ეგდოთ და მთიულებს ხელი არ შეეშალათ მუშაობისათვის. გაკეთებული ხიდები პოტემკინმა ჩააბარა თავაურელებს და შრომისა და ყარაულობისთვის წელიწადში 510 მანეთი გაუჩინა ჯამაგირად. თავაურელები მოვალენი იყვნენ აგრედვე შიკრიკნი ანუ კურიერები მიეყვან-მოეყვანათ და მფარველობა გაეწიათ რუსის მგზავრთათვის. ამ გზით გამოიარა ორმა ბატალიონმა რუსის ჯარმა პოლკოვნიკ ბურნაშოვის უფროსობით და 3 ნოემბერს მშვიდობით ჩამოვიდა ტფილისს, სადაც მეფე ერეკლე დიდის მხიარულებით დახვდა. თვით ქალაქი გაჩირაღდებული იყო, ნიშნად მხიარულებისა, რომ რუსეთის მხედრობა უვნებლივ მოვიდა ტანჯულ

ქვეყანაში აუარებელ მტრისაგან დასაცველად და საპატრონებლად²⁾.

ღარიალის ხეობის დიდი მნიშვნელობა რუსეთზე ნაკლებ არც ქართველებსა და სხვა კავკასიის ტომთ ესმოდათ. ამ საგნის შესახებ აი რა საყურადღებო ამბავს მოგვითხრობს პლატონ იოსელიანი: „ახალციხის ფაშის ელჩმა, აბრაიმ-ბეგმა, სთხოვა მეფე გიორგი XIII-სა, იტვირთე ხონთქრის სელიმის მფარველობა და აღვითქვამ ახალციხისა და სრულიად სამცხის შეერთებას საქართველოს სამეფოსთანა, ვითარცა იყო ძველადო. მეფემ იწყინა აბრაიმ-ბეგის ნათქვამი და სრული უარი განუცხადა; ხოლო რომ უფრო გული მოეკლა ელჩისათვის, გაჰგზავნა რუსეთისათვის გზის გასაკეთებლად ღარიალიდან შანშე ერისთავი, გლახა ბაბანას-შვილი და ქალაქის ნაცვალი მიკირტუმ სურგუნაშვილი. მაშინ თურმე სიტყვა-მარჯვე ჩერქეზმა და ახალციხის ფაშის მახლობელმა მოახსენა მეფესა: ბატონო მეფე და კარის-კაცნო დარბაისელნო: რომ აღებთ კავკასიის კარსა, შეიძლებთ თვისსა დროსა დახშვასა მისსა? დახშვა კარისა ამისა, უბრძანა მეფემან, იქნება დახშვა ქრისტეანობისა კარისა; ამისათვის ჯვარი ქრისტესი, რომელსაცა ვესავეთ, იქმნება თვით მცველად კარისა, რომელსაცა თვით ჯვარცმული მასზედ დახშავს და განაღებს დასაცველად მეფობისა და მეფეთა ოდეს თვით ჯერ იჩენს საჭიროდ“³⁾.

კავკასიის ქედზე ეხლა გაკეთებულთა მშენებნიერი და სამაგალითო გზა-ტყეცილი, წელიწადში მის შესანახად და შესაკეთებლად თითქმის ოცი ათასი თუმანი იხარჯება, მაგრამ, ვინ არ იცის, რა ძნელია ამ გზით მგზავრობა ზამთრობით, როდესაც ორ-სამ კვირაობით საქართველო მოსწყდება ხოლმე რუსეთს. ადვილი მისახვედრია, რა ძნელი და საშიში იქნებოდა

²⁾ იხ. Материалы Буткова, ч. II. стр. 131 და 165.

³⁾ იხ. ცხოვრება მეფის გიორგის XIII-ისა გვ. 143.

მისვლა-მოსვლა ამ გაუკეთებელ გზით ასის წლის წინად, ოდეს რუსის მხედრობა ხან-გამოშვებით ჩვენის ქვეყნისკენ მოდიოდა. 1769 წელს აგვისტოს თვეში გენერალ ტოტლებენმა თავის ჯარით გამოიარა დარიალის ვიწრო ხეობა და ათის ვერსის მანძილზე სოფელ სტეფანწმინდამდე, საქართველოს მაშინდელ საზღვრამდე, ათის ხიდის გაკეთება დასკირდა მდ. თერგზე! ექვსი ხიდი ტოტლებენს თავაურელებმა გაუკეთეს, სამი ქართველებმა და ერთიც თვით რუსებმა. ტოტლებენის ჯარს ადგილობრივმა გუბერნატორმა⁴⁾, თავად ქაიხოსრო ანდრონიკაშვილმა ორასი ქართველი მიაშველა, რომელთაც სამის დღის განმავლობაში ხელით და ზურგით გადმოზიდეს ზარბაზნები, ტყიანაშენი და სხვა სამხედრო იარაღი. სტეფანწმინდიდან, თუმცა უვარგისი და ქვა-კლდიანი გზა იყო, მაგრამ ურემს მინც შეეძლო წვალეებით და გაქირვებით გავლა და თულის ოსებისაგან თავდასხმის შიში აღარ იყო⁵⁾.

თარხან-მოურავოვის შემდეგ⁶⁾ ელჩად საქართველოში დედოფალმა ეკატერინე მეორემ გამოჰგზავნა გვარდიის კაპიტანი

⁴⁾ ასე ეძახის პროფესორი ა. ა. ცაგარელი. იხ. Грамоты и другіе историческіе документы XVIII ст., относящіеся къ Грузіи. т. I, гл. IX.

⁵⁾ ibidem. გვ. 60—66. რაპორტი თ. ან. თარხან-მოურავოვისა გრაფ ნ. ი. პანინთან.

⁶⁾ ანტონ რომანის ძე თარხან-მოურავოვი, რუსეთის ელჩი საქართველოში, რომელიც ტოტლებენის ჯარს მოჰყვა, დაიბადა რუსეთში. მამა მისი გადაჰყვა მეფე ვახტანგ ლეონის ძეს რუსეთში 1724 წელსა, ებოძა კაპიტნის ჩინი და მოკლულ იქმნა 1738 წ. ზოტინის აღების დროს. ანტონმა სწავლა მიიღო შლიახტების კადეტთა კორპუსში და 1753 წ. ებოძა პოდპორუჩიკობა ქართველთა გუსარის პოლკისა. მონაწილეობა მიიღო პრუსიისთან მომხდარ ომში. ამას შემდეგ მსახურებდა სამოქალაქო უწყებაში. ნადვორნი სოვეტნიკის ჩინით დაჯილდოვებული დაიხიშნა რუსეთის სანდო ელჩად მეფე ერეკლეს და დააბეზდა იმპერატრიცასთან—როგორც ქართველი, ერეკლეს მიემხრო და რუსეთის ინტერესებს პლატობდომო, ამისათვის დაიბარეს პეტერბურგსა, სამართალში მისცეს და, ბევრის წვალეობისა და ვაი-ვაგლახის შემდეგ, საქმე მოსპეს. ანტონმა მშვენიერად იცოდა ქართული და მოხიბლული მეფე ერეკლეს ნამდვილ მეფურის ხასიათით, საცა კი შემთხვევა ეძლეოდა, ყველგან ქებითა და დიდებით იხსენიებდა მეფესა. დაბრუნებული რუსეთად, დარიალის ხეობაში ოსებმა გაძარცვეს და სიკვდილს ძლივს გადაარჩა. ასე უღმობველად მოეკიდა ბედი ამ პატრიოსანს კაცსა. იხ. Грамоты, I, гл. XXXV, 66, 366—367 და 418.

იაზიკოვი. ახალი ელჩი ასე აღგვიწერს თვისსა მოგზაურობას კავკასიის შიგნით: სოფელ ჩიმიდან, რომელიც ეკუთვნის ერთ წარჩინებულ ოსს, გვარად ახმეტოვს, სოფელ სტეფანწმინდამდე ოც და ერთი ვერსია. სტეფანწმინდის ბატონი ყაზიბეგი თავის ხელქვეითის ხალხით ემორჩილება მეფე ერეკლეს.

დარიალის ვიწროებში გავლა ერთი უბედურება და ღვთის რისხვაა. მდ. თერგი შუილ-ღრიალით მოჰქუხს. თვალაუწვდენელ, ციცაბო კლდეებს შორის თერგის ღრიანცვლი ადამიანს ყურს უჭედავს და თავბრუს ასხამს. მისი ზვირთები გულს უხეტავს მგზავრსა. უხილობის გამო თერგს წამ-და-უწუმ უნდა აუხვიო და ციცაბო კლდეებზე ცოცვითა და ფოფხვით გადაირო. შიშისაგან ჯერაც გონს ვერ მოვსულვარ; შეუძლებელია დაწვრილებით აღწერო ყველა ის გაჭირვება, რაც ამ მგზავრობაში გამოვიარეო. ვისაც არ გადუვლია ამ საშინელ მთებზე, არ მოუსმენია თერგის გრგვინვა და ქუხილი, არ ჩაუხედნია მის ჩაბნელებულ უფსკრულში, ის ვერ წარმოიდგენს ამ გზის სიძნელეს. თერგი უშველებელ ლოდებს აგორებს და ხშირად რამდენისამე საყენის სიმალიდან მედგრად დააჰქუხს ძირსა. როდესაც მალლა აიხედავ, ცას ძლივს დაინახავ, თავზე თითქო უშველებელი ლოდნი დაკიდულან და გემუქრებიან ჩანთქმას. ბილიკის სიფიწროის გამო იძულებული ვიყავ ფეხთსაცმელი გამეხადა და რომ უფსკრულში არ გადავჩეხილიყავ, თოკებით შემკრეს ოსებმა და ისე მივყავდითო. ხანდისხან მთის ციცაბოდან მეწყერი და ზვავი ჩამოწვება ხოლომე და მგზავრთ სიცოცხლეს უსპობსო. მე მხოლოდ ერთი ყაზახი გადამჩეხა უფსკრულში და ეს დიდ ბედნიერებად უნდა ჩაითვალოს, რადგან ხშირად მრავალი ხალხი იღუპება ამ წყეულ და შეჩვენებულ გზაზეო.

გაჭირვება და უბედურება მარტო ამითი არა თავდება. მთიულ-ოსებს სასყიდელი უნდა მისცე, თორემ უამისოდ ცოცხალს არ გაგატარებენ. წინად, ვიდრე ფულის ყადრს ისწავლიდნენ, უბრალო ხამსა სჯერდებოდნენ, ეხლა კი ამას ცოტაობენ, თუმცა ერთი ნევსის, ყვითელი ღილის და სარკის სა-

ფასურში ქათამს მოგცემენო. ხოლო კაჟისა და ტყვია-წამალი-სთვის ყმად დაგისახლდებიანო. მაგრამ სამწუხაროდ, ამბობს იაზიკოვი, ეს საჩუქრები ვერ იხსნიან მგზავრს გაჭირვებისაგან. ხშირად დასაჩუქრებული ოსები დაგხვდებიან სადმე ყრუ ალაგას და ისე გაგფცქვნიან, რომ დედი-შობილას გაგიშვებენო. ზარბაზნებისა ოსებს საშინლად ეშინიანთო, ამბობს იაზიკოვი და ამისათვის ურჩევს მთავრობას, რომ დარიალის ვიწროებში რამდენსამე ალაგას ააგოს სიმაგრენი, ჩააყენოს მეციხოვნენი და იქონიოს თითო სიმაგრეში ოროლი ზარბაზანიო⁷⁾.

ასეთი იყო მეთვრამეტე საუკუნის მიწურულში საქართველოს სამხედრო გზა, რომლის შემწეობითაც შეეძლო მხოლოდ რუსეთს შემოეყვანა ჯარები საქართველოში და გადმოეზიდა სურსათი და სამხედრო იარაღი. უკეთესს მდგომარეობაში ვერა ვხედავთ ამ გზას მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისს, როდესაც ჩვენი ქვეყანა სამუდამოდ შეუერთდა რუსეთსა. წინად თუ დროებით და ათასში ერთხელ მოდიოდა რუსეთის ლაშქარი, ეხლა, რაკი მეფობა მოისპო და რუსული მართვა-გამგეობა დამკვიდრდა, ცისამარა დღეს ახალ-ახალი ჯარები იგზავნებოდა რუსეთის შიდა გუბერნიებიდან. საქართველოს შეერთების შემდეგ რუსეთს სურვილი გაეღვიძა დაეპყრო მთელი მხარე კავკასიონის ქედიდან მოყოლებული მდინარე არეზამდე და შავის ზღვის კიდეებიდან კასპიის ზღვის ნაპირამდე. თავადი პავლე დიმიტრის ძის დროს (1802—1806 წ.) რუსეთს სულ სამიოთხი პოლკი ჰყავდა, საქართველოს სხვა-და-სხვა ალაგას გაბნეული, და გრაფ გუდოვიჩის მთავარ-მართებლობის დროს კი (1806—1808 წ.) უკვე დივიზიობით ითვლებოდა რუსეთის მხედრობა⁸⁾.

დარიალის ხეობაში მცხოვრებთათვის სწორედ აუტანელ ბეგარად გარდაიქცა ეხლანდელი საქართველოს სამხედრო გზის

⁷⁾ ibidem, გვ. 263—265.

⁸⁾ იხ. В. Потто, т. I, выпускъ 3, г. 437. Кавказская война въ отдѣльныхъ очеркахъ, эпизодахъ, легендахъ и биографіяхъ.

კეთება. მარტო ხიდების შეკეთება მდინარე თერგზე, თოვლის გადახვეტა ზამთრობით და ლორღის მოცილება ზაფხულობით ყოველ ნიაღვრის შემდეგ იმოდენა შრომასა და ჯაფასა თხოულობდა მთიულთაგან, რომ თავიანთი საზრდოს მოსაპოვებლად დრო და მოცალეობა აღარა რჩებოდათ. მართალია, გასამრჯელო იყო დანიშნული, მაგრამ ჯერ ერთი, რომ ძალიან მცირე და მეორეც ისა, რომ ან დროზე არ აძლევდნენ წვრილმანი მოხელენი, ან თუ მოინებებდნენ და დაურიგებდნენ რასმემ, იმასაც დაკლებით ურიგებდნენ. ამ ნაირად მიდიოდა დრო 1804 წ. 19 აპრილამდე, როდესაც თ. ციციშვილს აცნობეს პეტერბურგიდან, რომ გზის შესაკეთებლად, ხუთის წლობით, გადადებულია 6,000 მ. ყოველ-წლიურად, იმ პირობით კი, რომ როდესაც საქართველოს შემოსავალი იმატებსო, ეს დანახარჯი სახელმწიფოს დაუბრუნდესო.⁹⁾

რა თქმა უნდა მაშინდელ საქართველოს სამხედრო გზას ექვსი ათასი მანეთი წელიწადში პირს ვერ მოსწმენდავდა. ზარბაზნების გადმოსატანად იძულებულნი იყვნენ, ნაწილ-ნაწილ დაეშალათ და ისე ეზიდათ ზურგით, ან ცხენებით ვაკემდე. გზაზე გაჩხირული კლდის წვეტები ნაღმით არ იყო დანგრეული, ქვისა და რკინის ხიდების მაგიერ ხის ხიდები იყო გადადებული მდ. თერგზე, რომელიც წყალდიდობას სულ ერთიანად ჰგლეჯდა და არღვევდა. ამისათვის გზის შესაკეთებლად გადადებული ფული მუშებს არ ეძლეოდათ და მხოლოდ სხვადა-სხვა მასალისთვის იხარჯებოდა. რომ მუშებს სასყიდელს არ აძლევდა მაშინდელი მთავრობა, ეს ცხადადა სჩანს თვით მთავარ-მართებლის თ. ციციშვილის სიტყვებიდან. თ. ციციშვილმა, მთაში აღელვების დაწყნარების შემდეგ, მთიულებს დაუნიშნა კაცზე დღეში სამი შაური, მაგრამ თან ისიც უბძანა, რომ ეხლა უფასოდ უნდა შეაკეთოთ გზა, რადგან მთელს საქართვე-

⁹⁾ იხ. Материалы П. Г. Буткова, ч. II, гл. 503 და ч. III, гл. 372.

ლოში არავის გაუგონია, რომ გზის გასაკეთებლად გლეხებს ფასს აძლევდნენ¹⁰⁾.

კავკასიის მთაზე უხიფათოდ გადმოსვლას რუსეთის მხედრობისას საქართველოში ხელს უშლიდა აგრედვე ერთი მთის ბატონთაგანი, სოფ. ჩიმის მფლობელი ოსი დუდარუკო ახმეტი. დუდარუკო, თავაშურის თემის ჩამომავალი, ძლიერი კაცი იყო მთაში. მთელი თერგის ხეობა, კავკავიდან დაწყებული სოფ. სტეფანწმინდამდე, ამ მებატონეს ეკუთვნოდა და, მის დაუკითხავად, ფრინველიც ვერ გადმოფრინდებოდა ამ ვიწრო და უგზო-უკვლო ხეობაზე. საშუალო საუკუნის ფეოდალსავეთ დუდარუკოს დაემართნა საბაჟონი და გამვლელ-გამომლელისაგან უხვს ბაჟს იღებდა. ციხე-სიმაგრენი ბლომდა ჰქონდა სხვა-და-სხვა ალაგას და მეფურს განცხრომაში აჭარებდა დროს ეს შფოთიანი და მოუსვენარი მთის ბატონი. რუსეთის მთავრობის წყალობას არა სჯერდებოდა და ხშირად მოზღოკიდან მომავალ რუსებს არბევდა და სძარცვავდა. ჩიმის მფლობელი ხშირ მიწერ-მოწერაში იყო ახალციხის ფაშა სულეიმანთან რომელსაც დაწვრილებით ატყობინებდა ყოველსავე, რასაც კი რუსები განიზრახავდნენ. საიდუმლო ბარათებს რაქისა და იმერეთის გზით უგზავნიდა ფაშას, რომ როგორმე რუსებს არ ჩაჰვარდნოდათ ხელში¹¹⁾.

დუდარუკოს ძარცვა-გლეჯისაგან მოთმინებიდან გამოსულმა გენერალ-ლეიტენანტმა კნორრინგმა განიძრახა სამაგალითოდ

¹⁰⁾ იხ. АКТЫ, собранные Кав. Археографическою Комиссією. Тиф-лисъ, 1868 г. т. II, гл. 319, 334—335.

¹¹⁾ ბუტკოვის აზრით, ასეთივე ერთგული კაცი ჰყოლია ახალციხის ფაშას, სულეიმანს, თვით საქართველოში. ამგვარ კაცად ბუტკოვს მიაჩნია თ. ზაალ ორბელიანი, თუმცა ეს ძნელი დასაჯერებელია. მეფე ერეკლეს თ. ზაალი დიდადი ჰყავდა მიწნეული და კიდევ ენდობოდა. სანდო რომ არ ყოფილიყო ორბელიანი, ერეკლე ელჩად არ გაჰგზავნიდა რუსეთში. ორბელიანი დაესწრო ასპინძის ომს, დიდი მხნეობა და ვაჟკაცობა გამოიჩინა ამ ომში, როგორც მოწმობს ან. რ. თარხან-მოურავოვი. მეფე ერეკლემ თ. ზაალ ორბელიანის პირით აუწყა დედოფალ ეკატერინე მეორეს ასპინძის გამარჯვება და თან გაატანა ნიშნები ამ გამარჯვებისა: ორი ტყვე ოსმალი, ერთი ლეკი და მრავალი ბიარალი. იხ. А. А. Цагарели, Грамоты, т. I, гл. 172, 226, 232; Материалы, ч. II, гл. 192.

დაესაჯა, რომ შემდეგში მაინც თავისუფლად ევლოთ მგზავრ-
 თა და ვაქართა. მაიორს ბუტკოვს ჩააბარა ერთი როტა ჯარი,
 ორასი ყაზახი და უბრძანა, ქკუა ასწავლე დუდარუკოსაო.
 ბუტკოვმა სინამდვილით შეასრულა უფროსის ბძანება, სოფ.
 ჩიმი სულ მთლად გადასწვა, ციხე-სიმაგრენი დაანგრია, დაან-
 გრია აგრედვე ერთად-ერთი მეჩეთი, მტვრად აქცია, მოუკლა
 19 კაცი და 6 მძიმედ დასჭრეს ბრძოლაში. ერთის სიტყვით,
 დუდარუკოს სადგომ სოფელს ჩიმის ნაცარ-ტუტა აადინეს¹²).
 დუდარუკო მაინც თავისას არ იშლიდა, მაგრამ როცა აკლე-
 ბის მეორე დღეს ს. ჩიმს ზარბაზნები მოადგნენ კავკავიდან,
 მეტი ჯანი არ იყო, დაწყნარდა და ბედს დაემორჩილა. მოუ-
 სვენარი დუდარუკო დიდ ხანს არ დაწყნარებულა თავის სამ-
 ფლობელოს აკლების შემდეგ. ქვემოდ ვნახავთ, რომ კიდევ
 გაუმკლავდა რუსებს და მცირე გაჭირვება არ მიაყენა¹³).

II

რვა მაისს, 1802 წელსა, საქართველოს გამგემ¹⁴) გენერალ
 ლეიტენანტმა კარლო თეოდორეს ძემ კნორრინგმა დიდის ამ-
 ბით გამოაცხადა ტფილისში უმაღლესი მანიფესტი, რომლის
 ძალითაც საქართველო სამუდამოდ უერთდებოდა რუსეთსა. ამა-
 ვე დროს კნორრინგმა დააარსა უმაღლესი საქართველოს მმა-

¹²) Материалы... Буткова, ч. II, გვ. 524—525; ч. III, გვ. 365.

¹³) დუდარუკოს ამკლები მაიორი ბუტკოვი იყო კნორრინგის კანცლერ-
 რის გამგებელი და ავტორი კავკასიის ახალის ისტორიის მასალებისა, რომელიც
 ჩვენ, სხვათა შორის, ხელთა გვაქვს ამ ამბის საწერად. იხ. მ. ბროსსეს წინასიტყვაო-
 ბა, გვ. I, დაბეჭდილი Материалы-ის პირველ ნაწილში.

¹⁴) ასე უწოდებს კნორრინგს პლატონ ოსელიანი. სრული ტიტული
 კნორრინგისა იყო: Главнокомандующий въ Грузіи, Инспекторъ Кавказской
 линіи и Астраханскій военный губернаторъ. იხ. ცხოვრება მეფის გიორგი XIII,
 გვ. 295 და Закавказье Н. Дубровина, გვ. 33.

რთველობა¹⁵). ამ დღესვე გამგებელმა თავისთან მიიწვია საქართველოს წარჩინებულნი თავადისშვილნი და მოქალაქენი, სადგურს სალდათები შემოართყა და უმაღლესი მანიფესტი წაუკითხა სტუმრებს სადილზედ. მანიფესტის მოსმენის შემდეგ კნორრინგმა დააფიცა რუსეთის ტახტის ერთგულობაზე ყველა ქალაქში დამსწრე წარჩინებული თავადიშვილი და მოქალაქე.

კნორრინგისავე ბრძანებით მთელი ქალაქი რვა მაისს გაჩირაღდებული იყო და შუშხუნებს უშვებდნენ. მართალია, ქალაქში დიდი მხიარულება იყო, მაგრამ თვით მთავარ-მართებელის სახლში, სადაც შეკრბენ საქართველოს დიდებულნი, მღუმარება და უკმაყოფილება სუფევდა. არავინ მოელოდა მეფობის მოსპობას და კნორრინგის მიერ წაკითხული მანიფესტი ელვასავით ეცა გენერლის სტუმრებს. ამას გარდა მთავარ-მართებლის უნდობლობამაც ბევრს ცეცხლი მოუკიდა. როგორ, გაიძახოდნენ სტუმრბი, რუსები ჩვენ მოვიწვიეთ, ვემუდარებოდით ჯარის შემოყვანას საქართველოს დასაცველად, და მთავარ-მართებელი კი მანიფესტს გვიკითხავს, თითქო ჩვენ მტრები ვიყვნეთ რუსებისა, სახლს სალდათები შემოართყა გარსა, თითქო ჩვენი დატუსაღება სურსო! ვინც კნორრინგის საქციელი შეურაცხებად ჩასთვალა, გამწყრალი და ამრეზილი დაბრუნდა სახლში და ერთგულობის ფიცი არ მიიღო: ამ ურჩობისათვის მრავალი მათგანი კნორრინგმა დაატუსაღა.

კნორრინგის უხერხულმა საქციელმა ხალხი მეტის-მეტად გააბრაზა და ყველგან განაბნია თესლი უკმაყოფილებისა. შემდეგშია ცნორრინგი ისე იქცეოდა, თითქო განზრახვა აქვს სულ მთლად ააღელვოს ქართველები და შეაძულოს მისგანვე დადგინებული ახალი მართვა-გამგეობაო. მანიფესტის გამოცხადების

¹⁵) რუსულად ერქვა: Верховное Грузинское Правительство, რომელიც იყოფებოდა ოთხს ექსპედიციად. შემდეგში თ. ციციშვილმა ოთხის მაგიერ სამი ექსპედიცია დასტოვა. ოთხივე ექსპედიცია ეჭვემდებარებოდა კოვალენსკის. იხ. Бутковъ, Мат., ч. III, гл. 351—352; Акты, II, гл. 45—47.

შემდეგ გაგზავნა გენერალი ტუჩკოვი¹⁶⁾ მარიამ დედოფალთან სამეფო რეგალიების ჩამოსართმევად. დედოფალმა ეს დიდად იუკადრისა და დიდად უსაყვედურა კნორრინგს, დაგვირდი სამეფოს დაცვას და ახლა ასე გვღალატობო. მარიამს დედოფალმა დარეჯანმაც მხარი დაუჭირა და გამგებელს სულს უმწარებდნენ საყვედურით. კნორრინგმა რომ ველარა მოახერხებდა, ის გამოუცხადა ორივე დედოფალსა, რომ მეფობის შესახებ არაერთი ბრძანება არ მიმიღიაო და შემდეგ გაეშურა ლინიაზედ, სადაც ვითომ უსაქიროესი საქმენი მოითხოვდნენ იმის იქ ყოფნას¹⁷⁾. სამხედრო საქმეთა გამგეობა ჩააბარა გენერალ-მაიორს ლაზარევს და სამოქალაქო საქმეთა — კავალენსკის. უმაღლესის მმართველობის წევრებად დანიშნა თ. იოანნე ჩოლოყაშვილი და მდივნები ეგნატე და სულხან თუმანიშვილები¹⁸⁾.

ქარაველები განცვიფრებულნი და გაოცებულნი დარჩნენ კნორრინგის ასეთის საქციელით. საზოგადოდ, ძნელია იმედის გაცრუება და ერთი-ათად უფრო ძნელად ასატანია, თუ გაცრუებული იმედი შეეხება სამშობლოს ბედ-იღბალსა. ახალი მთავრობისა ქართველებს არა გაეგებოდათ-რა, ვერ მიმხვდარი-

¹⁶⁾ გენერალი ტუჩკოვი იყო საქართველოში 1801—1804 წ. მისი სახელი ხშირად შეხვდება მკითხველს რუსთა საქართველოს დამკვიდრების ისტორიაში. ტუჩკოვი ფრიად განვითარებული კაცი ყოფილა და ამ გენერლის თხოვნით დაუწერია ბატონიშვილს დავითს, საქართველოს ტახტის მემკვიდრეს, მოკლე ისტორია საქართველოსი. იხ. Краткая История Царевича Давида. Тифлисъ 1893 г. გვ. VII—VIII.

¹⁷⁾ პ. იოსელიანი მოგვითხრობს, რომ კნორრინგის მიერ გამოცხადებული მანიფესტი მეფობის მოსპობის შესახებ და მისივე გამოცხადება საქართველოს ერისადმი აღიბეჭდა ქართულად 4,000 ცალი მეფე გიორგი XIII-ს მიერ გამართულ სტამბაში. იხ. მეფე გიორგი XIII ცხოვრ. გვ. 297.

¹⁸⁾ Закавк. Н. Дубровина, გვ. 25, 32—33. ლოფიციმ ცალკე წერილი მიართვა იმპერატორ ალექსანდრე პირველს, სადაც ამბობს, რომ კოვალენსკიმ სულ თავისი ნათესავები დანიშნაო უმთავრეს ადგილებზედ. მთავრობის სურვილი იყო, უმაღლესს სამმართველოში საყვარელი და ყველასაგან პატივცემული ქართველები ყოფილიყვნენ დანიშნულნი, კოვალენსკიმ კი სინიდისიერნი გააძევა და ისეთნი დანიშნა, რომელთა ღირსებაზედაც თავაზიანობა ნებას არ გვაძლევს ვილაპარაკოთ. Закавк. გვ. 49—50.

ყენენ, ამ უცნაურ დაწესებულებაში სამართალი სად ეძებნათ. ქართველი კაცი, მიჩვეული მეფის სამართალს, იზნეოდა და ვერ მიმხედარიყო, ვინაა უფროსი ამოდენა უფროსთა შორისო. კახეთი არ დაემორჩილა ახალ სასამართლოებს და აღელდა. რამდენიმე თავადისშვილი ერევანს გაიქცა ბატონიშვილ ალექსანდრესთან. აპრობდნენ გაქცევას აგრედვე ბორჩალოს თათრები. ტფილისში ვაჭრებმა დუქნები დაჰკეტეს, აღარც ხარჯს გადვიხდით და აღარც ვაჭრობა გვინდაო. სამოქალაქო საქმეთა გამგებელი კოვალენსკი სამსახურში არ დადიოდა, დანარჩენი უფროსნი მოხელენი, ზოგი ავადმყოფობის გამო და ზოგიც სიყმაწვილით ვერას აკეთებდნენ. ლოფიციკის სიტყვით, ქართველები რაკი სამართალს ვერა ჰპოულობდნენ, შინ დაღვრემილნი და გულ-ჩათუთქულნი ბრუნდებოდნენ. ყველა სწუხდა, რომ ვერ მიადწია იმ კეთილ-დღეობას, რასაც ასე გულ-მხურვალედ ელოდა რუსეთის მთავრობისაგან. ერთის სიტყვით, რამდენადაც აქამდისინ ენატრებოდათ რუსეთის მართვა-გამგეობა, იმდენად დღეს უკმაყოფილონი არიანო, ამბობს ლოფიციკი¹⁹⁾.

უფრო მკაცრისა და სასტიკის სიტყვებით იხსენიებს მანდელს გამგეობას სოკოლოვი²⁰⁾. უწყესობა და ბოროტმოქმედება აუცილებელი იყო, რადგან უმადლესად დამტკიცებულ მართვა-გამგეობის წესდებაში მთავარ-მართველს და საქარველოს გამგებელს შეეძლოთ ისეთი ცვლილება მოეხდინათ, როგორცა სურდათ და ხმის გამცემი არავინ იყო, რადგან პროკურორი მხოლოდ 19 მკათათვეს 1803 წ. დაინიშნა, როდესაც უკვე გვიან-ლა იყო. კოვალენსკიმ მთლად გააწყო ქალაქში ვერცხლისა და ოქროს ფული და თავის სახლი ნამდვილ ზარათხანად გადააქცია. კოვალენსკის ხელს უწყობდა

¹⁹⁾ იხ. Закави. Н. Дубровина, გვ. 42—43.

²⁰⁾ სოკოლოვი იმერეთს იყო გაგზავნილი ბატონისშვილი კონსტანტინეს გასათავისუფლებლად. იქიდან ქართლზე გამოიარა და რაც უწყესობა ნახა, მთავრობას მოახსენა. Закави. Н. Дубр. გვ. 50.

მდიდარი ვაჭარი ივანე ბეგთაბეგიშვილი ²¹). სასმელ-საქმელი, სანოვაგე და სალეველი საშინლად გაძვირდა ტფილისში. ხალხი დრტვინავდა. კოვალენსკიმ კი იმოღენა ფულს მოუყარა თავი, რომ შეისყიდა, რაც საქართველოში მატყლი მოიპოვებოდა, რომ მოგებით სახაზინო მუდის ქარხნისათვის მიეყიდნა. თვით ქარხანა ვითომ ხაზინის ხარჯით შენდებოდა, მაგრამ ბატონიშვილ დაეთის სასახლე დაანგრიეს და ამ მასალით აშენებდნენ. ბატონიშვილმა იჩივლა, რომ საკუთარი სახლი დამინგრიესო, მაგრამ ყურცი არავინ გაიბერტყა ²²).

კავალენსკის იმდენად თავს გაუფიდა, რომ გარსევან ჭავჭავაძეც კი არ დაინდო და შეურაცხება მიაცენა. 1802 წ. ოქტომბრის გასულს პეტერბურგიდან დაბრუნდა საქართველოს ელჩად ნამყოფი გარსევან ჭავჭავაძე, დაჯილდოვებული დეისტვიტელნი სტატსკის სოვეტნიკის ჩინით. ყაზიბეგში ორასამდე ყაზახ-ბარჩალოს აღალარები და თათრები მიეგებნენ. რადგან კავალენსკისთან სადარბაზოდ არ მივიდნენ, საშინლად განრისხდა და ყველაზე წარჩინებული აღალარები და თავადიშვილები, რომელნიც გარსევანს ახლდნენ, ორის დლით დაატუსაღა ²³).

სასამართლოებში მოხელენი სრულიად არ დაიარებოდნენ და არაფერს არ აკეთებდნენ. ჩემის მისვლის მეექვსე დღესაო, სწერს თ. ციციშვილი შინაგან საქმეთა მინისტრს გრ. კოჩუბეის, შევედი სასამართლოში და ვერავინა ვნახე მდივანს გარდა, რომელმაც ბარათი წარმომიდგინა, ვითომც კოვალენსკი ამა და ამ დროს გამოცხადდა სამსახურში და ამა და ამ დროს წავიდაო, ესა და ეს საქმე მოისმინეს და სხვა და თან ისიც დაუმატა, რომ ყოველივე ეს ტყუილია და კოვალენსკის სამსახურში ფეხიც არ შემოუღდგამსო ²⁴).

²¹) კოვალენსკიმ ივანე ბეგთაბეგიშვილი საგუბერნიო ხაზინადრად დაპნიშნა. *Ак. II, გვ. 14.*

²²) Закав. Н. Д.—на, გვ. 49, 50, 52. *АКТЫ, II, 12.*

²³) *ibidem*, გვ. 52.

²⁴) იხ. *АКТЫ, II, გვ. 20.* ეს მართლის მოყვარე მდივანი ის ლოფიციკია, რომელმაც ალექსანდრე პირველს ზემოდ მოხსენებული ცალკე წერილი მიართვა სხვა-და-სხვა უწყისობის შესახებ.

თავადი პავლე დიმიტრის ძე ციციშვილი განცვიფრდა კოვალენსკის საქციელით. ქვეყნის მმართველი სამსახურში არ დაიარებოდა და თუ აკეთებდა რასმეს, მხოლოდ თავისს სახლში. ეს არაფერი. იმოდენა უფლება მიანიჭა თავისს თავსა და ნათესავეებს, რომ თვით მთავარ-მართებელსაც არა ჰქონდა ასეთი უფლებანი და ციციშვილის სიტყვით, არც შეიძლება, რომ მიენიჭოსო²⁵). უფრო სასტიკად იხსენიებს კოვალენსკის სოკოლოვი²⁶). იმის სიტყვით, კოვალენსკი უზღვევად ეკიდებოდა როგორც მეფეს და იმის სახლობას, აგრედვე ხალხსა. თავისული და გამძვინვარებული მოხელე პატივს არავისა სცემდა, არც დიდებულსა, და არც უბირ კაცსა. ყველას ერთგვარად შეუბღალა სახელი და თავ-მოყვარეობა. მეფე გიორგიმ კოვალენსკის დიდის ამბით დაუწინა აუდიენცია. დარბაზი სავსებით იყო სავსე დიდებულებით და ბატონიშვილებით. ყველა მოუთმენლად ელოდა რუსეთის იმპერატორის განსაკუთრებულ ელჩსა. კოვალენსკი პირდაპირ სამეფო დარბაზში შევიდა ქურქ-წამოსხმული, ფეხზე თბილი წაღები ეცვა და თავზე საგზაო ქუდი ეხურა. კოვალენსკიმ წინადვე შეუთვალა მეფეს,

²⁵) რა აზრისანი უნდა იყვნენ კოვალენსკის საქციელის მნახველნი ქართველებიო, ამბობს გულს ცეცხლ-წაიკიდებული თ. ციციშვილი ერთს თავისს მოხსენებაში, რუსულ მართვა-გამგეობაზეო და თითქმის ევედრება შინაგან საქმეთა მინისტრს გრაფს კოჩუბეის, რიგინი, პატიოსანი და განვითარებული მოხელენი გამომიგზავნენ საქართველოში, თორემ ახალს მმართველობას სულ ერთიანად სახელს გაუტეხენ კოვალენსკისთანა მღლეწენიო. **АКТИ, II, გვ. 19—20. ЗАК. გვ. 58.**

²⁶) იხ. სოკოლოვის საიდუმლო მოხსენება, ვაგზავნილი სახელმწიფო კანცლერის გრაფ ა. რ. ვორონცოვის წინაშე, **АКТИ, II, გვ. 5—6.** აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ სოკოლოვი კოვალენსკის მეტის-მეტად საძაგელ კაცად იხსენიებს თავისს მოხსენებაში და პკვირობს, როგორ უთმობდნენ ქართველები ამდენ უზრდელობას და ზოროტეობით და მოქრთამეობით სავსე საქციელსაო. პ. იოსელიანი კი ამბობს, რომ მეფე გიორგი კოვალენსკის დიდის პატივისცემით ეპკრობოდაო, ვერ დააშოშმინა მხოლოდ მეფე გიორგიმ გენერალი ლაზარევი, კაცი მეტის-მეტად ფიტეული და ანჩლი. დედოფალი თითქმის ყოველდღე მის ახალგაზდა ცოლს საჩუქრებს უგზავნიდა, მაგრამ ამითიც არა გამოვიდა-რა. იხ. მეფე გიორგის ცხოვრება, გვ. 144. ბუტკოვიც პტიქრობს, რომ სოკოლოვი მტერი იყო კოვალენსკისა და იმისათვის დაამუხდაო. მაგრამ ეს დასაჯერებელი არ არის. ციციშვილის გამოძიებამ ნათლად დაამტკიცა კოვალენსკის მოქრთამეობა. ამბობენ, დღესაც მის მემკვიბლრებს, პოლტავის გუბერნიისში, სახლი სავსე აქვთ საქართველოდან გაზიდულ ძვირფასის თვალ-მარგალიტით და ოქროსა და ვერცხლის ნივთებითაო.

რომ მისთვის განსაკუთრებული სავარძელი მოემზადებინა და შესვლისათანავე პირდაპირ მომზადებულ სავარძელში ჩაჯდა; სავარძელი ისე ახლო მიაწვეინა მეფის საჯდომთან, რომ კოვალენსკის ფეხები მეფე გიორგისას ეხებოდა. მეფე გიორგის დიდად ეწყინა ასეთი უზრდელობა ელჩისა, როდესაც გარსევან ჭავჭავაძემ უამბო, რა დიდის მოწიწებითა და თავაზიანობით იქცევინა ხოლმე უცხო სახელმწიფოთა ელჩნი აუდიენციის დროსაო.

კოვალენსკი ამავე უცნაურის ტანთსაცმელით შევიდა დედოფალ მარიამთან და, შესვლისათანავე საათს დაჰხედა და, რადგან თორმეტი იყო, გამოაცხადა, რომ ეხლა საადმირალო საათია და დროა არაყის დაღევისაო. დედოფალმა მაშინადვე უბრძანა, მოართვით არაყო და კოვალენსკიც არ მოერიდა დედოფალს და ამ აუდიენციის დროს არაყო დალია. კოვალენსკის უწყსო საქციელი მარტო ამ ამბით არ დასრულებულა. ერთხელ მეფე გიორგიმ სადარბაზო სადილი გაჰმართა და კავალენსკიც მიიბატეა. კოვალენსკიმ უარი შეუთვალა მეფესა, ავადა ვარო და სადილად ვერ გაიხლებიო. თავის მაგიერ მეფეს აწვია თავისი მოსამსახურენი, თვითონ კი მალვით შეიპარა ქალების განყოფილებაში და უცქეროდა სადილად მსხდომ ქალებსა²⁷⁾.

ბოროტ-მოქმედება რუსის მოხელეთა უშალღეს ხარისხამდე ავიდაო, ამბობს ნ. დუბროვინი. უვარგისობა ახალის მთავრობისა დღითი-დღე მატულობდა და ხალხი ძალა-უნებურად ძველს დროს სიამოვნებით და თან სინანულით იგონებდა. სასამართლოებში ქართველებს ლანძღავდნენ, აგინებდნენ და ხშირად მომჩივარ-მოპასუხეს კიდევ სცემდნენო. საკმარისი იყო ვისმეზე მცირე ეჭვი შეეტანათ, მაშინვე დაატუსაღებდნენ, ხელებს ზურგზე თოკით გაუკრავდნენ, კისერზე საბელს წააბამდნენ და ამგვარად ტუსაღს ატარებდნენ ერთის ქალაქიდან

²⁷⁾ აი თვით დედანში როგორ სწერია: „а самъ (Коваленскій) инкогнито забрался на галерею, гдѣ сидятъ за рѣшетками у Азіятцовъ женщины и во все время, пока столъ продолжался, министръ черезъ рѣшетку, глядѣлъ, по окончаніи же обѣда отправился домой“. Акт. II, 33. 5—6.

მეორემდე. ამასაც არა სჯერდებოდნენო, ამბობს იგივე ღუბრო-
გინი. მოხელენი სოფლებიდან ქალებს იტაცებდნენ და აუბა-
ტიურებდნენო. 28)

მართვა-გამგეობის საქმის აწეწ-დაწეწას ხელს უწყობდა ის
გარემოებაც, რომ საქართველოს ამ დროს რამდენიმე მოხელე
განაგებდა. ყველა მათგანს ცალკე ინსტრუქცია ჰქონდა მიბო-
ძებული და ამ ინსტრუქციის ძალით მოქმედობდა. ხალხი კი
გონებასა ჰკარგავდა და ვერ მიხვედრილიყო, ვინაა მათ შორის
უფროსი და ვის ეკითხება ქვეყნის წვლილი და ავლა-დიდებაო.
ერთი რომ მომჩივანს დაუკმაყოფილებელს გაისტუმრებდა, და
შესტუქსავდა, მეორე უფროსი კიდევ დააკმაყოფილებდა და
სანუგეშოსაც ბევრს რასმეს ეტყოდა, ხშირად ყურში იმასაც
ჩააწვეთებდა, რომ მე ვარ აქ პირველი და ყველაფერი მე უნ-
და მეკითხებოდესო. ასეთმა წესმა და რიგმა სრულიად გააწილა
და გაათახსირა მართვა-გამგეობის საქმე. 29)

თ. ციციშვილის მთავარ-მართველად დანიშნვამდე საქარ-
თველოში ოთხი მოხელე იყო: კოვალენსკი, სოკოლოვი, გენე-
რალი ლაზარევი და მუსინ-პუშკინი, რომელნიც განკერძოე-
ბით მოქმედობდნენ. სხვათა შორის, ეს იყო მიზეზი, რომ ხალხ-
ში გავრცელდა ხმა, რუსები აქ დროებით არიან და საქარ-
თველოდან მალე წავლენო. 30)

28) იხ. უქვეშევრდომილესი მოხსენება თ. ციციშვილისა 9 თებერ. 1803 წ.
თარიღით. შაკ. გვ. 53. აქტ. II, გვ. 17. მაიორმა ვერშინინმა ძალით მოსტაცა
ბატონიშვილ ვახტანგის მუუღლეს ქეთევანს ქ. დუშეთში აღსაზრდელად აყ-
ვანილი ქალი (воспитанница) და გაიტაცა ქ. მოხდოკს. ციციშვილმა მაი-
ორი დაითხოვა სამსახურიდან და მოტაცებული ქალი დაუბრუნა ბატონს. თუ
ბატონიშვილებს არ ინდობდნენ ვერშინინები, ცხადია, სხვას უფრო თავისუფლად
მოექცეოდნენ.

29) აქტ. II, გვ. 17.

30) დარიალის ხეობაში თ. ციციშვილმა თავაურელებს პირდაპირ გამოუ-
ცხადა, ნუ ოცნებობთ ტყუილად, ვითომ რუსები საქართველოში დროებით არი-
ან და მალე წავლენო. რუსები, რაკი რომელსამე ქვეყანას თავისს გუბერნიად და-
ქსახავენ, ფეხს თავისს დღეში აღარ მოიცვლიან იქიდანაო. ამასვე ხშირად იმეო-
რებდა ციციშვილი შემდეგში ამიერ კავკასიის ხანებთან მიწერ-მოწერის დროს.
ხელმწიფე იმპერატორმა თ. ციციშვილს დიდი უფლებანი უბოძა. სრულიად მო-
სპო განაწილება უფლებათა და მხოლოდ მთავარმართველს ეკითხებოდა ყველაფე-
რი. იხ. რესკრიპტი თ. ციციშვილის სახელობაზე ბოძებული 1803 წ. 20 იანვრის
თარიღით. აქტ. II გვ. 17, 15—16.

თ. ზავლე დიმიტრის ძე ციციშვილი მალე მიხვდა, რომ საჭიროა დაეწყნარო და დაეამშვიდო აოხრებული და დაწიოკებული ქვეყანა; მალე უნდა მოეღოს ბოლო მოხელეთა გარყვნილ და უზნეო საქციელს, თორემ შესაძლოა, ხალხმა მეტი ვეღარ მოითმინოს, აჯანყდეს და რუსეთის მცირე მხედრობა დიდ გაჭირვებაში ჩააგდოსო. ადვილად შეიძლებოდა, რომ 1802 წ. კახეთის აჯანყებას ერთიანი ამბოხება მოჰყოლოდა და მაშინ ვინ იქმნებოდა თავმდები, რომ რუსეთის მცირე რაზმი შესძლებდა თვისს გადარჩენასა და ქვეყნის დაწყნარებას. ამისათვის თ. ციციშვილი მოსვლისათნავე ტფილისში დაუხანებლივ შეუდგა გამოძიებას, თუ რა იყო მიზეზი ქართველების გაბოროტებისა და უკმაყოფილებისა. აღმოჩნდა, რომ ყველაფრის თავი მიზეზი იყო საქართველოს გამგებელი კოვალენსკი³¹).

ათის თვის განმავლობაში კავალენსკიმ ქირსავით შეაძულა ქართველებს რუსები და მათ-მიერ განწყობებული მართვა-გამგეობა. მისმა ბოროტ-მოქმედებამ, ამბობს თ. ციციშვილი, მოთმინება დააკარგვინა ქართველებს და აღუძრა სურვილი, რითაც კი შეიძლებოდა, ევნოთ რაჟე რუსეთისთვის და წინააღმდეგობა გაეწიათ. მთავარ-მართებელი ბოდიშს იხდის გრაფ. კოჩუბეის წინაშე, რომ შეგაწუხებ კოვალენსკის საზიზღარის საქციელის აღწერით, რომლის სახლი შეიქმნა უმთავრეს ბუდედ, საიდანაც იგზავნებოდა დატუსაღებისა, გამოძიებისა და საცხოვრებლის ჩამორთმევის უქაზებიო³²).

მთავარ-მართებელი ციციშვილი იძულებული გახდა აღელვებულ და აღშფოთებულ საქართველოს დასამშვიდებლად მაშინადვე დაეთხოვნა სამსახურიდან კოვალენსკი. ამისი უფლება პეტერბურგშივე მიიღო ციციშვილმა იმპერატორ ალექსანდრე-

³¹ კოვალენსკის ბოროტ-მოქმედებაზე ხმამ თვით ხელმწიფემდინ მიადწია. *Зак. გვ. 54; Акт. II, 22*; რუსის მოხელეთა უკანონო საქციელი აქვს აწერილი აგრედვე ა. პ. ბერეს. *იხ. Русская Старина, 1880 წ. т. 28, გვ. 1—32.*

³² თ. ციციშვილი შემოვიდა ტფილისში 1803 წლის პირველ თებერვალს. *ქორინგი და კოვალენსკი 1802 წ. 9 აპრილს. იხ. АКТЫ, II, გვ. 17, 23—25; Закавк. გვ. 31.*

საგან. ციციშვილი საშინელი მკაცრის ხასიათის ადამიანი იყო. გულ-ჩვილობა და თავაზიანად ლაპარაკი თითქმის არავისთან ეხერხებოდა. ენა-მავილი, გესლიანი, მხნე და მბრძანებლობით აღსავსე კილო მისი საშიშარი იყო, არამც თუ ხელ-ქვეითისთვის, არამედ ამხანაგათვისაც. კოვალენსკიმ მალე იგემა ამ სასტიკის კაცის სიმკაცრე. ციციშვილმა დაიბარა თავისთან, სადაც შეკრებილი ჰყავდა მრავალი თავადიშვილობა და ამოდენა ხალხის წინაშე უბრძანა, საქმეები ჩააბარე შენს ძმას, როგორც უფროსს მოხელეს და თვითონ შენ წაბრძანდი ქ. გეორგიევსკს, სადაც უნდა იცადო, ვიდრე შენი ბედი ასე თუ ისე გადასწყდებოა. შემდეგ კოვალენსკი მისცეს სამართალში და რითი გათავდა მისი საქმე უმართებულეს სენატში, აქტებიდან არა სჩანს³³).

არც საჭიროა ვიცოდეთ, რა განუჩინა სენატმა კოვალენსკის. ჩვენთვის ისიც საკმარისია ვიცოდეთ, რა კაცის ხელში ჩააგდო ბედმა მაშინდელი საქართველო და რომ ამ კაცის დასჯა საჭიროდ დაინახა უმაღლესმა მთავრობამ. კოვალენსკი ორჯელ იყო საქართველოში: პირველად როგორც უფლება-მოსილი ძინისტრი და ელჩი მეფე გიორგი XIII-ს კარის წინაშე

³³) აღბად ეს წამი აქვს პ. იოსელიანს სახეში, ოდეს ამბობს: «კოვალენსკი 1803 წ. კნიაზმა ციციანოვან დიდის შეურაცხებით განდევნა ტფილისიდან რუსეთად“. იხ. მეფე გიორ. XIII ცხოვ. გვ. 138. უადგილოდ არ მიგაჩნია მოვიყვანოთ, მაშინდელი დროის და მოღვაწეთა დასასურათებლად, შემდეგი: კოვალენსკი თავის დათხოვნის რაპორტში, ავადმყოფობას გარდა, იმსაც ასახელებს, რომ შეურაცხება მომაცნეთო. „и по поводу поражения чувствительности неожиданымъ и незаслуживаемымъ приемомъ, какой угодно было ему, Цицианову, при отверзтыхъ нарочно дверяхъ въ посрамление его, при множествѣ князей сдѣлать.“ ამაზე ციციშვილმა უმასუხა, რომ რაპორტი საჭირო არ არის, რადგან სასახურიდან გადაყენებული ხარო და შემდეგ დაცინვის კილოთი სწერს: „нѣжной чувствительности вашей поражёнии, буде было непритворное, то по крайней мѣрѣ было слѣдствиемъ той нечувствительности, которую вы полагали въ здѣшнихъ князьяхъ, когда оскорбляли ихъ своимъ поведениемъ и тѣмъ заставили возненавидѣть правление до такой степени, что я нашёлъ страшное колебаніе умовъ противъ Россійскаго Правленія. Двери же отворять я приказываю по собранію князей ко мнѣ ежедневно и при нихъ работаю для того, чтобы они на меня также не жаловались, какъ на ваше превосходительство, что по 5 дней васъ не видали и что не рѣдко дожидавшимся вашего лицезрѣнія царевичамъ отказывали подъ тѣмъ предлогомъ, что у васъ времени нѣтъ ихъ принять.“ Акт. II, стр. 20.

და მეორედ, როგორც გამგებელი სამოქალაქო საქმეთა. გენერალ-ლეიტენანტი კნორრინგი დიდად ენდობოდა კოვალენსკის და სამოქალაქო საქმეთა გარდა სამხედრო საქმეც კისერზედ მოახვია, თვითონ კი კავკასიის ლინიაზედ წავიდა. სულ ორისამი თვე დაჰყო ტფილისში კნორრინგმა და თავი ისახელა მხოლოდ მანიფესტის გამოცხადებით შესახებ მეფობის მოსპობისა და იმითი, რომ ქართველებს საქვეყნოდ აღუთქვა და დაჰპირდა მშვიდობას, მყუდროებას და ქონებრივს ხელ-შეუხლებლობას მრავალ სხვა წყალობასთან ერთად. დანაპირების სისრულეში მოსაყვანად კი არამც თუ არაფერი იზრუნა, ყურსაც არ უგდებდა თვისის ხელქვეითის მოქმედებას. კნორრინგის წასვლის შემდეგ ლინიაზედ, კოვალენსკი სრული გამგებელი გახდა საქართველოსი; მეფურად, მედიდურად ექირა თავი, გენერალ ლაზარევს ცისმარა დღეს ეჩხუბებოდა, უცხო ქვეყნიდან მოსული მე უნდა მივიღო ხოლმე და არა შენაო, ერეოდა სამხედრო საქმეებში, ბრძანებას აძლევდა მეციხოვნეთა უფროსთ და სხვა. ერთის სიტყვით, კოვალენსკი ისე ურევდა საქმეს, რომ შეუძლებელი იყო მცირე ხნის განმავლობაში რაიმე შფოთი და არეულობა არა მომხდარიყო-რა ქვეყანაში. ამასობაში თავგასული წვრილ-ფეხი მოხელენი მაზრებში ხალხს აწიოკებდნენ და ისე იქცეოდნენ, როგორც სურდათ, მით უმეტეს, რომ მაგალითის აღება შეეძლოთ თავიანთისავე უფროსისაგან.

ამგვარად კოვალენსკიმ მცირე დროს ისე გააბოროტა ქართველები, რომ თითქმის ყველა, დიდი და პატარა, ნატრობდა, როგორმე მოეშორებინათ თავიდან თავისს ნებიოთვე გამოწვეული მფარველობა მართლმადიდებელ სახელმწიფოსი. თ. ციციშვილის მოსვლის შემდეგაც უკმაყოფილება ერისა ძლიერდებოდა და ბოლოს შეგუებულმა და გულში ჩამარხულმა უკმაყოფილებამ თავი ბევრს ალაგას იჩინა, რაიცა ქვემოდ იქნება ნაამბობი, მაგრამ მხნე და საკვირველის ენერგიისა და ნიჭის პატრონმა მხედართ-მთავარმა ყველა დაბრკოლება დასთრგუნა და საქართველო რუსეთის სკიპტრას შეარჩინა.

სახალხო პოეზია

და

მისი საპლაგიატო, სასისტემო და სამეცნიერო მნიშვნელობა

▼*)

ვიდრე ქრისტიანობის სხივი მოეფინებოდა ქვეყნიერობას და ცხოვრების ახალს მიმართულებას დაჰბადებდა, ან კაცობრიობის კულტურულს მსვლელობაში ახალს ელემენტს გააჩენდა, კაცი, — როგორც ჯერ გონებრივად სრულებით განუვითარებელი არსება, — იყო გარეშე, ანუ ობიექტივურ ბუნების გავლენის ქვეშ. ეს გარეშე ბუნება იყო მისი ბატონი, მისი მოქმედების კანონი და ცხოვრების სარკე. ამ დროს კაცი იყო თითქმის უსულო დედოფალა, სათამაშო ბურთი ყოვლად ძლიერ ბუნების ხელში. მაგრამ რადგან ამ ბუნებას და მის სხვა-დასხვა სტიქიონსა და მოვლენას საზოგადოდ ერთი საფუძველი, ნიადაგი, სარჩული აქვს, ერთს კანონს ემორჩილება იგი, ამისათვის პირველი კაცის ცხოვრებას და კულტურის პირველს ნაბიჯს ერთ-ფეროვნება ეტყობა. ამ გარემოებამ გაჰმოიწვია ასეთივე ერთ-ფეროვნება ხალხის შეხედულებაშიც, მის სიტყვიერებასა და აზროვნებაშიც. მაგალითად, სხვა-დასხვა ერთა გონებრივი ნაწარმოებნი, რაც უნდა დიდად განირჩეოდნენ ერთმანეთისაგან, მაინც პირველი, ანუ ქვედა-სარჩული, ე. ი. კოსმიური მათი ვითარება, თითქმის სრულებით ერთგვარია,

*) „მოამბე“ № 2.

ერთფერია. ამას დაემატა შემდეგი გარემოებაც. უმეტესი ნაწილი ბუნების საგნების და მოვლინებათა, მაგ. წყალი, ცა, მიწა, ქარი, მზე, მთვარე, ვარსკვლავი, შიმშილი, წვიმა, ჭირი, მთა-ბარი და სხვანი—თითქმის ყველგან და ყველასათვის (უმეტესობისთვის მინც) ერთფერი და ერთგვარია, რადგან ერთნაირად ჰმოქმედობს კაცზე. აგრედვე თვით კაცის ბუნებაც: სული, გონება, გრძნობა და სხვანი—ერთსა და იმავე კანონებს ემორჩილება და ამისათვის პირველი ხალხის ცხოვრების ბეჭედი სულ ერთი იყო. ამ ქარგაზე დაიქარგა პირველი კულტურა, კოსმიური ხანა, ამ ხანის ნაწარმოები, ნაყოფი პირველის დროისა და პირველ ერთა ერთგვარის მუშაობისა. ხალხის შეხედულება ბუნებაზე, საზოგადოდ, „ბუნდე, ძრწოლით სავსე გრძნობა ბუნების ძალთა ერთობისა. ეს გრძნობა აქვს შეთვისებული ველურ კაცსაც, —ამბობს გუმბოლდტი, —გარეგანი ბუნება უნებურად ანუ კაცისაგან შეუმეცნებელად, უერთდება კაცის შინაგან საკვირველ-მოქმედს ბუნებას, მაგრამ ერთი არის წმინდა სარკე მეორესათვის. რაც ერთისათვის იდება ნატურალურ ფილოსოფიის საფუძვლად, ის მრავალ სხვა ტომისთვის რჩება მხოლოდ ინსტინქტის ნაყოფად“¹⁾. ამ რიგად აქ კაცის შემეცნება ჰქრება ბუნების ძლიერების წინაშე. ყოველი კერძობა ბუნებისა, ყოველი მოვლენა აქ კაცს აქვს წარმოდგენილი ერთად, როგორც ერთი რამ ვეებერთელა არსება, სულდგმული, რომლის ხელშიაც არის, მისის აზრით, ბედ-იღბალი ყოველის კაცისა. ამისათვის პირველნი ხალხნი (თითქმის ყველანი) ქვეყნიერობას ანუ მთელს გარეგანს ბუნებას „დედას“ უწოდებენ („*мать сыра-земля*“, „დედა-მიწა“). ეს ბუნება, ეს ქვეყნიერობა აქვსთ ამ ხალხთ წარმოდგენილი, როგორც, მაგალითებრ, „კვერცხი“²⁾, ან კიდევ სხვა ნაირად,

¹⁾ „Историч. очеркъ народн. міросозерц. и суеверія“ (Жур. Мин. Н. Пр. 1863. ч. 117).

²⁾ *ibidem*; შეადარე *К а р ь е р ь*—Искусство, III, 244—295.

³⁾ *ibid.*. შეადარე *А. Р о з о в ь*—Пронх. русск. былинъ, 73.

როგორც, მაგალითად, მტრედი³⁾, ცეცხლი⁴⁾, გველეშაპი⁵⁾, ვეებერთელა ხე⁶⁾ და სხვა. ასეთივე ერთგვარი შეხედულებაა ცის მნათობებზედაც. მზე, თითქმის ყველა ერთა შეხედულებით, მაგალითებრ, ბერძნების, ამერიკელების, დიდი ოკეანის კუნძულების, გერმანელების, ჩვენ — ქართველების, რუსების, ოსების და მრავალ სხვა ხალხის პოეზიაში, არის რაღაც ცოცხალი არსება, რომელიც დღისით ცაზე დასცურავს და საღამოსაღამოთი დასავლეთისკენ, ოკეანესკენ მიდის, აქ ტანს იბანს დაღალული, გრილდება და ისვენებს, რომ მეორე დღეს უფრო ფხიზელი, ცოცხალი ამოვიდეს და უფრო მხურვალე, მცხინარე იქმნას⁷⁾. ამისათვის ქართველი ხალხი, თუმცა ღრუბლებს მიჰმართავს ხოლმე, როგორც ცოცხალს რამეს:

ბურო, იარე, იარე,
 ცხრამთას იქით გადიარე,
 შენი ცალი ორსულია, ორგულია,
 სამი შვილი ყოლებია,
 ერთი ბრუცი, ერთი გლაზა,
 ერთი ყველას სჯობნებია;
 მალე მიხვალ,—მოგირჩება,
 გვიან მიხვალ,—მოვიკვდება,

ვამბობ, თუ ჩვენი ხალხი ღრუბლებზე ასეთი შეხედულებას არის, თანახმად სხვა ყველა ხალხისა, — მას მზეც აგრევე წარმოუდგენია:

მზეო, ამოდი, ამოდი,
 ნუ ევარები გორასა,
 სიტყვეს კაცი მოუკლავს,
 საწყალი აგერ გორავსა.

ასევე უცქერის თავისს პოეზიაში გერმანელიც, რომელიც მზეს მიჰმართავს შემდეგის სიტყვებით:

³⁾ Карьеръ—Искусство, III, 244—295.

⁴⁾ Θ. Буслаявъ—Нар. поэзія, 1887, гл. III; А Веселовскій—Разысканія... 1883, VIII, 329; Тайлоръ—Доисторич. бытъ народовъ и начало цивилизаціи, 456.

⁵⁾ А. Розовъ—Проних. русск. былинь, 72—3.

⁷⁾ Тайлоръ—ibid, 486 Веселовскій—Разыск.... VIII, 300.

Lewe Sunne, kumm wedder
 Mit diner goldnen fedder და სხვ.

ასეთი შეხედულება, რომლის მიხედვითაც მზეს სული ედგმის, ოქროს ფთებიც ესხმება (mit diner goldnen fedder), მოგვაგონებს რუსების შეხედულებასაც:

Солнышко, солнышко,
 Выгляди въ окошечко,
 Твои дѣти плачутъ *).

მზეს, თითქმის ყველა ერთა შეხედულებით, უკან დასდევს მუდამ მთვარე, როგორც მისი ცოლი, ან და, ან დედა. ასეთი შეხედულებაა მაგ. ოსეთში ⁹⁾, საბერძნეთში ¹⁰⁾ და სხვაგანაც. ყველგან ეს ლეგენდები თითქმის ერთის ფერისაა, და, თუ განსხვავებაა რამ, მხოლოდ წვრილმანებში, მცირეოდენი რამ. კუნძულებების შეხედულებით, მთვარე არის კურდღელი, რომელმაც თავის თავი მიართვა ბუდდას საქმელად, როცა უკანასკნელს მოშივდა უდაბნოში მარხულობის დროს; ევროპელების შეხედულებით, იგი არის ისაკი, რომელსაც მშენებელი მიაქვს ქორების მთის წვერზე; ასე აქვთ წარმოდგენილი მთვარე გერმანელებს, ესკიმოსებს და ზოგიერთ სხვებსაც ¹¹⁾. ქართველების შეხედულებით კი, მთვარე არის ის პატარა ქალი, რომელსაც დედამა სცემა პურის ზელის დროს ცომიანის ხელით, მხოლოდ იმიტომ, რომ (მთვარეს) ძმამ აჯობა სირბილში და წინ გაუსწრო ¹²⁾.

ძლიერმა, შეუბრალებელმა და პირვანდელ კაცის დამჩაგვრელმა ბუნებამ მის ფანტაზიას, როგორც, თითქმის, თვის მორჩილ ყმასა, შეაქმნევინა თვისი მზგავსი, ერთფეროვანი გმირნიც, ბუმბერაზნი, რომელნიც თითქმის სრულიად კოსმიურს სარჩულზე არიან ამოსხმულნი, ამოყვანილნი და რომელთაც

⁹⁾ А. Веселовскій—Разысканія въ обл. р. дух. стих. 1883. VIII, 300.

⁹⁾ В. Миллеръ—Осетинскіе этюды. I, 255.

¹⁰⁾ Веселовскій—Разысканія... VIII, 296.

¹¹⁾ Тайлоръ—Доист. бытѣ нар. и нач. цивилизаціи, 446.

¹²⁾ «ივერია» 1887 წ. № 37.

ერთბამად ყველას ერთფერი, მითოლოგიური, საკვირველ-მოქმედებითი ძალა აქვსთ. კაცის ფერი არა სდევთ იმათ. იგინი მოგაგონებენ ღვთაებას, ხან თვით ბუნებას, ზოგჯერ ბუნების ამათუ იმ მოვლენას, ან ღვთა-მიწის რომელსამე ნაწილს,—მთას, ოკვანეს და სხვ. და სხვ. ბერძნების პრომეთეოზი, მიჯაჭვული კავკასიის მთაზე, ქართველების (ესე იგი საკუთრად თუშ-შფაგ-ხევესურთა, მეგრელთა, სვანთა), აგრედვე ოსთა, აფხაზთა ამირანი¹³⁾, სომეხთა არტავაზდი¹⁴⁾, ეგვიპტეთა ტიფონი, სპარსთა ბიურასპ აქდახაკი¹⁵⁾, ირანელთა აჟდახაკი¹⁶⁾, რუსთა სვიატოგორი¹⁷⁾, ინდიელთა, სპარსთა, თათართა, ჩვენი და სხვათაც დევნი, (რუსთა დიევი) ¹⁸⁾, სერბიელთა დიევის „მამასახლისები“ რიცხვით სამოც და ათი და უმცროსი გმირი მარკო კოროლევიჩი¹⁹⁾, გერმანელთა ლოკი, სკანდინავთა ვეინემეინი²⁰⁾ და მრავალნი სხვანი არიან ბუნების შვილნი, ან უკედ, მოვლენანი, წარმოდგენილნი კოსმიურ, ერთფეროვანის ხანასი, თუმცა ზოგს მათგანს შემდეგთა ხანათა კვალი, გავლენა და ბეჭედიც ატყვია. დასასრულ, ამით აიხსნება ის მოვლენაც, რომ თითქმის ყველა ხალხს ღვთამიწაზე აქვს თქმულეხანი რკინის ქედვასა და მქედელზე. არ არის ისეთი ხელობა კაცისა,—ამბობს შრადერი,—რომელიც უფრო მეტად იყოს გარშემორ-

¹³⁾ А. Хахановъ—Груз. изводъ сказ. о св. Георгіѣ. 33, 39; „ივერია“ 1887 №№ 212, 145; В. Миллеръ—Осет. этюд. I, XIII, 69,93, 145; его же—Жур. Мин. Н. Пр. 1883, ч. 225; Кавказскія преданія о великанахъ, прикованныхъ къ горамъ, газ. „Кавказъ“ 1854 г. № 28; 1858 № 28, 55; 1850 № 33. Н. Дубровинъ—Тысяча-восемьсотъ второй годъ въ Грузіи (Вѣстн. Ев-1868 Апрель).

¹⁴⁾ В. Миллеръ—Жур. Мин. Н. Пр. 1883. ч. 225.

¹⁵⁾ М. Хоренскій—Истор. Арменіи, 1858, пер. Эмина. Москва стр. 72.

¹⁶⁾ Жур. Мин. Н. Пр. 1883, ч. 225.

¹⁷⁾ О. Буслевъ—Нар. поэзія, 1887. гл. IV—V.

¹⁸⁾ იხ. თათრულიდან ნათარგმნი ქართულზე ყარამნიანი.

¹⁹⁾ Карьеръ—Искусство, III, 243—5; სანსკრიტული dewa, ბერძნების Zews, რომაელების deus, ნემეცების tiwos, ლიტოვცების dewas, იხ. О. Бусл. Нар. поэзія 1887. Р. богат. эпосъ. ვილები (Потембня—О мнѣнч. знач. нѣк. обр. и суевѣрій. 1865. Москва 170—1.).

²⁰⁾ О. Буслевъ—ibidem.

ტყმული ხალხურ თქმულებათა მიერ, როგორც ხელობა მკედლისა; ყველა ხალხი ჰგონებს, რომ ეგ ხელობა გაჩნდა უუძველესადგეო და ამიტომ შეამკო სხვა-და-სხვა მითოლოგიურისა და ლეგენდარულის შეხედულებით. როგორც „დაბადებაში“ (IV, 22) წარღვის წინად იბადება თუბალკენი, ოსტატ-ხელოსანი ყოველ მკედლობაში, აგრედვე რიგვედაში ტვაშტა მრისხანე ინდრას უქედავს ქუხილის ისარს, ზენდავესტში არის გენიოსი მადნეულობისა; ეს არის Kshathra vairya, ერთი შვიდ Amsha-spenta-თაგანი. ბერძნების ოლიმპიელებს უზიდავს უხვად ხელოვნურად გაკეთებულს ნივთებს ჰეფესტი, რომაელების ღმერთებს — ვულკანი, და carmen saliare-ში — რომაელების ცხოვრების ძალიან ძველ ნაწერებში — არის მოხსენებული დახელოვნებული მკედელი მამური და ელდაში კი — „Асы собрались на полѣ Идекомъ, чтобы построить себѣ домъ и жилище съ высокою кровлею, построили горны и ковали мѣдъ“ (Edda Voluspa; строфа 7, по нѣмецкому изданію Симпрока) ²¹). ჩვენ ამას დავუმატებთ რაოდენსამე ისტორიულს ცნობებს სხვა ხალხთა შესახებ. ფინნების აღმარინი — მკედელი დაიბადა ჩაქუჩით ხელში, რუსების „Змій Горыничъ“-ი და სკანდინავების ფაფნირი სცხოვრობენ კლდეში და ინახავენ ლითონს, მადნეულს ²²); ასეთივე როლი ქრისტიანულ ეპოქაში რუსებმა მიაწერეს ბორისსა და გლებს²³). ოსების თქმულებებში სოსლანი დიდის რჩევით მიდის ქალაქ გორიდან მზეთუნახავის მოსატაცებლად, გზაზე მგლებსა სწველის, მათი რძე მიაქვს მკედელთან, რაც სკირდება, აქედინებს და იღებს ქალაქს, საიდანაც გამოჰყავს მზეთუნახავი ²⁴). ქართველების ამირანთან ყველგან აქვს კავშირი მკედელს, იგი არ აძლევს სა-

²¹) Д-ръ О. Шрадеръ—Сравнительное языковѣднїе и первобытная исторія. Переводъ съ нѣмецкаго. СПБ. 1886 г., стран. 231; შედარე ო. Буслაевъ—Нар. поэзія. 1887. Р. бог. эпосъ. შედარე Гербертъ Спенсеръ—Основ. социологіи. СПБ. 1876 г. т. 1. стр. 354.

²²) ო. Буслаевъ—ibid. შედარე М. Карьеръ—Искусство. III, 293.

²³) Буслаевъ.—ibid.; Потенія—Мнѣнч. значеніе нѣкот. обряд. и суевѣрій, 1865. 4—11.

²⁴) В. Миллеръ—Осет. этюды. I. 147.

შველს ტანჯულს ბუმბერაზს; დაჰკრავს უროს რკინის გრდემლზედ და ჩაჰფუშავს მიწურულს საქმეს²⁵) და სხვ.

ეს შორეული მოსაზრებანი განგებ გავიხსენეთ, რომ ქვემოთ გამოხატაი აზრი უფრო გასაგები, ნათელი და ვრცელი გამოხსულიყო. ასეთი კოსმიური ხანა შეურყეველი ვერ დარჩებოდა და მაშასადამე ამ ძლიერს ფაქტორსაც მეორე ფაქტორი მოჰყვებოდა. ამ პირველ ხანის წყვილადს შემდეგი პერიოდების სხივი უნდა მოჰფენოდა უსათუოდ. ასეც მოხდა. კაცობრიობის ცხოვრებამ გაჩერება არ იცის, საზოგადოდ რომ გავსაჯოთ. ამ ცხოვრებაში, ასე თუ ისე, პროგრესსია ყოველთვის, თუ ბევრად არა, ცოტათი მაინც²⁶). მონადირეობის ხანა უცლის ადგილს მწყემსობისას, ეს ხანა, თავის-თავად, უთმობს ბურთსა და მოედანს ხანას მიწის მუშაობისას, ფანტაზია ციდან მიწაზე ჩამოდის, მითოლოგიური წყვილია, ბინდი იბნევა და ისტორიულ ცხოვრების ჰორიზონტი გვიჩვენებს მოედანს, სადაც ამირანების, ტორების, ლოკების, ვეინემენების, დევების, სვიატოგორების მაგიერ გამოდიან ჯერ მცირე გმირნი და ბოლოს ისტორიულნიც; კარლოსი, ბარბარუსი, ალექსანდრე, თამარი, გორგასლანი, ვლადიმერი და სხვანი (ლევანდებში). იმ კოსმიურ ერთფეროვან ხანას მაგიერ დგება მეორე, ახალი ხანა, ხანა ისევე ფართო, ძლიერი და საზოგადო, როგორც კოსმიური. ეს ხანა, ციურ ელემენტთან შეერთებული, არის ქრისტეანობის ხანა. მოვიდა ქვეყნად ქრისტე, მოიტანა ახალი სჯული, ახალი მოძღვრება, დაგვისახა ყველას ახალი საგანი ცხოვრებისა, ახალი იდეალები კაცობრიობისა. ამ ახალმა ერამ მოჰბერა ახალი სიო, მოჰჭინა ახალი სხივი ქვეყნას და რადგან ეს მოძღვრება შეწყნარებულ იქმნა წარმატებულთა ერთა მიერ: ბერძენთა, არაბთა, ევროპელთა, მცი-

²⁵) В. Миллеръ—Жур. Мин. Нар. Пр. 1883. ч. 225; შედარე Н. Дубровинъ—(Вѣстн. Евр. 1868. Апрель.); А. Хахановъ—Груз. изводъ сказ. о св. Георгіѣ. стр. 33, 39; ივერია 1887 № 145, 212.

²⁶) Тайлоръ—Доисторич. бытъ народовъ и начало цивилизаціи, 500. შედარე Г. Спенсеръ—Основанія социологіи. СПб. 1876. VIII, 105.

რე-აზიელთა და სხვათაგან, ამისათვის მათს ცხოვრებას, მათის გონების ნაწარმოებსაც უნდა სხვა ფერი დასდებოდა, სხვა მიმართულება მისცემოდა, ფერი და მიმართულება ისევ ერთ-რიგი, ერთ-სახოვანი. ესეც ცოტაა. ამ ერთა უმეტესის ნაწილის გაქრისტიანებას მოჰყვა შედეგად მწერლობაც, რადგან ქრისტემდის მათს უმეტეს ნაწილს, მწერლობა არა ჰქონდა. ამისათვის მათს იმ წინანდელს გონებრივ ნაწარმოებს, რომლის ხასიათი ჩვენ ზევით განვმარტეთ და მათსავე ახალს მწერლობას ან ერთმანეთში ბრძოლა უნდა ასტეხოდათ და ერთმანეთი გაექროთ, გაექცევიანთ, ან, მეორეს მხრით, ერთად უნდა შეერთებულ-შედულებულ-შეზავებულიყვნენ და გაჩენილიყო რაღაც დომხალი ცნებათა, რწმენათა, შეხედულებათა, ძველ-ახალ ჩვეულებათა. ასეც მოხდა.

თუმცა ქრისტიანობა იმდენად ძლიერი ფაქტორი იყო, რომ კაცობრიობის კულტურაში პირველი ადგილი დაიჭირა, მაგრამ არც წარმართობის გონებრივი ნაწარმოები იყო ისე სუსტი, რომ სრულებით დაეთმო ქრისტიანულ შეხედულებებისათვის თავისი ადგილი და თვითონ კი გამქრალიყო, როგორც უადგილო და არა-საქირო. ცხოვრების კანონებმა და ისტორიულ-პროგრესიულმა მსვლელობამ კაცობრიობისამ უშაგზა ამოიჩინა: ეს ორი ელემენტი, როგორც ერთნაირად ძლიერი, ერთად შეზავა და დღეს ერთა გონებრივ ნაწარმოებში ვხედავთ ხალხურ შეხედულებათა და პირველ მწერლობის (სასულიერო ლიტერატურის, რადგან პირველი მწერლობა სასულიერო იყო თითქმის ყველგან) იმ შეზავებას, რომლის განხილვაც ჩვენი ვალია ამ ხანად.

თუმცა პირვანდელ კაცისათვის, ანუ უკედ ვსთქვათ, წარმართისათვის, პირველი წყარო შეხედულებისა იყო მისი გარეგანი გრძნობანი, წინ-გაშლილი მდიდარი და გულის წარმტაცი ბუნება, აგრედვე თვისი საკუთარი ფანტაზია,—მეორეს მხრით, ქრისტიანობის მაღალის იდეებით გულ-მოხიბლულ კაცისთვის ამ ფაქტორებმა ასეთი მომხიბლველი ძალა დაჰკარგა, ან უფრო სწორედ, უკან დაიხია და პირველი ადგილი დაუთ-

ში სრულიად სხვა წყაროებს. ეს წყაროებია ახალი ქრისტიანებრივი რელიგიური გრძნობა, საღმრთო წერილი, ანუ ბიბლია (დაბადება), საეკლესიო ხელოვნება, ღვთის მსახურება და პირველი, სასულიერო მწერლობა. მაგრამ რაში მდგომარეობს ეს უკან დახევა, პირველ ადგილის დათმობა? აი რაში. ხალხის გენიოსობა არ მომკვდარა, არც დაჩლუნგებულა; ხალხს პოეტური მოწოდება, ნიჭიერება ისევ ისა აქვს ამ დროსა; მგონები ხალხს ისევე ჰყავს; ეს უკანასკნელნი ისევ სთხზავენ ლექსებს, ისევ უჭირავთ ხელში ამასთანავე სხვა-და-სხვა სამუსიკო ინსტრუმენტები, (იგულისხმე მხოლოდ ჟანგლორები, შვილღმანები, მასხარანი, პამპულები და სხვა ამისთანანი); იგინი ისევ მზად არიან გაქონ-გადიდონ, თუ ღირსი ხარ ქება-დიდებისა, ან მიწასთან გაგასწორონ, მასხარად ავიგდონ, თუ ჰკვაში არ მოსდინარ. ვიმეორებ, ესე ყოველივე ისევე რჩება. მაგრამ ეს ჩანგი სრულებით სხვა რიგადა ჰქედრის, ახლა სულ სხვა სიმებია ზედ აგებული, ამ წყაროდან სრულებით ახალი, სხვა ხასიათი, სხვა ელფერის ნაკადული მოსჩქევს, სულ სხვა კილოს მღერა მოისმის; ერთის სიტყვით, გაჩნდა ახალი ნიადაგი, რომელზედაც იმავე ძალით, იმავე ზედმოქმედებით, სრულიად ახალნი პალატნი შენდება. მსოფლიო, საყოველქვეყნო და საყოველ-ხალხო წიგნს, რომლის ფურცლებზედაც მალალი იდეები ეცხადება ახლა კაცობრიობას,—დაბადებას, რაღა თქმა უნდა, ამ ხანაში პირველი ყურადღება უნდა მიჰქცეოდა პირველ ქრისტიანეთა მხრივ, რომელნიც თავ-დავიწყებით მიეცნენ ახალს მოძღვრებას. იგინი მართლაც დაეწაფნენ ახალს წყაროს და მათმა ფანტაზიამ, მათმა მუხამ პოეზიის ასპარეზზე ახალი ნაკადული გადმოაჩქეფა. წარმართი—მგოსანი ამკობდა ხეტყეს, კაცს, მზეს, სულებს, მკვდარს, საიქიოს²⁷⁾. ახალმა წყარომ —დაბადებამ მგოსანს—ქრისტიანეს არ წაართვა ეს საგნები. როცა მგოსანი მოინათლა, დაბადებაში ჩაიხედა და იქ კიდევ უკედ გაშალა თავისი აღფრთოვანებული ფანტაზია, რად-

²⁷⁾ Гербертъ Спенсеръ—Основанія соціологіи. СПб. 1876. т. XII, XIII, XIV, XV.

გან აქ დაინახა არა მარტო ის საგნებივე, არამედ ამასთან მათი საუცხოვო პოეტური აღწერილობაც, საუცხოვო შემკობა, ქება, ღიღება, შედარება და სხვ. ამას დაემატა სხვა-და-სხვა ისტორიული ცნობაც, რომელიც მან დაბადებაში ჰნახა; მოსე მოუთხრობდა ქვეყნის შექმნის ამბავს, ედემში ცხოვრებას, პირველ კაცის შეცდომას, წარღვნას, ზღვაში გასვლას და სხვ. მოუთხრობდა აგრედვე სხვა-და-სხვა სულიერის, წყალის, მცენარის, ცის მნათობთა, ფრინველთა, თევზთა შექმნის ისტორიას. ისტორიული წიგნები ბიბლიისა მოაგონებდნენ სხვა-და-სხვა ამბებს, გმირობას, ეპიზოდებს დაბადების, ცხოვრების შესახებ; მოუთხრობდა დაბადების ამბავს დაეთისა, სამსონისა, გოლიათისა, ილიასას და სხვებისას. მგოსანი დავით თვალ-წინ უყენებდა ახალს წყაროს მგოსნის ფანტაზიას, საღმრთო ღირიკა მეფე-წინასწარმეტყველ-პოეტისა ქრისტეანე მგოსანს და მწერალს მშვენიერ მაგალითად ეშლებოდა თვალ-წინ. დავითისაგან შემკობილი ბუნება, შემკობილი ნაკადულები, მღინარენი, ცის-მნათობნი, სულის სხვა-და-სხვა მდგომარეობა და სხვ. უნდა მომხიბლავ სურათად წარმოედგინა ღვთის-მოსავ ქრისტეანე-მწერალ-პოეტს, მის გონებრივ თვალს და ისე ჩამოეკრა თვისის ჩანგის სიმებისათვის.

ახალი აღთქმა რად ჩამორჩებოდა ამ შემთხვევაში ძველს აღთქმას? სად იყო იმდენი სურათები, რაოდენიც სახარებასა და აპოკალიპსში შეხვდებოდა? ამისაჟვის მწერალ-მგოსანი-ქრისტეანე აქ გამოდის და ღვთისმეტყველობს კიდევ. იოანეს სახარებამ აღუძრა რელიგიური ფანტაზია და ამისათვის მგოსანი გერმანელი ამბობს ამდროს:

dar was der ware Gotes sun

ან კიდევ:

dar was der guote sun taseh.

ან კიდევ სხვა მგოსანი:

„პირველიდან იყო სიტყვა, იგი იყო ქეშმარიტი ძე ღვთისა; ღვთის ერთი სიტყვიდან იქმნა სასო სოფლისა. იგი იყო პატიოსანი კვირიაკე“...

სახალხო პოეზია

ინგუშების სიტყვით, კვირიაკე არის ძე ღვთისა; იმას ჰყავდა ორი უფროსი ძმა: ელტა და ეთერი²⁸).

ამ წყაროსთან ამ მგონის ფანტაზიაში შეერთდა მეორე, კიდევ უფრო უკეთესი წყარო; ეს წყარო არის საეკლესიო ხელოვნება: ხუროთ-მოძღვრება, მხატვრობა (იკონოგრაფია), მუსიკა და სხვა. პირველ საუკუნეთა ხელოვნების საგნად არის თითქმის მხოლოდ ისევ ის ბიბლია: ძველი და ახალი აღთქმა. პირველი მხატვარი ჰხატავს იმას, რასაც ჰპოვებს დაბადებაში. ხშირად მინიატიურებს მხატვრები განმარტებენ სიტყვებით და ამ ნახატებთან თქვენ ჰპოულობთ, როგორც მათს ახსნას, ისე გამოხატულის ისტორიასაც, მის ცხოვრების შესახებს ეპიზოდებსაც. ეს მოვლენა ძველს მწერლობაში და ამ სახით მასთან დაკავშირებულს ხალხურს რელიგიურს პოეზიაში იმდენად საყურადღებოა, რომ ღირს ცოტას ხანს დავაკვირდეთ და ზოგიერთი მაგალითები მოვილოთ ზემო მოყვანილ აპრიორად გამოთქმულ მოსაზრების დასასაბუთებლად.

პეტერბურგის საიმპერატორო საჯარო ბიბლიოთეკაში ინახება სახარება, სომხურად დაწერილი მე-XVII საუკუნეში. აქ ტექსტს გარდა შეხვდებით ათასგვარ ნახატებს, ფიგურებს ფრინველთა, ცხოველთა, ჯვარისას, არწივისას და სხვ. აგრედვე არიან მინიატიურებიც: ხარებისა, შობისა, მირქმისა, ნათლისღებისა, კანაში ქორწინებისა, განრღვეულის განკურნებისა, ფერისცვალებისა, ლაზარეს აღდგინებისა და სხვ. თითქმის ყველა შესანიშნავ შემთხვევისა, რომელნიც აწერილია სახარებაში²⁹). იმავე საუკუნის „ბიბლიურ მოთხრობათა“ კრებულში, რომელიც ეკუთვნის ვახრამევის წიგნთსაცავს, არის ერთად მოგროვილი მინიატიურებთან მოთხრობანი, ძველისა და ახლის აღთქმისა ქვეყნის შექმნიდან დაწყებული სულის-წმიდის მოსვლამდე. ავტორი ხან ამასაც არ კმარობს; დაბადების მოთხრობას შე-

²⁸) Веселовский—Разысканія въ обл. р. д. стиха. 1883. VI. 1—30.

²⁹) Н. Покровский—Евангеліе въ памятникахъ иконографіи. СПб. 1892 г. Введение XLI.

სწყვეტავს ზოგჯერ და, თუ რამ საყურადღებოა ჰპოვებს სასულიერო ლიტერატურაში ამავე საგნის შესახებ, ამასაც ჩააკრებს შიგ. მაგალითად, აქ არის ჩართული ავტორისაგან სიტყვა ტიმოთესი, იერუსალიმელ მღვდლისა, ლაზარეს აღდგინებაზე, სიტყვა კირილე აღექსანდრიელისა ბზოზის შესახებ და სხვ. 80).

„მრავალს ვიზანტიელ ავტორს, — ამბობს პატრიცემული პროფესორი ნ. პოკროვსკი, — აქვს მსჯელობა ქრისტეს ენებათა და სიკვდილის შესახებ. ზოგჯერ ისინი ცდილობენ ამ ენებათა პოეტურ და დრამატიულ გამოხატვა-აღწერასაც (მაგ. დრამა გრიგორი დვთისმეტყველისა *Χριστός Πάσχα* (opera S. Gregorii Nar. t. II p. 253 sq. Ed Coloniae 1690)⁸¹). დასავლეთში, — განავრძობს იგივე პროფესორი, — მრავალი სალიტერატურო და სახელოვნებო ნაშთია, რომელშიც ქეშმარიტება შეჭვდერია წინ ფანტაზიის სიცრუეს და უდიდესი აქტი გამოხსნისა გამხდარა სასცენო მასხრობად“, 82). „ხელოვნური მოძრაობა ამ მხრივ მიდის ლიტერატურასთან ხელჩაკიდებით, პარალელურად. შუა საუკუნოების მრავალს ტრაქტატებში არის ნაქებ-ნადიდები მშვენიერება და ძლევა ქრისტეს ჯვარისა, განიმარტება მისი სასიმბოლო მნიშვნელობა და ისტორია სამოთხის ხისა ლეგენდარულ გარდმოცემასთან ერთად; ჩნდებიან ქრისტეს ენებათა დრამები, ჯერ ლიტურგიასთან დაკავშირებული, მერე (XIII საუკუნე) როგორც კერძო ღვთის მსახურების მოქმედებანი; იგინი თან-და-თან იზრდებიან; მე-XV საუკუნის დასასრულს ფართოვდებიან და გრებენის წყალობით (1472), რომელმაც გადააკეთა და გამოსცა იგინი, იღებენ სრულს სახეს (A. Веселовский—Стар. театр въ Европѣ, стр. 87—88). რომ დასავლეთს მე-XV—XVII საუკუნოებში ამათ აღძრეს დიდი ინტერესი, ამას ამტკიცებს: დაარსება ცალკე დრამატიულის ამხანაგობისა („страстной братий“),

⁸⁰) ibidem XLI—III.

⁸¹) ibidem. XLIV.

⁸²) ibid.

რომელმაც წარმოადგინა ვნებანი ქრისტესნი ჯერ სენ-მორეში (Карьер—Искусство, т. III, стр. 660. Веселовский — цит. соч. 86), მერე პარიჟში; 1488 წელს ნიურენბერგში კრაფტისგან დაარსებული „შვიდი ღვთაბანი იესო ქრისტესი“; მერე დასავლეთის ღვთის-მეტყველების მრავალნი ღოგმატიურნი და ზნეობრივი თხზულებანი ჯვარსა და ქრისტეს ვნებათა შესახებ, თხზულებანი კალდერონისა (+1681) და სხვ. ლიტერატურას არ ჩამორჩა უკან არც მხატვრობის ხელოვნება. მე. XVI—XVII საუკ. მონაწილეობას იღებდნენ ქრისტეს ვნებათა გამოხატვის საქმეში საუკეთესო მხატვარნი იტალიისა, ესპანიისა, ნიდერლანდიისა, საფრანგეთისა, გერმანიისა და ინგლისისა. სამხატვრო ხელოვნების არა ერთი კორიფეი მიჰმართავდა ხოლმე ამ თემას და სხვათა შორის ა. დიურერი, რომელმაც დაჰხატა დიდი და მცირე ვნებანი (Кутнеръ—Ист. живописи, стр. 574—575)... ჰბეჭდებდნენ დასურათებულს ბიბლიებსაც, როგორც, მაგალითებრ, ბიბლია პირკატორისა, ვეიგელისა“ და სხ. 83).

საყურადღებო წყაროდ ქრისტეან პოეტისათვის იყო უსათუოდ, ესრედ-წოდებული, „ბიბლია ვლახაკთა“ (Biblia pauperum), რადგან ეს დაბადება იყო დასურათებული და განმარტებულს ტექსტსაც შეიცავდა. „მათი თვისება იყო ძველისა და ახალის აღთქმის ანტიტეზები და პარალელეზმები“ 83). ხარება აქ არის შედარებული სამოთხეში (ედემში) ცდუნებასთან და გედგონის მატყლთან, შობა ქრისტესი არონის კვერთხთან და სხვ. კიდევ უფრო საუკეთესო წყაროდ გადიქვა ამ მგონებისათვის ეწრედ-წოდებული „лицевыя псалтири“, ე. ი. ისეთი დავითნები, სადაც, ტექსტის მოთხოვნილებისამებრ, არის დახატული როგორც კაცნი, აგრედვე საგნები და შემთხვევანიცა. თვით დავითნის ტექსტი იწვევდა ამ დასურათებას. სადაც იორდანეზეა ლაპარაკი, იქ ავტორი იგონებს ქრისტეს ნათელის ღებას და ჰხატავს ამ ნათლის-ღებას (ფს. 113); ან მარტავდნენ რომელსამე ადგილს და მოჰყავდათ სხვა-და-სხვა შედარებანი

83) ibid. XLIV—V.

84) ibid. LVII—IX.

ძველსა და ახლის აღთქმიდან და სხვ.⁸⁵). აქედან წარმოსდგას ის მოვლენა სარელიგო სახალხო პოეზიაში, რომ გმირებად განოდიან დაბადებისვე მომქმედნი, როგორც ქვევით დავინახავთ, მაგალითებრ, ანტიქრისტე, პავლე, ილია (ელია), იოანე ნათლის-მცემელი და სხვა⁸⁶).

ამ ზემო-მოყვანილს ხელოვნებასთან დაკავშირებულია ღვთის მსახურება. ამისათვის ქრისტეანულ დროთა სახალხო პოეზიაში ვხედავთ ამის გავლენასაც. პირველი ქრისტეანე ხალხი თითქმის ყოველდღე ეკლესიაში დადიოდა და თუ რამ ესმოდა აქ, ჰნიშნავდა ხოლმე მხატვრობაში, მღვდელთა მოქმედებაში, ვალობაში, კანონებში, წმიდანთა ქება-შესხმაში, ტროპარ-კონდაკებში, სვინაქსარებში,—ესე ყოველივე რჩებოდა ხსოვნაში, ფანტაზიაში და, როცა გარედ გამოდიოდა, მგოსანის შემწვობით, თავისებურად გადაკეთებით შეჰქონდა თავის გონებრივ ნაწარმოებში⁸⁷). სხვა-და-სხვა საეკლესიო წიგნები იყო დასურათებული; მათში გამოხატული იყო წმიდანები, სახარებიდან ამოღებული შემთხვევანი, როგორც ეს ჩვენი დავით გარეჯელის გულანშია⁸⁸). გულანს ამისათვის დიდი გავლენა ჰქონდა მგოსანის ფანტაზიაზე. აქ, საგალობლებში, ცამდის იყვნენ აყვანილი ქება-შესხმით სხვა-და-სხვა წმიდანები, აღზნებულის გრძნობით იყო აქ მოთხრობილი მათი საქმენი, სასწაულთა მოქმედებანი ქრისტეანების მტრებთან ბრძოლა და მათ-მიერ გამოჩენილი გმირობა; ამას ყოველსავე მით უმეტეს ექნებოდა გავლენა, რომ იგი იყო დამოკიდებული საეკლესიო კალენდარზე; დღესასწაულნი მოდიოდა თვის ერთსა და იმავე რიცხვსა, რომელიც მეორდებოდა ყოველ წლივ იმავე დროს, ასე რომ კაცს აქ მოთხრობილი ამბავი უნებურად ახსოვნდებოდა და ებეჭდებოდა ფანტაზიაში⁸⁹). დაარსდნენ ეკლესიაში დღესასწაულები

⁸⁵) *ibid.* XLVI—XLVI.

⁸⁶) А. Веселовский—Разыскания... VIII, 338.

⁸⁷) Жур. Мин. Нар. Пр. 1863. ч. 117. Историч. очерки нар. міросозерц.

⁸⁸) იხილეთ ამაზე Н. Покровский—Евангелие, XLIX.

⁸⁹) О. Буслевъ—Народная поэзія.—Дух. стихи. 252.

და ის კალენდარი, რომელიც იყო ხმარებაში წარმართობის დროს, რომელსაც ემორჩილებოდა, ასე თუ ისე, წარმართი მგოსანიც, დღეს შეიცვალა საეკლესიო კალენდრითა. ამას თან მოჰყვა შეცვლა თვეთა, დღეთა, კვირათა სახელების და ამ შეცვლამ სრულებით დაუბნია დავთარი მგოსანს. წინად ლექსი შესთხზა და სთქვა, ამა და ამ დროსაო; ახლა ყველგან გაიძახიან სრულებით სხვას; ისიც რომ არ აჰყვეს და არ შესცვალოს ეს ადგილი, ხალხი მაინც შესცვლის, დრო მაინც წაჰშლის. ამასობაში შეირყა შინაარსი ნაწარმოებისა, ხალხმა ვეღარ გაარჩია ქრისტიანული ელემენტი წარმართულისაგან, ვერ გაიგო, რა ეკუთვნოდა იუბიტერის დღეობას და რა ქრისტიანულს დღესასწაულებს; რა იყო ბახუსისა და რა—ქრისტესი. აქედან არის ის მოვლენა, რომ თქვენ შეხედვებით ამ დროის არა სახელოვნებო ზოგისაში სხვა-და-სხვა დროის, სხვა-და-სხვა სარწმუნოებათა და სხვა-და-სხვა ცნებათა ელემენტების კვალს ⁴⁰).

მაგ. ხშირად ტაძრებში, კედლებსა და ხატებზე შეხედვებით ერთად რომელსამე წმიდანს და გველს, დათვს, ცხენს, ეშმაკს, ან სხვას რასმეს⁴¹). ზოგჯერ მათ შორის ომია გამართული. ან არის დახატული ნადირობა, როგორც, მაგალითებრ, კიევის სოფიოს სობოროში. დასავლეთ-ევროპაში ამასაც არ დასჯერდნენ. იქ ტაძრების ნახატებზე თქვენ შეხედვებით საზიზღარს სცენებს. მაგ, სტრასბურგში კედელზეა დახატული ტიტველი კაცი; ან თავი კაცისა, რომელსაც მგლის ტანი აქვს, მოთამაშე მაიმუნები, ფრთიანი გველეშაპები, გრიფები, სალამანდრები, მხეცების პროცესისა, სადაც წინ დათვი მიუძღვის ყველას და უსუბით ასხურებს ნათლილების წყლით; მას უკან მგელს მიაქვს ჯვარი, კურდღელს სანთელი; ყველას უკან მის-

⁴⁰) *ibid.* შეადარე В е с е л о в с к и й—Размеканія... VI, VII и др. П о т е б н я—О мѣсѣч. значеніи нѣкот. обряд. 1865. ст. 1—50. Н. Д у б р о в и н ъ—Тысяча-восемьсотъ второй годъ въ Грузіи (Вѣстн. Европы. 1868г. Апрель).

⁴¹) იხილე, მაგალითებ, გელათის სახარება. სრ. Мнѣятыры Гелатскаго монастыря, Покровскаго, 1887. СПб.

დევს თხა. მეორე ბარელიეფში მონას აულია ხელში ბარძიმი და სწირავს. ტრაპეზის წინ სდგას დიდყურა ვირი, რომელიც დიაკვნის როლს ასრულებს, გადუშლია წიგნი და საგალობლებს ამბობს. ფორკეტიმში ტაძრების კედლებზე არის მგელი ფრაკითა, მელა კათედრაზე სდგას; დასასრულ რუაში (Рѹа) ბერი არის დახატული ღორის თავით და სხვ ⁴²). აქ წარმართულს ელემენტს სასულიერო ხელოვნება ერთვის, როგორც სჩანს, სატირა სამღვდლოების წინააღმდეგ. საზოგადოდ, ის მოვლენაა შენიშნული, რომ რამდენადაც ხელოვნებას პოეზიაზე ჰქონდა გავლენა, იმდენად თვით პოეზიას ხელოვნებაზე. თუ რომელიმე სურათი მასალას აძლევდა სასულიერო მგოსნის ფანტაზიას,—ნაკლებ მასალას არც პოეზიაში ჰპოვებდა მხატვარი...

გარნა ხელოვნებაზე უფრო მეტი გავლენა ჰქონდა პირველს სასულიერო მწერლობას, ვიდრე სახალხო სიტყვიერებასა. პირველი ადგილი აქ უნდა დაეთმოს ეგრედწოდებულს წმინდანების ცხოვრებათა (მარტიროლოგებსა და აგიოგრაფებს). რადგან, ამასთანავე, თითქმის ყველა ერმა ბერძენისაგან მიიღეს პირველი სარწმუნოება, როგორც, მაგალითებრ, სლავიანებმა, რუსებმა, ქართველებმა, სომხებმა და ევროპის სხვა ერთაც, ამისათვის, ექვი არ არის, ბერძენის პირველს ქრისტიანულს მწერლობას, ანუ ეგრედწოდებულს ბიზანტიურს კულტურას (და რა ელლინურს) უნდა ჰქონოდა ამ ერთ პოეზიაზე დიდი გავლენა. ასეთი გავლენა მართლაც ეტყობა ყველა პოეზიებს თითქმის და ნამეტურ რუსებისას, ჩვენსას და სომხურს, რადგან ამათთან უფრო ახლო იდგნენ ბერძენები, როგორც მართლ-მადიდებლობით, აგრედვე პოლიტიკურადაც. ქართულ ძველის მწერლობის საზოგადოდ და სასულიერო ხალხური პოეზიის ანუ სასულიერო სტიხის (ДУХОВНЫЙ СТИХЬ) შემსწავლი ამის გამო თითქმის ყოველს ნაწარმოებში ამჩნევს ასეთს კვალს. სახელდობრ და კერძოდ, ხვდება კვალს ბიზან-

⁴²) იხ. Труды Киев. Дух. Акад. 1871 г. Мартъ. Фресковыя изобр. по лѣстн. на хоры Киев. Соф. собора.

ტიურ პნევმატოლოგიისას, სანკტოლოგიისას და სხვას⁴³). გაჩნდნენ რა პირველ საუკუნოებშივე ბიზანტიაში მრავალ წმინდანთა აგიოგრაფები, ცეცხლივით მოედნენ იგინი სხვა მეზობელ ხალხებსაც, მაჰ-მიერ ქრისტიანობის მიღებისათანავე. დაარსდნენ ყველგან ამხანაგობანი და სკოლანი მათის ნაწერების მთარგმნელებისა, რის გამოც ათასობით შეგვხვდებათ ჩვენს და სხვების ლიტერატურაში ასლი ასეთ ცხოვრებათა, როგორც, მაგალითებს, ცხოვრება წმ. გიორგისა, ლეთის მშობლისა, ნინოსი, წმ. ბარბარესი, ღომინკისა, პარასკევასი, კვირიკესი, ვასილი დიდისა⁴⁴), გრიგორისა, იოანე ოქროპირისა და სხვებისა.

ამის მიბაძვით, თვით ამ ხალხებმა იწყეს თავად წერა ასეთის აგიოგრაფიებისა, როგორც მსოფლიო წმიდანებისა, აგრედვე ნაციონალური წმინდანებისაც, მაგალითებრ, ქართველებმა ნინოს ცხოვრების წერა დაიწყეს, სომხებმა—გრიგორ განმანათლებელისა, რუსებმა—ვლადიმერისა, ინგლისელებმა—პატრიკისი და სხ.

აქედან გაჩნდნენ ახალს სახალხო სიტყვიერებაში ახალი გმირები, ახალი მომქმედნი. აქ შეგვხვდებათ ერთად წარმართულ გმირებთან წმიდა გიორგი⁴⁵), ელია (ილია წინასწარმეტყველი), წმ. ნიკოლოზი, ეგორი (რუსებისა), მარიამ, ქრისტეფორე, პარასკევა, ბარბარე, ელენე, ვარლამი, იოსებ⁴⁶). ამ გარემოებას უფრო ის უწყობდა ხელს, რომ ამ წმიდანთა დღესასწაულები იყო დაარსებული; დღესასწაულებზე ხშირად კითხულობდნენ მათი ცხოვრების⁴⁷) აღწერას. ამასთანავე ყოველ ხალხს თავის პოეზიაში ჰყავს დასურათებულნი, როგორც

⁴³) Жур. Мин. Народн. Пр. 1863. ч. 117; О. Буслаявъ.—Духов. стихи, 252; 449.

⁴⁴) Веселовскій—Разысканія... IX, 438.

⁴⁵) ი. ს. Проф. Кирпичниковъ—Св. Георгій и Егорій Храбрый. Сиб. 1879. А. Хахановъ—Груз. изводъ сказан. о Св. Георгіѣ. 1892. 1—32. Карьеръ—Искусство, III, 529:

⁴⁶) О. Буслаявъ—Дух. стихи. 254.

⁴⁷) *ibid.* 443.

საზოგადო და ზიარი გმირნი, აგრედვე საკუთარი „პატრონებიც“, თავისი წმიდანი, ხატი, ჯვარი (მთიულების ძვარი), მფარველი⁴⁸⁾ და ხშირად ამ თავის „პატრონს“ უფრო მეტს პატივს სცემენ, ვიდრე სხვების ზიარსა. ასე, მაგალითად, წმ. გიორგის აქებენ და აღიდებენ ოსეთში⁴⁹⁾, საქართველოში⁵⁰⁾. ასეთ საკუთარს გმირებს ზოგიერთნი ერთი ეკლესიებს უშენებდნენ, ხატებს უჭედავდნენ და ამისათვის ხალხის ხსოვნა-ფანტაზიასა და პოეზიაში ეს ერთგულნი, წმინდანების პატივისმცემელნი თვითონაც გმირებად, მომქმედებად არიან დასურათებულნი. ბერმა ლაშვერტიმ (missionaire de la propagation de la foy), რომელიც მე-XVII საუკუნეში მოგზაურობდა საქართველოში, დაგვიტოვა, მაგალითად, შემდეგი ცნობა იმაზედ, თუ როგორ დღესასწაულობდნენ სამეგრელოში წმ. გიორგის დღეობას, როგორ უკლავდნენ ხარს, რომელიც რაღაც სასწაულით ჩნდებოდა საყდრის გალავანში, ხალხის თქმულებით; როგორ ხმარობდნენ მისს ხორცს ნაწილებად, თითქმის მეფეც კი, ან როგორ ქადაგობდნენ ამ დროს, ან როგორ წინასწარმეტყველობდნენ ხოლმე ზოგნი და სხვ.⁵¹⁾ ასეთსავე პატივს სცემდნენ წმ. გიორგის სხვა ხალხებიც, როგორც, მაგალითად, სერბიელები, ბოლკარები, გერმანელები, რუსები და სხვ.⁵²⁾

აგრედვე პატივისა-სცემენ მარიამ ღვთის-მშობელსა. სხვადა-სხვა სახალხო თქმულებაში ზოგან იგი ბებიაობს, ან მონასტერში სცხოვრობს⁵³⁾, ზოგან კი ბავშვი—ქრისტე დაჰყავს და მდინარის პირად ჭიჭიებს ურეცხავს, როგორც ეს სვანეთში სწამთ. შეგვხვდებათ ლეგენდები სახალხო პოეზიაში კოზმაზე-

⁴⁸⁾ ibidem.

⁴⁹⁾ В. Миллеръ—Осет. этюды. I, 156.

⁵⁰⁾ А. Хахановъ—Груз. изводъ сказ. о Св. Георгіѣ, 1892. 1—32.

⁵¹⁾ Записки Одесскаго общества исторіи и древностей, т. X. 178. შეადარე მოკლე ცნობა ამაზე Переписка грузинскихъ царей съ русскими государями. СПб. 1864 г., LIХ.

⁵²⁾ Веселовскій—Разысканія... VIII, 344; Кирпичниковъ—Св. Георг. и Егоръ Хр. 1872. СПб.

⁵³⁾ М. Карьеръ—Искусство, III, 529.

დაც, პავლეზეც, იროდიადებზე, პილატეზე, ანტექრისტეზე, დიოკლიტიანეზე, სისინოზე, ლაზარეზე და სხვ.⁵⁴).

როგორც ჰხედავს მკითხველი, უმეტესი ნაწილი ამ გმირებისა არის პირები აგიოგრაფებისა. ზოგიერთი გმირი სხვა წყაროებიდან არის მოღებული, სახელდობრ, აპოკრიფებიდან. ასეთი აპოკრიფები არა ნაკლებ აგიოგრაფიისა იყო გავრცელებული და არა ნაკლები გავლენა ჰქონდათ სასულიერო მგოსნებზე. აქ ბევრი რამ ისეთი არის მოთხრობილი, რომელიც ფრთებს ასხამს მგოსნის ფანტაზიას და ამ გზით აკავშირებს სახალხო პოეზიასა და სახელოვნებო ლიტერატურას.

მაგრამ ამას გარდაც პირველ საუკუნოებში იყვნენ ისეთი მწერლებიც, რომელთა ნაწერებიც კიდევ უფრო დიდი მიზეზი გახდა ასეთის კავშირისა. ასეთებია ზოგიერთი ნაწერი ზოგიერთ წმიდა მამათა და სხვა საეკლესიო მწერალთა. ასეთს მწერლებს ეკუთვნიან ვასილი დიდი, გრიგორი ნოსელი, ეპიფანე კვიპრელი, იოანე დამასკელი, გიორგი პისიდიელი. მაგალითებრ, იოანე დამასკელს, ვასილი დიდს და გრიგორი ნოსელს აქვთ თხზულება „ექვსთა დღეთა“, რომელშიაც დაწვრილებით განმარტებენ ისტორიას ქვეყნის, ცხოველების, ფრინველების და მცენარეების შექმნას და სხვ. გიორგი პისიდიელს ეკუთვნის ფიზიოლოგიური პოემები, რომელთაც აგრედვე კავშირი აქვთ გარეშე ბუნებასთან და პოეტის ფანტაზიასთან. ყველაზე უფრო გავლენიან თხზულებათა რიცხვს ეკუთვნის კრებული გრიგორი ღვთის-მეტყველის სიტყვებისა (ქადაგებათა). აქ თქვენ შეხვდებით არა ერთს მიოლოგიურს სცენას, რაიცა ფრთებს ასხამდა ღვთის-მოსავეს მგოსანს; აქვე შეხვდებით სცენებს პირდაპირ ცხოვრების შესახებს და მაშასადამე ხალხისათვის დიდად საინტერესოებს. აი რა ლანდშაფტები და რა სცენები აქვს ამ ავტორს აწერილი. „დედუფალი წლის დროთა, ამბობს გრიგორი ბზობასა და მამანტის სიკვდილზე წარ-

⁵⁴) Веселовский—VI, 32, 213, 223, 370, 457 და სხვ.; Жур. М. Н. Пр. 1882. ч. 223—4. дубровинъ—(Вѣстн. Евр. 1868. Апрель). Ср. Потебня—О мнѣч. знач. нѣк. обр. 14.

მოთქმულ სიტყვაში,—გამოვალს, რათა შეხვდეს დღეთა დედუფალს, გამოვალს და მიართმევს საჩუქრად ყველაფერს, თუ რამ მშვენიერი და სასიამოვნოა. დღეს ცა გაბრწყინებულია, დღეს მზე უფრო მაღლა სდგას, უფრო ოქროსფეროვანია, დღეს მთავარე უმეტეს განაბრწყინებს და გუნდი ვარსკვლავთა უწმინდეს არს, დღეს ზვირთნი შეურიგდებიან ნაპირებსა, ღრუბელნი მზეს, ქარნი ჰაერს, მიწა მცენარეებს, მცენარენი თვალებს. დღეს წყარონი უფრო წმინდად გადმოსჩქეფენ, ახლა მდინარენი მორბიან უფრო სავსენი, გათავისუფლდნენ რა ზამთრის ბორკილთაგან, მინდორი სუნენლოვანებს, მცენარე ჰყვავის, მდელი მოიშრის, ბატკანნი ხტიან აყვავებულს მინდორზე. ხომალდი უკვე გამოდის ნავთსადგურთან და შემოისხამს ტილოს ფრთებს... მეხრე უკვე უშვებს მიწაში გუთანს, მწყემსნი ცხოვართა და ხართა უკვე აწყობენ სალამურს, დამღერებენ მწყემსურს სიმღერებს და მიეგებებიან გაზაფხულს ქვებსა და კლდეებ ქვეშ, მებაღე უკვე უვლის ხეებს, მონადირე აწყობს ბადეს... მეთევზე ჩასცქერის სიღრმესა, სწმენდს ბადეს და ზის ქვებზედ⁵⁵⁾. მხატვრები ასეთი აღწერილობის წყალობით აღფრთოვანებულნი, ჰხატავდნენ ყველა იმ სცენებს, რომელიც სიტყვაშია დასურათებული: ზღვაზე ხომალდს, მზვნელს გლექს, მინდორს ცხერის ფარით და მწყემსებით, ზევით მზეს და მთვარეს; აგერ მწყემსი დამჯდარა ხეს ქვეშ კლდოვან ადგილას და უკრავს სტვირს; მის გვერდით არის დახატული ძაღლი და ფარა და სხვ. და სხვ.⁵⁶⁾ თუ მხატვართა ფანტაზია ასე ააფრთოვანა ამ სიტყვამ, რაღა თქმა უნდა, რომ მგოსანს სულ გააგიჟებდა და მრავალს მშვენიერს ლექსს ჩააგონებდა, მით უმეტეს, რომ მისთანა სურათები არა მარტო გრიგორის ნაწარმოებში გვხვდება, არამედ სხვა მწერალთა ნაწარმოებშიაც.

ამ გავლენას ხელი შეუწყო კიდევ უფრო იმ გარემოებამ, რომ ახალს სარწმუნოებას პირველად ყოველთვის თან მოს-

⁵⁵⁾ იხილეთ Н. Покровский—Евангелие въ помятникахъ иконографіи. XLVIII—XLIX.

⁵⁶⁾ ibid.

სახალხო პოეზია

დევს ნამეტანი გატაცება მისი წარმომადგენელისა; ეს გატაცება ხანდისხან ფანატიზმდაც იქცევა. პირველ დროთა წმიდა მამანი ისე იყვნენ გატაცებულნი ქრისტიანობის ახალ იდეებით, რომ ყოველივე, რაც რომ ქრისტიანობისაგან განსხვავდებოდა, რაც დაბადებასა და წმიდა მამათა ნაწერების გარეშე იყო, ყოველივე ეშმაკის ნაწარმოებად ჰქონდათ მიჩნეული.⁵⁷⁾ მაშასადამე, სახალხო ძველს (წარმართულს) პოეზიას იგინი სრულებით ვერ შეურიგდებოდნენ და, თუ რამ შეეძლებოდათ, წინაც აღუდგებოდნენ და ეცდებოდნენ, რომ მისი სახსენებელი აღმოეფხვრათ, ვითარცა წარმართულის ნიშან-წყალისა. მაგალითებრ, მოსე ქორენელი, რომელიც ერთ ამ ფანატიკოს ბერნთაგანი იყო, ასე უსაყვედურებს ერთს თავის ბატონს (სომხების თავადს, —სააკ ბაგრატიუნს), რომელმაც სთხოვა შეკრება სპარსულ ოქმულებათა, მაშინ სომხეთში გავრცელებულთა: „რას შეგყვარებია ეს უაზრო მითი ბიურასპ-აქუდახაკისა. ან რისთვის გვაყენებ სასჯელს . . . ამ უაზრო ზღაპრების გამო... რაში გეჭირვებათ ეს ბრიყვული ზღაპრები, რომლებსაც არავითარი შემოქმედობითი ძალა არ ეტყობათ!“⁵⁸⁾ ასე უცქეროდა მითოლოგიას უმეტესი ნაწილი პირველ ქრისტიან მწერლებისა⁵⁹⁾. ასეთს აზრებს ჰქადაგებდნენ იგინი თავიანთ ნაწერებშიაც, შესახებ მცენარეებისა, წყალისა, ცისა, მნათობთა, ცხოველებისა, კაცისა, სულისა, საიქიოსი და სხვა იმ საგნებისა, როლებზედაც მითოლოგიაში იყო ლაპარაკი; ამით უნდოდნათ გაეძვევებინათ ხალხის წარმოდგენიდან წარმართული კოსმოგონია, თეოგონია, პნევმატოლოგია და სხვ. ეს თავისებურნი შეხედულებანი ამისთანა კაცთა შეითვისეს მათის წიგნების კითხვის წყალობით ხალხმაც და აქედან წარმოსდგა სრულიად თავისებური კოსმოგონია, თეოგონიაც და სხვ.

⁵⁷⁾ იხ. Clem. Alex. Stromat. I. 6. 1. 4. VI. 8. Иустинъ философъ. I. Апологія, гл. 73; Увѣщ. къ Элл., гл. 21; Разговоръ съ Трифономъ, гл. 69; Минуцій Феликсъ—Октавій, гл. 26; Татіанъ—Рѣчь противъ Эллиновъ, 7.

⁵⁸⁾ М. Хоренскій—Исторія Арменіи. Пер. Эмина. Изд. 1858 г.; Москва. стр. 72.

⁵⁹⁾ Жур. Мин. Нар. Просв. 1863 г. ч. 113.

ავილოთ, მაგალითებრ, კოსმოგონია. რაზედ ეტყობა ამას ქრისტიანულ მწერლობის გავლენა? ამ საკითხის ასახსნელად შევეუდაროთ მითოლოგიური და ეს ახალი კოსმოგონია ერთმანეთს. ფინნების შეხედულებით, პირველად იყო ჰაერი და წყალი. ჰაერში აშენებულს დარბაზებში სცხოვრობდა ქალწული—ილმატარი. ერთხელ ეს ქალწული დაეშვა ძირს წყალზე. ამ დროს ამოვარდა ქარი, რომელმაც გაიტაცა ქალი ზღვა-ზღვა. ამ ქარისაგან დაორსულდა და ჩაესახა მუცელში ვაჟი, რომელიც 700 წელს ატარა მუცლით. როდესაც გაუქირდა შობა, დაიწყო ნანვა, ძირს რად ჩავედიო. მუცელში ბოლოს აღმოჩნდა შემოქმედი ქვეყნისა ბეინემეინი. მუცელში ჯდომა მოსწყინდა, გამოვიდა გარედ და მიჰყო ხელი მთების შექმნას. ამ დროს მოფრინდა მასთან არწივი; ბეინემეინმა გაუშვირა მუხლი, რომელზედაც არწივმა ბუდე გააკეთა და დასლო კვერცხი. მაგრამ ბეინემეინს ძლიერ დასცხა, გააქნია მუხლი და კვერცხები ძირს დაახალა; ამ კვერცხების ნაგლეჯებიდან გაჩნდა ქვეყნის სხვა-და-სხვა ნაწილი: მიწა, მზე, მთვარე და სხ. ⁶⁰). ეს შეხედულება თუმცა არც სამაგალითოა თვისის ლოდიკურისა და ეპიკურის ღირსებით და სხვა უფრო განვითარებულს კოსმოგონიას, როგორც, მაგალითად, ბერძნებისას, დიდად ჩამოუვარდება, მაგრამ როდესაც ქრისტიანობამ თავისი ახალი ელემენტი შეიტანა ფინნებში, მაშინ უფრო გაფუჭდა და, რაც ლოდიკა იყო შიგ, ისიც დააბნია. მაგალითებრ, ერთს აპოკრიტში სწერია, და ახალს სახალხო პოეზიაშიც გვხვდება ასეთი შეხედულება იმავე საგანზე, ყველაზე უწინ იყო უფალი საბაოთი, რომელიც სრხოვრობდა ჰაერში. ხალხის ფანტაზიამ ჰაერში დასახლებული აპოკრიტის საბაოთი, სახარების გავლენით, გადმოასახლა ტივერიალის ტბის ნაპირად და აქედან აჩენინებს ყოველსავე. დარჩა შეუქმნელი მარტო მიწა. საბაოთმა დაინახა ერთი ფრინველი, რომელიც ბოლოს ეშმაკი გამოდგა. რადგან ღმერთს მასალა არა ჰქონდა, რისგა-

⁶⁰) იხ. Θ. Буслаевъ—Народн. поэзія.—Р. богат. эпосъ, гл. 1—III.

ნაც შესძლებოდა ქვეყნის შექმნა, ჩაპგზავნა ეშმაკი ზღვის ძირას, საიდანაც ამოუტანა ღმერთს მიწა და ქვა და მის წინ დაიქირა ხელში. ღმერთმა დაჰკრა კვერთხი, მიწას გასცვინდა ნაპერწკლები და ამ ნაპერწკალთაგან გაჩნდნენ მიქელ და გაბრიელი. ქვისგან კი ეშმაკმა შეჰქმნა უწმინდური სულნი ⁶¹). სხვა ვარიანტებში ღმერთი მიწას სთესავს; ეშმაკი უსაყვედურებს, რატომ მეც არ გამაჩენინებ რასმეო! როცა ვერა პასუხი ვერ მიიღო ღვთისაგან, დაუმატა მან, რომ მე უფროსი ძმავიქნები და შენ უმცროსი იყავიო. ასეთმა ახირებულმა მეტიჩარობამ ღმერთს სიცილი აუტეხა. ამის შემდეგ ეშმაკმა სხვა პირობა დაუდო. მაგრამ, როცა ღმერთს სიცილიც მოსწყინდა და ეშმაკმაც თავი მოაბეზრა, გადასახა ჯვარი და ეშმაკმა შიშით ჯოჯოხეთში ამოჰყო თავი ⁶²). ასეა რუსულსა და სერბიულს სიტყვიერებაში.

ახლა ავიღოთ ჩვენი ხალხური შეხედულება. პირველად იყო წყალი, ამასთანავე იყო ღმერთიც! სცხოვრობდა იგი კლდეში!! ერთხელ ეს ღმერთი კლდიდან გადმოხტა წყალში, აიტანა სიცივემ, დაიწყო კანკალი; მერე ტირილიც დაიწყო! გადმოვარდა თვალთაგან ორი ცრემლი, რომელნიც გადიქცნენ მიქელ და გაბრიელად (შეადარე ფინების თქმულებას). წყალში ჩამხტარი ღმერთი ირჩობოდა; მაგრამ ახლად გაჩენილი ანგელოზები ამოუხგნენ ილიებში და შეაჩერეს მალა. ბოლოს, სამივემ მოინდომეს მიწის გაჩენა (პოეტს დაჰვიწყებია, რომ ღმერთი კლდეში იჯდა წინად!), რომ ფეხი დაედგათ სადმე. დაუწყეს ამისათვის წყალს ბერვა. წყალი შუაზე გაირღვა და გამოჩნდა ძირი! როდესაც ჩაეშვნენ იქ, კვალი შეამჩნიეს და გაჰყვნენ ამ კვალს. გამოხტა ეშმაკი, ეცა ღმერთს ყელში და არჩობდა. თუ არ მომკლავო, უთხრა ხვეწნით ღმერთმა, ნახევარი ქვეყანა შენთვის დამითმიაო! ⁶³)

⁶¹) Жур. Мин. Н. Пр. 1863. ч. 117.

⁶²) ibid.

⁶³) «ივერია» 1887 წ. № 30.

თუ ჩვენს თქმულებანში ასეთი დომხალია, მთიულეთისა-ში უფრო მეტიც უნდა იყოს, რადგან აქ ორ სარწმუნოებას კიდევ მესამე მიემატა—მუსულმანობა, და სამივე ერთმანეთში აირ-დაირია.

სვანეთში ანგელოზები, ღმერთი, ქრისტე, ეშმაკი, ღვთის-მშობელი ერთი-მეორეს გადაჰკიდებიან და ყველანი ერთად ჰქმნიან ქვეყანას. ქრისტე ამასთანავე დადის და მევენახობს, მებალოსნობს⁶⁴).

ასე აირ-დაირია კოსმოგონიური წარმოდგენანი ხალხისა სასულიერო ლიტერატურასთან კავშირის წყალობით.

შეიცვალა ავრედვე შეხედულება გარეშე ბუნებაზედაც საზოგადოდ. თუ წინად ბუნების მოვლენანი გასულდგმულე-ბული იყო და თვითეული თავის-თავად გარბოდა ჰაერში, ღღეს, მაგალითებრ, ჩვენსა და ოსეთში და ზოგან სხვაგა-ნაც, ელვა-ქუხილი ელიასაგან არის; სვანეთში ეშმაკი უძღვის წინ⁶⁵).

ხალხი ამბობს სასულიერო მწერლობისა და დაბადების წყალობით:

ავი დროება შეგვექნა,
 მარტო ვერ წვება ქალია
 . . . . .
 . . . . .
 ძლიერ გაჯავრდა ელია,
 სეტყვა ისროლა მრგვალია.

ამ არეულ-დარეულ პოეზიაში ელია და გიორგი ერთმა-ნეთის მოქიშვედ არიან დასურათებულნი. ამათ დაენათლიავენენ ორნი ძმანი—ერთი ელიას და მეორე გიორგის.

ერთხელ რძლებმა ჩამოაგდეს
 ნათლიებზე საუბარი:
 „გიორგი სჯობს, თუ ელია,
 დიდი ღრუბელთ წინამძღვარი“.

⁶⁴) «ივერია» 1887 წ. № 33.

⁶⁵) «ივერია» 1887 წ. № 51.

ქურქელი სრულიად მშრალი და გამონიავებული იქნება. თუ ჰავა ნოტიოა, ზაფხულია თუ ზამთარი, და თავისუფალ ჰაერში გაშრომა არ შეიძლება, მაშინ ქურქელს თბილ ოთახში გააშრობენ, მხოლოდ იმ პირობით, რომ ოთახში კარგი ვენტილაცია იყოს. თუ გაშრობა რამე გარემოების გამო შესაძლებელი არ არის, მაშინ შეიძლება ქურქელი ყოველდღე არ გააშრონ, მაგრამ ვენტილაცია კი, ქურქელში ჰაერის გამოცვლა და გამონიავება ყოველთვის საჭიროა. აგრეთისავე ყურადღების ღირსია სადღვებელიც, რომელიც ხშირად ხისა არის. სამწუხაროდ, სადღვებელში ბევრი კუნჭულებია და მისი გარეცხვა და გაწმენდა ძნელი მოსახერხებელია: თუ სადღვებელი კარგად არ არის გამშრალი და ამონიავებული, მაშინ კარაქი უეჭველად ცუდის სუნისა და გემოსი გამოვა და მალეც წახდება. სადღვებელი უეჭველად მდულარე წყალით უნდა გაირეცხოს და საბერველით შიგ მყოფი ჰაერი გამოიკვალოს.

რალა თქმა უნდა, რომ აგრეთსავე სისუფთავეს და ყურადღებას თხოულობს ყველა ის ქურქელიც, რომელშიაც შემდეგ ერბო ან ყველი უნდა იყოს შენახული. ხომ უკვე ვიცით, რომ რძე ძალიან აზიზია და ჰაერიდან ადვილად ითვისებს ყოველგვარ აყროლებულ სუნს და მიკროორგანიზმებს, ამისგამო რძე დიდ ხანს არ უნდა დარჩეს გომებში, სადაც, რასაკვირველია, ჰაერი წმინდა არ არის; უეჭველად საჭიროა, რომ საწველელის გავსების უმაღვე რძე გომიდან იყოს გამოტანილი.

3) სასუფთავე წველის დროს. აქ ორიოდ სიტყვას ვიტყვით თითონ ძროხის მოწველაზედაც. რასაკვირველია, საჭირო არ არის იმაზე ვრცლად ლაპარაკი, თუ ძროხა როგორ უნდა მოიწველოს; ეს ყველამ კარგად იცის, მაგრამ ის კი მოვიგონოთ, რომ მიუცილებლად საჭიროა ძროხის ძუძუდან რძე მთლად გამოიწველოს, ძუძუ სრულიად უნდა დაცარიელდეს; როგორც ვიცით, ბოლოს რძე უფრო მსუქანია, უფრო ერბოიანია და, მაშასადამე, უფრო კარგი. ჩვენში თითქმის ყველგან ჩვეულებად არის ხბორების კვება ძროხის ძუძუთი და ამისგამო ძროხას მთლად არა სწველიან — ეს, რასაკვირველია, შესაწყნარებელი

არ არის; ხბოს კვება სხვანაირადაც შეიძლება და, თუ მაინც და მაინც რძით უნდათ ხბოს კვება, მაშინ პირველი გამოწვევლილი მიართვან, ამითიც კმაყოფილი იქნება; ამასთან ბოლოს რძე ხბოსთვის მარგებელიც არ არის, რადგანაც სისუქნის გამო ძნელი მოსაწვებელია,

ძროხების კარგად მოვლა შეადგენს ერთს უმთავრეს პირობას კარგად და ბლომად მოწველისას; მეწველი ძროხა ყოველგვარ შეწუხებას და შეშინებას, ჯავრობას კარგად არ იტანს; ძროხა თუ ცუდად არის მოვლილი, მაშინ ცოტას მოიწველის და, თუ, ამასთან, როგორმე შეშინებული ან გაბრაზებულია, მაშინ წველაში ძალიან დაიკლებს; ყველა ოჯახის პატრონმა კარგად უნდა იცოდეს, რომ თუ ძროხა გომში ან მინდორში რამემ შეაწუხა, რძე შეუმცირდება და ხან დიდი ხნითაც, ხშირად სრულიადაც გაშრება. წინადაცა ვსთქვით და ეხლაც გავიმეორებთ, რომ როგორც სიცხე, ისე სიცივე ცუდად ჰმოქმედობს ძროხის ჯანმრთელობაზე და, მაშასადამე, წველაზედაც თუ ძროხა ზაფხულობით გომშია დაბმული, ყური უნდა ეთხოვოს, რომ გომში ტემპერატურამ 17⁰ ზევით არ აიწიოს და, თუ აიწია, მაშინვე დაეტყობა რძის შემცირება. ამისათვის საღამოთი გომები უნდა გავრილდეს ვენტილაციით, მხოლოდ ამ ვენტილაციის დროს ჰაერი ძრიელ არ უნდა მოძრაობდეს, რადგანაც ამგვარი ნიავექართ ძროხებს ძუძუები ასტკივდებათ; ზამთარში, რასაკვირველია, სიცივეცა სწყინს, გომებში ტემპერატურამ 13⁰ ძირს არ უნდა დაიწიოს.

აგრედვე საჭიროა ძროხებს ფეხქვეშ ჩალა ჰქონდეთ დაგებული და გომები ყოველ დღე იყოს დაწმენდილი; გომიდან ნების გამოტანის დროს გომი არ უნდა გაცივდეს.

შემჩნეულია რომ ამ გარემოებაში გომის გაცივებით ძროხები რძეს იკლებენ. ამას გარდა ძროხები ხშირად უნდი იქმნან დაწმენდილნი, განსაკუთრებით ბალნის გამოცვლის დროს. ეს მით უფრო საჭიროა, რომ უამისოდ მოწველილ რძესაც ჩაწყვება ბალანი და გაქუქყიანდება; თუ რძეში ბალანი ჩაცვივდა, მაშინ ძნელი მოსაშორებელია და შირად ერბოსა და ყველში

გადადის და მათს ღირსებას ამცირებს. ძროხა არას გზით არ უნდა იყოს შეწუხებული; მეწველ ძროხას სულ დაყვავებით და აღერსით უნდა ეპყრობოდნენ; გაჯავრება და ცემა რძის შეუმცირებს. საკვებავიც საკმარისი უნდა ეძლეოდეს და ყოველთვის ერთსა და იმავე ღროს, ფეხთ-საგებიც ხშირად უნდა ეცვლებოდეს; ყოველი უწესობა კვებასა და მოვლაში მაშინვე რძის დაკლებას გამოიწვევს.

ძროხა ძალიან საღი ცხოველია, ხშირად არა ხდება ავად, გარდა გადამღების სენისა, მაგრამ ორი ავადმყოფობა კი ხშირად იცის: ეგრედ წოდებული **რძის ცრეგება** და ფაღარათობა. პირველის ავადმყოფობით უფრო კარგად ნაკვები ძროხები ხდებიან ავად და ისიც ხბოს მოგების ღროს და ფაღარათობა კი საჭმელსა და გაცივებაზედ არის დამოკიდებული. ორივე შემთხვევაში საფარალათო უნდა მიეცეთ და შესაფერი საკვები; მათი რძე კი მორჩენამდე სხვა ძროხების რძეში არ უნდა აერიოს, რადგან სხვა რძესაც გააფუჭებს.

ძროხის წველის ღროს დიდი ყურადღებაა საჭირო; საწველად ერთხელ დანიშნული ღრო მტკიცედ უნდა იყოს დაცული; არას ღროს, თუ შესაძლოა, დანიშნულ ღროზე ან ადრე და ან გვიან არ უნდა მოიწველოს; ბევრს ექმნება შემჩნეული, რომ ძროხებმა კარგად იციან ეს ღრო და შესწუხდებიან, თუ ამ ღრომ გაიარა და არ მოსწველეს; ხშირად მომხდარა, რომ მოწველის დაგვიანებით ძროხებს ცური გასივებითა და რძე დაუკარგავთ და გამშრალან.

განსაკუთრებული ყურადღება უნდა ჰქონდეს მიქცეული ახალ-დედა ძროხებს, ხბოს პირველად მოგების ღროს; ძროხა მხოლოდ მაშინ მოიწველის კარგად, როცა ჰქვიაანდა სდგას, თუ ტოკავს და აშფოთებულია, მაშინ ძალიან ცოტა რძის მოიწველის. ეს გარემოება უფრო საჭიროა პირველ მოგებულებისათვის; თუ ძროხა კარგად არ გამოიწველა, შეიძლება სრულიად დაჰკარგოს რძე და გაშრეს. ამისათვის მაკე დეკეულები წინაღვე უნდა მიაჩვიონ წველის პროცესს; მწველეღმა დღეში ორჯელ ხელი უნდა გადაუსოს ძუძუებზე და ცოტათი თი-

თებიც მოუჭიროს. ასე მიჩვეული მაკე დეკეული ხბოს მოგების შემდეგ აღარ იუცხოვებს წველას და წყნარად იღგება. ამასთანავე ისიც საჭიროა, რომ როგორც ხბოს მოგების წინაღ, ისე ცოტა ხნით შემდეგაც ძუძუები კარაქით დაუზილონ ანუ კარაქი წასცხონ; უამისოდ ძროხებს ხშირად უსქდებათ ძუძუებზე ტყავი და ძუძუები სტკივათ.

საზოგადოდ ძროხა მიეჩვენება თავის მწველავს და როცა სხვა შეუდგება იმის მოწველას, სწუხს, ტოკავს. ზოგს, როგორც ამბობენ, მძიმე ხელი აქვს და ზოგს კი მსუბუქი და ამას ძროხები კარგად ჰგრძნობენ. აქედან ცხადია, რომ ყოველთვის ერთი და იგივე უნდა სწველიდეს ძროხას. გომში სიმშიდღე უნდა სუფევდეს, მეტადრე წველის დროს, ძროხები არაფერმა და არაფინ არ უნდა შეაწუხოს. ყოველგვარი შეწუხება და ყოველგვარი აშფოთება მაშინვე რძის რაოდენობას დაეტყობა. მწველელმა თავის ყურადღება წველას უნდა მიაპყრას და ყოველთვის სწველოს მთელის ხელით, მთელის მუქით და არა, როგორც ზოგან მიღებულია, ორის თითით; ორის თითით გამო-სწველიან მხოლოდ ბოლოს რძეს. გამოწველილ რძის ქველი ძრიელი და ხანგრძლივი უნდა იყოს და, თუ წველის დროს რძე ქაფდება, ეს კარგი წველის ნიშანია. როგორც ვიცით, ძროხას ორი სარძეო ჯირკველი აქვს, რომლებზედაც ორობი ძუძუა. წველის დროს ამას ყურადღება უნდა მიექციოს და არასდროს ორი ერთი მხრის ძუძუ ერთად არ უნდა გამოიწველოს; უნდა მოიწველოს ან ორი უკანა და ორი წინა ძუძუ ერთად და უფრო კარგია, როცა ერთის მხრის უკანა ძუძუ და მეორე მხრის წინა წუძუ ერთად იწველება, ამგვარად მთელი ცური კარგად ცარიელდება.

მწველელმა ძროხა არასდროს არ უნდა გააჯავროს და არც გაუჯავრდეს და არც ჯოხი დაჰკრას; ყოველთვის ალერსით და დაყვავებით უნდა მოექცეს; უამისოდ ძროხა ცოტას მოიწველის.

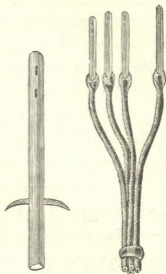
რალა თქმა უნდა, რომ ძროხის ძუძუები მთლად უნდა გამოიწველოს; ყოველი ძროხის ძუძუში დარჩენილი წვეთი ამ-

ცირებს რძის რაოდენობას შემდეგისათვისაც. მხოლოდ კულტურით მიაჩვიეს ძროხები ბევრის რძის წველას; რამდენადაც აღძრული და გაძლიერებული იქნება რძის ჯირკვლის ფუნქცია, რამდენადაც ნავარჯიშევი იქნება, იმდენად ბევრს მოიწველის; მხოლოდ დაუღალავის შრომითა და ყურადღებით შეიძლება ძროხის ჯიშის გაუმჯობესობა და ამ მხრით განსაკუთრებულის ყურადღების ღირსნი არიან ახალგაზდა, ახლად ხბო-მოგებული ძროხები; იმას გარდა, რომ მათი რძე სრულიად უნდა გამოიწველოს, მათი ძუძუები სრულიად დაცარიელდეს, საჭიროა, გამოწველის შემდეგაც ცოტას ხნით კიდევ სწველონ, თუმცა რძე აღარ მოდის; ამით რძის ჯირკვლის მოქმედებას გააცხოველებენ.

წველის დროს თვითონ რძის თვისებასაც ყური უნდა ეგდოს, ყოველ ძროხის რძე კარგად უნდა გაისინჯოს: ხშირად მოხდება, რომ გამოწველის დროს რძეში შედედებული ნამცეცები ურევია, ესე იგი ცოტაოდენი რძე ახაჭოჭებულია და ან რძე წებოვანია და ან კიდევ შეღებილია სხვა-და-სხვა ფერად. ამგვარად დაზიანებულ რძეზე ჩვენ ქვემოთ მოვილაპარაკებთ, ახლა კი ვიტყვი, რომ ძუძუშივე რძის შედედების მიზეზი უფრო ხშირად ძუძუების ანთება და დასივება არის და ან როგორმე ძუძუა დაზიანებული. ამგვარი რძე და საზოგადოდ როგორმე დაზიანებული რძე სხვა ძროხების რძეში არას დროს არ უნდა შეიროს.

რადგანაც ძროხის მოწველა ბევრ დროსა და ჯაფას თხოულობს, ამისათვის გამოიგონეს იმისთანა მანქანები, რომელთა შემწეობითაც ძროხის მოწველა გაადვილებულია. ბევრნი ურჩევდნენ ამ მანქანების ხმარებას, ბევრად და გაზვიადებით აქებდნენ მათ მოქმედებას, მაგრამ გამოცდილებამ დაამტკიცა მათი უფარგისობა; მანქანები ხელით მოწველის მაგიერობას ვერ ასრულებს, მით უფრო, რომ ამ მანქანებით მოწველის შემდეგ ძროხა მაინც კიდევ ხელით უნდა მოიწველოს დარჩენილ რძის გამოსაწველად, მანქანები სასარგებლოა მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როცა ძროხებს ძუძუები სტკივათ და ან ისე ავად არიან, რომ ფეხზე დგომა არ შეუძლიანთ. ამ შემთხვევაშიაც მათი ხმარება შესაწყნარებელია მხოლოდ დროებით; როცა ხელით მო-

წველა შეიძლება, ამ მანქანებს თავი უნდა დაანებონ. ეს მანქანა წარმოადგენს ვიწრო მილს, გაკეთებულს ან სპილოს ძვლიდან, ან კაუჩუკისას და ან რამე ლითონისას, რომელიც დავერცხლილი უნდა იყოს. (სურ. 3). ამ მილის სახე გვიჩვენებს, რომ ზემოთი თავი შედერწილი, დახურული აქვს და ცოტა ქვემოთ გვერდებში მოგვრძო ნახვრეტები აქვს. როგორც ვიცით, რძე ძროხის ცურის აუზშია მოგროვილი და, თუ თავისთავად არ გამოდის, ეს იმიტომ, რომ ყოველ ძუძუს თავში მოთავსებულია ერთგვარი ირგვლივ მდებარე მუსკული, რომელიც ძუძუს თავის ნახვრეტს ჰკუმშავს და ავიწროებს. თუ ამ ძუძუს თავის ნახვრეტში რამე მილს ჩაურჭობთ, მაშინ მილიდან რძე თავის-თავად გამოვა. როცა ძროხის მოწველა უნდათ ამ მანქანით, მაშინ იმას ფთხილად ძუძუში ჩაურჭობენ და ქვეშ საწველელს მიუდგამენ. ამ მილს ზემოთი თავი იმისთვისა აქვს შედერწილი, რომ ძუძუში ჩარჭობის დროს ძუძუ არ დააშავოს. ხანდისხან ხმარობენ ოთხს მილს, რომელთა ბოლოებიც ერთად არის შეერთებული კაუჩუკის მილის შემწეობით (სურათი 4), რომ ოთხივე ძუძუს ერთ დროს გამოწველა შეიძლებოდეს. სამწუხაროდ, ამ მანქანების ხმარება ყოველთვის კარგი არ არის: ხშირად მათი ხმარება ძროხას აწუხებს და ამისგანაა რძის რაოდენობაზედაც ცუდად ჰმოქმედობს. ამის გამო ეხლა ამ მანქანებს თითქმის ყველგან თავი დაანებეს. ხმარობენ მხოლოდ მაშინ, როცა ხელით მოწველა არ შეიძლება. საზოგადოდ, ამ მილების დიდის ხნის ხმარებით ძუძუს თავის მუსკულების შემკუმშავი ძალა სუსტდება და რძის შეკავება აღარ შეუძლიან; ერთის სიტყვით, მათი ხმარება მხოლოდ დროებით შეიძლება და ისიც გაჭირვების დროს.

სურათი 3 და 4.

ჩვენ წინადად ვსთქვით, რომ რძის მრეწველობაში დიდი და უმთავრესი ადგილი უჭირავს სისუფთავეს; ეს პირველი და ძირითადი მოთხოვნებია; უამისოდ ძნელი წარმოსადგენია კარგისა და გემრიელ ერბოსა და ყველის მომზადება და რძის რამდენისამე ხნით საღად შენახვა. ასევე სიწმინდე და სისუფთავე საჭიროა ძროხების მოწველის დროსაც. რასაკვირველია, ადვილი წარმოსადგენია, რომ ძროხებს ძუძუები ყოველთვის სუფთა არ ექნებათ, ან შარდით და ან პატივით ექნებათ გასვრილი და, თუ ეს უწმინდურება წველის დროს რძეში გადავიდა, რძე მალე წახდება. ამისგამო მწველელმა ჯერ თითონ უნდა დაიბანოს ხელები და მერე ძროხასაც მოჰბანოს ძუძუები თბილის წყლით; ამის შემდეგ მობანილი ძუძუები წმინდა სამოსლით უნდა მოუწმინდოს და შეუშროს. ძროხების ძუძუების დასაბანად ბევრი წყალის ხმარება არ არის საჭირო, მაგრამ მოწმინდა და გაშრობა კი მიუცილებლად საჭიროა. თუ ძროხას ძუძუები მშრალი არა აქვს, ტყავი მალე დაუსქდება და ეს ბევრად ავნებს რძის თვისებას და რაოდენობას.

მოწველილი რძე მოწველის უმაღლვე წმინდა საცერში უნდა იყოს გატარებული და ის უფრო კარგია, თუ საცერი ორკეცია, რომ რძეს სრულიად მოშორდეს შიგ ჩაცვივნილი ბაღანი და ან სხვა უწმინდურება; თუმცა ეს ბევრს ვერას შველის რძის გაწმინდავებას, მაგრამ მაინც კარგია, რომ თვალსაჩინო შერეული რამ მოშორდება და გარეგანი შეხედულებით მაინც იქნება გაწმინდილი.

რისთვისაც და როგორადაც უნდა იყოს რძე მოსახმარებელი, ჩვენ კიდევ გავიმეორებთ (ამას ისეთი დიდი მნიშვნელობა აქვს, რომ გამეორება მეტი არ იქნება), ყოველ შემთხვევაში საჭიროა ერთი უმთავრესი პირობა, ურომლისოდაც შეუძლებელია ნორმალურის რძის წარმოება: წველიდან დაწყებული რძიდან მომზადებულ ნივთიერებათა გაყიდვამდე, სისუფთავე და მკაცრი სიწმინდე მიუცილებლად საჭიროა. ეს სისუფთავე და სიწმინდე უნდა სუფევდეს ყოველ მოქმედებაში, ყოველ ქურჭელში, ყოველ ადგილას, რომლებიც რძეს ან მისგან გაკე-

თებულ სხეულს ასე თუ ისე შეეხება. ამ მხრით დიდი სიმტკიცე, შეურყევლობა და თუნდ გასწორ-გასწორაობაც (პედანტობა) გადამეტებული არ იქნება. აქ მარტო ის კი არ არის საკმარისი, რომ რძეს გამოეცალოს ყოველი უწმინდურება, არამედ საჭიროა მუდმივი ზრუნვა, რომ რძეს მოშორებული ჰქონდეს ყოველი ის გარემოება, რომელშიაც კარგად ჰპულობენ და მრავლდებიან სხვა-და-სხვა გვარი რძის წამხდენი ფერმენტები. ამ მხრით სულ ერთია თითონ რძეში იქნებიან ეს გარემოებანი, თუ გარეშე ადგილში. თუ სადმე გამოჩნდა ამ ფერმენტების ბუდე, მაშინვე და დაუყოვნებლივ უნდა მოიხსოს. ჩვენ უკვე ვიცით, რომ რძეს ისეთი ნაზი თვისება აქვს, ადვილად ითვისებს ყოველ-გვარ სუნს და ყოველ იმ ნივთიერებას, რომელიც წარმომდგარია დაღობითა და დაობებით; სადაც უნდა იყოს ეს სუნი, ჰაერში თუ ჭურჭელში, რძე უეჭველად შეითვისებს და გაფუჭდება, ესე იგი სუსტდება რძისა და მისგან მომზადებულ სხეულების გამძლეობა და ამასთან თვისებაც უმცირდება, გემო უფუჭდება.

რძის ყოველ-გვარად მოხმარების დროს უეჭველად საჭიროა და მიუცილებელიც ის პირობა, რომ რძის დამთავება შეფერხებული იყოს, რაც შეიძლება დიდის ხნით და ეს ხომ სისუფთავესა და სიწმინდეზეა დამოკიდებული. სხვა-და-სხვა გვარად დაზიანებული რძე არასდროს არ უნდა შეერიოს საღ რძეს და თითონ რძის დაზიანებაც ხომ უფრო ხშირად წარმომდგარია ჭუჭყისა და უსუფთაობის გამო. სადაც კი რძის წარმოება გავრცელებულია: გერმანიაში, დანიაში, შვეციასა და ნორვეგიაში, საფრანგეთში და ამერიკაში და სხვ., ყველგან სადაც კი ეს წარმოება განვითარებულია და კარგ ფეხზე სდგას, იქ სიწმინდეს და სისუფთავეს დიდი ყურადღება აქვს მიქცეული, ყოველ ამ ადგილებში და განსაკუთრებით ოლდენბურგში, ჰოლლანდიასა და დანიაში მწველელი დედაკაცები ისე სუფთად და სპეტაკად არიან ჩაცმულნი, თითქო ქორწილში ემზადებოდნენ და ყოველი სახმარებელი ჭურჭელიც ისე გაწმენილი და გაპრიალებულია, თითქო სადღესასწაულო და სამე-

ჯლიშო სუფრაზე იყოს სახმარებელი. ამგვარი მკაცრი სიწმინდე მიუცილებლად საჭიროა ყოველ-გვარ რძის წარმოებაში და განსაკუთრებით, როცა ნაღებს ერბოდ აქცევენ და ნაღებ მოხდილ რძეს ყველად. მხოლოდ მაშინ ექნება სახელი, სიკეთე და ღირსება ერბოსა და ყველს, როცა დიდის სისუფთავით და სიწმინდით არის მომზადებული. ბოდის ვიხდით მკითხველების წინაშე, რომ ასე თავი მოვაბეზრეთ ამდენის ლაპარაკით ამ სისუფთავეზე, მაგრამ თუ წარმოვიდგენთ, რომ ჩვენში ამ საგანს შესაფერის ყურადღებას არ აპყრობენ, მაშინ შემინდობთ ჩემს ჯიუტობას. ერთის სიტყვით, სისუფთავე საჭიროა რძის ყოველგვარ მრეწველობაში და ამის უარის ყოფას დიდი ვნება და ზარალი მოაქვს.

ბ) რძის სხვა-და-სხვა გვარი ნაკლულევაება, ზიანი.

ხშირად მოხდება, რომ რძე ნორმალური არ არის, ან შესაფერი ფერი არა აქვს, ან გემო და ან სხვა გვარად არის შეცვლილი. ეს სხვა-და-სხვა გვარი ნაკლი ძალიან საზარალოა მთელის წარმოებისათვის და ამისგამო, როგორც ზემოდაც მოვიხსენეთ, რაკი რომელისამე ძროხის რძეს რომელიმე ნაკლულევაება დაეტყო, ამ ძროხის რძის სხვა ძროხების რძეში გარევა შესაწყნარებელი არ იქნება—ამით მთელი წარმოება დაზიანდება და დიდს ზარალსაც მოიტანს. სწავლულების ახალმა გამოკვლევამ ცხადად დაამტკიცა, რომ რძის მრავალი ზიანი გამოწვეულია სხვა-და-სხვა პატარ-პატარა ორგანიზმისაგან, სხვა-და-სხვა ბაქტერიისაგან, რომლებიც მრავალნი არიან ჰაერში და მიწაში და რომლებიც კარგად სცხოვრობენ და კარგ საზრდოს ჰყოფობენ რძეში. მათი არსებობა და ცხოვრება რძეში გამოიწვევს სხვა-და-სხვა გვარ გადაგვარებას და ამით რძეც დაზიანდება სხვა-და-სხვა გვარად. მაშ ყველა ის საშუალება, რომელიც ამ პატარა ორგანიზმებთან საბრძოლველად კარგია, ყველა ის საშუალება, რომელიც მათს მოქმედებას ან შეაფერხებს და ან მოსპობს, იგივე საშუალებანი კარგნი იქნებიან რძის დაზიანე-

ბის ასაცილებლად. ჩვენ ამაზე შემდეგ გვექნება ლაპარაკი და ეხლა კი მოკლედ გავსინჯოთ, რა გვარნი არიან და რაში მდგომარეობენ რძის ნაკლულეფანები:

რძის გაღურჯება. ამგვარად რძის დაზიანება, რძის გაღურჯება იმაში მდგომარეობს, რომ შენახულ რძეზე ერთისა, ორისა ან სამის დღის განმავლობაში (დრო დამოკიდებულია ტემპერატურაზე: თუ თბილა, მალე დააჩნდება და თუ ცივა— გვიან) რძის პირას გამოჩნდება ლაქვარდი ან ლურჯი წინწყლები (ხან ყვითელი და წითელი), რომლებიც თანდათან იზრდება და ბოლოს სრულიად მოჰფენს რძის პირს. ლაქვარდი ფერი დაეცემა, როცა მზე დამჯავებას დაიწყებს და სრულიად შოისპობა, როცა რძე სულ დამჯავდება და აიჭრება, თუმცა კი ამ ორ მოვლენათა შორის არავითარი კავშირი არ არის. წინად ეგონათ, რომ რძის გაღურჯების მიზეზი ხაქოში იყო, რომ ხაქოსაგან იყო გამოწვეული, მაგრამ სწავლულების გამოკვლევამ, და განსაკუთრებით ნელსენისა (Neelsen) და გიუპპესამ (Hueppe), დაამტკიცა, რომ რძის ამგვარი გადაგვარება გამოწვეულია ერთგვარის ბაცილის მოქმედებით, რომელსაც *Bacillus cyanogenus* ეძახიან (ბაცილუს ციანოგენუს) და დამჯავება კი—რძის სიმჟავის ბაცილის ზედგავლენით. ამ ორ მოვლენას შორის მხოლოდ გარეგანი კავშირია, მაგ. ისა, რომ თუ რძეში სიმჟავე არ არის, მაშინ რძეს წმინდა ლაქვარდი ფერი არა აქვს, არამედ ბუნდი ლურჯია და ხან ნაცრის ფერიც. მართა რძის გამაღურჯებელი ბაცილები რომ ყოფილიყო, რძე არ აიჭრებოდა. რძის აჭრის შემდეგ ლაქვარდი ფერის შეფერხება იმით აიხსნება, რომ აჭრილი ხაქო თან ჩაიყოლიებს ამ ბაცილებსაც და იმათ მოქმედება აღარ შეუძლიანთ შრატზე, ახლა ხაქოში არიან გახვეული. ის გარემოება, რომ დაბალ ტემპერატურაში უფრო გვიან ლურჯდება რძე, ვიდრე მაღალში, იმით აიხსნება, რომ დაბალ ტემპერატურაში ბაცილებს არ შეუძლიანთ კარგად აღორძინება და გამრავლება და ამავე ტემპერატურაში თვითონ რძეც გვიან მჟავდება. გიუპპეს გამოკვლევით გამოჩნდა, რომ 10—12⁰ მხოლოდ სუსტი ლაქვარდი ფე-

რი ჩნდება; 15—18⁰ ძალიან ძლიერდება და შემდეგ 25⁰-დინ უფრო აჩქარებით ლურჯდება, თუმცა ფერი კი არა ძლიერდება, და 37⁰ ზევით კი სულ ვეღარ ჰმოქმედობს.

გალურჯებულ რძეს მწვავე მჟავე სუნი აქვს; მოხდილ ნაღებებიდან ერბოს შედღებება შესაძლებელია, მაგრამ ერბო კარგი არ არის, ძალიან მაგარია და თეთრი და ცუდი ფერი აქვს. უწინ ეგონათ, რომ გალურჯებული რძე საწამლაგიაო, მაგრამ ეს მართალი არ გამოდგა.

ხშირად მოხდება, რომ ერთსა და იმავე სარძევეში ერთ დღეს ერთ ჭურჭელში გალურჯდება, მეორე დღეს მეორეში და ხან კი არც ერთში; ხან კი სულ ამის წინააღმდეგია; ისიც მოხდება, რომ ერთისა და იმავე ძროხის რძე ერთ დროს მოწველილი ერთ ჭურჭელში ლურჯდება და იგივე მეორეში კი სრულიად საღი რჩება. აქედან ცხადია, რომ რძის გალურჯების მიზეზი ჭურჭელში უნდა იყოს, რომელი ჭურჭელიც სუფთა არ არის და ამ ბაცილას დაუბუდებია, იმაში გალურჯდება. ისიც შენიშნულია, რომ თუ გალურჯებული რძე საღ რძეს შეერია, მაშინ საღი რძეც გალურჯდება და გაფუჭდება.

ამ ბაცილების გამრავლების და აღორძინების ვითარება ამ ბოლოს ხანს კარგად გამოიკვლია გეიმმა და აღმოჩნდა, რომ თუ ერთის წუთით 80⁰ გაცხელდა რძე, მაშინვე დაიხოცება; ამასთან ისიც აღმოჩნდა, რომ მრავალი ქიმიური საშუალებანი იმაზე სრულებით არ ჰმოქმედობენ, არც სიმჟავენი, არც ტუტი და ყველა ბაქტერიებზე გამძლენი გამოჩნდნენ.

აქედან სრულიად ცხადია, რა საშუალებაც უნდა იხმარონ ამ მოვლენის ასაცილებლად: დიდი სისუფთავე ჭურჭლისა, ადგილისა და ჰაერისა, სადაც კი რძე უნდა იქმნას შენახული. თუ ამის მიუხედავად ბაქტერია მაინც გაჩნდა და მისი მოცილება ჭურჭლის გამოხარშვით არ მოხერხდა, მაშინ სარძევეში გოგირდი უნდა დასწვან, გოგირდი უბოლონ და ისე, რომ ამ დროს ფანჯრები და კარები ორის საათის განმავლობაში დაკეტილი იყოს (ჯერ ფანჯრებს დაჰკეტენ, მერე გოგირდს აანთებენ, კარებსაც მიხურავენ და გამოვლენ სარძევი-

დან და ორის საათის შემდეგ ფანჯრებს და კარებს გააღებენ, სარძვევს ჰაერს გამოანიავენ).

ცულად გამოსანიავებელი და თბილი გომები, ნოტიო და თბილი ჰაერი სარძვევეში ხელს უმართავს ამ ბაცილის გაჩენას და აღორძინებას. სამწუხარო ის არის, რომ, თუ ერთხელ დაიბუდა სადმე ამ ბაქტერიამ, იმისი მოსპობა ძალიან ძნელია და ამისთვის რძის დიდ ხანს შენახვა კარგი არ იქნება; ყველას ის ემჯობინება, რომ ამ შემთხვევაში მოწველის შემდეგ მალე გადაკეთდეს რძე; როგორც ვნახეთ, ამ ბაცილის გაძლიერებას დრო ბევრი უნდა და, თუ რძე მალე გადაკეთდება, მაშინ ვეღარ ავნებს.—სხვა საშუალებაზე შემდეგ მოვილაპარაკებთ.

ხანდისხან რძე ლურჯდება საკვების მოქმედებითაც; ბევრია იმისთანა ბალახი, რომელიც ლურჯ საფერავს შეიცავს და, თუ ძროხამ ეს ბალახი სჭამა, იმის წვენი რძეშიაც გადავა და გაალურჯებს. ამგვარ სილურჯეს არავითარი ვნების მოტანა არ შეუძლიან რძისთვის და საშიშიც არ არის.

წითელი და ყვითელი რძე. რძის გაწითლება ხშირად გამოწვეულია ან ძროხის საკვებავისაგან, ან სისხლისაგან და ან მიკროორგანიზმებისაგან. პირველი შემთხვევა მაშინ არის მოსალოდნელი, როცა ძროხის საკვებში ენდრო შეჰყვება (*Rubia tinctorium*); თუ ამ ენდროს წვენი რძეში გადავიდა, მაშინ რძე წითლად შეიღებება; სისხლით რძის შეღებვა მაშინ არის მოსალოდნელი, როცა ძროხას ძუძუს თავი დაშავებული აქვს, ან იარა აქვს რამე, ან ტყავი დახეთქილი აქვს და ან შიგ ცურში სისხლის მიღები დაზიანებულია—ყოველ ამ შემთხვევაში მოსალოდნელია რძეში სისხლის გადასვლა და წითლად შეღებვა. ესევე გარემოება მოსალოდნელია, როცა ძროხა ავად არის ეგრედ-წოდებულ სასხლას შარდათ და თითონ ეს ავადმყოფობა დამოკიდებულია ძროხის კვებაზე; ამბობენ, რომ თუ ძროხამ რძიანა (*Euphorbia*) სჭამა, ანუ ჩაწყობილა (*Ranunculus*), ჯალი (*Juncus*), ლელი (*Scirpus*), ისლი (*Carex*) და ქასრი (*Equisetum*), ეს ავადმყოფობა დაემართებაო, აგრედვე ზოგიერთ ხეების კვირტების ქამით, როგორც თხემლა; აგრედვე ცული

მოქმედება აქვს გაზაფხულის ცუდს ამინდსაც. ამ სისხლის შარდისგან რძეში გამოწვეულ ცვლილებათა ასაცილებლად, რასაკვირველია, საჭიროა ძროხას ეწამლოს, ძროხა მორჩეს და მაშინ რძეც აღარ იქნება შეღებილი. ამისათვის ურჩევენ ეგრედწოდებულ ტყვიის შაქარს (ძმრის სიმჟავის ტყვიის მარილი) დღეში სამ-სამ გრამს, აგრედვე კარგია გვარჯილა, ან ქაფური და სხვ...

თუ რძეს წითელი ფერი მიეცა მოწველის შემდეგ, მაშინ ეს გადაგვარება გამოწვეულ იქნება ბაქტერიების ზედ-მოქმედებით, რომელთაგანაც პირველი ადგილი უჭირავს ეგრედწოდებულ *Bacillus prodigiosus*; ეს ბაცილა საზოგადოდ ბევრ შემთხვევაში აზარალებს სხვა-გვარ სასმელ-საქმელსაც; ეს ბაცილა ჰმოქმედობს რძის ზედა პირზე. ამ ბაქტერიის გარდა კიდევ ბევრი არიან, რომელნიც აგრედვე აწითლებენ რძეს, ოთხი თუ ხუთი ჯიშია ნაპოვნი, მაგრამ მათს მოხსენებას საჭიროდ არა ვსთვლით; ზოგი მათგანი სიბნელეში მოქმედობს, — ზოგი-სინათლეში. ამ ბაქტერიებისგან დაზიანებული რძე მალე იჭრება, ფერს იცვლის და ხან ყოვლდება კიდევცა. სანუგეშოდ, ეს ბაქტერიები ძალიან იშვიათად ჩნდება; ყველაზე კარგი საშუალება მათს ასაცილებლად, რასაკვირველია, სისუფთავე, სიწმინდე და დეზინფექცია არის.

რძე ყვითლდება ერთგვარის ბაცილის ზედმოქმედებით, რომელსაც ეძახიან *Bacillus synxanthus*, და ხან სხვანიც იღებენ მონაწილეობას.

ღვინე ანა **რძე**. ამგვარად დაზიანებული რძე ისე თხელი აღარ არის, როგორც ნორმალური რძე, არამედ სქელია და რამდენადაც სენი გაძლიერებულია, იმდენად სქელდება და ხან ისე გასქელებულია, რომ შეიძლება სხვა-და-სხვა სიგძის ძაფებად გადაიქცეს, თუ მოვინდომებთ ამას გაწვევ-გამოწვევით. ლორწოიანი რძე ძალიან ძნელად იკეთებს ნალებს და ამისგამო იმის ერბოდ გადაკეთება ძნელია. ამგვარი დაზიანება გამოწვეულია წვრილ-წვრილი რგვალი, ბურთის დაგვარის ორგანიზმის ზედმოქმედებით, რომელიც რძის შაქარზე ჰმოქმედობს

და ამ შაქარს ლორწოდ აქცევს (ლორწოს სიმყავე ჩნდება), ანუ, როგორც ქიმიაში ამბობენ, ლაქტოზიან დუღილს აჩენს. ამ დუღილის გამო ხაჭო ეცლება რძეს, ხაჭო შედედდება ცომივით. ლორწოიანი რძე ძალიან მალე ლბება და ამ დაღ-პობის დროს ჭურჭლის ძირში რძე ყვითლდება; ესე გაყვითლებული რძეც ჯერ სქელია და შემდეგ თან და თან თხელდება. ეს ზიანიც გადაძდება; თუ ცოტაოდენი ესე დაზიანებულის რძისა შეერია საღ რძეს, ესეც უეჭველად დალორწოიანდება. ამ ლორწოს გამომწვევი ბაქტერია უფრო კარგად ჰმოქმედობს მაღალ ტემპერატურაში 30—40° და ამაზე მაღალში კი მათი მოქმედება სუსტდება და 60° სრულიად ისპობა; დაბალი ტემპერატურა ვნებას არ აძლევს ამ არსებას. ამას გარდა, კიდევ ცნობილია მეორე ბაცილა *Bacillus viscosus*, რომელიც აგრედვე ალორწოვებს რძეს და რომელიც დაბალ ტემპერატურაში ძალიან სუსტად ჰმოქმედობს, რძის დასალორწოებლად უნდება სამი-ოთხი კვირა და მაღალ ტემპერატურაში კი 30—32°-ში ერთ დღეს აფუჭებს. ამ ბაცილის ზედმოქმედებით რძე ყვითლდება, სიმყავე არ ეტყობა; ეს ბაქტერია უეჭველად ჰმოქმედობს ხაჭოზე; ხაჭო ძალიან იცვლება, სიმყავის მიმატებით რძე თითქმის არ ხაჭოვდება.

აქაც, რასაკვირველია, სიწმინდე და სისუფთავე არის საჭირო ამგვარ დაზიანების ასაცილებლად და, თუ საჭიროა, დეზინფექციაც. რაღა თქმა უნდა, რომ ასე დაზიანებული რძე საღ რძეს არ უნდა შეერიოს.

რძისა და ნაღების აჭრა. ხშირად მოხდება, რომ რძე და მოხდილი ნაღები უდროვოდ აიჭრება და ეს მხოლოდ ზაფხულში ხდება; რძესა და ნაღებს ახაჭოება ეტყობა ძალიან ჩქარა, ხშირად 12 საათის განმავლობაში და ყოველთვის მთელი ნაღების მოგროვების წინად. გასაკვირველი ის არის, რომ ამ გარემოებაში არც რძე და არც ნაღები დამყავებული არ არის. სამწუხარო ის არის, რომ თუ ახაჭოება რძეს დაეტყო, მაშინ ეს რძე ნაღებს აღარ იხდის და თუ ნაღებს დაეტყო, მაშინ იმისი შედღვევა ძნელია, ერბო არა გროვდება, ასე რომ ორივე შემ-

თხვევაში ერბოს გამოსავალი ძალიან შემცირებულია. ამგვარი რძის აჭრა უნდა მიეწეროს იმ ბაქტერიებს, რომლებიც ერბოს დუღილს აჩენენ. ეს ბაქტერიები ჰმოქმედობენ ხაჭოზე იმგვარადვე, როგორც დვრიტა; სიმყავე არა ჩნდება და ახაჭოების შემდეგ ხაჭო იცვლება, პეტონად იქცევა (გადაგვარებული აზოტური ნივთიერება); ამ გარემოებაში რძის სიმყავე ანუ რძის დუღილი სრულებით არ ეტყობა და ან ძალიან სუსტია, თითქმის შეუმჩნეველი; ამ შემთხვევაში ერბოს სიმყავის დუღილი ჰმოქმედობს. ამ ნაკლულევანების ასაცილებლად საჭიროა ან რძის მალე გადაკეთება და ან რძის შენახვა დაბალ ტემპერატურაში; ეს უკანასკნელი ძალიან უშლის ერბოს სიმყავის ბაცილების გამრავლებას და ამისგანაა რძე აღარ ხაჭოვდება. თუ რძე დიდ ხანს არის შესანახი,—მაშინ ამ ნაკლულევანების აცილება შესაძლებელია დამყავებულ რძის მიმატებით; თუმცა ამ შემთხვევაში რძე მაინც იჭრება, მაგრამ ეს მხოლოდ რძის დუღილით,—რძის დამყავებით, რომელიც ცუდად არ ჰმოქმედობს ერბოს გამოსავალზე. დამყავებულ რძის მიმატებას ის მნიშვნელობა აქვს, რომ რძის სიმყავის ბაცილებთან ერბოს ბაცილებს აღარ შეუძლიანთ მოქმედება.

რძის დამწარება. რძე ბევრის მიზეზით დამწარდება და ყველაზე პირველად ამის მიზეზი ძროხის საკვებადია; თუ ამ საკვებადში რამე ნწარე ბალახი ურევია, როგორც მაგ. მყარალა ბალახი (Anthemis), აბზინდა და სხვანი, და ან როცა ეს საკვებავი დამპალი, დაობებული და გაფუჭებულია. ამ შემთხვევაში, რასაკვირველია, ამ ზიანის მოშორება შესაძლებელია საკვებავის გამოცვლით.

ამას გარდა, რძის სიმწარე ხშირად დამოკიდებულია თვითონ ძროხაზე; ზოგიერთი დიდ ხანს მწველელი ძროხა მწარე რძეს იძლევა ხან ოთხივე ძუძუებით და ხან კი რომელისამე მათგანით. ეს მოვლენა გასაკვირველი არ არის, თუ მივიღებთ მხედველობაში იმ გარემოებას, რომ დიდ ხანს მწველელი ძროხები, რომელთაც რძე მალე უნდა გაუშრეთ, ნორმალურად არ ჰმოქმედობენ, რძის მომზადება კანონიერი გზით არა სწარმოებს.

ამგვარი მწარე რძე სხვა ძროხების რძეს არ უნდა შეერიოს და ამ მწარე-რძიანი ძროხის პოვნა ხომ ძნელი არ იქნება; დამწარებული რძე კარგს და გემრიელ ერბოს არ იძლევა.

რძის სიმწარე ხშირად გამოწვეულია აგრედვე იმითაც, რომ ძროხებს ცური დასივებული აქვთ. ამგვარი ცურის ანთება ანუ გასივება გამოიწვევს რძის დამწარებას და ხაქოს გადაგვარებას, დაღობას, რომელშიაც სხვა-და-სხვა გვარი ბაქტერიები ჩნდება და განსაკუთრებით *Staphylococcus pyogenes aureus* და *Streptococcus pyogenes aureus*.

რძის დამწარება აგრედვე გამოწვეულია ერთგვარ მიკროორგანიზმების ზედმოქმედებით, რომლებიც ჯერ კარგად არ არიან გამოკვლეულნი, თუმცა ერთი მათგანი მაინც ცნობილია, ეგრედ-წოდებული *Proteus vulgaris*, რომელიც რძეს ალზობს და ამწარებს. ეს ბაქტერია ერბოს სიმყავეს აჩენს და ხაქოს ალზობს და ამისგამო რძესაც მწარე გემოს აძლევს. ამგვარი დაზიანების მოშორება, რასაკვირველია, შესაძლებელია მხოლოდ დეზინფექციით და ძროხების ხშირად დაწმენდით.

რძე, რომელაც მწკლად ადღვებებს და ცოტა ერბოს იძლევა. ხშირად მოხდება, რომ რომელისამე რძისაგან ან სრულიად შეუძლებელია ერბოს მომზადება და ან ძალიან ცოტა ერბოს მომზადება შეიძლება. სადღვებელში კარაქის მავიერად რძე ძალიან ქაფდება, რძეს ქაფი ეკიდება და ამასთან ცუდი სუნი და გემო უჩნდება. ეს ნაკლებეფანება ხშირად თვითონ რძეზე არ არის დამოკიდებული, ამის მიზეზი გარეგან გარემოებაშია: ან როცა რძეს ან ნაღებს შედღვების დროს ძალიან დაბალი ტემპერატურა აქვს, ან როცა სადღვებელი წყნარად არის ნამუშავარი და ან დაძველებული რძე ან ნაღები არის ნახმარი. თუ ამას ყური ეგდო, ტემპერატურა თუ შესაფერი იქნება დღვების დროს. და რძე ან ნაღები დაძველებული არ არის (დიდის ხნისა), მაშინ რძეც და ნაღებიც კარგად შეიღვებება და ხშირად კარგი ერბოც მოგროვდება.

ხშირად ძნელი შედღვება დამოკიდებულია თვითონ რძის თვისებაზედაც, თუ განსაკუთრებით ხსენი აქვს შერეული; აგ-

რედვე უსუფთაობა და ქუქყიც არის ამისი მიზეზი. დიდის ხნის მწველელ ძროხის მწარე რძე და ქუქყი ძალიან უშლის შედღევბას.

რძის სხვა-და-სხვა გვარი ზიანა. ზემოდ-მოხსენებული რძის დაზიანების გარდა, რომელთა მიზეზიც ხშირად ბაქტერიებია, ცნობილია კიდევ სხვა-და-სხვა გვარი რძის დაზიანება, რომელთა მიზეზიც ჯერ კარგად არ არის გამოკვლეული, თუმცა კი მათი გაჩენაც დამოკიდებული უნდა იყოს ძროხების ცუდს კვებასა და მოვლაზე. ამათ შორის ჩვენ აქ მოვიხსენებთ რძის **დუდიას**, ბერწის ძროხის რძეს, მლაშე რძეს, დაშხამულ რძეს და უდროვოდ ახაქოვებულს რძეს.

რძის დუდია გამოწვეულია ან იმასთან ბაქტერიებისაგან, რომლებიც ხაქოზე ჰმოქმედობენ და ამ ხაქოს ანაწილებენ, აღუღებენ და ან იმისთანა სოკოებისაგან, რომლებიც რძის შაქარზე ჰმოქმედობენ, ამ შაქარს ანაწილებენ. რძის ამგვარი გადაგვარება ერთისა და ორის დღის განმავლობაში ჩნდება და ისიც მხოლოდ მაშინ, როცა რძე მალალ ტემპერატურაშია (25—30°) შენახული; ამ შემთხვევაში რძეში რალაცა დაზები ჩნდება, თუმცა რძე არ იჭრება; რძე ხაქოვდება მხოლოდ მეოთხე დღეს და შრავი კი კარგა მუავეა, გამკვირვალი და ყვითლად არის შეღებილი (ეს ის მოვლენაა, რაც დამწარებულ რძეში ვნახეთ). ხშირად ამგვარად ზიანდება დაძველებული რძე და ნაღები, რომლებიც შენახულია ყველის გასაკეთებლად. ამისგამო თუ რძეს მალე გადააკეთებენ და ან დაბალ ტემპერატურაში შეინახავენ, ამით აიცილებენ ამგვარ დაზიანებას.

ბერწის რძე სამ გვარია: მტკნარი, ცივი და მწარე და თვითეული მათ შორის ძალიან მიემსგავსება სხვა გვარად დაზიანებულ რძეს; ამ რძეთაგან მომზადებული ყველი ხშირად იბერება, ჰმურცდება; მაშასადამე, ბერწის რძე ბევრად მიემსგავსება დალორწოებულ ანუ დამწარებულ რძეს.

მლაშე რძე. მლაშე რძე ის რძეა, რომელსაც ცხადი მლაშე გემო აქვს; ამის მიზეზი ცურის დასივებაშია; თუ ცური ძლიერ დასივებულია, მაშინ შინაგანი ორგანებიც ნორმალურ მდგომარე-

რეობაში არ არის და ამისგამო ძროხა ნორმალურ რძეს არ იძლევა.

აი მლაშე რძის შედგენილება:

ერბო	= 2,76 ⁰ / ₀
ხაჭო	= 1,58 —
ალბუმინი	= 0,82 —
ალბუმინოიდი	= 0,68 —
შაქარი	= 2,54 —
ნაცარი	= 1,82 —

მლაშე გემო გამოწვეულია არა მარტო იმით, რომ მინერალურ ნივთიერებათა რაოდენობა მომეტებულია, არამედ იმიტიც, რომ შაქარი ძალიან შეცოტავეებულია და ხაჭო გადაგვარებული. ხშირად ძროხის მთელი რძე არ არის მლაშე, არამედ პირველად გამოწველილი და ხან რომელიმე ძუძუს რძეა ასეთი. ამგვარის რძის სხვა ძროხების რძიდან განცალკევება მიუცილებელია, რადგანაც ამგვარ რძიდან მომზადებული ყველი იბერება, ჰბურცდება. მლაშე რძეს ტუტი რეაქცია აქვს და დუღილით არ იჭრება; დვრიტას მიმატებითაც ძნელად ხაჭოვდება; შესანიშნავი ის არის, რომ ამ რძეში დიდრონი ერბოს წვეთები სრულებით არ არის.

დაშხამული რძე. დაშხამული რძე ის რძეა, რომელშიაც ერთგვარი შხამია, პტომინი და რომელიც გამოწვეულია ზოგიერთ ბაქტერიების ზედმოქმედებით ხაჭოზე; ეს ბაქტერიები ჯერ კარგად არ არის გამოკვლეული.

უდრავად ახაჭოვებული რძე. უდრავოდ რძის ახაჭოვება ანუ რძის დუღილი გამოწვეულია უწმინდურობით, როცა რძის შესანახავ ჭურჭელში დარჩენილი იყო ძველი რძის ნაშთი, დამყავებული რძე. მაშასადამე, ამგვარი რძის აქრა გამოწვეულია რძის სიმჟავის ბაცილების ზედმოქმედებით. აქედან ცხადია, როგორც უნდა იყოს აცილებული ამგვარი დაზიანება: ჭურჭლის სისუფთავეა საჭირო.

ქვაშანია ანუ სვაურაანა რძე. იმ ძროხების მოწველის დროს, რომელთა რძეც ამგვარად არის დაზიანებული, რძეს გამოსდევს იმისთანა სხეულები, რომელიც ქვიშას ანუ ქვებს მიემსგავსება. ეს ქვები ხშირად რძის გამოსასვლელ მილებშია გაჩხირული და რძეს აგუბებს; ამ შემთხვევაში ძუძუს რომ ხელი ჩამოუსვა, მაშინვე შეეტყობა, რომ შიგ რაღაცა მაგარი არის გაჩერებული; ეს ქვიშა შემდგარია ეგრედ-წოდებული რძის ქვათაგან, რომელთა წარმომავლობაც ფიურსტენბერგმა დაახლოვებით გამოიკვლია: რძის ქვები სამ-გვარია და სამივენი შესდგებიან კირისა ანუ მაგნეზიის მარილთაგან, რომელთაც შერეული აქვთ ორგანიული ნივთიერებანი და ხაჭო. აი რძის ქვის შედგენილება:

	I	II
ნახშირ-მჟავე კირი	91,63 ⁰ / ₀	92,30 ⁰ / ₀
ფოსფორის სიმჟავის მარილი	1,18—	2,78—
ორგანიული ნივთიერებანი	5,40—	3,14—
ცხიმი	1,30—	0,98—
წყალი	1,14—	0,85—

ამ რძის ქვების წარმომავლობას იმით ჰხსნიან, რომ ძროხის სისხლში საკვებავიდან ბევრი კირის მარილი გადადის და აქედანაც ძუძუებში გადაოდის, ჰხსნიან აგრედვე ცურის ანთების გამო. აი ამ შემთხვევაში კარგი გამოსადევია საწველის მანქანის ხმარება; თუ ქვები დიდრონია, მაშინ კი ოპერაციაა საჭირო.

ბ) რძის უმსანახავი საშუალებანი

თუ რძე გასაყილია და ან სხვა-და-სხვა წარმოების მასალად არის სახმარებელი, იმისი სარგებლიანად მოხმარება მხოლოდ მაშინ შეიძლება, როცა ყოველი ღონისძიება არის მიღებული, რომ მალე არ წახდეს, მალე არ აიქრას და დიდ ხანს შეინახოს შეუცვლელად. რძის გაფუჭება, შეცვლა ანუ დაზიან-

ნება ორის სხვა-და-სხვა მიზეზისაგან სწარმოებს, რომელთა შორის ერთი თითონ ძროხის ძუძუებში, ძროხის ორგანიზმშია და მეორე კი თითონ რძის თვისებაში. თუ ძროხა ჯანმრთელია, იმისი რძეც მოწველის დროს სრულიად საღია და შიგ არავითარი ზადი არ მოიპოვება. მაშასადამე, ეს რძე კარგად და უვნებლად შეინახებოდა დიდ ხანს, თუ გარედან არა ჩაეარდა-რა ისეთი, რაც შემდეგ უქვევლად დააზიანებს. რძე წარმოადგენს ძალიან კარგს ბინას, რომელშიაც სიამოვნებით და ხალისით სცხოვრობენ და მრავლდებიან სხვა-და-სხვა გვარი წვრილმანი მიკროსკოპული ორგანიზმები, სხვა-და-სხვა სოკოები და ბაქტერიები. ჩვენი ჰაერი ხომ სავსეა ამგვარის ცხოველთა და მცენარეთა პარკებით, სპორებით და, მაშასადამე, ადვილი წარმოსადგენია და მოსალოდნელი მათი გაჩენა რძეში, როგორც ჰაერიდან, ისე სხვა-და-სხვა სახმარ კუჭკლის შემწეობით. ეს არის მიზეზი, რომ რამდენისამე საათის განმავლობაში რძის მოწველის შემდეგ რძეში ვპოულობთ მრავალ ბაქტერიებს, რომელთა რიცხვიც დამოკიდებულია, როგორც თითონ რძის ტემპერატურაზე, ისე იმ დროზედაც, რამდენიც მოწველის შემდეგ გავიდა. ამ გარემოებათა ზედგავლენის შესაგნებად მოვიყვან აქ ფრეიდენრეიხის გამოკვლევას, რომელმაც რძე ჯერ მიკროსკოპით გამოიკვლია, ჰნახა, რომ ყოველ კუბიკურ სანტიმეტრში ეს რძე შეიცავდა 9,300 ბაქტერიას და ამას შემდეგ ეს რძე შეინახა სხვა-და-სხვა ტემპერატურაში სხვა-და-სხვა ხნით; აი შედეგი ამ გამოკვლევისა:

ბაქტერიების რიცხვი რძის ერთ კუბიკურ სანტიმეტრში:

	15 ⁰ -ში	25 ⁰ -ში	და 35 ⁰ -ში
სამის საათის შემდეგ	10,000	18,000	39,000
ექვსის საათის შემდეგ	25,000	172,000	12,000,000
ცხრა საათის შემდეგ	46,000	1,000,000	35,280,000
ოც და ოთხი საათ. შემ.	5,700,000	50,000,000	577,000,000

აქედან ცხადია, რომ რამდენადაც მეტი დრო გადის მოწველის შემდეგ და რამდენადაც რძის ტემპერატურა მალაღია, იმდენად უფრო მრავლდება ეს ბაქტერიები.

ერთ გერმანელ სწავლულ კნობის მოწმობით ბაზარში გასაყიდად გატანილ რძის ერთ კუბიკურ სანტიმეტრში ჩვეულებრივ მოიპოვება 200 ათასიდან 6 მილიონამდინ რიცხვი ბაქტერიებისა. მაშ მიკროსკოპით გამოკვლევას შეუძლიან კარგად და ცხადად შეამოწმოს, როგორც რძის ხნიანობა, ისე მისი სიწმინდე.

ბაქტერიები ბევრია ცნობილი, რამდენიმე ასი სხვა-და-სხვა ჯიშისა, მაგრამ რძეში მხოლოდ 20 თუ 25 ჯიშის ბაქტერიაა ნაპოვნი; მხოლოდ ამ ჯიშის ბაქტერიებისათვის ყოფილა რძე კარგი საცხოვრებელი ბინა, თუმცა ყოველი ჯიში თავისებურად ჰმოქმედობს და თავისებურად აზიანებს რძეს; ზოგი მათგანი ერბოზე ჰმოქმედობს, ზოგი—შაქარზე, ზოგი—ხაჭოზე და ზოგიც—მარილებზე, მაგრამ მათის მოქმედების შედეგი ორგვარია ადამიანის ორგანიზმის შესახებ: ერთი იმისთანაა, რომელიც ჩვენის ორგანიზმისათვის მავნებელი არ არის, როცა რძეში ისეთი არა ჩნდება-რა, რომ გვაწყინოს; ასეთია რძის დამჟავება, შედეგება და სხვა გვარად თითონ რძის დაზიანება; მეორე კი იმისთანა ცვლილებაა, რასაც შედეგად იმისთანა ნივთიერების გაჩენა მოსდევს, რომელიც მავნებელი იქნება ადამიანისათვის; ეს მაშინ არის მოსალოდნელი, როცა რძე დაზიანებულია ეგრედ-წოდებული პატოგენიურ მიკროორგანიზმებისაგან. პირველი გვარი დაზიანება უფრო ხშირად გამოიხატება რძის დამჟავებით; რძის დამჟავება ანუ ეგრედ-წოდებული რძის დაჟავება ის არის რომ რძეში მყოფი შაქარი ნაწილდება და ამ განაწილების შედეგი რძის სიმჟავეა; ამგვარი დამჟავება გამოწვეულია ერთგვარის ბაქტერიის მოქმედებით, რომელსაც *Bacterium acidi lacti*-ს ეძახიან (რძის სიმჟავის ბაქტერია); შესხედულობით ეს ბაქტერია პატარ-პატარა და წვრილ ჩხირებსა ჰგავს და იმის გამრავლების და მოქმედების ენერგია სხვა-და-სხვა არის სხვა-და-სხვა ტემპერატურაში: 10⁰ კვეით მოქმედება და გამრავლება არ შეუძლიან და ამ ტემპერატურის ზევით კი, 40⁰-დინ, თანდითან მატულობს ტემპერატურის ამაღლების დავარად. ამას გარდა, როგორც ალკოგოლის გაჩენა ტკბილში

დუღილის დედის ენერგიას ამცირებს, ისე აქაც რძის სიმჟავის გაჩენა აფერხებ რძის დუღილის დედის, ამ ბაქტერიის მოქმედებას და ამისგანაო რძის შაქარი მთლად არ ნაწილდება; როცა რძის შაქრის ნახევარი განაწილებულია და ამ განაწილებულ ნაწილის შესაფერი სიმჟავეა გაჩენილი, მაშინ სრულიად შესწყდება შაქრის განაწილება. თუ ამას შემდეგ ასე დამჟავებულ რძეს მიუმატებთ რამე ტუტს და სიმჟავეს დაეანელებთ (კირის წყალით და ან სხვ.), მაშინ დანარჩენი შაქარიც განაწილდება.

რძის დამჟავების დროს ხშირად ერბოს სიმჟავეც ჩნდება (ბუტირინის სიმჟავე), რომელიც გამოწვეულია სხვა გვარის ბაქტერიის მოქმედებით, ეგრედ-წოდებულ ერბოს ბაცილითა (*Bacillus butiricus*); ეს სიმჟავე ძალიან მალე სჭრის რძეს, რომელიც ხაჭოვდება და ამასთან მწარე გემოც ეძლევა.

ზემოხსენებულნი ცვლილებანი თუმცა რძის თვისებას და შედგენილებას აზიანებენ, მაინც რძე საკმელად გამოსაყენებელია, მავნებელი არ არის ადამიანის ორგანიზმისათვის, არავითარს ავადმყოფობას არ გამოიწვევს. რაც შეეხება პატოგენიურ ბაქტერიებს, ზოგი მათგანი თვითონ ძროხის ორგანიზმიდან გადმოდის რძეში, როცა ძროხა დასნეულებულია რაიმე გადამდებ ავადმყოფობით და ზოგი კი ან შესანახავ ჭურჭლიდან, როცა ჭურჭელი გარეცხილია იმისთანა წყალით, რომელშიაც ჩაბუღებული იყო რომელისამე სენის დედა, ფერმენტი და ან იმ ადგილიდან, სადაც რძე იყო შენახული, მაგ. როცა რძე შენახული იყო იმისთანა ოთახში, რომელშიც გადამდების სენით ავადმყოფი არის ან იყო, და უკანასკნელად თვითონ მომწველისაგან, თუ ავად არის რაიმე გადამდების ავადმყოფობით. ცნობილია სხვა-და-სხვა ავადმყოფობა, ძროხის რძის შემწეობით გადაცემული, როგორც ჯილეხი (ციმბირის ქირი, ანუ ძროხის ყვავილი), ფილტვების ანთება, სეპტიცემია, ყვავილი, აკტინომიკოზა, ქლექი, თურქული და სხვანი. ამგვარ ავადმყოფობათა გადაცემა მხოლოდ მაშინ არის მოსალოდნელი, როცა თვითონ ძროხა არის ავად რომელისამე ავადმყოფობით. ამათ გარდა შენიშნულია რძითვე ავადგახდომა სახადით, წითელათი, ხუნაგით (ლიფტერია)

და ხორველით, როცა რძე შენახული ყოფილა იმ ადგილას, სადაც რომელისამე სნეულებით ავადმყოფი წოლილა და ან თვითონ ავადმყოფს მოუწვევლია ძროხა. გადამდებ ავადმყოფობის გადაცემა რძის შემწეობით შესაძლებელია აგრედვე გომის ჰაერის შემწეობით, სადაც რძე იყო მოწვევლილი, თუ ამ გომში ან ძროხა და ან ადამიანი იყო სნეული, მაგალ. ქლექით.

სანუგეშოდ, ჩვენში უმ რძეს არ ეტანებიან და უფრო ადულებული რძე უყვართ. ამისგამო იშვიათი უნდა იყოს ძროხისა და გომიდან და აგრედვე მწველელის მიხეზით დაზიანებულ რძის წყენა, მაგრამ შესანახავი ადგილიდან გადამდებ სენის გადაცემა კი უეჭველად ხშირია. ცნობილია, რომ თბილ რძეში (და მაშასადამე ადულებულშიაც გაცივების დროს) უფრო ადვილად მრავლდება და ძლიერდება სენის გადამცემი ბაქტერიები; ამათ ისიც უნდა დაეუმატოთ, რომ ადულებითაც რძე ხშირად გათავისუფლებული არ არის გადამდებ სენისაგან და, მაშასადამე, პირველ კატეგორიის ავადმყოფობის გადაცემაც მოსალოდნელია, როგორც ქვემოლ ვნახავთ.

მაშ როგორ უნდა მოვიქცეთ, რომ მოწვევლილი რძე ან ჩქარა არ დაზიანდეს, არ დამეავდეს და ან სრულიად განთავისუფლდეს, თუ შიგ რამ სენის ფერმენტი არის? დიდი ხანია მრეწველობაში ებრძვიან ამ მოვლენათა აცილებას და, თუ აქამდე უებარი არა გამოუგონიათ-რა, ახლა მაინც ძნელი არ არის, როგორც რძის დამეავების კარგა ხანს შეფერხება, ისე, ზოგიერთ შემთხვევაში, თვითონ გადამდებ სენის მოშორებაც. ახლა მრავალი საშუალება არის მოგონილი რძის წმინდად, უვნებლად და დიდ ხანს შესანახად და ყველა ეს საშუალებანი ან ბაქტერიების გამრავლებას უშლიან ხალხს და ან სრულიად ჰხოცავენ და ამით რძეს სრულიად ანთავისუფლებენ.

იმ საშუალებათა შორის, რომელნიც რძის დამაზიანებელ ბაქტერიების გამრავლებას უშლიან ხელს და აფერხებენ, პირველი ადგილი უჭირავს **ბჰას გაცავებს**; იმ საშუალებათა შორის კი, რომლებიც ჰხოცავენ ამ ბაქტერიებს, აგრეთივე პირველი ადგილი უჭირავს **სათბოს**.

როგორც ყველამ კარგად იცის, თუ რამ ცხოველს შესაფერი გარემოება არა აქვს თავის ფუნქციების და მოქმედების დასაკმაყოფილებლად, ვერც გამრავლდება და ვერც იმოქმედებს. მაშ თუ იმ ბაქტერიებსაც, რომლებიც რძეს აზიანებენ, იმისთანა გარემოებაში მოვათავსებთ, სადაც მათი გამრავლება და მოქმედება შეფერხებულია, რასაკვირველია, რძე დიდ ხანს შეინახება უვნებლად. წინაღ ხსენებულ გამოცდილებით ვიცით, რომ დაბალი ტემპერატურა, და განსაკუთრებით 10⁰-ზე დაბალი, ძალიან უშლის ხელს ბაქტერიების მოქმედებას. მაშ თუ ჩვენს რძეს ამ ტემპერატურამდე და ან უფრო მეტად გავაცივებთ, რძე, რასაკვირველია, დიდ ხანს შეინახება; ამასთან ესეც ხომ კარგად ვიცით, რომ თუ რომელსამე ცხოველს ანუ მცენარეს ძალიან გავათბობთ, გავაცხელებთ, ისე გავაცხელებთ, რომ მისნი აზოტურნი ნივთიერებანი აიჭრან, ესე იგი 70⁰-მდინ, მაშინ ის ცხოველნი და მცენარენი ყველანი დაიხოცებიან და ამ მხრითაც რძე განთავისუფლდება გადამდებ სენისაგან. აქედან ცხადია, რომ რძის შესანახავად ეს რძე, შემთხვევისა და საჭიროების დაგვარად, მოწველის უმაღვე ან უნდა გაცივდეს და ან გაცხელდეს.

რაც შეეხება სიცივის მნიშვნელობას რძის მრეწველობაში, ამ მხრით ბევრი შესანიშნავი გამოკვლევაა და ყველა იმას გვაუწყებს, რომ გაცივებული რძე უფრო დიდ ხანს ინახება აუჭრელად და დაუზიანებლად, ვიდრე გაუცივებელი. ამ გამოკვლევათა შორის მკითხველების ყურადღებას მივაპყრობ სოქსლეთისას, რომელმაც ერთი და იგივე რძე გაპყრო რამდენსამე ნაწილად და ეს ნაწილები სხვა-და-სხვა ტემპერატურაში შეინახა; აი რომელ ტემპერატურაში რამდენი ხანი გასძლო რძემ:

39⁰-ში შენახული აიჭრა 19 საათის შემდეგ.

25⁰ - ში — — 48 — —

17⁰₅ — — — 63 — —

15⁰ — — — 88 — —

10⁰ — — — 99 — —

2⁰ — — — 14 დღის შემდეგ.

აქედან ცხადია, რომ რამდენადაც რძის ტემპერატურა შენახვის დროს დაბალია, იმდენად უფრო დიდ ხანს ინახება. სამწუხაროდ, ყოველთვის არ არის მოსახერხებელი ძალიან დაბალის ტემპერატურის გაჩენა, რადგანაც ყველას არ შეუძლიან იქონიოს ძვირად ღირებული საცივებელი მანქანები. მაგრამ ამის მიუხედავად მაინც ძნელი არ არის ისეთის სარძევეს გაკეთება, სადაც ტემპერატურა 10—15⁰-ზე მაღალი არ იყოს და ამ გარემოებაში ხომ რძე სამ-ოთხ დღეს სრულიად უვნებლად შეინახება. დაბალის ტემპერატურის კარგი და სასარგებლო ზედმოქმედება ცხადად ხჩანს აგრედევე კნოპფას გამოკვლევიდანაც. აი რაში მდგომარეობს ამ სწავლულის გამოკვლევა: ერთისა და იმავე ძროხის რძე იყო გაყოფილი ორ ნაწილად და ერთი მათგანი გაცხელებით ანუ აღუღებით სრულიად გააზატებული ბაქტერიებისგან. ეს გააზატებული და გაცივებული რძე სამად გაანაწილა და ყველა ნაწილს, სამივეს მიუმატა თითო კუბიკური სანტიმეტრი გაუაზატებელის რძისა, რომელშიაც დათვლილი იყო ბაქტერიების რიცხვი*). ეს სამივე ნაწილი შეინახა სხვა-და-სხვა ტემპერატურაში და აი როგორ გამრავლდნენ ამ სხვა-და-სხვა ტემპერატურაში ეს ბაქტერიები:

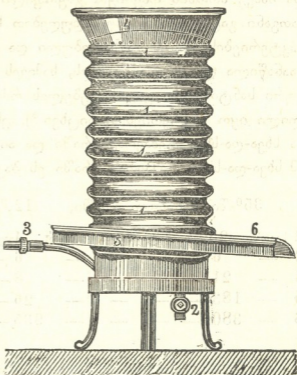
35 ⁰ -ში შენახულ რძეში,		12,0 ⁰	და 0 ⁰
2 საათში	23ჯერ. იმატა იმათმა რიცხვმა;	4ჯერ.	{ ამ ტემპერატურაში ძალიან შეფერხებული იყო მათი გამრავლება; რაც 12,0 ⁰ -ზე თითო საათში ჩნდებოდა, აქ მხოლოდ დღეობით გაჩნდა.
3 —	60 — — — —	6 —	
4 —	215 — — — —	8 —	
5 —	1830 — — — —	26 —	
6 —	3800 — — — —	935 —	

*) როცა ამ წვრილმან ცხოველების და მცენარეების დათვლაზეა საქმე, რაკვირველია, ძნელი მოსალოდნელია ნამდვილის მათის რიცხვის ცოდნა; ეს რიცხვი მხოლოდ დაახლოვებული რიცხვია. იმათ დასაბუთებლად ასე მოიქცევიან: აიღებენ ერთ კუბიკურ სანტიმეტრ რძეს და წმინდა გამოხდილის წყალით გააზავებენ და წყალს იმდენს მიუმატებენ (100 ჯერ, 1000 და სპირობის დაგვარა უფრო მეტსაც), ვიდრე ამ ბაქტერიების რიცხვი ისე არ შემცირდება ერთ წვეთში, რომ ათიოდე ან ოციოდე იყოს. რადგანაც წვეთის ტანი იციან და მიმატებული წყალის რაოდენობაც, აქედან ძნელი აღარ იქნება იმ ბაქტერიების რიცხვის გამოანგარიშება.

ამ მაგალითებით სრულიად ცხადია, რომ, თუ რძე შესახავია უმაღლვე, აუღულდებლივ, ის მოწველის უმაღლვე უნდა გაცივდეს 10—15⁰-დინ და შემდეგ შენახულ იქნას იმისთანა ადგილას, სადაც ამგვარი ცივი ტემპერატურა არის, მაშასადამე, სარდაფში.

რძის გასაცივებელი მანქანები ეხლა ძალიან ბევრია მოგონილი, მაგრამ ყველას არ ავწერ; მკითხველების ყურადღებას მივაპყრობ მხოლოდ ერთს, რომელიც უფრო გავრცელებულია და რომელიც ყველაზე კარგად ჰმოქმედობს და არც ძვირადა ჰღირს. ეს შმიდტის რძის საცივებელი ჭურჭელია (სურათი 5). ეს ჭურჭელი წარმოადგენს ცილინდრის მსგავსს მაღალ ლითონის ქვას

(მოკალუღლი სპილენძი, თუნუქა და სხვ.), რომელსაც გარშემო ბურღივით შემორტყმული აქვს ლითონისავე მილი (1—1), რომლის ერთი ბოლო (ზევით) შიგ ქვებში შედის და აქედან ქვების ძირში გადის და ონკანით თავდება (2); მეორე ბოლო (ქვემოთ) ცოტა გასწორებულია (3) და ქვების გარედან სჩანს. ამ ქვას სახურავი აქვს, რომელზედაც ბაღია არის დამაგრებული (4). ამ ბაღიას გვერ-

სურათი 5.

დები ერთ რიგად ირგვლივ აქვს დახვრეტილი. თითონ ქვაბი ჩამდგარია განიერ ტაშტში ანუ მათრათში (5), რომელიც ერთის მხრით ღარით (6) თავდება; აუზში ჩასხმულ ცივ წყალს მილის შემწეობით შეუერთებენ ამ საცივებელს (აუზის მილი

უნდა შეუერთდეს საცივებელის (3) მილს); ცივი წყალი გავლის საცივებელის მილში ქვეიდან ზევით და აქედან ქვაბში ჩავა და აქედანაც ამ ქვაბის ქვეშ მიმდგარ ჭურჭელში ჩავა. როცა საცივებელის მილები კარგა გაცივებულა, მაშინ რძის ჩასმასაც დაიწყებენ ცოტ-ცოტაობით და ერთგვარი ქველით ბაღიაში, რომლის გვერდებიდამაც ირგვლივ გამოვა რძე და ირგვლივვე დაესხმება გაცივებულ მილზე, ქვეით ჩამოივლის და სულ გაცივებული ტაშტში ჩავა და აქედანაც ღარის შემწვობით ჩაისხმება შესანახავ ჭურჭელში. ამ ჭურჭელს სხვა-დასხვა ტანისას აკეთებენ და ამის დაგვარად ფასიც სხვა-დასხვა არის; იმ ტანის ჭურჭელი, რომელიც საათში 100 ლიტრ რძეს აცივებს, ღირს 20 მანეთი და იმისთანაც არის, რომელიც საათში 800 ლიტრს და ან 1800 გააცივებს; მეორე ტანისა ღირს 60 მანეთი და მესამე 110 მანეთი. გასაცივებლად სახმარებელი წყალი, რასაკვირველია, ცივი უნდა იყოს; თუ ცივი ჭის წყალი არ მოიპოვება, მაშინ ყინულით უნდა გაცივდეს.

რაც შეეხება სითბოს მნიშვნელობას რძის ნრეწველობაში, იმისი დანიშნულება საზოგადოდ ისეთივეა, როგორც გაცივებისა; რადგანაც სითბო ჰხოცავს რძის დამაზიანებელ ბაქტერიებს და ამისგანაც რძე უფრო ღიდ ხანს შეინახება, მალე აღარ აიჭრება, თუ, რასაკვირველია, რძეს ხელმეორედ არ შეერიო ეს ბაქტერები ჰაერისა და ჭურჭლის შემწვობით; მაშასადამე, ამ საშუალებითაც შეიძლება რძის შეუცვლელად შენახვა. სამწუხაროდ, გაცხელება და დუღილი რძეს ცოტათი გემოს უფუჭებს, ცუდი გემო ეძლევა და ამასთან ცოტაოდნად ხაჭოვდება კიდესა, როგორც უკვე ვიცით, ცოტა ნაწილი რძის ხაჭოსი მაგრდება და ეცლება რძესა. დიუკლოს გამოკვლევამ დაამტკიცა, რომ რძეს გემო უფუჭდება 70° ზევით გაცხელებით, მაშასადამე, ამაზე ზევით გათბობა არ შეიძლება რძის დაუზიანებლად. ამგვარ რძის გაცხელებას ანუ გათბობას პასტერიზაცია ჰქვიან. რძის გასაცხელებელი ჭურჭელნი ახლა ბერგვარია და ყველა ესენი ორ რიგად განიყოფებიან: ერთი რიგი ამ ჭურჭლებისა ისეა გაკეთებული (ძველები), რომ მილებ-

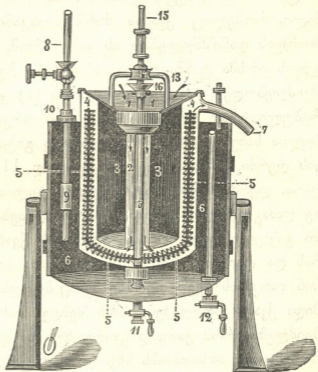
ში გადის გაცხელებული წყალი, ან ორთქლი და მილებზე გარედან ესხმება რძე, რომელიც ამგვარად თბება. მაშ ეს ჭურჭელი იმგვარივით, როგორც რძის გასაცივებელი, იმ განსხვავებით, რომ ცივი წყალის მაგივრად ახალა მილებში ცხელი წყალი მდინარეობს; ამისგანაო რძის გასათბობად გამოსაყენებელი იქნება ის შმიდტის რძის საცივებელი ჭურჭელიც, რომელიც ჩვენ ზევით ავწერეთ. ამგვარად აშენებულ სათბობ ჭურჭელს ის ნაკლულევანება აქვს, რომ გათბობის დროს რძეს ნაღულის გემო ეძლევა. გარედან გაცხელებულ მილებზე ჩამონადენი რძე, რასაკვირველია, ამ ჭურჭლის გვერდებს აშრება, მისი ხაჟო მილებს გვერდებზე ეკრობა და იწვება და ამ დამწვარს გემოს რძესაც აძლევს. ამას გარდა, რადგანაც მილები, ცოტა ხნის მუშაობის შემდეგ, ხაჟოში იქნება გახვეული, ამისგანაო თვითონ ჭურჭლის მოქმედებაც მცირდება, წყლის სითბო კარგად არ გადაეცემა რძეს და ისე არ გათბება, როგორც სასურველია.

ამის ასაცილებლად ეხლა იმისთანა სათბობ ჭურჭელსა ჰხმარობენ, რომელშიაც სათბობი მილები თბილ წყალშია ჩამდგარი და გასათბობი რძე კი შიგ მილებში გადის, მაშასადამე, სრულიად მიემსგავსება ღვინის სათბობ ჭურჭელს. რადგანაც გასათბობი რძე დახურულში მოძრაობს, ამისათვის იმისი დაშრობა მოსალოდნელი აღარ არის და არც ისე დაზიანება, როგორც იმისთანა ჭურჭელში, როცა სათბობი რძე გარედან ესხმება სათბობ მილებს.

ამ ბოლოს დროს შემოიღეს იმისთანა რძის სათბობი ჭურჭელი, რომლებიც შემდგარია ორის ერთმანეთში ჩამდგარ ქვებისაგან: გარეგანს ქვებში ცხელი წყალია და შიდა ქვებში კი გასაცხელებელი რძე; ამავე ქვებში ჩატანებულია რძის სარევი მოწყობილება, რომ რძე გათბობის დროს მუდამ მოძრაობაში იყოს, ქვების გვერდებს არ მიეკრას და არ დაიწვას.

უკანასკნელად სულ ახლად მოგონილია იმისთანა სათბობი ჭურჭელი, რომელიც აგრედვე ორის ქვებისაგან შესდგება; ეს ორი ქვაბი ერთი-ერთმანეთშია ჩადგმული, რომელთა-

განაც გარეგან ქვაბს ორ-კეცი გვერდები აქვს, ესე იგი თვითონაც ორი ერთმანეთში ჩადგმული ქვაბიდან არის შემდგარი. გარეგან ქვაბში ცხელი წყალია და შიდა ქვაბისა და გარეგანის ქვაბის გვერდებ შუა გასათბობი რძე ჩამომდინარობს და აქაც სარევი არის ჩატანებული, რომ რძე გვერდებს არ მიეკრას და არ დაიწვას. მე მხოლოდ ამ უკანასკნელ რძის გასათბობ ქურჭლის სურათს მოვიყვან და მის ხმარებას ავწერ (სურათი 6). ეს ქურჭელი მოგონილია დირკისა და მელმანისაგან და აქ^ეშუაზედ (თავის სიმაღლეზედ) გაჭრილი არის დახატული, რომ ამ გვარად იმის მუშაობის შეგნება უფრო ადვილად შეიძლებოდეს. გასათბობი რძე ჩადის ძაბრში (1) და აქედან მილში (2), რომელიც შიდა ქვაბის (3) შუაში არის ჩამაგრებული. ამ მილის შემწეობით ეს რძე ჩადის გასათბობ

სურათი 6.

ადგილში (4—4); ამ გასათბობ ადგილში დატანებულია რძის სარევი (5—5); ეს გასათბობი ადგილი შემდგარია გარეგან ორ-კეცის ქვაბის (6—6) შიდა გვერდებიდან და შიდა ქვაბის (3) გარეგან გვერდებიდან. ძაბრის შემწეობით მილში ჩასხმული რძე ამ სათბობის ადგილის ძირში ჩადის და ამ ძირიდან რძის მიმატების დავგარად ზემოდ ამოდის და თავში მიკეთებულის ღარი (7) ჩადის საცივებელ ქურჭელში, რომელიც აქ ნაჩვენებია არ არის. გარეთი ორ-კეცი ქვაბი (6—6) სავსეა წყალით, რო-

მელსაც ორთქლით გაათბობენ; ეს ორთქლი ჩადის ამ ქვაბში მილით (8), რომელსაც ერთგვარი მომართულება აქვს მიკეთებული (9) ორთქლის კარგად გასანაწილებლად. გარეთის ქვაბის სახურავზე (10) და ძირს მიკეთებულ ონკანზე (11) არის დამაგრებული შიდა ცარიელი ქვაბი; ამას გარდა ამ ოკანის დანიშნულება (11) ის არის, რომ ქურჭლის ხმარების შემდეგ სათბობ ადგილში დარჩენილ გამთბარ რძის გამოშვება შეიძლება. ამავე გარეგან ქვაბში არის ერთი პირახდილი მაღალი მილი, რომელიც ქვაბის ძირში ონკანით თავდება (12), და რომლის დანიშნულებაც ის არის, რომ, თუ წყალის გათბობის დროს იმისმა ტანმა იმატა, ამ მეტისა ქურჭლიდან გამოშვება შეიძლება. ამათ გარდა ძაბრის (1) კიდევზე არის დამყარებული ერთი ორკაპი (13) და ამ ორკაპის ზურგში დატანებულია ნახვრეტი (14), რომელშიაც გატარებულია რძის სარევის ღერძი (15); ამ ღერძის ქუსლად 11 ონკანის მილის ბოლოა. ღერძს რომ დაატრიალებენ ხელით ან ორთქლით, იმაზე დამაგრებული სარევიც დატრიალდება და სათბობ ადგილში გავლილ რძეს არ მისცემს ნებას ქვაბების გვერდებს მიეკრას და დაიწვას. როცა მთელის რძის გათბობა გათავდება, მაშინ ორკაპის ქვეშ ღერძზე მყოფ ბურღს მოადუნებენ (16) და შიდა ქვაბს ამოიღებენ; ამას შემდეგ რძის სარევის ამოღებაც შეიძლება, რომ კარგად გაირეცხოს და გაშრეს ხელმეორედ სახმარებლად. ამ სათბობს სხვა-და-სხვა ტანისას ამზადებენ და ყველაზე პატარა საათში 65 ვედრო რძეს ათბობს და ღირს 80 მანეთამდე; დიდის ტანისა კი, რომელიც საათში 162 ვედრო რძეს გაათბობს ღირს 125 მანეთი.

ერთხელ გაცხელებული რძე ისე უნდა გაგრილდეს და ისე შეინახოს; რომ შიგ არაფერი მანე ფერმენტი აღარ ჩავარდეს; უამისოდ, რასაკვირველია, რძე დიდ ხანს არ შეინახება. ეს არის მიზეზი, რომ რძის გათბობის სარგებლობაზე სწავლულნი სხვა-და-სხვა აზრისანი არიან; ზოგს სასარგებლოდ მიაჩნია და ზოგი კი სრულიად უარპყოფს. გამოცდილებამ დაამტკიცა, რომ გაცხელებული რძე ხან 30 საათს უფრო მეტსა

სძლებს, ვიდრე გაუმთბარი და ხან მხოლოდ 12 საათით აგვიანებს რძის დამყავებას. სწავლულებისა და პრაქტიკის ამგვარი უთანხმოება და სხვა-და-სხვაობა აზრისა, ჩვენის ფიქრით, გამოწვეულია იმ გარემოებით, რომ ჩვეულებრივ დახურულ ჭურჭელში არ აცივებენ (საცივებელში), ან ჰაერშივე აცივებენ და ან ინახავენ პირდაპირ შესანახავ ჭურჭელში, რომელიც ხშირად სუფთა და ფერმენტებისაგან გააზატებული არ არის, როგორც ვიცით, სითბოში ბაქტერიები უფრო კარგად მრავლდებიან და ჰმოქმედობენ და ამისგანაო რძესაც მალე ამყავებენ. რძის სათბობ ჭურჭელსაც რომ ზედვე ჰქონდეს მიკეთებული საცივებელი, როგორც ეს ღვინის სათბობ ქვაბებშია, მაშინ რძე, რასაკვირველია, უფრო დიდ ხანს შეინახება. სამწუხაროდ, რძის მრეწველობაში ჯერ არაფერ არა ჰხმარობს ამგვარ სათბობ მანქანებს.—ზომაზე გამთბარი და მაშინვე გაცივებული რძე დახურულ საცივებელ ჭურჭელში კარგადაც ინახება და ამასთან კარგი მასალაც არის სხვა-და-სხვა რძის წარმოებისათვის: ნაღებს კარგად იხდის, ერბოს გემო არ უფუჭდება და ყველის მოსამზადებლადაც ურიგო არ არის.

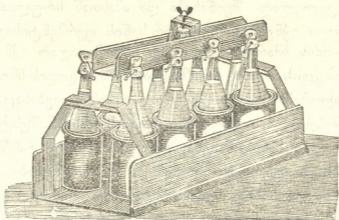
რძის შესანახავად ხშირად ქიმიურ საშუალებასაც ურჩევენ, რომელიც რძეში დეზინფექციას აწარმოებს; ამ საშუალებათა რიცხვს ეკუთვნის ბორაქსის ანუ ბორის სიმჟავის მიმატება, აგრედვე სალიცილის სიმჟავისა, მაგრამ ეს საშუალებანი ადამიანის ორგანიზმისთვის მავნებელია და ამის გამო მათი ხმარება აღკრძალული უნდა იყოს. აგრეთივე გავლენა აქვს ფლორის სიმჟავის მარილებსაც: ხშირად რძის შესანახად ხმარობენ ნახშირის სიმჟავის ნატრიან მჟავე მარილსაც—ესეც კარგა ხნით აფერხებს რძის აქრას, თუმცა კი დეზინფექციის მოხდენა არ შეუძლიან; ამ მარილის მოქმედება ის არის, რომ რძეში გაჩენილი რძის სიმჟავე დაანელოს, რძე ნეიტრალად შეინახოს და ამისგანაო აღარ აიქრას.—ერთის სიტყვით, ყოველგვარი ქიმიური რძის შესანახავი საშუალება აღკრძალულ უნდა იყოს, რადგანაც ეს გაყალბებაა რძისა.

როგორც წინადაცა ესტყვიტ, რამდენადაც ამ ბოლოს ხანს დაახლოვებით სწავლობენ რძის თვისებას და გარემოებას, იმდენად უფრო და უფრო რწმუნდებიან, რომ რძეში მარტო იმისთანა ბაქტერიები არ არის, რომლებიც რძეს ამჟავებენ, არამედ იმისთანანიც, რომლებიც რძეს დიდად მავნებლად ჰხდიან და სხვა-და-სხვა ავადმყოფობას შეჰყრიან იმატ, ვინც ამ რძეს სჰამს.

ამისგამო ახლა მრეწველობაში დიდი ყურადღება აქვს მიქცეული რძის გაფუჰების ანუ დაზიანების ამ კერძობას და ცდილობენ რძე სრულიად უვნებელი გაჰხადონ ყველასათვის, ვინც კი იძულებულია იმის ჰამასა და ხმარებას აუღუღებლად. სწეულებათა ფერმენტები რძეში ორ მდგომარეობაში იმყოფება: ან აღორძინებულო, გაცხოველებულო, ეგრედ-წოდებულ ვეგეტატურს მდგომარეობაში და ან პარკებად, სპორების მდგომარეობაში. ბაქტერიების ამ ორ გვარ მდგომარეობაზე სიბო სხვა-და-სხვა გვარად ჰმოქმედობს: მაღალის ტემპერატურით, განსაკუთრებით 65—67⁰-დინ გათბობით, რძეში იხოცებიან ყველა ის ფერმენტები, რომელიც ვეგეტატურს მდგომარეობაში არიან (როგორც ისინი, რომლებიც რძეს ამჟავებენ, ისე ისინი, რომლებიც ავადმყოფობის გადამდებნი არიან) და ზოგიერთნი უფრო დაბალ ტემპერატურაშიაც; ის ფერმენტები კი, რომლებიც ჯერ არ აღორძინებულან, არ შესულან ვეგეტატურს მდგომარეობაში, ესე იგი სპორები, ამ ტემპერატურაში არ იხოცებიან და იმატ მოსასპობად ხშირად საჭიროა უფრო მაღალი ტემპერატურა 105⁰—110⁰ და ხან უფრო მაღალიც. ესე მაღალი ტემპერატურა ხომ რძესა სწვავს და გემოს უფუჰებს და ამისგამო ამ უკანასკნელების მოსასპობად მრეწველობაში შემდეგს გზას დაადგენენ: რადგანაც სპორები ანუ პარკები სითბოში უფრო ადვილად და უფრო ჩქარა გადადიან ვეგეტატურს მდგომარეობაში, ე. ი. უფრო მალე ცხოველდებიან ანუ ცოცხლდებიან, ამისათვის მათს მოსასპობად რძეს ორჯელ ან სამჯერ ათბობენ; ჯერ გაათბობენ 65⁰—70⁰-დინ, რომ ვეგეტატურ მდგომარეობაში ბაქტერიები მოსპონ და მე-

რე რძეს გააცივებენ 30⁰—40⁰-დინ და ამ ტემპერატურაში რძეს ინახავენ რამდენისამე ხნით, რომ პარკებიც ვეგეტატურს მდგომარეობაში შევიდნენ და ამას შემდეგ ისევ ერთხელ ან ორჯელ 70⁰-დინ გაცხელებენ, რომ ესენიც დაჰხოცონ. უკანასკნელად რძის ტემპერატურას ძალიან ცოტა ხნით 100—102⁰ აიყვანენ და მაშინ რძე სრულიად განთავისუფლებული იქნება ყველა სნეულების გადამღებ ბაქტერიებისაგან.

რძის ამგვარად გასათბობად ხმარობენ ნეიგაუზის, გრონვალის და ელმანის ჭურჭელს, რომელიც წარმოადგენს ოთხკუთხის სპილენძის ყუთს; მისი სიგძე 1,4 მეტრია, 1,6 სიგანე და 1,2 სიმაღლე; ამ ყუთს გერმეტულად დასახური სახურავი აქვს და შიგ მიღები აქვს დატანებული ორთქლის ყუთში შესაშვებად. ამ ყუთში ჩასდგამენ ერთგვარად გაკეთებულ ლითონის კალათას, რომელსაც ძირში (სურათი 7) უჯრები ანუ ბუ-

სურათი 7.

დეები აქვს რძით სავსე ბოთლების ჩასაწყობად. ამ კალათზე დამაგრებულია ერთგვარი ხარხა (ორკეცი), რომელიც ბურღების შემწეობით ან აიწვევა და ან დაიწვევა საჭიროების დავგარად. თითონ ბოთლებს ერთგვარი მექანიური საცობლები აქვს ყელზე ჩამოცმული და მის შემწეობით ბოთლების გერმეტულად დაცობა შეიძლება. ამ საცობლებს გვერდზე მიკეთებული აქვთ მოგძო ნისკარტები, რომლის დაწვევითაც ბოთლი დაიხურება და აწვევით კი აიხდება. ბოთლები ისეა კალათში ჩაწყობილი, რომ

ეს ნისკარტები კალათზე დამაგრებულ მოძრავ ხარისის ქვეშ მოჰყვეს; კალათში ჩაწყობის დროს ბოთლები დახურული არ არის. როცა ბოთლები თავის კალათით ჩაწყობილია გასათბობზე ქვებში, მაშინ ამ ქვებს გერმეტულად დახურავენ და შიგორთქლს შეუშვებენ ბოთლების გასათბობად 80⁰ დინ ოციოდე წამს. ამას შემდეგ ბოთლებს კალათით ამოიღებენ ყუთიდან და გააცივებენ 30⁰-დინ და ასე შეინახავენ ერთს ან ორს საათს. შემდეგ კალათს ისევ ჩასდგამენ სათბობ ყუთში და ორთქლის შემწეობით 100⁰ გაათბობენ; ცოტა ხნის შესვენების შემდეგ ამ ტემპერატურას უფრო მაღლა 103⁰ — 102⁰ ასწევენ და შემდეგ ბურლების შემწეობით ხარისხს ძირს ჩამოსწევენ და ამით ყველა ბოთლები გერმეტულად დაიხურება. ახლა ყუთს ახლიან და ბოთლებს ამოიღებენ და გასაყიდად შეინახავენ. ამგვარად გაცხელებული რძე რამდენისამე თვეობითა და წლობით სრულიად შეუცვლელად შეინახება და ამასთან სრულიად განთავისუფლებული იქნება ყოველგვარ სენის ფერმენტისაგან; მაშასადამე, ამ რძის ხმარება სრულიად საშიში აღარ იქნება.

შესქვლებულას რძის მოამზადება. რძის დიდის ხნით შესანახად მრეწველობაში ჰხმარობენ ერთგვარ საშუალებასაც, რომელსაც რძის შესქვლებას ანუ კონდესაციას ეძახიან. შესქვლებული რძე უფრო დიდ ხანს ინახება, რადგანაც სქელ რძეში მიკროორგანიზმებს, ბაქტერიებს ცხოვრება და მოქმედება არ შეუძლიანთ. ამ საშუალებით რძის შესანახად წარსულ საუკუნის დამლევის აპპერტმა ეს რჩევა მოგვცა: „რძე უნდა დაზრეს ცეცხლზე $\frac{1}{3}$, მაშასადამე, შესქვლდეს და შემდეგ ჩაისხას ბოთლებში, რომლებიც უნდა კარგად დაიცოს წმინდა საცობლით და რამდენიმე ხნით აღუდდეს. ამგვარად მომზადებული რძე დიდ ხანს შეინახება“. ამის შემდეგ ბალბეკმა საფრანგეთშივე უჩრია შესქვლების დროს შაქრის მიმატება; ამ შაქრის მიმატებით რძე უფრო კარგად შესქვლდება და უფრო კარგად შეინახებაო. აქ საქმე იმაშია, რომ თუ რძეს შაქრის მიუმატებლად ძალიან შევასქვლებთ, მაშინ რძის შაქარი, რომელიც, როგორც ვიცით, ცოტა წყალში კარგად არ იხსნება, გამოე-

ცლება და ცუდ გემოს მისცემს (თითქო ქვიშა ერიოს რძეში); შაქარ-მიმატებული რძე შესქელების შემდეგ ჩასხმული იყო თეთრის თუნუქის ყუთებში, კარგად შეძერწილი და ცხელ წყალში გაცხელებული. ამის შემდეგ ნიუტონმა 1835 წელს ურჩია შაქარ-მიმატებული რძის შესქელება დაფუკულ ჰაერში. ამ საუკუნის ნახევარში ბევრნი სხვანიც ცდილობდნენ შესქელებულის რძის მომზადებას, მაგრამ, სამწუხაროდ, მათი ცდა, როგორც ნიუტონისაც, უნაყოფო დარჩა, თუმცა კი ნიუტონის პრინციპზე დაფუძნებული რძის შესქელება ეხლა ყველგან მიღებულია. მხოლოდ ამერიკაში ამგვარ ცდას ნაყოფიც მოჰყვა; ამერიკელების მოწყალებით და მეცადინეობით შესქელებულ რძის მომზადება და ვაჭრობა ეხლა ძალიან კარგს მდგომარეობაშია. ამ მხრით დიდი ღვაწლი დასდო ამ წარმოებას ბოსტონის პროფესორმა გორსფორდმა, რომელმაც 1849 წ. გამოიკვლია და იპოვნა ის შესაფერი გარემოებანი, რომლებშიაც შესაძლებელია დიდის ხნით შესანახავი და კარგად შესქელებულ რძის მომზადება. ამ სწავლულის საშუალება დაფუძნებულია ძალიან დაბალ ტემპერატურასა და ძალიან დაფუკულ ჰაერში რძის დაშრობაზედ, იმის დაგვარადვე, როგორც ტკბილს ასქელებენ. ამ პრინციპზე რძის შესასქელებლად 1854 წ. ქარხანაც დააფუძნეს, მაგრამ, სამწუხაროდ, ეს ქარხანა სხვა-დასხვა გარემოების გამო მალე მოისპო, გაუქმდა. მხოლოდ 1856 წ. გაილ ბორდენმა ნიუიორკში დააფუძნა დიდი ქარხანა, რომელშიაც რძის შესასქელებლად ხმარობდნენ ერთგვარ ქვებს, გააკუმ აზზარატს; ამ ქვებში ჰაერის დაფუკვა და დაბალ ტემპერატურის ხმარება ადვილი მოსახერხებელი იყო; ამ ქარხანაში ჯერ რძეს ასქელებდნენ შაქრის მიუმატებლად და შემდეგ შაქრის მიმატებაც შემოიღეს. ამგვარად მომზადებულმა რძემ ვაჭრობაში თავი იჩინა და ამის გამო ამავე დროს ამერიკაშივე ბევრი სხვა ქარხანაც დააფუძნეს და ამის შემდეგ 1866 წელს ევროპაშიაც—ხამში, ცუგის კანტონში, შვეიცარიაში (Anglo-Swiss-Condensed-Milk-Company). ამგვარად, შესქელებულ რძის მრეწველობის დამაარსებლად ბორდენი უნდა ჩაითვალოს,

თუმცა კი სამეცნიერო საფუძველი ამ წარმოებისა გორსფორდს ეკუთვნის.

აი ეხლა რაში მდგომარეობს შესქელებულ რძის მომზადება:

ჯერ რძეს გაცხელებენ თითქმის აღულებამდე რამე ქურქელში (ტემპერატურა რძისა 94⁰-ზე დაბალი არ უნდა იყოს) ან მდულარე წყალში ჩადგმით და ან ორთქლის შემწვობით. შემდეგ ამგვარად გაცხელებულ რძეს ჩაასხმენ ვაკუუმში ანუ დაფუკულ ქვაბში და აქ დააშრობენ, ისე რომ მეოთხედი დარჩეს (ოთხი ლიტრიდან ერთი ლიტრი უნდა დადგეს); შესასქელებელ რძეს ვაკუმში ჩაახმის წინაღ შეპარს მიუმატებენ ყოველ 8 ლიტრზე 1 კილო შეპარს. ქვაბში ჰაერი დაფუკულია სასრუტის შემწვობით, რომელიც რძის დაშრობის დროს შეუწყვეტელს მოქმედებაშია; ამგვარად ამოსრუტით ჰაერთან, რასაკვირველია, რძის ორთქლიც სცილდება. უფრო ჰაერის დასაფუკავად და ქვაბში ზედ-დაწოლის შესამცირებლად ამ ქვაბს ერთგვარი მოწყობილებაა აქვს, რომელიც სასრუტის მოქმედებას შველის. ეს მოწყობილება მდგომარეობს შემდეგში: როცა ქვაბი ორთქლით სავსეა, იმაში, რასაკვირველია, ჰაერი ძალიან ცოტა იქნება და, თუ ჩვენ ამ ორთქლს ერთბაშად გავაცივებთ და წყალად ვაქცევთ, ქვაბში ზედ დაწოლის ძალა ძალიან შემცირდება. ამის მოსახდენად ასე იქცევია: ქვაბი მალლა სდგას და ზარფუშის შემდეგ მიკეთებული აქვს გრძელი და განიერი მილი, რომელშიაც ძირიდან ცივი წყალი შედის შადრევანივით; ეს წყალი ხვდება ორთქლს, აცივებს და შემდეგ სასრუტით ისევ გამოდის გარედ. ამგვარის ზედ-დაწოლის შემცირების გამო რძე ქვაბში სდულს ძალიან დაბალ ტემპერატურაში, 40⁰—50⁰ და ამისგანამ ამ დაშრობის დროს რძეს გემო არ უფუჭდება. სამის საათის განმავლობაში რძის ტანი საკმარისად დაიკლებს და ახლა ამ გასქელებულ რძეს გამოუშვებენ, გავაცივებენ 15⁰ და ჩაახმენ თუნუქის პატარა-პატარა კოლოფებში, რცმლებიც შემდეგ გერმეტულად უნდა დაიხუროს და გასაყიდად შეინახოს.

შაქარ შერეული შესქელებული რძე სრულიად თეთრია, ხანდისხან ცოტა მოყვითანო, სისქე თხელის ფაფისა აქვს და ძალიან ტკბილია; თბილ წყალში კარგად იხსნება და გემოც კარგი და ნაზი აქვს.

აი შედგენილება შაქარ-შერეულ გასქელებულ რძისა:

წყალი . . .	24,70 ⁰ / ₁₀₀	თუმცა შესაძლებელია აგრედვე:	12,40	—	35,6 ⁰ / ₁₀₀
ერბო . . .	10,24	—	—	—	6,8 — 18,8
აზოტ. ნივთ.	12,20	—	—	—	7,8 — 20,2
შაქარი (მიმ. შაქარი).	48,07	—	—	—	41,25 — 54,30
ნაცარი . . .	2,10	—	—	—	1,56 — 3,87
	100,00 ⁰ / ₁₀₀	—	—	—	—

აქ ნაჩვენებია 48,07 შაქრის რაოდენობაში 10,02⁰/₁₀₀ რძის შაქარია და 38,05⁰/₁₀₀ კარხლის შაქარი.

თუმცა პირველის შეხედულობით სრულიად ძნელი არ არის შესქელებულ რძის მომზადება, მაგრამ, სამწუხაროდ, აქამდინ ჯერ ძალიან ცოტაა იმისთანა ქარხანა, რომელიც მართლა და კარგ რძეს ამზადებდეს და ამის მიზეზი სხვა-და-სხვა არის: ქარხანას მთელის წლის განმავლობაში საკმაო და კარგი შესასქელებელი მასალა, რძე უნდა ჰქონდეს, რაც ყოველთვის მოსახერხებელი არ არის და ამასთან დიდი თანხაც სჭირდება.

შესქელებულ რძეში ასეთი დიდი რაოდენობა შაქრისა, რომელიც ანალიზმა გვიჩვენა, ყოველთვის კარგი არ არის, მეტადრე თუ რძე ყმაწვილების საკვებად არის დანიშნული. ამისათვის ბევრი ცდილობდნენ, რძე ისე შეესქელებინათ, რომ შაქრის მიმატება არა ყოფილიყო საჭირო. ჯერ ამერიკაში და ამ ოციოდე წლის წინად ევროპაშიაც დაიწყეს უშაქროდ შესქელებულ რძის მომზადება. ამგვარად მომზადებული რძე ისე ძალიან სქელი არ არის, როგორც შაქარ-მიმატებული და ამის გამო ისე დიდ ხანს ვერა სძლებს, როგორც შაქარ-მიმატებული და შესქელებული. თუ უნდათ, რომ უშაქროდ შეს-

ქელეზულ რძესაც კარგი გამძლეობა ჰქონდეს, მაშინ იძულე-
ბუნლი არიან მაღალ ტემპერატურაში შესქელონ, რომ ამით
მოისპოს ყოველი დამაზიანებელი ფერმენტი. სამწუხაროდ, ამ
რძეს სხვა ნაკლულევანება ეძლევა ამით, ე. ი. ნადულის გემო,
რომელიც ძალიან უშლის ხელს იმის გავრცელებას. აი ამ რძის
შედგენილება:

წყალი	61,85%	{ ამ რძეს თუ ორი წილი წყა- ლი მიემატა, იმის შედგენილე- ბა კარგის ძროხის რძეს მიემ- გვანება.
ერბო	10,77—	
აზოტ. ნივთ.	10,80—	
შაქარი	14,50—	
ნაცარი	2,25—	

გ. ჰეტრააშვილი

(შემდეგი იქნება)

ბიბლიოგრაფია

А. А. Цагарели.—Свѣдѣнія о памятникахъ грузинской письменности. Томъ I. Выпускъ третій. Съ портретомъ профессора Д. I. Чубинова. С.-Петербургъ, 1894.

რვა წელიწადია მას შემდეგ, რაც ჰატივრემული პროფესორი ა. ცაგარელი შეუდგა იმ ნაკლის შეკვბას, რომელიც არსებობს ჩვენს ლიტერატურაში—ჩვენის მწერლობის ნაშთების სისტემატიურად მიმოხილვას და აღნუსხვას, ესრედ-წოდებულ კატალოგიზაციას. რადგან ჩვენ ჯერ არა გვაქვს ჩვენის ლიტერატურის ისტორია, ამიტომ ამ ჟამად უნდა დაკვირდეთ წესიერად შედგენილ მწერლობის ნაშთთა მიმოხილვასა და სანდასან სსკა-და-სსკა წიგნებისა და ხელ-ნაწერების მართვს ჩამოთვლასაც. ბ-მა ცაგარელმა დიდი სამსახური გაუწია ჩვენს საზოგადოებას ბიბლიოთეკებისა და არქივების აღწერით, რაც, უკუკელა, სანგრძლივსა და დაუღალავ შრომას მოითხოვდა. ამ მესამე წიგნით თავება I ტომი ქართული მწერლობის ნაშთების მოხილვა-აღნუსხვისა (პირველი წიგნი დაიბეჭდა 1886 წ., ხოლო მეორე 1889 წ.); ვისურვებთ, რომ ჰატივრემული პროფესორმა მალე დაბეჭდოს მეოთხე ტომიც, რომლის შედგენას დაგვიპირდა, და ისრე არ დაგვიანოს, როგორც «ღრამიტების» მეორე ტომის დაბეჭდვა...

ჩვენს ბეელს მწერლობაშიც აქა-იქ ანუსხული იერ ზოგაერთთა ნაშთთა სია, მაგრამ უსისტემოდ და შეუმუშავებლად. სან ატორი, მთარგმნელი ანუ გადაწერი ტექსტის თავში ან ბოლოში მიასწრდა ან ჩამოსთვლიდა მის მიერ შედგენილ, გადმოთარგმნილ თხზულებათა, სან თვით თხზულების ჰატრინი თვისის ბვირფასის

წიგნებ-ხელნაწერების შესახებ საბაბლიოგრაფიო შენიშვნებს სწერდა და სხ. ბროსსე ზირველ კატალოგის შედგენას იოანე ზეტრიფის (XI საუკუნეს) ¹⁾ მიაწერს. შოთაძე მოიხსენებს «ვეფხისტყაოსნის» უკანასკნელ ტაბში სამს მსმინდელს ზოეტს და მათს ზოემებს, მეფე არჩილი თავის «არჩილიანში» ტაგაკანობს სსკა-და-სსკა საუკეთესო 15 მწერალს და მათ თხზულებათა. კათალიკოსმა ანტონ I-მა ერთი თავი «წეობაღ-სიტყვაობისა» მოანდომა «სიბრძნის მოყვარეთა» და ჩამოსთვლის 70 ქართულ მწერალს და იხსენიებს მოკლე საბიოგრაფიო და საბაბლიოგრაფიო ცნობას, რომელიც შემდგომი, ამ წიგნის გამოცემის დროს, ზღ. იოსელიანმა განაგრძელა და შეაკო; წარსულ საუკუნოის დამლეკს მღვდელმა კეკელიძემ პეტრის ირაკლის II ბრძანებით შეადგინა სია 7400 წიგნისა, რომელიც ტფილისში მე- XVIII საუკ. მე-80—90 წლებში იყო დაბეჭდილი. ამავე დროს თელავის სემინარიის რექტორმა დავით ალექსი-მესხიძემ შეადგინა კატალოგი თავისის ბიბლიოთეკის ხელნაწერთა, რომელნიც 200 მღე ქონდა. 1837 და

¹⁾ ბ-ნი ა. ცაგარელი ახალ ცნობას გვაძლევს და გვპირდება შემდეგ წიგნში უფრო ვრცლად გაეარკვევ, სიიდან უნდა წარმომდგარიყოს ამ იოანეს მეტი სახელი—პეტრიფიო. როგორც ვიცით, ამისი აღსნა ვერ იტვირთა დიმიტრი ბაქრაძემ (Опись памят. древ. въ нѣк. кр. и мон. Грузин. Пр. Кандакова стр. 34). «ეს პეტრიფიონის მონასტერი, რომლის ბერნი პეტრიფიონელეზად (შემოკლ. პეტრიონი) იწოდებოდნენ, ცხადია, ის მონასტერია, რომელიც ცნობილი იყო რუსმელიაში ბაჩკოვის მონასტრად და იყოფებოდა ქ. ფილიპპოპოლიდან 20 ვერსის მანძილზედ... ბიზანტიის მწერლების (ანნა კომნენის) ლიტყვით, ეს მონასტერი დღემდებული იყო(?) 1084 წ. ორის მძის ქართველის (ივერიელის), პაკურიანების მიერ (უთუოდ ჯანაყურ-ორბელიანის გვარისანი იყვნენ), რომელნიც საქართველოდან წასულან, ბიზანტიაში შესულან სამსახურში და სასახლის უმაღლესის წოდებით—დიდის დამესტკოსისა და დიდის მაგისტროსისა—იმპერატორის ალექსი კომნენის მიერ დაჯილდოვებულნი იყვნენ. ერთი ამ მშათაგანი—გრიგოლი მოიკლა ბოლგარებთან და კომანებთან ომში 1088 წ... როდესაც ჯვაროსნებმა აიღეს და გაძარცვეს ეს მონასტერი, იმის წინამძღვარი ტომით ივერიელი იყო—ex Hiberia (Iberia) ortum;—ეს წინამძღვარი მიპგვარეს ფილიპპოპოლში იმპერატორ ფრიდრიხ ბარბაროსის, რომელმაც წყალობით მიიღო... აქამომდე ამოსაცანი მე-XI საუკუნის განთქმულ სწავლულის და ფილოსოფოსის იოანე პეტრიფის მეტი-სახელი ესლა სრულიად ცხადად აიხსნება,—იოანე უთუოდ ამ პეტრიფიონის მონასტრის ერთი მშათაგანი იყო. ჩვენ გვაქვს ესლა ძლიერ საინტერესო წარწერა პეტრიფიონის დვთის-მშობლის ხატის ბუდისა, რომელიც ორ მძის ქართველებს, ათანასესა და ოქროპირ ბერს 1311 წ. გაუკეთებიათ. ამ სახით ჩვენს ხელთაა შეურყეველი საბუთები ქართველების ყოფნისა ამ ზემოხსენებულს მონასტერში 1030 და 1311 წ.ა.

1838 წლ. ბროსსემ დაბეჭდა კატალოგები იმ წიგნებისა, რომელიც წაეკითხა და 1877 წ. მანვე დაასტამბკინა საბიბლიოგრაფიო ცნობანი ქართულ საზოგადო ნაწიერთა შესახებ. დ. ჩუბინაშვილმა კახუშტის ისტორიის წინასიტყვაობაში დაბეჭდა ვრცელი სია ქართულ მწერლობის ნაშთებისა. ალ. ცაგარელმა I წიგნში თვისის СВЕД. О ИАМ. დაბეჭდა ათონის ივერიის მონასტრის ქართულ ხელნაწერების აღწერილობა, რომელიც იმერეთის უკანასკნელ მეფის სოლომონ II მოძღვარს ილარიონს შეუდგენია. პეტერბურგის სამეცნიერო აკადემიის აზიურს მუზეუმში იპოვება ვრცელი ხელნაწერი კატალოგი იმ მანუსკრიპტებისა და ძველ დაბეჭდილ წიგნებისა, რომელიც იქ არის დაცული. პეტერბურგის საჯარო ბიბლიოთეკის კატალოგში მოხსენებულია ის ქართულნი ხელნაწერნი, რომელნიც 1883 წ. ეოფილა იქ. ქართველ მწერლობის ნაშთების შესახებ ცნობანი მოჭყაუთ ავრედვე თავანთ ნაწერებში პ. იოსელიანს და დიმ. ბაქრაძეს. აქამომდე აღმოჩენილ ქართულ მწერლობის ნაშთთა-რიცხვი სუთი ათასამდინ აღის.

ბ-ნ ცაგარელის ამ I ტომის შესამე ნაწილში მოთავსებულია ცნობანი და აღწერა იმ საისტორიო და სალიტერატურო ნაშთთა, რომელიც ავტორს დ. ჩუბინაშვილის ბიბლიოთეკაში აღმოუჩენია; ამ წიგნშივეა მოთავსებული განსვენებულ პროფესორის და ზოგაერთი იმის წინაპრის ცნობებისა და სამეცნიერო მოღვაწეობის მასალა. რადგან შემოხსენებული წიგნი რუსულად არის დაწერილი და მხოლოდ ზოგაერთის წიგნის სახელ-წოდებანია ქართულად აღბეჭდილი სია-ნუსხაში, ხოლო წიგნი კი ჩუბინის ძველის ლიტერატურის შესახებ ბეკის ფრიად საინტერესო ცნობას შეიცავს, ამიტომ ამ წიგნიდან მოკუთხრობ მკითხველთ ამ წიგნის უფრო შესანიშნავადგილთა შინაარსს.

ავტორს განხილული აქვს დასწყვისშავე ჩუბინაშვილის საგვარეულო საბუთები, რომელიც, სსკვთაშორის, შესანიშნავაა საქართველოს ერის შინაგანის ცნობების და სამეფოს წესწეობილების შესახებ წაყვლად. მეფე ირაკლი II მღდ. დ. ჩუბინიძის (დ. ჩუბინაშვილის წინაპრის) ერთ თხოვნაზე საკუთარის ხელით განაჩენს სდებს: ეს დავით მღვდელი სტამბაში განწესებულია, ესეც საქვეყნიერო და სკუ-

ლის სამსახურია, ამას «მორიგეთ» ნუ გამოიყვანთ». ნ. ჩუბინაშვილს, პროფ. დ. ჩუბინაშვილის ბიძას, დაუკლავია სამცხე და იმერეთი 1842 წ. ავტორის სიტყვით, «იგი იყო პირველი ქართველი და ქართული ენის მცოდნე, რომელმაც საარქეოლოგიო მოგზაურობა იკისრა». შემდეგ 1845 წმ. ადგილნი (იერუსალიმი) მოუკლავია. თავის საარქეოლოგიო აღწერაში ნ. ჩუბინაშვილი ვერცლად ასწერს სასკოლო-კან გელათის მონასტრს, რომელის საარქეოლოგიო საუნჯეთა შესახებ შემდეგს ასწერს პრ. კონდაკოვი: «რუსის ელჩმა ნიკიფორე ტოლოჩანოვმა, რომელიც 1650 წ. იყო იმერეთში, დაწვდილებით აღგვიწერა წმ. გელათის ტაძარი, ამ მონასტერში ესლა დაცულია მხოლოდ მცირედი ნაწილი იმ სიძლიადრისა, ხელოვნებისა და ისტორიის მშენებლის და ძვირფასის ნაშთებისა, რომელიც რუსეთის ელჩს ტოლოჩანოვს უნახავს იქ». იმის აზრით, 1650 წლიდან ჩვენამდე ამ საუნჯის მეშვიდე ნაწილს არ მოუღწევია, სოლო, მიუხედავად ამისა, მინანქარის (ემალის) ხელოვნებით გელათის ტაძარს შემდეგ ვენეციის წმ. მარკოზის ეკლესიისა პირველი ადგილი უჭირავს.—ნ. ჩუბინაშვილსვე შეუდგენია აღწერა ქართულ ნაშთებისა იერუსალიმში, რომელიც ბ-ნ ნავარეს თავის წიგნში დაუბეჭდია. ავტორი შეჰნიშნავს, რომ ეს იერუსალიმის ჯვარის მონასტრის აღწერა ბ-ნ ა. ქუთათელაძეს მიუწერია ვიღაც ღორთქიფანაძე ბერისათვის, რომელმაც შეიძლება მხოლოდ გარდამოსწერა იგი აღწერა. სოლო ბ-ნი ჟორდანია, განაგრძობს ავტორი, შეედავა ქუთათელაძეს და თვითონაც შესცდა, როდესაც ეს აღწერა მიაწერა პლ. იოსელიანს, რომელსაც ვითომ პალესტინა 1845 წ. მოეკლეს. ვიცით, რომ პლ. იოსელიანი წავიდა ათონს 1848—1849 წ. სოლო ის სრულებით არ ვიცით, რომ რდესმე პლ. იოსელიანს პალესტინაში ემოგზაუროს. ჩვენ მაერ დაბეჭდილნი შენიშვნანი ნ. ჩუბინაშვილის საკუთარის ხელთ ნაწერნი არიან, შედგენილნი მისგან 1845 წ. მასში, პალესტინაში ყოფნის დროს. ავტორი დანძენს, რომ ზემოხსენებულსავე წერილში ბ-ნი ჟორდანია «ფრიადის სიღინჯით» მოგვიითხრობს, ვითომ თათრების სულთანს ეთხოვნოს ქართველ მეფეებისათვის, განდევნეთ იერუსალიმიდან სპარსნი და თქვენ თითონ დაეპატრონეთ ამ თქვენთვის წმინდა ქალაქსა და ვითომ სამს ქართველს მე-

ფეს გაელაშვრა ჰალესტინაში და კიდევ წარმეტებით შეესრულებინა ამგვარი წინადადება სულტანისა 1527 წ.—პირველად უნდა შეენიშნოთ, განაგრძობს ავტორი, რომ თათრების შემოსვლამდე იერუსალიმს სპარსელები კი არა, არამედ ეგვიპტის მამულუკები (ავტორის კურსივია) ჭეფლობდნენ; და მეორედ—და ეს უმთავრეს საქმედ მიგვაჩნიათ, თათრებმა დაიპყრეს სირია, ჰალესტინა იერუსალიმით და ეგვიპტე 1516—1517 წ. (კურსივია ავტორისა) და აქამოდე ჭეფლობენ; მასხადამე, თათრების სულტანს არ შეეძლო ქაროველები მიეწვია 1527 წ. იერუსალიმიდან სპარსნი (კურსივია ავტორისა) განდევნეთო, რომელნიც იერუსალიმში მამინ არ ფოფილან, რადგან თვით ოსმალთ თათრებს ეს ქალაქი ათის წლის წინად ჭქონდათ დაპყრობილი. ეს ანქრონიზმი, რომელიც ვახუშტსაც მოსვლია, გამოვიკვლიე ჩემს წიგნში: ქართული ნამანი წმ. ადგილებში და სინაჟ. სვგ. 1888. გვ. 57, 62 და 63. სამწუხაროა, რომ ბ-ნს უორდნანას საჭიროდ არ უნახავს წინადვე გაეჩნო ამ სავნის შესახებ ლიტერატურა. შემოსვენებული ჩენი წიგნი რომ წაკითხას, ამგვარ ახილებულ ამბების (курьезы) აწერას ადვილად შეეძლო ასრდენოდა. ქართველთა ჯარი, მართალია, შევიდა იერუსალიმში, ხოლო ეს მოხდა 1303 წ.—აქვე ავტორი შეჭნიშნავს ერთს დიდს შეცდომას, რომელიც აღმოჩენია ბ-ნ სამაგლოვ-ივერიელის წერილში «მწეუმსში» დაბეჭდილში. «მოსე ქორენელის» მოწმობითაო, ამბობს ბ-ნი სამაგლოვი, ნეტარ-სვენებულმა მესროფმა (V ს.) გადათარგმნა საქართველოს ტახტის მეკვიდრისათვის, სსსიქადულო სანდუსტისათვის სსსარება, სამოციქულო და ზოგაერთი საღვთის-მეტეველო წიგნი. ის. მ. ქორენელის სომხეთის ისტორია. ნ. III, თ. 60». ამასვე სამართლიანად შეჭნიშნავს ავტორი, რომ «არც შემო-მოყვანილ და არც სხვა ადგილებში თავის ისტორიისა მოსე ქორენელი ცალის სიტყვითაც არ ისენიებს, ვითომ წმ. მესროფს რამე გადათარგმნოს ქართულს ენასეა. ავტორის ეს შენიშვნები საფუძვლიანია და კეთანხმებით კიდევ. სამწუხაროდ, მართალია არა გვგონია ავტორი და გერც კეთანხმებით, რადესაც რაღაც დანინვის კილოთი და ხან თითქო ბრანით მოახსენიებს განსვენებულს საქართველოს დაუაწვარს ისტორიის მეკლეკარს და არქეოლოგს დიმ. ბაქრაქს. სარდლანიკულის დიმი-

ლით აღნიშნავს ბაქრაძის ორ-სამ მცირე შენდომას, რომელიც ყოველ დიდ შრომაში აუცილებლად მოუხდება ავტორს, საზოგადოდ ამცირებს ბაქრაძის მოღვაწეობას და გვარწმუნებს, რომ მე, ცაგარელს, «მხოლოდ ასეო სანებში შემსვდა იმის (ბაქრაძის) ისტორია ქართულს ენაზე» (sic). ბ-ნი ცაგარელი ამას სწერს 1894 წ. ხოლო დ. ბაქრაძის «ისტორია საქართველოსი» დაბეჭდა 1889 წ. არ შეგვიძლიან არ შევნიშნოთ, რომ ცუდად უნებები ქართულის ენისა და ლიტერატურის ერთადერთის გათვლით ვროფესორს, რომ ხუთისა თუ ეჭვის წლის განმავლობაში, შემდეგ ბაქრაძის ისტორიის დაბეჭდვისა არც კი წაუკითხავს ის, რის დაბეჭდვაც დიდი თავსახინა ამხად უნდა ჩათვალოს ჩვენს ღარიბს საისტორიო ლიტერატურაში.... ნუ თუ ეს ისტორია იმდენის ყურადღების ღირსია არ იყო, რომ ბ-ნს ცაგარელს ადრე წაეკითხა? მაგრამ იქნება ეს იმგვარი დაცინვის კაღო იყო, რომელიც ამ ბოლო დროს ჩვენს ლიტერატურაში შემოიღეს და რომელსაც დისინიფიცია ჰქვია: აქაო და მე თქვენ ნაწერს არ ვკითხულობო... ერთს ადგილს ბ-ნი ცაგარელი იხსენიებს დიმი. ბაქრაძეს, ვითარცა ცნობის მოყვარე მწერალს (любознательный писатель—sic!), ე. ი. დილეუტანტს, რაც ყოველის ეჭვის მიუტანელად არ შეუფერება ქართულის მწერლობისა და ისტორიის ამისთანა მოღვაწეს... suum cuique... მტრის ენაში შეიძლება სთქვას, რომ ჩვენი ავტორი გაუჭავრება იმ რამდენსამე შენიშნას, რომელიც დიმი. ბაქრაძემ წარმოთქვა ბ-ნ ცაგარლის ნაწერის შესახებ, მაგალითად, ახუარობის წაკითხვას ახუარობის მაგერ (ისტ. საქ. გვ. 246.).... მაგრამ ეს ხომ მტრის ენა იქნება....

შემდეგ ავტორი აკვიწებს დ. ჩუბინაშვილის ბიბლიოთეკას, რომელიც «ძლიერ ძვირფასია, თუმცა კი ვერ შეედრება ბატონიშუ. თეიმურაზის, თ. ივ. გრუზინსკის და თ. მინგრელსკის ბიბლიოთეკებს» და რომელიც იმის შემკვიდრებმა წერა-კითხვის «საზოგადოებას» შესწირეს. ბ-ნი ცაგარელი იმედოვნებს, რომ ეს საზოგადოება უფრო ვრცელს კატალოგს შეადგენს ამ ბიბლიოთეკისას და მათ «დაამტკიცებს, რომ ქართველებს უნარი აქვთ, როგორც შეკრებისა და შექმნისა, ისე დაცვისა და თავის შენახვის სარგებლობისა». სხვა-და-სხვა შესა-

ნიშნავ წიგნთა შორის ავტორი ასახელებს შემდეგთა: 1) «დროსა მეფისა ირაკლისასა და მეფის გიორგისასა, ნუბითი ამა ორთა მეფეთა, აღწერილი სოფლები, შენნი და უშენონნი, სოფლები ქართლისა და კახეთისა, რომელნიც აღწერა მეფის ძემ იოანემ» და სს.—წიგნი შეიცავს სტატისტიკურ და გეოგრაფიულ ცნობათა ქართლსა და კახეთს; 2) «წიგნი ზეთის შესახებისა და ქიმიისა ქმნისა, შეკრუბულია მეფის კახტანგისაგან» (VI); 3) ფისიკისათვის; 4) წერილები ზოოლოგიაზე; 5) «ქმნილი მეფის ძის თეიმურაზის მიერ... განმარტება ლექსთა მათ მადლისა ფრანსისათა, ... აქა «გუფხის-ტუაოსანისა» სტინთა შა სმარებულნი არიან» და სს. ძველ წიგნთა შორის ავტორს მოაქვას წიგნები, დაბეჭდილი ქუთაისში 1807 წ., წესში (რუსკში) 1811 წ., სახსერეში (სემო-იმერეთში) 1817 წ. და რომში 1629, 1732 და 1797 წწ. ამ ცნობათა მიერ რაოდენადმე შეივსო საქართველოს ბეჭდვის საქმე, რომელიც ავტორმა ამ ტომის პირველ ნაწილში მოკლედ აკვიწრა.

ბატონიშვილის თეიმურაზის ბიბლიოთეკაზე ავტორი ამბობს, რომ «ეს ძვირფასი წიგნთ-საცავი სამეცნიერო აკადემიის აზიურმა მუზეუმმა შეიძინა 1848 წ. და ამ შესამხნევის შემკით მან ქართული ლიტერატურის ნაშთების მშვენიერი კოლექცია შეგროვა, რითაც ამ დაწესებულებას დაიღაც შეუძლიან თავმომწონებოდეს. ცნობილს ისტორიკოსს, რომელიც ფრად ნასწავლი კაცი იყო, საკუთარს ხელით დაუწერია თავის ბიბლიოთეკის კატალოგი, რომელიც შეიცავს 206 წიგნს. ჩვენ ეურადდება მიიჭრია შემდეგმა წიგნებმა: № 118 ესტრეკა ანსილიონისა, ხელოვნება უმაღლესი რიტორიკისა, მეფის ძის დავითის მიერ თარგმნილი; № 119 წიგნი სალოდიკო—დაილეკტიკა, კლანურისაგან თარგმნილი ძველთ ქართულთ მთარგმნელთაგან; № 120 წიგნი სადაილეკტიკო; № 121 წიგნი პარფერი ფილოსოფისა, ღაზელისა, ტირულისა, ხუთთათვის სმათა არისტოტელთა შეყვანილება; № 123 წიგნი კავშირი ანუ სტიხია, ფილოსოფია პრაკლე დიოდორისისა, პლატონურისა, ღის მეტეფელისა მარტივისა, თარგმნილი კლანურისაგან ქართულ ენასა ზუდა იოანე ფილოსოფოსისა პეტრიწისა მიერ, დიდისა მოძღვრისა ჩვენ ქართველთასა პირველად და სს.; № 124 წიგნი ათათვის

კატილორიათა არისტოტელისათა, ქმნილი ანტონ შირველისა მიერ; № 127 ლოლიკა—ფილოსოფიის ქრ. ბაუმეისტერისა, თარგმნ. ლათინურისაგან კათ. ანტონის-მიერ; № 128 ფიზიკა—თეორია; სხვათადა სხვათა ავთორთაგან შეკრებულნი კათ. ანტონის მიერ შირველისა; № 129 ფიზიკა—პრაქტიკა, შეკრ. სხ. და სხ. ავთორთაგან მეფის ძის დავითის მიერ; № 130 წიგნი ბუნებისათვის ღმერთთასა ციციკონისა, თარგმნ. მეფის ძის თეიმურაზისაგან რუსულს ენით; № 132 წიგნი თიათრი—ზოლეტიკა, სწავლანი მეფეთ და მთავართათვის... თარგმ. ბერძნულსაგან ენისა წმ. იერუსალიმის ქართ. მონ. არქიმანდრიტის ბენედიქტის მიერ; № 133 წიგნი კიტაიის საბრძნე, ზნეთ სწავლებანი, თარგ. გაიოზისა და სხ.; № 135 წიგნი, ქმნილი მარკოზ ავრელიანისა, რომის კეისრისაგან, ზნეთ სწავლებანი, გაიოზ არქიმანდრიტისაგან თარგმნული; № 137 წიგნი არისტოტელისა ბოროტათთვის და კეთილისა განმარტება და ზნეთ სწავლება, თარგმ. ბატონიშ. თეიმურაზისაგან; № 141 მეფის ირაკლის მეორის ისტორია, ს'დ ქართლისა და კახეთისა სამეფოთა და სხვათა მეფობებისა; № 152 წიგნი მცირე-ნარკვევად სსხელდე-ბული, მეფის ძის დავითის მიერ ქმნილი, რომელი არს სუთად განყოფილი: 1) ისტორია ასურეთისა, 2) ბერძენთა, 3) მეკვიპტელთა, 4) რუსეთისა და 5) საქართველოსა; № 153 სამკესეთოთის... თუ ვითარ, რომელ უამსა დაიპყრეს რსმაღლა—მოთხრ. მეფის ძის თეიმურაზის მიერ; № 154 ხროზოგრაფი-ისტორია ვრცელი; სამღვდელონი და საერონი მოთხრობანი დასაბამიდან სოფლისადა; ისრავლთა, იუდაანთა, ასურთა, რომთა და ბერძენთა ვიდრე აღებამდე თურქთაგან ოთამანისათა კონსტანტინეპოლისა, და ოთამანთადა ისტორია არს ამას შინა შეტანილი; თარგმნ. ბერძნულსაგან ენისა სოლოლაშვილის მიერ ქართველისა... ვიდრე მცირეს თეოდორის მეფობის დასრულებამდე... და შემდეგ არჩილ მეფეს შეწყვინითა სხვათა მთარგმელთა სრულ უქმნიეს... № 155 ტრიადის ისტორია, ვრცელად აღწერილი და დარღვევა მისი, ქართულთ ძველთ მთარგმნელთაგან ნათარგმნი; № 156 ღირსნი ხსოვნისა აღწერანი ჩინებულთა ქალაქთა კეროპიისათასა, ლათინურისაგან ნათარგმნი იოანე ბერის მიერ, ფილოსოფიისა ქართველისა; № 157 მოთხრობა

შემოკლებით დალაილაძისათვის; № 159 ბუნებითი ისტორია ასუ-
 რისთანისა ნათარგმნი ქართულად ავთ. თუმანიშვილისაგან; № 161
 წიგნი—თელემაკ, ფრანციცულისაგან თარგმნილი... სარდიან ჩოლაყა-
 შვილისა; № 162 წიგნი ველისარანი... რუსულიდან თარგმნილი
 ვაიოზ არსიერისაგან, რომელიც იყო თავადთა ბარათაშვილთაგანი
 თავაშვილი; № 179 რაზდოგორი რუსული და ქართული, სოლო-
 მონ მსაჯულისა, მეფის ერეკლე მეორის მდივნის მიერ; № 189
 ტაქტიკა... თარგმანი ფრანციცულით მეფის ძის თეიმურაზის მიერ;
 № 190 მხედრობის დარიგება ნაშოლუბისაგან, თარგმანი მეფის ძის
 თეიმურაზისა; № 191 ფრანციცულნი სჯულნი სამხედროთაგანთა
 შემცოდეთა გადახდებინებისათვის, მისივე ნათარგმნი; № 192 არტი-
 ლერიის წიგნი და ხელაგნება და ზარბაზნის ჩამოსხმანი, რუსულით
 თარგმანი მეფის ძის დავითის მიერ; № 193 მცირე წიგნი პრაქტი-
 კა არტილერიისა, მანკერთა და სხვ. და სხვ. საგანთა არტილერიისა-
 თა, ქმნილი შემოკლებით მეფის ძის თეიმურაზის მიერ; № 194
 საარსმეტეოთა და საგეომეტრიოთა პრეპარატიონთა, პრეპარატიონთა
 გნონთა და რომელთაჲ საგეომეტრიოთა საგანთათვის, ქმნი. მეფის
 ძის თეიმურაზის მიერ; № 195 გეოგრაფია მოკლედ მეფის ძის და-
 ვითის მიერ ნათარგ.; № 196 წიგნი, რომელსა ეწოდების აიათი
 (ანუ აიათი) სპარსულ. თარგ. ვასტანგ (VI), რომელსა შინაჲ არიან
 რომელიმე ლომეტრიულიც და გეოგრაფიულიც შემეცნებანი; № 197
 მონტესკიუ—ფრანც ჩინებული წიგნი სჯულთათვის, თარგმ. მეფის
 ძის დავითისა რუსულითაგან ქართულად; № 198 ინდოთ ბრან-
 მანთა სარწმუნოება, ანუ ღვის მეტყველება მათი, რუს. ჰსთარგმნა
 ესე მეფის ძემან დავით; № 199 მითოლოგია შემოკლებით მეფის ძის
 დავითის მიერ თარგმნილი რუსულით და ანბანზე დაწეობილი ქარ-
 თულად; № 200 რომელიმე კოლტერის თხზულებათაგან, თარგმ. სხვა
 და სხვა საგანთათვის რუსულიდან ქართულად; № 201 მცირე ენცი-
 კლოპედიად სახელდებული და რომელსა შინაჲ არიან ხნეთ-სწავლე-
 ბანი, თარგმანი რუსულითაგან ენისა ქართულსა ზედა ჩუგუნოვისა;
 № 203 შემოკლ. მოთხრობა არმაზისათვის, რომელსაც კერპთ-მსა-
 ხურებასა შინა თავკანს სტემდეს ერნი საქართველოსანი და ხადოდას
 უბირველესს ღთად: ვინა იყო იგი და სადადო?—პოვნილი ძველთა

წერილთა შორის და გამოწერილი მეფის ძის თეიმურაზის მიერ; № 206 წიგნი სამხარეულოსი, მეფის ძის ბაგრატის მიერ ქმნილი. ამ კატალოგის დასასრულს ბატონიშვილის თეიმურაზის სკლით მიწერილია თარღები იმის კორექსიონდენციებისა 1833 წლ. 1836 წ., სადაც მოხსენებულნი არიან: უკანასკნელი მთავარი სამეგრელოსა დაკით დადანი, — რომელსაც თეიმურაზი მეტოხარს უწოდებს და სსკა და-სსკა წიგნებს უგზავნის, — არქეოლოგია მ. იოსელიანი, პარიჟელი აკადემიკოსი შარშია და ბრასსკე; ამ უკანასკნელს თეიმურაზი ქართულად სწერს (ბრასსკე ჯერ კიდევ არ იყო მოწვეული პეტერბურგში აკადემიკოსად და პარიჟში სწავლობდა ქართულ ენას).

ამ შესანიშნავის წიგნთ-საცავის აღწერის შემდეგ ავტორს მოჰყავს კატალოგი თ. ი. გრუზინსკის ბიბლიოთეკისა, რომელიც პეტერბურგის საჯარო ბიბლიოთეკას 1880 წ. შეუძენია და რომლის საღვთისმეტყველო წიგნების აღწერა ავტორმა პირველ წიგნში თავის «ცნობათა» და სს. უკვე დაბეჭდა. ავტორი ესლა ჰებეჭდავს იმ ბიბლიოთეკის სამეცნიერო წიგნების კატალოგს, რომელშიაც განსაკუთრებულს ყურადღებას მიაქცევს ბუნებისა და სატყნაიკო მეცნიერების მრავალი წიგნები: ელემენტარისა, ვარსკვლავთ-მონაცხველობისა, ასტროლოგიისა, არითმეტიკისა, ტრიგონომეტრიისა, გეომეტრიისა, ლოგარითმებისა, ფიზიკისა, ქიმიისა და ალქიმიისა, სამხედრო და სამეურნალო მეცნიერებისა და ბუნების-მეტყველობის შესახებ. ავტორი სამართლიანად დასძენს, რომ თუძცა ცნობანი ამ წიგნებში მოყვანილნი, ცხადია, არ შეეფერება მეცნიერების ესჯანდელ მდგომარეობას და მხოლოდ ისტორიული ინტერესი აქვთ, მაგრამ ეს წიგნები ძლიერ საყურადღებოა, რადგან გააუწყებს ძველ ბერძნუბას, არაბების, სპარსების და, სარწმუნოა, სირიელებისა და ქალდეველების ცოდნასაც ზემო-აღნიშნულ მეცნიერებათა შესახებ, სოლოზოგურიით მათ შორის შეიცავს ქართველების სოფელურ ექიმობის აღწერას. ეს წიგნები გვიმტკიცებს აგრედე, რომ სპიბლიო და საღვთის-მეტყველო, საისტორიო, საფილოსოფოსო და საპოეზიო ნაწარმოებთა გარდა ქართველებს შეუსწავლიათ ბუნების მეტყველების მეცნიერებაც, შეუშეშაგებათ ამ მეცნიერების ნამდვილი ტრემიზოლოგია და იმის ადვილად გაგებისათვის ენა განუვითარებათ, —

ბიბლიოგრაფია

რაც ესწინდელ დროშიაც ფრად სსსარკებლთა. მოკვეყეს ზოგოერთ
 ამ შესანიშნავ წიგნის სსსელი: № 100 ცნობანი ქიმიასუ, შუკრე-
 ბილნი მეფის ვასტანგის (VI) მიერ; № 341 მისიეე—ასტრონომია
 ანუ ცნობა ქმნილებათა, დაბეჭდ. ტფილისს 1721 წ. თარგმნ.
 სპარსულიდამ; № 342 ასტრონომია, სელთნაწერი; № 394 მისას და
 მთავრის დაბნელებისათვის, რეეული; № 269 ულუბეკ შანჭრუსის
 მისაგან ქმნილი ასტრონომია; № 253 საეტლრა წიგნი ძველი ქარ-
 თული, ელთინურიდამ თარგმნილი ქართულად; № 243 ლათინურიდამ
 თარგმნილი ცის ქმნილებისა, ვარსკვლავთა, სოდთა(?) და პლანეტთა-
 თვის, რსა შა არს მრავალი ფიგურა დასსული და აღრიცხვანი;
 № 337 დეამეტრია, ნათარგმნი რუსულიდამ..... ვასწორებული
 მეფის ვასტანგის მიერ და შემდეგ შესრულებული იმის მდივნის
 მელქის. კაკასიძისაგან; № 340 ლოგარითმთათვის, რეეული, რე-
 მლის ბოლთს აეტორი ინსენიებს თავის «ზოგადსა დეამეტრიას»
 შედგ. 1764 წ.; № 338 დეამეტრია დასსულიებით ქართულად,
 სელთნაწერი იანუ ბატონიშვილს ეკუთვნოდა; № 339 დეამეტრია;
 № 336 მათემატიკა (ი. ნაწილი არითმეტიკისა, ტრიღონომე-
 ტრიისა და სს. და სს.) სელთნაწერი; № 226 დიდი არისმეტიკა,
 თავისის ფილურიით, სარიდან ჩოლფაშვილისაგან ვარდმოღებული
 რუსულიდამ; № 343 შემოკლებული ფიზიკა თეორეტიკული სტრინის.
 ამ ბიბლიოთეკაში მოაზოგება მრავალი ვარაზადანებე № 358-დამ
 № 381-მდი, იმათ რიცხვში № 379 სამკურნალთა ცხენისა, ქმნილი
 ინდოთა, ბაღდადელთა და ეკვიპტოთა ბრძენთა, ე. ი. არს ჭინაპიურ
 რუსუფისა და სსშიტისა, ნაწერი წიგნი; № 184 ქორის ვარაზადანი
 ძველი, ბერძნულიდამ თარგმნილი; № 200 ფრინველთ ვარაზადანი,
 იტალიურიდამ თარგმნილი; ერთი ვარაზადანი მეფის გიორგის
 ბრძანებით გადათარგმნილი იქმნა ლათინურიდამ ქართულად ფრან-
 გების უფორს პატრის ანდრეასაგან; № 292 გულის-სმის ყოფი-
 სათვის ქსეფლისა, მონტესკიოსი; № 300 ლოდიკა აბბატ კონდი-
 ლიაკისა; № 305 მოძღუერება ზნეობათი ფილოსოფიისა, შეთს-
 სული დამ ფურგოუსონისაგან, ედინბურღის უნივერსიტეტის
 პროფესორისა; № 308 ვანსჟაჲ სარაკტურისათვის ფილოსოფიისა,
 ტაციტისათვის; № 317 სიტყვა ასილიონისა პრუსსიის აკადემიის

წევრისა; № 352 სამხედროთა თათბართადმი შესახებულნი ზრუსიის კაროლის ფირდერეისი; № 353 ფორტიფიკაცია; № 354 ჰაზრი კაკაღერიისათვის. ამავე კოლეგციაში არის ერთი ხელთნაწერი არითმეტიკისა № 335 (XVIII საუკ.). დასაწეისი შესანიშნავია მინაწერებით: კილაც უცნობი სწერს, რომ 1727 წ. აპრ. 17 მიკუბარე ენის სასწავლოთ ღამბირთას; 1727 წ. ქრისტეშობას მიკუბარე ბახოკეტას სასწავლოთ არხატეკტურისა, მიდიტერიისა და არტილერიისა; ფრანციცულის რეტატს (მიკუბარე) 1727 წ. მარტს;... ღამბურტის მიკუ სასწავლოთ ერთი თუმანი... ბ-ნი ცაცარელი ამბობს, რომ ეს გუაძღვეს საზაბს მიკუეუანოთ რადენიმე მასალა სკოლის ისტორიის შესახებ საქართველოშია.

მოგვიყავს მოსაზრება ბ-ნი ცაცარლისა, რომელიც ჩვენ ფრად სანტარესოდ გზოკეთ: „უეკველად, შემოსსნებულნი ღამბურთი ზ ბრეკტი — კათოლიკეთა მისიონერები იყვნენ; ხოლო ეს ღამბურთი არ არის ის ცნობილი ღამბურტი, რომელიც დასაკლეთ საქართველოში 1620 წ. იყო და აგვიწერა თავისი მოგზაურობა კოლხიდაში... არ ვაძინთ აგრედვე, ვინ იყო ეს ცნობის-მოყვარე მოსწავლე, რომელსაც ეკუთვნის ამ არითმეტიკის მინაწერი... ცნობილს გეოგრაფს და ისტორიკოსს ბატონიშვილი ვახუშტის, როგორც ზეპირგარემოცემა მოგვითხრობს, კათოლიკეთა მისიონერები ასწავლიდნენ, მაგრამ აღნიშნულ დროზე ცოტა ადრე, მაშასადამე, ვახუშტი არ უნდა იყოს მინაწერების ავტორი. ჩვენ გუაძღვს რამდენიმე მაგალითი, რომ ქართველები კათოლიკეთა მისიონერებთან სწავლობდნენ და ქართველების მხრით ეს მათთან მიზარება ხშირად თავლებოდა კათოლიკეთა სჯულის მიღებით (ვასტანგ და საბა რბეღიანი). საქართველოს მეოქონი სადიპლომატო მინდობილებით ევროპაში ხშირად ჰგზავნიდნენ კათოლიკეთა მისიონერებს. მეფე ერეკლეს ტოტლებენტან მოღაზარაკება ჰქონდა ზატრის დომინიკის საშუალებით.

რადგან ქართულ სკოლებზე ჩამოკავდეთ ღაზარაკი, მოგვიყავს აქ რამდენიმე ცნობა სასწავლებლის საქმის შესახებ, რომელზედაც, სამწუხაროდ, ზოგიერთს ერთობ ბუნდა და უკუღმართი აზრი აქვს, ხოლო ზოგიერთნი თითქმის უარყოფენ თვით სკოლის არსებობას ძველ საქართველოში. სკოლები ძველად არსებობდნენ ჩვენში, ხოლო

ისინი სხვა გვარისა იყვნენ; უფრო მონასტრებში აჩსებობდა, ეკლესიებთან და ეპისკოპოსებისა და მღვდლების ხელში იყო. ვიცით, მაგალ., რომ მღვდ. ჩუბანიძეს XVIII საუკუნის მე-80 წლ. ჰქონდა სკოლა, რომელშიც 14 წლამდე სწავლობდა მისა შვილა ნაკოლოზის; შემდეგ დიდის წარმატებით განაგრძო სწავლა ტფილისის კეთილშობილთ სასწავლებელში. ამ სასწავლებლის დირექტორი ბუერის-სკი, ქართულის ენის კარგად მცოდნე, ნიკ. ჩუბანიძის წარმატებას მიაწერს იმის ადრინდელ მომზადებას ქართულ სკოლაში, რომელსაც მისი ძმა მართვიდა. იესე ოსიას შვილის (XVIII საუკ.) ხელთნაწერ დღიურში ჩვენ ვპოულობთ შემდეგს შენიშვნას იმის შესახებ, ვისთან და რა უსწავლია ამ იესეს და თითონაც შემდეგში როგორ უსწავლებია: «კარგად ვიცოდით, ამბობს იგი დღიურში, — ხუნჯურისა, მხედრულისა და მგრგლოვანის წერა; რამდენიმე კატელორის პროფირისა მ. ვასტანკ (არბუღანის) და კარდაპეტ ზაქარიასთან ვისწავლეო. სიონის ტაძრის ეზოში ვიდექი, მასწავლიდნენ კითხვას, წერას და საეკლესიო გალობას; შემდეგ (როდესაც დაიკვანად ყოფილა) ვადეგ მუედროდ ჩემს ოთახში, გადავსწერდი საღვთის-მეტყველო წიგნებს, ვვიადდი და მით ვცნობობოდიო. მე მყავდა 30 მოსწავლე, ზოგი სასულიერო და ზოგი საერო წოდებისა; ისინი ძალიან მეწოდნენ და ღმერთი გვარჩენდა ჩვენ».

წერა-კითხვა საქართველოში გავრცელებული იყო განსაკუთრებით ყველა წოდების — თვით გლეხების ქალთა შორის. ამ მხარეში, რომელშიაც ვაჟაყვი განუწყვეტელ ომებში დროს ატარებდნენ, ქალებს წილად სკდათ წერა-კითხვის დაცვა და გავრცელება. პირველ-დაწყებითი სწავლას ბავშვები დედათაგან იძენდნენ. კაპიტანი ანაიკოვი, რომელიც საქართველოში წარს. საუკ. მე 70 წლ. იყო, თავის აღწერილობაში სწერს: «რაც შეეხება კეთილშობილთ ქალებს, თათქმის ყველამ იციან წერა... თავად-ახნაურნი ხსაღგანდა ქალებს ასწავლიან კითხვას და წერას». მე X — მე XII საუკ. და სხვა შესახებ, ჩვენ ვპოულობთ აქა-იქ გაფანტულს ამ ბიბლიოთეკაში ცნობას სკოლებისა და სამოსწავლო საქმის მოწყობის თაობაზე საქართველოში. ხოლო მის თაობაზე, თუ რაში მდგომარეობდა შემდეგს საუკუნეებში სკოლის პროგრამა ჟეროვანის აღზრდასა და სწავლე-

ბას,—რომელიც უფრო თავად-ახნაურებისა და სასულიერო წოდებისათვის იყო საკადდებულა, ჩვენ გვაქვს ძვირფასი ცნობანი მე XVII საუკ. მწერლისა, არჩილ მეფისა, დაცული «არჩილიანში» (თავი საქართველოს წიგნებისათვის). თავად-ახნაურობის და სასულიერო წოდების მოზარდს თაობას უნდა შეესწავლათ შემდეგი საგნები: ენა და წიგნის ცოდნა, უცხო ქვეყნის ამბის მოსმენა, სხვა და სხვა ენის ცოდნა, მწიგნობრობა, მთარგმნელობა, ღრმის სიტყვის ადვილად გამოთქმა, და მწერლობა (კალიგრაფია): სურეურისა და მხედრულისა, მრგვლოვანისა, ყვავის—ფხვილოვანისა, ასომთავრულისა, მხატრობისა, მონასწობისა (черчение) ლექსთ-მთარგმნელობა (ასხნა), განდამკვლობით ხუმრობის ადვილ შეტყობა, მოხივრობა (вести процессы), სამართლის მართლისა ქმნა, დიდი ბჭობა (умѣнье участвовать въ великомъ (государственномъ) совѣтѣ), ანგარიში და რიცხვთ-ცნობა, ჩადგება, მეკეპტაობა, მესტროლობა (ასტროლობა)... ცრუდ თქმულა მებეჭაობა (ბეჭზე მკითხაობა სიცრუედ მიახნდათ)... ელჩობა, მოციქულობა, სიტყვის დასწავლა, მელექსობა, შაირის თქმა... ამსთანავე არჩილს ბერძნების სასწავლო შროგრამა მოსწავს იმანიანდ, როგორც თვითონ ესმოდა: ეს არის სიბრძნე ბერძნებისა:—ზირველ ფილოსოფოსობა, მეურნალობა, რიტორობა, მერძე ღრამატივოსობა, ქვეყნის ზომვა, ვარსკვლავთ-რიცხვა, სიტყვის-შეთხანა და ბრძოლის წესი, ხელოვნება, ძნელთა ნივთ-მეტყველება (მატერიისა), ბუნებათა მეტყველება, რიცხვთ-მეტყველება». შემდეგ ამისა მეფე არჩილ მოგვითხრობს: «ან ეს მომინდა სათქმელად, რამდენი წიგნობა არის (საქართველოში) საღმთო და ახუ საერო... შესაყრილობა, ალერსი, სიმღერა და დასდუბელი, გარიგება, სუფრის დროს მის-მის ალაგს კაცის დასმა, ხელის დაჭრა, ბეჭის გათლა, დანის მოსმა, ზმა და ხუმრობა, და სიცილი, საკრაპი, ზაზი, ტეკვა, სამაი, ჯუბანა, ტანსა და ფეხსა გაწყობა, მეჯინიბობა, მხედრობა, ცნობა ცხენისა, ფრინველისა და ძაღლისა, ყაზახი და ბურთის სროლა, ჯირითობა, მცურაობა, მოტიროლობა, გლოვა, ზარი, ჭადრაკის მღერა, ნარდისა, ხტომა, მოგვერდი, ჯამბაზობა, წყლის წურვა და ბაღის სროლა, ნადირობა, ისრის თლა, ჩოგნის მოხარკვა, კმლის ტემა, ჯაჭვის ცოდნა.... მეფეთ-ბატონუმათ ურთურთობა, ტოლთან, მეგობართან; უმცროსთან მსპინძლო-

ბა, სტუძრობა, მეკლისობა, ზურადობა, რაზმობა, ცხენოსნობა, ჩა-
 ნძა-დასურვა, მიხრა-მოხრა, შესვლა-გამოსვლა, მიწოდება და ბასია...

ამავე თ. გრუნინსკის ბიბლიოთეკაში მოიპოვება სკოლის საქ-
 მის შესახებ მე XVIII საუკ. მრავალი საბუთები სასკლმწიფო მარ-
 თვის რეფორმების პრაქტიკაში, რომელიც ბატონიშვილმა იოანემ
 1799 წ. წარუდგინა თავის მამას, მეფე გიორგის, არის გამორ-
 კვეული სკოლის საქმეც და მოხსენებულა დაფუძნება უმაღლესი
 სასწავლებლისა გორში, სადაც ორივე ძველი ენა, ერთი ახალი
 (ფრანგიული) და ამსთანავე კატალორიები (ლოლიკა), რატორიკა და
 სხვ. უნდა ესწავლათ. ამავე წიგნთსაცხაში არის დაცული მეფის ირავ-
 ლი II თელავის სასულიერო სემინარიაში XVIII საუკ. მე 80 წლ.
 მიბრძნების აღწერა, რომელშიც მოყვანილია სიტყვა მოხსენებული
 გაიოზის მიერ. იქვე დაცულია აღწერა აქტისა, რომელიც მოწმობს,
 რომ დიდის ამბით გადაუსდიათ სემინარიის დაარსების დესასწაული
 28 მაისს 1782 წ. და ამ აქტზედ სემინარიის რეკტორს, იმავე
 აწმომ. გაიოზს წარმოუთქვამს სიტყვა, რომელშიც მოყვანილია 12
 საღრმატიეო თქმ: სემინარიელთა მიერ თხზულებათა დასაწერად
 და სადისპუტად.

ავტორი შემდეგ აღგვიწერს თ. მინგრელსკის ბიბლიოთეკას,
 რომელიც ამ უკანასკნელმა «წერა-კითხვის საზოგადოებას» შესწირა.
 ამ წიგნების აღწერა უფრო ვრცელია წერა-კითხვის საზოგადოების
 კატალოგში 1887 წ. და მათ შორის შესანიშნავია: იოსიფოს ფლა-
 კიოს 20 ტომი, მონტესკიოსი 2 ტომი, ტრაგედია ვოლტერის
 «აღზიარ», ისტორია ლუდოვიკო XIV, მითოლოგია, ციცირონის
 წერილნი, წიგნი იროდოტესი, იროდოტეს ისტორია, 8 ტომი
 პლუტარხის თხზულებანი, საზოგადო ისტორია 4 ტომი, ომი-
 რისის ილიადა და ორი ტანიტის წიგნი. ავტორი აღგვიწერს შემ-
 დეგ კრავოვის მუსეუმის ქართულ ხელთ-ნაწერთ; ამ ხელთ-ნაწერთ-
 თვის მაუგნია ბ-ნ სპასოვიჩის ჩვენებით. და ისინი უყიდნია თ. ჩარ-
 ტორიუსკის პირიუში. შემდეგ ჩამოსთვლის ქართულ ხელთ-ნაწერებს
 და მეფეებისა და ბატონიშვილების პარტრეტების სახს, რომელიც დარ-
 ჩენილა შემდეგ ბატონიშვილის დავით ბაგრატიის ძის სიკვდილისა.
 სხვათა შორის, ამ სახში მოხსენებულა სურათი, რომელიც ვითომც

რესტავლაციას უნდა იყოს; მეომე ავტორს მოჭყვს ჯერ წმ. გიორგი მთაწმინდელის თხზულებათა სია და შემდეგ 8 ბრძანება და ერთი წერილი ირავლი II ისა, რომელსაც სახავს «საოცარ და შესანიშნავ მეფედ მეფეთა შორის, რომელთაც ოდესმე ეპურათ ტახტია». აქვე ავტორს დაუბეჭდა ანტონ I ორი წერილი, — რომელიც რუსეთიდან მოუწერია დეკანოზ ალ. მესხიშვილისათვის — და სამი წერილი: 1) წესა და განგება დარბაზობისა, რომელი აღესრულებს მცხეთას გურთხეკასა მეფისასა, 2) გურთხეკა მიწობისა და 3) განგება დარბაზობისა; ეს წერილები ნარკვევები ქართულის ისტორიისა, რომელიც შეუდგენია გათაღიგოზ მიქელს (VII ს. უკ. არხილ მეფისობას). ბოლოს ავტორს დაუბეჭდა რასინის ტრაგედია «ეფიგენია», ქართულად გადმოკეთებული 1795 წ. დაკითხილ ხელაყაშვილის მიერ.

ბ.ნი ცაგარელი დასძენს, რომ «ქართულს ლიტერატურაში, რომელიც მდიდარია ჰოეტურის ნაწარმოებით, საღირიყო და სუბოსოთი, ლექსებითა და პრფიით, ორიგინალურიითა და ნათარგმნით, ჩვენ ვერ ვპოვებთ დრამას, ვერც სასულიეროს (მისტერებს) და ვერც საეროს, თუ დრამებად არ ჩავთვლით ზოგიერთ სასულიეროს და საეროს თხზულებათა, რომლებშიც დალოგებია მოყვანილი. რამდენადაც გიცით, «ეფიგენია» უნდა ჩათვალოს ქართულ დრამატულ ჰოეზიის პირველ ნაშთად, რომლის თარიღიც ცნობილია. აგრედვე არ გიცით, იყო თუ არა ძველს საქართველოში თეატრი იმ სახით, როგორც ახლად არსებობს ჩვენში. მხოლოდ ერთი გა არის უკველი, რომ მე-XVIII ს. უკ. ქართულ მწერლობაში თეატრისა და სასცენო ლიტერატურის სიუვარული უკვე აღძრული იყო. ამას გვაძტვიტებს «მეფის ძის კანტანგისაგან რუსულიდამ გარდმოღებული თეატრი, უცნო და ჩინებული, წვრილ აღფავიტასე; Théâtre par ordre alphabétique, avec figures, traduit du russe par le pr. Saridua Tcholaquachwili ბროსესე Bec. des aetes); სინა ვორნელისა, თარგმ. ალ. ჭავჭავაძისა; ტრაგედია «გამემნონა და სსე. ბერძნება» ქმნ. ალ. ჭავჭავაძის მიერ, ავაფოკლი, ტრაღედია ვოლტერისა, თარგმნ. პეტრე ლარაძისა; Iphigénie par Racine, traduite par Saakadzé (Bec. des aetes). იქნება, აქ სააკაძის მაგიერ ხელაყაშვილი უნდა იგულისხმებოდეს. მე ძაქს ეხლად რამდენიმე ორიგინალური სათიატრო პიესა, რომელთა შინაარსი

ჩვენს ცნობებსა და ისტორიას შეეხება; სამწუხაროდ, არც იმათი ავტორები და არც თარღი დაწერისა არ არის მოხსენებული. მე 50 წ. ზატონიშვილმა რქობიერიმ გადააკეთა ტრაგედიათ «გეფის-ტეოსანია», ხოლო კარანტოვის განათლებულ ძვირფასობის მერსებით ტფილისში დაარსდა სათეატრო დასი და მას შემდეგ მრავალი ორიგინალური და ნათარგმნი სათეატრო ჰიესა გაჩნდა.

დავით, ჟიმშერის შვილი, ჩოლაყაშვილი იყო მდივანბუკი ირაკლი II და ცნობილია, როგორც ქართულის ენის კარგად მცოდნე, კარგი პოეტი და მწერალი. მას დაუწერია სწინასწარმეტყველო წიგნი, იობის წიგნი, ლექსნი, რომელნიმე საქებლნი და რაოდენიმე საღაღბელნი. ზოგიერთი იმის ნარკვევი დაბეჭდილია დ. ჩუბინაშვილის ქრისტომატიასში 1863 წ. ეს დრამა «გეფენია» უნდა იყოს ფრანგულ ენიდან ნათარგმნი და ძლიან შემოკლებული ჩოლაყაშვილის მიერ. რასინს «გეფენიაში» სუთი მოქმედება და 37 გამოსვლა აქვს, ხოლო ჩოლაყაშვილს 9 მოქმედება და 8 გამოსვლა; ჩოლაყაშვილს ზოგიერთი ადგილები ჩაუმატებია ამ დრამაში. ავტორის აზრით, ჩოლაყაშვილს ავამეძნობდა ირაკლი II გამოცემა.

როგორც წინადაც მოვიხსენიეთ, ავტორს ამ წიგნში დაუბეჭდა მასალები დ. ჩუბინაშვილის და ზოგიერთ იმის წინაპართა ცნობებისა და საღაღბურთა მოღვაწეობის ასაწერად. მოგეყვას ამ მასალათა რამდენიმე ადგილი. დეკანოზის იესეს დავითის ძის ჩუბინაშვილის ფორმულიარიდან სჩანს, რომ «სწავლა მიუღია ტფილისის კეთილშობილთ სასწავლებელში, სადაც ქართულად შეუსწავლია სამღვთო სჯული, ქართული გრამატიკა და ლოდიკა, ხოლო რუსულად რუსული გრამატიკა, რიტორიკა, წნეობითი ფილოსოფია და არითმეტიკა... «ტფილისის კეთილშობილთ სასწავლებლის დირექტორი ბუკრინსკი, ქართული ენის კარგად მცოდნე, ნ. ჩუბინაშვილის (დეკ. იესეს ძმა) ატესტატში იმის წარჩინებულ წარმატებას უმეტესად მიაწერს იმ გარემობას, რომ ნ. ჩუბინაშვილმა, კიდრე ამ სასწავლებელში შემოვიდოდა, გულმოდგინედ შეისწავლა ქართული ენა (ავტორის გუჩისვია) მშობლების სახლში საღვთო წერილის და სსკ. წიგნების კითხვით». პატრიარქული პროფესორი დასძენს, რომ «აზრი ბუკრინსკისა — საფუძლიანი ცოდნა დედანისა

ძლიერ უადვილებს სხვა-და-სხვა საგნების შესწავლას და უცხო ენების ადვილად შეთვისებას—ახალი არ არის და სრული ჭეშმარიტობაცაა, და, რასაკვირველია, არცერთი საფუძვლიანი პედაგოგი ამას არ უარსყოფს. ჩვენ შევნიშნავთ მხოლოდ, რომ ნეტარ არიან მორწმუნენი! «დრო, განაგრძობს პროფესორი, ჩუბინაშვილის გარდა წარმოგვიდგენს რამდენსავე იმის მაგალითს, თუ რა საოცარის სისწრაფით და საფუძვლიანობით შეუსწავლიათ რუსული ენა იმის მეოხებით, რომ წინადვე კარგად სცოდნით დედა ენა (ავტორის ეურსიკია), ქართული, მაგ., პლ. იოსელიანი, დიმი. ყიფიანი და სხვ.»

ამ უმად ჩვენ დიდ ხანს ვერ შევწირავთ იმ მასალების მიმოხილვას, რომელიც დ. ჩუბინაშვილის ბიოგრაფიას შეეხება. რადგან ჩვენი საბიბლიოგრაფიო წერილი უამისოდაც გაგრძელდა. ამიტომ მოგვყავს მხოლოდ შესანიშნავი აზრი ჩვენის ლიტერატურის შესახებ, წარმოთქმული ლეიპციგის გამომხილვით პროფესორის ბროკჰაუზის მიერ, რომელსაც ქართული ენაც სცოდნია. ეს აზრი ბროკჰაუზის თავის ეურნალში Literarisches Centralblatt-ში გამოეთქვამს. № 12 ამ ეურნალისა და წერილიც დ. ჩუბინაშვილის მიმართ, რომელსაც ბროკჰაუზი მადლობას უთვლას ქართულ ქრისტიანობის გაგზავნისათვის, დატულია დ. ჩუბინაშვილის ქადაგებებში. თვის საბიბლიოგრაფიო შენიშვნას ბროკჰაუზი ასე იწერს: «მრავალთ სხვა-და-სხვა ტომთა შორის, რომელნიც კავკასიაში და იმის მიხდორ-ხეობაში სცხოვრობენ, ქართველები ერთად-ერთი არიან, რომელმაც თვისი სახელმწიფო ცხოვრება წესიერად დააწყო და რომელსაც საკუთარი ისტორია და ლიტერატურა აქვს». შემდეგ ქართული ენის ხასიათსა და ქართულ მწერლობის ნაშთთა შესახებ ამბობს: «ქართულ ლიტერატურაში ადვილად შესამჩნევია ორი მიმართულება,—ერთის მხრით საქრისტიანობიანტიური, რომელსაც დიდი გავლენა ჰქონდა ამ ერის ლიტერატურასა და განათლებას; ამ მიმართულების მეოხებით ქართველებმა შექქმნეს მატანენი, წმინდათა ცხოვრებანი, სჯულთ-დებულებანი და ამისთანავე, რასაკვირველია, სამღვთისმეტყველო ლიტერატურაც;

მეორეს მხრით სპარსულ მწერლობასაც გავლენა ჰქონდა ქართულ საზოგადოებაში ლიტერატურაზე, რომელიც როგორც ფორმით, ისე შინაარსით, სპარსულ ზოგადი ნიმუშებს მოგვგონებს. ამასთანავე ბრექტაუზი აღნიშნავს ზოგიერთ ქართულ ნაწარმოებში გავლენას სპარსულის მუხის უმჯობესთ თხზულებათ, საიდანაც თხზულებანი გადმოუთარგმნიათ ან გადმოუკეთებიათ. ზრდევს მისთვის ქართულ ლექსთ წყობილების არაბული სახელწოდებანი და აგრძელებს ბერძნული იამბიკიც, რომელსაც ურითმო სახელდებოდა ქართულ ლექსებში სმარობდნენ. შემდეგ ზრდევს წარმოსთქვამს იმ აზრს, რომ, ვიდრე ქართულ ლიტერატურის, ნამეტურ ზოგადი რქონ სხანა (მე-12—13 საუკ.) დადგებოდა, საუკლისხმოა, რომ მანამდე წინ მიუძღოდა მოსამზადებლად სანგრძლივი დრო ენისა, ლექსებისა და თხზვის გასაუმჯობესებლად—როგორც ფორმის მხრით, აგრძელებს შინაარსის მხრითაც,—თუმცა უფლებსანი სალიტერატურო ნაწარმოების ნაშთი (XI საუკ.) ჯერ კიდევ არ აღმოჩენიათ. აქ უნდა შევნიშნათ, რომ ჩვენ გვაქვს ესლა შემდგენი ძეგლები ნაშთი მწერლობისანი: მაგ. წმ. ჯვარის მონასტრისა, მცხეთის ზირდაპირ, წარწერა მე-VII საუკ. და რამდენიმე სელთაწერი, ამას გარდა—ორი ზაპირისანი ნაშთი VII—VIII საუკ.—ზალესტინის სადღესასწაულო, დაკითხი სინაზე, ათიოდეკატრატე VIII—IX საუკ. ნაწერი: სახარება, დაკითხი, გურთსეკანი, წმ. მამათა თხზულებანი, დაწერილი წმ. საბბას ზალესტინის მონასტრში, ჯრუჭის ოთხთავი თარღით 936 წლ. და დიმი. ბაქრძის გამოკვლეებით, ურბნისისა და ქსნის ოთხთავი, რომელთაგან ზირველი მე-VI საუკუნისაა, ხოლო მეორე იმაზე ადრინდელია.

ზრ. ბრექტაუზი სწერს, რომ კერძოში მხოლოდ ამ უკანასკნელ დროს დაიწეს ქართულის ენისა და ლიტერატურის შესწავლა; გერმანული სწავლული იხსენიებს ბროსსეს ნაღვას, რომელიც ფრად საფუძვლიანია, აგრძელებს დ. ხუბინაშვილის ნაწერებსა და ნაშრომისა და ჩამოთვლის სახელებს იმ თხზულებათა, რომელნიც ნაწერებად ხუბინაშვილს თავის ქრისტომატიანში შეუტანია (1860 წ.); განსაკუთრებით გრძლად მოუთხრობს მკითხველთ რუსთულის ზოგადი «გუგის-ტეაოსნის» შინაარსს; ამბობს, რომ სპარსული გავლენა ამ

თხზულებასაც ატყვიან, თუმცა არ შეგვიძლია დავასახელოთ, რომელ ზოემის მიხედვით არის, — და რომ ესტეტიკური დაფასება ამ «რომანტულად კომპონირებულ» ქართულთა და ევროპეულთა მიერ შეიძლება სხვა და სხვა იყოს, მაგრამ ეს კი სარწმუნოა, რომ «იმ დროს დასავლეთს ევროპაში ვერ დავასახელებთ ვერც ერთს ზოეტურს თხზულებას, რომელსაც შეეძლოს რუსთაველის ზოემის შეედარებას ლექსთწილობილების ხელაწიებითა და რითმის კეთილმორავნებითა». ბოლოს ბროკჰაუსი დასძენს: «ქართული ლიტერატურა და განსაკუთრებით იმის ზოეტური დარგი, რომელსაც კანტორბოლის კულტურის ისტორიაში ეპოქა შექმნის (Epoche machenden), მაგრამ თუ მოვიხსენებთ, რომ საქართველო მთელს საშუალო საუკუნეების განმავლობაში სულ განაპირობებდა, უკიდურესი ქრისტიანობის ბურჟუაზია იუდაიზმისაგან, რომ ეს მცირე კრიტიკული დაფასებას ვაყვანობით თავს იტყვდა მკვლევართა, მონათესაის, თათართა და სხვა ბარბაროსთა თავდასხმისაგან, რომ მან დაიცვა თავისი წინაპრული, ქრისტიანული და, რამდენადაც შესაძლო იყო, პოლიტიკური თვით-არსებობაც, — თუმცა ურინსე მტერთა შორისაც იყო მომწიფე დეული, — მასთანავე მარადის სიუკარულოთ ზოეზიასა და მეტრიკების განვითარებისა და შემუშავების ზრუნვაში იყო, — არ შეგვიძლია თავი შევიკავოთ და არ წარმოვსთქვათ ჩვენი განცვიფრება ამ კრისტიანული კეთილშობილებისა და ვაჟა-ფშაველას ხასიათის წინაშე (Sinne). მას გარდა ქართველები დიდს მოკვლევას ასრულებდნენ, როგორც შუაგანი აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ერთ შორის და მრავალნი რომანტულნი აღმოსავლეთის მოთხრობანი (Sagenstoff) გარდაცემულნი იყვნენ ბიზანტიაში და დასავლეთს ევროპაში მათ მიერ. ამ საუკულტურო და ისტორიული მოკვლენის გამოკვლევას, რამდენადაც ვიცით, თითქმის სულ-უნებელია და, რასაკვირველია, ჯერ საფუძვლიანად არ არის შემუშავებული».

დ. ჩუბინაშვილის ბიოგრაფიის მასალათა მიმოხილვის მიხედვით ბ-ნი ცაგარელი დაცხვენის შემდეგ: ამ უკანასკნელ ნახევარ საუკუნის განმავლობაში არცერთს აღმოსავლეთის შესწავლის ნაწილს — სამეცნიერო გამოკვლევისა და აკადემიურ სწავლების შესა-

სებ—არ გამოუცდა ისეთი თავგანსაკუთრებული, როგორც ქართულის ენის შესწავლამ გამოცხადდა რუსეთში. ყოველი ნაბიჯის გარდაღმა-ზე თავის არსებობისათვის ადგილის დასაფლობლად აღმოსავლეთის შექმნებათ სხვა შექმნებებთან შორის ქართულს უნდა ებრძოდნა და სწავლულთა და სამსწავლებლო მთავრობის ყურადღება უნდა მიეზღვა. იმის ცხადობაში იყო ხანა, როგორც აღვთქვამდით, აგრეთვე კატალოგებისა და გუგრაფიკობისა. ამ საუკუნის დამდეგს ჭეშმარიტად, რომ ქართულ მწერლობაში დაბადებისა, საეკლესიო და საღვთისმეტყველო წიგნებს გარდა, მოაზრებას მხოლოდ ისტორიული კრებული «ქართლის ცხოვრება» და რამდენიმე სელთნაწერი. ხოლო მე 30 წლ. ბრასსემ უკვე შეადგინა ქართულ ლიტერატურის ნაშთების სია და დაბეჭდა 1837 წ. შემდეგის სათაურით: *Tableau raisonné de la littérature Géorgienne*; 1838 წ. მანვე დაბეჭდა 300 მეტის ნაშთის კატალოგი (*Catalogue de livres Géorgiens* და სხვ.); ხოლო მე-80 წლ. ამ სწავლულის სიტყვების დამდეგს აღმოჩენილია და თითქმის სიითაც აღწესული იყო არა ნაკლები რაი ათასის ნაშთისა. ამ უკანასკნელ 12—14 წელს კიდევ რაი ათასზე მეტი ნაშთი აღმოჩნდა. ამნაირად ჩვენ ვაჭკვს დღეს ზატყვადები რიცხვი ქართულის მწერლობის ნაშთებისა, ვარაუდით სუთათას ეკვმეზარამდე (მე VII—XVIII საუკ.) ამ რიცხვიდან აქამომდე სრულიად დაბეჭდილია მხოლოდ 30 ავტორამდე და 10-დე გადათარგმნილია ევროპიულ ენებზე, ხოლო დანარჩენებისათვის ჯერ ხეიარანი და ვრცელი კატალოგიც არ არის შედგენილი. ამას გარდა აქამომდე ცნობილია საში ათასამდე ეპიგრაფიული ნაშთი (VII საუკუნიდან) და აღმოჩენილია დიდძალი იმათი რიცხვი ჯერ კიდევ გარდმოუღებელი და წაუკითხავი. ამ მოკლე აღწერისაგან სჩანს, რომ ამ საუკუნის დასაწყისიდან ჩვენი ცნობანი ქართულ მწერლობის შესახებ თანდათან ვრცელდება და არაკითარი საფუძველი არა ვაჭკვს ვიფიქროთ, რომ თვით ასლთ მომავალში ამ ნაშთების რიცხვმა არ მოამატოს,—ზიროქით, ყოველივე კარწმუნებს, რომ ეს ასე უნდა მოხდეს.

როდესაც შეკუდარებთ ქართულ ნაშთების თანდათან გამრავლებას ქართულ ლიტერატურის კათედრის მდგომარეობას, დავინახავთ,

რომ ეს კათედრის სრულად სსკა უოფაშია. ქართულ სიტუაციების შესწავლის ეპოქად მე-40 და მე-50 წლ. უნდა ჩათვალოს: 1837 წ. ქართულ სიტუაციებს მენიერი ბროსე ჰეტერბურგის სამეცნიერო აკადემიის წევრად იქმნა მიწოდებული; 1899—1842 წლ. ეს სწავლული კითხვობა ლექციებს ქართულ ენისა, ისტორიისა და ლიტერატურის შესახებ ვერ სამეცნიერო აკადემიაში და მერე უნივერსიტეტში; 1845 წ. ამ უნივერსიტეტში ქართულ ენის მასწავლებლის შტატის ადგილი დაუქმდა. 1855 წ. აღმოსავლეთის ენების ასლად დაარსებულს ფაკულტეტზე განწყდა ქართულის ენის და სიტუაციების სპროფესორო კათედრა, რომელიც უნივერსიტეტის ასლ წესდების გამოცემის (1863 წ.) შემდეგ დაჩნა. სოლო 1884 წ. წესდებით ქართული კათედრა შეუერთეს სომხურს და ამასთან სამეცნიერო აკადემიაში მე 80 წლ. ქართულ ენისა და ლიტერატურის შესწავლას წარმომადგენელი აღარ ჰყავს.

ამ ნაირივე რეკავ დაჩნდა მსმენელების რიცხვისაც, რომელიც კავკასიის სტიპენდიატები იყვნენ და რომელთათვისაც საკლდეულო იყო სწავლა ქართულის ენისა და ლიტერატურისა: 1845 წლ. ჰეტ. უნივერსიტეტში კავკასიის მკვიდროთათვის 5 სტიპენდია იყო დაფუძნებული; 1849 წ. ამ რიცხვმა კავკასიის სტიპენდიანტებისამ, რომელიც კლდეულნი იყვნენ ქართული ესწავლათ, მიაღწია 20-მდე. 1849 წ., გარდა უნივერსიტეტისა, ქართულ ენას ასწავლიდნენ კავკასიის მოსწავლეთ სატასტო ქალაქის (ჰეტერბურგში) ათს უმაღლესს სამოსწავლო დაწესებულებაში. სოლო 1874 წ. ის 4 თუ 5 კავკასიის სტიპენდია, რომელიც დაჩნენილი იყო აღმოსავლეთის ენების ფაკულტეტზე, სსკა ფაკულტეტებზე გადაიტანეს და კავკასიის სტიპენდიანტებს აღარ დაკვლათ ქართული ან აღმოსავლეთის რომელიმე ენა ესწავლათ; ამნაირად დღეს შემოსსენებულ ფაკულტეტზე აღარ არის არც ერთი კავკასიის სტიპენდია და სატასტო ქალაქის არცერთს სასწავლებელში, გარდა უნივერსიტეტისა, ქართულ ენას აღარ ასწავლიან.»

«ამ სახით, კვლავთ, რომ 1837—წ.1870 წლებამდე ქართულ კათედრის მდგომარეობა, როგორც სპენილისტების—ქართულ ენის მენიერების,—აგრედვე ამ მენიერების მსმენელების მისკდით თან-

და-თან ძლიერდება და უმჯობესდება, ხოლო იმ დროდან დაწყებული შიშობით თან და თან სუსტდება. ერთის სიტყვით ქართულ ენისა და ლიტერატურის შემუშავება და შესწავლა რუსეთში ესლა უფრო უარესს მდგომარეობაში, ვიდრე მე 50 წელთა დამდეგს.

«ესადა, რომ ამ ნაირი რეკა, 50 წლის განმავლობაში, ქართული ენის გამოკვლევის და სწავლების საქმეში ჩვეულებრივსა და სასურველ მოკვლენად არ უნდა ჩაითვალოს: უწინ ჩვენის ენის რამდენიმე კათედრა გვეყობდა ხელთ, ესლა აღარც ერთი დამოუკიდებელი; უწინ სატასტრო ქალაქის თითქმის ყველა უმაღლეს სასწავლებელში მოსწავლეთაგან თხოვლობდნენ ქართულის შესწავლას, ხოლო შემდეგ კავკასიის ყველა სტაჟენდიატება—თვით აღმოსავლეთის ფაკულტეტებზედც—მოისპო, —ჩვენის აზრით, ეს ამბავი ისეთი უკიდურესობაა, რომ უნდა გვეადრთ წესიერ მდგომარეობას აღგვინას».

უმაღლესის სამოსწავლო მთავრობის განკარგულება, რომელიც წელს გამოიცა, ჰიმოწმობს, რომ ამ საგანს მიჭჭკვია ყურადღება და იმედი, რომ ამგვარი არა-ჩვეულებრივი მდგომარეობა შეიცვლება».

დასასრულ, ბ-ნი ცაგარელი თავის აზრს გამოხატავს ჩვენის მწერლობისა და კულტურის შესახებ და ამასთანავე ცხნადებს თავის *pia desideria*-ს.

«არც გაზვიადება და არც დამცირება საქართველოს წარსულ დროთა და საისტორიო და საკულტურო ნაშთების მნაშენელობისა მერხნიერებისთვის საჭირო არ არის. 20 საუკუნის განმავლობაში ამ ერის ისტორიის გამოკვლევა შეგვიძლია, როგორც ადგილობრივისა, ისე უცხო ტომთა ნაშთთა შესწავლით. რადენისამე ათი ათასის წლის განმავლობაში აღმოჩნდებოდა და იღუპებოდა ხოლმე აუარებელი რიცხვი სსკა-და-სსკა ტომთა, რომელთაც არავითარი კვალი თვისი არსებობისა არ დაუტოვებიათ; ძველ ერთა შორის მხოლოდ ზოგიერთმა შეიმუშავა მწერლობა და სასკლამიფიფო წესწეობილება, ხოლო მრავლთა სსკა ერთაგან კაცობრიობის მატანეში დარჩა მხოლოდ სახელი და უფრო უმრავლესთა სასკლიც აღარ დარჩენილა. ზოგიერთ ქვესიერობის დამყრობელთ სამეფოთა და ერთაგან მხოლოდ მცირედნი-ლა ნაშთი დაგვრჩა იმათის საისტორიო და საკულტურო ცხოვრებისა».

ამიტომ ფოკელი ცნობა და ფოკელ-გვარი ერთა საკულტურო ნაშთი წარსულის სკე-ბედისა, ნამეტურ ისტორიულია, ჩვენთვის ძვირფასი უნდა იყოს, მით უმეტეს, როდესაც ამ კულტურის ნაშთთა შემომქმედთ არა თუ მოუღწევიათ ჩვენ დრომდე, არამედ დაუთრგუ-

ნათ ყოველივე გაჭირებუ და ხელშემშლელი გარემოება და თვისი საკულტურო საუნჯე ჩვენამდე დაუჩავთ და ბარბაროსებთან ათასწლოვან ბრძოლაში იგი არ გაუფანტავთ. აღმოსავლეთის ნ—7 კრთა შორის, რომელთაც შეუძრევალებათ მოქალაქობა, ქართველებიც არიან. ნიკთიერნი ნაშინი, საქართველოში ხაზოვნი, მე VI საუკუნემდე მიაღწევენ ქ. შ. წ.; წერილობითი ნაშინი კი, ჩვენამდე დაცულნი, ეკუთვნიან ქრისტიანობის მიღების დროს, მე-IV—V საუკ ქ. შ. შ.. სოლო ამ ქრისტიანულ მწერლობასა და ხელოვნებაში სხანს, როგორც სამართლიანად შექნიმხავს შრ. ბროკჰაუსი, — კვალი უძველეს დროთა და წარმართთა, ებრაელთა და მკმადახთა ნაშთებისა, რომელნიც საქართველოში აღმოსავლეთიდან და დასავლეთიდან შემოაქონდათა.

«საქართველომ თვისის ნანგრძლივი ისტორიულ ცხოვრებას განმავლობაში იმდენი არა-ჩვეულებრივი მსხვერპლი შესწირა ქრისტიანობას, ცივილიზაციას და თავის კოვრების დაცვას და ბოლოს თვისი სვე-ბუდი ქრისტიანს სახელმწიფოს შეუკავშირა, ალბად იმიტომ რომ კვლავ შექმლო კულტურული ცხოვრების განგრძობა, განავითარო და შევიძრევა ეხა, ლიტერატურა, ხელოვნება, დავიკვა და შევისწავლო სამშობლოს ძველთა დროთა აურიცხველნი ნაშინი, გაკუთვრებულ ჩემი ყოფა-ცხოვრება, — მოკლედ ვიტყვი — უკვლავ, იმიტომ რომ განგრძო გონებრივი და სხეობრივი წარმეტება. სოლო ამ სურვილის შესასრულებლად არა აქვს დღეს ამ ერს არც თავისი საკუთარი ავადები, არც რომელიმე სხვა საკუთარი სამეცნიერო და სამოსწავლო დაწესებულება ანუ საზოგადოება, — ამის შესახებ ზრუნვა მთავრობამ იკისრა. სახელმწიფო კანნი, როგორც გრ. უვაროვი, თ. კორონცივი, გრ. მუსინ-პუშკინი და მრავალნი სხვანი ამ მოსაზრებით ხელმძღვანელობდნენ, როდესაც ქართულის ეხის და ლიტერატურის შესწავლას მფარველობას უწევდნენ. ზრუნვა შესახებ ქართველთა ერის საკულტურო მოთხოვნილებათათვის, იმ ერისა, რომელიც ყოველთვის მზად არის განათლებისა და განვითარების სასარგებლოდ თავისი წელიწადი მონადგაწოს, — ყოველის ეტვის მიუტახელად, შემდეგშიაც სასულს და დიდებს მოუპოვებს რუსეთს მთელის განათლებულ ქვენიერების და მადლიერ შთამომავლობის წინაშე, განსაკუთრებით აღმოსავლეთის საქრისტიანო ერთა, რომელთა აზრსა და თანაგრძობობას უხდა ავასკედეს ყოველი რუსი, რომელსაც კი ესმის რუსეთის საკულტურო და სანისტორიო დანიშნულება აღმოსავლეთშია.

სიმ. დოდოშვიდი

სალიტერატურო უანიჭვნები

ახალი მოძღვარი მესამე დასისა — ყარიბი. — პოეტი რუს-იმერელი. — «კვალის» კვენა-ბაქიაობა. — «კვალის» ორი წლის ნიღვაწი გ. წერეთლისა. — სააზნაურო სკოლები და «წერაქითხვის» საზოგადოება. — გ. წერეთელი და მოკლე-ვადიანი კრედიტი. — სამეურნეო თანხა. — «კვალი» და სამეურნეო სწავლ-კოდანი. — ი. როსტომაშვილის წერილები. — აკაკის «განცხადებასავით». — მესამე დასის ისტორიკოსები. — გ. წერეთელი, ძალიად ბელადი მესამე დასისა და ბ-ნი ჯიბლაძე. — პასუხი ცრუ-მოწამეს — ბ-ნი სიკო მუხიანიელს.

მესამე დასის წარმომადგენელთა კალმის კარჯიშობაჲმ ასე თუ ისე მწერლობის ყურადღება მიიქცია. რამდენიმე წერილი ამ დასის პროგრამას და მიმართულებას «ივერიაჲმ» უძღვნა, მცირე შენიშვნა ჩვენს შეკაწიეთ. რასაკვირველია, ეგ წერილები და შენიშვნა «კვალის» რედაქციამ უპასუხოდ არ დასტოვა და უსომო რისხვა და წერომა შემოკვითავლა. მესამე დასის ერთბაშად, მოულოდნელად მოკლენილმა ბელადმა, ბ-ნმა გ. წერეთელმა ხმა გაჭკმინდა და «კვალის» რედაქციამ ვიღაცა ყარიბი გამოასტუნა. არ ვიცი თუ არც საჭიროა ვიცოდეთ, ბ-ნი ყარიბი ვინა ბრძანდება — ასალ-გაზდა მოხუნია თუ მოხუნებულნი ასალ-გაზდა; საქმე ისაა, თუ რა საშუალებას ხმარობს ეს დარაჯი მესამე დასის მიმართულებისა ჩვენდა ასაკლებად; საჭიროა ვიცოდეთ — რა შრდილობით, მართებულობით, ღირსიკითა და ცოდნითაა აღჭურვილი ჩვენსედ სათარქმოდ წარმოგზავნილი რანდი «კვალისა». ბ-ნმა ყარიბმა შრდილობა და პატიოსნება შეგვიგინა, ჟოხის ცხენსე შეგვასკუება, ძველს, სამსახურიდან დასათხოვს «ჩინოვნისა» დაგვადარა, ამ ძველის ჩინოვნისის «სრიაკები» და «ტოტირიძული კვანტები» თაგსე მოგვასვება, «საზოგადო საკანულისაჲკენ» ხელის გაწვდენა შეგვანა, ჩვენის ინიციალების შესა-

სებ აკლავს რელიგიური რწმუნებების გადმოსტეორცნა, ჩვენს გულწრფელ-
 ბას ჩრდილი მიაყენა და სსკ.; კერძოების სახასუხოდ «ზეკსის»
 სასლში კარები შეამტკრია, იმის შინაურ ცსოკრებას ფარდა ახდა
 და «კვალის» მკითხველებს ეუბნება—მოდით და ნახეთ „ზეკსის მიერ
 ხშირად გამართული მდიდრული სუფრა, სადაც მთელი „მეგუნდრეკეთა“
 რაზმი, კახურით შუბლ-ვახურებული, გადაუხსნის ზევს გულსა და ქვეყ-
 ნის ბურჯად აღდევრძელებს... ალბად ამკვარი საშოლემიკო ფარ-
 ხმალის ხმარება «კვალის» რედაქციას და ბ-ნ ყარბის ზრდილობის,
 მართებულობის ნაყოფად დაუსახკეთ; სოლო მესამე დასის წარმო-
 მადგენელთ ჩვენის ცსოკრების, კაპიტალისტურის წეს-წეობილების
 ბუნებისა და პოლიტიკურის ეკონომიის ახანის არცოდნა რომ ეუგი-
 თინეთ, ეს კი დიდ დაწმულობად, მომაკვდინებელ ცოდვად ჩამო-
 გვართვა. აკლავს სიტყვა-პასუხსა და ცილის-წამებაში «კვალის»
 რედაქციასა და ახლად მოკლენილს მოძღვარს მესამე დასისს მეტო-
 ქობას კერ გავუწკეთ. საიმისოდ არც კვლამი გვიჭრის და ზრდი-
 ლობაც არა გვალატობს. ამისთანაებში პირველობა ყარბისათვის
 დაგვილოცნია, სოლო იმას კი კერ დავსთმობთ, რომ სამწერლო
 კეთილ-სინადისაერება, ლოლიკა და ცოდნა არ გავუსინჯოთ, ესე
 იგი, ისეთს მხარეს არ შეკვსოთ იმის ნაწერისას, საცა მეტის-მეტი
 სისუსტე და სიყალბე ეტეობა.

«კვალის» მე-48 №-ში ყარბის მოჭყავს ვითომ-და ჩვენს წე-
 რილიდან ამოღებული სიტყვები:

„როგორ, ნუ თუ ეს მოსათმენია, რომ ვილაც ახალ-გამოჩეკილები
 უარს-ჰყოფენ ძველს ინტელიგენტ-მეთაურებს? ნუ თუ ეს მოსათმენია, რომ
 ვილაც „მესამე დასი“ ჰხდება დაუძინებელ მტრად ძველ მოღვაწეობისა!“

ეს სიტყვები ყარბის წერილის ტექსტისაგან გასარჩევად წერი-
 ლის ასოებითა დახეკილი და ფრხნილებშია მოჭეკული; ამ სახით,
 მკითხველს სრული საბუთი აქვს იფიქროს, რომ ა. ნა—ღას წერი-
 ლიდან არის ამოღებული. ამიტომ კაცხადებთ, რომ ჩვენს წინან-
 დელს წერილში არც ეს სიტყვები წაგვცდენია და არც მათი შესა-
 დარი გვითქვამს-რას; თავიდან ბოლომდე ყარბის შეთხზულია. თხზვა
 და წერა ფრად მოსაწონი საქმეა, სოლო ტყუილისა კი არა. ეს
 სენი, ესე იგი სხვისი ახრის გადასხვაფერება და მოპირდაპირეს თავ-

ზე ისეთი აზრის და სიტყვების მოხვევა, რომელიც აწასოდეს არ უთქვამს, საკუთრივ ყარბის თვისება არაა; ეგეთი ზნე «კვალის» დედა-ბოძებსაც სჭირსთ და, თუ ოდესმე საჭიროდ ვსცნანთ, საბუთებსაც მოგახსენებთ. მართალია, ბ-ნ ყარბის ზემოდ მოხსენებულის ვითომ-და ჩვენის წერილიდან ამოღებულ სიტყვებისათვის შემდეგი ფრაზა გადაუბამს: «ასე უფიქრია ბ-ნ ნა—ლსაო», მაგრამ თავს ამით კერ გაიძარტლებს; იმიტომ კერ გაიძარტლებს, რომ ჩვენ რომ თავზე სიტყვები მოგვასხვია, განსხვავებულის ასაგებითაა დაბეჭდილი და ფრჩხილებში მოქცეულია. ასე მოკლეა ბ-ნ ყარბის ზრდილობა, მართებულება და კეთილ-სინიდიისიერობა. ესლას განსათ ღოლიკა და ცოდნა რა სიღრმე-სიგანისა აქვს.

ბ-ნი ყარბი ბრძანებს:

„მესამე დასზე, გარდა „კვალში“ დაბეჭდილი ცნობებისა, ჩვენმა ლიტერატურამ მეტი არაფერი იცის. დამერწმუნებით, რომ ეს მცირეოდენი ცნობები საკმაო არ არის მთელ ახალ-თაობაზე აზრის შესადგენად: აქ მხოლოდ წარმოთქმულია კრიტიკული შეხედულობა ძველ მოღვაწეებზე და გატარებულია ის აზრი, თუ რას და როგორ უნდა ემსახუროს ახალ-გაზღობა. (№ 48, 1894 წ. გვ. 3).“

ერთი ისა, ამესამე დასია და მთელი ახალთაობა» ვინ გაჯერთა, ან რა უფლება აქვს «კვალის» რედაქციას და ბ-ნს ყარბის «მთელის ახალთაობის» სასკლით ილაშარაკოს; მეორეც ისა, სად იყო გატარებული ის აზრი, ქვეყნის, ერს რა საშუალებით, როგორ უნდა ემსახუროს ახალთაობა, სად იყო წარმოთქმული კრიტიკული შეხედულება ძველ მოღვაწეებსზე? ალბად ბატონ ყარბის ან სსოკნა ჭლალატობს, ან ჟეროგნად კერ გაუგია ბ. ჟობლაძის და დამსწრეს ნაწერები და გ. წერეთლის მიერ შეთხზული პროგრამა «მესამე დასისა». ამ წერილებსა და პროგრამაში არავითარი კრიტიკული აზრი არა ყოფილა წარმოთქმული; პირიქით, პითასებურად ბრძანებდნენ, რომ ძველი მოღვაწეები ებრძვიან ერთმანეთს უწმინდურის საშუალებით, დაპირებითა და ქრთამით. საგანნი მათი მოქმედებისა კი არის სიმდიდრის მოხვეჭა, პირად სარგებლობის ძიება და პირზე ნიღაბა ქვეყნის მოღვაწეობისა ჩამოუფარებიანთ... ამ მესამე დასმა საგნად აირჩია ისეთი მოქმედება, რომ

გაუნათლებულ ხალხში მოჭფინოს წერა-კითხვა» და სსკ. «ჩვენშიც, ბრძანებდა ბ-ნი ჯიბლაძე, კანცტალისტური წეს-წყობილობა დამყარებულაო, — ერთის მხრით ფიზიკური და გონებრივი შრომის წარმომადგენელი დამკვიდრებულან, ხოლო მეორე მხრით — მუქთა-სორა ბურჟუა-კანცტალისტებიაო». აი სიტუვას ასე მოკლედ მოსტრა მესამე დასმა ძველის თაობისა და თვისის საკუთარის პროგრამის შესახებ. ბ-ნ ყარბის რომ ესმოდაც კრიტიკული აზრი რა არის, ისიც ეცოდინება, რომ კრიტიკულს აზრს დასაბუთება სჭირია, რომ ორისამიოდე წერილით ყოვლად მოუხერხებელია მთელს თაობას წესი აკოს. განა მესამე დასის პროგრამაში კრიტიკული აზრია გატარებული, განა აღნიშნულია, თუ როგორ უნდა მსახურებდეს ახალი თაობა? როგორც სედავთ, მესამე დასს და მისს წარმომადგენელთ მეტის-მეტად «მეანრი განაჩენია» დაუდევთ ძველის თაობისთვის, ხოლო ზეენმა მწერლობამ სამაგეორო რომ მიუხლო, როცა მათი ლოლიკა და «მეცნიერობა» დაანახვა მკითხველს საზოგადოებას, მაშინ წყრომით გაიძახიან:

„ამ მესამე დასზე, გარდა „კვალში“ დაბეჭდილი ცნობებისა, ჩვენმა ლიტერატურამ მეტი არაფერი იცის. დამერწმუნებით, რომ ეს მკიროლდენი ცნობები საკმაო არ არის მთელ ახალთაობაზე (?) აზრის შესაღვენად“.

აქედან ის გამოდის, რომ ძველმა თაობამ ჯიბლაძისა, ყარბისა და სხვათა ნაწერები ზეცისაგან მოკლენილ განაჩენად უნდა მიიმჩნიოს და სამუდამოდ დასდუმდეს. ასე განიხივთ, მესამე დასის აზრით, ამ დასის პროგრამას ხელი არავინ უნდა შეახოს, ჯიბლაძისა და ბ-ნ დამსწრეს ნაწერები საკმაო არ არის აზრის შესადგენად, ხოლო ერთის კალმის მოსმა კი საკმაოდ მიანდათ დიდის ხნის ნაშრომ-ნაღვაწი მრავალის მოღვაწისა დედა-მიწის ზურგიდან აღსაკველად. არა, ბ-ნო ყარბო, როცა თქვენი დასის მოძღვარნი ბრძანებენ — ჩვენმა დასმა «საგნად აირჩია ისეთი მოქმედება, რომ გაუნათლებულს ხალხში მოჭფინოს წერა-კითხვა», ჩვენ სრული საბუთი გვაქვს ვსთქვათ, რომ ძველი თაობა დიდი ხანია ამ ფრად საპატეო საგანს ემსახურება. სხვა რომ არა ვსთქვათ, ისიც საკმაოა მოგაგონოთ, რომ იმ შრომის გაძლოლას, რაც ერთმა წარმომადგენელმა ძველის თაობისამ, სახელდობრ ბ-ნ ა. გოგუბაშვილმა იტიერ-

თა წერა-კითხვის გასაზრტველად და მეცნიერებისაგან შეწინააღმდეგების სახედაგობის აზრების დასამკვიდრებლად ჩვენს მწერლობასა და საზოგადოებაში, რომელიც ათასი თანამშრომელი «კვალისა» ვერ შესძლებს.

კიდევ ერთხელ დაგუბრუნდეთ იმას, თუ რა სამეცნიერო აკადემიის პატრონი ბრძანდება «კვალა» და მისი ახალი თანამშრომელი, ბ-ნი ყარბი. წარსულს წერილში ჩვენს ვცდილობდით ის აზრი გამოგვეთქვა, რომ საქართველოში ჟურ-ჟურობით კანტაღისტური წესწეობილება არ დამკვიდრებულა; ამისა ზოგი საბუთიც მოვისხენიეთ. როგორც სჩანს, ბ-ნს ყარბის ამ საბუთების ძალა და მნიშვნელობა ვერ შეუგნია და ჩვენის აზრის დასარღვევად აი რასა ბრძანებს:

„დღეს ჩვენში უფაბრიკოთ და უქარხნოთაც ადვილი დასაწინა კანტაღისტური წეს-წყობილება: ნუ თუ ჩვენი «ჩხაკვაძე-მეუკეობა», ჩვენი მოშა-შაღომეობა და ჩვენი მეჩარხე-გაჭრობა, რომელთაც მთელი ქართლ-გახეთის საუკეთესო მამულები ხელში ჩაუგდიათ და სოფლის ხალხს ტყავს ამბობენ, მექარხნეებსე ნაკლებ სასტიკათ ეპერობიან მშრომელს ხალხს? თუ ქარხნეობა და ფაბრიკეობა არა გვაქვს, იმიტომ ვერ დანინტლეს ხელიდან ჩვენმა გორტფალისის-სიღნაღის კანტაღისტებმა მამულ-დედული ადგილობრავ მკვიდრთ“?

აი, რას ბრძანებს ყარბი და ის კი არ ესმის, თუ რას ამბობს. ასე გასანჯეო, რომ მეკანტაღისტურის წეს-წყობილების ნიშნად მიუხსენიას. სოფლო საზოღობრობო ეკონომიის ანბანი წავითხული რომ ქქონდეს, ასეთას რისითა და კანტაღობათ ამ ყოვლად შეუწინააღმდეგებს აზრს მკითხველს არ მიაწვდიდა. მართალია, საქართველოში მეტად გავრტველებული და ფეხ მოკიდებულა მეკანტაღობა, რომელიც სულს უსუთავს აწინაურობას, ძლეურობს, მაგრამ ეს კანტაღისტურის წეს-წყობილების ბრალი კი არაა. ის ანბანი რომ წავკათას ბ-ნს ყარბის, შეიტუობდა, რომ სანცა კანტაღისტური წეს-წყობილება დამკვიდრებულა, იქ კრედიტა, სასკემწიფო იქნება, საზოგადო თ უ კერძო, მეტის-მეტად იაფია; ამის მიწეში ის არის, რომ

იქ ვაჭრობა, მრეწველობა, წარმოება ძლიერი, ფრთა-შესხმულია, ამიტომ ფუელიც ბუკრია, ფულის ტრიალიც ჩქარი და ძლიერი და უოვლად შეუძლებელია ფულის პატრონმა ფული სადმე რიგთანად დააბინაოს, თუ რომ პრეტენციის სიდიდეს გამოეყიდა; ხოლო საიმედო ბინა თუ უშოვა, საიმედო წარმოებას, მრეწველობას თუ წაწყდა, მაშინ მცირე პრეტენციასაც სჭკრდება. სულ სსკაა ჩვენში, წარმოება, მრეწველობა, ვაჭრობა, სწავლა-განათლება ნაკლებია, აქა-იქ დღეს იღვამს ფეხს; საყოველთაო სელმისაწვდომი კრედიტი არა გვაქვს, ფული ცოტა ტრიალებს ხალხში და ამიტომ ვისაც აქვს, დიდს პრეტენციას თხოვლობს და მთხოვნელი იძულებულია ფულის პატრონს ხელში ჩაუგარდეს. უმეტესა წაწელი ფულის მაძიებელთა კრედიტის შოვნას იმიტომ ვი არა ცდილობს, რომ სესხი რაიმე წარმოებას, რაიმე საქმეს მოანდომოს, არამედ იმიტომ, რომ დღე-კანდელს გაჭირვებას თავი დააღწიოს, სკაღინდელ დღემდე სული მოაბრუნოს. ამას ისიც დაუმატოთ, რომ «კაპიტალისტები» ფულს სასოგადოდ დიდის პრეტენციით, სსკათა შორის, იმიტომ იძულებიან, რომ მასესხე არც მწარმოებელია, არც მრეწველი, არც არავითარს მომცემიანს საქმეს ადგია. ისიც უნდა დაუმატოთ, რომ კრედიტი იქ უფრო იათი და სელმისაწვდომია, სსკა კანონი და სამართალი მკვიდრს საძირკველზე აგებული, სსკა სესხის გამცემს იმედი აქვს ჩემს ფულს დროზე და უდავიდარბოდ დაკიბრუნებ და სსკა მსესხებელს ის არა აქვს შეგნებული, რომ ნასესხს ფულს რიგთანად მოხმარება უნდა და რომ ვალის გადასდა ისეთი მოკალებია, რომლის შეუსრულებლობა არ-შესაწყინარებელია. ერთის სიტყვით, სსკა კულტურა და განათლება მატულობს და იზრდება, იქ პრეტენციაც კლებულობს. სწორედ ასეთია ბუნება კრედიტისა, და იქნება ბ-ნმა უარობმა ესლა მანც ვაიგოს, თუ რა მიზეზია, რომ «კაპიტალისტები» ხალხს ტყავს ამრობენ, სისხლს სწოკენ და ხალხი რადა ვარდება ამის ბასრს კლანჭებში.

შესამდლოა, უარობმა ეს ვარემოება იმის საბუთად არ იკმაროს, რომ ჩვენში ვერ კაპიტალისტური წეს-წყობილება არ დამკვიდრებულია. ამიტომ საჭიროდ ვრანხთ ამ წეს-წყობილებას თავი-და-თავი ნიშანი დაუესხელოთ. კაპიტალისტური წეს-წყობილება ფეხს

იქ იკიდებს და იზრდება, საცა მუშა ხალხი იძულებულია თავისი ძალ-ღონე და არა ამ ძალ-ღონის ნაწარმოები ბაზარში გასასყიდად გაიტანოს, ესე იგი, საშუალება არ უნდა ჰქონდეს თავისი ძალ-ღონე თვითვე აწარმოოს და რაიმე საქონელი, ნაყოფი გამოაღებინოს და ეს საქონელი თვითონვე ფულად აქციოს, გაყიდოს; იძულებული უნდა იყოს თავისი ფიზიკური თუ გონებრივი ძალ-ღონე გაყიდოს, რომ ფულის პატრონმა მისს ძალ-ღონეს საქონელი რამ შეაქმნევინოს და ის საქონელი თავისს სასარგებლოდ მოიხმაროს. მუშა ხალხი რომ ასეთს ყოფაში ჩაკარდეს, საჭიროა, რომ ბინადრობა-ადგილ-მამული, შრომისა და წარმოების იარაღი, სახსარი ხელიდან გამოეცალოს: აი, საცა ხალხი ამ გაჭირვების ყოფაში მოექცევა, კაპიტალისტური წეს-წყობილებაც ფეხს იქ იკიდებს. ეს თავი-და-თავი ზირობა კაპიტალისტურის წეს-წყობილებისა ჟერ-ჟერობით ჩვენში არ არსებობს და ჩვენი ხალხი, ღვთის მადლით, ჟერ-ჟერობით მამულიანია და გამამულიანებას ცდილობს, თავისის ძალ-ღონის პატრონი და ბატონია და თავის მცირე ნაწარმოებს თვითონვე ჰყიდის, ჩვენის სამეურნეო კულტურის შესაფერი იარაღი, სახსარი ჟერ-ჟერობით ხელიდან არ გაკარდნია. სულ სხვაა დასავლეთს კეროპაში; იქ მუშა ხალხს ბინადრობა, ადგილ-მამული და წარმოების იარაღი, სახსარი დიდი ხანია დაუკარგავს და თავისს მკლავსა და ჭანჭესა დაიძულებული და სწორედ აქედან სწარმოებს გამწვანებულ ბრძოლას კაპიტალსა და მუშა ხალხს შორის. იქ, დასავლეთს კეროპაში, მთელს კონომიურს ურთიერთობას კაპიტალი განაგებს და თავისს ფერსა სდებს; ჩვენზე კი იგივე არ ითქმის. საცა მთელი ხალხი, ყველა წოდება ღარიბია, განათლებას მოკლებულია, საცა სხვა-და-სხვა ნაწარმოები სულ მცირე და ნაკლებს ღირსებისა, და ესეც რომ არ იყოს, მისი გადატან-გადმოტანის სახსარი არა გააქვს, სხვა ბუნების სიუხვე თითქმის ხელ-უნლებელი ძვეს, საცა დიდი მამულის პატრონიც, გაუნათლებლობისა თუ სხვა მიზეზის გამო წლიდან-წლამდე სულს ძლივს-ღა იბრუნებს,—იქ კაპიტალისტურის წეს-წყობილების ძლიერებაზე ლაპარაკი ნაადრინდელია.

ცოტას ხანს შეეჩერეთ და ყარობის მეცნიერობას თავი დავანებოთ. თავის ალაგას «კვალის» სხვა თანამშრომელთა ნაწერების

ჩსრეკას რომ შეეუდგებით, იმედი გაქვს—მკითხველს უფრო ნათლად დაგანახებთ სიღრმე-სიკუნეს ბაქია გასეოის ლოდივისას, სწავლა-მეცნიერებისას. იქნება ვინმემ შენიშნა მოკვრეს, ნასატუბიანს გასეთს რომ ერთი-ორი რამ შესცდეს სსპოლიტიკო კონომიასში, რა დიდა დანაშაულობა არისო. დეკ, ასეც იყოს, სოლო ყველას რომ დიდის რისითა და კანდიერებით კვიდება, ამიტომ ჩვენს თავს ნებას ვამდევთ—ხანდისხან ანა-ბანა მოკავონო. ნასატუბიანს გასეთს თუ ბეგრი არა მეთესოკება-რბ, მაგალითად სსპოლიტიკო კონომი-იდან, სამაგიეროდ დიდ დანაშაულობად უნდა ჩამოვარტავთ შოკეი-ის, ესტეტიკის და ენის შელახვა. ამის ნიმუშსაც გიჩვენებთ. «კვა-ლის» მე-46 №-ში დაბეჭდილია რუს-იმერელის ლექსი—«აკაკის». იმის წინააღმდეგ არა ითქმის-რა, რომ მწერალმა თავისს უფროსს მო-ძმე-საყვარელს შოკეტს შრომა ან ლექსა უძღვნას და ქება-დიდება შესხას, სოლო ამკვარს ნაწერძანც დაცული უნდა იყოს ზომიე-რება, ლოდავა, ესტეტიკა, ენა და გრამატიკა. ესლა ვნახოთ, რო-გორ შეასრულა რუს-იმერელმა ეს შარობა და «კვალმაც» რა მს-პინძლობა გაუწია. რუს-იმერელს თუ დაეკუება, ან რატომ არ უნ-და დაეკუეროთ, არავითარი მიხანა არა აქვს ამ წუთი-სოფელში და თეთრსა და შავს ვერ აჩვენს: აი, როგორ მიმართავს აკაკის:

„მე რა მრჯის შენსა ხსენებას
 ცოდვილს, უბრალო მომაკვდავს,
 უმიზნოთ მავალს ამ ქვეყნად,
 ვინც ვერ გავარჩევ თეთრს და შავს“.

ასე ბრძანებს რუს-იმერელი და ჩვენც ვერწმუნოთ. რა თქმა უნდა, ისეთ კაცს რომელსაც «მიხანა», ცხოვრების სავანა არა აქვს, რომელიც თეთრსა და შავს ვერ არჩევს, არ უნდა კეითხებოდეს არც სამშობლოს ჭირი და ღსინა და არც არავითარი წყრილმანი და მსხვილმანი სსზოგადო ცხოვრებისა და ეს ლექსი რომ ამოვიგითხეთ სწორედ ასე ვიფიქროთ: გვევანა თავის აზრს რუს-იმერელი ბო-ლომდე უერთგულდება და გაატარება, მაგრამ მღვიერ შეესცდით. თურ-მე, ნუ იტყვიოთ, სამშობლოს იმის ცრემლიც დასდენაა:

„შემინდევ ეს თქმა, ნუ დამგობო!
 შენი სამშობლოს შვილი ვარ,

სალიტერატურო შენიშვნები

და მისთვის ხომ მეც ჩემ წილად
ბეგრ გზის ცრემლ-დადენილი ვარ“.

სად უსაგნობა, უმიზნობა და თეთრისა და შავის გაურჩეველობა და სად სამშობლოსათვის ბეგრ გზის **ცრემლ-დადენილობა**?

იქნება გინდათ იცოდეთ რუს-იმერელი რა სურვილს, რა გრძნობას შეუპყრია?

„მსურის მონად შენ გახლდე
 პირსა და სიხარულშიაო,“

ეუბნება აკაკის. დიალექტ გერწამს, რომ ამნაირი სურვილი და გრძნობა უნდა აფრთოვანებდეს

„უმიზნოდ მავალს ამ ქვეყნად,
 ვინც ვერ გაარჩევს თეთრს და შავს“;

ხოლო ის კი გერ წარმოგვიდგენია, რომ ამ სურვილმა და გრძნობამ გაიტაცოს ადამიანი, რომელიც სამშობლოსათვის ბეგრ-გზის **ცრემლ-დადენილია**, ესე იგი, ის კაცი, რომელსაც მიზანი აქვს და თეთრისა და შავის გარჩევა შესძლებია. ესლა ენის სიმშენიერეც გაუუსინჯოთ. ავტორი ეუბნება აკაკის:

„კუთხეულ იყოს სიმები
 შენი უკვდავი ჩანგისა,
 კუთხეულ იყოს მარჯვენა
 მათი უსუსტრად მელერალი“.

ჰო, რა ჩინებული ნათქვამია!? ეს მარჯვენა ვისია—აკაკისა თუ სიმებისა? სიტუეცა **«უსუსტრად»** რაგორ მოგწონს, მკითხველო? **«უსუსტარი»**, **«უსუსტრად»** — რა კარგი ქართულია?!

ვნახოთ ეგეთის სალიტერატურო ზრდილობის, ლოდიკის, დრამატიკისა და ანას-მცოდნე გაზეთი აბა რა თკალით უყურებს თავისს თავს, რა მედადურად ეპყრობა სხვებს, რა ღირსებისა ჰქონია თავისი მოღვაწეობა. ამის გამოსარკვევად მივმართეთ **«კვალის»** 52 №-ს, საცა სარქდაქციო ეპილოგი — ბოლო სიტუეცა დაბეჭდილი. ამ წერილიდან შევიტყობთ, თუ კანდიერება რადენად სელს უმართავს **«კვალის»** რქდაქციას და რაებს არ ალანარაგებს.

როგორც ოლიმპის ღმერთები შეაშფოთა ღერმესის დაბადებამ, ისე „კვალმა“ გამოჩენისათანავე დაუფრთხო მიღი განებრივებულს ჩვენს ძველს თაობას... კვალმა დასაწყისშივე გამოარკვია **ახალი მიმართულება** და გამოთქვა ყოველ საზოგადო საქმეში **თავისებური** შეხედულობა, ასე გასინჯეთ, **ადვილ-გასაგები ენა**ც კი შემოიღო.

რასაკვირველია, ასეთს მოღვაწეობას «კვალისს» თავისი ნაყოფიც უნდა მოეტანა. რედაქციას თუ დაუფურეთ:

„კვალმა გაიტანა თავი, მოიპოვა საზოგადოების თანაგრძნობა და, რაც კიდევ უფრო ძვირფასია მისთვის, მან შეიძინა ჩვენი მედროვე **ახალგაზდობისა და ახალი მოზარდი თაობის** თანაგრძნობა“.

რას თქმა უნდა, «კვალს» ეს თანაგრძნობა ამხნეებს; ამიტომ იმდენად უფრო გამოიჩენს იგი სულგრძმელობას და მტკიცედ დაადგება თავისს ახალ გაკვალულს გზას. ეგოდენი კვესნა-ბაქიობა, ტრახახობა, თავკასულობა ერთს ჰატარა ორმოც-სტრიქონიანს წერილშია მოქცეული, და ამ კვესნა-ბაქიობით «კვალმა» წარსული წერილადი დაასრულა, ახალში ფეხი შემოსდგა და ეგ კვესნა-ბაქიობა, ტრახახობა და კადნიერება დაეკეკება კიდევც. ერთ სახალსო საგულისხმი ლექსს მოგაგონებთ:

«კარგი ვარ, იმას ნუ იტყვი,
 თავს ნუ დაუწყებ ჭებასა...
 კარგი სხვაც მოეწონება,
 ცუდი არც თავისს დედასა».

ახალი წელიწადი დადგა თუ არა, «კვალის» რედაქციამ განიზრახა თვალი გადაეღო თავის ორის წლის ნაღვაწისათვის. რასაკვირველია, ამ განზრახვას გ. წერეთლის უკედ კერაინ შესრულებდა და ამიტომ ამ მწერალმა კვალის ორის წლის ნაღვაწს ოთხი წერილი უძღვნა (№№ 1, 3, 5, 6). ამ წერილებში უნდა გამოერკვია მესამე დასისა და «კვალის» მიმართულება, ჰროგრამა, ძველის თაობის უაზრობა, უსაგნობა, უკან-ჩამოჩნობა და სხვ. და სხვ. ეს ოთხი წერილი მართლაც რომ კარგს მასალას გაძღვეს ახლის მიმართულებისა და მისის ორგანოს მსკვლეობისას. მართალია მოგახსენოთ, გ. წერეთლის ნაწერში ისე არეულ-დარეულია ერთმანეთთან მოუთავსებელი,

მოუზიკებელი აზრები, ავტორს ნანტომი ისე სშირად ეშლება, რომ დიდი უფრადლებას საჭირო, ყველა მისს «ონზაზობას» კაცმა კვალ და კვალ მისდიოს. დიად, ძნელი საქმეა, მაგრამ ცოტას ხნით თავი მოვიძულეთ და ახალ-მიმართულობის აბდა-უბდასა თვალთ გავა-კვალეთ.

თავი და თავი ბრალი და ცოდვა, რომელსაც მესამე დასის ამირბართა ამირბარი, გ. წერეთელი, სწამებს ძველს თაობას, ის არის, რომ ეკ თაობა საზნაურო პრინციპების მქადაგებელი იყო და არის, ესე იგი, გარეშე აზნაურობისა კრად არავინ მიანხირო და ამ მიმართულების მოწინააღმდეგედ მესამე დასი გამოსულაო. რავი ბ-ნი გ. წერეთელი ამ ახლის მიმართულობის სახელით ლაპარაკობს, საბუთი გვაქვს ვიფიქროთ, რომ მესამე დასი არ გვისა-უკედურებს, გ. წერეთლის თანამოზიარედ თუ ვსცანით.

საჭიროა ვიცოდეთ, «კვალის» მწერალნი რა თვალთ უყურებენ აზნაურობას. დავიწყეთ აკავიდან. თუ არა ვსცდებით, ბ-ნ აკავის საკუთრივ აზნაურობის შესახებ «კვალში» გადაჭრილი აზრი არა წარმოუთქვამს-რა. ამიტომ მივმართეთ მისს ღირს-სახსოვარს წერილს, რომელაც **НОВ. ОБОЗРЕНИЕ**-ში იყო დაბეჭდილი 4-ს მისს, წარსულის წლისას. ამ წერილს გზას აუხვევდით, მაგრამ რა გაუყობა: «კვალის» რედაქციას ყოველი სიტყვა აკავისა სეკარდმო შთაგონებული ჭკონია და ყოველგან ბანს აძლევს; ამიტომ ჩვენ უფლებს გვქვია ამ შემთხვევაშიაც «კვალი» აკავის აზრის თანამოზიარედ ვცნათ. საადგილ-მამულა ბანკების დაარსების დროს აკავი თურმე ბრძანებდა:

ჩვენის ხალხისათვის ამ გვარის დაწესებულებათა (ე. ი. საადგილ-მამულა ბანკებისა) გამართვა იმას უდრის, რომ ბავშვს ხელში ბასრი სამართებელი მისკეთ. მერმისი დავგანახებებს, რომ ჩვენს ხალხს ჩვენვე ხაფანგი და „რულეტკა“ დავუდგით. ბოლოს და ბოლოს ჩვენი მებატონე-მემამულეები გალატაკდებიან და ზნეობრივი ფიზიონომია ჩვენის ცხოვრებისა დაჰკარგავს თავისს პატრიარქალურს (აღბად მამა-პაპურს) ფერს“.

ამჟამად, ბ-ნ აკავის აზრით, საკმაო იყო ამ თავითვე დღევანდელი ბანკები არ დაეარსებინათ, ჩვენი მებატონე-მემამულეები უბედურობას გადაჩნებოდნენ და ზნეობრივი ხასიათი ჩვენის ცხოვ-

რებისა, ძველებური—ჩვენებური დარჩებოდა და ხალხს სამართლებით უელს ან გამოკატრუებდით. აკაკი იმ თავითვე იმ აზრისა ყოფილა, რომ ხალხის გადაჩენა თუ გეინდოდა უბედურებისაგან, საჭირო იყო ჩვენი მებატონე-მემამულეები, ესე იგი, აზნაურობა ან გალატაკებულებო, რომ ამ გზით ძველებური—ჩვენებური ცხოვრება შირქვე ან დაგვეძო. როგორც შედავთ სულ ცოტადა ყოფილა საჭირო ძველებური წესობრივი ხასიათი დაგვეჩვენა, ის ძველებური წესობრივა ხასიათი ცხოვრებისა, რომელიც ბატონ-ყობაზე იყო აკებული, ესე იგი უსამართლობაზე, ადამიანის ღირსებას უარყოფაზე. «კვალს» რედაქცია და მესამე დასის მწერალნი თუ არ გვიწყენენ, ეგეთი აზრი ბ-ნ აკაკისა სრულიად არ ეთანხმება მესამე დასის პროგრამას, მიმართულებას. ბ-ნი აკაკი იმ თავითვე ამ აზრისა ყოფილა და დღესაც ამასვე ადგია. ესლა გნახოთ, რას ბრძანებს ბ-ნი პ. პეტრიძე. ამ მწერლას აზრით, აზნაურობას არა ეძველება-რა, უნდა მოისპოს; იმის საშუალებად რაც უნდა ვიმოქმედოთ, კერას გავხდებით; ამ შემთხვევაში მსოფლიო ეკოლოგიის მოქმედობსო:

„საფრანგეთში, ბრძანებს პ. პეტრიძე, მე-XVI საუკუნიდან დაწყებული სახელმწიფო პოლიტიკა მიმართული იყო იმისაკენ, რომ თავდაზნაურობა ყოფილიყო ქვეყნის სათავეში და პირველობა ქონებოდა. წინააღმდეგ ამისა არა თუ აზნაურობა, მისი მფარველი მეფობაც კი მოისპო. აშკარაა, ისეთი ევოლიუცია ყოფილა, სადაც თვითოეულის კაცის შრომა (და ისიც გვირგვინისა), ძალა და ღონე ამაოა, ვერას გახდება“. (№ 34 1894 წ.)

ამ რიგად აკაკის აზრით, ჩვენებურის—ძველებურის, ესე იგი ბატონ-ყობის სამირველზე აკებული ცხოვრებას დასაცველად სულ ცოტა რამ იყო საჭირო: საადგილ-მამულეო ბანკები ან უნდა დაეარსებინათ; ამით მებატონე-მემამულეები ან გალატაკებოდნენ და ხალხს ხაფანგს და «ჩაღვწავს» ასცდებოდა. ასე ფიქრობდა და ფიქრობს ბ-ნი აკაკი, რომელსაც «კვალს» თუ დაუკვირეთ, «წინასწარ-მეტყველებს თან დასდევს», პეტრიძის აზრით კი, ბანკები გინდ ყოფილიყოს, გინდ არა, აზნაურობას არა ეძველება-რა და არც არა ეძველება-რა. ამ ხასიათ, ბატონი პეტრიძე აკაკის წინასწარმეტყველებას სრულიად უარ-ყოფს. აბა ბ-ნი გ. წერეთელი რას გვეუბნე-

ბა, აზნაურობას რა გულ-მტკივნეულობით კვიდება? აგაკისავით ესეც ბანკებიდან იწყებს:

„ბანკებმა ნელ-ნელა დაზგადიანა ჩვენი თავადაზნაურობა და ბოლოს თავის ადგილ-მამულზე დაწყებინა სელის აღება. საადგილ-მამულო ბანკები შეიქმნენ ჩვენთვის პრიკახზე უარესი და უფრო შეუბრალებელი. გაადვილდა საჯართ ჩვენი ადგილ-მამულის გაყიდვა, ასე რომ დღეს ჩვენი საადგილ-მამულო ბანკები გადაქმნილან, ქართველი ერის მიწა-წყლის გამყიდველათ და არა შემძენათ. ამ სახით «კვალმა» გამოაჩვენა ის აზრი, რომ ჩვენი საადგილ-მამულო ბანკები ერთი იმ კაპიტალისტურ დაწყებულებათაგანია, რომელიც შეუნიშნავათ აცლის ხელიდან ერს მიწა-წყალს და ჰხდის ნელ-ნელა თავადაზნაურობას პროლეტარად“...

ამ განსაცდელის ასაცდენად, გ. წერეთლის აზრით, სსკაკარი ბანკები იყო საჭირო, ისეთი ბანკები, რომელსაც მოკლე-კადანის სესხი უნდა ეძლიათ. ამ სსკანიანს ბანკებს და მოკლე კადანის სესხს ჩვენ ჭკემოდ მოგატანებთ გ. წერეთელს; ესლა კი ისეკ აზნაურობას დაკუბრუნდეთ. მკათსეკელი შენიშნაკდა, რომ ამ მწერლის აზრით აზნაურობის სელიდან ადგილ-მამულის გაცლა უბედურება ყოფილა არა მარტო აზნაურობისათვის, არამედ მთელის ერისათვის, რომ საადგილ-მამულო ბანკები გარდაქმნილან ქართველი ერის მიწა-წყლის გამყიდველად, არა-რა შემძენად და შეუნიშნაკად აცლის ხელიდან ერს მიწა-წყალს. (№ I—1895 წ.)

როგორც ხელავთ, ბბ. აგაკი და გ. წერეთელი ძალიან კურჩე-ბიან ამოთელიო კოლოფრისას, რომელმაც, პეტრიძის აზრით, საზოგადოდ ყველა აზნაურობა და კერძოდ ქართველი სრულიად უნდა მოსპოს, უნდა აღგაკოს დედა-მიწის ზურგიდან. აი, ეგ წყუული ბანკები რომ არ დაკარსებინათ, რომელი სსკაკი კრი იქნებოდა ჩვე-ნისთანა ბედნიერი?! ბბ. აგაკის და გ. წერეთელს თუ დაკუკერეთ, ბანკები რომ არ დაკარსებინათ, აზნაურობა, მებატონე-მემამულეები გადაჩნებოდნენ უბედურებას და ქართველი ხალხი, კრი გამამული-ნებულა და მამლარი იქნებოდა. ამისათვის თურმე სკაკო იყო აზნაურობისათვის გვეზრუნა.

ამას, სსკათა შორის, ის მწერალიც ბრძანებს, რომელიც «გ. ნინოშვილის სათვალავზე ჰირველად შეხვდა ახალ გუნდს ჩვენის ქვეყნის მოღვაწეებისას» და რომელიც მოგვითხრობს, რომ მესამე დასმა უარტყელა წოდებათა განკერძოება და მათზე მზრუნველობა... და «გამოაცხადა საგნად თავის მზრუნველობისა მთელი საქართველოს ერი, განურჩევლად წოდებისა, შთამოებისა და მოხელეობისა».

გსთქვით ეს ასეა, ბ-ნო გ. წერეთელი; ხოლო ერთი რამ გვიბრძანეთ: მესამე დასმა თქვენის მეთაურობით წოდებათა განკერძოებასთანა ერთად თვით წოდებანი უარტყელა თუ არა? ეს ძლიერ საჭიროა გიცოდეთ. რადგან თქვენ ასრე გადაჭრილს ზისუსს არ მოგვცემთ, ამიტომ კვლავით თქვენზე ნაწერიდან შევიტყუთ და გამოკარკვიოთ. ცოტად ზემოდ სომ დაგანასკეთ, რომ, თქვენის აზრით, აზნაურობის სელიდან მიწა-წყლის ცაცლა, აზნაურობის პრადე-ტარად გარდაქმნა ერის უბედურებას მოასწავებსო. ამას თქვენს ბრძანებთ კვალის 1-ს №-ში. მე-ნ-№-ში გვითხულობთ:

საქართველოს ერი მარტო გლეხ-კაცობა, ან მარტო თავდა-აზნაურობა კი არ არის, არამედ ეს არის შეკრებულობითი არსება, რომელშიც გლეხიც არის, თავდა-აზნაურიც, მღვდელიც, ვაჭარიც, მოხელეც და მოქარავე ყმაც. ამ შემკრებულობითს არსებას ეწოდება საქართველოს ნაცია, ისტორიული გულტურით ზრდილი და გამაგრებული თავისი ენით, თავისი ნაციონალური სარწმუნოებით და თავისი ნაციონალური თვით-არსებობით. აი, საგანი ჩვენი ყურადღებისაო“.

აქედან აშკარაა, რომ გლეხიც გრწამსთ, აზნაურიც, ვაჭარიც მოხელეც და მოქარავე ყმაც და ესენი არიან ნაცია, გამაგრებული თავისი ენით, სარწმუნოებით და სსკანი. სჩანს, რომ, თქვენის აზრით, თავი და თავი საგანი ჩვენის ყურადღებისა უნდა იყოს გულტურა, რადენადაც იგი შეიცავს ენას, სარწმუნოებას და სსკანს. «მეუშა მიწეა მუშაკობდეს, მეომარი გულგონობდეს», «თხა და მკელი ერთად სმოედეს», ოღონდ ერი, ენა და სარწმუნოება იქმნას დაცული, ესე იგი ყოველივე, რაიც ჩვენს გულტურას შეიცავს. განა ასე არ არის, ბ-ნო გ. წერეთელი? ესეა ისიც გვითხარით, აქეს თუ არა თქვენთან საერთო რამე «მესამე დასმა», რომლის წინამძღო-

ლუბასაც სჩემობთ და რომლის სასულით ეკოდენს ფართი-ფურ-
 თობთ? გადაჭრით მევე უნდა გიპასუხოთ, რომ თქვენთან საერთო
 არა უნდა ჰქონდეს-რა. რაკი თქვენს მეთაურობაზე ეჭვი მივიტანე,
 მესამე დასის მიმართულების გამოსარკვევად უნდა მაკმარებოთ სასა-
 ლ-განდა წარმომადგენელს მესამე დასისას, ბ-ნ ჯიბლაძეს. ეს სასა-
 ლ-განდა აკტორი გვიმოდკრებს რომ:

„ჩვენი ახალი ბატონი ის ნივთიერებაა, რომელსაც ფულს ეძახიან.
 ამ ახალი კერპის გახურებულ თითებზე იხრაკება შეუბრალებლად ურიც-
 ხვი მსხვერპლი, მის წინაშე იღრეკენ მუხლს ძველი ყმაცა და ბატონიც...
 ჩვენი აწინდელი ცხოვრება წარმოდგენს ორს ახალს, ერთი-მეორის მო-
 წინააღმდეგე წოდებას, ანუ კლასს. ერთი მხრით—ფიზიკური და გონებ-
 რივი შრომის წარმომადგენელი, მეორე მხრით—მუქთა-ხორა, ბურჟუა-
 კაპიტალისტები, პირველთა ხვედრია აუტანელი შრომა-გარჯა, მეორეთა
 კი დასაკუთრება ამ შრომის ნაყოფისა. აი, რად ტყდება ხიდი ჩვენში და
 ზოგან კი კარგი ხანია ჩატენილიცაა. აი რად ირღვევა უფსკრული და ბე-
 ვრგან კარგა ხანია გარღვეულიცაა“. (№ 22—94 წ.).

მამსადაძე, მესამე დასის უტყუარის წარმომადგენელის სიტ-
 ყვით, თავი და თავი საგანი ჩვენის უუზადლებისა უნდა იყოს კაპი-
 ტალიზმთან ბრძოლა, კლასთა ეკონომიური ბრძოლა. აქ რა შუა-
 შია, ბ-ნო გ. წერეთელი, ენა, სარწმუნოება და სხვანი. თუ ეკო-
 ნომიური ბრძოლა კლასთა შუა თავი და თავი საგანია უუზადლები-
 სა, თუ მართლაც მთელი ერი ორ ნაწილადაა გაყოფილი და მათ
 შორის ხიდიცაა ჩატენილი და უფსკრულიც გარღვეულია, ენა, სარ-
 წმუნოება რა მოსატანია. ამკვარს ბრძოლაში ენას და სარწმუნოე-
 ბას ვინ დაგიდექს? ამკვარს მდგომარეობაში თავი და თავი საგა-
 ნი ეკონომიურის ხასიათისა უნდა იყოს და არა ეროვნულისა. მარ-
 თადა, ბ-ნი გ. წერეთელი კაპიტალიზმისა დასაგვარს ტირის
 (№ 5—95 წ.), მაგრამ კაპიტალიზმთან ბრძოლა იმის აწრით რომ თა-
 ვი და თავი საგანი არ არის, მკითხველს ზემოდ დაჯანსხვეთ. ამის
 დასამტკიცებლად გ. წერეთლის ნაწერიდან კიდეკ ერთს საბუთს მო-
 ვიყვან (№ 3). ეს საბუთი ქართველთა და სომეხთა ურთიერთობას
 ესება. გ. წერეთელი მოძღვრობს:

„ქართველი ერი და სომხისა ისტორიულს გარემოებას ერთს ფარ-
 გალში მოუშვებდევია. მათი ეროვნული წარმატება ბევრ შემთხვევაში მათ

ურთიერთობაზეა დამოკიდებული. მათი საერთო მოსაგერებელი მავნე გარემოება ის არის, რაც ეწინააღმდეგება მათს ბუნებითს აღორძინებას. მაშასადამე ისინი ყოველთვის ხელი-ხელთ ჩაკიდებული უნდა ეწინააღმდეგონ ყოველს ასეთს გარემოებას, რაც კი დაუშლის მათს თვით-აზრებას, მათს ეროვნულ წარმატებას... ცხადად უნდა შეიგონოს ყველამა, რომ გვარტომობის წარმატებაში ქართველნი და სომეხნი განუყრელნი ძმები უნდა იყონ... აი ამ **ზნანცების** ძალით ჩვენ ვეწინააღმდეგეთ მაშინ (ე. ი. ქალაქის არჩევნების დროს) ისეთს პიროვნულს მოქმედებას, რომელსაც შეეძლო გვარტომობის ურთიერთობაში კეთილი დამოკიდებულება დაერღვია“...

„მართალია, — განაგრძობს ავტორი, — „ეკონომიური ბრძოლა“ ქართველთა და სომეხებს შუა დიდს უბედურებას შეადგენს; მაგრამ არა, მარტო „ვინ ხარ მამაცი“ ძახილით და შურის ძიებით ვერას გავარიგებთ. ამითი ისევე ჩვენ თავს ვაწვებთ... ეკონომიური ბრძოლა განა თვით ჩვენს შინაურობაში კი არ არის? თვით ჩვენი შეძლებული, ფულით გამდიდრებული იმერლობა თავისსავე საწყალს გაღარიბებულს მოძმე იმერულს სულსა წვდის და, როგორც მოგეხსენებათ, გინდ მგელს შევუჭამივარ, გინდ მგლის-ფერძალს; სულ ერთია. საქმე იმაშია, რომ **ეკონომიურს ბრძოლას არაფერი საერთო არა აქვს და გვარტომობის ურთიერთობასთან**, იმ დროს, როდესაც მდიდარი **იმერული ღარიბი იმერლის მიწა-წყალს იფლავს**, წარმოიდგინეთ, რამალები შემოგვესიენ, რას ვნახათ? მაშინვე ეს მდიდარი და ღარიბი, ერთმანერთის დაუძინებელი მტერი ხელს მისცემენ ერთმანერთს და ძმურად შეკავშირდებიან რამალების მოსაგერებლად“...

დაუკვირდით, ბ-ნო გ. წერეთელი, თქვენსაკე სიტყვებს; ახა, გამოიცანით — რომელია თავი-და-თავი საჯანა ჩვენის უურადღებისა? როგორც გეტყობათ, გული-გულის აღაგას არა გაქეთ, რაკი გვარტომობაზე, ეროვნებაზე, ენაზე, სარწმუნოებაზე ეგრე რიგად სრუხნათ, აღბად ენა, ერი, გვარტომობა ვერ მკვიდრს საფუძვლზედ აგებული არ გეტყვობათ.

ასე თავაზიანად კვიდება გ. წერეთელი სომხობას; ჩვენ ამის საწინააღმდეგო არა გვაქვს-რა, ხალხი ფიცია მწამს, ბოლო კი მკვირვებს, ტყუილად არ არის ნათქვამი. იმავე განუთში, სცა გ. წერეთელი სომხობას ელაჭუნება და გვარწმუნებს, რომ „ეკონომიურს ბრძოლასა არაფერი საერთო არა აქვს გვარტომობის ურთიერთობა-

სთანა, მეორე მწერალი მესამე დასისა, ბ-ნი ყარბია, რომლის წერილის დედა-აზრი სრულიად ეთანხმება ბ-ნ ჯიბლაძისას, და რომელიც ამტკიცებს, რომ კამიტადისტური ტყუილ-გაძრობის პროცესი დიდი ხანია თავისუფლად დათარგმნის ჩვენში, რომლის აზრით პროცესთან ბრძოლა თავი-და-თავი საგანია ჩვენის უურადადებისა, სომხობას სსკათა შორის, აი, როგორ იხსენიებს:

„დღეს ჩვენი უფაბრიკოდ და უქარხნოთაც ადვილი დასანახია კაპიტალისტური წეს-წყობილება, ნუ თუ ჩვენი „ჩიკვაძე-მებუკეები“, ჩვენი მოშა-შალომეები და ჩვენი მეჩარჩე-ვაჭრობა, რომელთაც მთელი ქართლ-კახეთის საუკეთესო მამულეები ხელში ჩაუგდიათ და სოფლის ხალხს ტყავს აძრობენ, მექარხნეებზე ნაკლებ სასტიკად ეპყრობიან მშრომელ ხალხს? თუ ფაბრიკები და ქარხნები არა გვაქვს, იმიტომ ვერ დაციცლეს ხელიდან ჩვენმა გორ-ტფილის-სიგნახის კამიტადისტებმა მამულ-დედული ადგილობრივ მკვიდრთ... რწყილს ნესტარიც ეყოფა... და ჩვენი ღარიბი ხალხისთვის ეს წერილმანი კაპიტალისტიც საკმაოა“... (№ 48, 1894 წ.).

მოდით და მოათავსეთ ერთმანეთთან გ. წერეთლისა, ჯიბლაძისა და ყარბიის ნაწერები! ჩვენ, პირადად, ჯიბლაძისა და ყარბიის მესამე-დასობა უფრო გერწამს, ვიდრე გ. წერეთლისა, თუ გნებავთ იმიტომ, რომ ჯიბლაძე და ყარბია ჯერ-ჯერობით «სულ ასალ-გაზ-დანია» უნდა იყვნენ, გონებრივი ღონით სავსენია. უკატრავად, რომ გაუბედეთ და ყარბია და ჯიბლაძე სულ ასალ-გაზდებად მოვისსენიეთ. უკატრავად იმიტომ, რომ იქნება მისაუკედურონ—თქვენ რა გრჯის ასალგაზ-დანია არიან თუ მოსუცებულნი, იქნება კიდეკ ერთხელ შემოგვწერნენ და გაიბრძანონ:

„ახალი გუნდობა წლოვანებაზე კი არ არის დამოკიდებული, არამედ მიმართულებაზე და მისწრაფებაზე; ახალ მუშაკთა გუნდში, შესაძლებელია, მოსუცებულნიც ერიონ და უწლოვანო ახალგაზდებიცო. მესამე დასი წლოვანებით კი არ განსაზღვრავს თავის პროგრამას, მოქმედებას, არამედ იდეით, პრინციპით“. (კვალი № 5, წერ. გ. წერეთლისა).

გვკვებ გვიბრძანა ყარბიამც კვალის მე-48 №-ში. დიალან მართალია, რომ მიმართულება წლოვანებით არ გაისამზღვრება, შესაძლოა ასალს მიმართულებას მოსუცებულნი წარმომადგენლნი იცაგდეს, ხოლო ჩვენ თუ «სულ-ასალგაზდობა» მესამე დასის წარმომად-

დგენელთა განსხვავებულ თვისებად კსტანით, იმიტომ რომ ბ-ნი და მსწრემ აკი შეგვეტუობინა წარსულის წლის «კვალის» მე-21 №-ში, რომ მესამე დასის წვერნი «სულ სხალ-გაზდანი არიან გონებრივი დონით სავსენია». ჩვენც, რასაკვირველია, ამ სიტყვებს ვერწმუნეთ და იმიტომ გაკვირვებეთ, — როგორ მიაჩნდა, რომ გ. წერეთელი, ეგ ძველი მწერალი, მესამე დასში გაკრია ნინოშვილის დასაფლავების დროს და გადაეფათება კიდეც და იმ «სულ-სხალგაზდა» უმაწვილებს წააწიას ამსებინებს. მართალია, ყარიბმა და გ. წერეთელმა გვისაყვადურეს, მაგრამ ჩვენ მანც იქა ვართ, რომ მესამე დასში ჯერ-ჯერობით შუა ხნისა და მოხუცი არავინაა.

ისევე ჩვენს საგანს დაუბრუნდეთ. აი, ასე არეულ-დარეულია მესამე დასის მწერალთა აზრი, უროგანამა და მიმართულება. ესლა შესაძლოა ვიკითხოთ, რა საბუთი აქვსთ, რომ «ძველს თაობას» აზნაურობის ურინციბის ქადაგებას, წოდებათა განგერობებას სწამებენ? იმათის აზრის დასარღვევად ამ რც და ათის წლის მწერლობას არ მიემართათ; ეს ბერს დროს მოათხოვს და იმედია მესამე დასის მწერალნი თვითონვე ეცდებიან დასაბუთონ თავიანთი აზრი და მაშინ ჩვენც შემთხვევა გვექნება კიდეც ერთსულ გამოკვლავარავით. ესლა ხან კი ვნახოთ, თუ როგორ ეკიდებიან «ძველის თაობის» ნამოქმედაცს.

„ჩვენო, ესე იგი მესამე დასის მწერალნი, ანუ კვალის რედაქცია, გგარწმუნებს გ. წერეთელი, ჩვენი პრინციპის ძალით არ თანავეუგრძნობთ, მაგალითად ყოველსავე დაწესებულებას, რომელსაც ჰქვია ან მარტო თავდაზნაურობის სახელი, ან მარტო გლეხობის, ან ვაჭრობის სახელი“ (№ 5).

კარგი და ჰატიოსანი! სააზნაურო სკოლებს ხომ საკუთრივ აზნაურობის სახელი ჰქვია; აბა ვიკითხარით, ამ სკოლებს თანაუგრძნობთ თუ არა? ეგ რა საკითხავიაო, გვიპასუხებს ბ-ნი გ. წერეთელი. როცა სააზნაურო სკოლების გადაკეთების შესახებ ჩამოვარდა ლაპარაკი, განა ჩვენ არ გამოკვსარჩლეთ ამ სკოლებს და გადაკეთებას, გაუქმებას გადავარჩინეთო?

„კვალმა უჩვენა, თუ რამ აძიულა ჩვენი თავდაზნაურობა სწორეთ ასეთი ტიპის და პროგრამის სკოლები დაეარსებინა და შეეწყო ხელი თა-

ვის შეილებისათვის, რომ მათის გონებისა და ტვინისათვის შეემსუბუქებინა მძიმე ტვირთი უცხო ენაზე სწავლის შეთვისებისა და გონების ბუნებრივად განვითარებისა“...

სამეურნეო სკოლების გულისათვის, განაგრძობს გ. წერეთელი, „ჩვენმა საზოგადოებამ სხვა ღონე უნდა იღონოს, და სხვა მატერიალური საშუალება მოიპოვოსო, მხოლოდ რაცა გვაქვს, იმას ნუ დავაგრავთ, **სათავად-აზნაურო სკოლებს ნუ შევეხებართო**: იმათ ერის ნაშნობლივი თავისუფლობის დაცვა აწევთ მოვალეობათ და ეს ძვირფასი დარგი ყოველის ქართველისათვის წმინდათა-წმინდათ უნდა გადაიქცესო“ და სხვა. (კვალი № 1).

სომ სედავთ, ბ-ნო გ. წერეთელი, რომ სააზნაურო სკოლები, რომლებსაც საკუთრივ აზნაურობის სახელი ეწოდება, რა წმინდა საგანს ემსახურებინ, რომ ამ სკოლის ტიპისა და პროგრამის საჭიროება, ერის ნაშნობლივის თავისებურების დაცვა რომ საჭიროა, ჩვენს აზნაურობას რამდენი ხანია შეგნებელი აქვს და რომ თავი და თავი სვანია, რომელსაც თქვენ ეურადდება ათსოკეთ, თუ რძე ეკ ტიპა და პროგრამა ყოფილა. მამ ამ სკოლებს სომ თანაურბობთ, თუმიცა საკუთრივ აზნაურობის სახელი ეწოდებათ? დიდაც, რომ თანაურბობთ, თუმიცა შიგ გლესის შვილები არა სწავლობენ. მართალია, «კვალის» მე-ნ-მ-ში თქვენა ბრძანებთ: «ჩვენ დიდ ბედსიერებად მივიმჩნევდით, მაგალითად, იმას, რომ ჩვენს სააზნაურო სკოლებში აზნაურის შვილს გვერდით გლესის შვილიც მუდარაყო», მაგრამ თქვენის ნაწერებიდან ისა სჩანს, რომ თავი და თავი ღირსება და დანიშნულება ამ სკოლებისა ის კი არ არის, რომ გლესის შვილი აზნაურისას სკოლაში გვერდით უსხდეს, არამედ ისა, რომ სააზნაურო სკოლებს მოვალეობად აწევს

«მძიმე ტვირთი უცხო ენაზე სწავლის შეთვისებისა და გონების ბუნებრივად განვითარებისა» გაუადვილოს თავად-აზნაურთა ყმაწვილებს, და «ერის ნაშნობლივი თავისებურება» დაიცვას.

სწორედ ამიტომ, ბ-ნო გ. წერეთელი, თქვენ ეგოდენი თანაგრძობობა აღმოუჩინეთ სააზნაურო სკოლებს და ძლიერი მოსარჩლეობა გაუწიეთ, თუმიცა, სამწუხაროდ, ამ სკოლებში გლესის შვი-

ლებს ადგილი არა ჰქონიათ და არცა აქეთ. დიაღ, საქმე ისაა, რომ თქვენ თანაუგრძობთ დანიშნულებას, მიმართულებას სკოლისას. ეს-
 ლა გვიბრძანეთ, ვინაა მშობელი და აღმზრდელი ამ სკოლებისა, თუ
 არა ძველი თაობა, რომელსაც ვინ იცის რას არა სწამებთ? როცა
 ეგ სკოლები იმართებოდა, რასაკვირველია, თქვენს გარდა, დღევან-
 დელი მესამე დასის მწერალნი და წარმომადგენელნი ფეხზე ძლიე-
 რსა დგებოდნენ. იმის მიზეზი, რომ სახნაურთა სკოლებში გლე-
 ხის შვილები არა სწავლობენ, გ. წერეთელს კარგად უნდა მოესე-
 ნებოდეს; ხოლო მიზეზი ის კი არაა, ვითომ ძველს თაობას ინ-
 ტელიგენციისას სწავდიდეს ახნაურობა ქვეყნის გაუბატონოს და
 გლეხ-კაცობა დაანატვინოს. თუ არ მოესენება, საგანს ისტორი-
 ულად, შირთუთენულად თვალი გადაავლოს და მასინ შვიტეობს.
 იმასაც შვიტეობს, რომ, თუ ძველს თაობას ამ მხრით რაიმე ცო-
 დვა-ბრალი მიუძღვის, ამ ცოდვა-ბრალში თვითონაც დიდი წილი
 აქვს.

იმ აზრის გასამტყუნებლად, ვითომ ძველს თაობას წოდებათა
 განკერძოება სწავლიან, ესლა სხვა საბუთს მიკმართეთ. მოვიხსენიეთ
 «ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება».
 ეს დაწესებულება არც ახნაურობის და არც სხვა რომლისამე წო-
 დების სახელს ატარებს და წოდებათა განკერძოება იგიქრძინაც არა
 ჰქონია და არცა აქვს; ერის ერთის ნაწილის სხვებზე გაბატონება
 გულისა არასოდეს არ გაუტარებია. შირიქით, საგნად ისა აქვს,
 რომ წოდებისა, გვარიშვილობის მიუხედავად ქართველთა შორის
 წერა-კითხვა, შირველი დასაწყისი სწავლა-განათლება მოჭფინოს; რაც
 სკოლები გაუმართავს, ყველაში, თავადიშვილი იქნება, ახნაურისა
 თუ გლეხისა, შეუძლია თავი შეაფაროს. ვინაა მშობელი და აღ-
 მზრდელი ამ საზოგადოებისა, თუ არ ძველი თაობა? ეგ დაწესებუ-
 ლება რომ იმართებოდა და საძირკველად ეს წმიდა აზრი დაიდო,
 მესამე დასის წარმომადგენელნი, გ. წერეთელს გარდა, სად იყვნენ?

საზოგადოდ უნდა შევნიშნეთ, რომ ისტორიკოს-არქეოლო-
 გოსი გ. წერეთელი პუბლიცისტიკას რაკი ხელს ჩასჭიდებს, მოკა-
 ლეობად არა სთვლის ჩვენს ამ ოც და ათის წლის წარსულს ისტო-
 რიულად თვალი გადაავლოს; ისე სჯვის, თითქო არც ეს წარსული

ახსოვს, არც აწმეოს აკვირდება. ეს სენი რომ არა სჭირდეს, ადგილად შენიშნავდა, რომ ამ ოც და ათის წლის განმავლობაში ჩვენს თვით ცნობიერებას ცოტად თუ ბევრად განსებრივი და ზნეობრივი ზრდა და მატება დაეტეო, რომ ამის მაჩვენებელი, სსკათა შორის, ჩვენი მიწრლობა და ძველი თაობა, რომელსაც თვით გ. წერეთელი ეკუთვნის.

ზუბლიცისტიკაში გ. წერეთელს ხსოვნასა და სამართლიანობის გარდა ზოგჯერ «მეცნიერობაც» ჭდალატობს. ეგ რომ ცილის წამებად არ ჩამოგვართვას, საჭიროა საზუთიან მოკახსენათ. წლეკანდელის «კვლის» I-ს №-ში, საცა იმაზა ლაზანაკი, რომ საადგილ-მამულა ბანკი აზნაურობას, ეს მაწა-წყალს ხელიდან აცლის და პრლეტარად ხდისა, გ. წერეთელი ბრძანებს:

„კვალმა“ უარ-ჰყო ასეთი მავნებელი ზეგავლენა ჩვენი საადგილ-მამულა ბანკებისა. მან მხოლოდ არ უარ-ჰყო ერთად-ერთი სარგებლობა, რომელიც საადგილ-მამულა ბანკებმა მისცა ქართველებს. ეს იყო მოკების ვაზიარება საქველ-მოქმედო საქმეებისათვის, მაგრამ ეს სარგებლობა რომ შეუწონოთ იმ ზარალს, რომელიც მან მოუტანა იმავე ქართველობას მიწა-წყლის წართმევით და საზოგადო ზნეობის გაფუჭებით, მაშინ თვით ეს სარგებლობაც ბევრად ნაკლები გამოჩნდება ზარალზე, მით უმეტეს, რომ ეგვემ სარგებლობა გაორკეცებული და გაათკეცებული შეეძლო იმ თავითვე მოკტანა სხვანაირს ბანკებს, რომელნიც უნდა დაახსებულ-იყვნენ მოკლე ვადიანის სესხას გაცემით, ჭარანახულის ჰატრონის ხელის გასამართავად. აი, ამ აზრის გასავრცელებლად „კვალმა“ დასტამბა რამდენიმე სტატია 1893 წელს და სხვათა შორის საკმაოდ დასაბუთებული გრ. გველესიანის სტატია „კრედიტი და მისი მნიშვნელობა“, რომელშიაც დაწვრილებით გამოირკვა, რომ ჩვენი მეურნეობის წარსამატებლად და მიწად-მფლობელობის გასამართავად „მელიორაციული კრედიტი“ იყო საჭირო, ესე იგი ისეთი საბანკო დაწესებულების შემოღება, რომელიც უმართავდეს ხელს მწარმოებელს და ამრავლებდეს ყოველნაირს წარმოებას. ამ საზით „კვალი“ ამ მეორე საკითხის გამოსარკვევად ვაღდა ცალკე, არც ერთს საბანკო ჰარტაებს მხარი არ დაუჭირა“...

ამაზე ცოტა ზემოდ იგვიკ ატრონი მოკვითსრობს:

„განვითარებული მეურნეობის წყალობით ჩვენს ადგილ-მამულს ოთხ პროცენტზე მეტი არ შემოაქვს, მაშინ როდესაც ბანკებში შესატანი ექვსი

პროცენტი იყო, ამის გამო ბანკებმა ნელ-ნელა დაავალიანა ჩვენი თავდა-
 ახნაურობა“.

სწახს, გ. წერეთლის სიტყვით, ჩვენი ადგილ-მამული დღევან-
 დელ საადგილ-მამულად ბანკების პროცენტს ვერ უძლებდა და კერძო
 უძლებს იმიტომ, რომ ჩვენი მუერნეობა განუითარებელი იყო და
 კიდევაც არის, ხოლო ამ თავითვე სსკანაირის ბანკების საშუალებ-
 ბით, რომელიც უნდა დაეარსებინათ მოკლე ვადიანის სესხის
 გაცემით ჭარხანხულის მეზატრონის ხელის გასამართავად, ბან-
 კის პროცენტისაც გაუძლებდით, ალბად ადგილ-მამულსაც შევიძენ-
 დით და გაათქვამულს სარგებლობას გამოვიღებდით. ალბად გ. წერ-
 თლის აზრით ის სსკანაირი მოკლე ვადიანი სესხის გამ-
 ცემა ბანკები ოთხს პროცენტზე ნაკლებს დაგვირდებოდა. ასე თუ
 ფიქრობს, კრედიტის ბუნება მისთვის სრულიად გაუგებარი, ჩინუ-
 რი ანბანი ყოფილა. ერთი ისა, ბ-ნო გ. წერეთელი, რომ მოკლე
 ვადიანი სესხი გრძელ-ვადიანზე მეტს პროცენტს თხოვლობს; ფუ-
 ლის შატრონი, სესხის გამღები იმასა ცდილობს, რომ ფული
 მკვიდრად, ხანგრძლივად დაბინაოს, არ გააცდინოს, სესხი თუ მო-
 კლე ვადით გაიღო და თავისს დროზე დაიბრუნა, ფულის გაცდენა-
 უნდა იკარგოს და გირაოს შატრონი ამ გაცდენაშიაც პროცენტი
 უნდა აართვას. აი სიდა იმის მიზეზი, რომ გრძელ-ვადიანი სესხი
 მოკლე-ვადიანზე იაფიან, ამ თავითვე ის სსკანაირი ბანკების გასა-
 მართავად სომ სსკებისთვის უნდა მიგვიმართოს, რადგან საკუთარი
 ფული არა გვიქონდა და ისეთს გულ-შტეიგუნულობას ვინ გამოიჩენ-
 და, რომ ჩვენთვის თავი გაეწიროს და ფული ოთხ პროცენტზე ნაკ-
 ლებად გავლო, ესე იგი იმ პროცენტზე, რომელსაც, თქვენის სი-
 ტყვით, ჩვენი ადგილ-მამული იძლევა. ეს ერთი. მეორე ისაა, რომ
 ჩვენში იმ თავითვე მუერნეობა სომ განუითარებელი იყო და რაც
 ჭირხანხული გვიქონდა, დღევანდელზე სუთჯერ მანაც ნაკლები იყო.
 ისიც იანგაჩიშეთ, რომ, რაღა ჩვენი ბანკები იმართებოდა, ჩვენს
 ჭირხანხულს არც ბანკი ქქონდა და კიდევაც რომ ქქონდა, გზა და
 ხიდი სად იყო, ალებ-მიცემობის უნარი ვისა ქქონდა? ამ ყოფაში
 მოქცეულ შემამულეებს, რომელთაც ჭირხანხული არა ქქონდათ, და
 რაც ქქონდათ, იმის გასაღებად არ შექმლათ, მოკლე ვადიანს სესხს

ვინ მიაწოდებდა? ისეთი გიჟი და ბრიყვი ვინ იქნებოდა? «მელიორან-
 ციულს კრედიტს» რომ ბრძანებთ, უნდა გაიხსენიოთ, რომ ამგვარი
 კრედიტი იქ არის მოსახსენებელი, სადა სამეურნეო კულტურა მკვი-
 დრი, განვითარებული და სანდოა. სადა ეს შირობა დაცული არ არის,
 იქ ფულის შატრანი მკვიდრს, შეურყეველ გირაოს თხოულობს და
 ასეთი გირაო ადგილ-მამულია და არა ჭირნახული. ესლა რომ მე-
 ლიორანციული კრედიტი აჩემეთ, ამ რც და ათის წლის განმავ-
 ლობაში სადა ბრძანდებოდით; რამდენადაც გუასსოვს, არც ერთსულ
 არ გიხსენებიათ და, ბ-ნ გრ. გეგლესიანს რომ «კვალში» თავისი
 წერილები არ დაეპეჭნა, არც კი მოგაგონდებოდათ. რაკი მაგ გვარს
 კრედიტზე ჩამოკვდეთ ლაზარაკი, სამართლიანობა მოითხოვდა,—
 მოგესხენებიათ, რომ წარსულს წელს ტფილისის საადგილ-მამული
 ბანკის წევრთა საზოგადო კრებაში, მაგ გვარს კრედიტს რომ ოდეს-
 მე საძირკველი დაეკვას, სამეურნეო თანხის დაარსება განიზრახა
 (сельскохозяйственный капитал). ამ თანხას დანიშნულება ისა აქვს,
 რომ მარბეში გაძართულ იქმნას სამეურნეო სკოლები, სამეურნეო მან-
 ნებისა და ხელსაწყო იარაღების საწყობები და სახელმწიფოები, ხელი შეუ-
 წყოს სამეურნეო სინდიკატებს, რომლებსაც აზრად უნდა ჰქონდეს
 სამეურნეო მრეწველობის წარმოება, და დახმარება აღმოუჩინოს
 საზოგადოდ სოფლის მცხოვრებთა ოჯახობასა მეურნეობაში.
 ამ განზრახვას ტფილისის ბანკის კრებისას რომ დიდი მნიშვნე-
 ლობა აქვს, ცხადი და აშკარა და ღირსი იყო თავის დროზე აღუ-
 ნიშნათ და თუ არა ვცდებით, ტფილისის ყურნალ-გასეთობაში კი-
 დეკად აღნიშნა; «კვალში» კი თვალის აარიდა. ეგ განზრახვა ბანკის
 კრებისა მართლ იმით კი არ არის შესანიშნავი, რომ სამეურნეო
 თანხას ესა თუ ის დანიშნულება აქვს, არამედ იმითაც, რომ გვი-
 ჩვენებს ჩვენის საზოგადოების ცოტად თუ ბევრად გადმოკონტრ-
 ბას. ამას სხვათა შორის ის გარემოებაც გვიჩვენებს, რომ, რო-
 ცა ამ თანხის დაარსებაზე ჰქონდა სჯა და ბასი, კრებაში მორე აზ-
 რიც განიხილა, სახელდობრ ისა, რომ იმ ფულით, რომელიც კრე-
 ბას სამეურნეო თანხისათვის უნდა მიეჩინა, ისეთი თანხა უნდა
 დაარსებულიყო, რომელსაც საგნად უნდა ჰქონოდა საკუთრივ ახნა-
 ურთა მიწად-მფლობელობის შემადგობა და გამდიერება. ადვილი მო-

სალოდნელი იყო, რომ ქართლ-კახეთის თავად-აზნაურობა, რომელსაც ადგილ-მამული დღითიდღე სულიდან ეცლებოდა, რომლის ზოგი წევრი სრულიად ბოგანად გარდაქმნილდა, ამ აზრს ორსავე ხელით ჩაეჭიდებოდა. მაგრამ, ჩვენს სასიამოვნოდ, ასე არ მოხდა. აზნაურობამ, მსხვილ-ფეხამ და წვრილ-ფეხამაც კი აზრი უარყუო და სამეურნეო თანხის დაარსება ისურვა. ეს ისეთს დროს მოჰხდა, როცა რუსეთის ზოგი გუბერნიის აზნაურობა მხოლოდ იმას ცდილობს, რომ ადგილ-მამული გაურყვავდეს შეარჩინოს. კონუნებთ, ჩვენის საზოგადოების ცოტად თუ ბევრად გადაქცევაში, სხვათა შორის, ჩვენს ძველს თაობას და მწერლობასაც წილი უდევს.

რას თქმა უნდა, გ. წერეთელს დაკორები სულ-ერთიანად ახეჯია მას აქვთ, რაც მესამე დასი აღმოაჩინა და ამ დასის ძალად-ბელადობას ჩემულობს. ერთს მწერალს, თუნდაც ისეთს, როგორც გ. წერეთელი ბრძანდება, კი უბედურობა რომ მოუვადეს, დიდი არაფერია; ასე თუ ისე, შესაძლოა კაცმა გულ-მტკიანეულობა აღმოუჩინოს და შეუნდოს, ხოლო დიდი უბედურება ისაა, როცა კი ერთი მწერალი მთელის ყურნაღისა თუ გასეაისა და მწერალთა მთელის გუნდის დაკორებს ჰტყვს და მით მკითხველს საზოგადოებას გზა-კვალს უბნებს. ეს არეუ-დარეუა დაკორებისა კვალის რედაქციას ძლიერ ეტყობა. ზოგი ალთას, ზოგი ბალთას, ასე რომ მკითხველს საშუალება არ აქვს ერთს რომელსამე გარკვეულს აზრს, პროგრამას დაადგეს. «კვალს» პროგრამის არეუ-დარეუის საბუთები ზოგი ზემოდ მოვისსენიეთ, ზოგსაც ესლა მოგახსენებთ. შორიდან დავიწყეთ.

წარსულის წლის «მოამბის» პირველს №-ში ნათქვამი იყო, რომ

„საუკეთესო ნაწილმა ჩვენი საზოგადოებისამ კარგად სცნა, რომ ჩვენთვის ისეთი სწავლა-ცოდნა საჭირო, რომელმაც ხელიდან ადგილ-მამული არ უნდა გაგვაშეგებინოს... ესკანით, რომ დროსა და ვითარების შესაფერი სწავლა-ცოდნა საჭირო... ხელში ისეთი ფარ-ხმალი უნდა ავიღოთ, რომ ჩვენი ადგილ-მამული, სამშობლო, შეგვარჩინოს. ეს ფარხმალი, სხვათა შორის, ხომ სამეურნეო სწავლა-ცოდნაა, ურთმლოდაც ყოველად შეუძლებელია ქვეყანას შესაფერი სიმდიდრე გამოვადებინოთ და კეთილ-დღეობა დავიმკვიდროთ... აი, ის სასიკეთო აზრი, რომელმაც, ჩვენ-

სახლიტერატურა შენიშვნები

და საბედნიეროდ, თავი იჩინა, როგორც ჩვენს მწერლობაში, ისე საზოგადოებაში“.

ეს იყო და ეს. ესლა ისიც გავისსენიოთ, რომ ბ-ნმა პეტრო-
ქემ ამის თაობაზე «კვალში» ერთი ალბათი ასტეხს და «მოამბის»
მეჭრონიკეს კუდით ქვა ასროდინა. როგორ გაბედეთ და სამეურნეო
სწავლა-ცოდნა ერის წარმატების ერთადერთ საშუალებად მიიძინე-
თო და სსკ. «მოამბემ» შესუსი გასცა, მაგრამ ამ შესუსს რა შეე-
ძლო. «კვალის» პუბლიცისტები ხომ ისეთი ჯიუტები და თავ-
მოყვარენი ბრძანდებან, რომ ერთსელეე ნათქვამის გარდათქმა რა მს-
თი საკადრისა, მას აქეთ სწორედერთი წელიწადი გავიდა, და «კვალ-
მა» ბ-ნი როსტომაშვილის წერილი დაბეჭდა (№№ 3 და 6). ძლი-
ერ გავიკვირეთ, რომ ბ-ნი როსტომაშვილს «კვალმა» თითქმის იგი-
ვე ათქმევინა, რისათვისაც ჩვენი მეჭრონიკე ჯვარს აცვა. ბ-ნი ი.
როსტომაშვილი აღნიშნავს რა ჩვენის დაქვეითების ამბავს, ჩვენს
დაბუნავებს, მოგვითხრობს:

„მისმა (ე. ი. ერისამ) მუშაობაში საუკუნოებით განმტკიცებულმა
მარჯვენამაც კი ვერა გააწყო-რა და ნივთიერი კეთილ-დღეობა და დამოუ-
კიდებელი ცხოვრება, მაინცა-და-მაინც, ვერ მოიპოვა... აღმოჩნდა, რომ
ლიტონი ძალ-ღონე მკლავისა და მცირე ცოდნა-გამოცდილება არ კმარა
კეთილ-დღეობის მოსაპოვებლად. აღმოჩნდა, რომ საჭიროა გონებითი გან-
ვითარება **დროს შესაფერი ცოდნაც**“ (№ 3).

ესლა კნახათ, **დროს შესაფერი ცოდნაც** რომელა. «კვალის»
მე-ნი №-ში იგივე აკტორი მოგვითხრობს:

„აუცილებლად საჭიროა, რომ სკოლა იმავე დროს (ე. ი. პირველ
დაწყებითი წერა-კითხვისთან ერთად) ამ ხალხის სამეურნეო და ტენნიკურს
ცხოვრებას დაეხმაროს... მიეცით ჩვენს ხალხს ტენნიკო-აგრონომიული ცოდ-
ნა და მაშინ ნახათ“.

ეს ხალხი რა სასწავლ-მოქმედებს გვიჩვენებსო.

„ამ ტენნიკურ-აგრონომიული ცოდნის ნაკლებობას და საჭიროე-
ბას გრძნობს დღეს ჩვენში **ყველა**: თავად-აზნაურიც და გლეხიც, ბერიც
და ერიც... ახლა, რითი შეიძლება ჩვენი ქვეყნის ამ დაცემული მეურნეო-
ბა-ხელოვნებათა და თვით ჩვენი თავის აღორძინება? რასაკვირველია,

იმითივე, რითაც აღორძინებულნი არიან ევროპეელები, ე. ი. ტეხნიკ-
 აგრონომიული ცოდნის მოფენითა ჩვენ ხალხში“.

„ახლა რა გზით და რა საშუალებით მოვახერხოთ ყოველი ეს?.. ეს
 საშუალება განსაზღვრეთ თვით-შველა, ე. ი. საკუთარივე მეცადინეობა“.

„ამ მიზანს უნდა ვემსახუროთ დღეს ყველა: მთავრობაც, ადმინის-
 ტრაციაც, სამოსწავლებლო უწყებაც, კერძო პირნიც და საზოგადო დაწე-
 სებულებანიც“.

კარგი და ჰესტიოსანი. მას «მოამბის» მექრონიკე და მთელი
 უურნალი ბ-ნმა პეტრიძემ ამ ერთის წლის წინად ვკარს რად ატეა
 და რად აწამა? იმის მეტი, რაც ბ-ნ როსტომაშვილს უთქვამს, «მო-
 ამბის» ქრონიკაში რა იპოვება? ალბად იმიტომ, რომ ეკ ანა-ბანა «მო-
 ამბემ» წაუკითხა მკითხველს და არა «კვალმა». სამართალო, სადა
 ხარ?

ესღა «კვალის» პუბლიცისტებს მივმართოთ და დაკვირვებით:
 თავი-და-თავი საგანი ჩვენის მწერლობისა და საზოგადოების უურ-
 დლებისა რომელია? გ. წერეთელი გვიპასუხებს: მთელი საქართვე-
 ლოს კრი, რომელშიაც გლეხიც არის, აზნაურიც, ლეღელიც, ვაჭ-
 რიც, მოხელეც და მოჭირბეველიც, ერთი ისტორიული კულტურით
 შრდილი და გაძაგრებული თავისი ენით, სარწმუნოებით... აი საგანი
 ჩვენი უურადლებისა; უარბისა და ვიბლამეს რომ ჰკითხოთ—კლ-
 სთა ბრძოლა, განბიტალიზმთან ჰიდილი, აი, საგანი ჩვენის უ-
 რადლებისა; როსტომაშვილის აზრით კი, ტეხნიკურ-აგრონომიუ-
 ლი სწავლა-ცოდნა, რომლის გავრცელებას ყველა უნდა გემსახუ-
 როთ—დიდი და პატარა, მთავრობა და კერძო მოღვაწეობა. თ-
 ვისას ყველა რომ ეგრე გადაჭრით გვიმომღვრებენ! რომელს ერთს
 დაუუფროთ? ნუ ახჩარდებით, მკითხველო, მოთმინებითა თქვენი-
 თა, მოიპოვეთ სული თქვენი და «კვალის» მე-ნ მ-ში აკაკის წერილის
 («განცხადებასაკით») დასაწყისი წაიკითხეთ, თუ გინდათ გარკვეულს
 აზრს დაადგეთ:

„ქართველებს რომ დღეს ბევრი სხვა და სხვა საქიროება გვაქვს და
 აუარებელი საქმეც გვაწევს ტვირთად, ეს ვინ არ იცის? (ოლონდაც!) მაგ-
 რამ ერთი კი მათგანი ისეთი **საჭირო** და **სასწრაფო** არ არის, რო-
 გორც „ზეპირ-გადმოცემების“ შეკრება და შეგროვება!.. შედარებით ამ

სალიტერატურო შენიშვნები

დიდ საქმესთან სსკგები ყველას თითქმის «ჩხირ-კედელაობათ» უნდა ჩაითვალოს, მაგრამ ჩვენ კი მინც ამოდენი ხანია განზე ვუღუქით ამ საკირო საქმეს“.

როგორ მოგწონსთ, მკითხველო, ეს «თითქმის ჩხირ-კედელაობა»? განა გ. წერეთლის ერი, რომელშიაც ბატონიც არის და მოქირავე უმაც, ერთის ისტორიულის გულტურით ზრდილი «თითქმის ჩხირკედელაობაა»? განა კაპიტალიზმთან ჭიდილი, კლასთა ბრძოლა «თითქმის ჩხირ-კედელაობაა»? განა ტექნიკური აგრესიული სწავლა-ცოდნის გავრცელებაც «თითქმის ჩხირ-კედელაობაა»? მაგრამ ნუ სწუხართ. რასაკვირველია, აკაკის უნდა ერწმუნოთ, იმ აკაკის, რომელსაც, «კვალსა» მოწმობით, (№ 6, «ქართული საერო საქმე») წინასწარმეტყველური წინაგრძობა უოკელთვის თანდასდეკსა.

«ზეპირ-გადმოცემების» შეკრება დიალაც საჭიროა და საპატიო საქმეა, ხოლო ამ ჭეშმარიტების სათქმელად ისეთის გაზვიადებულის აზრის წამოგორება რა იყო, ვითომ ყველა «ჩვენი საჭიროება» და აუარებელი საქმე «თითქმის ჩხირკედელაობაა». ან რა წინასწარმეტყველური წინაგრძობა-ღაა საჭირო იმის სათქმელად, რომ ხალხი თანდათან იკაწეებს ზეპირ-გადმოცემებს, რომ მათი შეკრება ფრად საჭირო საქმეა? ეს ჭეშმარიტება რამდენჯერ უფილას ჩვენს მწერლობაში აღნიშნული, ზოგს კადევაც შეგნებული აქვს და ცოტ-ცოტად კადევაც აზროვებენ ზღაპრებს, ლექსებს და სსკა და სსკა. არ ვინით, რა საჭირო იყო იმის თქმა, რომ ამ დიდს საქმესთან შედარებით სსკა ყველა საჭირო საქმე «თითქმის ჩხირ-კედელაობაა». იმ აზრს, რომ ზეპირ-გადმოცემებს დიდი მნიშვნელობა აქვთ და შეკრება უნდა, თორემ ხალხი დაიკაწეებს, უიმი-სოდაც საწმუნოდ მივიძინეკდით და ბ-ნი აკაკი უიმი-სოდაც მადლობის ღირსი იქნებოდა ეს ფრად საჭირო საქმე კადევ ერთხელ რომ მოგკაგონა.

რად მოსდის «კვალს», რომ დაუთარი კგრე ხშირად ეხეკა? ალბად იმიტომ, რომ ერთი გარკვეული პრინციპი არა აქვს, არ იცის ცენტრალური საგანი რომელია, ისეთი საგანი, რომელიც სსკა ყველა საგანს მწერლობისას, საზოგადო მოღვაწეობისას თავისს ფერსა

და იერს უნდა ამხნევედეს, ყოველს ეპოქას, ყოველს გუნდს მწერლობისას ერთი გარკვეული პრინციპი უნდა ჰქონდეს, ერთს მთავარს საგანს უნდა ემსახურებოდეს. რასაკვირველია, იმ საგანთან ერთად სხვაც მრავალია და აი მწერლობის საქმეც ისაა, რომ მათ შორის დამოკიდებულება იპოვოს და მკითხველს გააგებინოს—ცენტრალური საგანი რომელია, სხვა საგნების კვლევა-ძიება რა გზით უნდა წარმოებდეს, რომ მწერლობა და საზოგადოება იმ დედა-პატრონს დაუახლოვოს. ეს თქვათ—თავი-და-თავი სასწრაფო საგანი ზეპირ-გარდმოცემების შეკრებას, ხოლო ყოველივე სხვა საჭიროება «თითქმის ჩხარკვედლობას». ეს თუ მართალია, მამ თითქმის მთელი ჩვენი შრომა და ეურადღება იმას უნდა მოჰყვოდეთ. ამასობაში «გლასთა ბრძოლაზე», «კანტალინიზე», ამ «თითქმის ჩხარ-კვედლობაზე» ხომ თითქმის სელი უნდა ავიღოთ. ამასობაში ხალხი კერძომიურად სულ ერთიანად დაიქსაქსება და მამინ ჩვენთვის ზეპირ-გარდმოცემებს რა მნიშვნელობა ექნება! ამგვარს მაგალითებს ბევრს მოვიყვანდით, მაგრამ ამ გზობით საჭიროდ არ მიგვაჩნია. იქნება სხვა დროს შევესოთ, ესლა კი მესამე დასს მივმართოთ.

მართალი მოგახსენათ, ხალხს დასს, რომელიც «კვალში» დაბუდეულა, მესამე რად ეწოდება, დღემდე ვერ გაგვიგია. როცა ერთ-ერთს ჩვენს წერილში ვსთქვათ, რომ მესამე დასის მწერალთა ნაწერებიდან იმას ბეტი ვერა ამოვიკითხეთ—რა, რომ ამ დასს მესამე დასი ჰქვია, ვგონებთ, ბ-მა უარიბმა, ესლა კარგად არ გვანსოვს, ძალიან გვისაყუადურა. მას აქეთ კარგა ხანი გავიდა, რამდენიმე სხვა მწერალიც გამოვიდა საზოგადოებზე, რომელნიც მოგვიტოვებენ მესამე დასის ისტორიას, გვირკვევენ «მესამე დასი» რადა ჰქვია, მაგრამ მამინ ვერა გავიგეთ—რა. იქნება ჩვენი გაუგებრობის ბრალი იყოს! გ. წერეთელი, ეგ ძალად-ბუღადი მესამე დასისა, მოგვიტოვებოს:

„ამ სახით, როგორც თვით მკითხველი დინახავს, სალიტერატურო ასპარეზზე გამოჩნდა ორი დასი: ერთი,—რომელიც ქადაგებდა თავად-ახუნაურობის კეთილ-დღეობის პრინციპს, მეორე—რომელიც მარტო გლეხ-კაცობის ბედის-წერის გაუმჯობესებაში ხედავდა საქართველოს ერის ხსნას.

„კვალის მეთაურებმა უარ ჰყვეს პირველი დასის შეხედულობაც და მეორისაც, რადგან ორივე იყო ცალკერი და უსრული... „კვალი“ დიდი

სიხარულით და აღტაცებით მიეგება იმ ახალ გზაზე მოსიარულე „მესამე დასს“, რომელმაც უარ-ჰყო წოდებათა განკერძოება და მათზე მზრუნველობა. იმან გამოაცხადა საგნათ თავის ზეგავლენისა მთელი საქართველოს ერი... (№ 5).

ასეა თუ ისე, გ. წერეთელს რატომ არ უნდა კერწმუნოთ? კერწმუნეთ კიდეც, და სადარდელო ის-ღა გეჭმინდა, რომ თავისს დროზე კერ გამოვაცანით—ახალს დასს «მესამე» რაღა ჰქვინან. გავიდა ერთი თვე და ბ-ნი ჟიბლაძე შეუდგა წერილების ბეჭდვას. ამანაც განიზრახა მესამე დასის ისტორიის დაწერა, ახა ვნახოთ ეს მწერალი რას მოგვითხრობს:

„ამ ნაირად ჩვენი **ყოფილი ინტელიგენცია** დაადგა ძველი თაობის გზას (ალბად თავად-აზნაურობის კეთილ-დღეობის პრინციპის ქადაგებისას). მათი მიზანია მოიგდონ ხელში ტარი ისტორიული ჩარხისა და უკან ატრიოლონ. ამ პირველი დასის სრულს მოწინააღმდეგე ძალას შეადგენს ახალდაბადებული—დღეს **მესამედ წოდებული დასი** ამ დასმა შეიგნო ახალი ისტორიული ძალა და ამოუდგა გვერდში. ეს ის ძალაა, რომელიც გამომდგრა იმ ხოკოდან (ხოკერიდან), რასაც დღეს ასეთი ერთგულებით იცავს ჩვენი რეაქციონური დასი“.

ეს ხომ პირველი დასი და მესამე, მეორე სადღა? ჟიბლაძე განაგრძობს:

«**შუათანა დასის ვაკანსიას დატყვერინან** მრავალი ღონიერი კანდიდატები, ეს განხლავთ ბურჟუა-ლიბერალები».

თურმე მეორე დასის ვაკანსია თავისუფალი ყოფილს და სანამ ბურჟუა-ლიბერალები მოასწრობდნენ თავისუფალის ვაკანსიის ხელში ჩაგდებას, მესამე დასი გამოჩეკილა. სისწრაფეც სწორედ ასეთი უნდა. ჩვენ კი გვეგონა, რომ მეორე დასი ის იყო, რომელიც მე-80-ე წლებში «გლესკაცობის ბედის-წერის გაუმჯობესებაში ხედავდა საქართველოს ერის ხსენას», ესე იგი «დასი **НАРОДНИКЪ-ებისა**»—«დასი ტექტიაობის მოტრფილაღეთა», რომლის ერთი ნაწილი «ღანთქა ცხორების ახალ მიმართულების მარეკში», ხოლო მეორე კი «იკერიის» რედაქციამ ჩაყვანა. თურმე, ნუ იტყვით, მეორე დასის ვაკანსია თავისუფალი ყოფილს, ბურჟუა-ლიბერალები უთვალ-

თვალევენ, მოდიან, მოამღერაინ, სოლო ვაკანსიამდე ვერ მიუღწევით. განსვენებულის ნინოშვილის შესახებ რომ სწერდით, ზვი ბრძანებდით:

„ჩვენი აწინდელი ცხოვრება წარმოადგენს ორს ახალს, ერთი-მეორის მოწინააღმდეგე წოდებას, ანუ კლასს, ერთი მხრით—ფიზიკური და გონებრივი შრომის წარმომადგენელი, მეორე მხრით—მუქთა-ხორა ბურჟუა-კაპიტალისტები“...

წელს რომ მესამე დასის ისტორიის წერას შეუდექით, კოსიტეები რად არ გაისხენიეთ, თქვენ ი. ა. ვ. რად არ დაეკითხეთ—მეორე მხრით თუ «მუქთა-ხორა ბურჟუა-კაპიტალისტები» დაძვინდრებულან, ეს ბურჟუა-ლიბერალები სად შეჩნენ, რად იკვანებენ, ვაკანსიას რად აცდენენ? ან იქნება გ. წერეთლის *народник*-ები ბურჟუა-ლიბერალებად გარდაქმნილან?

აი, ორი ისტორია მესამე დასისა—ერთი გ. წერეთლის შეთხუელი და მეორე—ჯობლადისა. რომელს ერთს დაუეჭვროთ? ბ-ნი ჯობლადე უკვე შეუდგა თავისის «საუურადლებო» წერილების ბეჭდვას. როცა დაასრულებს, იქნება მაშინ დაგუბორუნდეთ, რაც სათქმელი აქვს, დეე სთქვას. ესლა კი არ შემოძლია ორიოდე სიტყვა ბ-ნს სიკო მუსიანელსაც არ შეეუბრუნო («კვალე», № 7).

საჭიროდ არ მიმაჩნია სიკო მუსიანელის წერილის დედა-აზრს გამოკვიდო; გამოსაკიდებელი შიგ არაფერია, სოლო არ შემოძლია არ შეეგრო იმ სამწერლო ზნე-ჩვეულებას, რომელსაც ს. მუსიანელი და ზოგი სხვა თანამშრომელი «კვალისა» მიზდევენ. ბ-ნი სიკო მუსიანელი ჩემს ვინაობას ესება; სადაური ვარ, სად გამსახერობ, რა აზრების მიმდევარი ვიყავი,—აი, სხვათა შორის, რის გამოცნობას ცდილობს. ეს ალბად იმიტომ მოსდის, რომ ბ-ნი ა. ნა—ლი ვინა ბრძანდება ადგილი გამოსაცნობია: ან ნაცვალისეილი იქნება, ან ნაღბანდიშეილი ანა და ნანეიშეილი, სოლო უარბი და მუსიანელი ვინა ბრძანდებიან, ძნელი გამოსაცნობია. კვ ჰსეკდონიშები გ. წერეთელსაც კარგად მოერგება თავზედა და ბერს სხვასაც. თქვენ რა გრჯის, ბ-ნო მუსიანელო, მე ვინა ვარ, სადაური ვარ, «არზირელი» თუ ზღვის პირელი. ჩემს წარსულს რად ესებით და ისიც რა საშუალებით. გეტყობათ, კარგად იცით, საქმე ვისთანა გაქვთ, სოლო

თქვენ ვი სადღაც ვუღმუღში იმალებით. თუ გინდათ გამათობაში გაშითანასწოროთ, ნიღბ-ასდილი გამობრძნდით და, რაკი ჩემს წასულს ამ აზრით იხსენიებთ, რომ ჩემს ვინაობას ჩრდილი მიაყენოთ, მეც საშუალება მექნება ფარი ვინმარო და თავი არ გაგათუღვინოთ. იყო დრო, როდესაც განსკენებული ნ. თავდგირიძე, ნ. ზედგინაძე, თვით ბ-ნი ა. ნა—ლი, და მათ რიცხვში თქვენი უმორიბილესი მონა სიკო მუსიანელი, ერთგვარ აზრებს შეკუთვლიანობდით. აბა იმ კაცს რა ვუთხრა, რომელიც წარსულს გისსენიებს, მკვდრებს იმეწმებს და თითონ ვი სოროში მიძვრება—არავინ დამინახოსო. თქვენი ვინაობა გამოაცხადეთ, მუსიანელო, მოწმებად ცოცხლები დასასხელეთ და მაშინ შესაძლესა გამოვარკვიოთ ვისთან და რა აზრებს «შესტელოვნებდით». ნუ თუ მუსიანელს და სრულად «კვალის» რედაქციას არ ესმის, რომ ეგეთი ზნე-ჩვეულება სალიტერატურო კამათში საკადრისი არ არის? ნუ თუ ის აზრი ვერ შეგიგნათ, რომ აზვარიში ხაწერს უნდა გაუწიოთ და არა თვით დამწერის ვინაობას: საიქოდან მოწმების მოწოდებით, ვსთქვათ, მკვდრების მოწმებად მოწოდება დიდი დანაშაული არ არის,—ალბად იმიტომ მოუკადა, რომ ცოცხლები ვერ მოწმებია. უბედურება ისაა, რომ მუსიანელი თითონაც ცრუ მოწამე ბრძანებულა. ათი და ოცის წლის ამავე როგორ დაეკურება, სამის თვის იმბავი რომ გადუსხვაფერებია, თავისებურად გარდუქმნია. აი ამისი საბუთიც: სიკო მუსიანელი მეკამათება რა აკაცის საიტევის შესახებ, ბრძანებს:

„რად ახსენა მშრომლები აკაკიმ იმ სუფრაზე, სადაც მუშათავანი არავინ ყოფილა და მხოლოდ წვრილ-ფეხს თავად-აზნაურობა იყოვო? ბ-ნო ნა—ლო, როგორ გგონიათ, იმ წვრილ-ფეხს თავად-აზნაურობაში ცოტა ერეოდა ნამდვილი მუშა და ოფლის მღვრელი, ღირსი თანაგრძნობისა?“

ბ-ნო მუსიანელო, განა მე ვამბობდი, რომ იმ სუფრაზე მხოლოდ წვრილ-ფეხს თავად-აზნაურობა იყო? აი მე რასა ვსწერდი წარსულის წლის «მოამბის» მე-X №-ში (გვ. 131).

ამ სადილზე, საცა მსხვილ-ფეხს და წვრილ-ფეხს აზნაურობა ბევრა იყო, ბ-ნო აკაკიმ, სხვათა შორის, ბრძანა და სხვ.

რას ფერისაა თქვენი აზრები, ბ-ნო მუხიანელა, სხვათა შორის, აი, სადიანა სხანს. თქვენა ბრძანებთ: აკაკიმ თავად-აზნაურთა კრებაში ბესავი მუშები იმიტომ ახსენაო და ჰიბრდაჰირ მუშა, ოფლის მღვრელს თავად-აზნაურობაზე იმიტომ არ მიუთითაო, რომ ამას უბრალო წრდილობა მოითხოვდაო. განა აკაკი უწრდელობას, სამარცხვინო რასმე ჩაიდენდა აზნაურობისათვის, რომ ეთქვა—მშრომელი, ოფლის მღვრელი ხარ და შრომას და გარჯას ნუ დაკრიდებიოთ, ნუ ირცხვენოთ? კვონებთ, რომ ამისათვის მადლობას არც აკაკი გიბრძანებთ. მართლაც რომ ძველებურის წრდილობის მიმდევარა ბრძანებულხართ, ბ-ნო მუხიანელა!

ა. ნა—ლი

შინაური მიმოხილვა

ბათუმის არჩევანი

დაგვიანებული მსჯელობა.—მრუდე ხეს რა გაასწორებს?—რა გვლუპავს?—რა ურჩიანოტარიუსმა ადუოკატს.—ქიშპოზა ურთიერთ-შორის.—სხვაგან როგორ მოიცილეს ეს სენი.—საფედერაციო პრინციპი.—შეეცარიაში სამის ტომის ხალხი როგორ სცნოვრობს ერთად, ძმურად.—სურათი ჩვენის ქვეყნის მდგომარეობისა.—ზოგიერთი რამ ჩვენის თაობის წარსულისა.—მორიგება და დალატი.—კვლავ ერთობა და ხელმეორე დალატი.—განსვენებულ იზმაილოვის როლი ამავბ-ში.—მისი დროშა განკერძოებისა.—მიზეზი მისის მოქმედების უხე-ყოფობისა.—წინასწარგაფთხილება ბათუმელებისა.

ხმოსნების არჩევამ ბათუმში, შემოდგომაზე, ისე ჩაიარა, რომ მწერლობას მის თაობაზე მსჯელობა არა ჰქონია, თუმცა ეს საგანი მეტად ღირსი იყო ქართველობის ყურადღებისა. ჯერ იმ გარემოებამ შეუშალა მწერლობას ხელი, რომ არჩევნებზე საჩივარი ატყდა, ისე რომ დამტკიცება საექვოდ შეიქმნა. მერე კი, მოურავის და გამგეობის არჩევაში რომ შევიდა საბჭო, ხმოსნების არჩევის საქმე დავიწყებული გახდა. დღეს, თვით ბათუმელებს გარდა, მგონია არც კი არავის ახსოვს ეს საქმე, რომელიც, ამ ოთხიოდე თუ ხუთიოდე თვის წინად, ჩვენში ყველას გულს გრძნობით აძგერებდა. საჭიროა დავუბრუნდეთ ამ საგანს, და ჯეროვანის, დამწვინდებულის ყურადღებით გამოვიძიოთ მისი ავ-კარგიანობა, რასაკვირველია, მართლ იმ განზრახვით, რომ მომავალში უფრო გამოცდილი ვიქნეთ...

ყველამ იცის, რაში მდგომარეობდა განკერძოებული ხა-
 სიათი შარშანდელის არჩევანებისა ბათუმში. რადგანც ამ ქალაქ-
 ში ქართველებს უფრო მეტი კენჭი ჰქონდათ, ვინემ სომხებს,
 იქაურმა ჩვენმა თანამემამულეებმა განიზრახეს სწორედ იმავე
 რიგით გამოერიცხათ ბათუმის საბჭოდან სომხები, როგორც
 სომხებმა ამას წინად ქართველობა გამოსდევნეს ტფილისის, ახალ-
 ციხეს და ყველა იმ ქალაქის საბჭოდან, საცა კენჭის უმრავ-
 ლესობა მათ ეკუთვნოდათ. რიგიანი იყო, თუ ურიგო ეს განზ-
 რახვა და საქციელი, ეს სულ სხვა საგანია. აქ მტკიცედ დასა-
 ხსოვნებელი მარტო ის არის, რომ ბათუმელი ქართველობა ამ
 შემთხვევაში მიბაძვის გზას ადვა, და სწორედ იმ საწყაულს
 ხმარობდა, რომელიც წინად ტფილისში გასქედეს და ახალცი-
 ხეს მოჰკალეს მისმა მოწინააღმდეგეებმა. მაშასადამე, ყველა ის
 ავი, ან კარგი, რაც კი იმ ბათუმის არჩევნებზე ითქმის, ერთი-
 ნად და ერთი-ათად უნდა ითქვას ტფილისის და ახალციხეს
 არჩევნებზედაც; ბათუმელმა ქართველობამ წაჰბაძა მხოლოდ ტფი-
 ლელ და ახალციხელ სომხობას, წაჰბაძა იმ განზრახვით, რომ
 გახრილ ხის გასასწორებლად აუცილებლად საქაროა მეორე
 მხრისკენ გადაღუნვაო...

ამას ხომ გაკვრით აღვნიშნავ, სამახსოვროდ, თორემ, რაღა
 თქმა უნდა, ჩვენის მსჯელობის საგანი ქართველებს და სომხებს
 შუა გასაპართლება კი არაა, მარტო იმასი გამოკვლევაა, თუ
 რა გზა ან საქციელი უფრო მოგვიხდება, სასხომინდლოდ, ამ
 გვარ არჩევნების დროს.

ამას წინადაც აღვნიშნე „მოამბეში“ უმთავრესი ნაკლი
 ჩვენის მდგომარეობისა, და ყველაზე უფრო თვალსაჩინი განს-
 ხვავება ჩვენსა და ჩვენზე უფრო ბედნიერ ერთა ბედს შუა.
 სხვაგან ერის ღონე და მეცადინეობა ახალ-ახალ სიკეთის თუ
 სიმართლის შეძენისკენაა მიზიდული. ჩვენ კი იმასაც ვერ ავ-
 დივართ, რაცა გვაქვს, ის დავიცვათ, ის შევირჩინოთ. ჩვე-
 ნი გონება და ენერჯია მარტო პასიურ ბრძოლას უნდება, მა-
 შინ, როცა დაწინაურებულნი ერნი აქტიურად ჰმოქმედებ-
 ნენ. რა გინდ მუყაითი იყოს ადამიანი, აბა რა ხეირს ჰნახავს, თუ

ბალი შემოუღობავი აქვს და მეზობლებად შემსვეი ხალხი ჰყავს, რომელსაც განკითხვა არა აქვს თვისისა და სხვისას შუა? განვითარებულ ქვეყნებში კაცის მუყაითობას ფრთას ასხამს ის გარემოება, რომ მის ქონებას და უფლებას რიგიანი ზღუდე იცავს, მეზობლების ზნეობრივი თავ-შეკავება და კანონისგან, მართებლობისაგან მკვიდრად განმარტებული სიმართლე. ამავების მეოხებით იქ მუშაკს გულ-დანდობით შეუძლია იშრომოს თავისი ბალის წარმატებისათვის. ჩვენი მშრომელი კი დღე-და-ღამ, დილიდან საღამომდე და საღამოდან-დილამდე, მთელს თავის მხნობას და სიმარდეს მარტო მწყემსობას უნდა აღევდეს, ღორების დენას, ხვადაგის ჭერას, ქურდის ზვერას და სხვ. ღმერთს ჩვენთვის არ მოუნიჭებია ის ცოდნა და იარაღი, რომლითაც დღეს განათლებულნი ერნი თავიანთის შრომის ნაყოფს ჩვენზე ერთი-ასად უფრო მეტად უმატებენ. ამიტომაც, იმათოდენსაც რომ ვშრომობდეთ, იმათოდენს ნაყოფს ვერ მოვიმკით. ჩვენდა საუბედუროდ, მას არხეინად შეუძლიან იღვაწოს, ჩვენ კი, ხელცალიერები, მარტო შემსვეთა მოგერებას ვუნდებით...

ერთხელ, ერთ პაწია ქალაქში, უნცროს ნოტარიუსისას ვიჯექი, მეტად მეცადინე და მუყაითი კაცია ეს ნოტარიუსი, მეტადაც ხელმოჭერით ინახავს იმ ერთ-ფიორა შეძლებას, რომელიც თითო-ოროლა გროშობით ოც და ათის წლის შრომით შეუძენია. შემოვიდა მასთან ერთი დოღონაკი ადვოკატი, მოხერხებული, მაგრამ ყველაფერზე ხელ-აღებული, მატყუარა და ცბიერი. დაუწყა ამ კაცმა ლაქუცი და ცდუნება ნოტარიუსს: გამიამხანავდი, ასი თუმანი მომეცი, ყოველ-წლივ ერთი-ორს მაგდენს მოგავებინებო, და სხვ. უყურა, უყურა მის სხარტულს ნოტარიუსმა, დიად, უფრო უყურა, ვინემ უსმინა, და ბოლოს შეუტია:

— შე ოჯახ-დაქცეულო, მე რა მაქვს, ჩემს გაგლეჯას რომ ცდილობო? ღმერთს შენთვის ნიჭი და მოხერხება მოუცია, თუ მადა გაქვს, მოსკოვს წადი, ან ამერიკაში: იქ ამდენის მეცადინეობით, რასაც აქ ჩემზე ჰხარჯავ, აქნამდი ას თუმანს კი არა, მგონი მილიონსაც შეიძენდი და გამორჩებოდი. თო-

რემ მე რაც მაქვს, მთლიანად რო მოგცე, ერთ თვესაც ვერ გისაგძლებს. მთელი ჩვენი ქალაქის ქონება ექვს თვეში შემოგეხარჯება. თუ გული გერჯის, თუ მადა გაქვს, ჩემს ლატაკობას კი ნუ შემომსჩერებიხარ, ქვეყანაში გაიხედ-გამოიხედე და იქითკენ გაემგზავრე, საცა საშოვარი მოიძებება, თორემ ჩემისთანა გლახაკის ნაოხრალით სხვა ვინ გაკეთებულა, შენ რომელი გამდიდრებასაო?

თქვენი მტერია, გაშრა და წახდა გასლექილი ადვოკატი, ისე რომ ხმა-ამოუღებლად, კუდ-ამოძუებული გაძვრა გარშემოხვეულ მსმენლებს შუა და გაჰქრა ოცნებასავით...

ჩვენი მდგომარეობაც ამ გვარივეა. არაფერი გვაბადია, არც ჩვენ, არც ჩვენს მეზობლებს. ყველანი, თითქმის უმეტენაკლებოდ, ერთნაირად ლატაკნი ვართ, არა თუ მარტო პოლიტიკურად, ეკონომიურადაც. და მის მაგიერ, რომ საერთოდ, და გინდ ცალ-ცალკე ჩვენის მდგომარეობის გაუმჯობესობისთვის ვშრომობდეთ, იმის მაგიერ, რომ რასმე ვიძენდეთ, ვსწავლობდეთ, ვაკეთებდეთ, ერთმანეთს მივდგომივართ და ვწეწთ, ვგლეჯთ, ვაოხრებთ ერთმანერთს, და როცა გასაოხრებელიც არა გვრჩება-რა ხელში, სხვასაც ვაცდენთ, და ჩვენს თავსაც, ამ ყოვლად უნამყოფო ურთიერთს-შორისის ბრძოლით. ვინ ოხკრმა დაგვწყევლა ყველანი ასე მწარედ: „წამკიდებელია წაჰკიდე, ორივეს თავი წასწყვიტეო“, ვინ გაიგებს! სწორედ ასე დაწყველილი კი ვართ ყველანი, და სწორედ ეს ბედიც გველის...

საკუთრივ ჩვენზე, მართალია, როდი ითქმის, ვითომ ვისმე შეესეოდეთ ან ვაოხრებდეთ, ვისმე რასმე ვართმევდეთ; თუ ვიბრძვით ამ მხრით, მარტო საკუთარს სახლს-კარს ვიცავთ, საკუთარს ქონებას და ვინაობას. ამგვარი ბრძოლა (оборонительная борьба) სრულიად კანონიერია თვით იმათს თვალშიაც, ვინც ყველა სხვანაირ ომსა და ბრძოლას ჰგმობს ან ცოდვად სთვლის. მაგრამ საქმე აქ იმაში ხომ არაა, კანონიერი, სვინიდიისიანია ეს ბრძოლა, თუ არა. საქმე მარტო იმ მხრით ისინჯება აქ, და უფრო იმით გვაწუხებს, რომ ეს ბრძოლა ტყუილ-უბრალოდ დროსა და ღონეს გვაკარგვინებს სრუ-

ლიად უნაყოფოდ, სწორედ ისე, როგორც მშრომელს მებაღეს ზვადაგის ნიადაგი უკან დევნა მისი დროის უფრო ნაყოფიერად ხმარებას უშლის... ვიმეორებ, დაწინაურებულ ქვეყნებში ერის ძალა როდღია იღვევა ამგვარ პასივურ ჯათაში... იმიტომაც მათი წარმატება ასე თვალსაჩინოა ყველასთვის, მაშინ როდღესაც ჩვენ კიბოებსაკვით ვფორთხავთ, ამიტომ რომ კიბოებსაკვით ერთმანეთის კბენაში—და არა ჭამაში—ვართ. შექმა რომ შეგვეძლოს ერთმანეთის, დაე, რაც ვახდეს, ვახდეს. სამწუხარო ისაა, რომ კბილიც კი არ გვაბაღია, და კბენით კი ვკბენთ ერთმანეთს...

ამ მხრით ჩვენი კავკასია დღეს იმ მდგომარეობაშია, რა მდგომარეობაშიაც რამდენისამე საუკუნის წინად იმყოფებოდნენ ევროპაში ის ქვეყნები, რომელთა გეოგრაფიული მდგომარეობა და, მაშასადამე, ბედი ჩვენსას ჰგავს. მართლაც, ბევრი მხარეა ევროპაში ჩვენისთანა, ბევრგან, მცირე ადგილზე, რამდენიმე სხვადასხვა მოდგმის და სჯულის ხალხი სცხოვრობს ერთად, არევედარევიტ თუ მეზობლად. უწინ მათშიაც უთავბოლო წიწვავლეჯა იყო, ბრძოლა, სისხლის-ღვრა, ერთმანეთის დევნა, ლეწვა, მუსრვა. მაგრამ იქ გონიერებამ დასძლია. ყველა მიხვდა ნელ-ნელა, დიდი სისულელე მოგვდის, ერთმანეთის სისხლს რომ ვსვამთო: არავის ჩვენგანს ეს სასმელი სახეიროდ არ ადგებაო, ყველას ერთნაირად გვწამლავსო, ყველას გვასუსტებს კი არა, გვკლავსო და რაკი ეს აზრი მათ თავში და ძარღვებში გაუჯდათ, იწყეს მეცადინეობა, თუ როგორ მოაწყონ საერთო ცხოვრება უდავიდარაბოდ, უშფოთოდ, როგორც გონიერ მეზობლებს შეეფერებათ. იფაქრეს, ეცადნენ, იმეცადინეს, ეძებეს და მოახერხეს, ისეთნაირი კანონების დადგენა ერთმანეთში, ისეთი წესების მოგონება და დაწყობა, რომ დღეს ღვიძლ ძმებზე უფრო ტკბილად და მეგობრულად სცხოვრობენ და მათი გაყრა, მათი წაჩხუბება ყოვლად შეუძლებელი საქმე ვახდა. მას აქეთ, რაც ურთიერთ-შორის შური და მტრობა მოსპეს, იმათთანა რიგიანი, შემძლე, მდიდარი და თავისუფალი ხალხი, იმათთანა ნეტარის ცხოვრების მქონებელი, მთელს დედა-მიწის ზურგზე

არც კი მოიძებნება. ამგვარია, მაგალითად, შვეიცარიის მდგომარეობა. შვეიცარიაც გზატკეპილი იყო სხვა-და-სხვა მოზდილ სამეფოებს შუა და ამიტომ მას ხან ერთი ერი აოხრებდა და იფლობდა, ხან მეორე. ბოლოს შიგ სამი სხვა-და-სხვა ფერის მოდგმის ერი ჩარჩა. ერთი მხარე ფრანგების მოდგმის უქერია, მეორე—გერმანელისას და მესამე—იტალიელს. უმეტეს ნაწილებში კი სამივე ეს ერი არევე-დარევეით სცხოვრობენ. სჯულიც მათ სხვა-და-სხვა გვარი აქვთ, რასაკვირველია: ზოგი კათოლიკეა, ზოგი—პროტესტანტი, ზოგი—სექტანტი, ზოგი კი სრულიად ურწმუნო, მაგრამ მათ შორის კავშირი ისეთია, რომ შვეიცარიელ იტალიელს, ყელიც კი რომ გამოსჭრა, იტალიისკენ ვერ გადიბირებთ, ვერც შვეიცარიელ ფრანგს—საფრანგეთის რესპუბლიკისკენ, ვერც შვეიცარიელ გერმანელს—გერმანიის იმპერიისაკენ. აი რა თვისება ჰქონია თურმე ხეირიან განწყობილებას, რიგიან წესს და კანონმდებლობას: არა თუ მტრები დაამეზობლა და ძმებად გადააქცია, თვით საკუთარი გვარ-ტომობაც კი დაავიწყებინა მათ და სამი გადამტერებული, სხვაგან ყოველგან ერთმანეთის მებრძოლე ხალხისგან ერთი ახალი ეროვნება დაჰბადა. რამ მოახდინა ეს სასწაული, ეს ძლიერება, ეს სიკეთე? იმ ყოვლად უბრალო პრინციპმა, რომელსაც მეცნიერებაში საფუძვლად ვაძინებთ ჰქვია და რომელსაც ჩვენებურად ასე გადმოსთარგმნის კაცი: „მეც ვიყო და შენც იყავი!“ როცა მებრძოლე მეზობლები ურთიერთ შორის ბრძოლაში ერთიანად დაიქანცებიან და თან სამუდამოდ დარწმუნდებიან ეს ბრძოლა უნამყოფოაო, მათ, რასაკვირველია, ის აზრი მოსდით: მოდი, მტრობას თავი დავანებოთ, მოვრიგდეთ, დავმშვიდდეთ, დავლაგდეთ: ჩემი მე მქონდეს, შენი შენაო; შენსას მე აღარ შეევხები, ჩემსას შენ ნულარ ისურვებო. რაკი ამგვარი მორიგება და განწყობილება მართლა გულწრფელი, მართლა სამუდამო და შეურყეველი გახდება, მას შემდეგ ორსავე მეზობლის ძალა, ერთმანეთის გაბათილების და გაქარწყლების მაგიერ, ერთი მეორისას ერთვის და ერთი-ორად მატულობს. მეზობლები ერთმანეთის ქონებას და უფლებას განსაზღვრენ და

გაჰყოფენ მაგარის ღობეებით თუ პირობებით. თვითელი თავის სახლ-კარში სრული ბატონია; მის განკარგულებაში მეზობელი როდი ეჩრება: შენია, ჩემო კეთილო, როგორც გნებავდეს, ისე მოიხმარე, რაც გასურდეს ეს ჰქენიო. როდი ეჩრება მის გამო, რომ არც სხვისი გარევა სურს მის საკუთარს საშინაო საქმეებში. მაღალი, გადუღვლილი ზღუდე უღვეთ ერთმანეთ-შუა, ისე რომ თავ-თავის ეზოში ყოველი კაცი სრული მეუფე იყოს, სრულიად დაცული იყოს სხვისის შესევისა და შეჭრისაგან. მაგიერად, ყოველსაერთო საქმეში და საქიროებაში, საზიარო ქირში თუ ღვინში, ყველა თანასწორი მონაწილეა. „თანასწორი“ აქ ისე კი არ უნდა გავიგოთ, ვითომ ხარჯი და შემოსავალი სამად იყოფა და ნაწილდება. არა. რიცხვის რაოდენობაზე და მყარებული გარდასახადის და უფლების უმეტესის ნაწილის განაწილება. მარტო ზოგიერთ საქმეებსა და საგნებზე ერთხელ სანიადაგოდაა გადაწყვეტილი, რომ მთელს მხარეში სამსავე ენას და ყოველგვარ სარწმუნოებას სრული თანასწორობა ჰქონდეს... აი, ეს უბრალო „პრინციპი“ გამოდგა ისეთ ცემენტად, რომ მისგან აყვანილს შენობას სრულიად ვერა დააკლეს-რა იმისთანა მებრძოლეებმა, როგორნიც იყვნენ ნაპოლეონ დიდი, გარიბალდი და ბისმარკი...

კავკასიის მდგომარეობა მოითხოვს ამ ცემენტის ხმარებას. აქ ისტორიას სამოციოდე სხვა-და-სხვა ფერი ხალხი მოუთავსებია ერთად. არც ერთი მათგანი იმდენად ძლიერი არ ყოფილა, რომ მთელს მხარეზე კიდით-კიდემდე, საკუთარი ბეჭედი დაესვა, ან მტკიცე ერთობა დაედგინა. დღეს, გვინდა თუ არა, სულ ერთია, მეზობლები უნდა ვიყვნეთ ერთმანეთისა, ერთისა და იმავე ქაზნის მწვევლნი, ერთნაირ უფლებათა პატრონი, ერთისა და იმავე მოვალეობის მტვირთველნი. დროა მივხვდეთ ყველანი, რომ რაკი ამ მდგომარეობიდან არცერთს ჩვენგანს არც გაქცევა შეუძლია, არც სხვების გადენა, მეტი საშველი არავისა გვაქვს: უნდა ერთმანეთში მოვთავსდეთ და მოვრიგდეთ, თუ გვინდა, რომ ჩვენი ცხოვრება ცხოვრება იყოს, და არა სრულიად უსაგნო, უგუნური წიწვა-გლეჯა ერთმანეთისა, ვინ იცის ვის სასარგებ-

ლოდ. მორევა რომ ვისმე შეეძლოს, ამ მდგომარეობაში, ყველა-
 სი, ვინ ამბობს, ღმერთმა ხელი მოუშაროს, რა გაეწყობა: ძა-
 ლა აღმართსა ჰხნავსო. მაგრამ როცა ყველამ კარგად ვიცით,
 რომ ეს ძალა არავისა აქვს ჩვენგანს, ტყუილა უბრალოდ თავს
 რად ვილაღავთ, რად ვილუბავთ ამ უსაგნო და უფუჭურის ბრძო-
 ლით? რასაკვირველია, ყოველი ერთი ვალდებულია, სანამ კი შეუ-
 ძლიან, იბრძოლოს თვისის მამულის, რწმენის, ენის, ვინაობის,
 ეროვნობის დასაცველად, შესანახავად. მაგრამ ნუ თუ შევიცარიე-
 ლებმა თავიანთი ან ენა დაჰკარგეს, ან რწმენა, ან ვინაობა, ან
 ეროვნება? ნუ თუ მათ მიერ ამხანაგურად დაარსებული წესი და
 კანონი, საუკუნოების განმავლობაში, ლამპრად არ უნათოდა
 ყოველმხრივ მათ მეგვართომე ფრანგებს, იტალიელებს და
 გერმანელებს, და ყველა ამ ერისათვის გზის მაჩვენებელ კან-
 დელად არ შეიქმნა, მათის ამაღლების და დახსნის იარაღადაც?...
 თვითოეულს ჩვენგანს შეუძლია მტკაცედ დაიცვას გულში და
 ცხოვრებაში საკუთარი ვინაობის პატივი და მსახურება, და თან
 რიგიანი გაწყობილება ან მეზობლობა იქონიოს ყველა სხვებ-
 თან. არც საჭიროა, მაინც და მაინც, რომ გულისთადი სიყვა-
 რული გინდ პატივისცემა გვქონდეს ამ მეზობლებისა. შესაძლოა
 კიდევ, რომ ძალიანაც გვძულდეს, ან სრულებითაც არ შეგვე-
 ფერებოდეს მათი ხასიათი, ჩვეულება, საქცაელი. წესი, კანონ-
 მდებლობა, რიგიანი გაწყობილება სწორედ იმიტომ გამოუგო-
 ნია კაცობრიობას, რომ სიყვარულის ადგილი დაიკავოს იქ, სა-
 ცა ეს ძლიერი გრძნობა არ არსებობს. თორემ საცა სიყვა-
 რულია, იქ რა საჭიროა ან კანონი, ან წესი, ან მართებლობა?
 მაგარი ისაა, რომ სიყვარული ერთობ ძვირობს დედამიწაზე,
 და საცა კია, ნამეტნად მოძრავი, დაუდევარი გრძნობაა, ზედ
 ერთა ცხოვრება კი არა, თვით კერძო კაცთა გაწყობი-
 ლებაც ძნელად დასაფუძნებელია. მასზე ბევრად უფრო გამო-
 სადგვი, ამ მხრით, ყოველგან და ყოველთაგან ყოფილა კაცო-
 ბრიობისათვის სიმართლე, პირობა, მორიგება, ანგარიში, მტკი-
 ცე წესი. ხშირად მომხდარა ხოლმე, რომ სიმართლეს და სა-
 მართაღს მტრები შეერიგებინოს და შეეყვარებინოს ერთმანე-

თისთვის... გვიყვარს, თუ გეძულს ერთმანერთი, სულ ერთია, ბედმა ერთს სადგომში შეგვამწყვდია, რომლის დაცლა ან დაცლევინება არ ძალგვიძს. ამიტომაც, თუ არ გვინდა, რომ ჩვენი ცხოვრება ჯოჯოხეთად გადაქცეს, ისეთი გაწყობილება უნდა გავმართოთ ერთმანეთში, რომ აღამიანური, გონიერი, სახიერო იყოს: სხვისას ნურას მოვიწოდებთ, სხვისი ნურაფერი გვშურდეს, ნურც ჩვენსას ნურაფერს გავატანთ და დავანებებთ ვისმე. ვეცადოთ, ჩვენს პაწია წრეში ჩვენთვის სრული თავისუფლება დავიმკვიდროთ ზრდისა და ცხოვრებისა, და სხვას ყველას ჯვარი გადავსახოთ, დაე იმათაც იცხოვრონ და იზარდონ, როგორც მათი ბუნება, გონება და გარემოება მოითხოვდეს, ან ნებას აძლევდეს. სანამ ყველანი ერთიანად აი ამ უბრალო მცნებას არ შევითვისებთ, არაფერი სიკეთე ჩვენ არ გველირსება, რადგანაც მთელი ჩვენი ძალა და მხნეობა მარტო ჩვენის ვინაობის, ჩვენის ქონების დაცვას უნდა მივალიოთ, და არა მის ამაღლებას ან მიმატებას.

თავდაპირველად, რასაკვირველია, ამგვარი მორიგება მეტოქე ან მოცილვე ერთა შუა თითქმის ყოველთვის მატყუარია. ამრიგად ზოგიერთი მოკლე-გონებიანი მეთაური იმედოვნობს, მიაძინოს მოწინააღმდეგე, რომ უფრო ადვილად შეეძლოს მისი მორევა და დამხობა. მაგრამ, თითქმის ყოველთვის ამ შემთხვევაში, როგორც ყველა სხვებში, უფრო მოტყუებული თვითონ მატყუარა რჩება, იმ კანონის ძალით, რომელიც ბრძანებს—სიცრუვეს მოკლე ფეხები აქვსო. ჩვენც ვსცადეთ ამ კანონის სიმტკიცე ჩვენს საკუთარს თავზე... როცა ჩვენს ქვეყანაში ჩვენმა თაობამ მიძინებულ საზოგადოებას თვითმმართველობის და თვით-მოქმედების იდეალი დაუდგინა, ყოველად შეუძლებელი იყო ჩვენთვის, განსაკუთრებით ტფილისში, თავდაპირველადვე არ დავჯახებოდით იმ სიძნელეს, რომელსაც ჩვენის ქვეყნის წარმატებას წინ უდგამს მისი ძრავალ-რჯულიანობა, მრავალ-ენაობა, მრავალ-მოდგმოება. ბევრი ვეძებეთ მაშინ, ბევრი ვიფიქრეთ, ბევრი ვეცადეთ, მაგრამ სხვა გზა და იარაღი ვერა ვიშოვეთ-რა, აი ამ საფედარაციო პრინციპის

მეტი. ვერა ვიშოვეთ-რა და მარტო მასზე დავმკვიდრდით თვით ისეთნიც (როგორც მე, მაგალითად), ვინც რწმუნებით, მოაზრებით ნამდვილი ცენტრალისტებიც იყვნენ. ნუ ინებებთ იფიქროთ, ვითომ თავიდამვე არ გვესმოდა, რომ ადრე, თუ გვიან, ის მეზობლური, გინდ ძმური გრძნობა, ან გაწყობილება, რომელსაც ჩვენ სხვებთან ვიკავებდით, არ დაირღვეოდა და მეტოქეობად, მტრობადაც არ გადაიქცეოდა. ჩინებულად ვიცოდით, რომ საუკუნოების განმავლობაში ჩანათესს და აღზრდილ ქიშპობას ხუთიოდე ახალ-გაზდა კაცის მორიგება ან მოაზრება ვერ მოსპობდა... წინადაც რომ არ მცოდნოდა, რომ ამ ნიადაგზე ბრძოლა აგვიტყდებოდა, ნუ თუ 1878—1880 წლების მაგილითი თვალს არ ამიხელოდა, არ დამანახვებდა, რომ სამუდამო კი არა, სანდოც არ იყო 1870-ში დადგენილი ჩვენი საერთო პროგრამა? წინადაც ვიცოდით, მეთქი, და 1878—1880-ის ბრძოლამაც დაგვანახვა, რომ სანდო არ იყო ის კავშირი, მაგრამ მაინც 1880-ის შემდეგაც ბევრს უნახავს ჩვენი და ბ-ნ იზმაილოვის ერთად შრომა, ერთად სვლა ერთ და იმავე, თუ სხვა-და-სხვა გვარ მიზნისაკენ. ვინც ამ საქციელს, ამ პოლიტიკურ პროგრამას იწუნებს, იმან უნდა სხვა რამე გვიჩვენოს, უფრო მტკიცე, უფრო ხანგრძლივი, უფრო გამოსადეგი ჩვენის ხალხისათვის. კარგად უნდა გვახსოვდეს, რომ 1870-ში დადგენილი პროგრამა მარტო ჩვენა და სომხებს კი არ შეეხებოდა: შიგ, ერთსა და იმავე პრინციპის ძალის ქვეშ, მოყოლებული იყვნენ ყველა ის ერნი, რომელნიც ჩვენს მხარეში სცხოვრებენ. ჩვენი პროგრამა საყოველთაო სიკეთისკენ იყო მიმართული, რადგანაც, უამისოდ, ყოველად შეუძლებელია ცალკე რომელისამე ერის განვითარება: მას ყველა სხვების ჯიბრი და მტრობა დაამხოვს...

ვიმეორებ, ჩინებულად გვესმოდა, რომ რამდენისამე წლის მშვიდობიანობის შემდეგ, ან ერთს ამ ერთათაგანს, ან მეორეს, რაიმე უბრალო მიზეზით მადა გაეხსნებოდა. ვიცოდით, აგრედ-ვე, რომ ყოველგან საკმაოა იმისთანა სუსტ მომქმედთა რი

ცხვი, რომელთაც გავლენის შესაძენად, მეზობლებს შუა მტრობის ჩამოგდება უფრო უადვილდებათ, ვინემ სხვა რამე, უფრო სახიერო სამსახურის გაწევა, გინდ სარგებლობის მოტანა. ამისთანა კაცთა წაქეზებით, რასაკვირველია, მეტად ადვილი იქნებოდა ერთა შუა გასაღვიძებლად მზად მყოფის ქიშპობის გაძლიერება... მაგრამ როდი შევუშინდით ამ სურათს, ამ მოლოდინს, ამ აუცილებელს მომავალს, როგორც არავინ არ შეუშინდება აუცილებლად მოსალოდნელს სიკვდილს. ვფიქრობდით: სანამ ეს მოსალოდნელი შფოთი ატყდება, „ცუდად“ და ფუჭად „ხომ მაინც არ ჩაივლის“ ის აქტიუური შრომა და მოქმედება თვით-არსებობის და თვით-მმართველობის ასპარეზზე, რომელიც ჩვენში მოსახერხებელია მარტო ამ მორიგების, ამ მშვიდობიანობის ჩამოგდების ძალით.— დღესაც ვფიქრობთ, ლალატისა და მატყუერობით დამარცხების შემდეგ, რომ შემცდარი როდი ვიყავით და რაც უფრო მეტად ვივლით, ვიშრომებთ, ვიბრძვით, ვიტანჯვით ცალ-ცალკე, მით უფრო ძლიერად, მით უფრო შეურყეველად დავრწმუნდებით ყველანი, რომ სხვა რამ გზა, სხვა პროგრამა, სხვა ასპარეზი არა მოიძვება-რა აწაფისთვის ჩვენს ქვეყანაში.

ერთი მიზეზი ამ გაცალკევებისა, ამ კერძობის უნაყოფობისა წელან მოგახსენეთ: არც ერთი ხალხი არ მოიძევება ჩვენს ქვეყანაში იმდენად ძლიერი და განვითარებული, რომ განკერძოვებით შეეძლოს ყველა დანარჩენ ერთა წინააღმდეგობის ატანა. მათ შეერთებულ სიძულვილის და ძალის წინ აუცილებლად, უსათუოდ შეიმუსრება თვით უძლიერესის უპირატესობაც... მეორე მიზეზი არა ნაკლებ საგულისხმო და ბეჯითია. ეს კანონი მსურდა განსვენებულ იზმაილოვისთვის ამეხსნა 1878-ში, რომ მით ბევრი მისი შეცდომა მომესპო, მაგრამ არ იქნა, ვერ მოვახერხე. ვეუბნებოდი და ვუწერდი: რაკი მაგ დროშას ჰშლით, ძალა-უნებურად ჰკარგავთ ყოველგვარ მოწინავე მნიშვნელობას, არა თუ კავკასიაში, თვით თქვენის საკუთარი ხალხისთვისაც. ყოველის ჩვენის ერის ინტელიგენციის ერთობას აუცილებლად შეუძლია სამარადისოდ აღუ-

ხოცველი ბეჭედი დაასვას ამ ქვეყნის წარმატებას და თვით-მმართველობას, კანონმდებლობას, ზნეობას. თუკი ამ ერთობის მაგიერ ვინმე განკერძოვებულ დროშას გაჰშლის, ეს დროშა მარტო იქამდე იქნება თვალსაჩინო, სანამ მას მთელი მისი ხალხის გროვა გარს ეხვევა და, რაკი ამ გროვას მოიწვევთ, მასში გავლენა, ძალაუნებურად, ინტელიგენციას კი არ შერჩება, უფრო რეგვენთ გარდაეცემათ-მეთქი. ერთად თუ ვიქნით, შეგვეძლება ნათელი და სიმართლე შევიტანოთ ყოველის ჩვენის ერის ცხოვრებაში და კანონმდებლობაში. მაგვარი დროშების გაშლის შემდეგ კი ჩვენ ყველანი ჩვენს ხალხში სრულიად უღონო აღმსრულებლები შევიქნებით გროვის და მისის მეთაურების ამოად-მორწმუნებისა. ინტელიგენციის როლი მოისპობა, მისი ძალა გაუქმდება, ხმა და გავლენა ყრუ ბობოლგებს გარდაეცემა. მეთაურთა და წინამძღვართა მაგიერ, თქვენ ყველანი უმნიშვნელო მიმყოლნი გახდებით გროვისა, რომელიც ჯერ იქნამდი არც გონება-გახსნილია, არც განათლებულია, არც განვითარებულია, უმრავლესობა მაინც, რომ რიგიანი პროგრამა შეიდგინოს, ან მიიღოს და აასრულოს. მაგ დროშის გაშლა, და თვით თქვენი ხალხის წინ-მსვლელობის შეფერხება, შეჩერება, ერთი და იგივე იქნება. პროგრამა აღარ გექნებათ, წინ სვლა აღარ შეგეძლებათ, იდეალი გაგიქრებათ, და დარჩებით ცარიელა პასივურ მდგომარეობაში, ცარიელა პასივურ მოწინააღმდეგეთ საყოველთაო შურისა, თავზე-დასხმისა და იერიშისა...

რასაც ჩვენ 1878-ში ვუწერდით და ვეუბნებოდით ბ-ნ იზმაილოვს, ის მაშინაც ახდა, Типл. Вѣстникъ-ის ბედზე, და ეხლაც ჩვენს თვალ-წინ მართლდება—ტფილისის თვით-მმართველობაში. განკერძოვების დროშამ, მართალია, ფული ბლომად მიაწოდა შესუსტებულს გაზეთს, მაგრამ, სახარების სიტყვისა არ იყოს, მარტო ფული ხომ ვერ აცოცხლებს გაზეთს. ფულის შემომტანის მორიდებით გაზეთი ველარ შეეხო წესიერად ბევრს ისეთ შემთხვევას, რომელსაც მიქცეული ჰქონდა საზოგადოების ყურადღება. იმავე მიზეზით გაზეთი უნდა გამოსარჩლებოდა

ზოგს ისეთს მოვლენას, რომელიც განათლებულ ხალხის თვალში სათაკილოთ ითვლება. მკითხველი მიხვდა, რომ გაზეთს სიმართლის ძიება კი არა აქვს სახეში, ფულის პატრონების მსახურება უნდაო. ამ მიზეზით თუმცა გაზეთს ბევრი ნიჭიერი თანამშრომელი ჰყავდა, მისი ზნეობითი გავლენა ერთიანად მოიშპო, და ბოლოს დროს, 1880-ის დამდეგს, სულ მარტო 370 ეგზემპლარი სალდებოდა. გაზეთს ბოლო მოუღო თვით იმ განკერძოვებამ, რომელიც ბ-ნ იზმაილოვისთვის საჭირო იყო გაზეთის ვითომ-საღლეგქლოდ, საშვალეების საშოვნელად. სწორედ ამავ ენაირად და ამავ მიზეზით ბ-ნმა იზმაილოვმა იგივე დროშა განკერძოვებისა გაშალა 1891-ში, როცა ტფილისის საბჭოში ოციოდე ქართველი ხმოსანი აირჩიეს....

რაც ეხლა ბათუმში მოხდა—ცხადი დამამტკიცებელია ამ ქეშმარიტებისა. მართლაც, იქ, ტფილისელ არჩევნების საპასუხოდ, გაშლილ იქნა ქართველობაში აგრედვე განკერძოვებული დროშა. ამ გვარი დროშა ყოველგან ყველაზე უფრო უადვილესი იარაღია კენჭაობის დროს გამარჯვების შოვნისათვის. მართლაც, გამარჯვება ქართველობას დარჩა. უმეტესი ნაწილი ხმოსნებისა ჩვენები არიან. მაგრამ გამარჯვება მარტო იმაში ხომ არ მდგომარეობს, რომ ჩვენი ხმოსნები გვყვანდეს, ან ჩვენი მოურავი ავარჩიოთ. გამარჯვება მაშინ შეგვრჩება, მაშინ გვასახელებს, როცა აი ეს ჩვენი უმრავლესობა ხეირიანს რასმე გააწყობს ბათუმში, ისეთს, რომ ძეგლად დარჩეს ჩვენის ერის გენიოსობისა, ჩვენის გამჭრიახობისა, ჩვენის ერთგულობისა საზოგადო სიკეთისადმი, ჩვენის ბეჯითობისა და საქმის ცოდნისა. როცა ჩვენი ხმოსნები შეიკრიბნენ ბათუმში იმ პლანის დასადგენად, თუ რა საქმეები გამოიწყონ, რა შრომა იკისრონ, ვინ იწინამძღვრონ, მაშინვე აღმოჩნდა ის უსწორ-მასწორობა, ის შინაგანი განხეთქილება, რომელიც სჩვევია ყოველს კულტურაში ახლად ფეხ-შემდგმელ ხალხს. ჩვენი გრუპა—როგორც სომხებისა ტფილისის საბჭოში—ვერ შეთანხმდა ვერცერთს პლანზე, ვერცერთს პიროვნობაზე... ღმერთმა ჰქნას, რომ შემდეგში შესძლებოდეს საქმის გამოკეთება, ყოველს შემთხვევაში ბათუმში

ეს უფრო ადვილია, ვიდრე ტფილისს, რადგანაც იქ უფრო სატენიკო საჭიროებანი უძვეს წინ თვით-მმართველობას და არა იურიდიული ან ზნეობრივი, როგორც ტფილისს...

სულ სხვაფრივ იქნებოდა საქმე ყველა კავკასიელ ერთა ინტელიგენცია იმგვარადვე რომ შეთანხმდებოდეს ხოლმე თვით-მმართველობის ასპარეზზე, როგორც ტფილისში მოხდა. 1879-ში. სწორედ იმავე დროს, როცა „Тифл. ВѢСТНИКЪ-ს და ОДНОУ-ს შუა გაცხარებული ბრძოლა იყო გამართული, წელან მოგახსენეთ რა იღუმალ საფუძველზე, ამ გაზეთების და ყველა სხვების თანამშრომლებმა საჭიროდ იცნეს შეთანხმება კენჭის-ყრის დროს. 1879-ის საბჭოში ხმოსნებად შევიდა თითქმის მთელი ტფილელი ინტელიგენცია. მარტო მისი შემწეობით მოხერხდა ახალგაზდა ბ-ნ მატინოვის მოუარავად არჩევა და იმ მრავალ-გვაროვანი და ფართო პლანების განხორციელება, რომლის მეოხებითაც ტფილისი განახლდა და გაძლიერდა... ცალ-ცალკე ვერც სომხები, ვერც ქართველები, ვერც თვით რუსები შეასრულებდნენ ამ დიდ საქმეს. მათმა შეერთებულმა ინტელიგენციამ კი ადვილად დაამარცხა და განაძევა ის ძველი კერპები, ის ჯიბე და სვინიდის-გაქვავებული ბობოლაები, რომელნიც ყოველგან ეწინააღმდეგებიან ერის სიკეთეს და ყოველთვის ცდილობენ მარტო მათ ერგოთ ბედნიერება და კეთილდღეობა... ის პროგრესი, რომელიც აღბეჭდა ტფილისის ცხოვრებაში მაშინდელმა ერთობამ სხვა-და-სხვა ტომთა ინტელიგენციისამ—ერთნაირად სასარგებლო გამოდგა, როგორც მოგეხსენებათ, ყველასთვის: ვერვინ იტყვის, რომ ქართველების მდგომარეობა და იღვალადი ტფილისში დღეს უარესი იყოს, ვინემ 1875-ში. მართალია, 1875-ში სომხებისაგან შემდგარმა საბჭომ ქალაქის მოუარავად ქართველი კაცი, დიმიტრი ყიფიანი აირჩია, შარშანწინ კი სომხებმა თითქმის ყველა ქართველი ხმოსნები გაგვაშავეს, მაგრამ ეს არაფერია. საქმით კი, ბრძისა და მტრის მეტი, ყოველი გონიერი კაცი დამეთანხმება, რომ არა თუ მარტო სომხებისთვის, ქართველებისთვისაც, რუსებისათვისაც და ყველა დანარჩენ ერისათვისაც სახირო იყო ის წარმატება, რომელიც მიანიჭა ტფილისის ქალაქს სხვა-და-სხვა ტომთა ინტელიგენციის შეთანხმებამ 1879—1890-მდე.

სამართალი კი იმას მოითხოვს, რომ საზოგადო საქმეებში, თვით-მმართველობაში ყოველს ტომს, სარწმუნოებას, მიმართულებას იმდენი რიცხვი ხმონებისა ან წარმომადგენლებისა მიეცეს საბჭოში თუ გამგეობაში, რამდენიც შეეფერება ამ ტომის, სარწმუნოების, მიმართულობის სიმრავლეს ქალაქში ან მაზრაში. ეს პროპორცია ადვილი შესადგენია, და მისი შედგენის, მის ასრულების შემდეგ, როდღა ვის შეეძლება სამდურავი სთქას ჩვენზე, ჩვენს გაუმაძღრობაზე, ჩვენს ვითომ-განკერძობაზე. ამგვარი სამართლიანობა რეალურად ჩვენ სრულიად არაფერს დაგვაკლებს, და ზნეობრივ კი დიდ ძალას და შელავათს მოგვცემს, თუ გინდ მით, რომ ყველას მხრით მტრობას და წინააღმდეგობას მოსპობს...

როგორც სომხებმა ვერ იქონიეს ამგვარი შორს-გამჭვრეტლობა ტფილისში, სწორედ იმანიადვე — და, რასაკვირველია, იმავე მიზეზით — ქართველებმაც ვერ მოახერხეს ეს წრეულს ბათუმში. ჩვენებს ეს მიეჭევათ, რადგანც პირველი ნაბიჯია მათი ამგვარ საქმეებში, და გამოცდილება აკლიათ, რომელიც ტფილისში როდღი ვის აკლდა. განსაკუთრებით ის არის საწყენი ბათუმის არჩევნებში, რომ გამგეობის შედგენის დროს ქართველებმა წესიერად ვერ დაიცვეს შეთანხმება, ხმონების არჩევის ხანებში დადგენილი სხვა-და სხვა ტომებთან, განსაკუთრებით რუსებთან. ნუ გვკონია, რომ ოთხი წელიწადი — საუკუნო იყო; ეს ხანი ისე მალე დაიღწევა, როგორც ერთი წამი. საქმე იმაშია, რომ ამ ოთხის წლის შემდეგაც გავლენა შეგვგრძნის საქმეების მართვაზე. ეს კი მხოლოდ მაშინ მოხერხდება, თუ მარტო კენჭის იმედით კი არ ვიქნებით, სიმართლის გზას არ გადავუხვევთ და ნამდვილს, თვალ-საჩინს სარგებლობას მოვეუტანთ იმ ქალაქის მცხოვრებლებს, რომლის ბედი და მომავალი ამ ჟამად ქართველობამ იკისრა...

იმედი ვიქნით, რომ ეს მართლა ასე იქნება, თუმცა ძნელი დასაჯერი კია ეს მას შემდეგ, რაც ბათუმის საურთიერთო კრედიტის მმართველობა შესდგა. ამ ბანკის საქმე, როგორც გავგიგონია, უფრო ქართველობისაგან იყო დაწყებული, და განსაკუთრებით ქართველ ვაჭრების შესაწევრად იმართებოდა. წარმოიდგინეთ, ეხლა, ჩვენი გაკვირვება, როცა არჩევნები გამგეობისა ისე გათავდა, რომ შიგ ერთი ქართველიც კი არ შეუშვიათ. ნამდვილ როგორ იყო საქმე, რა მოგახსენოთ:

ამაზე მწერლობაში ხმა არავის ამოუღია. შორიდან კი ისე სჩანს, ვითომ რუსი, სომეხი და ბერძენი შეერთებულან ქართველის წინააღმდეგ... თუ ეს მართლა ასეა—ეს კიდევ ერთი ახალი დამამტკიცებელი საბუთია იმ ქვეშარიტებისა, რომ განკერძოვებას ნიადაგ ყველა დანარჩენის ტომის შეერთება მოსდევს... მაგრამ ისიც კი შესაძლოა, რომ საქმე სხვაფრივ მომხდარიყოს. იქნება, ხმონების ამორჩევის დროს ვინც მეთაურობდა, ის ეხლა ბრძოლაში აღარ გარეულა, ან გულ-დაწყვეტილებით, ანა და რამ სხვა მიზეზით. ვინ იცის... ყოველს შემთხვევაში სამწუხაროა, რომ ეს საკრედიტო დაწესებულება თითქო თავიდანვე ჩვენს წინააღმდეგ იწყებდეს მოქმედებას. ან იქნება ეს მართო გამაფრთხილებელ წინასწარ ჩვენება იყოს იმ მომავლისა, რომელიც ქართველ მმართველობას ბათუმში მოეღის, თუ საკმაოდ ფრთხილად და ჯეროვანის თავაზით არ მოექცა ქალაქის ყველა მცხოვრებლებს, მათის გვარტომობის და რჯულის მიუხედავად...

6. ნაკვალაძე

რედაქციამ მიიღო შემდეგი ახალი წიგნები:

- 1) ისტორია მართლ-მადიდებლის ეკკლესიისა ეკკლესიათა განყოფადე, კ. შ. შობელანესტევისა, თარგმნილი ძღუ. ი. ჯავახიშვილის-ძიერ. ტფილისი 1895 წ., ფასი ერთი მანათი.
- 2) ცოდვა სიყვარულისა (Crime d'amour), რომანი შალ ბურჟესი, თარგმნილი გრ. ეიფშიძის-ძიერ, ტფილისი 1895 წ., ფასი 70 კაპ.
- 3) დექსები კნ. ნანო ობუქლიანისა, (ავტორის სურათით) მეორე გამოცემა კ. თავართქილაძისა № 36. ახალ-სენაკი 1895 წ., ფასი ათი შაური.
- 4) ჯავახის ნაკვესები, წიგნი პირველი, შეკრებილი და გამოცემული თ. სახოკიას მიერ. ტფილისი 1895 წ., ფასი 20 კაპ.
- 5) რუხის ბრძოლა ანუ ცხოვრება დიდის მეფის სოლომონისა, თქმული იოახე გეგბეჭორისაგან, გამოცემა ზ. კიკინაძისა. ტფილისი 1895 წ., ფასი 10 კაპ.

რედაქტორი
ალექსანდრე ჭეონა

გამომცემელი
ალექსანდრე ჯაბადა

